ACADEMIA REPUBLICII POPULARE ROMÎNE
MUZEUL NAȚIONAL DE ANTICHITĂȚI

STUDII ȘI CERCETĂRI
DE
ISTORIE VECHE

3-4

ANUL V
IULIE – DECEMBRIE 1954

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII POPULARE ROMÎNE

ACADEMIA REPUBLICII POPULARE ROMÎNE
MUZEUL NAȚIONAL DE ANTICHITĂȚI

STUDII ȘI CERCETĂRI
DE
ISTORIE VECHE

3-4

ANUL V
IULIE – DECEMBRIE 1954

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII POPULARE ROMÎNE

ACADEMIA REPUBLICII POPULARE ROMÎNE
MUZEUL NAŢIONAL DE ANTICHITĂŢI

STUDII ŞI CERCETĂRI
DE
ISTORIE VECHE

Tomul V, nr. 3–4 Iulie – decembrie 1954

SUMAR

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII POPULARE ROMÎNE

ACADÉMIE DE LA RÉPUBLIQUE POPULAIRE ROUMAINE
MUSÉE NATIONAL DES ANTIQUITÉS

ÉTUDES ET RECHERCHES D'HISTOIRE ANCIENNE

Tome V, n°s 3–4 Juillet–décembre 1954

SOMMAIRE

ÉDITIONS DE L'ACADÉMIE DE LA RÉPUBLIQUE POPULAIRE ROUMAINE

АКАДЕМИЯ РУМЫНСКОЙ НАРОДНОЙ РЕСПУБЛИКИ
НАЦИОНАЛЬНЫЙ МУЗЕЙ ДРЕВНОСТЕЙ

ТРУДЫ И ИССЛЕДОВАНИЯ ПО ДРЕВНЕЙ ИСТОРИИ

Том V, № 3—4 Июль-декабрь 1954

СОДЕРЖАНИЕ

ИЗДАТЕЛЬСТВО АКАДЕМИИ РУМЫНСКОЙ НАРОДНОЙ РЕСПУБЛИКИ

STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE
Tomul V, nr. 3–4, 1954

PROBLEME RIDICATE DE SĂPĂTURILE ARHEOLOGICE DIN OLTENIA (1949–1951)

DE

D. BERCIU

Săpăturile arheologice planificate de către Academia Republicii Populare Romîne în Oltenia şi efectuate aici în anii 1949, 1950 şi 1951 au avut ca temă principală cercetarea aşezărilor şi cimitirelor societăţii primitive din provincia din dreapta Oltului. Ele au reuşit să rezolve unele probleme mai vechi, dar au pus şi o serie întreagă de probleme noi, mai ales că atari cercetări au îmbrăţişat un răstimp considerabil, şi anume din paleoliticul mijlociu (mousterian) pînă în plină epocă feudală [1].

O problemă de caracter mai larg, care a preocupat în ultimii cinci ani toate colectivele şantierelor arheologice de la noi, a fost aceea a începuturilor culturilor neolitice de pe teritoriul ţării noastre, a dezvoltării vieţii neolitice în etapele premergătoare neoliticului deplin format şi problema legăturilor de geneză şi de altă natură cu grupările tribale vecine sau mai îndepărtate. În lămurirea acestei probleme, cercetările din Oltenia au putut aduce o documentare concretă asupra istoriei triburilor din perioada de formare a unei vieţi cu adevărat stabilă, de cultivatori primitivi şi crescători de animale domestice. A fost descoperit astfel complexul de cultură tribală numit Verbicioara I, care cuprinde de asemenea şi aspectul cultural-istoric de pe dealul de la Cleanov, în care prezenţa numeroaselor unelte microlitice dovedeşte o continuare a vînătoarei ca formă încă dominantă a economiei, care era una din particularităţile producţiei perioadei mesolitice. Atari unelte microlitice, dintre care nu toate au un caracter hotărît mesolitic, se găsesc în întreg complexul Verbicioara I şi în prima etapă a culturii Sălcuţa. Elementele vechi dispar însă treptat, ele fiind înlocuite cu forme noi de producţie, tipice epocii neolitice.

Dar complexul Verbicioara I nu reprezintă cea mai veche cultură neolitică din Oltenia. Ea s-a dezvoltat pe baza unui complex cultural mai vechi, local, dar cu o răspîndire generală balcanică, pe care specialiştii îl numesc Criş-Starčevo. Răspîndirea unor elemente ale acestei străvechi culturi neolitice fusese semnalată în Oltenia [2], iar săpăturile au dat materialul care documentează prezenţa fondului

[1] Vezi rapoartele preliminare, în « S.C.I.V. », I. 1950, nr. 1, p. 103–107; II, 1951, nr. 1, p. 232–242; III, 1952, p. 141–189.

[2] I. Nestor, Probleme noi în legătură cu neoliticul din R.P.R., în « S.C.I.V. », I, 1950, nr. 2, p. 213–214.

unei astfel de culturi cu un conţinut neunitar ca aspect al complexului din stratul I de la Verbicioara şi din alte aşezări. La acest fond s-au adăugat tradiţiile de caracter general liniar-ceramic, precum şi influenţa sud-estică, manifestată în ceramică, în special prin tehnica ornamentului în canelură plisată, care, în părţile de sud şi de sud-est ale ţării noastre pare a se fi răspîndit prin intermediul purtătorilor culturii materiale Hamangia (Baia), recent descoperită în Dobrogea (1952).

Dacă cercetările din 1949—1951 au putut defini conţinutul culturii Verbicioara I şi au arătat că ea se dezvoltă în general paralel cu culturile Vădastra I, Bolintineanu-Giuleşti, Hamangia (Baia), cu aspectul similar din Banat (Ószentiván VIII) şi Vinča A din regiunea Dunării mijlocii, ele au lăsat încă desschisă problema răspîndirii acestei culturi în Oltenia, pe aceea a posibilităţii unei dezvoltări genetice pe baza acesteia, şi a fondului tipic Vinča A, a complexului Turdaş-Rast din Oltenia, precum şi problema contribuţiei sale la formarea culturii Sălcuţa. De asemenea, rezultatele de la Cleanov (Dealul Fiera) — unde se crezuse atîta vreme că avem de-a face cu o cultură mesolitică — au lăsat încă deschisă şi problema mesoliticului din Oltenia, al cărui cadru geografic s-a restrîns prin eliminarea punctului de la Cleanov. Totuşi, precizarea unui puternic fond mesolitico-microlitic în culturile etapelor vechi ale neoliticului de la noi, deschide, mai mult decît în alte părţi ale ţării noastre, posibilitatea prezenţei unei culturi mesolitice în Oltenia.

O problemă pe care au ridicat-o săpăturile din Oltenia, şi care are pentru noi şi o importanţă teoretică, metodologică, este aceea a periodizării culturii Sălcuţa. Această cultură reflectă, începînd dintr-o anumită fază a dezvoltării sale, o diferenţiere teritorială a marelui complex Gumelniţa din Muntenia, Dobrogea şi în parte din sudul Moldovei, precum şi o diferenţiere tribală în mijlocul masei mari a triburilor neo-eneolitice de pe teritoriul de azi al ţării noastre. Ea este cultura reprezentativă a neoliticului mijlociu şi tîrziu din Oltenia şi dovedeşte raporturile complexe ce au existat în acea vreme între triburile din valea Dunării şi cele din regiunile învecinate, iar spre sfîrşitul acestei culturi, cu triburile de păstori nomazi veniţi din stepele nord-pontice.

Pe baza unor cercetări mai vechi, făcute pe Ostrovul Simian (1933)), se postulase existenţa a două etape de dezvoltare a culturii Sălcuţa [1]. Săpăturile din 1949—1951, cu deosebire cele efectuate pe Piscul Cornişorului de la Sălcuţa [2], au dat, nu numai un bogat şi variat material arheologic, dar au permis şi observaţii stratigrafice şi stilistico-tipologice, care au îngăduit stabilirea unei periodizări mai complete, prin care să se scoată în lumină şi ideea unităţii procesului istoric ce s-a desfăşurat în epoca dezvoltării şi apoi a dispariţiei culturii Sălcuţa. Evident că această periodizare va trebui îmbunătăţită prin noi cercetări, care să ţină seama şi de dezvoltarea sincronică a acestei culturi cu celelalte complexe. Atunci se vor putea preciza mai clar raporturile dintre cultura Sălcuţa şi Gumelniţa, precum şi căile de dezvoltare proprie a fiecăreia.

Triburile culturii Sălcuţa ocupă un loc important în dezvoltarea procesului istoric general ce s-a petrecut pe teritoriul Olteniei în a doua jumătate a mileniului al III-lea î.e.n. şi în primele trei secole ale mileniului următor. Cele patru perioade mari de dezvoltare notate cu Sălcuţa A (I), Sălcuţa B (II), Sălcuţa

[1] D. Berciu, Arheologia preistorică a Olteniei, 1939, p. 71—72.
[2] Raportul general al săpăturilor de la Sălcuţa va cuprinde date amănunţite asupra materialului arheologic şi observaţii din timpul săpăturilor.

C (III) şi Sălcuţa D (IV) [1], oglindesc schimbările ce au avut loc în cîmpul forţelor de producţie, în bază şi în suprastructură. În legătură cu perfecţionarea uneltelor vechi şi inventarea altora noi, cu îmbunătăţirea cultivării plantelor şi creşterea animalelor, cu perfecţionarea tehnicii construirii locuinţelor, cu apariţia unor reprezentări plastice noi (« sceptrul » zoomorf, de pildă), membrii comunităţii de pe Piscul Cornişorului au ajuns să realizeze noi invenţii, să-şi înmulţească în mod progresiv cunoştinţele, să-şi dezvolte intelectul în urma acestor invenţii şi descoperiri acumulate în timpul experienţelor în producţie, să creeze noi raporturi — mereu mai favorabile omului — faţă de natură şi, ceea ce este de asemenea foarte important, să îmbogăţească în mod permanent limba tribală. Ca să înţelegem just teza stalinistă asupra dezvoltării istorice a limbii: « de la limbile gentilice la limbile triburilor, de la limbile triburilor la limbile popoarelor » [2], — trebuie să avem în vedere că în sînul comunităţilor gentilice şi tribale au apărut tot mereu unelte noi şi că odată cu apariţia acestora trebuia să ia naştere şi cuvîntul nou care indica noua unealtă, precum şi cuvîntul nou care arăta actul de producţie legat de unealtă. În felul acesta, pe bază de material documentar arheologic, se poate spune că istoria dezvoltării uneltelor de muncă din epoca orînduirii comunei primitive este istoria completării vocabularului limbilor gentilice şi apoi al limbilor tribale. Arheologia poate fixa în timp şi teritorial apariţia şi răspîndirea uneltelor noi.

De pildă, studierea uneltelor din aşezarea neolitică de la Sălcuţa ne-a dat prilejul să cunoaştem, nu numai tehnica, morfologia şi funcţiunea uneltelor, dar să surprindem şi momentul cînd a apărut sau a dispărut o anumită unealtă, precum şi toată gama transformărilor succesive prin care a trecut o asemenea unealtă în procesul muncii. S-a constatat că acele unelte mărunte numite microlite dispar aproape cu totul atunci cînd forma extensivă a economiei primitive — care condiţionase caracterul izolat şi fărîmiţat al populaţiei străvechi din mesolitic şi parţial din neoliticul vechi, este înlocuită cu o formă de economie specific sedentară, corespunzătoare unei organizări tribale mai închegate, cînd se generalizează noile unelte şlefuite, făcute din diferite roci, ceea ce a mărit posibilitatea sporirii numărului uneltelor.

Elementele sau indiciile materiale care caracterizează diferitele etape ale culturii Sălcuţa, cum sînt uneltele, tipul de locuinţă, reprezentările antropomorfe şi zoomorfe şi altele, dar mai ales ceramica, au avut un ritm deosebit în dezvoltarea lor. Vasele de lut sînt însă singurele care s-au dezvoltat într-un ritm mult mai viu. De aceea, în ceramică s-au imprimat într-un chip mai adînc şi deci mai clar toate schimbările de la o etapă la alta. Noi nu avem deocamdată posibilitatea de a preciza cu aceeaşi certitudine pentru fiecare etapă sau chiar perioadă mai mare toate particularităţile fiecărei grupe de obiecte în parte. Totuşi, observaţiile tipologice, îmbinate cu cele stratigrafice şi cu concluziile scoase din analiza istorică a materialului asupra bazei şi suprastructurii ne dau mersul progresiv al acestei culturi tribale în cei aproximativ 700 de ani de dezvoltare a sa.

Analiza tehnologică a vaselor de lut a dovedit că în prima etapă se ş părăsise procedeul amestecului cu pleavă şi paie tocate în lut, pe care îl foloseau aglomerările gentilico-tribale din prima etapă a neoliticului vechi. De data aceasta se descoperise argila cea mai potrivită pentru modelarea vaselor şi se găsise

[1] Pentru a avea o terminologie unitară pe întreaga ţară, folosim de data aceasta denumirile noi, notate cu litere, în locul celor cu numere romane.

[2] I. Stalin, Marxismul şi problemele lingvisticii. Ed. pentru literatura politică, 1953, p. 11.

un degresant, cum era nisipul fin. Prepararea pastei, modelarea formelor de vase, tratarea suprafeţei vasului, tehnica ornamentării, toate acestea s-au îmbunătăţit în decursul celor patru etape amintite. În ultima etapă se constată însă şi o decădere în prelucrarea vaselor, dar aceasta stă în legătură cu o serie întreagă de factori, despre care va fi vorba mai jos.

Pe măsura dezvoltării uneltelor şlefuite şi apariţiei celor de cupru, cum sînt, de pildă, cele două topoare-pene descoperite într-o locuinţă din perioada Sălcuţa C, se realizează un progres însemnat în domeniul construirii locuinţelor. În ultima etapă a perioadei mijlocii (Sălcuţa B 3=II c) şi în perioada tîrzie (C = III) s-au construit locuinţe mai spaţioase şi solide, a căror răspîndire dovedeşte un nivel mai înalt de dezvoltare a forţelor de producţie, pe care triburile sălcuţene îl ating abia într-o fază mai tîrzie.

Privind cultura Sălcuţa în totalitatea ei, observăm că întregul mod de procurare a mijloacelor de existenţă s-a transformat mereu, după cum în însuşi modul de producţie al formaţiunii social-economice primitive se petreceau în acea vreme schimbări însemnate.

Cultivarea primitivă a plantelor pe bază de săpăligă era mijlocul principal de procurare a hranei. Caracterul agricol al culturii tribale Sălcuţa se menţine ca trăsătură dominantă în primele trei perioade, dar îşi pierde locul în ultima perioadă, cînd în cîmpul forţelor de producţie au intervenit elemente noi, legate direct de creşterea vitelor în turmă. Unealta cea mai răspîndită era săpăliga din corn de cerb. Cel mai mare număr al acestora îl întîlnim în perioada mijlocie, cînd se răspîndesc şi cele mai multe rîşniţe de mînă, mai bine lucrate şi mai mari, care reprezintă un real progres faţă de rîşniţele mici şi în general mai sporadice din perioada timpurie. Prezenţa rîşniţelor mici în perioada Sălcuţa A, ca şi în cultura Verbicioara I şi în toate complexurile neoliticului vechi, constituie o particularitate a acelor culturi şi îşi are o explicaţie istorică: stadiul lucrării pămîntului se găsea încă la un nivel foarte scăzut, iar produsele « grădinăritului » cu săpăliga erau destul de restrînse, ele neputînd în acea vreme îndestula toate nevoile de hrană ale membrilor gospodăriei gentilico-tribale. Pe de altă parte se ştie că atunci nici procedeele de prelucrare a pietrei nu erau prea dezvoltate.

Perfecţionarea uneltelor folosite în cultivarea plantelor a avut urmări imediate în îmbunătăţirea metodelor lucrării pămîntului, fapt care a adus după sine o sporire a productivităţii muncii. Fenomenele constatate în etapa de maximă dezvoltare a culturii Sălcuţa (etapa B3) oglindesc în modul cel mai pregnant caracterul agricol al culturii tribale, de care este vorba aici. Etapa aceasta corespunde, din punct de vedere social, treptei celei mai înalte a dezvoltării matriarhatului. În această vreme se întîlnesc şi rezerve mai mari de hrană care nu se limitau numai la păstrarea boabelor de grîu *(Triticum vulgare)*, ci şi la păstrarea cărnii, a scoicilor şi a altor alimente. În acest scop erau folosite vasele mari de lut, în care de fapt se păstra şi apa de băut. Într-o locuinţă de la Sălcuţa (locuinţa nr. 11) s-a descoperit şi un mic depozit de ghindă. Analiza făcută de către Institutul de cercetări forestiere a arătat că în etapa de sfîrşit a perioadei mijlocii creştea în împrejurimile aşezării de pe Piscul Cornişorului din valea Desnăţuiului, stejarul pufos *(Quercus pubescens* Willd.), o specie care trăieşte în clima caldă, şi a cărei arie de răspîndire este azi mai restrînsă din cauza schimbării condiţiilor climatice.

Vorbind despre cultivarea plantelor şi de caracterul predominant agricol al economiei triburilor cu cultură Sălcuţa din primele trei perioade ale acesteia,

nu trebuie să pierdem din vedere că din cauza primitivităţii uneltelor de producţie, cultivarea plantelor nu se putea realiza în acel timp decît de către întreaga colectivitate, care era de fapt o comunitate de familii înrudite şi care ducea o gospodărie colectivă. Producţia colectivă era realizată de întregul grup social al aşezărilor sălcuţene. « Ogoarele » primitive, iazurile, izvoarele cu apă potabilă, pădurea erau proprietatea întregii comunităţi. În lupta împotriva pădurii, în pregătirea terenului şi săparea lui, în « defrişarea » pădurii cu unelte sau prin incendiu, se depunea un efort colectiv, pe care îl surprindem mai clar în fenomenele perioadei mijlocii. Scopul producţiei colective urmărea satisfacerea nevoilor materiale imediate şi de cult. De fapt aceasta era legea economică fundamentală, care acţiona în societatea primitivă şi care oglindeşte esenţa relaţiilor de producţie comunitare.

În timpul dezvoltării istorice a culturii Sălcuţa propriu-zise (fără perioada D), cînd formaţiunea social-economică primitivă se găsea încă în ascensiune, a existat o concordanţă deplină între forţele de producţie şi relaţiile de producţie primitive. În epoca aceea, relaţiile de producţie corespundeau caracterului, stării forţelor de producţie. Către sfîrşitul culturii Sălcuţa însă, în perioada ultimă a sa (D), cînd se produsese într-adevăr o reală dezvoltare a forţelor de producţie, conflictul dintre relaţiile de producţie şi caracterul forţelor de producţie se adînceşte şi duce, în cele din urmă, la sfărîmarea instituţiilor societăţii gentilice matriarhale şi la instaurarea celor patriarhale. Elemente ale noilor prefaceri îşi făcuseră de altfel apariţia încă din perioada anterioară.

Aceste prefaceri se oglindesc nu numai în înmulţirea şi perfecţionarea uneltelor de tot felul, ceea ce a determinat creşterea producţiei în ramura respectivă, dar şi în schimbarea raporturilor dintre ramurile existente ale economiei. Astfel, după statistica provizorie a materialului osteologic, ieşit din săpăturile din 1951 de la Sălcuţa, rezultă că numărul animalelor domestice a crescut în mod consecvent în decursul dezvoltării culturii Sălcuţa şi că în ultima etapă (D) el a atins procentul cel mai mare. Creşterea animalelor domestice, sub noua sa formă de creştere a vitelor în turmă, împinge cultivarea plantelor pe plan secundar în perioada de trecere către epoca bronzului. Animalul cel mai răspîndit, atît în cultura Verbicioara I, cît şi în etapă Sălcuţa A, era boul domestic. Capra şi oaia sînt foarte frecvente în primele etape, dar numai de la sfîrşitul perioadei mijlocii ele încep să devină animale predominante.

Aceasta ne arată direcţia dezvoltării creşterii vitelor de turmă, al căror rol activ în procesul primei mari diviziuni sociale a muncii l-a arătat Fr. Engels. Din materialul osteologic se degajă observaţia că, în momentul cînd creşterea vitelor ia un deosebit avînt, determinînd accentuarea procesului trecerii de la matriarhat la patriarhat, caracterul agricol al culturilor locale neo-eneolitice începe să slăbească în favoarea aspectului determinat de creşterea vitelor. Odată cu aceasta se schimbau şi vechile raporturi sociale dintre bărbat şi femee.

Torsul, împletitul şi ţesutul s-au dezvoltat mereu în decursul evoluţiei culturii Sălcuţa. În perioada tîrzie (C) şi de sfîrşit (D) apar noi forme de greutăţi de lut de la războiul de ţesut şi altele în legătură cu răsucirea firelor toarse. Dezvoltarea creşterii vitelor aducea după sine şi dezvoltarea ţesutului.

În decursul celor patru faze ale dezvoltării lor, comunităţile cu cultură Sălcuţa şi-au îmbogăţit mereu cultura lor materială, al cărei mers progresiv se oglindeşte în monumentele arheologice descoperite. Creşterea numărului membrilor colectivităţilor sălcuţene, aşa cum o documentează, de pildă, îngrămădirea locuinţelor de pe Piscul Cornişorului, a fost un alt factor care a influenţat în

mod favorabil dezvoltarea comunităţilor tribale. Cert este că în răstimpul culturii Sălcuţa, populaţia a crescut şi că ea s-a răspîndit pretutindeni în Oltenia, reuşind să-şi amplifice şi relaţiile de schimb şi de altă natură, nu numai cu triburile de la răsărit de Olt, dar şi cu cele de la sudul Dunării şi de la vest de Carpaţi, iar apoi cu cele din stepele nord-pontice.

În ceea ce priveşte organizarea socială, se poate spune că triburile sălcuţene se găseau în matriarhat, şi anume, în perioada sa dezvoltată. Caracterul agricol al unei economii bazate pe « grădinăritul » cu săpăliga, cît şi viaţa sedentară, legată secole în şir de aceeaşi aşezare au fost totdeauna factori care au creat condiţiile cele mai prielnice dezvoltării matriarhatului [1]. În această privinţă, săpăturile din 1949—1951 de la Verbicioara şi Sălcuţa au fost concludente. Dacă în perioada mai veche mai dăinuiau unele forme ale organizării matriarhale timpurii, începînd cu perioada mijlocie forma de căsătorie-pereche domina (vezi locuinţele mici de pe Piscul Cornişorului), rolul social şi economic al femeii a crescut datorită dezvoltării cultivării plantelor, iar organizarea tribală s-a consolidat. Pe baza datelor etnografice [2], se poate spune că şi triburile sălcuţene au trecut în această vreme a matriarhatului tîrziu de la exogamia duală la exogamia gentilică. Poate că unele diferenţieri sezisabile în ceramica Sălcuţa din fazele B şi C, care nu sînt încă studiate, ar putea să stea în legătură cu acest fapt. Prezenţa unei organizări tribale mai strînse se poate vedea nu numai în gruparea locuinţelor, fenomen ce contrastează cu risipirea celor din neoliticul vechi — dar şi în sistemul de apărare a aşezării comune, în perioada mijlocie, compus fie numai din şanţuri, fie combinat din şanţuri şi valuri de pămînt. Or, răspîndirea unui atare sistem, care presupune existenţa unei discipline şi a unei reglementări sociale potrivit intereselor întregii comunităţi, corespunde unui stadiu mai înaintat al organizării tribale, unei cimentări mai puternice a ginţilor în cadrul tribului, cerut şi de luptele intertribale, care se intensifică cu cît ne apropiem de începutul epocii bronzului.

În cursul istoriei triburilor purtătoare ale culturii Sălcuţa din Oltenia, ginta matriarhală trăieşte ultimele vremuri ale sale. Transformarea ei are loc în perioada de sfîrşit a acestei culturi, în cadrul general al schimbărilor petrecute în perioada de trecere de la neolitic la bronz şi respectiv odată cu prima mare diviziune socială a muncii. Aceste evenimente se petreceau înainte de sfîrşitul secolului al XVIII-lea î.e.n. şi ele aveau loc concomitent sau poate cu foarte mici diferenţe de timp şi de ritm, în toate celelalte complexe (Gumelniţa D, Cucuteni D, Gorodsk-Usatovo, faza sincronică din Transilvania).

În vremea aceasta pătrund pe teritoriul Olteniei grupări de păstori nomazi veniţi dinspre stepele nord-pontice. Aceasta a fost una din migraţiile primitive care a avut urmări importante asupra triburilor băştinaşe. În perioada pătrunderii triburilor de păstori nomazi, procesul de fărîmiţare, împrăştiere şi încrucişare dintre triburi s-a accentuat. Păstorii se deplasau mai uşor şi acest fapt activa influenţa reciprocă dintre triburi, contribuind la îmbogăţirea culturii lor materiale şi a limbii tribale. În afară de prezenţa înmormîntărilor cu ocru roşu în Oltenia şi din alte părţi ale ţării noastre, care sînt atribuite în mod cert populaţiei de păstori pătrunşi aici din stepele nord-pontice, în săpăturile din ultimii ani s-au descoperit în Moldova aşezări cu cultură Usatovo legată de aceste triburi. Elemente ale unei atari culturi s-au găsit şi la Cernavoda, iar în aspectul cultural al fazei

---

[1] M. O Kosven, O periodizaţii pervobîtnoi istorii, în « Sovetskaia Etnografiia», 1952, nr. 3.
[2] Ibidem.

Sălcuţa D din Oltenia, elementele de caracter răsăritean sînt foarte puternice. Unele dintre ele apăruseră încă din etapa Sălcuţa C. O dovadă foarte interesantă a raporturilor dintre triburile băştinaşe şi cele nord-pontice o constituie şi binecunoscutul « sceptru » de piatră dură descoperit în aşezarea de pe Piscul Cornişorului în 1920, care a atras în chip deosebit atenţia arheologilor romîni şi străini, ca şi exemplarele similare de la Fedeleşeni şi Casimcea. După părerea actuală generală, se ştie că aceste « sceptre » zoomorfe reprezintă capul unui cal şi că ele erau înmănuşate, fie într-o coadă de sceptru, ca semn distinctiv al unui şef de gintă sau trib, fie la mînerul unui obiect, care avea, fără îndoială, o destinaţie importantă în viaţa aglomerărilor tribale de atunci. Obiectul despre care este vorba a fost găsit la adîncimea de 0,40 m. Săpăturile din anul 1951 au precizat că pînă la adîncimea de 0,50—0,75 m întîlnim un strat de cultură corespunzătoare etapei de sfîrşit a culturii Sălcuţa (Sălcuţa D). Prin aceasta s-a adus o contribuţie importantă la problema datării relative a « sceptrului » de la Sălcuţa, cît şi a întregii serii de obiecte similare.

Arheologul sovietic A. A. Iessen a publicat în 1952 un interesant studiu asupra problemei relaţiilor Caucazului de nord cu regiunile dinspre vest [1]. În acest studiu se reia discuţia asupra figurinelor de la Sălcuţa şi Fedeleşeni, pe baza piesei asemănătoare găsită în 1928 la Terekli Mekteb în stepa Karanogai, în regiunea Grosnensk a Caucazului de nord. Piesa este publicată acum pentru prima dată şi ea aruncă o lumină nouă asupra originii exemplarelor de la noi, constituind o documentare arheologică preţioasă şi unică pînă în prezent pentru dovedirea unor relaţii directe dintre populaţia stepelor şi triburile străvechi de pe teritoriul R.P.R., care se manifestă şi în domeniul fenomenelor suprastructurale, figurinele acestea fiind elemente de artă corespunzătoare nivelului dezvoltării social-economice a populaţiei celor două regiuni, din epoca respectivă, după cum subliniază şi A. A. Iessen. Arheologul sovietic a datat figurina de la Terekli Mekteb — care este o descoperire izolată — pe baza celor de la Sălcuţa şi Fedeleşeni şi a complexelor cărora se ştia că aparţin, între anii 2600—1400 î.e.n. Determinarea stratigrafică de la Sălcuţa şi definirea ultimei faze a culturii Sălcuţa, căreia i se poate atribui figurina din aşezarea de pe Piscul Cornişorului, ne îndreptăţeşte să restrîngem datarea la primele trei secole ale mileniului al II-lea î.e.n., poate chiar în secolul al XVIII-lea î.e.n. Cît priveşte figurina de la Fedeleşeni, sînt în prezent unele îndoieli asupra atribuirii ei mediului Cucuteni A. Arheologul care a săpat la Fedeleşeni Ion Nestor) nu exclude posibilitatea de a asocia figurina cu elementele Usatovo descoperite în aşezarea de acolo. Exemplarul de la Casimcea se leagă mai clar de cultura mormintelor cu ocru, obiectele inventarului — ele înşile — purtînd urme de ocru roşu. Împreună cu « sceptrul » de acolo s-au găsit vîrfuri triunghiulare de suliţe din silex, similare celor din stratul Sălcuţa D şi celor tîrzii gumelniţene.

Ţinînd seama de aceste observaţii, se poate conchide că figurinele « sceptre » de la Sălcuţa, Casimcea şi Fedeleşeni fac parte din inventarul complexelor cultural-istorice Sălcuţa D — Gumelniţa D — Cucuteni D (Usatovo-Gorodsk) ale neoliticului nostru tîrziu şi sînt contemporane cu exemplarul de la Terekli Mekteb, care provine probabil din morminte ale populaţiei de păstori nomazi. Ele stau în legătură nu numai cu raporturile culturale amintite, dar şi cu momentul

[1] A. A. Iessen, K voprosu o drevnih sveazeah severnogo Kavkaza s zapadom, în « Kratkie Soobşceniia », 1952, XLVI, p. 48—53; vezi discuţia mai amplă în cuprinsul acestei reviste.

istoric al pătrunderii grupurilor de păstori nomazi pe teritoriul triburilor locale şi cu procesul de amestec şi încrucişare dintre ele.

Odată cu pătrunderea triburilor de păstori a însemnat că pe teritoriul triburilor cu cultură Sălcuţa — ca şi în Muntenia, Dobrogea şi Moldova — au început să locuiască grupări de populaţii care nu mai aveau nici un raport de înrudire de sînge cu vechile ginţi locale, ceea ce reprezintă, în dezvoltarea istorică generală, un element de progres. Au apărut acum noi forme de relaţii care făceau o serioasă spărtură în orînduirea comunei primitive. Populaţia nou venită a reuşit — cel puţin pe alocuri, dacă nu pretutindeni — să creeze foarte probabil raporturi de stăpînire şi supunere caracteristice robiei patriarhale timpurii. Unele morminte în movile (vezi, de pildă, mormîntul de la Pleniţa, 1950)) par a indica un atare fenomen. Se ştie că în asemenea morminte se găsesc înmormîntări duble, de bărbat şi femeie, care reflectă lupta relaţiilor noi cu vechile relaţii matriarhale.

Este de presupus că, încă din această epocă imediat premergătoare bronzului, să se fi pus premisele grupării populaţiei, nu numai după gradul de înrudire, ci şi după principiul teritoriului — al teritorialităţii — de care trebuie să ţinem seama în apariţia şi dezvoltarea uniunilor de triburi din epocile ulterioare. Pătrunderea triburilor de păstori a contribuit la îmbogăţirea limbii tribale şi a cunoştinţelor tehnice.

Fapt important este — şi săpăturile din Oltenia au arătat-o, e drept, pe plan mai restrîns din punct de vedere teritorial — că triburile de păstori au avut un rol activ în formarea noilor culturi ale epocii bronzului şi în ridicarea pe o treaptă superioară a întregului proces de dezvoltare a triburilor locale în primele secole ale mileniului al II-lea î.e.n. Transformările adînci au loc pe fondul autohton. Azi se vede clar cum dezvoltarea mai departe a culturii Sălcuţa s-a făcut, nu prin distrugerea acesteia şi apariţia violentă a unei noi culturi adusă din afară de o populaţie « nordică » (respectiv « nord-indogermanică »), aşa cum s-a susţinut greşit de unii arheologi şi de noi înşine. Descoperirile recente din Oltenia şi din restul ţării noastre dovedesc netemeinicia unei atari păreri. În conţinutul culturii Sălcuţa tîrzii este sezisată tocmai calea dezvoltării şi perfecţionării elementelor principale ale acestei culturi şi prezenţa elementelor răsăritene active, care subliniază şi mai mult procesul de transformare a acestei culturi într-o nouă cultură.

Potrivit cu schimbările petrecute în orînduirea economică a triburilor cu cultură Sălcuţa în decursul celor patru perioade principale ale dezvoltării lor progresive, au avut loc şi schimbări serioase în suprastructura acelor triburi. Descoperirile arheologice ne-au arătat în mod concret că forţele de producţie s-au dezvoltat mereu, că au apărut noi unelte de producţie, că s-au perfecţionat neîncetat cele vechi, că au fost aduse pe calea schimburilor intertribale alte unelte mai bune (vezi topoarele-pene), că experienţa şi deprinderea oamenilor în muncă s-au îmbunătăţit şi, ca urmare, productivitatea muncii a sporit mereu. Prin intermediul bazei, toate aceste schimbări ale forţelor de producţie s-au oglindit în formele suprastructurale.

Membrii comunei primitive de pe Piscul Cornişorului — fiindcă acolo exista una dintre numeroasele comune primitive ale epocii neolitice — cît şi cei din aşezarea de la Verbicioara şi-au acumulat mereu cunoştinţe noi în domeniul tehnicii, în lucrarea pămîntului, în creşterea vitelor, în vînătoare, pescuit, în arta ţesutului, în prepararea şi păstrarea alimentelor, în pregătirea îmbrăcămintii şi în folosirea obiectelor de podoabă, precum şi în artă. Pe baza analizelor tehno-

logice s-a văzut cum alegerea argilelor plastice şi procedeele de frămîntare şi amestec s-au îmbunătăţit. De la amestecul cu pleavă din etapa Sălcuţa A, unde acest procedeu se întîlnea ca o rămăşiţă a tehnicii ceramicii din prima etapă a neoliticului vechi din ţara noastră, s-a trecut la amestecul cu nisip fin, folosit ca degresant în mod conştient. În etapa tîrzie şi cea de sfîrşit, vom găsi în amestecul pastei scoici sfărîmate şi micaşist, care au acelaşi rol. În legătură cu perfecţionarea metodelor folosite la vînătoare, oamenii au născocit, într-o etapă mai tîrzie a culturii Sălcuţa, acea ingenioasă capcană, a cărei persistenţă ajunge pînă în zilele noastre în regiunea unde s-au făcut săpăturile şi care poartă numele de « tivig », dat de localnici. Tehnica şlefuirii şi perforării uneltelor de muncă şi a armelor de piatră a cunoscut un progres fără întreruperi. Expertiza făcută de către colectivul de antropologie al Academiei R.P.R. asupra unui fragment de mandibulă descoperit în stratul de cultură Sălcuţa de pe Piscul Cornişorului dovedeşte că oamenii din etapa mijlocie a acestei culturi ajunseseră de asemenea la un nivel înaintat în domeniul cunoştinţelor legate de prepararea alimentelor. Majoritatea acestora erau fierte, omul mîncînd puţine crudităţi. Se ştie că fierberea alimentelor — ca şi frigerea unora dintre ele pe jar — a uşurat considerabil extragerea substanţelor nutritive şi dezvoltarea creierului omenesc.

Comunităţile tribale sălcuţene aveau anumite reprezentări religioase, care au evoluat în decursul celor patru perioade. Săpăturile de la Verbicioara şi de la Sălcuţa au adus date referitoare şi la această problemă. În stratul I de la Verbicioara şi în stratul aparţinînd perioadei timpurii a culturii Sălcuţa de pe Piscul Cornişorului, s-au găsit gropi în care fusese aşezat cu grijă cîte un craniu de taur. Descoperirea aceasta confirmă existenţa unor practici magice în legătură cu creşterea animalelor domestice. Evident că şi alte forme de producţie erau însoţite de atari practici. Îndeosebi triburile de crescători de vite şi cultivatori recurgeau la vrăjitorie ca mijloc de provocare, pe această cale, a acţiunii favorabile a forţelor naturii, cu scopul de a obţine astfel înmulţirea animalelor şi a unei recolte mai bune. Magia fecundităţii şi a fertilităţii făcea parte încă din religie. Se atribuiau animalelor şi plantelor puteri mai mari decît omului. Din cauza nivelului redus al forţelor de producţie şi al cunoştinţelor, religia domina atunci minţile oamenilor, ea fiind un reflex fantastic al relaţiilor social-economice şi al nivelului scăzut al cunoştinţelor din acea vreme.

Aşezarea unui idol feminin alături de un depozit de greutăţi de lut de la războiul de ţesut, găsit într-o locuinţă din perioada tîrzie de la Sălcuţa, presupune asocierea unei divinităţi protectoare în unele ramuri de producţie, cum era în cazul de faţă ţesutul primitiv.

Frecvenţa figurinelor feminine de lut şi de os în perioada timpurie şi mijlocie a culturii Sălcuţa oglindeşte orînduirea matriarhală, care nu se destrămase încă, pe cînd apariţia relativ mai tîrzie a figurinelor de bărbaţi trebuie pusă în legătură cu importanţa crescîndă a bărbatului şi dispariţia treptată a raporturilor matriarhale, pe măsură ce se forma şi se consolida orînduirea patriarhală.

Figurinele primitive de la Sălcuţa — ca şi cele din culturile celelalte ale neoliticului de la noi — cu tot aspectul lor în general rudimentar, oferă totuşi un modelaj şi o gradare a volumelor, care le imprimă un caracter de opere de artă, în afară de acela de obiecte de cult. Prin natura sa de ordin suprastructural, arta primitivă a jucat şi ea un rol important în societatea primitivă, ea exercitînd o influenţă activă asupra bazei din acea vreme, ajutînd la consolidarea elementelor noi şi la dispariţia celor vechi. Lupta dintre matriarhat şi patriarhat se reflectă, de pildă, în plastica vremii.

Figurinele antropomorfe şi zoomorfe de lut, de os şi de rocă dură (« sceptrul») au unele trăsături realiste destul de puternice, deşi, în mentalitatea omului de atunci, ele trebuiau să aibă şi un caracter supranatural, care explică de altfel tendinţa spre schematizare şi convenţionalism. Arta aceasta primitivă corespunde unui anumit sistem de relaţii economice. În ea se întruchipează de asemenea şi concepţiile estetice, religioase şi morale ale societăţii primitive, care se oglindesc în reprezentările plastice amintite, sub formă de imagini artistice şi nu sub formă de noţiuni abstracte. În aceste figurine trebuie să vedem de fapt rezultatul activităţii gîndirii omului în imagini, care a apărut pe o anumită treaptă de dezvoltare.

Cît priveşte conţinutul ideologic exprimat în această plastică primitivă, el nu a rămas acelaşi în cursul dezvoltării culturii Sălcuţa, ci s-a schimbat în funcţie de transformările petrecute în însuşi modul de producţie al lungii epoci reprezentată de istoria triburilor creatoare ale acestei culturi.

Săpăturile din Oltenia ne-au dat astfel posibilitatea de a stabili, pe baza observaţiilor stratigrafice, tipologice, a studiului dezvoltării forţelor de producţie, a fenomenelor bazei şi suprastructurii, o periodizare care, deşi va trebui completată şi verificată prin noi cercetări în regiune, indică totuşi principalele etape în dezvoltarea celei mai însemnate culturi tribale ale neoliticului Olteniei.

★

La capătul acestei periodizări se află o etapă finală, care, prin conţinutul său caracteristic, a pus în mod documentat problema dezvoltării genetice a culturii Coţofeni din Oltenia, pe baza fondului neolitic local, precum şi problema prezenţei şi rolului elementelor răsăritene în formarea culturilor bronzului. Dacă în privinţa primei probleme, săpăturile din 1949—1951 au putut aduce desigur unele date importante, totuşi documentarea noastră suferă încă de lipsuri, atîta vreme cît nu se vor face săpături într-o aşezare de tip Coţofeni, pentru definirea clară a conţinutului acestei culturi şi a întregului proces de formare a unei atari sinteze. Problema culturii Coţofeni este una din problemele principale ale istoriei orînduirii primitive de pe teritoriul ţării noastre, întrucît ea se referă la o importantă perioadă de tranziţie, care este încă insuficient cunoscută. Tot în cadrul acestei perioade trebuie privită şi problema raporturilor dintre triburile cu cultură Coţofeni — considerată ca o cultură de la începutul epocii bronzului de la noi — şi populaţia cu înmormîntări cu ocru roşu. Săpăturile de la Pleniţa şi de la Rast au îngăduit formularea a două ipoteze, una susţinînd o dezvoltare sincronică a culturii Coţofeni cu grupul mormintelor cu ocru şi o alta susţinînd o dăinuire a acestui grup şi ulterior. Fapt este că inventarul mormintelor de la Verbiţa dovedeşte prezenţa în perioada timpurie a bronzului a unei ceramici care se sprijină pe grupul mormintelor cu ocru din perioada precedentă, oferind de asemenea legături complexe cu cultura Glina III şi seria culturilor bronzului timpuriu de la noi.

Că trecerea de la neolitic la bronz s-a făcut în provincia din dreapta Oltului — de altfel ca şi în restul teritoriului patriei noastre — fără întreruperi, pe baza legilor interne ale dezvoltării autohtone a triburilor indigene, ne-o arată, în afară de cultura etapei Sălcuţa D şi cultura Coţofeni, despre care a fost vorba mai sus — prezenţa unor elemente mai vechi de cultură materială, de data aceasta profund transformate, în complexurile epocii bronzului. Astfel, în formele ceramice ale culturii Verbicioara III — numită după stratul III din aşezarea cu acelaşi nume, unde s-au făcut săpături în 1949-1951 — întîlnim un viguros fond sălcuţean, alături de moştenirea culturii Coţofeni şi în general a culturilor de la începutul bronzului timpuriu din Oltenia şi din ţinuturile mai mult sau mai puţin învecinate.

Cînd se va studia întreg materialul scos din săpături, se va putea vedea multilateralitatea legăturilor intertribale din perioada culturii Verbicioara III şi specificul acesteia în cadrul larg al culturilor tribale locale din epoca bronzului, precum şi raporturile sale cu alte aglomerări tribale înrudite sau nu. În prezent nu cunoaştem încă răspîndirea culturii Verbicioara III în Oltenia, dar aşezările descoperite pînă acum arată o locuire intensă a unor comunităţi, a căror economie se baza în primul rînd pe creşterea vitelor şi apoi pe agricultura primitivă. Prezenţa unor « brăzdare» din corn de cerb ar indica folosirea în această vreme a unei forme primitive de plug. Întreg conţinutul culturii din stratul III de la Verbicioara şi din aşezările similare, cît şi recurgerea la un sistem de apărare cu şanţuri ce înconjoară aşezarea respectivă pe laturile cele mai expuse, dovedesc o organizare socială strînsă, întemeiată pe ginta patriarhală. Descoperirea unor mari cantităţi de vase — adesea de forme mai puţin frecvente — în anumite complexuri, poate sta în legătură cu procesul de diferenţiere de avere în sînul comunităţilor patriarhale din perioada culturii Verbicioara III.

Săpăturile au ridicat de asemenea problema periodizării acestei culturi şi a raporturilor sale cu cultura Gîrla Mare (numită şi « cultura cîmpurilor de urne» din epoca bronzului), care are o largă răspîndire în sud-vestul Olteniei, cu aşezări şi cimitire întinse de la Porţile-de-Fier pînă spre valea Jiului. Deşi această ultimă cultură are o dezvoltare sincronică în parte cu Verbicioara III, totuşi ea se întinde într-o etapă mai tîrzie a dezvoltării sale în teritoriul ocupat pînă atunci de grupările tribale cu cultură Verbicioara III, aşa cum o dovedesc descoperirile de la Verbicioara, Verbiţa, Orodel şi Sălcuţa. Va trebui urmărită pe viitor problema dacă în fazele tîrzii ale culturii Gîrla Mare s-a ajuns la crearea unei comunităţi culturale mai întinse, care să fi constituit apoi o bază mai largă pentru trecerea spre prima epocă a fierului local.

*

Săpăturile din sectorul Balta Verde-Gogoşu, raionul Vînju-Mare, regiunea Craiova, efectuate în 1949 şi 1950, au ridicat probleme însemnate privitoare la epoca bronzului şi mai ales la prima epocă a fierului. Valorificînd şi rezultatele cercetărilor din 1932 şi 1934, care erau publicate doar parţial pînă acum, s-a putut constata că triburile locale au dezvoltat în valea Dunării, în epoca mijlocie şi tîrzie a bronzului, o cultură originală şi de un înalt nivel, în care dăinuiesc încă unele rămăşiţe ale orînduirii matriarhale, oglindite în figurinele feminine de lut frumos ornamentate. Prezenţa unor atari rămăşiţe, în conţinutul culturii Gîrla Mare se explică prin faptul că aici agricultura primitivă forma ramura principală a producţiei, şi nu creşterea vitelor, deşi triburile purtătoare ale acestei culturi se găseau într-o organizare patriarhală.

Documentarea noastră prezintă încă lacune în ceea ce priveşte originea culturii Gîrla Mare, dar este clar că la baza acesteia, ca şi a întregului complex de la marele cot al Dunării panonice pînă la Jiu se află elemente mai vechi. În cultura materială Gîrla Mare se observă nu numai înrîuririle culturilor locale, dar şi acelea ale lumii miceniene care se găsea pe o treaptă superioară de dezvoltare.

Un aport important al săpăturilor din valea Dunării constă în faptul că ele reprezintă, prin rezultatele obţinute, o verigă însemnată în documentarea noastră asupra procesului trecerii de la epoca bronzului la prima epocă a fierului. Studiul ceramicii a arătat, de pildă, că unele forme de vase ale culturii bronzului se transformă şi pătrund în epoca următoare. Dacă la aceasta adăugăm că şi la Verbi-

cioara şi la Orodel au fost surprinse unele fire care leagă în chip organic cultura celor două epoci, iar aspectul cultural-istoric local denumit Vîrtop, dezvoltat în mod cert pe un fond indigen anterior, reprezintă o etapă deplin formată a culturii primului fier — cu particularităţile sale locale — avem jaloanele care dau orientarea procesului genetic autohton, în linii, evident generale, al trecerii de la bronz la fier în provincia din dreapta Oltului. Urmărirea mai adîncă a acestui proces constituie o problemă de viitor. În atenţia cercetătorului va trebui să stea fondul local creat de triburile cu cultură Verbicioara III şi Gîrla Mare.

*

O documentare mult mai bogată ne-au pus-o la îndemînă descoperirile din aşezările, necropolele şi mormintele izolate de la Balta Verde şi Gogoşu, întrucît de data aceasta au fost sezisate mai clar căile dezvoltării grupurilor de populaţie locală din regiunea amintită în perioada de sfîrşit a primei epoci a fierului şi în aceea de început a celei de a doua epoci a fierului. Cele mai numeroase monumente au apărut în morminte. Deşi în conţinutul acestora găsim, în general, reprezentări sociale şi economice depăşite de transformările petrecute în modul de producţie al comunităţilor de acolo, totuşi inventarul mormintelor ne-a uşurat înţelegerea caracterului formaţiunii social-economice din epoca respectivă.

Problemele ridicate de aceste cercetări sînt multiple. Ele se referă la o epocă pentru care aveam pînă acum destul de puţine date. Descoperirile din trecut, aşa de sporadice şi întîmplătoare, ca cele de la Gruia, care făcuseră pe Vasile Pîrvan să atribuie elementele de cultură materială găsite acolo unor « enclave» ilirice, puteau da naştere la interpretări felurite. Problema arzătoare ce se punea încă din 1949 în faţa colectivului care săpa la Balta Verde şi Gogoşu, era aceea de a descoperi, în dosul culturii materiale scoase din săpături, acele triburi care au creat o atare cultură. Tezei pătrunderii dinafară i s-a opus de la început teza dezvoltării autohtone.

Monumentele arheologice descoperite în cele două necropole de la Balta Verde şi Gogoşu dovedesc că aceste necropole — cu un conţinut atît de « iliric » la prima vedere — aparţin de fapt aceleiaşi populaţii autohtone, care îşi dezvolta în aşezările din vecinătate cultura sa materială proprie, pe baze vechi. Studiul formelor vaselor de lut, al armelor şi podoabelor arată că nu este nici o întrerupere în dezvoltarea locală în tot cursul primei epoci a fierului şi nici în perioada de trecere spre a doua epocă a fierului, cînd procesul transformării culturii primei epoci a fierului într-o cultură traco-getică se adîncea. În cele aproximativ trei secole (de la jumătatea secolului al VII-lea pînă către jumătatea secolului al IV-lea î.e.n., în care răstimp se datează cele două necropole), populaţia din colţul de sud-vest al Olteniei cunoaşte o continuă dezvoltare a culturii sale şi o amplificare crescîndă a relaţiilor sale culturale şi de schimb cu alte triburi, care se intensifică în condiţiile descompunerii comunităţii primitive, în care trăiau în acea vreme grupurile de populaţie din ţinuturile amintite şi din restul teritoriului ţării noastre.

În lumina noilor cercetări, teza dezvoltării locale a triburilor din Oltenia capătă o confirmare deplină. Cultura tribală din această provincie aparţine unei comunităţi cultural-istorice mai mari. Descoperirile de la Ostrovul Mare, Gruia, Basarabi, Gura Padinei, Teleşti şi Drăgoeşti (acestea tocmai în vecinătatea munţilor Gorjului), cele de la Verbicioara, Verbiţa, Orodel, Gubaucea şi din alte părţi ale Olteniei constituie tot atîtea indicii ale unei atari comunităţi în întreaga Oltenie pe la jumătatea mileniului I î.e.n., care avea legături strînse cu grupurile din Transilvania, Muntenia şi Moldova.

Ţinînd seama de dezvoltarea locală a acestui grup, de analogiile culturii materiale, de răspîndirea ei teritorială, de condiţiile istorice de dezvoltare şi de faptul că intensificarea relaţiilor intertribale ducea în mod inevitabil la o nivelare de caracter cultural chiar între triburi vorbind limbi deosebite, putem trage concluzia că purtătorii culturii complexului de la Balta Verde şi Gogoşu pot fi socotiţi ca făcînd parte din masa triburilor tracice. Asemănările elementelor de cultură pe teritoriul actual al R.P. Bulgaria, locuit în epoca aceea de către triburile tracilor sud-dunăreni cît şi confruntarea unor izvoare scrise ale autorilor antici cu datele arheologice, duc la aceeaşi concluzie.

Prezenţa numeroaselor obiecte cu aspect «iliric» se explică în sensul că membrii grupului tribal de la Balta Verde şi Gogoşu au adus, pe calea schimburilor intertribale arme şi podoabe de fier şi bronz din teritoriile locuite de triburile ilirice, din nord-vestul Balcanilor, unde se găsea atunci unul din importantele centre metalurgice din Europa, în care se lucrau arme din noul metal şi felurite podoabe de bronz. Este un fapt constatat că triburile din Transilvania şi din nord-estul R.P. Ungare, care în epoca bronzului desfăşuraseră o intensă producţie de arme şi podoabe, îşi pierd întîietatea în aceste părţi ale Europei, odată cu răspîndirea fierului care a provocat o adîncă schimbare în cîmpul forţelor de producţie şi în raporturile dintre triburi. Abia în a doua epocă a fierului se va putea vorbi din nou de centrele metalurgice din Transilvania şi de însemnătatea lor în procesul de grupare unional-tribală şi teritorial-statală a geto-dacilor. Pînă atunci armele vin dinspre teritoriile ilirice nord-vest balcanice. Combativitatea triburilor în războaiele de îmbogăţire şi jaf, cît şi gruparea lor în uniuni din ce în ce mai mari s-au accentuat pe măsură ce se dezvoltau forţele de producţie şi se răspîndeau, într-un ritm şi într-o cantitate necunoscute pînă atunci, noile arme de fier, mai uşor de procurat şi mai ieftine decît cele de bronz. Este ştiut că armele de fier se găsesc într-un număr excepţional de mare faţă de uneltele de fier şi că noul metal a fost folosit în primul rînd pentru nevoile cerute de ducerea războiului intertribal. Că «războiul şi organizarea în vederea războiului au devenit acum funcţiuni regulate ale vieţii poporului» — cum subliniază Fr. Engels [1] — ne-o arată nu numai marea cantitate de arme şi numeroasele morminte ale luptătorilor îngropaţi la Balta Verde şi Gogoşu, dar şi procentul ridicat al bărbaţilor căzuţi în luptă în floarea vîrstei, între 20—29 de ani, după cum reiese din statistica provizorie a colectivului de antropologie al Academiei R.P.R.

Ca urmare a dezvoltării forţelor de producţie a avut loc formarea în interiorul comunităţilor tribale a unei grupe de militari, care se separau treptat de restul populaţiei. În mormintele tumulare de la Balta Verde — care sînt mai vechi decît cele de la Gogoşu — această separare nu se efectuase definitiv. În aceleaşi movile erau înmormîntate şi persoane civile (femei şi copii), pe cînd în necropola de la Gogoşu există movile funerare numai pentru militari, în care erau depuse corpurile celor căzuţi în lupte şi armele lor. De data aceasta fiecare movilă acoperea un singur mormînt. Uneori se ridicau şi movile în cinstea celor căzuţi departe de teritoriul tribal. Militarii se bucurau de un respect special din partea comunităţilor. Din rîndul aristocraţiei militare se alegeau şefii militari şi apoi cei politici şi reprezentanţi ai religiei. Grupul populaţiei de la Balta Verde şi Gogoşu se găsea în cadrul democraţiei militare. Dintr-o informaţie transmisă de Herodot în legătură cu triburile tracilor sud-dunăreni,

[1] Fr. Engels, Originea familiei, a proprietăţii private şi a statului. Ed. P.M.R., 1950, p. 173.

care poate fi aplicată şi la triburile înrudite de la nordul Dunării şi în care se oglindesc unele din trăsăturile democraţiei militare, reiese că militarii se ocupau numai cu războiul. « Este o mare cinste a nu face nimic şi este o ocară ca cineva să lucreze pămîntul. Este o mare cinste — spune mai departe Herodot — ca cineva să trăiască din război şi prăzi» [1].

În cele două localităţi din valea Dunării — ca de altfel şi pe Ostrovul Mare din vecinătate — ne găsim în faţa unui grup bine organizat din punct de vedere militar, care este aşezat la unul dintre vadurile importante ale fluviului. Întărirea acestei organizări militare se petrecea cam în aceeaşi vreme cînd în masa triburilor tracice din Balcani şi în aceea a ilirilor dinspre sud-vest aveau loc fenomene similare, dar şi în vremea cînd sciţii pătrundeau pe teritoriul ţării noastre şi reuşeau — cel puţin în Transilvania, dacă nu şi în alte părţi — să devină o pătură dominantă, prin răsturnarea păturii conducătoare băştinaşe. Documentarea arheologică actuală nu confirmă prezenţa sciţilor în Oltenia. Aceasta înseamnă că sciţii nu au putut pătrunde în provincia dintre Dunăre, Carpaţi şi Olt tocmai fiindcă aici s-au izbit de rezistenţa triburilor locale, mai bine organizate decît în restul teritoriului R.P.R., şi care posedau arme de fier tot atît de redutabile ca cele scitice. În afară de aceasta, triburile din sud-vestul Olteniei aveau o organizare social-economică la un nivel de dezvoltare care nu era prea departe de acela al sciţilor. Se adaugă iarăşi vecinătatea cu triburile ilirice şi sud-tracice, care au influenţat în mod favorabil dezvoltarea triburilor băştinaşe. Pătrunderea sciţilor a fost un factor care a contribuit la grăbirea stîngerii triburilor băştinaşe din Oltenia în uniuni mai bine închegate.

*

Descoperirile arheologice din Oltenia făcute în anii 1949—1951 au dus de asemenea şi la începutul unei conturări mai clare a procesului organic şi autohton al formării culturii traco-geto-dace. Prezenţa în aceeaşi necropolă de la Gogoşu a unor elemente culturale din a doua epocă a fierului alături de cultura din ultima etapă a primei epoci a fierului nu poate fi considerată ca un simplu amestec, mecanic, între două culturi, ci ea face dovada unei legături organice, genetice, succesive a două etape de dezvoltare cultural-istorică a aceleiaşi populaţii, care păşeşte în noua epocă potrivit legilor sale interne de dezvoltare. Prin studiul monumentelor arheologice descoperite pînă acum în Oltenia — ca şi în alte părţi alte teritoriului R.P.R. — a fost sezisat procesul transformării culturii tracice din ultima etapă a primei epoci a fierului într-o cultură nouă, geto-dacă. Acest proces autohton se desfăşoară sub înrîuriri diverse, de intensităţi diferite, dar totdeauna integrate fondului local. În ştiinţa arheologică romînească de azi începe să se vadă din ce în ce mai limpede procesul formării comunităţii culturale a geto-dacilor şi acela al întăririi treptate a bazei lor economice, pînă la întreruperea violentă a acestei dezvoltări normale, prin cucerirea romană.

Descoperirea unor slabe urme arheologice de caracter celto-scordisc dovedeşte că şi în provincia din dreapta Oltului, celţii nu au jucat un rol prea însemnat.

*

După lichidarea stăpînirii romane, în anul 271, s-au schimbat şi condiţiile istorice de dezvoltare a populaţiei din Oltenia. Materialele arheologice

[1] Herodot, V, 6.

descoperite la Verbiţa reprezintă o nouă etapă în dezvoltarea cultural-istorică a populaţiei din această provincie. Se vede clar cum s-a schimbat specificul însuşi al culturii, pe care o datăm pînă acum în mod vag «în secolul al IV-lea». Elementele transformate ale vechiului fond geto-dac, care au ieşit din nou la suprafaţă după sfărîmarea strînsoarei orînduirii sclavagiste romane, se regrupează începînd din ultimele trei decenii ale secolului al III-lea, şi procesul continuă în secolul al IV-lea şi poate în primele decenii ale secolului următor. Cultura daco-romană pierde treptat, treptat, coloritul provincial roman. Apar acum elemente noi, mai potrivite cu modul de viaţă agricol, care va deveni o trăsătură principală a economiei. Se răspîndesc vase mari pentru păstrarea cerealelor, care mai apoi se vor depune în gropi special săpate în pămînt, precum şi străchini şi ulcioare cu toartă. Se descoperă seceri şi brăzdare de fier, ca exemplarul găsit într-o groapă la Verbiţa, care datează dintr-o vreme ulterioară secolului al V-lea. Vîrfurile conducătoare ale populaţiei locale îşi procură obiecte de podoabă de factură provincială romană şi germanică. Ritul inhumaţiei se generalizează. Apar monete romane, care sînt o dovadă a relaţiilor comerciale cu populaţia de la sudul Dunării, de sub stăpînirea romană.

Săpăturile din aşezarea daco-romană de la Verbiţa şi descoperirile sporadice de la Almăj au oferit o documentare, pe baza căreia se poate formula concluzia că avem aici o grupă regională, care face parte din comunitatea etno-culturală ce s-a format în condiţiile de după eliberarea Daciei şi ale descompunerii definitive a orînduirii gentilice din teritoriile necucerite de romani, precum şi în condiţiile unor influenţe variate, determinate de triburile în migraţie. Prezenţa elementelor slave timpurii, din cauza lipsei unei documentări concrete şi a unor studii extinse la teritorii mai vaste, constituie o problemă ce va trebui urmărită pe viitor şi în Oltenia.

Cultura locală din secolele III—V este într-o continuă transformare. Ea poate fi considerată ca o cultură de bază, pe care, datorită unui însemnat aport slav, va lua naştere cultura timpurie romînească, premergătoare încheierii procesului de cristalizare a relaţiilor feudale şi de etnogeneză a poporului romîn, cînd începe să se definească şi să se dezvolte o cultură veche romînească, feudală.

ВОПРОСЫ АРХЕОЛОГИЧЕСКИХ РАСКОПОК В ОЛТЕНИИ (1949—1951)

(КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ)

Раскопки в Олтении, произведенные между 1949—1951 гг., подняли ряд вопросов, относящихся к общим вопросам древней истории Румынской Народной Республики. Так например, в связи с началом неолитических культур на территории РНР, археологические наблюдения в провинции, находящейся на правом побережьи Олта, привели к выявлению культурного комплекса Вербичоара I, включающего и культурно-исторический аспект Клеанов (холм Фиера), где главным занятием являлась охота. Документация мощного мезолитического и микролитического фона в культурах древнего этапа неолита РНР дает возможность предполагать наличие мезолитической культуры в Олтении.

Находки, обнаруженные в слое II Вербичоара, и особенно находки на Пискул Корнишорулуй (Сэлкуца), позволили установить более точную

периодизацию культуры Сэлкуца. Этот факт является последним представлением о неолите в Олтении, отражающим территориальное и племенное дифференцирование большого комплекса Гумельница в Мунтении, Добрудже и отчасти на юге Молдавии. На основании стратиграфических и типологических наблюдений, изучения развития производительных сил, явлений базиса и надстройки, автор устанавливает четыре большие этапа развития культуры Сэлкуца, условно обозначенные буквами *A*, *B*, *C* и *D*, соответствующие обычно сходным этапам развития культуры Гумельница и Кукутени, для которых румынские археологи применяют такую же терминологию. В течение этих главных четырех этапов развития наблюдался непрерывный рост производительных сил у племен — носителей культуры Сэлкуца. С социальной точки зрения сэлкуцкие племена находились в стадии матриархата. В общих рамках преобразований переходного периода от неолита к эпохе бронзы, являющимся последним этапом развития (Сэлкуца *D*), одновременно с проникновением пастушеских племен из северо-понтийских степей, имеет место и распад учреждений родового и матриархального строя и замена их патриархатом. Так называемый «скипетр», найденный в Сэлкуце, относится к периоду Сэлкуца *D*. К тому же времени, соответствующему периоду Городско-Усатово, относится и недавно опубликованный советским археологом А. А. Иессеном «скипетр» из Терекли Мектеба в Караногайской степи.

Новые исследования подняли также вопрос родового развития культуры Коцофени начала эпохи бронзы в Олтении, на основании местного неолитического фона, а также и активной роли восточных элементов в образовании культуры бронзы. В этом отношении исследования в Олтении привели к некоторым конкретным данным, но окончательное разрешение всех вопросов зависит от результатов исследований в поселении Коцофени.

В слое III поселения Вербичоара были обнаружены материалы, документирующие на известной территории Олтении наличие культуры эпохи бронзы. Эта культура получила название Вербичоара III. Ее особые характерные черты все же не нарушают единства культуры бронзы в РНР. Был поднят также вопрос о периодизации этой культуры и ее отношения к культуре Гырла Маре, содержание которой обогатилось раскопками в Балта Верде (1949—1950) и явилось важным звеном в документации, относящейся к переходному процессу к эпохе железа.

Раскопки в некрополях на курганах Балта Верде и Гогошу, продолжавшиеся в течение двух лет, представили документацию, давшую возможность лучше понять пути развития местного населения в поздний период первой эпохи железа и переход ко второй эпохе железа. Таким образом можно говорить, что вышеупомянутые некрополи принадлежат автохтонному населению, а не иллирийцам. Они возводились в период между второй половиной VII в. и первой половиной IV в. до н. э. Принимая во внимание местное развитие этй группы, аналогии ее материальной культуры, территориальное распространение, исторические условия развития и тот факт, что укрепление межплеменных отношений неизбежно приводит к общему уровню культурного характера даже племен, говорящих на различных языках, автор приходит к выводам, что носителей культуры комплекса Балта Верде и Гогошу можно

рассматривать, как часть массы фракийских племен и что «иллирийский» аспект оружий и украшений объясняется межплеменным обменом у иллирийских племен северо-западной части Балканского полуострова. Эти два некрополя указывают на наличие в вышеупомянутых областях группы воинов, постепенно обособившихся от остального населения. Эта группа проживала в рамках военной демократии.

Настоящая документация не подтверждает присутствия скифов в Олтении, встретивших там сопротивление местных, лучше организованных с военной точки зрения племен.

QUELQUES PROBLÈMES SOULEVÉS PAR LES FOUILLES ARCHÉOLOGIQUES D'OLTÉNIE (1949–1951)

(RÉSUMÉ)

Les fouilles effectuées en Olténie durant les années 1949–1951 ont posé une série de problèmes rattachés aux problèmes généraux qui se rapportent à l'histoire la plus reculée de la République Populaire Roumaine. Ainsi, en ce qui concerne le début des cultures néolithiques sur le territoire de la R.P.R., les recherches entreprises dans la province située sur la rive droite de l'Olt ont permis la découverte du complexe culturel Verbicioara I comprenant aussi l'aspect culturel et historique de Cleanov (colline de Fiera) où la chasse représente un élément prépondérant de l'économie. Des documents attestant un très important fond méso-microlithique sur le territoire des cultures appartenant à l'étape ancienne du néolithique de ce pays, permettent de conclure à la possibilité de l'existence d'une culture mésolithique en Olténie aussi.

Les découvertes de la seconde couche de Verbicioara, mais surtout celles de Piscul Cornişorului (Sălcuţa) ont permis de déterminer, d'une manière plus exacte, l'existence de certaines périodes dans le développement de la culture Sălcuţa. Cette culture est représentative du néolithique d'Olténie; elle reflète la différenciation territoriale et tribale du grand complexe de Gumelniţa de Valachie, de Dobrogea et, en partie, du sud de la Moldavie. Les observations d'ordre stratigraphique et typologique, l'étude du développement des forces productives, des phénomènes de la base et de la superstructure, ont permis à l'Auteur d'établir quatre grandes étapes dans le développement de la culture Sălcuţa, qu'il a notées, d'une manière conventionnelle, par A, B, C et D, et correspondant, en général, aux étapes de développement des cultures Gumelniţa et Cucuteni, pour lesquelles les archéologues roumains emploient la même terminologie. Durant les quatre principales étapes de développement, les forces productives des tribus représentatives de la culture Sălcuţa se sont accrues sans cesse. Au point de vue social, les tribus de Sălcuţa se trouvaient à la phase du matriarcat. A la dernière étape de son développement (Sălcuţa D), dans le cadre des transformations propres à la période de transition du néolithique à l'âge du bronze dans ce pays — simultanément avec la pénétration des tribus des pasteurs des steppes pontiques du nord — a eu lieu la dissolution des institutions gentilices - matriarcales et leur remplacement par des institutions tenant du patriarcat. Ce que l'on a appelé le « sceptre» de Sălcuţa appartient à la période Sălcuţa D. C'est à la même époque — correspondant à la période Gorodsk-

Ousatovo—qu'appartient le « sceptre» de Terekli Mekteb (steppe de Karanogaï), sceptre dont il est question dans un article récemment publié par l'archéologue soviétique A. A. Jessen.

Les nouvelles recherches entreprises ont posé, de même, le problème du développement génétique de la culture Coţofeni du début de l'âge du bronze en Olténie, tenant compte du fond néolithique local. Ces recherches ont également fait surgir le problème du rôle actif joué par les éléments orientaux dans la formation des cultures de l'âge du bronze. Les découvertes faites en Olténie ont apporté, à cet égard, certaines données concrètes, mais la solution définitive de tels problèmes dépend des recherches à effectuer dans l'une des stations Coţofeni.

La troisième couche de la station Verbicioara a révélé des matériaux prouvant l'existence, sur un certain territoire de l'Olténie, d'une culture de l'âge du bronze. Cette culture a été appelée Verbicioara III. Elle présente certaines particularités qui ne rompent pas l'unité de la culture propre à l'âge du bronze dans ce pays. D'autres problèmes ont été posés, à savoir celui des périodes à distinguer dans le développement de cette culture et le problème des rapports de cette culture avec celle de Gîrla Mare, dont le contenu a pu s'enrichir grâce aux fouilles effectuées à Balta Verde (1949—1950). L'apport de ces dernières a été considérable pour la documentation concernant le processus de transition vers l'âge du fer.

Les fouilles qui ont été effectuées pendant deux années (1949 — 1950) dans les nécropoles à tumuli de Balta Verde et de Gogoşu, ont fourni une riche documentation. C'est ce qui a facilité une claire compréhension des voies de développement des groupes de population locale à l'époque avancée du premier âge du fer et de transition vers le second âge du fer. Les nécropoles appartiennent à une population autochtone et non pas aux Illyriens. Elles datent de l'époque qui va de la seconde moitié du VIIe siècle vers la première moitié du IVe siècle avant notre ère. Tenant compte d'une foule de conditions, comme: le développement local de ce groupe, les analogies établies par l'examen de sa culture matérielle, son extension au point de vue territorial, les conditions historiques de développement et du fait que les relations entre les tribus étant intensifiées, menaient inévitablement à un nivellement culturel, même entre les tribus parlant des langues différentes, l'Auteur conclut que les représentants de la culture du complexe de Balta Verde et de Gogoşu peuvent être considérés comme appartenant à la masse des tribus thraces et que l'aspect « illyrien» des armes et des ornements est dû aux échanges qui avaient lieu entre ces tribus et les tribus illyriennes du nord-ouest des Balkans. Ces deux nécropoles attestent la présence, dans les localités citées, d'un groupe de militaires qui s'est séparé peu à peu du reste de la population. Ce groupe vivait sous un régime de démocratie militaire.

La documentation obtenue jusqu'à présent ne confirme pas la présence des Scythes en Olténie, où ils se sont heurtés à la résistance des tribus locales, bien organisées au point de vue militaire.

STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE
Tomul V, nr. 3—4, 1954

CONSIDERAŢII CU PRIVIRE LA EVOLUŢIA CULTURII BOIAN

DE

EUG. COMŞA

Activitatea de pe teren a arheologilor romîni şi bulgari a avut drept rezultat descoperirea a numeroase aşezări din toate epocile istoriei străvechi a teritoriului cuprins între munţii Carpaţi şi Rhodope. Multe dintre aceste aşezări sînt din epoca neolitică. De obicei, pe cît sînt ele de numeroase, tot pe atît sînt de bogate în diferite materiale arheologice. Datorită bogăţiei de materiale, caracterului rămăşiţelor casnice şi, mai ales, din cauza faptului că, de multe ori, pe locul fostelor aşezări neolitice se află mai multe straturi de cultură, ele au atras de timpuriu atenţia şi interesul arheologilor din cele două ţări. Încă de mult s-a constatat că unele categorii de materiale arheologice din epoca neolitică, descoperite în dreapta şi în stînga Dunării, sînt foarte strîns legate, din toate punctele de vedere. Din păcate, pînă în prezent, nu există nici o lucrare în care să fie studiate în totalitate materialele uneia sau alteia dintre culturile neolitice documentate pe ambele maluri ale Dunării. Totuşi, în răstimpuri, diferite categorii de materiale neolitice, fie numai cele de la nord, fie numai cele de la sud de Dunăre, au constituit subiectul unor lucrări de sinteză alcătuite pe baza materialelor şi în funcţie de observaţiile ştiinţifice făcute pînă la data respectivă[1].

---

[1] I. Nestor, Zur Chronologie der rumänischen Steinkupferzeit, în «Praehistorische Zeitschrift», Berlin, 1928, vol. XIX, p. 110—143; I. Nestor, Der Stand der Vorgeschichtsforschung in Rumänien, în 22. Bericht der römisch-germanischen Kommission, 1934, p. 54—56; Hermann Schroller, der Stein- u. Kupferzeit Siebenbürgens, Berlin, 1933, p. 20—25; V. Mikov, Predistoriceski seliştia i nahodki vă Bălgariia, Sofia, 1933, passim; D. V. Rosetti, Săpăturile de la Vidra, Raport preliminar în «Publicaţiile Muzeului Municipiului Bucureşti», 1934, nr. 1, Bucureşti, p. 6—60; La stratigraphie des stations appartenant à la civilisation énéolithique balkano-danubienne à la lumière des fouilles d'Atmageaua Tătărască, în «Istros, Revue roumaine d'Archéologie et d'histoire ancienne», Bucureşti, 1934, vol. I, p 37—43; D. Berciu, Prime consideraţiuni asupra neoliticului din Valea Dunării inferioare în legătură cu descoperirile din judeţul Vlaşca, în «Buletinul Muzeului Judeţului Vlaşca, Teohari Antonescu», Bucureşti, 1937, vol. II, p. 31—105; E. I. Kricevski, Iz istorii dunaiskovo ponizoviia v neoliticeskuiu epohu, «Kratkie Soobşceniia», Moscova-Leningrad, 1940, fasc. VIII, p. 49—62; M. Petrescu-Dîmboviţa, Nouvelles données concernant le néolithique carpatho-balkanique, în «Balcania», Bucureşti, 1945, vol. VIII, p. 192—215; V. Mikov, Bălgarskite Zemi vă kraia na neolitnata epoha, în «Godişnik na sofiiskiia universitet istoriko-filologhiceski fakultet», Sofia, 1946—1947, vol. XLIII, p. 1—18; James Harvey Gaul, The neolithic Period in Bulgaria, în «Bulletin of the American School of Prehistoric Research», Old Lyme, 1948, vol. 16 p. 64—78; Vladimir Milojčić, Chronologie der jüngeren Steinzeit Mittel- und Südosteuropas'

Dintre culturile neolitice documentate pe teritoriul mărginit de Carpaţi şi Rhodope, pînă acum cultura Gumelniţa este mult mai bine reprezentată faţă de alte culturi chiar mai vechi, aşa cum este cazul culturii Boian, care constituie subiectul acestei lucrări.

În cele ce urmează vom căuta să definim pe scurt, în limita cunoştinţelor actuale şi mai ales în funcţie de materialele arheologice accesibile şi de bibliografia existentă, unele probleme legate de vieţuirea purtătorilor culturii Boian de pe teritoriul amintit.

★

Din studiile şi informaţiile folosite rezultă că prima menţiune cu privire la obiecte de tip Boian a fost făcută de Hubert Schmidt, în anul 1903[1], după care urmează în timp menţiunea făcută de acad. Const. Moisil, în anul 1911, cînd s-a publicat fragmentul de vas de tip Boian, găsit la Nazîru[2]. În anul următor s-au efectuat, sub conducerea lui Gavril Kazarov, săpăturile arheologice dintr-o aşezare neolitică de lîngă satul Sveti Kirilovo, din Bulgaria[3]. Prin săpăturile făcute în acel punct, a fost scoasă la iveală o mare cantitate de materiale, dintre care s-au publicat două cioburi de aspect Boian.

Descoperirile ulterioare făcute în diferite aşezări din partea de răsărit a R. P. Bulgaria au permis arheologilor să lămurească (mai tîrziu) unele probleme legate de cultura Boian. Cercetările şi săpăturile efectuate în sud-estul ţării noastre au dus la observaţii stratigrafice, pe baza cărora s-a ajuns, pentru prima dată, la precizarea cronologiei relative şi a altor probleme referitoare la istoria purtătorilor culturii Boian. Săpăturile din tellurile: Denev[4] şi Kodja Dermen[5] au făcut posibilă cunoaşterea unei părţi din inventarul de unelte şi ceramică utilizat de purtătorii culturii. Prin săpăturile din aşezarea de pe locul numit Grindul Ulmilor din lacul Boian, în dreptul satului Vărăşti (r. Călăraşi), s-a ajuns la definirea conţinutului material al culturii Boian[6]. Din cauza faptului că pe acel loc, din timpul epocii neolitice, există un singur strat de cultură şi anume acela care a primit numele Boian, nu s-a putut preciza atunci raportul stratigrafic al culturii Boian faţă de cultura Gumelniţa.

Din această cauză, Vasile Pîrvan a atribuit primei epoci a fierului materialele neolitice descoperite în aşezarea A de pe Grindul Ulmilor[7] şi a avut o oarecare îndoială faţă de observaţiile stratigrafice făcute de I. Nestor, în timpul săpăturilor de la Glina, din anul 1926. Descoperirile lui Dinu V. Rosetti din cuprinsul unei cărămidării de lîngă halta Bolintineanu[8] şi sondajele dintr-o aşezare

Berlin, 1949, p. 49–56; I. Nestor, Probleme noi în legătură cu neoliticul din R.P.R., în « S.C.I.V. », anul I, nr. 2, 1950, Bucureşti, p. 208–219.

[1] Hubert Schmidt, Tordos, în « Zeitschrift für Ethnologie », 1903, citat după Hermann Schroller, Die Stein- und Kupferzeit Siebenbürgens, Berlin, 1933, p. 20.

[2] Const. Moisil, Colecţiunea Maria Istrate-Capşa, în « Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice », Bucureşti, 1911, anul IV, p. 138 şi fig. 1,1.

[3] Gawril I. Kazarow, Vorgeschichtliche Funde aus Sveti-Kyrillovo (Südbulgarien), în « Praehistorische Zeitschrift », Berlin, 1914, v. IV, p. 79, fig. 11,1 j. k.

[4] R. Popov, Predistoriceskata Deneva moghila pri selo Salmanovo în « Izvestiia na Bălgarskăta Arheologhicesko Drujestvo », Sofia, 1914, vol. IV, p. 148–225.

[5] R. Popov, Kodja Dermenskata moghila pri Şumen în « Izvestiia na Bălgarskăta Arheologhicesko Drujestvo », Sofia, 1916–1918, vol. VI, p. 71–155.

[6] Les stations préhistoriques du lac de Boian, în « Dacia », Bucureşti, 1925, vol. II, p. 249–276.

[7] Vasile Pîrvan, Getica, o protoistorie a Daciei, Bucureşti, 1927, p. 389.

[8] D. V. Rosetti, Săpăturile de la Vidra, Raport preliminar în « Publicaţiile Muzeului Municipiului Bucureşti », Bucureşti, 1934, nr. 1, p. 52–53.

din apropierea satului Căţelu, executate sub conducerea lui M. Petrescu-Dîmboviţa[1], au făcut posibilă cunoaşterea unui alt aspect al culturii Boian, iar săpăturile lui D. Berciu făcute lîngă satul Petru Rareş[2] au dus la precizarea aspectului final al culturii de care ne ocupăm. Paralel cu activitatea de cercetare din cîmpia Dunării, arheologii care au muncit în ţara Bîrsei au descoperit, la rîndul lor, o serie de aşezări cu resturi din timpul culturii Boian[3]. Materialele adunate în timpul săpăturilor făcute în ultimii doi ani pe Dealul Viei dintre satele Traian şi Zăneşti, ajută la înţelegerea raporturilor dintre cultura Boian şi culturile neolitice documentate în vestul Moldovei[4]. În sfîrşit, cele cîteva descoperiri de materiale Boian, din preajma rîului Ialomiţa[5] şi săpăturile de salvare de la Giuleşti au contribuit şi ele, în oarecare măsură, la înţelegerea unor probleme legate de periodizarea culturii.

Cercetătorii din domeniul arheologiei din cele două ţări au descoperit, în timpul săpăturilor şi perieghezelor, numeroase aşezări neolitice locuite şi de purtătorii culturii Boian. Pînă acum am adunat informaţii despre 85 aşezări şi descoperiri izolate, cu materiale din perioada culturii Boian.

Dintre acestea, 64 puncte se află pe teritoriul patriei noastre, iar celelalte sînt în R. P. Bulgaria. Cercetînd harta pe care am punctat toate descoperirile de pînă acum, reiese că purtătorii culturii Boian au locuit pe un teritoriu ce se întindea de la rîul Bistriţa în nord, pînă la rîul Mariţa în sud. Limita estică este jalonată prin cîteva descoperiri înşirate de-a lungul malului drept al Dunării dobrogene (Capidava, Cernavoda), iar spre vest, punctele extreme sînt Reşca[6], la nord de Dunăre şi Celopeci[7], la sudul Dunării. O altă constatare importantă ce rezultă din cercetarea hărţii, este aceea că purtătorii culturii Boian au vieţuit pe un teritoriu cu un relief foarte variat, care a influenţat în oarecare măsură, pe oamenii de atunci, determinîndu-i să aibă anumite ocupaţii principale, în funcţie de mediul natural al regiunii unde locuiau. Prin urmare, cultura Boian este documentată în cîmpia romînă şi în valea Mariţei, în regiunea de dealuri subcarpatice, pe podişul balcanic şi mărgineşte două lanţuri de munţi: Carpaţii şi Balcanii, ajungînd pînă la poalele munţilor Rhodope.

★

Observaţiile făcute în ultimii trei ani, cu prilejul descoperirii unor noi aşezări de tip Boian, fac posibilă reconsiderarea unor probleme legate de această cultură, care alcătuieşte împreună cu cultura Gumelniţa, într-o oarecare măsură, o unitate din punct de vedere material, în sensul că ambele culturi se dezvoltă pe un trunchi local, comun, pe care se altoiesc, în anumite perioade, elemente noi din afară.

Bizuindu-ne pe materialele pe care le-am studiat pînă acum, sîntem de părere că aspectul de cultură neolitică numit Boian, poate fi împărţit în mai

---

[1] M. Petrescu-Dîmboviţa, Nouvelles données concernant le néolithique carpatho-balkanique, în «Balcania», Bucureşti, 1945, vol. VIII, p. 198.

[2] D. Berciu, Săpăturile de la Petru Rareş (1933 şi 1935), în «Buletinul Muzeului Judeţului Vlaşca, Teohari Antonescu», Bucureşti, 1937, vol. II, p. 1–24.

[3] H. Schroller, Die Stein- und Kupferzeit Siebenbürgens, Berlin, 1933, p. 20–25.

[4] Raportul Şantierului Traian, în «S.C.I.V», nr. 1–2, 1954, p. 51–63.

[5] Descoperiri inedite. Materialele se află la Muzeul naţional de antichităţi.

[6] D. V Rosetti, Steinkupferzeitliche Plastik aus einem Wohnhügel bei Bukarest, în «Jahrbuch f. prähistorische u. ethnologische Kunst», Berlin, 1938, vol. XII, p. 46.

[7] N. Petkov, Materialî za proucivane na predistoriceskata epoha vă Bălgaria, în «Izvestiia na Bălgarskiia arheologiceski Institut», Sofia, 1934, vol. VIII, p. 430.

multe faze de evoluţie, dintre care cunoaştem pînă acum patru. Cea mai veche fază cunoscută este faza Bolintineanu. După ea urmează faza Giuleşti, din care se dezvoltă faza Vidra. Evoluţia culturii materiale Boian se încheie treptat printr-o fază de tranziţie spre cultura Gumelniţa, fază cunoscută sub numele de Petru Rareş.

Observaţiile stratigrafice în sprijinul periodizării propuse sînt încă destul de puţine. Problema raportului stratigrafic, deci a cronologiei relative, între culturile Boian şi Gumelniţa a fost rezolvată de I. Nestor, încă din anul 1926, dovedindu-se prin săpăturile de la Glina că stratul cu resturi arheologice din vremea vieţuirii purtătorilor culturii Boian este suprapus de stratul culturii Gumelniţa[1]. Mai tîrziu această observaţie stratigrafică a fost verificată şi confirmată printr-o serie de descoperiri similare la: Atmageaua Tătărească[2], Vidra[3], Tangîru[4] şi în alte aşezări.

Raportul stratigrafic dintre diferitele faze ale culturii Boian este mai puţin clar. La Pietrele se pare că s-au descoperit în anul 1943 resturile unui strat de locuire Bolintineanu, în imediata vecinătate a aşezării Gorgana, unde sînt rămăşiţe de locuire din faza Vidra[5]. În cuprinsul aşezării de la Aldeni, două fragmente ceramice de aspect Bolintineanu au fost scoase la iveală de la baza depunerilor arheologice, fapt care ne îndreptăţeşte să bănuim că pe acel loc a existat un eventual nivel din faza Bolintineanu, suprapus de un altul din faza Giuleşti. Bizuindu-ne pe descoperirile de la Glina, putem spune că în tellul de acolo, nivelul inferior « al bordeielor» din faza Giuleşti este acoperit de acela din faza Vidra[6]. La Tangîru situaţia este şi mai clară. În aşezarea amintită există un nivel din faza Giuleşti[7], acoperit de un altul din faza Vidra[8], care, la rîndu-i, este suprapus de stratul cu resturi materiale din faza Petru Rareş[9].

★

Cele patru faze ale culturii Boian sînt caracterizate printr-un anumit mod de trai şi mai ales prin materiale specifice.

Tipul aşezărilor locuite de oamenii culturii de care ne ocupăm a evoluat de la o fază la alta.

În prima etapă cunoscută pînă acum, adică în faza Bolintineanu, oamenii îşi alegeau ca teren de aşezare locuri situate pe marginea teraselor joase şi însorite, în apropierea unei ape (de exemplu, aşezarea de lîngă satul Căţelu, care avea o lungime de aproximativ 100 m şi o lăţime de cca 50 m).

---

[1] I. Nestor, Zur Chronologie der rumänischen Steinkupferzeit, în « Praehistorische Zeitschrift», Berlin, 1928, vol. XIX.

[2] La stratigraphie des stations appartenant à la civilisation énéolithique balkano-danubienne à la lumière des fouilles d'Atmageaua-Tătărască, în « Istros», 1934, vol. I, p. 37–43.

[3] D. V. Rosetti, Săpăturile de la Vidra, Raport preliminar, în « Publicaţiile Muzeului Municipiului Bucureşti», Bucureşti, nr. 1, 1934.

[4] D. Berciu, Săpăturile arheologice de la Tangîru (1934), Raport preliminar, în « Buletinul Muzeului Judeţului Vlaşca, Teohari Antonescu», Bucureşti, 1935, vol. I.

[5] Informaţie comunicată de D. Berciu.

[6] M. Petrescu-Dîmboviţa, Nouvelles données concernant le néolithique carpatho-balkanique, în « Balcania», Bucureşti, 1945, vol. VIII, p. 199.

[7] D. Berciu, Săpăturile arheologice de la Tangîru, (1934), Raport preliminar, în « Buletinul Muzeului Judeţului Vlaşca, Teohari Antonescu», Bucureşti, 1935, vol. I, p. 8, dreapta sus, p. 10,1; fig. 13.

[8] Ibidem, p. 8, stînga, jos.

[9] Ibidem, p. 23–29.

În jurul terenului pe care se găsesc resturi de vieţuire din faza Bolintineanu, nu se observă nici un fel de urme de întăritură. Lipsind o limită a aşezării, locuitorii unor astfel de sate aveau posibilitatea să-şi facă bordeiele fără vreo regulă anumită.

În timpul fazei Giuleşti se păstrează acelaşi tip de aşezare ca şi în faza precedentă. Aşa este cazul aşezărilor de la Bora, de la Giuleşti şi al altora din preajma lacului Greaca. Se pare că în aceeaşi vreme au existat şi gospodării izolate (de exemplu, o groapă de bordei descoperită între satele Bora şi Ciulniţa).

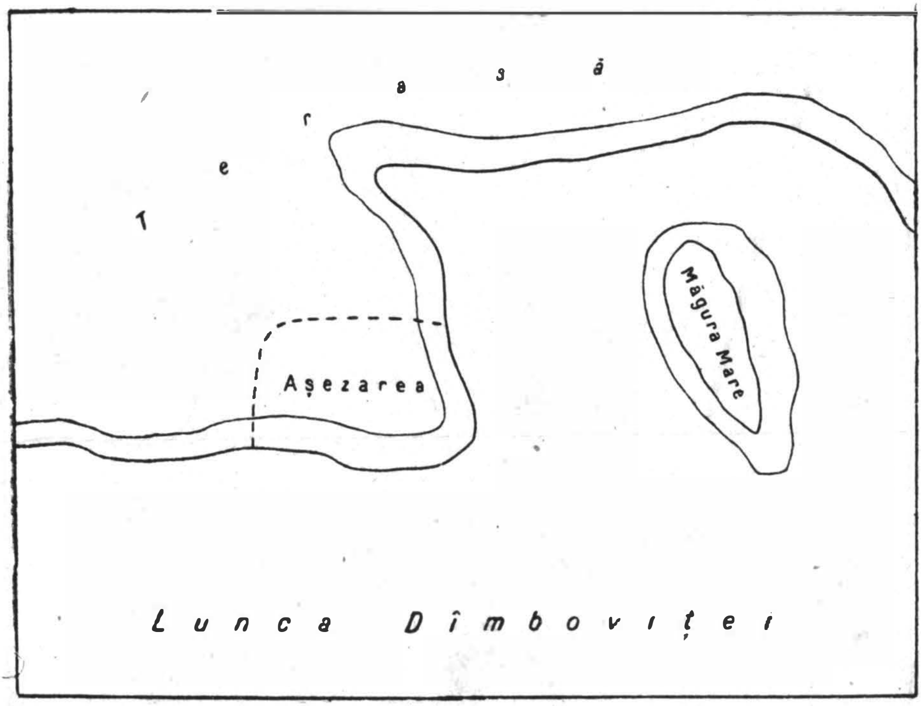

Fig. 1. — Tip de aşezare de terasă caracteristică fazelor Bolintineanu şi Giuleşti (schiţă). Aşezarea de lîngă satul Căţelu.

Către sfîrşitul fazei Giuleşti, purtătorii acestei culturi au început să aleagă pentru aşezările lor locuri ce puteau fi mai uşor apărate. Schimbarea tipului de aşezare oglindeşte, cu siguranţă, anumite fenomene istorice locale, asupra cărora vom reveni mai departe. Oamenii acelor timpuri, în loc să-şi clădească aşezările în orice parte a marginilor de terasă, aşa cum făceau mai înainte, au început să şi le construiască numai pe insule sau pe popine; aşa se întîmplă la Glina, Tangîru şi în alte puncte. Prin acest obicei nou, suprafaţa locuită a aşezării a fost implicit delimitată şi, în mod necesar, locuitorii neolitici au fost obligaţi să-şi construiască locuinţele în funcţie de necesităţile comunităţii din care făceau parte. Mai tîrziu, datorită înmulţirii populaţiei şi unei vieţi sedentare tot mai accentuate, unii dintre ei îşi făceau locuinţele în afara popinelor, pe marginea terasei.

În faza următoare, Vidra, cele mai multe dintre aşezări sînt de tipul popinelor. Platforma locuită a aşezării de la Tangîru, de exemplu, avea forma ovală cu

diametrul nord-sud de 90 m lungime, iar cel est-vest de 50 m lungime[1]. Tipul aşezărilor în formă de popină a fost preferat şi în timpul ultimei faze a culturii Boian. Aşezarea reprezentativă de lîngă satul Petru Rareş are dimensiuni reduse: diametrul nord-sud este de 50 m lungime, iar cel est-vest de 35 m lungime[2].

Majoritatea aşezărilor, locuite de grupurile omeneşti despre care vorbim, au fost distruse datorită unor incendii puternice.

Paralel cu tipul de aşezare evoluează şi tipul locuinţelor. Din timpul fazei Bolintineanu avem documentate pînă azi, doar locuinţe de tipul bordeielor.

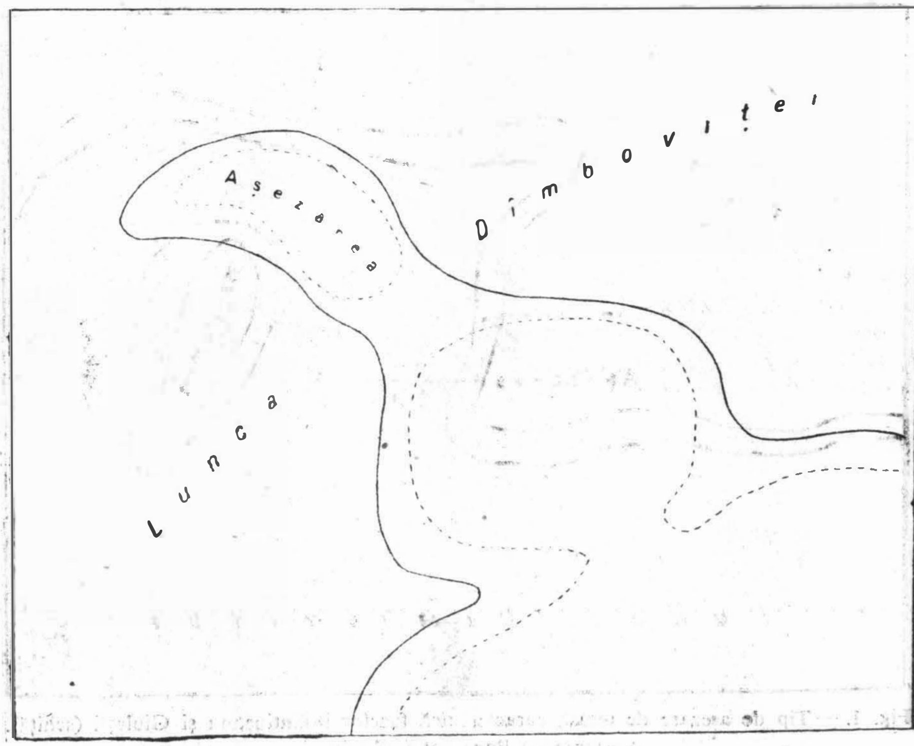

Fig. 2. — Tip de aşezare pe popină specifică fazelor Vidra şi Petru Rareş (schiţă), aşezarea de lîngă satul Glina

Gropile acestora aveau forma ovală, cu dimensiunile medii de 3,5 m lungime şi 2 m lăţime. Fundul celor cîteva gropi de bordeie cunoscute pînă acum se afla la 0,60—0,90 m adîncime faţă de nivelul solului de la care au fost săpate. Malurile gropilor erau oblice. Construcţia de deasupra solului a fost probabil de formă conică şi era alcătuită din pari, nuiele şi foarte puţină lipitură. Bordeiele din faza Giuleşti erau similare ca formă şi dimensiuni celor din faza anterioară. Către sfîrşitul fazei Giuleşti, purtătorii acestei culturi au cunoscut un nou tip de locuinţă şi au folosit, probabil paralel, locuinţe-bordeie şi locuinţe

[1] D. Berciu, Săpăturile arheologice de la Tangîru, (1934), Raport preliminar, în « Buletinul Muzeului Judeţului Vlaşca, Teohari Antonescu », Bucureşti, 1935, vol. I, p. 4.

[2] D. Berciu, Săpăturile de la Petru Rareş (1933—1935), în « Buletinul Muzeului Judeţului Vlaşca, Teohari Antonescu», Bucureşti, 1937, vol. II, p. 3.

de suprafaţă. Avînd în vedere faptul că există o deosebire evidentă între cele două tipuri de locuinţe, sîntem de părere, pînă la noi cercetări, că oamenii de care ne ocupăm, au învăţat sistemul de a construi locuinţe de suprafaţă de la alte triburi din afara ariei de răspîndire a culturii Boian. Din ce materiale era construită o astfel de locuinţă de suprafaţă, ştim datorită observaţiilor

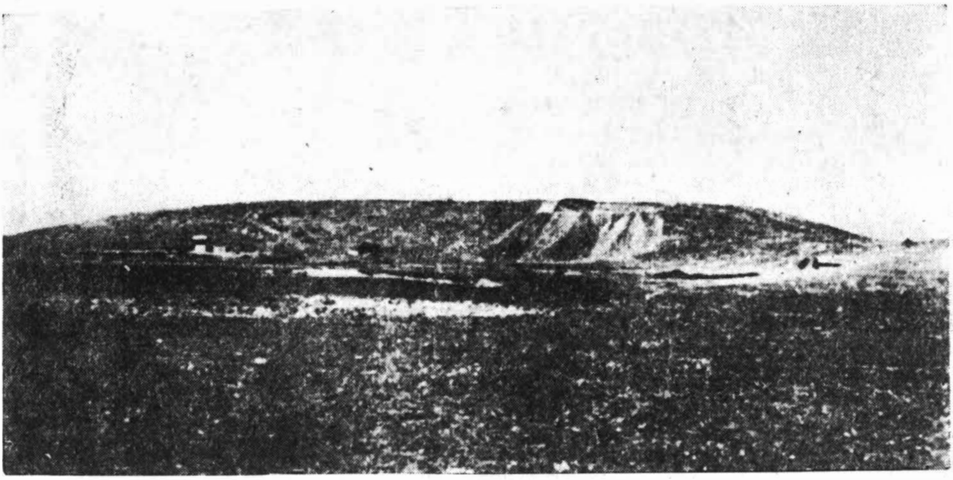

Fig. 3. — Aşezare pe popină (Glina).

Fig. 4. — Aşezare pe popină (Tellul Denev de lîngă Salmanovo).

făcute în timpul săpăturilor de la Giuleşti. Pereţii erau alcătuiţi din pari şi împletitură de nuiele. Ambele feţe ale pereţilor erau apoi acoperite cu lipitură de lut amestecat cu paie şi frunze. Pe unele bucăţi de făţuială s-au observat şi urme de « văruire». Acoperişul caselor era în două ape şi se făcea, foarte probabil, din trestie sau paie, legate pe un schelet de pari şi întărite deasupra prin loazbe transversale sau cu pietre.

Locuinţele din faza Vidra au fost construite la suprafaţa solului după acelaşi sistem ca şi cel descris mai sus. Ele aveau forma dreptunghiulară şi erau prevăzute

cu un pridvor, după cum rezultă din observaţiile făcute la Tangîru[1] (fig. 6,1). Podelele unor astfel de locuinţe erau formate din cîteva straturi subţiri de

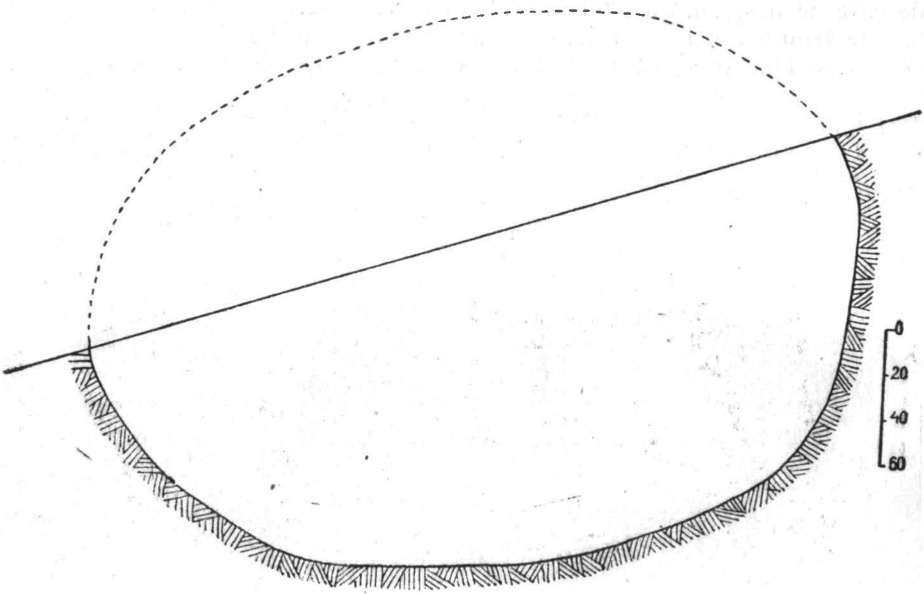

Fig. 5. — Planul de suprafaţă al unei gropi de bordei, tip de locuinţă obişnuită în timpul fazelor Bolintineanu şi Giuleşti.

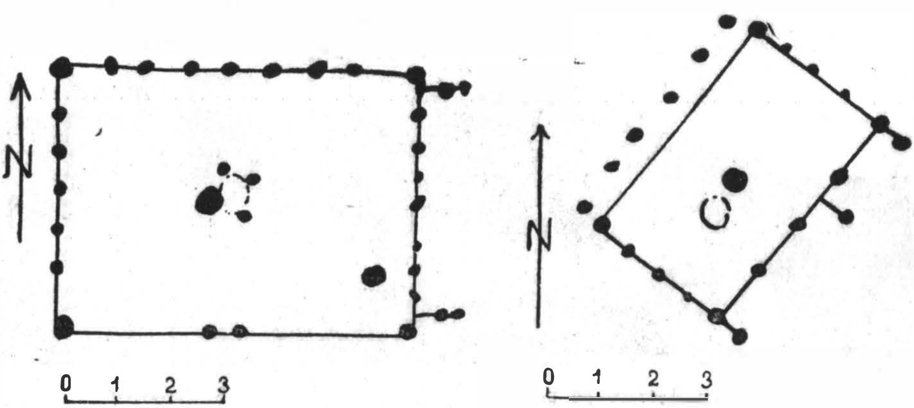

Fig.. 6 — Planul unei locuinţe de suprafaţă din timpul fazelor Vidra şi Petru Rareş (1. Tangîru; 2. Petru Rareş).

pămînt bine bătătorit. În mijlocul casei, care avea o singură încăpere, se afla vatra pe care se gătea hrana oamenilor ce locuiau în acea casă.

---

[1] D. Berciu, Săpăturile arheologice de la Tangîru (1934), Raport preliminar, în « Buletinul Muzeului Judeţului Vlaşca, Teohari Antonescu », Bucureşti, 1935, vol. I, p. 8–10.

Tipul de locuinţă de formă dreptunghiulară, cu pridvor, se menţine şi în faza Petru Rareş[1]. În aşezarea ce a dat numele acestei faze, au fost dezvelite resturile unei locuinţe de 5 m lungime şi 3 m lăţime, construită ca şi casele din faza precedentă (fig. 6,2). În cuprinsul unor locuinţe din această fază s-au găsit în preajma vetrelor şi resturi de laviţe, făcute din pămînt şi făţuite cu lut, pe feţuiala cărora se păstrează urme de decor pictat[2]. Nu ar fi exclus ca în

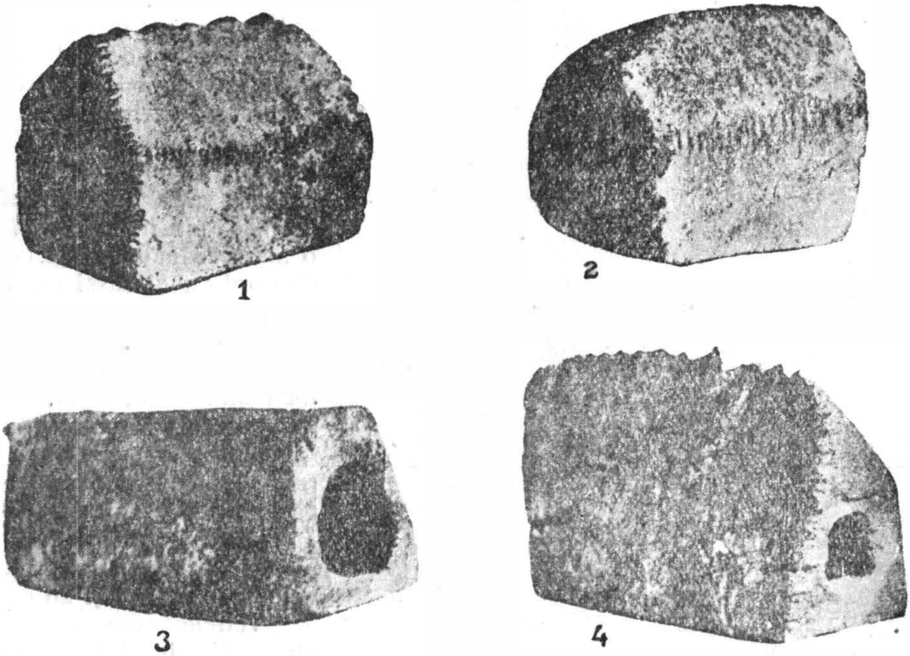

Fig. 7. — Modele de lut ale unor locuinţe de suprafaţă din faza Petru Rareş (Tellul Kodja Dermen de lîngă Kolarovgrad).

timpul ultimelor două faze să se fi construit case din calupuri de chirpic, cum pare a rezulta din observaţiile făcute la Spanţov.

Ajutîndu-ne de modelele de locuinţe din faza Petru Rareş, descoperite la Spanţov, Salmanovo[3] şi Kodja Dermen[4] (fig. 7) putem face precizarea că locuinţele din acea vreme aveau — aşa cum am menţionat — forma dreptunghiulară, pereţi înalţi şi acoperişul în două ape. Intrarea era pe una din laturile înguste. Putem adăuga — judecînd după unul din modele — că pe atunci feres-

[1] D. Berciu, Săpăturile de la Petru Rareş (1933—1935), în «Buletinul Muzeului Judeţului Vlaşca, Teohari Antonescu», Bucureşti, 1937, vol, II, p. 4—7.

[2] Ibidem, p. 6—7.

[3] R. Popov, Predistoriceskata Deneva moghila pri selo Salmanovo, în «Izvestiia na Bălgarskăta Arheologhicesko Drujestvo», Sofia, 1914, vol. IV, p. 197, fig. 180, ABC.

[4] R. Popov, Kodja Dermenskata moghila pri gr. Şumen, în «Izvestiia na Arheologhicesko Drujestvo», Sofia, 1916—1918, vol. VI, p. 133, fig. 135.

trele aveau forma rotundă, ca de altfel şi locuinţele mai tîrzii din cultura Cucuteni[1].

O descoperire interesantă a fost făcută într-o aşezare din perioada de tranziţie de la faza Vidra la faza Petru Rareş, de la Iassatepe (fig. 8) lîngă Plovdiv din R. P. Bulgaria[2]. Descoperirea ne lămureşte cu privire la rînduirea vetrei, rîşniţei şi a altor obiecte din interiorul locuinţelor oamenilor de atunci (fig. 8). Axul lung al locuinţei era orientat nord-sud. În colţul de sud-est era intrarea. Pe podeaua locuinţei, sub dărîmături, s-au descoperit, *in situ*, diferite obiecte. În mijlocul încăperii se află vatra (cu diametrul de 0,80 m) împrejmuită cu o margine înaltă. Lîngă colţul de nord-est al casei era aşezată, semi-îngropată, o rîşniţă cu frecătorul ei. Rîşniţa este înconjurată cu o margine de lut înaltă de 0,10 m, cu o întrerupere (în partea sudică), în dreptul căreia s-au găsit resturile unui mare vas pentru păstrarea făinei sau grînelor. În preajma rîşniţei, lîngă perete se aflau mai multe vase de uz casnic şi un opaiţ.

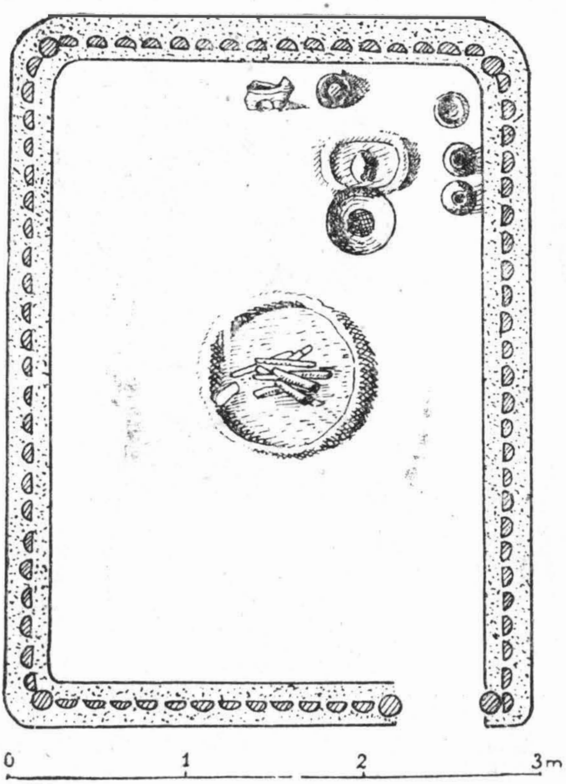

Fig. 8. —Planul unei locuinţe de suprafaţă de la începutul fazei Petru Rareş (Iasatepe, R.P. Bulgaria).

Vetrele erau construite atît în interiorul locuinţelor, cît şi în exteriorul lor. Ele sînt alcătuite dintr-un strat de lipitură avînd o grosime de cîţiva centimetri. Suprafaţa vetrelor era făţuită cu grijă, dar din cauza arderii îndelungate ele au căpătat aspectul de mozaic. Diametrul lor nu trece de obicei de 1 m.

Aşa după cum rezultă din descoperirea de la Iasatepe, luminatul locuinţelor se făcea cu ajutorul opaiţelor. În ele se ardeau grăsimi animale.

★

Uneltele întrebuinţate de purtătorii culturii Boian erau lucrate din cremene, piatră, os şi corn.

Instrumentele din prima categorie, adică acelea cioplite din cremene, au fost lucrate din materie primă originară din platforma prebalcanică, din sudul

[1] T. Passek, Periodizaţia tripolskoi kulturî, în « Materialî i issledovaniia po Arheologhii SSSR», Moscova-Leningrad, 1950, vol. X, p. 95, fig. 50,4; Raportul Şantierului Truşeşti, în « S.C.I.V.», nr. 1—2,1954, p. 9.

[2] Detev Peter, Selişnata moghila Iasatepe vă Plovdiv, în « Godişnik na Plovdivskata Narodna Biblioteka i Muzei», Plovdiv, 1948, anul I, p. 1—14.

Munteniei, din regiunea cotului Carpaţilor sau din vecinătatea cursului superior şi mijlociu al Prutului. Între categoriile de cremene sudică predomină cea de culoare cafenie-gălbuie, pe cînd în nord-estul Moldovei predomină cea de culoarea neagră. În fazele finale ale culturii Boian, s-au întrebuinţat şi alte varietăţi de silex, dovedindu-se prin aceasta că materia primă necesară se dobîndea din centre diferite. Uneltele nu erau lucrate în regiunea de unde se aduna sau se extrăgea cremenea, ci bulgării de silex au fost transportaţi şi răspîndiţi pe calea schimburilor intertribale în toate aşezările unde se făceau uneltele respective. O dovadă temeinică în acest sens o constituie faptul că nu există aşezare de tip Boian în care să nu se găsească nuclee şi aşchii de cremene. În general, uneltele de cremene aveau formele caracteristice epocii neolitice, adică erau: lame, răzuitoare şi rîcîitoare. Precizăm că în timpul primelor două faze, uneltele de silex se găseau în număr restrîns; ele devin însă tot mai numeroase în cursul ultimelor două faze. O trăsătură caracteristică a uneltelor de cremene din faza Vidra o constituie diferite scobituri mici, laterale de pe lamele de silex.

În timpul fazei Giuleşti, paralel cu uneltele de cremene, au fost întrebuinţate instrumente lucrate din gresie silicifiată. Această rocă se despică la fel ca şi silexul. Se cunosc pînă acum astfel de unelte numai în trei puncte, îndepărtate unele de altele, şi anume: la Giuleşti, la Aldeni şi la Zăneşti. Materia primă pentru unelte de acest fel se găseşte — după precizarea prof. Miltiade Filipescu — în regiunea cuprinsă între Intorsura Buzăului şi Covasna, pentru uneltele aflate în Muntenia, şi în împrejurimile oraşului Piatra Neamţ, pentru uneltele descoperite în Moldova. Ca şi silexul, gresia silicifiată se prelucra în fiecare aşezare. Uneltele cunoscute pînă acum sînt în formă de lame şi răzuitoare, iar unele au scobituri laterale.

Instrumentele de piatră în primele două faze se aseamănă mult între ele prin roca din care au fost lucrate. După determinarea făcută de prof. Em. Protopopescu-Pache, ele erau confecţionate din tuf vulcanic, de culoare gălbuie, originar din regiunea de dealuri de la nord de Mizil. Topoarele din faza Bolintineanu erau în formă de calapod, iar cele din faza Giuleşti erau plate. Merită a fi subliniat faptul că din timpul fazei Giuleşti, am găsit cîteva unelte de piatră ce au fost folosite pînă la distrugerea totală a tăişului. Faptul s-ar putea explica prin aceea că, probabil, uneltele de tuf vulcanic erau lucrate în anumite centre, în preajma locului unde se găseşte această rocă. De acolo, pe cale de schimburi intertribale, aceste unelte gata finite erau răspîndite pe o rază de peste 100 km. Formulînd această ipoteză ne bizuim pe observaţia că în timpul săpăturilor de la Giuleşti nu am găsit nici un bulgăre de astfel de rocă şi toate aşchiile scoase la iveală proveneau numai din unelte finite. În acelaşi sens ar pleda şi existenţa în Oltenia a depozitului de topoare de la Bratovoeşti[1].

Uneltele de piatră din faza Vidra au fost mai numeroase. Ne bizuim pe cele găsite în timpul săpăturilor de pe Grindul Ulmilor, unde, pe lîngă dălţile de aspect mai vechi, în formă de calapoade mici, înguste şi lunguieţe, s-au găsit şi topoare plate de formă trapezoidală, lucrate din roci de natură vulcanică. Deosebit de important este faptul că în timpul acestei faze, uneltele se fac şi din alte roci dure şi că avem documentate unelte de piatră cu gaură de înmănuşare.

Fără îndoială, osul şi cornul au fost folosite ca materie primă la prelucrarea diferitelor tipuri de unelte încă din prima fază cunoscută din evoluţia culturii

[1] M. Romaşcanu, Tezaurul neolitic de la Bratovoeşti, Bucureşti, 1932.

Boian, dar pînă acum astfel de unelte nu au fost găsite în aşezări din acea fază. În groapa unui bordei din faza Giuleşti, descoperită lîngă satul Bora, am găsit o placă ovală de os cu un orificiu la o extremitate. În perioada de timp corespunzătoare ultimelor două faze, uneltele de os au fost din ce în ce mai numeroase. Între ele predominau sulele de diferite lungimi.

Din categoria uneltelor fac parte şi percutoarele, rîşniţele, greutăţile pentru războiul de ţesut şi fusaiolele, toate acestea documentate încă din faza Giuleşti.

Percutorul descoperit în aşezarea din cartierul Giuleşti era făcut din gresie silicifiată şi avea forma sferică neregulată . În fazele ulterioare (Vidra şi Petru Rareş) aceste unelte, care serveau, probabil, şi la vînat, au fost făcute din cremene şi din alte roci dure.

De obicei rîşniţele din a doua fază au fost lucrate dintr-o gresie foarte sfărîmicioasă, fapt care explică dimensiunile atît de reduse ale fragmentelor de rîşniţe descoperite la Giuleşti. Mai tîrziu, rîşniţele se făceau din roci mai dure. Din cele cîteva exemplare păstrate mai întregi rezultă că pietrele de rîşniţe aveau forma ovală, iar pe suprafaţa superioară, datorită folosirii mai îndelungate, se forma o albiere. Întrucît în timpul rîşnitului boabele săreau în toate părţile, oamenii au luat măsuri de îngrădire a locului din jurul rîşniţelor cu o margine făcută din lut.

Greutăţile pentru războiul de ţesut sînt scunde şi au forma unor pîinişoare în timpul fazei Giuleşti, pentru ca mai tîrziu, în faza Vidra, să fie folosite greutăţile rotunde, plate, cu patru crestături laterale, opuse. Fusaiolele, în majoritatea cazurilor, erau făcute din pastă grosolană. Cele din faza Giuleşti au formă rotundă neregulată, pe cînd cele din faza Vidra sînt rotunde sau au patru braţe.

Pînă acum nu este rezolvată în chip convingător problema dacă purtătorii culturii Boian au folosit sau nu arama. În lucrările referitoare la analiza diferitelor aşezări Boian, se menţionează descoperirea cîtorva obiecte de aramă. În timpul săpăturilor de pe Grindul Ulmilor au fost descoperite o verigă de sîrmă de aramă şi două sule din acelaşi metal[1]. Pe tellul de la Glina, în anul 1926, a fost găsită doar o sulă de aramă cu mîner de os[2], iar în anul 1945, au fost găsite, în regiunea gîtului unui schelet de copil mai multe perle din tablă de aramă[3]. Pînă la noi cercetări putem admite că arama a fost folosită începînd din faza Vidra.

Cel de al doilea metal folosit în timpul aceleiaşi faze a fost aurul. La Glina s-a găsit în stratul Boian în anul 1945 o sîrmă de aur. Nu poate fi nici o îndoială că atît obiectele de aramă, cît şi cele de aur au fost lucrate undeva în altă parte şi au ajuns gata finisate — pe cale de schimburi intertribale — în regiunele noastre.

Ceramica este elementul specific şi esenţial în determinarea fazelor culturii Boian. Olăria a fost modelată cu mîna din pastă de diferite feluri. În cursul primelor două faze (Bolintineanu şi Giuleşti), cea mai mare parte din ceramică a fost modelată din pastă amestecată cu pleavă sau paie de cereale, iar în ultimele două faze (Vidra şi Petru Rareş), constatăm înlocuirea degresantului şi întăritorului pleavă prin alte materii (de exemplu: calcar pisat sau mai tîrziu cioburi pisate).

---

[1] Les stations préhistoriques du lac de Boian, în « Dacia», Bucureşti, 1925, vol. II, p. 275; I. Nestor, Zur Chronologie der rumänischen Steinkupferzeit, în «Praehistorische Zeitschrift», Berlin, vol, XIX, 1928, p. 123.

[2] I. Nestor, ibidem, p. 123.

[3] Informaţie dată de M. Petrescu-Dîmboviţa.

În primele două faze se pot deosebi clar trei categorii ceramice. Vasele din prima serie au fost lucrate din pastă grosolană amestecată cu multă pleavă. Pereţii sînt groşi dovedind că astfel de vase aveau dimensiuni apreciabile. A doua categorie este caracterizată printr-o pastă fină, alcătuită din lut curăţat cu grijă. În loc de pleavă se observă paiete de mica şi uneori pietricele. Toate vasele lucrate din astfel de pastă sînt de culoare cenuşie sau neagră şi au avut

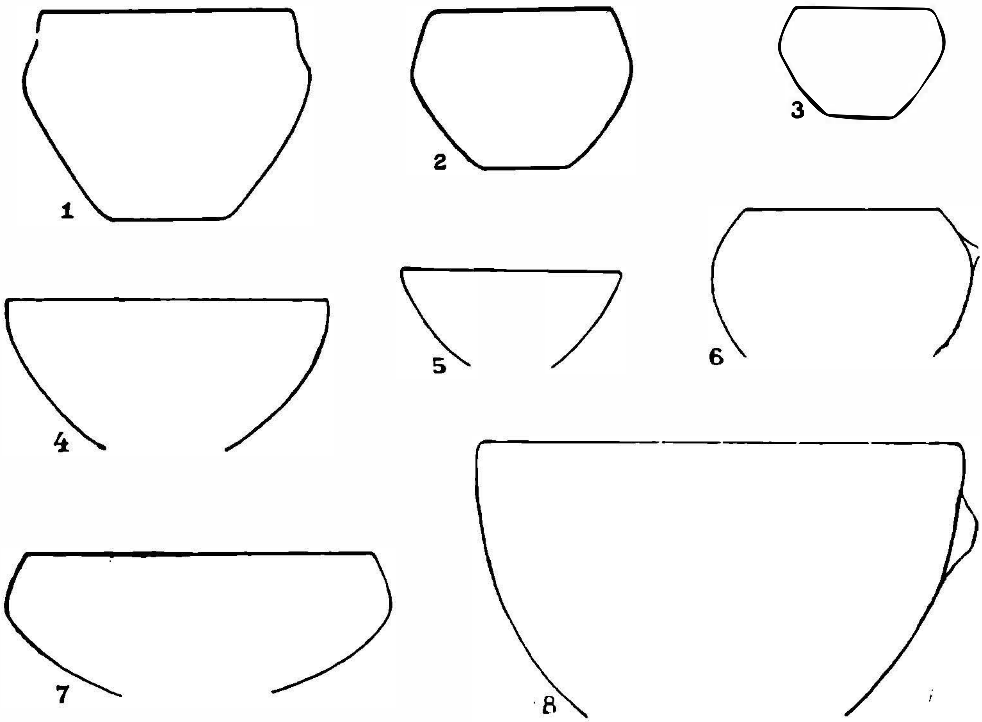

Fig. 9. — Cîteva forme ceramice din faza Bolintineanu.

dimensiuni reduse şi pereţii subţiri, ajungînd uneori pînă la 2-3 mm grosime. Ultima categorie ceramică este aceea care aparţine olăriei folosite la gătit. Pasta era grosolană, iar formele şi decorul ei (făcut în majoritatea cazurilor cu degetele) s-au păstrat în tot cursul epocii neolitice.

În privinţa ceramicii din ultimele două faze, situaţia se schimbă într-o oarecare măsură. Între primele două categorii de olărie descrise mai sus nu mai există o deosebire prea netă. O serie de materiale făceau (în privinţa pastei) tranziţia de la una la cealaltă.

Paralel cu această grupă mare s-a menţinut olăria de bucătărie, în formele şi cu decorul vechi.

Arderea vaselor se făcea în cuptoare primitive săpate în pămînt sau clădite la suprafaţa solului. În general, arderea se făcea într-o atmosferă reducătoare. O parte dintre vasele din perioada fazelor Bolintineanu şi Giuleşti erau arse (mai curînd coapte) primitiv şi operaţiunea s-a făcut (în cazul olăriei din pastă grosolană cu multă pleavă) — după precizarea prof. Şt. Cantuniari —

la o temperatură sub 300°C. Datorită acestui fapt, ele au dobîndit culoarea vînătă şi, foarte rar, culoarea gălbuie. O altă grupă de vase şi anume acelea din pastă fină au fost arse la o temperatură de minimum 500°C. La o temperatură destul de ridicată au fost arse şi diferite vase din pastă cu pleavă.

În cursul fazelor finale, arderea se făcea şi la o temperatură mai ridicată, dar în general tot într-o atmosferă reducătoare. Apar totuşi unele vase de culoare cafenie şi altele gălbui.

În general, gama formelor ceramice din cultura Boian este destul de săracă. Fiecare fază este caracterizată prin predominarea unor anumite forme. La

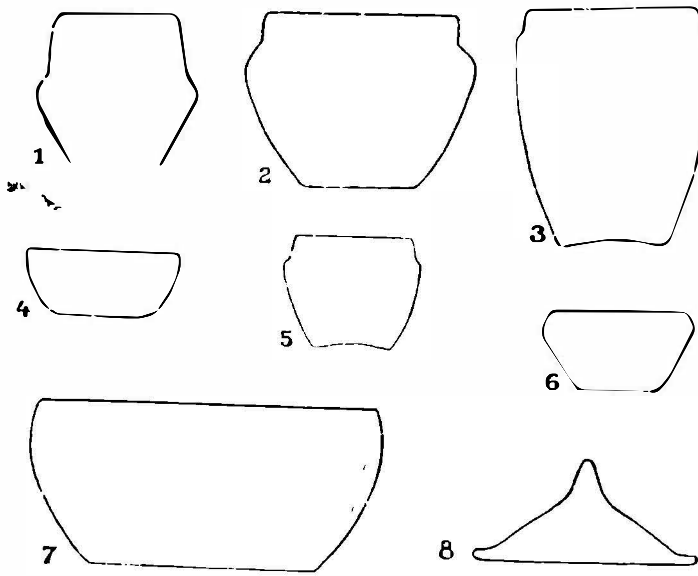

Fig. 10. — Cîteva forme ceramice din faza Giuleşti.

început, în faza Bolintineanu, domina forma vaselor avînd partea inferioară tronconică, umeri arcuiţi şi gîtul cilindric sau tronconic (fig. 9,1). Faza Giuleşti este caracterizată prin cupele înalte de formă tronconică (fig. 10,3). În faza Vidra sînt specifice vasele cu picior, lucrate din pastă de foarte bună calitate (fig. 11, 1-3). Mai tîrziu, perioada de trecere spre fazele timpurii ale culturii Gumelniţa, adică faza Petru Rareş, se caracterizează la început prin forma de vas, cu fund tronconic şi corp cilindric, ca apoi să ajungă treptat la forma bitronconică.

O analiză a formelor ceramice ne arată că în timpul fazei Bolintineanu avem documentată o gamă săracă de forme, dintre care unele se menţin în perioada corespunzătoare fazei Giuleşti, pentru a dispare apoi în cursul ei. Aşa este cazul vaselor bitronconice din faza Bolintineanu care au fost modelate în continuare şi de olarii de la începutul fazei Giuleşti, ca apoi să dispară din uz. În locul lor au apărut alte forme ceramice ca, de exemplu, vasele cu picior sau tăvile cu margine scundă, care se menţin de-a lungul ultimelor trei faze de evoluţie. În schimb, vasele suport sînt documentate pînă acum numai în timpul ultimelor faze. Prin exemplele de mai sus am vrut să arătăm că în decursul evoluţiei culturii Boian s-a produs apariţia şi dispariţia sau transformarea treptată a

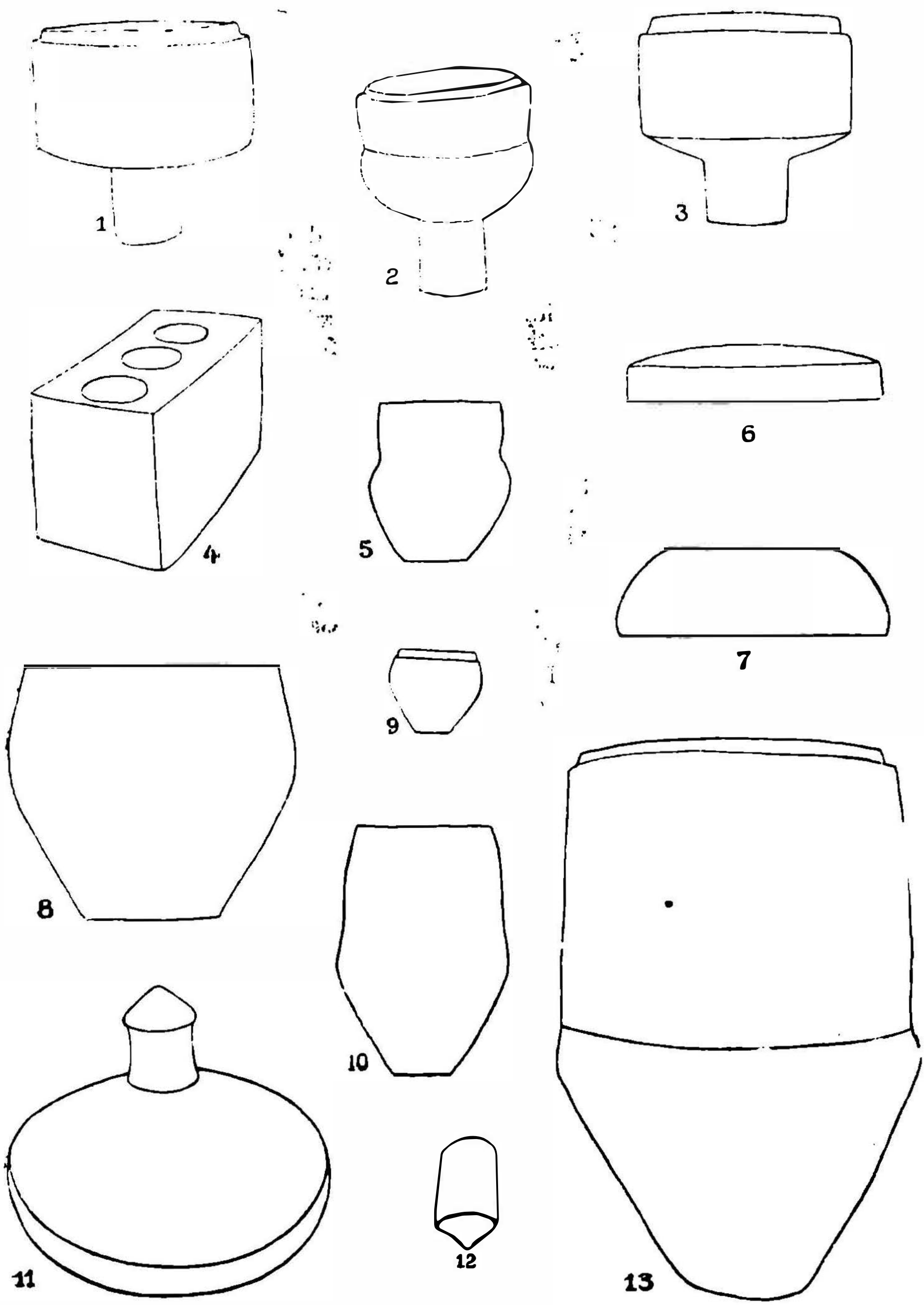

Fig. 11. — Cîteva forme ceramice din faza Vidra.

diferitelor forme. Această modificare credem că poate fi pusă în legătură cu anumite schimbări produse în alimentarea triburilor Boian.

Ornamentarea olăriei Boian se făcea prin: proeminenţe, brîuri alveolare, pliseuri, incizie, excizie şi pictură. Decorul în relief este cunoscut în toate fazele culturii.

Anumite elemente ale decorului în relief sînt documentate numai în fazele Bolintineanu şi Giuleşti. Este vorba de grupuri de cîte două proeminenţe alungite, paralele, dispuse vertical pe porţiunea de maximă rotunzime a vasului.

Decorul compus din pliseuri îl găsim începînd din faza Bolintineanu şi terminînd cu faza Petru Rareş. Treptat, el se modifică. În prima fază, pliseurile sînt făcute numai pe vase de pastă fină şi se grupează în benzi orizontale sau oblice (adesea grupate în « căpriori »); în fazele următoare (Giuleşti şi Vidra), cu ajutorul lor se alcătuiesc şi motive decorative în formă de spirală. În timpul fazei Vidra se trece de la pliseurile grupate în benzi, la dungi fine, în relief, izolate, sistem de ornamentare care a fost menţinut şi în ultima fază. Paralel în timp, cîteodată chiar pe acelaşi vas cu decorul plisat apare şi ornamentul alcătuit din puncte. Se trasează şiruri de puncte paralele cu pliseurile, ori se punctează întreaga suprafaţă a unor triunghiuri mici cruţate cu ajutorul benzilor de pliseuri.

Atît în faza Bolintineanu cît şi în faza Giuleşti, avem documentat decorul compus din spirale mărginite de linii incizate, iar suprafaţa benzilor este acoperită cu mici adîncituri rotunde (fig. 13,12).

Decorul incizat caracterizează primele două faze, pe cînd în ultimele două predomină decorul excizat. Motivele ornamentale incizate din faza Bolintineanu preced şi de fapt pregătesc terenul pentru decorul excizat din fazele ulterioare.

Decorul meandric din faza Bolintineanu era alcătuit din linii incizate, de-a lungul cărora, de o parte şi de alta, au fost imprimate, cu ajutorul unui instrument cu vîrful ascuţit, mici liniuţe alăturate, în formă de triunghiuri (fig. 14). Pe colţurile meandrelor s-au făcut triunghiuri mai lungi decît cele obişnuite, aşezate cu vîrful în jos (fig. 14,11). Sistemul descris este caracteristic ornamentării în lut. În faza Giuleşti se trece la decor scobit (excizat), crestăturile triunghiulare erau mult mai mari decît înainte şi erau înşirate în aceeaşi ordine ca şi în faza precedentă (fig. 15,15). Se constată, aşadar, trecerea de la un sistem de ornamentare specific lutului, la un alt sistem, împrumutat foarte probabil, din tehnica de ornamentare a lemnului. Încă de la început s-au folosit în ornamentare benzi de cîte 3-4 linii incizate, paralele şi orizontale. De o parte şi de alta a acestor benzi se făcea cîte un şir de mici triunghiuri alăturate (fig. 15,1). În perioada următoare se foloseşte acelaşi sistem, dar pe o scară mai mare. Cele trei sau patru linii ale benzilor sînt mai adînci şi mai largi. Triunghiurile înşirate de-a lungul benzilor sînt mari. Ca şi pe vasele Bolintineanu şi pe cele din faza Giuleşti, pe colţurile meandrelor au fost trasate triunghiurile isoscele, dar pierzîndu-şi rolul original, ele ajung să se combine cu decorul spiralic. Aceleaşi triunghiuri se folosesc şi de olarii din aria culturii « precucuteni ». Decorul în formă de fagure, care se observă pe un singur ciob din faza Bolintineanu, a fost utilizat pe scară largă în timpul fazei Giuleşti (fig. 15,9). Acelaşi decor a fost folosit în continuare în faza Vidra, în timpul căreia încetează. De obicei, motivul decorativ în formă de fagure se făcea puţin mai jos de buză şi reprezenta o fîşie care mărginea decorul excizat. Locul şi rolul motivului « fagure » a fost preluat în cursul fazei Vidra de benzi de dungi paralele, orizontale, în relief, pe care s-au făcut crestături verticale (fig. 16,11). De fapt, ornamentul constituie continuarea directă, mult simplificată, a motivului decorativ

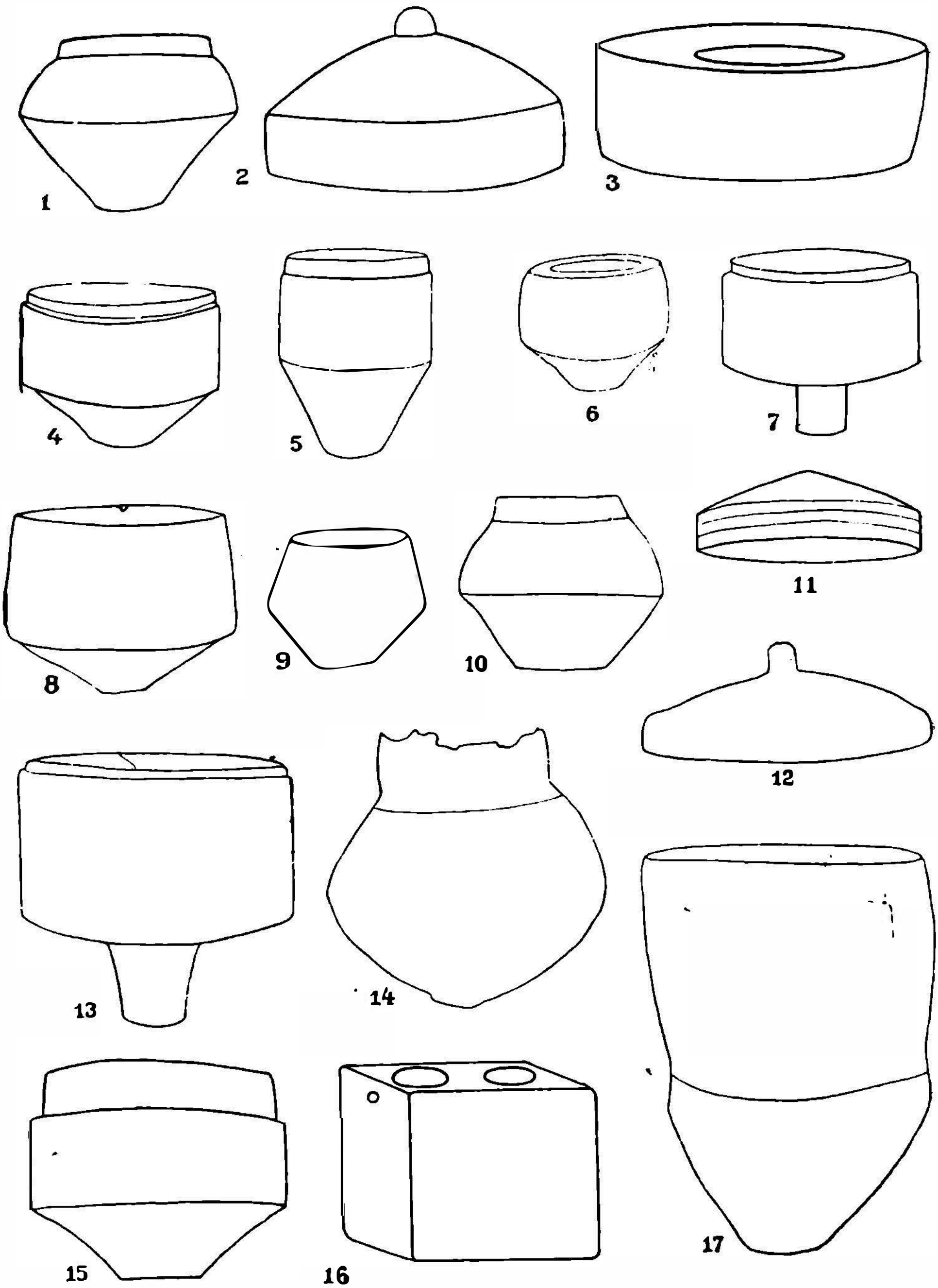

Fig. 12. — Cîteva forme ceramice din faza Petru Rareş.

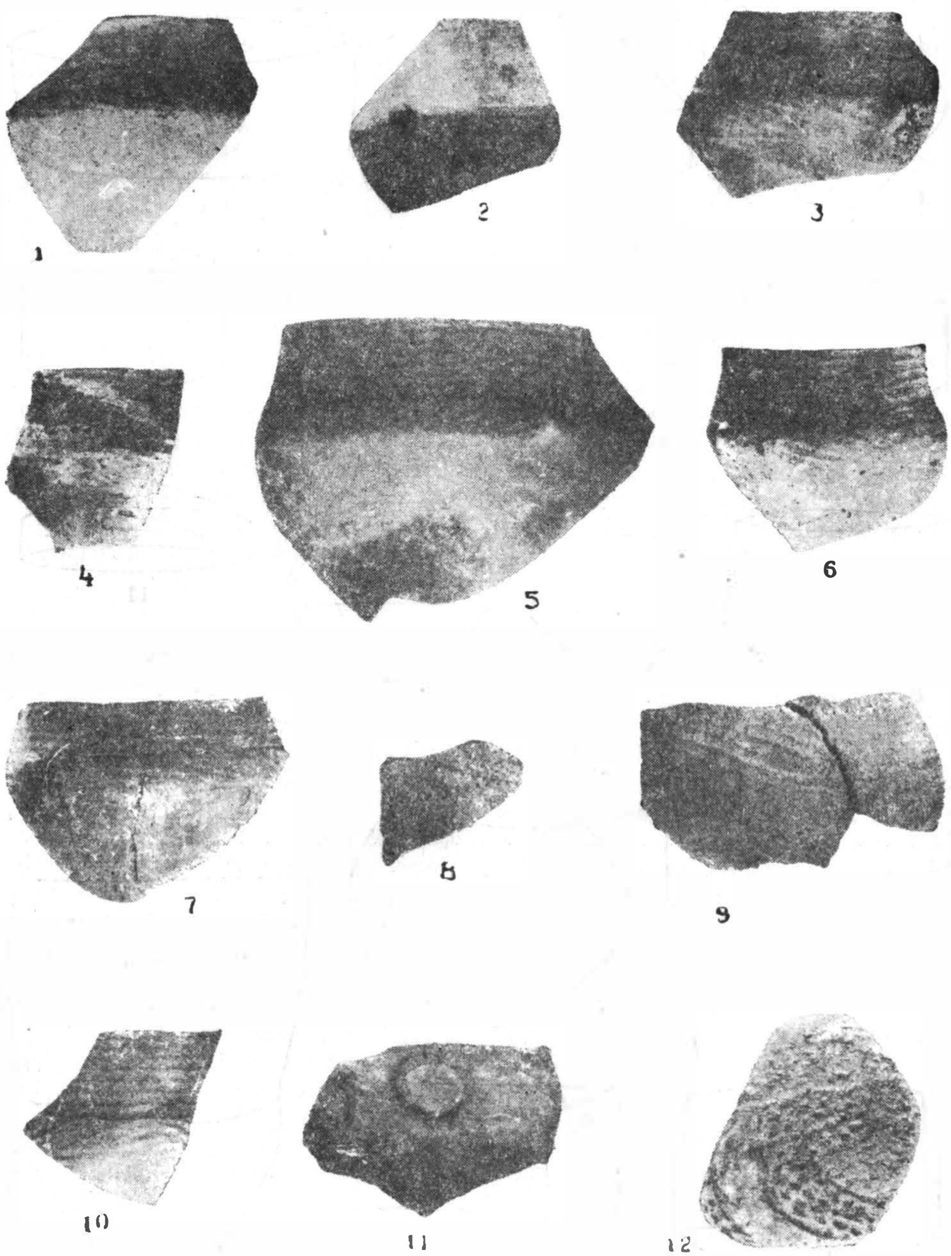

Fig. 13. — Fragmente ceramice din faza Bolintineanu (Căţelu şi Bolintineanu).

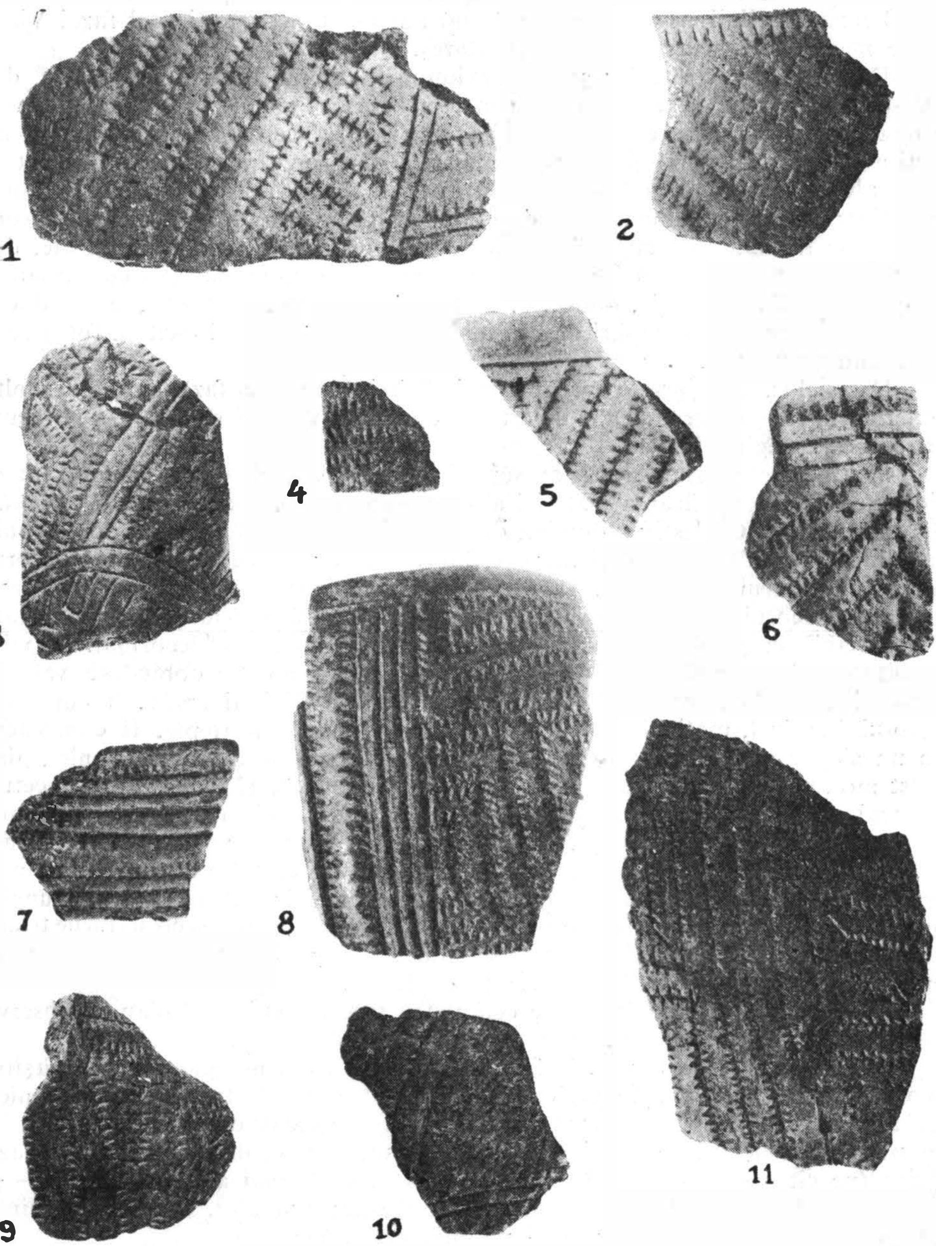

Fig. 14. — Fragmente ceramice din faza Bolintineanu (Căţelu şi Bolintineanu).

« fagure ». Acest fel de decor s-a folosit pe scară largă de către purtătorii culturii precucuteniene pentru ornamentarea olăriei lor.

Benzile de linii crestate apar, precum am menţionat, în timpul fazei Vidra şi se menţin şi în cursul fazei Petru Rareş.

Decorul incizat se foloseşte la maximum în timpul fazei Bolintineanu, dar într-o gamă săracă de motive de caracter meandric. Mai tîrziu, în faza Giuleşti, gama motivelor incizate este mult mai bogată. Dintre acestea merită a fi menţionat mai ales decorul compus din spirale îmbucate al căror capăt se termină printr-o mică alveolă sau crestătură. Decorul incizat din timpul acestei faze este alcătuit, mai ales pe vasele de dimensiuni reduse, din cîrlige de meandre (pe vîrfurile cărora nu lipsesc triunghiurile cu vîrful în jos), din porţiuni de spirale îmbucate, din suprafeţe triunghiulare mici, punctate, mai rar din metope pătrate, cu suprafaţa acoperită de linii paralele, oblice, distanţate foarte mult. În sfîrşit, avem documentat şi decorul din grupuri de linii oblice trasate în aşa fel încît să formeze o reţea sau un zig-zag.

Decorul excizat lipseşte aproape cu desăvîrşire în prima fază, dar se dezvoltă puternic în faza Giuleşti. Dungile cruţate din pasta vasului sînt groase şi făcute cu oarecare neglijenţă.

Spaţiile scobite sînt largi şi au suprafaţa neregulată, lăsate aşa în mod intenţionat ca să asigure fixarea materiei albe cu care se incrusta suprafaţa scobită. În timpul fazei Giuleşti predomină două motive de caracter meandric. Trebuie menţionat faptul că în acelaşi timp se folosesc vase pe care se combină decorul incizat cu decorul excizat (fig. 15, 6). Această combinaţie încetează odată cu faza Giuleşti. Decorul excizat se menţine şi caracterizează faza Vidra. Dungile cruţate sînt variabile ca grosime, în funcţie de valoarea lor în cuprinsul decorului. Dungile scobite sînt înguste şi dese. In această fază, dungile scobite dobîndesc valoare decorativă egală cu aceea a dungilor cruţate. In faza Giuleşti apare, în cuprinsul decorului excizat, motivul de pătrăţele cruţate, aşezate în trepte. Îl cunoaştem pe un singur ciob din faza Giuleşti, ciob găsit în sud-estul Transilvaniei, dar acest motiv este caracteristic fazei Vidra. (fig. 16, 4,6, 7, 12). Încetul cu încetul, decorul excizat se destramă. Suprafeţele scobite devin din ce în ce mai mari, pierzînd din nou rolul decorativ. În faza Petru Rareş, suprafeţele scobite şi incrustate cu materie albă constituie iarăşi fondul decorului cruţat, din care nu au mai rămas decît cîrlige şi triunghiuri mari, caracteristice fazei Petru Rareş. Dungile lungi verticale cruţate, care întrerup din loc în loc decorul excizat şi crestăturile triunghiulare cu vîrful în sus, înşirate de-a lungul marginilor decorului excizat reprezintă alte particularităţi ale fazei Petru Rareş.

Pe marginea vaselor din toate cele patru faze ale culturii Boian se observă mici crestături caracteristice.

Ornamentul lustruit apare în faza Bolintineanu şi se menţine pînă la sfîrşitul evoluţiei culturii Boian. În perioada de început a fost lustruită doar ceramica lucrată din pastă fină, pe care se realizau prin acest sistem de ornamentare grupurile de pliseuri. Obiceiul se menţine şi în fazele următoare, dar începînd din faza Vidra (pe cît cunoaştem pînă acum) se lustruieşte — mai ales în interior — şi ceramica de uz casnic, pentru a se micşora porozitatea vaselor. Aşadar, lustruirea ajunge să aibă şi un caracter practic pe lîngă cel ornamental.

În cuprinsul olăriei din aria culturii Boian se poate observa doar prezenţa unor toarte rudimentare. Evoluţia acestora îşi are rădăcinile în proeminenţele mici de pe vasele din faza Bolintineanu, proeminenţe ce serveau ca apucători.

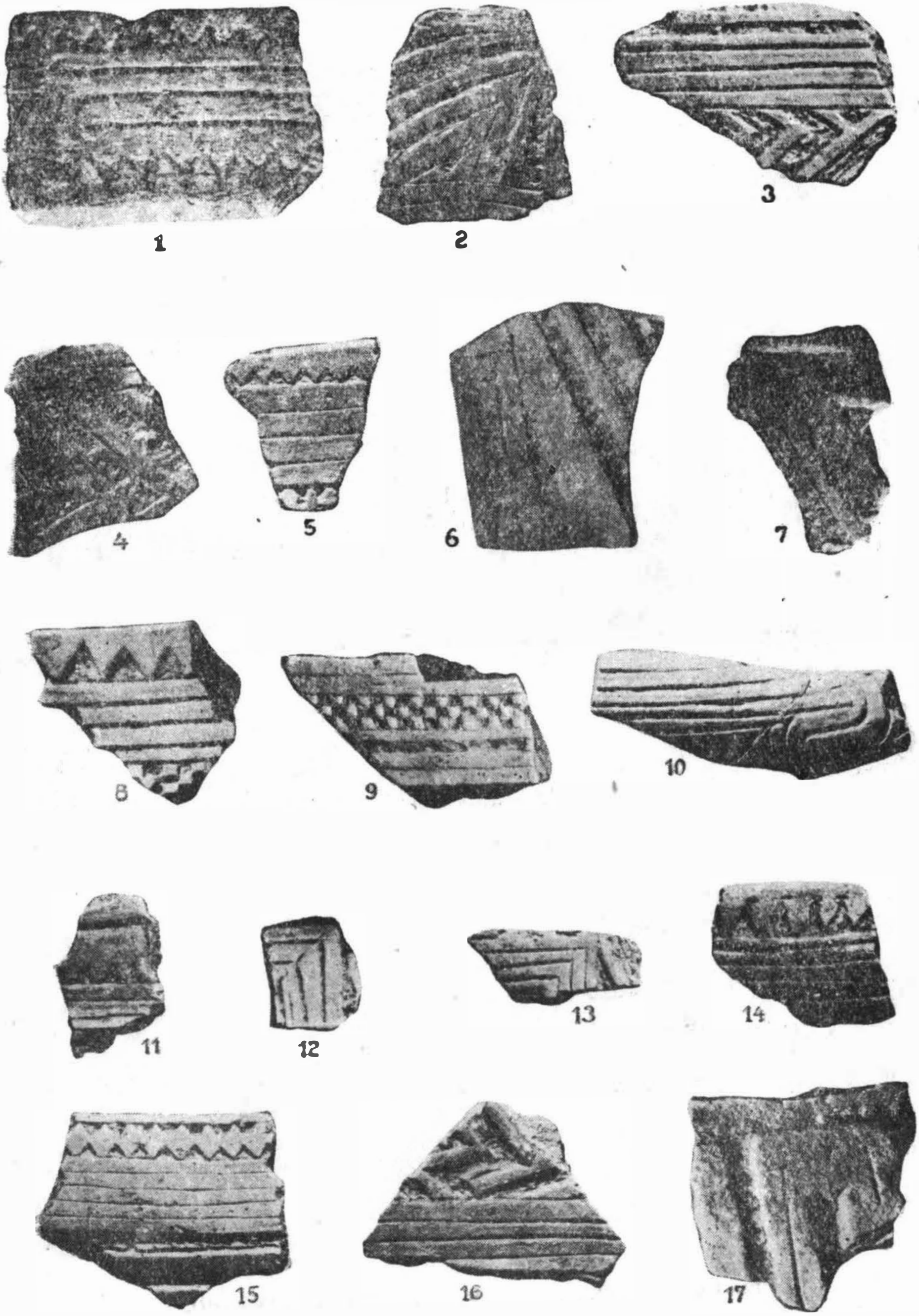

Fig. 15. — Fragmente ceramice din faza Giuleşti (Giuleşti).

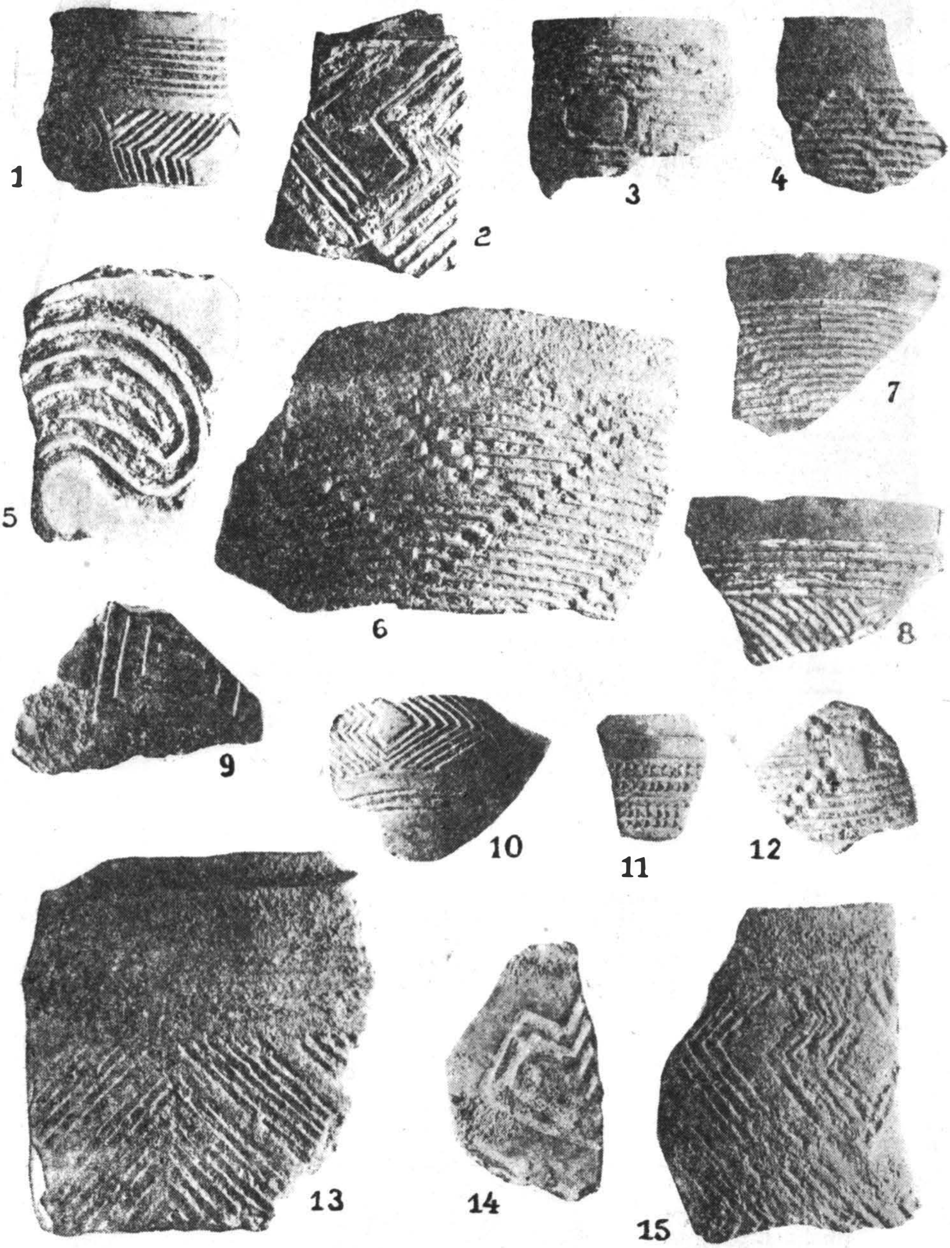

Fig. 16. — Fragmente ceramice din faza Vidra (Vărăşti).

Pe unele vase din timpul fazei Giuleşti s-au făcut proeminenţe perforate vertical. Tot în această fază s-au executat pe vase din pastă extrem de grosolană, toarte lunguieţe rudimentare. Olăria din faza Vidra, pe cît ştim pînă acum, era lipsită de toarte, al căror loc era suplinit de proeminenţe (aşa cum este cazul proeminenţelor de pe capace). Faza Petru Rareş se caracterizează de asemenea prin prezenţa unor proeminenţe perforate vertical.

Primele indicii de folosire a picturii pe ceramica Boian le constatăm în timpul fazei Giuleşti. În aşezarea cu acelaşi nume a fost găsit un ciob ornamentat în interior cu o pictură albă crudă. În faza Vidra se continuă folosirea picturii (după ardere) făcută cu două culori: albă şi roşie. În mai multe cazuri, la Vidra şi Tangîru, culoarea roşie constituie fondul, iar decorul propriu-zis s-a făcut cu alb.

În sfîrşit, purtătorii culturii Boian din ultima fază, cunosc, pe lîngă pictura cu două culori, pictura după ardere, în care culoarea albă serveşte ca fond, iar ornamentul s-a trasat cu o culoare roşie, şi pictura dinainte de ardere, făcută cu grafit (folosind cele două sisteme: pictura negativă şi pozitivă).

★

Podoabele cunoscute pînă acum sînt puţin numeroase, dar ele vădesc legături şi schimburi, prin intermediari, la distanţe foarte mari pentru acea vreme. Aşa este cazul brăţărilor făcute din scoica *Spondylus gaederopus*. Fragmente din brăţări de acest fel au fost găsite în stratul Boian de la Tangîru şi în aşezarea Kodja Dermen din Bulgaria.

Nu poate fi nici o îndoială că brăţările despre care am vorbit — destul de frecvente în aşezările din epoca neolitică timpurie — au fost lucrate în regiunile sudice din preajma Mării Mediterane, unde trăieşte această vieţuitoare, şi de acolo au fost răspîndite, pe calea schimburilor intertribale, pînă la triburile Boian de la nordul Dunării.

Tot din scoici erau lucrate şi perle pentru şiraguri.

Unele perle găsite în mormintele de la Glina erau făcute din aramă. În cazul de faţă nu ne putem referi la diferitele podoabe descoperite la Kodja Dermen, întrucît ele nu au fost clasificate pe culturi.

★

Problema plasticii din cuprinsul culturii Boian nu a fost rezolvată pe deplin pînă acum. În discutarea acestei chestiuni, deosebit de important este faptul că în aşezarea din faza Bolintineanu de la Căţelu, a fost descoperit un fragment dintr-o figurină feminină. Este vorba de piciorul drept al unei figurine, care a avut aproximativ 12 cm înălţime. Steatopigia este moderată. Decorul de pe figurină e compus din linii incizate ce formează spirale îmbucate, terminate cu cîte o crestătură. În faza următoare (Giuleşti), avem de asemenea documentată plastica[1]. Într-o aşezare din perioada de tranziţie de la faza Giuleşti la faza Vidra, descoperită lîngă satul Bogata de C. Anghelescu, directorul Muzeului Regional din Călăraşi, s-au găsit în groapa unui bordei din perioada amintită, două figurine de lut ars. De asemenea, în aşezări din faza Vidra, s-au făcut unele descoperiri semnificative. Aşa, de exemplu, în aşezarea de la Vărăşti au fost scoase la iveală cîteva picioruşe de figurine omeneşti, iar în timpul săpăturilor de la Tangîru, în stratul corespunzător fazei Vidra, au fost descoperite cîteva

---

[1] Într-o groapă de bordei săpată la Greaca s-au descoperit o figurină feminină şi cîteva fragmente din alte figurine asemănătoare.

obiecte, care au îndreptăţit pe D. Berciu să postuleze existenţa plasticii şi în această fază. La sfîrşitul evoluţiei culturii, în perioada de tranziţie spre cultura Gumelniţa, plastica este de asemenea destul de slab reprezentată. Dacă ţinem seama de faptul că în toate culturile învecinate, contemporane în întregime sau parţial (Criş, precucuteni, Turdaş) avem documentată plastica, este de presupus că oamenii din fazele Giuleşti şi Vidra au cunoscut şi folosit, pe scară mai largă decît ştim noi pînă acum, figurinele feminine de lut ars, probabil în directă legătură cu cultul fertilităţii. Încă mai de mult s-a făcut încercarea de a se explica lipsa plasticii din cultura Boian A (deci din faza Vidra), prin aceea că oamenii de atunci şi-ar fi făcut figurine din materiale ce au putrezit (de exemplu din lemn). Sîntem de acord că purtătorii culturii Boian au putut ciopli şi figurine de lemn, dar acest fapt nu exclude folosirea figurinelor de lut, documentate încă din prima fază cunoscută.

★

Descoperirile de pînă acum ne dau posibilitatea să cunoaştem şi cîteva morminte ale purtătorilor culturii Boian. Mai de mult a fost atribuit acestei culturi, un mormînt descoperit întîmplător în cuprinsul oraşului Sf. Gheorghe[1], dar el nu poate fi datat cu siguranţă ca fiind din timpul culturii Boian.

Toate mormintele, din epoca orînduirii comunei primitive, dezvelite prin săpăturile de la Glina între anii 1943—1948, conţineau scheletele unor copii de maximum 10 ani. Cercetarea celor 8 schelete descoperite (dintre care 4 au fost dezvelite în anul 1943) dovedeşte că morţii sînt aşezaţi în mormînt în poziţia chircită (moderată). Lîngă schelete nu era nici un vas. Doar în regiunea gîtului s-au aflat la cîteva schelete şiraguri de scoici şi de perle de aramă.

Scheletele copiilor se aflau la mică adîncime, faţă de nivelul de la care au fost săpate gropile respective. Mormintele descrise datează din timpul fazei Vidra. În legătură cu aceste morminte merită a fi semnalat faptul că unele dintre ele au fost găsite în imediata vecinătate a locuinţelor, iar unul dintre scheletele dezvelite în 1943 era acoperit în parte de dărîmăturile unei locuinţe Boian. Observaţia permite să se presupună că poate este vorba de un obicei de a îngropa morţii în general, sau numai copii, lîngă case şi chiar sub case.

Studierea osemintelor găsite va permite determinarea tipului antropologic al purtătorilor culturii Boian. Din păcate, osemintele descrise mai sus nu au fost încă analizate. Avînd în vedere faptul că şi purtătorii culturii Gumelniţa au practicat ritul inhumaţiei în poziţie chircită, sîntem îndreptăţiţi să presupunem că şi în timpul fazei Petru Rareş, purtătorii culturii Boian au practicat acelaşi rit funerar — inhumaţie în poziţie chircită.

★

Situaţia culturii Boian de pe teritoriul R. P. Bulgaria este puţin mai complicată. Cu toate că arheologii bulgari au descoperit destul de multe aşezări de tip Boian, totuşi raportul stratigrafic dintre culturile Boian şi Gumelniţa a fost determinat acolo de abia în ultimul timp, prin observaţiile făcute în cursul săpăturilor din tellul Ianca de lîngă Balbunar.

În ultimul studiu din anul 1947, referitor la periodizarea culturilor neolitice din R. P. Bulgaria, al arheologului bulgar V. Mikov[2], cultura Boian şi Gumelniţa

[1] H. Schroller, Die Stein- u. Kupferzeit Siebenbürgens. Berlin, 1933, p. 24.
[2] V. Mikov, Bălgarskite zemi vă kraia na neolitnata epoha, în « Godişnik na sofiskiia universitet istoriko-filologhiceski fakultet», Sofia, 1946—1947, vol. XLIII, p. 1—18.

au fost prezentate în acelaşi capitol, fără a fi definite ca două culturi deosebite în timp, dar strîns legate una de alta. În expunerea autorului amintit, capitolul despre cultura Gumelniţa urmează descrierii culturii Veselinovo.

O altă clasificare a neoliticului bulgar a fost făcută într-un studiu apărut în anul 1948 de arheologul James H. Gaul[1], care în lucrarea sa a folosit numele romîneşti ale culturilor neolitice (Boian, Gumelniţa, Vădastra) şi a definit două aspecte regionale în cuprinsul ariei de răspîndire a culturii Boian de pe teritoriul bulgar: un aspect caracteristic pentru teritoriul din nord-estul Bulgariei, şi al doilea, documentat în partea ei de sud-est, aspect pe care Gaul l-a denumit cultura Mariţa.

Materialele din diferite aşezări situate în nord-estul R. P. Bulgaria sînt aproape identice cu acelea descoperite la nord de Dunăre şi datează numai din fazele Vidra şi Petru Rareş.

La sud de munţii Balcani s-au făcut în ultima vreme o serie de noi descoperiri în văile Tundjei şi Mariţei. Analiza materialelor adunate şi cercetate în acea regiune, ne duce la constatarea că triburile Boian au locuit acolo în timpul unei faze tîrzii şi anume probabil de abia la sfîrşitul fazei Vidra. De la Balcani pînă în preajma Rhodopei, ceramica Boian este caracterizată prin decor excizat asemănător cu acela din nordul Dunării; în plus are unele elemente specifice regiunii, aşa cum este cazul decorului alcătuit din două sau mai multe benzi de linii incizate adînc, paralele, a căror suprafaţă este divizată prin linii paralele transversale pe direcţia benzilor. În afară de decorul excizat şi incizat apare şi pictura cu grafit, care se dovedeşte a fi fost folosită în această regiune mai înainte decît în nord, unde a ajuns prin intermediul triburilor sudice.

Descoperirile din cîteva aşezări din sudul R. P. Bulgaria ne ajută la precizarea cronologiei relative a culturii Boian din regiunea Mariţei, faţă de celelalte culturi neolitice reprezentate acolo. Mai însemnate sînt observaţiile făcute cu ocazia săpăturilor de la Iasatepe[2], de lîngă oraşul Plovdiv, acelea de la Celopeci[3], de la Sveti-Kirilovo şi Karanovo. În aşezarea din punctul Iasatepe s-au găsit două straturi de cultură: cel inferior din timpul culturii Boian, iar cel care-l suprapune conţine resturi materiale aparţinînd culturii Veselinovo. La Celopeci localitate ce se află destul de aproape de Plovdiv, au fost făcute săpături într-o aşezare cu trei straturi de cultură, dintre care cel inferior era din timpul culturii Kremikovţi (Starcevo), iar al doilea din vremea culturii Veselinovo. Tot acolo s-au găsit şi cîteva cioburi Boian. Între cele două straturi de cultură era un strat steril, gros de cca 0,60 m. Legînd observaţiile cu privire la cele două descoperiri, vom constata că deoarece avem în ambele cazuri documentată în stratele superioare cultura Veselinovo, nu rămîne nici o îndoială că materialele de tip Boian şi Kremikovţi sînt mai vechi. Dat fiind faptul că în aşezarea Iasatepe nu s-a găsit un strat steril, sîntem de părere că epoca de vieţuire a triburilor Boian în sudul Bulgariei, corespunde ca timp, depunerii stratului steril de la Celopeci.

În aşezarea de la Karanovo, un strat de 4 m grosime, cu resturi din timpul culturii Gumelniţa, este suprapus de un altul gros de 8 m conţinînd materiale de

[1] James Harvey Gaul, The Neolithic Period in Bulgaria, în « Bulletin of the American School of Prehistoric Research», Old Lyme, 1948, vol. 16, p. 64—78.

[2] Detev Peter, Selişnata moghila Iasatepe v Plovdiv, în« Godişnik na Plovdivskata Narodna Biblioteka i Muzei», Plovdiv, 1948, anul I. p. 1—14.

[3] N. Petkov, Ghinova moghila pri Celopeci, în « Godişnik na Plovdivskata Narodna Biblioteka i Muzei», Plovdiv, 1948, anul I, p. 159.

tip Veselinovo[1]. Aceeaşi situaţie stratigrafică s-a constatat la Sveti-Kirilovo şi în alte puncte din regiune. Legînd între ele descoperirile amintite, ajungem la precizarea că în sud-estul Bulgariei, succesiunea culturilor din epoca neolitică a fost următoarea: Kremikovţi, Boian, Gumelniţa, Veselinovo. În această succesiune nu am inclus descoperirile de la Mihalici.

Fig. 17. — Cîteva vase de lut din faza Petru Rareş, provenind din R.P. Bulgaria.

Astfel se prezintă, pe scurt, situaţia descoperirilor de tip Boian din R. P. Bulgaria. Faptul că nu am intrat în prea multe amănunte se datoreşte în primul rînd ştirilor extrem de sărace din lucrările de arheologie bulgare şi, în al doilea rînd, lipsei materialului ilustrativ mai numeros cu privire la diferite materiale

[1] Vladimir Milojčić, Chronologie der jüngeren Steinzeit Mittel und Südosteuropas. Berlin, 1949, p. 53, col. II-a.

arheologice Boian. În această privinţă este foarte sugestiv faptul că arheologii bulgari menţionează în lucrările lor cîteva zeci de aşezări neolitice situate la sud de Balcani, aşezări caracterizate prin materiale ornamentate prin excizie şi pictură cu grafit (ca, de exemplu, Bejanovo[1], Bahoviţa[2], Beli-Bei-Kioi [3], ş. a).

★

Ocupaţiile principale ale purtătorilor culturii Boian au fost: cultivarea primitivă a plantelor, creşterea vitelor, pescuitul, vînătoarea, olăritul şi ţesutul. Încă din faza Bolintineanu se constată că pasta ceramică şi lutul pentru pomosteală se amestecau cu pleavă şi paie de cereale. Pe baza urmelor de boabe păstrate în spărtura fragmentelor ceramice din fazele Bolintineanu şi Giuleşti, C. S. Nicolaescu-Plopşor a determinat plantele cultivate din fiecare perioadă. În timpul fazei Bolintineanu se cultivau: grîul *(triticum monococcum)*, meiul *(panicum miliaceum)* şi, probabil, hrişca. Oamenii din faza Giuleşti cultivau: grîul (se pare *triticum vulgare*), meiul, probabil negara şi bobul. La Glina, în legătură nemijlocită cu resturile unei locuinţe Boian, s-au găsit, întîmplător, cîteva boabe de grîu cultivat în timpul fazei Vidra. Pe baza unei descoperiri făcute în R. P. Bulgaria, putem spune că în decursul fazei Petru Rareş se cultiva grîul *(triticum vulgare)* [4].

Judecînd în funcţie de grosimea redusă a stratului de cultură al aşezărilor din primele trei faze de evoluţie ale culturii Boian, trebuie să admitem, de acord cu părerea formulată mai demult de arheologul E. Kricevski [5], că foarte probabil viaţa purtătorilor culturii Boian, la început (în fazele Bolintineanu şi Giuleşti) era semi-stabilă. Ea depindea în cea mai mare măsură de cultivarea cerealelor. Datorită uneltelor primitive pe care le foloseau oamenii acelor timpuri, recoltele erau slabe şi loturile fiind semănate mereu cu aceleaşi plante, erau secătuite în timp relativ scurt, fapt care-i obliga pe oamenii respectivi să se mute în alt loc.

A doua ocupaţie, ca importanţă, era creşterea vitelor. În această privinţă, situaţia diferă de la fază la fază. În faza Bolintineanu, pînă acum nu avem documentat nici un os de animal. Din timpul fazei Giuleşti se cunosc numai oase de bovine. Din păcate, oasele din aşezările fazei Vidra nu au fost încă determinate. La Spanţov, în aşezarea din faza Petru Rareş, au fost adunate oase de bou, oaie, capră, porc şi cîine. Lista animalelor domestice din faza Petru Rareş din ţara noastră corespunde cu determinările făcute în R. P. Bulgaria.

Pescuitul constituia una din ocupaţiile principale ale triburilor din preajma Dunării; faptul este confirmat prin numeroase oase şi vertebre (unele mari) de peşti descoperite la Spanţov. Vînătoarea era o preocupare importantă a bărbaţilor din triburile ce locuiau în regiuni acoperite de păduri. Tot pe baza observaţiilor din R. P. Bulgaria, ştim că în timpul fazei Petru Rareş se vînau: cerbul, iepurele, castorul, vulpea, rîsul, lupul şi altele.

Ocupaţia ţesutului era o preocupare de natură casnică a femeilor din cultura Boian. Această îndeletnicire presupune cunoaşterea de multă vreme a oii domestice şi mai ales particularităţile lînei. Torsul fibrelor de lînă se făcea cu ajutorul unor fuse prevăzute la capătul inferior cu o fusaiolă de lut ars, care la început avea forma

[1] V. Mikov, « Prehistoriceski seliştia i nahodki vă Bălgariia », Sofia, 1933, nr. 11, p. 36.
[2] Ibidem, p. 36, nr. 6.
[3] Ibidem, p. 57, nr. 15.
[4] R. Popov, Kodja Dermenskata moghila pri gr. Şumen, în « Izvestiia na Arheologhicesko Drujestvo », Sofia, 1916—1918, vol. VI, p. 148.
[5] E. I. Kricevski ,« Iz istorii dunaiskovo ponizoviia v neoliticeskuiu epohu, « Kratkie Soobşceniia », Moscova-Leningrad, 1948, fasc. VIII, p. 53.

rotundă şi era lucrată din pastă grosolană, amestecată cu multă pleavă. Către sfîrşitul evoluţiei culturii Boian, fusaiolele se făceau cu grijă, din pastă fină.

Pentru întinderea firelor la războiul de ţesut vertical (numit argea în Oltenia) se întrebuinţau greutăţi făcute de asemenea din lut ars.

Vasele de lut ars pentru uzul casnic se făceau în fiecare aşezare.

★

Bizuindu-ne pe marea cantitate de paie şi pleavă de cereale, precum şi pe existenţa în aşezare a unei foarte mari cantităţi de oase de animale domestice, mai ales din ultima fază, putem spune că elementul de bază al alimentaţiei purtătorilor culturii Boian, il constituia carnea, pe care o consumau cu un fel de turte sau cu mămăligă de mei. La acestea se adăugau diferite rădăcini, fructe, melci, carne de peşte şi păsări, ouă şi altele.

★

În funcţie de cele cîteva observaţii stratigrafice amintite la începutul expunerii şi, mai ales pe baza elementelor de ordin tipologic, am ajuns la concluzia că avem de-a face cu o cultură unitară din punctul de vedere al trăsăturilor caracteristice principale, dar cu unele variante regionale. Ne referim la aspectul de cultură materială a fazei Giuleşti din Moldova de apus şi la aspectul din faza Petru Rareş, documentat la sud de Balcani, aspect denumit de către J. Gaul « cultura Mariţa».

Din evoluţia culturii Boian cunoaştem pînă în prezent mai amănunţit patru faze, numite Bolintineanu, Giuleşti, Vidra şi Petru Rareş. Aceasta înseamnă că într-un viitor, poate destul de apropiat vom determina şi alte faze mai vechi decît faza Bolintineanu sau cultura din care se dezvoltă această fază. În această privinţă putem spune că în ultimii ani cunoştinţele noastre s-au îmbogăţit simţitor prin diferite descoperiri de materiale neolitice, dintre care unele anterioare fazei Bolintineanu.

Astfel de descoperiri sînt documentate prin ceramică lucrată din pastă amestecată cu multă pleavă, prin ceramică şi unelte mici de cremene (microlite), sau chiar numai prin microlite fără alte elemente de inventar. Pînă în momentul de faţă se cunosc în Muntenia şaptesprezece puncte cu descoperiri de acest fel. Studierea problemelor legate de aceste descoperiri este de cea mai mare însemnătate pentru lămurirea perioadei de început a epocii neolitice din regiune.

Purtătorii culturii Boian erau organizaţi în ginţi şi triburi şi duceau la început o viaţă semi-stabilă. Mai tîrziu, datorită perfecţionării uneltelor, mai ales a celor din domeniul cultivării plantelor, ei se leagă din ce în ce mai strîns de sol. Acest fenomen se produce în timpul fazei Petru Rareş, cînd constatăm că aşezările sînt locuite vreme mai îndelungată decît înainte şi nu sînt părăsite decît în urma distrugerii lor prin foc.

Această populaţie s-a dezvoltat din toate punctele de vedere, folosind unelte din ce în ce mai evoluate, modificîndu-şi treptat cultura materială, influenţînd şi fiind influenţată de culturile vecine. Fazele pe care le-am precizat nu sînt altceva decît momente reprezentative din cursul acestei evoluţii. Faptul se dovedeşte prin aceea că se cunosc cîteva aşezări cu materiale arheologice din perioadele intermediare între cele patru faze. Pentru exemplificare menţionăm că, bizuindu-se pe materialele găsite lîngă satul Bogata (r. Călăraşi, reg. Bucureşti), prof. I. Nestor a determinat o etapă intermediară între faza Giuleşti şi faza Vidra; în primăvara anului 1953, în apropierea satului Greaca am adunat cioburi dintr-o aşezare din etapa dintre faza Bolintineanu şi faza Giuleşti, iar săpăturile colectivului de la

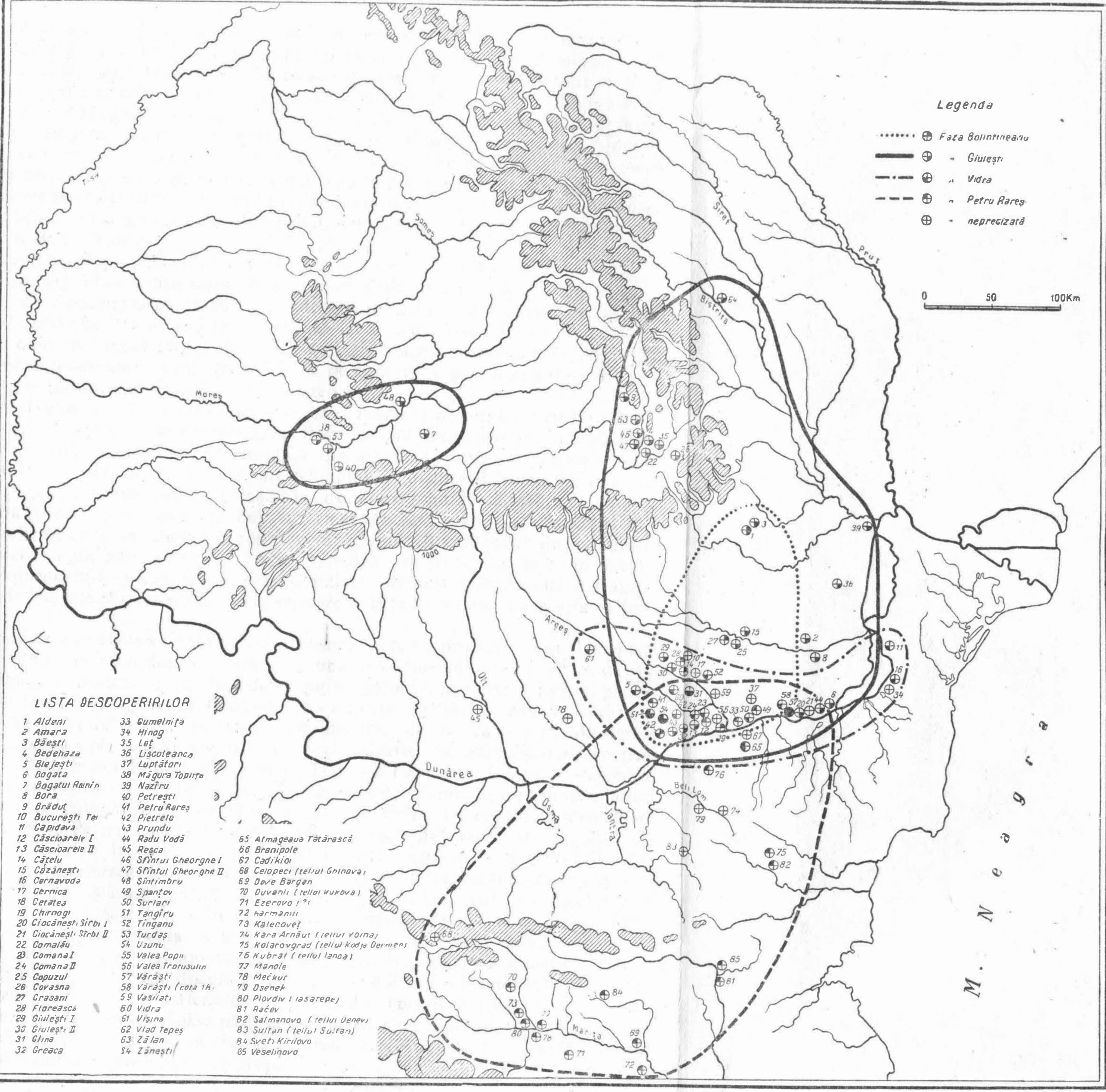

Fig. 18.—Harta răspîndirii culturii Boian.

c. 1422

Spanţov au dus la descoperirea unor materiale care datează din etapa dintre fazele Vidra şi Petru Rareş. În ultimul timp s-a emis părerea că ar fi necesară adăugirea unei faze Spanţov. Nu sîntem de acord cu această părere, întrucît materialele descoperite în acel punct se aseamănă foarte mult cu acelea găsite la Petru Rareş. Prin adăugarea acestei noi faze ar urma implicit să adăugăm şi fazele Greaca şi Bogata. Or, nici Spanţovul, nici Greaca şi Bogata nu au nimic specific care să ne permită adăugarea unor noi faze, şi în acelaşi timp, complicarea schemei. Sîntem de părere că materialele ce se vor găsi în diferite puncte, materiale ce vor avea elemente de trecere între două faze, deci vor reprezenta o etapă intermediară, să fie definite ca atare (de exemplu: materialele datează din perioada dintre faza Vidra şi Petru Rareş).

După precizarea cronologiei relative a fazelor culturii Boian, bizuindu-ne pe harta de răspîndire a diferitelor ei faze de evoluţie, putem încerca să vorbim, în funcţie de documentarea actuală, şi despre teritoriul de formare a culturii. Privind harta (fig. 18), constatăm că pe întinsul ariei de răspîndire a culturii Boian s-au produs în timpul evoluţiei acestor triburi, o serie de mişcări de populaţie, de sigur datorite unor evenimente istorice pe care nu le putem cunoaşte decît pe calea unei cercetări arheologice cît mai atente.

În stadiul actual al cunoştinţelor noastre, regiunea de origine a culturii Boian o constituie aria de răspîndire a fazei Bolintineanu. Triburile din această fază, care reprezintă prima verigă cunoscută din lanţul evolutiv al culturii, erau răspîndite pe teritoriul cuprins în triunghiul Bucureşti-Aldeni-Vărăşti şi, se pare, ajungeau pînă la Pietrele lîngă Dunăre. Pe ce fond de cultură materială s-a dezvoltat şi ce elemente au contribuit la formarea acestei faze? În această privinţă putem afirma că toate elementele componente ale fazei Bolintineanu sînt balcanice. Ceramica neagră este de caracter sudic. Pliseurile fine se cunosc încă din neoliticul timpuriu, atît în Grecia, cît şi în jumătatea de vest a Peninsulei balcanice. Spiralele incizate şi cu suprafaţa acoperită de puncte se cunosc şi din aria culturii Vinča.

Odată cu dezvoltarea triburilor din această fază, s-a produs roirea şi, treptat, comunităţile omeneşti din faza Giuleşti ajung să vieţuiască la un moment dat pe un teritoriu de maximă răspîndire, de cel puţin patru ori mai întîns decît al predecesorilor lor. Triburile din faza Giuleşti au locuit pe un teritoriu cuprinzînd sud-estul Transilvaniei, vestul Moldovei, mai mult de jumătate din partea de est a Munteniei şi, în parte, dincolo de Dunăre, în nord-estul Bulgariei. Se constată o aglomerare accentuată în preajma malului nordic al Dunării. Fapt care, poate, se datoreşte stadiului cercetărilor. Nu ar fi exclus ca descoperirile viitoare să dovedească faptul că purtătorii culturii Boian din faza Giuleşti au vieţuit nu numai în ţara Bîrsei ci pînă pe la Petreşti-Alba, iar golul dintre Petreşti şi Ţara Bîrsei rezultă din lipsa cercetărilor în acea regiune. În privinţa materialelor din Transilvania, semnalăm că la muzeul de la Sf. Gheorghe am văzut un fragment ceramic dintr-un vas lucrat din pastă amestecată cu pleavă (deci pasta Giuleşti), ornamentat prin excizie şi cu pătrăţele de şah în trepte, decor specific fazei Vidra. Lipsa totală pînă acum, în Transilvania, a unor descoperiri de tip Bolintineanu, precum şi decorul de pe fragmentul amintit mai sus (găsit împreună cu materiale de tip Giuleşti) ne arată că faza documentată în sud-estul Transilvaniei este mai tîrzie decît cea din cîmpie şi materialele găsite acolo reprezintă aşadar o populaţie venită din sud spre nord. Toate părerile formulate pînă acum, datorită lipsei unor descoperiri corespunzătoare în cîmpia romînă, se refereau la o migraţie din nord spre sud, ceea ce se dovedeşte a fi greşit.

Este cazul să subliniem constatarea că în perioada de trecere de la faza Giuleşti la faza Vidra, se produc în cuprinsul triburilor Boian o serie de fenomene importante. În locul vechilor aşezări deschise, oamenii încep să prefere locurile pentru aşezare care puteau fi apărate cu mai multă uşurinţă şi îşi fac aşezările pe insule sau popine. În acelaşi timp, locuinţele îşi schimbă aspectul, se trece de la bordeiele primitive la locuinţele de suprafaţă, a căror construcţie este mult mai complicată. Aceste locuinţe trebuie puse în legătură cu evoluţia uneltelor, printre care, în aceeaşi vreme, au apărut topoarele cu gaură de înmănuşare, topoare ce sînt lucrate din roci dure. Tot atunci îşi face apariţia şi metalul: arama şi aurul. O parte din aceste realizări se datoresc progresului din sînul triburilor locale, iar o altă parte s-au produs datorită, foarte probabil, influenţelor din afară.

În perioada de timp ce a urmat, adică în faza Vidra, din cauze pe care nu le cunoaştem, constatăm că în Transilvania de sud-est încetează vieţuirea triburilor Boian, iar teritoriul locuit de ele se restrînge foarte mult spre sud-vest. Potrivit cu documentarea actuală, triburile din faza Vidra ocupau un teritoriu mărginit la nord-est de rîul Ialomiţa, la vest de rîul Teleorman, iar la sud cuprindea o parte din nord-estul Bulgariei. Această etapă tulbure din istoria culturii Boian, corespunde trecerii, în Muntenia, de la aşezările simple de terasă la aşezările de grădişte şi peninsule de terasă; această modificare ne arată că este vorba de o perioadă în timpul căreia aceşti oameni se simţeau ameninţaţi de un pericol.

În două puncte, la Glina şi la Vidra, constatăm că depunerile arheologice din timpul fazei Vidra au fost acoperite de cîte un strat subţire de viituri, rezultat de pe urma unor puternice inundaţii. Despre acelaşi lucru pare să fie vorba şi în aşezarea tell Denev. Sînt de părere că astfel de straturi de mîl, formate într-o perioadă de precipitaţii abundente, vor trebui căutate mai departe spre sudul grecesc şi nu ar fi exclus ca acolo ele să poată fi puse în legătură cu vreun strat de cultură datat cu mai multă precizie.

În timpul fazei Petru Rareş, sau puţin mai devreme, o parte din triburile culturii Boian se întind, străbătînd trecătorile Balcanilor, spre sud şi îşi fac aşezări în valea Mariţei pînă aproape de poalele munţilor Rhodope. Grupurile omeneşti respective se leagă tot mai strîns de sol. Aşezările din această perioadă au mai multe nivele de cultură, dovedind că oamenii trăiesc vreme îndelungată pe acelaşi loc, construind locuinţele lor pe ruinele altor locuinţe mai vechi. În cursul fazei Petru Rareş se produc în cuprinsul triburilor Boian transformările datorite, foarte probabil, unui aflux de populaţie, transformări care vor duce la modificarea aspectului culturii materiale. Atunci se produce, de o parte şi de alta a Dunării, trecerea treptată spre cultura Gumelniţa.

★

Cunoaşterea evoluţiei culturii Boian, a materialelor şi descoperirilor din timpul culturilor liniară, precucuteni şi Criş din jumătatea de răsărit a ţării, ne dau posibilitatea să supunem discuţiei cercetătorilor noştri o ipoteză de lucru cu privire la istoria triburilor din această regiune, ipoteză pe care o prezentăm cu toată rezerva, iar formularea ei o facem în funcţie de documentarea actuală.

La începutul epocii neolitice, pe teritoriul cuprins între Dunăre şi Carpaţi, s-a dezvoltat o cultură caracterizată prin unelte microlite şi prin ceramica lucrată din pastă amestecată cu multă pleavă. Pe temeiul evoluţiei locale, în partea de mijloc a Munteniei constatăm prezenţa purtătorilor culturii Boian din faza Bolin-

tineanu, cu un aspect cultural caracterizat prin ornamentare meandrică. În cuprinsul inventarului ceramic al acestei faze, nu se constată pînă acum elemente de decor care să se asemene cu acelea ale culturii cu ceramică liniară din Moldova. Constatarea ne dă posibilitatea să presupunem contemporaneitatea celor două culturi pe teritorii încă relativ depărtate unul de altul, fapt care exclude contaminarea şi influenţa reciprocă. Spre sfîrşitul fazei Bolintineanu, adică în perioada de trecere către faza Giuleşti, purtătorii culturii liniare au ajuns să vieţuiască pînă în sudul Moldovei, cînd vin în contact direct cu triburile de la începutul fazei Giuleşti, aflate în plină evoluţie. Aşa cred că se explică destul de multe elemente decorative spiralice de aspect liniar din faza Giuleşti, elemente care sînt comune întregului teritoriu de răspîndire al acestei faze, teritoriu a cărui întindere şi în Moldova de vest dovedeşte o suprapunere a unor elemente de origine Boian, peste elementele de tradiţie liniară, îmbinare care dă naştere aspectului de cultură documentat la Zăneşti. În acest timp, purtătorii culturii Boian din faza Giuleşti, au ajuns să vieţuiască pe un teritoriu de maximă întindere, care ocupa apusul Moldovei, porţiunea de sud-est a Transilvaniei şi cea mai mare parte din teritoriul Munteniei. Regiunea aceasta a fost ocupată de triburile ce s-au întins dinspre sud spre nord. La un moment dat, după apariţia primelor elemente de aspect Vidra, în ornamentarea olăriei din sud-estul Transilvaniei s-a produs — după părerea noastră — o puternică presiune dinspre regiunea centrală a Transilvaniei, din partea unor triburi dintr-o fază mai evoluată a culturii Criş (cu un mod de viaţă mai înaintat faţă de acela din regiunea Crişurilor). Această presiune a dus la retragerea unei părţi din triburile Boian din sud-estul Transilvaniei spre cîmpia Dunării, iar triburile Criş au ajuns să vieţuiască şi în nord-estul Munteniei, despărţind astfel în două părţi aria culturii Boian din faza Giuleşti. Materialele descoperite la Giuleşti vădesc şi anumite elemente de ornamentare, comune atît aspectului Giuleşti, cît şi culturii Criş. Ne referim în special la metopele pătrate alcătuite din linii incizate, suprafaţa acestor pătrate fiind umplută cu linii oblice paralele. Acest decor se întîlneşte în ambele culturi şi dovedeşte că, în parte, ele au fost contemporane.

În perioada despre care vorbim, constatăm aşa dar în jumătatea de răsărit a ţării prezenţa a trei regiuni culturale. În Moldova de apus trăiau triburile din faza Giuleşti, în sud-estul Transilvaniei şi în nord-estul Munteniei erau triburile Criş, iar în cîmpia Dunării, triburile din faza Giuleşti. În toate aceste regiuni s-a continuat procesul de evoluţie. În Moldova, cultura materială a ajuns să capete aspectul precucutenian documentat la Larga-Jijia, iar în cîmpia Dunării s-a dezvoltat din faza Giuleşti, faza Vidra. În acest timp, triburile culturii Criş au ocupat întreg teritoriul Moldovei, intrînd în contact cu cultura precucuteni. Între materialele fazei Vidra sînt fusaiolele cruciforme de acelaşi tip cu cele folosite de purtătorii culturii Criş. În nord-estul Munteniei şi în sudul Moldovei, adică în aria extrem-sudică a culturii Criş, de la răsărit de Carpaţi se produce sinteza evolutivă a culturii materiale şi din contopirea elementelor locale cu elementele Criş se dezvoltă aspectul de cultură denumit Aldeni (Gumelniţa-Ariuşd); în acelaşi timp, în Moldova se dezvoltă aspectul de cultură denumit proto-cucuteni, iar în cîmpia Dunării, odată cu pătrunderea unor elemente apusene din aria culturii Vinča, se ajunge la faza Petru Rareş, care se va transforma apoi în cultura Gumelniţa. Mai tîrziu, pe cele două teritorii alăturate vor evolua paralel culturile Gumelniţa şi Cucuteni, iar între ele, aspectul Aldeni va dăinui şi el vreme destul de îndelungată, dacă judecăm situaţia pe baza descoperirilor de la Stoicani (cetăţuie).

Scopul pe care-l urmărim prin această lucrare este acela de a prezenta pe scurt istoria triburilor culturii Boian, în funcţie de documentarea actuală şi de a supune discuţiei arheologilor problemele legate de această cultură. Aici este cazul să atragem atenţia că lipsa datelor cu privire la descoperirile dintre Dunăre şi Balcani poate să dea o imagine incompletă a acestei evoluţii. Cred că cercetările pe care le vor face arheologii bulgari în lungul teraselor numeroaselor rîuri ce se varsă în Dunăre vor dovedi că şi acolo există probabil resturi din fazele Bolintineanu şi Giuleşti şi atunci, în funcţie de acele descoperiri, se vor putea relua unele probleme legate de evoluţia triburilor din acea regiune a ariei de răspîndire a culturii Boian.

К ЭВОЛЮЦИИ КУЛЬТУРЫ БОЯН

(КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ)

Собранный археологический и библиографический материал, относящийся к находкам типа Боян, и, особенно, к позднейшим разведочным раскопкам, позволяет вновь рассмотреть некоторые проблемы, связанные с эволюцией этой культуры, документированной на территории, расположенной между Карпатами и горами Родопе.

На основании проведенных до настоящего времени наблюдений, в культуре Боян можно определить четыре фазы эволюции, а именно: Болинтиняну, Джулешти, Видра и Петру Рареш. Каждая фаза характеризуется своим бытом и специфическими материалами.

Во время фаз Болинтиняну и Джулешти жители строили свои поселения по краям террас, на речных побережьях, на тех местах, на которых не отмечается еще следов укреплений. К концу фазы Джулешти, носители культуры Боян начинают избирать для своих поселений легко обороняемые места. Обычно дается предпочтение возвышениям, обрамленным с трех сторон крутыми обрывами. Такого рода поселения сохраняются со времени фаз Видра и Петру Рареш.

Наблюдается также и эволюции жилых помещений. Из периода соответствующего фазам Болинтиняну и Джулешти сохранились лишь ямы землянок овальной формы. Равным образом к концу фазы Джулешти переходят к системе наземных жилищ, строящихся из столбов, переплетенных прутьями, и смеси глиняной обмазки, с большим количеством соломы. Обнаружение горелых остатков жилищ и некоторых моделей жилых помещений позволяет установить их прямоугольную форму с высокими стенами и скатными крышами.

Орудия, употребляемые носителями культуры Боян были изготовлены из кремня, камня и рога. Обращается особое внимание на мелкие кремневые предметы (микролиты), которые были употреблены и в фазе Джулешти. Отмечаются найденные в Джулешти предметы трапезоидной формы и в Гряке формы полумесяца. Первые две фазы указывают на применение каменных топориков формы колодки и плоских топориков. Обитатели фазы Видра пользовались и каменными инструментами с отверстием для ручки.

Жители первых двух фаз не знали металла. Первые медные объекты стали известны в фазе Видра. Речь идет о шилах и медных бусинах. К этой же фазе относится и небольшой золотой объект, найденный в Глине:

Для определения фаз культуры Боян керамика является главным элементом.

Фазы Болинтиняну и Джулешти характеризуются пастой, в состав которой входило большое количество половы. В последение две фазы в качестве обезжиривающего средства применяются камешки и толченные осколки. Обитатели каждой фазы пользуются известными специфическими формами керамики. К фазе Болинтиняну относятся сосуды формы двойного усеченного конуса (рис. 9,1), к фазе Джулешти высокие чаши (рис. 10.3), к фазе Видра сосуды с ножкой (рис. 11, 1-3) а к фазе Петру Рареш сосуды, форма которых напоминает сосуды с ножкой. Несмотря на это в каждой фазе, особенно в ее начальном периоде, сохраняется ряд форм предыдущей фазы. Таким образом изменение форм керамики является вполне нормальным обстоятельством, тесно связанным с продовольствием обитателей культуры Боян. В качестве орнамента применяются рельеф, каннелюры, резной орнамент и роспись. Для определения фаз руководящей нитью являются каннелюры и выдолбленная орнаментация. Керамика с каннелюрами датируется первой фазой и делится на горизонтально ленточный орнамент на горлышке сосудов, или на группу угловатого орнамента с каннелюрами, и реже с полукругами на плечах сосудов. В последующей фазе при помощи каннелюр, достигают спирального орнамента. Во время фазы Видра наблюдается упадок этого орнамента и начиная с этой фазы он применяется лишь единичными каннелюрами. Керамика фазы Болинтиняну характеризуется орнаментом меандра, составленным из нарезных линий, вдоль которых по обеим сторонам идут ряды углубленных точек формы треугольника, нанесенных острым инструментом. Нередко встречается ленточный орнамент, состоящий из трех-четырех параллельно прочерченных линий, и вдоль этих линий поля, вне ленточного орнамента, нанесены треугольные углубленные точки. Эта система орнаментации продолжается и в фазе Джулешти, но в большем масштабе. Со временем небольшие участки с углубленными точками заменяются выдолбленными больших размеров треугольниками, сгруппированными как и раньше. Наблюдается применение в большом масштабе выдолбленного орнамента, нередко в сочетании с нарезным. Во время фазы Видра больше не наблюдается орнаментации треугольниками, а преобладает выдолбленный орнамент. Сохраненная поверхность керамики играет такую же роль в орнаментике, как и выдолбленная поверхность. В фазе Петру Рареш выдолбленная поверхность сосуда расширяется и занимает большую часть площади сосуда, образуя фон орнамента.

До настоящего времени известны лишь украшения из раковин, моллюсков, браслеты из *Spondylus gaederopus* и медные бусы.

Приводятся доказательства, что совсем неизвестная еще несколько лет тому назад в периоде культуры Боян пластика имела применение еще в первых двух фазах: были обнаружены статуэтки из обожженной глины в Кэцэлу, Богате и недавно в Гряке, датируемые первыми двумя фазами.

Единственные погребения, относящиеся к периоду культуры Боян, были открыты в Глине. Они содержали детские костяки в скорченном положении, а в качестве инвентаря: ожерелья из бус, ракушек и меди. Опубликованные находки типа Боян, сделанные на территории НР Болгарии, сравнительно немногочисленны. Они указывают на то, что северо-восточ-

ная часть этой страны была заселена носителями культуры Боян во время фаз Видра и Петру Рареш, а вблизи Марицы едва к концу фазы Видра и Петру Рареш. В восточной части Болгарии материальная культура Кремиковци сменяется культурой Боян; в дальнейшем эта область заселяется носителями культуры Гумельница, а культура Веселиново представляет период начала эпохи бронзы.

Главным занятием носителей культуры Боян являлось примитивное культивирование злаков, животноводство, рыбная ловля, охота, гончарное и ткацкое производство.

Жители фазы Болинтиняну занимались культивированием пшеницы (*triticum monococcum*), проса (*panicum miliaceum*), и, вероятно, гречихи. В последующей фазе культивировалась пшеница (вероятно *triticum vulgare*), просо, бобы и ковыль. Из фазы Видра известны лишь несколько зерен пшеницы. На основании наблюдений в Болгарии можно сделать выводы, что обитатели фазы Петру Рареш культивировали пшеницу (*triticum vulgare*.) Еще недавно костям животных не уделялось особого внимания. В период фазы Болинтиняну до настоящего времени не было обнаружено ни одной кости животного. Жители фазы Джулешти занимались и скотоводством. Кости животных поселения фазы Видра не были еще определены; в Спанцове, поселении фазы Петру Рареш, были обнаружены кости рогатого скота, овец, коз, свиней и собак.

★

На основании стратиграфических и особенно типологических наблюдений пришли к выводам, что с точки зрения главных характерных черт речь идет об единой культуре с некоторыми областными вариантами. Из эволюции культуры Боян до настоящего времени известны лишь последние четыре фазы — Болинтиняну, Джулешти, Видра и Петру Рареш. В будущем, вероятно, будут определены и другие фазы, более ранние, чем фаза Болинтиняну. В настоящее время в Валахии уже известны 17 пунктов с находками, некоторые из которых, судя по неоспоримым данным, предшествуют фазе Болинтиняну.

Уточненные автором фазы являются показательными для хода эволюции культур.

На основании актуальной документации автор составил карту распространения открытий, относящихся к различным фазам эволюции культуры Боян.

Учитывая существующие археологические источники можно предположить, что возникновение культуры Боян имело место на румынской равнине, а именно в треугольнике Алдени-Пиетреле-Вэрэшти. По мере роста населения, племена фазы Джулешти распространялись по территории, в состав которой входили юго-восточные части Трансильвании, западная часть Молдавии, значительная часть Валахии и северо-восточная полоса НР Болгария. Из сопоставления вышеупомянутых двух зон распространения следует, что речь идеть о медленном продвижении племен с юга на север. В период фазы Видра наблюдается, что территория, занимаемая племенами культуры Бояна сокращается.

Эти племена занимали, судя по имеющимся до настоящего времени данным, территорию, расположенную между реками Яломица и Телеорман, а на юге часть северо-восточной Болгарии. В течение пе-

риода фазы Петру Рареш, или немного раньше, часть племен культуры Боян продвинулась к югу Балканского полуострова и основала поселение в долине реки Марица. Среди племен культуры Боян во время фазы Петру Рареш имел место ряд преобразований, вызвавших видоизменение культуры. Именно тогда на правобережьи и левобережьи нижнего Дуная произошел постепенный переход к культуре Гумельница.

В качестве рабочей гипотезы в последней части работы приводится набросок относительно истории племен ранней неолитической эпохи в восточной части РНР.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — Тип террасного поселения, являющегося характерным для фаз Болинтиняну и Джулешти (набросок).

Рис. 2. — Тип поселения на холме, характерного для фаз Видра и Петру Рареш (набросок).

Рис. 3. — Поселение на холме (Глина).

Рис. 4. — Поселение на холме (Телл Денев, вблизи Салманово).

Рис. 5. — Поверхностный план ямы землянки типа обычного жилища времен фаз Болинтиняну и Джулешти.

Рис. 6. — План наземного жилища времен фаз Видра и Петру Рареша (1—Тангыру, 2 — Петру Рареш).

Рис. 7. — Модели из обожженной глины некоторых наземных жилищ фазы Петру Рареш (Телл Коджа-Дермен, вблизи Коларовграда).

Рис. 8. — План наземного жилища начала фазы Петру Рареш (Яссатепе, НР Болгария).

Рис. 9. — Несколько форм керамики фазы Болинтиняну.

Рис. 10. — Несколько форм керамики фазы Джулешти.

Рис. 11. — Несколько форм керамики фазы Видра.

Рис. 12. — Несколько форм керамики фазы Петру Рареш.

Рис. 13. — Фрагменты керамики фазы Болинтиняну (Кэцелу и Болинтиняну).

Рис. 14. — Фрагменты керамики фазы Болинтиняну (Кэцелу и Болинтиняну).

Рис. 15. — Фрагменты керамики фазы Джулешти (Джулешти).

Рис. 16. — Фрагменты керамики фазы Видра (Вэрэшти).

Рис. 17. — Несколько глиняных сосудов фазы Петру Рареш найденные в (НР Болгария).

Рис. 18. — Карта площади распространения культуры Боян.

CONSIDÉRATIONS AU SUJET DE L'ÉVOLUTION DE LA CULTURE BOIAN

(RÉSUMÉ)

Les matériaux archéologiques et bibliographiques concernant les découvertes de type Boian et surtout les dernières recherches et fouilles entreprises, permettent de considérer à un nouveau point de vue certains problèmes concernant l'évolution de cette culture attestée sur le territoire situé entre les Carpates et les montagnes de Rhodope.

Les observations faites jusqu'à présent permettent de distinguer, dans le cadre de la culture Boian, quatre phases d'évolution nommées respectivement: Bolintineanu, Giuleşti, Vidra et Petru Rareş. Chacune de ces phases est caractérisée par un mode de vie et par des matériaux spécifiques.

Durant les phases Bolintineanu et Giuleşti les hommes édifient des habitations sur les bords des terrasses, sur les bords des eaux, à des endroits dépourvus de tout moyen naturel de déf›nse. Vers la fin de la phase Giuleşti, les communautés des représentants de la culture Boian commencent à choisir, pour s'y établir, des endroits qui peuvent être facilement défendus. L'homme préfère d'habitude les tertres limités de trois côtés par des ravins abrupts. De tels établissements se maintiennent durant les phases Vidra et Petru Rareş. Les habitations évoluent elles aussi. Des phases Bolintineanu et Giuleşti seules des tosses correspondant aux huttes de forme ovale se sont conservées. C'est également vers la fin de la phase Giuleşti que l'on commence à construire des habitations à la surface du sol, en pieux et clayonnage enduit de terre glaise mélangée de paille de céréales en quantité. La découverte de débris d'habitations brûlées et des modèles de demeures permet de préciser que leur forme était rectangulaire, ayant des murs élevés et un toit à deux versants.

Les outils employés par les représentants de la culture Boian étaient confectionnés en silex, pierre et corne. Ce qui mérite une attention spéciale ce sont les petits outils de silex (microlithes) qui se sont maintenus jusqu'à la phase Giuleşti. On rappelle un trapèze trouvé à Giuleşti et une demi-lune découverte à Greaca. Durant les deux premières phases on employait des haches de pierre, dont l'aspect rappelle les formes des cordonniers, et des hachettes plates. Les représentants de la phase Vidra ont également utilisé des outils de pierre pourvus d'un trou d'emmanchement.

Les contemporains des deux premières phases ignoraient les métaux. Les premiers objets de cuivre apparaissent à la phase Vidra. Il s'agit d'alênes et de perles en cuivre. A la même phase se rattache un petit objet en or, découvert à Glina.

La céramique constitue l'élément essentiel de détermination des phases de la culture de Boian.

La céramique des phases Bolintineanu et Giuleşti est caractérisée par une pâte mélangée de beaucoup de bâle de céréales. Durant les deux dernières phases, on utilise comme substance de dégraissage des petites pierres et des tessons broyés. Les hommes de chaque phase utilisent certaines formes céramiques spécifiques. A la phase Bolintineanu il s'agit de vases bitronconiques (fig. 9,1), à la phase Giuleşti il s'agit de coupes élevées (fig. 10.3), à la phase Vidra ce sont des vases à pied (fig. 11,1-3) et à la phase Petru Rareş, des vases dont la forme dérive de celle des vases à pied. Cependant, à chaque phase, surtout au début, il y a une série de formes qui se sont conservées de la phase antérieure. Il s'agit donc d'un changement des formes céramiques étroitement liées à l'alimentation des représentants de la culture Boian.

En ce qui concerne les ornements, on utilise: le relief, les plissés, l'incision et la peinture. Le critérium qui sert à déterminer les phases est constitué par les décors à plissés et excisés. Les plissés de la poterie appartenant à la première phase se groupent en bandes horizontales sur les cols des vases ou en groupes de plissés formant un angle, plus rarement un demi-cercle, sur l'épaule des vases. A la phase suivante on arrive à composer à l'aide des plissés, des spirales. Durant la phase Vidra, le décor composé de plissés s'effile; on commence à utiliser, désormais, des plissés isolés. La poterie de la phase Bolintineanu est caractérisée par un décor à méandres, composé de lignes incisées, longées de part et d'autre de séries de piqûres de forme triangulaire. On rencontre souvent des bandes de trois ou quatre lignes incisées parallèlement et ce n'est qu'en dehors

de la bande que l'on retrouve les mêmes piqûres. La phase Giuleşti hérite de ce système d'ornementation et le reproduit sur une plus grande échelle. Au lieu des petites piqûres il y a de grands triangles excisés, groupés de la même manière qu'auparavant. On utilise sur une grande échelle le décor excisé, souvent combiné avec le décor incisé. Durant la phase Vidra on n'utilise plus les triangles, mais ce qui prédomine c'est le décor excisé. Les surfaces intactes jouent le même rôle ornemental que les surfaces excisées. A la phase Petru Rareş les portions excisées occupent la plus grande partie de la surface du vase, constituant le fond du décor.

On ne connaît à ce jour que les ornements en coquillages, les bracelets de *Spondylus gaederopus* et des perles en cuivre.

La plastique, presque totalement ignorée dans le cadre de la culture Boian, a été révélée il y a à peine quelques années. Elle a été utilisée, en effet, dès les deux premières phases: on doit citer à cet égard les figurines en terre cuite de Căţelu, Bogata et celles, tout récemment découvertes, de Greaca.

Les seules tombes du temps de la culture Boian sont celles découvertes à Glina. Les squelettes d'enfants qui y ont été mis à jour étaient accroupis et possédaient comme inventaire des colliers de perles, de coquillages et de cuivre.

Sur le territoire de la R.P. de Bulgarie les découvertes de type Boian publiées sont relativement peu nombreuses. Elles montrent que dans la partie nord-est de ce pays, les représentants de la culture Boian ont vécu durant les phases Vidra et Petru Rareş et, dans les environs de la Maritza, à peine à la fin de la phase Vidra et à la phase Petru Rareş. Dans l'est de la R.P. de Bulgarie, la culture Kremikovtzi est suivie de la culture Boian; puis, la région a été habitée par les représentants de la culture Gumelniţa, et la culture Vesselinovo représente la période de début de l'âge du bronze.

Les principales occupations des représentants de la culture Boian ont été la culture primitive des plantes, l'élevage, la pêche, la chasse, la poterie et le tissage.

Les contemporains de la phase Bolintineanu cultivaient le blé *(triticum monococcum)*, le millet *(panicum miliaceum)* et probablement, le sarrasin; ceux de la phase ultérieure cultivaient le blé (d'après ce qu'il semble le *triticum vulgare*), le millet, la fève, la *stipa pennata.* De la phase Vidra on ne connaît que quelqeus grains de blé. Une observation faite dans la R.P. de Bulgarie permet d'affirmer que les contmporains de la phase Petru Rareş cultivaient le blé *(triticum vulgare)*. Il n'y a pas longtemps, on accordait très peu d'attention aux ossements d'animaux. On ne connaît aucun os d'animal appartenant à la phase Bolintineanu. Les contemporains de la phase Giuleşti élevaient des bovidés et ovidés. Les os trouvés dans les habitations de la phase Vidra n'ont pas encore été déterminés. À Spanţov. dans la station de la phase Petru Rareş, on a ammassé des os de bovidés, moutons, chèvres, porcs et chiens.

★

En raison des observations stratigraphiques et surtout en raison de la typologie, on peut conclure qu'il s'agit d'une culture unitaire au point de vue des caractères principaux, mais possédant certaines variantes régionales. On ne connaît jusqu'à ce jour que les quatre dernières phases de l'évolution de la culture Boian: Bolintineanu, Giuleşti, Vidra et Petru Rareş. A l'avenir, d'autres phases, plus anciennes que la phase Bolintineanu, seront également déterminées. D'ores

et déjà, il y a en Valachie 17 points où l'on a fait des découvertes dont certaines sont, à coup sûr, antérieures à la phase Bolintineanu.

Les phases que nous avons précisées constituent des moments représentatifs de l'évolution de cette culture.

La carte des découvertes se rapportant aux différentes phases de l'évolution de la culture Boian a été établie en vertu des documents que l'on possède actuellement. Au stade actuel des recherches on peut affirmer que la région d'origine de la culture Boian est constituée par la plaine valaque, à savoir le triangle Aldeni-Pietrele-Vărăşti. Avec l'accroissement de la population, les tribus appartenant à la phase Giuleşti ont habité un territoire qui comprenait le sud-est de la Transylvanie, l'ouest de la Moldavie, une bonne partie de la Valachie et une petite bande de territoire au nord-est de la R. P. de Bulgarie. Il ressort de la comparaison des deux aires de dispersion qu'il s'agit d'un lent déplacement de tribus du sud vers le nord. Mais à la phase Vidra, le territoire habité par les tribus Boian est de plus en plus restreint. Ces tribus ne sont attestées jusqu'à présent que sur le territoire limité par les rivières Ialomiţa et Teleorman, embrassant au sud une région faisant partie du nord-est de la R.P. de Bulgarie. Durant la phase Petru Rareş ou un peu plus tôt, une partie des tribus de la culture Boian se sont répandues au sud des Balkans, s'établissant dans la vallée de la rivière Maritza. Durant la phase Petru Rareş ont lieu, dans le cadre des tribus Boian, une série de transformations déterminant la modification de l'aspect de la culture matérielle. C'est alors qu'a eu lieu sur les deux rives du Danube une transition graduelle vers la culture Gumelniţa.

Dans la dernière partie de l'étude, on présente une esquisse hypothétique de l'histoire des tribus de l'est de ce pays à l'époque néolithique primitive.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — Type d'établissement sur terrasses, caractéristique des phases Bolintineanu et Giuleşti (esquisse).

Fig. 2. — Type d'établissement sur un tertre, spécifique des phases Vidra et Petru Rareş (esquisse).

Fig. 3. — Etablissement sur un tertre (Glina).

Fig. 4. — Etablissement sur un tertre (Tell Denev, près Salmanovo).

Fig. 5. — Plan de la surface d'une fosse de hutte, type d'habitation courante durant les phases Bolintineanu et Giuleşti.

Fig. 6. — Plan d'une demeure en surface du sol, du temps des phases Vidra et Petru Rareş. (1. Tangîru; 2. Petru Rareş).

Fig. 7. — Modèles en terre glaise de demeures en surface du sol, de la phase Petru Rareş (Tell Kodja-Dermen, près Kolarovgrad).

Fig. 8. — Plan d'une demeure en surface du sol, au début de la phase Petru Rareş (Iasatepe, R.P. de Bulgarie).

Fig. 9. — Quelques formes céramiques de la phase Bolintineanu.

Fig. 10. — Quelques formes céramiques de la phase Giuleşti.

Fig. 11. — Quelques formes céramiques de la phase Vidra.

Fig. 12. — Quelques formes céramiques de la phase Petru Rareş.

Fig. 13. — Tessons de céramique de la phase Bolintineanu (Căţelu et Bolintineanu).

Fig. 14. — Tessons de céramique de la phase Bolintineanu (Căţelu et Bolintineanu).

Fig. 15. — Tessons de céramique de la phase Giuleşti (Giuleşti).

Fig. 16. — Tessons de céramique de la phase Vidra (Vărăşti).

Fig. 17. — Quelques vases en terre glaise de la phase Petru Rareş, provenant de la R.P. de Bulgarie.

Fig. 18. — Carte de l'extension de la culture Boian.

. . . .

STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE
Tomul V, nr. 3—4, 1954

O DESCOPERIRE ÎN LEGĂTURĂ CU RITUL DE ÎNMORMÎNTARE ÎN CUPRINSUL CULTURII CERAMICII PICTATE CUCUTENI-TRIPOLIE

DE

H. DUMITRESCU

În urma săpăturilor efectuate în ultimii ani, atît pe teritoriul R.P. Romînee cît şi pe cel al R.S.S. Ucrainene, cultura ceramicii pictate Cucuteni-Tripolie apară destul de bine conturată în ansamblul său, printr-o cunoaştere tot mai adîncit-a elementelor sale esenţiale: tipul locuinţelor, caracterizarea uneltelor, periodizarea producţiei ceramice, felul podoabelor, plastica, structura social-econo, mică etc. Pentru obţinerea unei imagini cît mai închegate despre felul cum se desfăşura viaţa oamenilor care locuiau la sfîrşitul neoliticului vasta regiune dintre Carpaţi şi Nipru, lipseşte totuşi un aspect. Nu se ştie nimic sigur despre felul în care aceşti oameni procedau cu morţii lor. Mormintele sînt şi ele monumente ale culturii materiale şi este ştiut că mormintele oferă multiple posibilităţi de documentare asupra vieţii epocii respective. În aria acestei culturi a ceramicii pictate, oricît ar părea de neobişnuit faptul, nu s-au descoperit morminte sau necropole, care, prin situaţia lor clară, să ne permită formarea unor puncte de vedere sigure asupra ritului observat la înmormîntare.

În stadiul actual al cercetărilor, această lacună a devenit o problemă de actualitate. Descoperirea mormintelor din aşezarea aparţinînd fazei AB a culturii ceramicii pictate Cucuteni-Tripolie de la Traian, raionul Buhuşi, regiunea Bacău, aduce unele lumini în legătură cu problema ritului de înmormîntare, ca şi unele precizări în domeniul greu de pătruns al ideologiei corespunzătoare raporturilor sociale ale acestei epoci.

Cu toată importanţa de netăgăduit a datelor noi pe care le aduce descoperirea acestor monumente arheologice, nu putem pretinde că prin ele se ajunge la rezolvarea deplină a problemei puse, sau la umplerea golului semnalat. De aceea vom circumscrie referirile şi analogiile de caracter arheologic şi etnografic în raport cu caracterul limitativ al descoperirii, fiind vorba, propriu-zis, numai de două morminte. În ceea ce priveşte încercarea de a urmări, pe baza datelor arheologice, cunoaşterea mentalităţii epocii respective, în speţă a credinţelor de caracter magico-religios, ne vom ajuta prin studierea corelaţiei strînse dintre bază şi suprastructură, în sensul că identitatea de structură social-economică între două grupe culturale generează fenomene asemănătoare şi în suprastructurile corespunzătoare. Aceasta constituie, credem, o metodă

de investigaţie foarte adecvată pentru cercetarea îndepărtatelor epoci istorice de care ne ocupăm.

În încercarea, cu caracter preliminar, de a surprinde şi de a reconstrui teoretic, dar pe bazele lor materiale, unele aspecte ale procesului de dezvoltare a conştiinţei omeneşti, ne vom călăuzi de principiul că formarea şi dezvoltarea conştiinţei umane trebuie concepută ca o reacţie colectivă a omului social în faţa forţelor dominante ale naturii. Cu alte cuvinte, ideologia primitivă este factorul secundar care reflectă, pe de o parte: foarte strînsa coeziune socială între oamenii orînduirii comunei primitive, iar pe de altă parte: strînsa legătură a acestora cu natura. Acest dublu aspect se datoreşte aceleiaşi cauze: imperfecta dezvoltare a tehnicii şi a uneltelor respective. Credinţele animiste confuze ale ideologiei religioase primitive dovedesc slaba dezvoltare a forţelor de producţie şi, chiar de la început, această ideologie frînează aplicarea experienţei omeneşti la perfecţionarea mijloacelor de producţie. Riturile şi practicile de caracter magic sînt acte îndeplinite de omul cu o structură spirituală încă puerilă, în scopul de a suplini această lipsă, prin procedee iluzorii: prin simulare şi simboluri.

Prin aceste consideraţii nu înseamnă că ne închipuim că vom putea pătrunde chiar în intimitatea elaborării gîndirii şi a formării credinţelor omeneşti primare. Nici ajutorul ştiinţei etnografiei nu ne poate fi aici de mare folos prin datele sale, întrucît, aşa cum spune Engels [1], aceste elemente sînt ca nişte fosile sociale, prin urmare lipsite de potenţialitatea vie şi de dinamismul transformărilor istoriei.

★

În aria culturii ceramicii pictate de tip Cucuteni-Tripolie, aşa cum ştiu toţi cercetătorii acestei culturi, unul dintre elementele caracteristice cele mai răspîndite este constituit de categoria gropilor, de forme şi adîncimi diferite, care se găsesc lîngă locuinţe şi sub locuinţe.

Prin săpăturile din anul 1952 de la şantierul Traian, între numeroasele gropi de formă în general rotundă, s-au descoperit trei gropi, notate cu literele alfabetului grec: γ, δ şi ζ, care, prin conţinutul lor, reprezintă grupa cea mai interesantă. Într-adevăr, aceste trei gropi se deosebesc de celelalte prin felul îngrijit în care au fost săpate în vechime, cît şi prin numărul de vase pictate, întregi şi fragmentare, pe care le-au dat la iveală. Între aceste trei gropi, cea mai sugestivă, prin felul în care au fost aşezate şi s-au păstrat vasele, este groapa γ. Imaginea pe care o reprezintă planşa de la figura 1 este aceea pe care vasele au avut-o *in situ*, dezvelirea şi degajarea lor fiind făcută cu multă atenţie şi minuţiozitate de membrii colectivului. Celelalte două gropi, δ şi ζ, de dimensiuni ceva mai mari, conţin în plus şi cîte un schelet uman, ceea ce ne îndreptăţeşte să le considerăm morminte. În cursul expunerii le vom numi respectiv mormîntul I şi II. Groapa γ a fost descoperită în complexul de locuire nr. 1 (şanţul III, careul 5). Groapa începe din stratul de cultură Cucuteni AB şi merge şi în pămîntul viu. Adîncimea relativă, considerată de la punctul de pornire pînă la fund, este de 1,60 m. Diametrul fundului este de 2 m. Pe fundul acestei gropi, unde pare să fi fost ars ceva în prealabil, au fost aşezate, într-un spaţiu redus, 20 de vase pictate şi nepictate, de forme şi mărimi variate, întregi şi fragmentare. Poziţia iniţială a acestor vase, cerută de spaţiul avut la dispoziţie, va fi fost

. . . .

[1] Fr. Engels, Originea familiei, a proprietăţii private şi a statului.

Fig. 1. — Groapa γ, cu vase pictate.

desigur cea verticală. Faptul că unele vase au fost puse în interiorul altora mai mari, cît şi forma caracteristică de capace ale cîtorva dintre ele, sprijină această afirmaţie. Deranjamentul care se observă pe planşă a intervenit ulterior şi este datorat aruncării pămîntului peste vase ca şi, mai ales, greutăţii acestuia. La prima impresie, privind acest complex de vase, s-ar putea crede că ne aflăm în faţa unui simplu depozit de vase, bine adăpostit de posesorul lor, în această groapă. Singurul instrument care s-a găsit alături de aceste vase, şi anume, pe vasul întreg din partea de est a grupului, este o spatulă de os, care, după toate probabilităţile, servea la lucrarea şi feţuirea ceramicii şi care nu contribuie la precizarea rostului acestor vase aici. Observaţiile făcute treptat la faţa locului ne-au dovedit că ne aflăm în faţa unei situaţii de altă natură. Din cauza faptului că aceste trei gropi au fost probabil umplute cu pămînt în aceeaşi ordine în care a fost scos, dar mai degrabă din cauza naturii « solului de pădure» de aici, cît şi a diferitelor lui reacţii chimice caracteristice, indicate de prof. geolog Protopopescu-Pake, locul de pornire al gropilor nu a putut fi observat.

Aceasta a atras după sine şi imposibilitatea de a avea profilul şi forma precisă a gropilor; totuşi, la un anumit nivel, prin schimbarea culoarei pămîntului, groapa γ începe să se deseneze în mod precis. Într-adevăr, pe la adîncimea de 1,30 m, nuanţa castanie a pămîntului devine tot mai deschisă din cauza cantităţii de cenuşă pe care o conţine. La acest nivel apar şi mici bucăţi de cărbune, oase de animale, între care un os (femur) de bovideu mare, şi cioburi de vase pictate.

La adîncimea de 1,50 m, au început să apară vasele care se văd pe planşă. În fiecare din aceste vase, în afară de pămîntul de umplutură al gropii, care este un amestec din pămîntul stratului precucutenian cu pămîntul galben, se mai găsesc uneori mici bucăţi de chirpic, iar din jumătatea dinspre fund a lor s-a scos, la demontare, cenuşă împreună cu oase de animale: oaie, miel, capră, ca şi melci şi mai rar scoici. Sub aceste vase s-au observat: petece de arsuri, cărbune fin, oase de animale, ca mai sus, şi cenuşă provenind poate şi de la vasele răsturnate. Este de notat că unele dintre vase prezintă urme de afumare ca şi cînd ar fi stat pe foc. Aceste vase din groapa γ prezintă forme variate: castroane adînci, ceşti, capace, vase cu umăr proeminent şi gît cilindric, vase înalte etc., toate cunoscute din repertoriul formelor fazei Cucuteni AB. După ornamentarea lor, vasele aparţin de asemenea stratului de cultură Cucuteni AB şi anume grupelor stilistice α^2, γ, γ^{1-a} şi δ.

Acest fapt dovedeşte în chip de netăgăduit atît concomitenţa acestor grupe stilistice cît şi contemporaneitatea gropii cu stratul Cucuteni AB.

Deoarece între această groapă γ şi celelalte două morminte se constată o mare asemănare, atît ca formă cît şi ca dispoziţie şi conţinut al vaselor, le vom considera pe toate trei ca formînd o grupă unitară, deşi prima groapă γ nu are decît inventar de vase, lipsind scheletul.

Mormîntul I (groapa δ) a apărut tot în marginea de vest a complexului de locuire nr. 1 (şanţul II, careul 12-13) şi e situat cu cîţiva metri (3 m) mai în spre nord-vest de groapa γ. Groapa porneşte de asemenea din stratul AB şi ajunge în pămîntul viu. Adîncimea absolută 2,60 m, adîncimea relativă 1,70 m. Forma fundului este general rotundă, uşor alungită în formă ovală. Diametrele respective sînt 2 × 2,10 m. După curăţirea platformei s-a putut observa că în această porţiune, plăcile platformei erau lăsate, prezentînd o uşoară scufundătură, care indica astfel existenţa unui deranjament dedesubtul lor. Observarea acestui amă-

Fig. 2. – Mormîntul I cu schelet și inventar de vase pictate.

nunt ne dă dreptul să tragem concluzia că mormîntul a fost săpat în cuprinsul locuinţei şi, după cît se poate vedea, sub platformă. Bucăţile de lipitură existente pe resturile de platformă din acest punct s-ar putea explica prin nevoia de a repara această porţiune. Este semnificativă de asemenea împrejurarea că tot în această porţiune lăsată, spre marginea ei de nord, s-au găsit resturile unei vetre. Desigur, nu întîmplător a fost ales acest loc pentru săparea gropii. Toate aceste amănunte ne ajută să documentăm teza că groapa a fost făcută de cei care trăiau în casă şi anume, intenţionat, sub podea. După înlăturarea platformei, deşi conturul gropii nu se detaşa vizibil, s-a simţit la săpat că pămîntul fusese umblat şi imediat a început să apară multă cenuşă, fragmentele unui vas mare pictat, spart, probabil ritual, deasupra mormîntului şi bucăţi de chirpic, care provin de la o platformă precucuteniană aflată în calea gropii. Aflarea acestui complex la distanţă de 1,30 m faţă de mormînt constituie o probă pentru autenticitatea mormîntului, împotriva părerii contrare, că mortul ar fi putut fi introdus aici mai tîrziu şi că ar fi străin de inventarul gropii. Sub acest complex urmează un strat de umplutură de 35 cm grosime şi apoi apar vasele. După varietatea cioburilor, s-au socotit 28 de vase, dintre care două, cele dinspre nordul şi nord-vestul gropii, s-au păstrat întregi, altele s-au putut reconstitui, iar din altele nu s-au găsit în groapă decît fragmente. Relativ la dispoziţia vaselor, observăm că în centru se află un vas mare, nepictat de factură grosolană, din categoria vaselor de gospodărie, apoi vase pictate, lucrate din pastă bună, ca şi vase dintr-o pastă mai groasă, care conţine cioburi pisate, ce apar nu numai în spărtură, ci şi în suprafaţa corodată a vasului. Prin forma lor de mici pătrate, aceste cioburi pisate sînt într-o oarecare măsură de un efect decorativ. Se găsesc tot aici şi cîteva fragmente dintr-o pastă friabilă şi prost arsă. Formele vaselor sînt în totul asemenea cu cele găsite în locuinţe. Vasele mari prezintă înălţimi între 27—40 cm, grosimea fundului atingînd în aceste cazuri 2 cm. Între vasele din pastă groasă, unele (3 exemplare fragmentare) au buzele crestate. Ca şi în cazul groapei γ, vasele mai mici sînt puse în interiorul celor mai mari. Un ciob de tip Cucuteni C, ars secundar, şi cîteva cioburi precucuteniene au ajuns aici odată cu pămîntul de umplutură. Grupele stilistice arătate de vasele din acest mormînt sînt: γ^2, γ^{2a}, δ^2 şi α^2. Aceste vase conţin multă cenuşă, unele sînt chiar pline cu cenuşă, apoi cărbuni, oase trecute prin foc: coaste de oaie sau capră, de miel sau ied, un oscior de peşte şi altul de pasăre, ca şi melci.

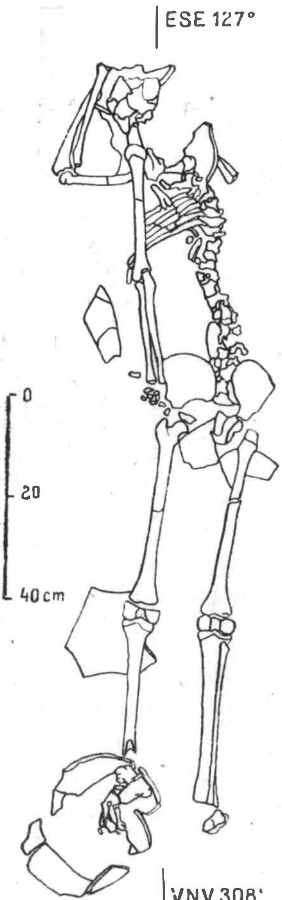

Fig. 3. — Poziţia scheletului din mormîntul I.

La baza vaselor, pe fundul gropii, s-a observat un strat de cenuşă gros de 3—4 cm şi arsură destul de multă. În afară de vase s-au mai găsit şi cîteva obiecte: în partea de nord-vest a gropii, un fragment de rîşniţă, iar într-unul

din vase, un frecător. Aceste obiecte stau probabil în legătură cu prezența scheletului. După ce toate vasele şi obiectele au fost aşezate în groapă, s-a adus şi cadavrul, care a fost pus în marginea de sud a gropii, peste unele vase, fie sparte ritual, fie sparte din cauza greutăţii cadavrului. Deasupra scheletului s-au spart de asemenea cîteva vase, înadins sau întîmplător. Aşa după cum se poate vedea

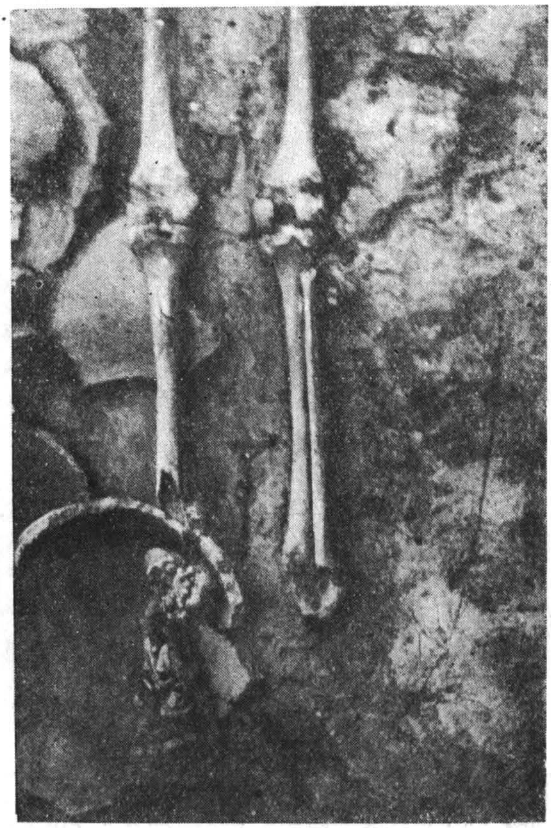

Fig. 4. — Partea inferioară a scheletului din mormîntul I.

în figura 2, de la bărbie pînă la oasele iliace, scheletul a apărut acoperit de fragmentele vasului mare, central, ca şi de cioburile unui alt vas. Peste oasele picioarelor se văd de asemenea cioburi. Laba piciorului stîng s-a găsit în întregime în interiorul unui vas, iar peste oasele iliace era răsturnat un vas din care a alunecat probabil fragmentul de maxilar de viţel, aflat alături. După înlăturarea cioburilor, s-a observat că scheletul nu se afla întins pe spate, aşa cum se crezuse la început, ci era culcat pe partea dreaptă (fig. 3). Pentru ca să poată încăpea în această margine a gropii, cadavrul a suferit o arcuire, vizibilă mai ales în regiunea coloanei vertebrale, în aşa fel încît capul se află orientat în spre est-sud-est cu 127°, iar picioarele la nord-nord-vest cu 308°. Poziţia capului este înclinată, avînd privirea spre vest-nord-vest cu 315°. Temporalul drept stă pe cioburi, iar maxilarul inferior este desprins din poziţia normală, fiind căzut.

Braţul drept este de asemenea aşezat pe cioburi şi este îndoit din cot. Oasele mîinii drepte, care trebuia să fie sub cap, lipsesc. Humerusul drept şi coastele sînt rupte, probabil din cauza fragilităţii lor faţă de greutatea pămîntului. Ceea ce apare însă cu totul neobişnuit este poziţia părţii inferioare a corpului. Se observă că din cauza spaţiului insuficient, partea inferioară a fost răsucită într-atît, încît este pur şi simplu întoarsă pe dos, rotulele ambelor picioare stînd pe pămînt, aşa cum se poate vedea în fotografia care redă acest detaliu (fig. 4). Aşa se explică de ce laba piciorului stîng a intrat într-un vas. În această mişcare de contorsiune, mîna stîngă a ajuns sub femurul

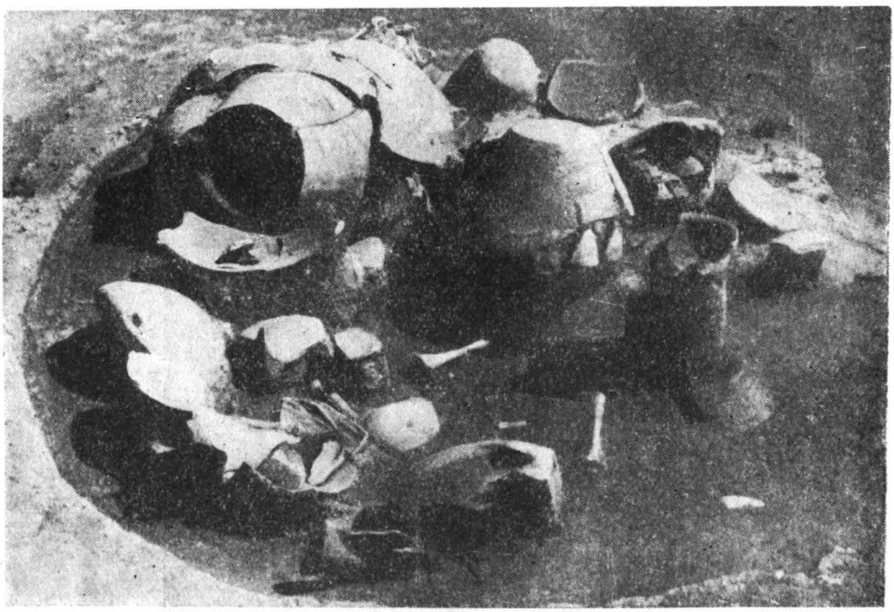

Fig. 5. — Mormîntul II cu scheletul de copil şi vase pictate.

stîng. La demontare s-au mai găsit sub vase cîteva din falangele mîinilor, care fuseseră împrăştiate de micile animale, care-şi sapă galeriile în adîncime. Nu avem rezultatele examenului antropologic; judecînd însă după gracilitatea oaselor şi caracterele craniului, care a început să fie studiat la Institutul de antropologie, scheletul a aparţinut unui tînăr sub 20 de ani. Nu s-a putut determina încă sexul acestui schelet.

Mormîntul II (fig. 5). Şi acest mormînt s-a găsit în cuprinsul unui complex de locuinţe (complexul nr. 2, şanţul IV-V, careul 18—19). Situaţia scheletului este aici alta decît cea observată în primul mormînt. Cadavrul a fost aşezat pe pămîntul viu, în centrul gropii. Diagnoza antropologică nu a fost făcută, însă este evident că este vorba de un schelet de copil, sub vîrsta de 10 ani, care de data aceasta este culcat pe stînga, avînd capul la est şi picioarele la vest. Poziţia lui ar putea să fie cea chircită sau întinsă pe spate, însă este greu de precizat, deoarece oasele scheletului nu s-au păstrat în întregime. Craniul este fărîmiţat, păstrîndu-se mai bine cele două maxilare, apoi cîteva coaste, oasele iliace, un femur şi cele două tibii (fig. 6). Lipsesc oasele braţelor şi ale mîinilor, ale labelor

picioarelor şi un femur. Desigur, fiind vorba de oase subţiri, de copil, este lesne să presupunem că unele dintre ele au fost distruse de umezeală, iar falangele vor fi fost împrăştiate, aşa cum am văzut şi în cazul precedent. De data aceasta inventarul este alcătuit dintr-o serie de numai 14 vase, întregi şi mai ales fragmentare, pictate şi de uz gospodăresc, care s-au găsit aşezate în jurul scheletului şi mai ales deasupra lui. Vasul cel mai mare, care a fost reconstituit apoi (fig. 7), s-a găsit răsturnat peste schelet, în regiunea pieptului. Pe fundul vasului s-a mai păstrat puţină cenuşă, oase fragmentare şi melci. În dreptul femurului se vede un fund de vas din pastă grosolană cu cenuşă şi cărbuni. La picioarele scheletului

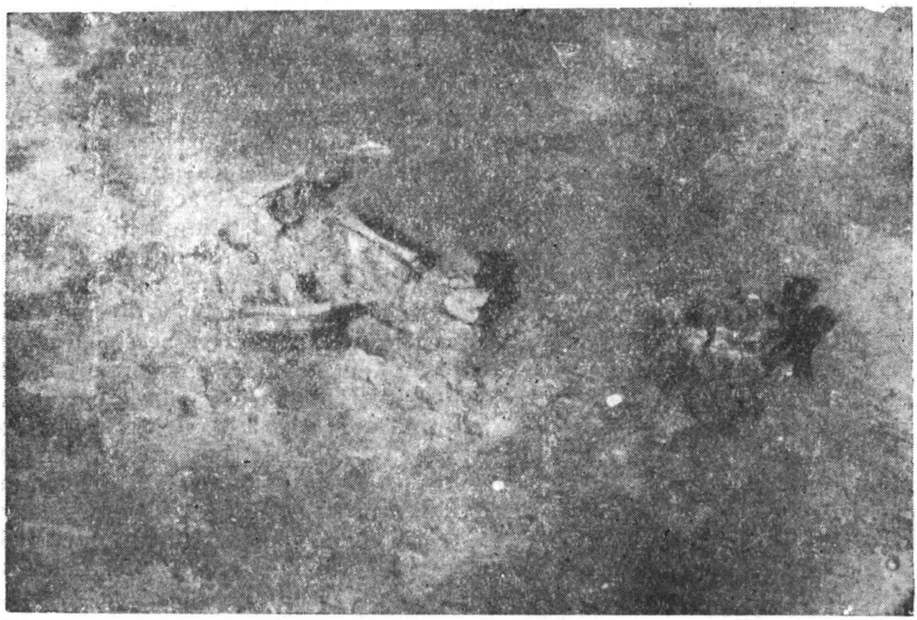

Fig. 6. — Scheletul din mormîntul II.

este o strachină fragmentară cu o mică toartă. Capul apare acoperit de cioburi şi anume de două fragmente: unul dintr-un vas mare pictat şi altul provenind dintr-o strachină stau peste occipital; un alt fragment de strachină acoperă creştetul scheletului. Celelalte vase sînt: un capac de tipul zis «coif suedez» şi un alt capac de acelaşi tip, apoi cîteva strachini fragmentare, care, după poziţia pe care o aveau faţă de altă grămadă de cioburi, par să fi avut funcţia de a acoperi alte vase. Restul vaselor se prezintă sub formă de fragmente pictate. Stilul picturii acestor vase aparţine grupelor γ^2, β, δ^2. Semnalăm şi în acest mormînt existenţa unui ciob Cucuteni C. Pe lîngă aceste vase s-au mai găsit cîteva pietre de rîu, o rîşniţă fragmentară, aşezată lîngă cap, şi un frecător. Oasele din vase sînt de animale tinere, oaie şi capră, între care şi un craniu. S-au găsit şi melci. În comparaţie cu mormîntul I, cantitatea de cenuşă, cărbune şi oase de animale este totuşi aici mai redusă. Nu putem preciza dacă bogăţia ospăţului funerar stă în legătură cu vîrsta celui îngropat, sau dacă acest fapt oglindeşte o altă situaţie.

În privinţa determinării *poziţiei cronologice* a acestor trei gropi, din cele expuse reiese limpede că ele sînt contemporane, deoarece prezintă o serie de

elemente esenţiale care permit încadrarea lor în cultura ceramicii pictate cucuteniene, şi anume în faza AB.

Recapitulăm aici cele mai importante dintre aceste elemente. În primul rînd reamintim observaţia cu caracter general asupra strînsei legături dintre gropile de orice tip şi locuinţele respective, dovedită pe teren prin vecinătatea gropilor faţă de locuinţe. În cazul celor trei gropi γ, δ şi ζ, care ne interesează în deosebi, legătura este şi mai strictă, deoarece ele au fost săpate chiar în interiorul locuinţelor. În ceea ce priveşte situaţia gropii γ, deşi platforma era întreruptă pe acea porţiune, groapa intră totuşi în perimetrul complexului de locuire. Cît priveşte mormîntul I, situaţia este tipică şi este neîndoios că a fost săpat în locuinţă: scufundarea plăcilor platformei în dreptul gropii mormîntului, feţuiala şi lipitura ulterioară a acestor plăci care fuseseră dislocate, vecinătatea vetrei, asupra însemnătăţii căreia vom reveni, sînt tot atîtea elemente pozitive care pledează în acest sens. Gropile au fost deci săpate în timp ce casele erau locuite. Punctul de pornire al acestor gropi se află sub podeaua de lut, adică în stratul cucutenian AB, după care ele străbat stratul precucutenian şi se adîncesc întrucîtva şi sub pămîntul viu. Faptul că inventarul acestor gropi este format din vase care, prin formele lor şi stilul picturii, sînt identice cu cele aflate în locuinţe, constituie proba cea mai sigură pentru stabilirea acestei contemporaneităţi. O consecinţă de caracter imediat care se impune este înlăturarea ipotezei despre existenţa unei categorii de vase de caracter exclusiv funerar.

Nu se poate pune de asemenea problema existenţei pe acest loc a unei necropole [1] de caracter mai vechi, deoarece pe lîngă faptele enumerate mai sus, nicăieri în profilul stratigrafic nu s-au putut observa două nivele. Totodată aflarea acestor serii de vase, laolaltă, în gropi, dovedeşte atît coexistenţa acestor diferite forme ceramice, cît şi a variatelor grupe stilistice, observate în legătură cu împodobirea lor. Apariţia cioburilor de tip Cucuteni C în ambele morminte vine să lămurească şi chestiunea raportului cronologic între această specie ceramică şi cea aparţinînd fazei AB, în sensul unei contemporaneităţi parţiale.

Din simpla descriere a celor două gropi-morminte, la care intenţionat s-a inclus, pe baza analogiei, şi groapa γ, s-au putut desprinde elementele comune care au îndreptăţit privirea lor ca un singur complex unitar, care intră într-o categorie anumită. Înmănunchind aceste caractere comune găsim: *a)* aceeaşi formă rotundă a fundului, *b)* adîncirea gropilor pînă în stratul de pămînt viu, *c)* urmele de arsură, pînă la roşu, pe fundul gropilor, apoi existenţa bucăţilor de cărbune şi cenuşă fină, uneori în strat gros de cîţiva (2—3) centimetri, *d)* elementul esenţial şi caracteristic îl constituie însă existenţa complexului de vase, care conţin cenuşă, oase de animale (de oaie, capră, miel, ied, porc, viţel, bou), uneori cu urme de trecere prin foc, ca şi mai rar, oase de pasăre şi peşti şi apoi melci şi scoici. Conţinutul acestor vase reprezintă, fără îndoială, un ospăţ aşezat în groapă după un anumit ceremonial; trecut ritual prin foc şi adus prinos unei forţe naturale, faţă de care respectivii locuitori ai aşezării aveau motive să procedeze astfel. Descifrăm aici credinţa primară despre o forţă tutelară care merita şi trebuia să fie „omagiată" printr-o astfel de ofrandă, alcătuită din toate produsele lor vegetale şi animale, cît şi credinţa de un nivel mai puţin pueril, că puterea focului le-ar putea transforma în aşa fel, încît ofrandele să poată

---

[1] Osemintele omeneşti descoperite cu mulţi ani în urmă de către localnici, care luau de aici pămînt pentru lipitul caselor în rîpă şi anume sub stratul de chirpic ars la roşu, nu infirmă acest punct de vedere, deoarece ele aparţin unei epoci mai noi.

fi primite de această forţă. Nu putem preciza în ce măsură, în credinţele acestor închinători de astfel de ofrande intră cultul focului, însă acest fapt constituie un indiciu în acest sens. Practic şi pe cît ne poate îngădui o oarecare reconstituire, în urma observaţiilor făcute asupra acestor rămăşiţe, lucrurile se petreceau în modul următor: ospăţul, la care desigur participau şi organizatorii lui, adică întreaga comunitate, avea loc la anumite date, deasupra gropii, pe cînd partea destinată forţei tutelare se ardea în groapă. Resturile arderii erau adunate cu grijă în vase şi aşezate pe fundul gropii. După aceasta urma acoperirea lor cu pămînt. Este aici, desigur, o manifestare a unui ritual de caracter agrar.

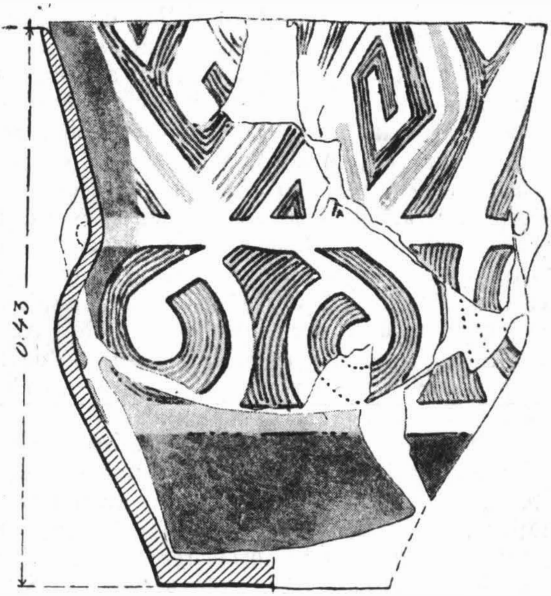

Fig. 7. — Vasul mare pictat care s-a găsit răsturnat peste scheletul din mormîntul II.

Un fel de sărbătoare a *premiţiilor*, cunoscută şi azi în unele locuri, o jertfă din toate produsele anului pentru a putea fi apoi consumate de comunitate. Rămîne să stabilim cărei forţe erau aduse aceste daruri cu caracter de jertfă. Înainte de a răspunde la această întrebare se cuvine să vedem unde mai întîlnim astfel de manifestări. Chiar în cadrul aşezării de la Traian, începînd din faza precucuteniană, sînt cunoscute gropile cu vase mari, de pildă: un chiup cu cenuşă, cărbune şi arsură în groapa *E*, apoi complexul de vase precucuteniene, descoperit în 1953, însă într-o groapă mai puţin adîncă. Astfel de complexe de vase găsite sub podele, la adîncimi variabile, sînt frecvente în faza Cucuteni AB din aşezarea de la Traian, sînt apoi semnalate la Cucuteni şi în aşezările cu ceramică pictată din R.S.S. Ucraineană şi din fosta Galiţie răsăriteană. Însă după teoria emisă, aşa cum vom vedea mai jos, pentru prima oară în 1878, de G. Ossowsky, în legătură cu rezultatele săpăturilor de la Wasylkowce şi Bilce-Zlote, complexele de vase de acest fel, descoperite aici, au fost considerate drept urnele unor presupuse morminte de incineraţie.

În legătură cu practica de a îngropa vase în pămînt, trebuie să reamintim aici, aşa cum este specificat şi în raportul de săpături pe anul 1952, asupra

aşezării de la Traian că o apariţie caracteristică şi frecventă aici o constituie vasul de tipul pahar, pictat în stil α^2, care se găseşte îngropat singuratic în pămîntul viu, fără să se poată observa în secţiune urma vreunei gropi. Considerăm apariţia acestor vase ca cea mai simplă formă a îngropării vaselor cu ofrande, ca un prim termen al acestei practici, expresia cea mai completă şi bogată a acestui ritual fiind reprezentată de groapa γ. Ceea ce în chip obişnuit numeam ,,complexe de vase" trebuie privit ca o treaptă intermediară între aceşti doi termeni. Din toate acestea rezultă că această practică era destul de răspîndită în aria ceramicii pictate de tip Cucuteni-Tripolie — şi în special în faza AB. Practicele de cult, ca element de ordin suprastructural, sînt mărturii ale condiţiilor de existenţă a structurii social-economice, şi chiar religiile, oricît ar părea de spiritualizate la un moment dat, al evoluţiei lor (aşa cum spune K. Marx[1]), au la bază un miez material. Cu alte cuvinte, aceste practici de caracter magico-religios trebuie să reflecte preocupările de caracter economic ale societăţii respective. În stadiul de faţă al cercetărilor arheologice, pentru triburile din sud-estul european, este documentată ca ocupaţie esenţială, cultivarea primitivă a plantelor, care, în cadrul culturii ceramicii pictate, merge pînă la agricultura primitivă, ca şi îndeletnicirea, pe scară tot mai largă, cu creşterea vitelor. Pe această treaptă de dezvoltare a societăţii, omul este aproape de natură, iar forţa de unde îşi trage hrana, care îi asigură deci viaţa şi continuitatea şi căreia, din această cauză, este înclinat să-i atribuie o calitate tutelară, este pămîntul — Gea Mater — de mai tîrziu. Aceste ofrande sînt expresia de legătură a oamenilor cu pămîntul, ca izvor de hrană şi de viaţă, dar, în acelaşi timp, sînt expresia şi a temerii că această rodnicie a pămîntului ar putea cumva să înceteze din cauze neînţelese. Sub acest aspect practicile ofrandelor mai au un pronunţat caracter magic, în sensul de a determina această forţă să-şi continuie darurile şi binefacerile. Totuşi stadiul magiei începe să fie întrucîtva depăşit şi se face primul pas spre abstractizare: s-a trecut la simbolizarea calităţii primordiale a pămîntului, fertilitatea, personificată în forma miniaturală a statuetelor antropomorfe, reprezentînd femei steatopige. O ultimă dovadă în acest sens a adus-o arheologul sovietic S. N. Bibikov în ultima sa lucrare asupra aşezării de la Luka-Vrubleveţkaia, pe Nistru, unde s-au găsit statuete feminine de lut, pe care se văd impresiuni de grăunţe de cereale [2].

Fără îndoială că la elaborarea acestei concepţii a contribuit, dacă putem spune astfel, impregnarea de caracter matriarhal a societăţilor străvechi, ca şi rolul efectiv al femeii în cultura primitivă a plantelor.

Săparea gropilor pînă în pămîntul viu este de natură să întărească această interpretare a complexelor de vase, drept ofrande aduse pămîntului, în scopul menţinerii fertilităţii lui.

Trecînd la gropile-morminte, găsim aceleaşi vase cu ofrande, ca element de legătură, dar constatăm în plus existenţa cîtorva unelte, în special rîşniţa şi frecătorul, care arată clar că prezenţa lor aici stă în legătură cu scheletele. Sporirea numărului de vase, cantitatea mai mare de cenuşă şi arsură pe fundul gropii, apoi dovada că unele dintre vase au fost sparte înadins, sînt elemente de ritual explicabile tot prin prezenţa scheletelor în aceste gropi. Din cele spuse în legătură cu prezentarea mormîntului I, reamintim că observaţiile permit să afirmăm

---

1 K. Marx, Capitalul. Ed. P.M.R., 1948, vol. I, cap. 13, pl. 346, nota 89.

2 S. N. Bibikov, Rannetripolskoe poselenie Luka-Vrubleveţkaia na Dnestre. Moscova, 1953, p. 204, pl. 77, 78 şi fig. 70-72.

că mortul a fost aşezat în groapă la urmă, după ce totul fusese pregătit, după ceremonialul observat la gropile de tipul cu ofrande. Aşa se explică poziţia puţin obişnuită a scheletului şi impresia de adaos pe care o dă. Totuşi, după cum am văzut, existenţa scheletului nu poate fi înţeleasă decît în acest context. Nu poate fi deci vorba de o înmormîntare obişnuită, ci de o înmormîntare de un caracter deosebit, de aspect ritual. Menţinîndu-ne pe linia de înţelegere a mentalităţii primitive, credem că nu greşim interpretînd prezenţa scheletului în groapă, drept o ofrandă de caracter excepţional, o jertfă umană adusă pămîntului, forţa tutelară. Sacrificiul uman este cunoscut în mediul etnografic. Pe teritoriul patriei noastre este atestat de izvoarele literare (Herodot), într-o epocă mai nouă, la triburile traco-getice. Menţinerea acestor practici rituale pînă în epoci relativ tîrzii implică tocmai existenţa şi intensitatea acestor practici în epocile mai vechi. În cazul unor fenomene neînţelese, potrivnice dezvoltării vieţii omeneşti, ca seceta sau molima între vite sau oameni, pentru îmblînzirea forţei tutelare, în semn de supunere şi expiere, pentru încetarea calamităţilor, şeful gintei, care, aşa cum explică Engels [1], avea şi atribuţia de şef-magician-vrăjitor, putea ordona jertfa umană. Vîrsta tînără a sacrificatului nu este întîmplătoare, ci corespunde legilor jertfirii, care cer pentru acest act, ca şi în cazul jertfelor de animale, exemplare tinere şi fără cusur.

În aceeaşi ordine de idei, însă pe plan paralel, trebuie să amintim aici şi sacrificiile de animale, desigur de o semnificare socială mai veche dar nu mai puţin importantă. În acest sens cunoaştem groapa, descoperită în aşezarea de la Traian în 1953, care conţine arsură, cenuşă, vase sparte, unelte, oase şi mai ales craniul unui bovideu mare, probabil al unui taur, jertfit ca simbol al vieţii şi al puterii. De altfel, ceremonialul înmormîntării nu era rezervat numai oamenilor, ci şi animalelor. În vremea orînduirii comunei primitive se cunoaşte cazul înmormîntării unui bou în cadrul culturii Jordansmühl [2], şi chiar mai de vreme decît aceasta, în cuprinsul ceramicii liniare — la Hurbanovo în Slovacia de sud [3] — înmormîntarea unui cîine.

Al doilea mormînt (groapa ζ) am văzut că se leagă de primul mormînt printr-o serie de caractere asemănătoare şi se deosebeşte, aşa cum s-a specificat, printr-un procedeu invers observat la aşezarea cadavrului copilului în groapă, mai conform cu practica unei înmormîntări normale. Cadavrul a fost depus pe fundul gropii şi în centrul ei, ceea ce arată că groapa fusese iniţial săpată în vederea acestui scop. După această operaţie a aşezării cadavrului s-au pus şi vasele, parte răsturnate peste cadavru, iar altele în jurul lui. Particularitatea observată, a lipsei unor părţi din schelet, cere o explicaţie. Cea mai la îndemînă este aceea dată, fiind vorba de oase fragile. Conservarea oaselor găsite nu ar fi exclus să se datorească vaselor răsturnate şi în special vasului cel mare. În legătură cu acest aspect al problemei, trebuie să amintim că în vechile săpături din aria ceramicii pictate Cucuteni-Tripolie s-au găsit adesea în colibe oseminte omeneşti, care, din cauza observaţiilor incomplete asupra condiţiilor lor de aflare, nu au putut fi valorificate, fiind considerate drept oase răvăşite şi de provenienţă nesigură. Este interesant de adăugat că adeseori sînt semnalate în aceste aşezări şi cranii singuratice sau calote craniene. În afară de vechile relatări ale lui V. V. Hvoiko şi A. A. Spiţîn, mai recent s-au găsit oase omeneşti

---

[1] Fr. Engels, Originea familiei, a proprietăţii private şi a statului.

[2] G. Childe, The Danube, p. 89.

[3] «Arheologické rozhledy», anul V, 1953, nr. 4, fig. 196, p. 447-450.

la Polianov Jar[1] şi Barnovo pe Nistru, ca şi în regiunea Bălţi. Credem că trebuie să distingem aici un dublu aspect, pe de o parte oasele găsite în locuinţe, care în majoritatea lor aparţin unor schelete de tineri şi de copii şi care ne interesează în primul rînd în cazul de faţă, şi, pe de altă parte aflarea craniilor de adulţi în săpături, ceea ce constituie un aspect diferit.

Descoperirea făcută în ultimul timp în aşezarea de la Luka-Vrublevetkaia, pe Nistru, şi publicată recent de arheologul sovietic S. N. Bibikov,[2] prezintă o valoare documentară şi aduce lumină şi asupra descoperirilor anterioare. În locuinţa nr. 5, sub podeaua colibei, s-au găsit îngropate oasele unui copil în vîrstă de o lună. Scheletul nu este complet, craniul lipseşte, iar oasele păstrate sînt părţi din: humerus, cubitus, radius şi unul din oasele iliace. În faza pretripoliană, reprezentată de aşezarea de la Luka-Vrublevetkaia, autorul spune că a găsit şi alte oase de copil în locuinţa nr. 2, cărora, fiind găsite la început, nu li s-a dat atenţia cuvenită. Aceste oseminte nu aveau lîngă ele nici un fel de obiect. Schelete de copii sînt cunoscute şi în stratul culturii Boian din aşezarea de la Glina, rezultate din săpăturile prof. M. Petrescu-Dîmboviţa. În timpul diferitelor campanii de săpături s-au descoperit sub locuinţe opt schelete de copii, în poziţie chircită, fără vase sau alt inventar, avînd doar, drept podoabe, cîte un şirag de scoici la gît. Se cunosc de asemenea mormintele din aşezarea de la Vidra[3] şi de la Gumelniţa (săpăturile din 1938). Pe teritoriul R. P. Bulgaria sînt cunoscute numeroase aşezări corespunzătoare fazei de trecere dintre culturile Boian şi Gumelniţa, în care s-au găsit astfel de oseminte. În aşezarea neolitică din peşterile Golemata şi Malkata-Peştera, situate lîngă mănăstirea Drenovo, la sud de oraşul Tîrnovo[4], la intrarea peşterii, lîngă vatră s-au găsit oase de adolescent sau copil, şi anume cinci oase provenind de la craniu, între care şi osul parietal, apoi femurele şi un os humerus. Şi în peştera Beliakovskitea, situată de asemenea lîngă Tîrnovo[5], s-au semnalat astfel de oase, tot într-un strat neolitic. Este de altfel lucru cunoscut că locuirea în peşteri în epoca neolitică este răspîndită în afară de R. P. Bulgaria şi în restul Europei, reprezentînd continuarea unui vechi obicei. În aşezarea de la Kodja Dermen[6], la 500 m nord de oraşul Şumen, între oasele omeneşti de tineri şi copii se disting două cranii de copii, sparte. La Denev, lîngă Salmanovo[7], în vecinătatea oraşului Şumen, s-au descoperit tot astfel de urme. În aceeaşi regiune din nord-estul R. P. Bulgaria, la Podgrad lîngă Madara[8], s-au găsit oase de copil, între care un humerus şi tibii, ca şi osul frontal de la un craniu de adult. Se constată, aşadar, în cultura Boian din R. P. Bulgaria, existenţa oaselor de tineri şi copii, îngropate în casă lîngă vatră, ceea ce de asemenea reprezintă păstrarea unui rit străvechi. Astfel de descoperiri sînt cunoscute şi în R. P. Bulgaria centrală, la sfîrşitul epocii neolitice: în tumulul de la Mecikiur, la sud de oraşul Plodiv, pe apa Mariţa, ca şi la Topra Hasar, situat în vecinătate şi tot astfel la Iambol, pe rîul Tundja, situat la sud de oraşul Sli-

[1] T. Passek, Aşezările tripoliene pe Nistru, în « Kratkie soobşceniia» XXXII. 1950.
[2] S. N. Bibikov, op. cit., p. 194, fig. 66 şi « Kratkie soobşceniia », XLVIII, p. 36 şi urm.
[3] « Publicaţia Muzeului Municipiului Bucureşti », 1934, nr. 1, Săpăturile de la Vidra, p. 21 şi 39.
[4] « Izvestiia », Sofia, 1938, vol. XII, p. 331.
[5] Ibidem, 1914, vol. IV, p. 151
[6] Ibidem, 1930—1931, vol. VI, p. 78.
[7] Ibidem, 1914, vol. IV, p. 151.
[8] Ibidem, 1923—1924, vol. II, p. 93.

ven [1]. Părerea autorilor bulgari Z. D. Kostov şi R. Popov este că aceste rămăşiţe de oase constituie o dovadă despre practicarea canibalismului. Engels vorbeşte despre probabila existenţă a practicării antropofagiei în această epocă, ca un act de natură religioasă, mai bine zis vrăjitorească. Faptul că în atîtea aşezări nu s-au găsit schelete întregi, ci numai oase, face să ne întrebăm în ce măsură poate reprezenta această situaţie numai o întîmplare. Problema înmormîntărilor rituale apare deci destul de complexă şi cu aspecte variate. Rămîne să vedem dacă acest nou aspect al problemei poate fi interpretat în sensul tezei lui R. Popov şi Z. D. Kostov. Extrăgînd şi grupînd argumentele, uneori numai subînţelese, pe care se sprijină aceşti cercetători, găsim că: aceste oseminte erau răvăşite, ceea ce ar însemna că nu sîntem în faţa unor înmormîntări intenţionate, de caracter parţial. Este însă evident că aceste oase nu au fost aruncate la întîmplare lîngă vatră, după ce carnea a fost consumată, ci au fost îngropate şi tocmai vecinătatea vetrei dovedeşte că este vorba de o înmormîntare. Faptul aflării oaselor acestea împreună cu unele oase de animale nu dovedeşte practicarea canibalismului, ci pledează pentru înmormîntarea cu ofrandă. Cît priveşte urmele de lovire care s-ar fi văzut pe aceste oase nu sînt convingătoare din lipsă de observaţii suficiente şi chestiunea merită să fie urmărită în viitor În concluzie, ipoteza practicii canibalismului, redusă la proporţiile unui act magic, este posibilă pentru epoca neolitică, însă deocamdată nu este argumentată destul de strîns numai prin datele unor descoperiri întîmplătoare şi a săpăturilor efectuate cu 40 de ani în urmă. De altfel, tot în R. P. Bulgaria, prin săpăturile lui Mikov din 1927, într-un tumul de lîngă satul Balbunar, la sud-est de Rusciuk [2], s-a făcut o descoperire mai concludentă. Este vorba de 25 de schelete umane de copii şi adulţi, în poziţie chircită, puse direct în pămînt, la adîncime de 2,70 — 3,10 m, adică, după stratigrafia dată de autor, în stratul neolitic. Faptul că pe lîngă două din schelete s-au găsit şi cîte un vas şi topoare de silex constituie o dovadă sigură pentru datarea şi caracterizarea lor drept înmormîntări intenţionate din epoca de sfîrşit a neoliticului. Interesant este de asemenea faptul, că, aşa cum remarcă autorul, aceste morminte împărţite în două grupe, în care 19 schelete sînt culcate pe stînga, trei pe dreapta şi unul pe spate se găsesc în strînsă legătură cu locuinţele, în stricta lor vecinătate şi mai departe [3] adaugă că scheletele s-au găsit sub locuinţă şi lîngă vetrele lor.

În înmormîntarea cadavrelor de aici nu s-a observat respectarea unui rit rigid: pe lîngă poziţia variată a scheletelor variază şi orientarea lor: majoritatea au capul la sud şi picioarele la nord, iar restul sînt aşezate cu capul la est şi picioarele la vest. Tot în acest complex s-au găsit şi două cranii sau numai două calote craniene. Morminte asemănătoare au fost găsite şi de Kostov într-un tumul, tot în apropiere de Rusciuk [4]. Din cercetarea acestor analogii reţinem, în legătură cu tema noastră, că înmormîntarea cadavrelor — şi în special a cadavrelor de copii şi de tineri — în case, lîngă pragul uşii şi sub vatră, este frecventă în R. P. Bulgaria. Aceasta reprezintă păstrarea unei puternice tradiţii pe care o găsim în sud-estul Europei. Şi aici mai putem adăuga mormintele în colibe de la Vinča, [5] de la Vidra [6] şi chiar în grupa ceramicii pictate

[1] « Izvestiia », 1926—1927, vol. IV, p. 227.
[2] Ibidem 1926—1927, vol. IV, p. 253—254.
[3] Ibidem, rezumatul în limba franceză.
[4] « Godišnik Nar. Muzej », vol. III, p. 59.
[5] M. Vasić, Preist. Vinča, vol. I, p. 27-28.
[6] Publicaţiile Muzeului Municipiului Bucureşti 1934, nr. 1 etc., p. 21 şi 39.

tesaliene, la Rini s-a descoperit un mormînt «Hocker» la intrarea unei colibe.[1] De altfel, acest rit al înmormîntării cadavrelor de tineri şi copii în case se poate urmări şi mai departe prin Asia Mică, spre orientul apropiat, în aşezări care se situează mai adînc în timp în complexe culturale cu un conţinut bogat în care intră şi ceramică pictată. Este vorba, în primul rînd, de aşezarea deseori citată în legătură cu ceramica pictată, de la Anau, localitate situată în Turcmenia sovietică, dincolo de Marea Caspică, unde chiar din cele mai vechi straturi de cultură se constată că morţii se îngropau foarte aproape de case şi unde este izbitoare apariţia numeroaselor morminte de copii sub podeaua locuinţelor, totdeauna în poziţia Hocker şi, element interesant, zăcînd pe un strat de pămînt ars sau cenuşă [2]. Este aceeaşi situaţie pe care am găsit-o în gropile-morminte din aşezarea de la Traian, practica focului înlocuind vecinătatea vetrei. Tot în Turcmenia sovietică, în săpăturile făcute în 1949—1950, lîngă localitatea Namazgar-Depe, S. N. Bibikov citează descoperirea unei case cu mai multe camere [3], construită probabil din adobe, care corespunde stratului Anau III = Susa I (3000—2800). Sub pereţii şi podeaua acestei case s-au găsit aproape 10 morminte de copii. În Iran, prin săpăturile din 1933, 1934, 1937 ale lui R. Ghirshman, la Sialk-Tepe [4], lîngă Kashan (= Susa I = Obeid), s-au găsit trei strate de cultură, din care cel superior conţinea patru nivele suprapuse, cu rămăşiţe de case. În toate aceste nivele, ca şi în celelalte două strate, s-au găsit morminte în poziţie Hocker, pe stînga, fără inventar funerar, dar cu urme de ocru roşu (afară de stratul de la fund (III), în care nu s-a găsit ocru). Copiii erau puşi în mici chiupuri, fapt care explică răsturnarea chiupului peste copilul din mormîntul II de la Traian. În neoliticul din Ierihon, J. Garstang [5] a găsit sub o casă de formă pătrată, un mormînt de copil şi altul de adult. Practica aceasta este destul de răspîndită şi în bazinul oriental al Mediteranei, pe coastele Asiei Mici, la Troia, la Alişar şi în Egiptul de nord, la Merimde-Benisalam [6], unde s-au găsit 25 schelete Hocker, pe dreapta, îngropate cu capul la nord-nord-est, în colibe neolitice. În bazinul occidental al Mediteranei, în Spania şi Franţa, se cunoaşte de asemenea ritul înhumării cadavrelor în case, în epoca neolitică, şi se poate urmări înapoi în timp, pînă în epoca paleolitică, cînd oamenii locuiau în peşteri (Mentone). S'a observat de altfel că obiceiul de a locui în peşteri pînă la sfîrşitul neoliticului era practicat pe teritoriul R. P. Bulgaria. Practica înmormîntărilor în case sau printre ele este atît de puternic înrădăcinată, încît depăşeşte epoca neolitică şi trece şi în epoca bronzului, cînd se rupe strînsa legătură dintre vii şi morţi şi cînd aceştia din urmă îşi au lăcaşurile lor separate, cimitirele. Morminte izolate în aşezări se mai găsesc, de pildă, la Monteoru [7] şi Poiana [8]. Chiar în epoca LaTène dacică, tot la Poiana [9], la baza stratului IV, s-au găsit oseminte de copil care constituie o apariţie excepţională, ritul funerar fiind aici, exclusiv, cel al incinerării. Interesant şi demn de notat este că

[1] I. B. Wace and Thompson, Prehistoric Tessaly, p. 160.
[2] O. Menghin, Weltgeschichte, p. 307.
[3] S. N. Bibikov, op. cit., p. 197.
[4] R. Ghirshman, Fouilles de Sialk près de Kashan, 1933, 1934, 1937. Paris, 1938-1939, 2 volume.
[5] J. Garstang, L'art néolithique à Jéricho, în « Syria », 1935.
[6] H. Junker şi O. Menghin, Grabungen auf der neol. Siedlung von Merimde Benisâlam, in « Anzeiger d. phil. Hist. kl. d. Akad», Viena, v. XVI—XVII, 1933.
[7] I. Nestor, Stand. . ., p. 97.
[8] « Dacia », III-IV, p. 252.
[9] Ibidem, p. 348.

tot în acelaşi strat s-au descoperit şi cranii umane. Mormîntul găsit prin săpăturile recente de la Tariverde, în peretele unei case, care aparţine stratului de cultură elenistic din secolul al III-lea î.e.n. [1], este încă o dovadă în plus de supravieţuirea acestei vechi practici rituale pe teritoriul patriei noastre. Mai aproape în timp, practica înhumării în case este cunoscută în cuprinsul orînduirii sclavagiste, la greci (în colonia Neapolis Scythica, copiii sînt îngropaţi în chiupuri, aşa cum am văzut în Orient, la Tepe-Sialk) ca şi în lumea romană, unde acest rit străvechi stă, probabil, la originea culturii zeităţilor casei: larii. Pe linie etnografică, S. N. Bibikov găseşte practica înhumării copiilor în case, în lumea slavă, unde, ca şi la felahii creştini din Egipt, copiii nebotezaţi se îngropau sub podele. În Galiţia se cunoaşte obiceiul (studiat de A. Brüssov) de a înmormînta copiii în grădiniţa casei, ceea ce dovedeşte că un rit se poate păstra fără conţinutul unei credinţe, numai ca o simplă superstiţie. Care este baza acestei credinţe, care face ca ritul înmormîntării în case să fie aproape universal răspîndit în epocile străvechi, începînd din paleolitic? Acest rit îşi are explicaţia imediată în existenţa legăturii de sînge, care este cel mai puternic element de coeziune al societăţii gentilice, şi pe lîngă aceasta se bazează pe o mentalitate primară, verificată şi la popoarele aflate în stadiul etnografic corespunzător, de a nu putea concepe realitatea morţii. Primitivii suplinesc această lipsă prin concepţia «cadavrului viabil». Întrucît ei nu pot pricepe stingerea funcţiilor vieţii, datoria comunităţii este de a da cadavrului o serie de îngrijiri şi, în primul rînd, de a continua să fie adăpostit împreună cu cei vii, în casa în care a trăit. Fiindcă a devenit înţepenit şi rece, i se dă loc lîngă vatră, mai apoi sub vatră, iar mai tîrziu, spre sfîrşitul epocii neolitice, căldura vetrei se va înlocui prin focul simbolic, aşa cum s-a observat şi în cazul mormintelor din aşezarea de la Traian. Paliditatea şi lipsa sîngelui se înlocuiesc cu ocru roşu. Se presupune că mortul are nevoie de hrană şi i se pun alături alimente. În acest stadiu nu există teamă sau repulsie faţă de cel decedat, mortul nefiind considerat întru nimic deosebit, ci la fel cu cei vii şi în strînsă legătură cu viaţa acestora. În momentul în care permanentizarea fenomenului începe să impresioneze, cînd în conştiinţă pătrunde îndoiala, în ideologia primitivă s-a ajuns la o cotitură care va duce la înţelegerea morţii ca fenomenul opus vieţii. În această a doua etapă începe să se desfacă legătura strînsă dintre vii şi morţi şi aceştia îşi vor avea de aici înainte lăcaşurile lor. Potrivit mentalităţii gentilice, primele lăcaşuri sînt tot în chip de casă: acele aşa numite «case mari», construite pentru toţi membrii unei ginţi, cunoscute în ţinuturile din jurul Mării Mediterane (în lumea egeeană şi în insula Malta) — după care se va trece la mormintele individuale.

Revenind la mormîntul II de copil din aşezarea de la Traian, constatăm, în urma numeroaselor analogii găsite, că încadrarea lui în grupa înmormîntărilor în case este destul de îndreptăţită. Acest rit, atît de răspîndit în sud-estul Europei, se constată că are rădăcini străvechi în bazinul oriental al Mediteranei, în Egipt, în Palestina, Asia Mică şi în interiorul continentului, în Iran, Caucazia şi Turcmenia. Observăm că această vastă întindere coincide cu aria pe care s-au răspîndit vechile triburi, care se îndeletniceau cu lucrarea pămîntului. Din centrele renumite, care sînt Mesopotamia şi Egipt, se răspîndeşte în mileniul al IV-lea î.e.n. cultura cerealelor, pe aceleaşi căi, peste Caucaz pe de o parte, peste Balcani şi Dunăre, pe de alta — pe unde s-au făcut în toate timpurile schimburile culturale cu Orientul. În această vastă unitate culturală, în care s-au diferenţiat —

[1] «S.C.I.V.», vol. V, 1954, nr. 1—2, p. 103—104.

aşa cum era firesc — o serie de culturi, se constată între alte afinităţi şi această corelaţie strînsă între îndeletnicirea lucrării pămîntului în mod primitiv şi ritul înhumării copiilor şi tinerilor în case, care desigur, nu poate fi întîmplător, primul termen justificînd pe al doilea. Observăm că mormintele de acest fel, din această întinsă arie, sînt lipsite de inventar şi numai în cazuri rare au un inventar cu totul redus. Dintre descoperirile amintite în cuprinsul culturii tripoliene, numai în aşezarea de la Veremie (Kiev) se poate presupune că scheletul găsit de V. V. Hvoiko sub podeaua unei locuinţe, în poziţie întinsă şi culcat pe o parte, avînd în vecinătatea lui un complex de vase cu ofrande, ar putea să fie un mormînt de felul celor descoperite în aşezarea de la Traian.

Ceremonialul deosebit, arderea ofrandelor în prealabil, aşezarea lor în vase, poate reflecta o particularitate locală, însă tocmai această pompă sporeşte caracterul de înmormîntare rituală şi dă şi acestui mormînt semnificaţia de jertfă, legînd în acest sens între ele cele două morminte descoperite în aşezarea de la Traian. Indiferent de faptul dacă admitem în unele cazuri şi practica canibalismului ritual, prin care s-ar explica consumarea numai a unora dintre părţi, în sensul unei rezerve de forţă vitală, sub forma ospăţului funerar, restul, ca şi în cazul jertfelor de animale, fiind îngropat în pămînt spre a-l fertiliza — ideea de jertfire a copiilor poate fi admisă şi înţeleasă prin prizma mentalităţii primitive, tot ca un prinos adus pămîntului. Probabil prin analogie între fiinţele omeneşti mici — copiii — şi între seminţele de plante, care, puse în pămînt, revin la suprafaţă şi dau rod însutit, sînt jertfiţi copii, pentru ca prin magia gestului să se obţină rodnicia sporită a pămîntului. S-ar putea crede că un aspect primitiv al mitului lui Kronos şi al Rheei ca şi acela al Proserpinei şi al lui Pluto sînt surprinse aici într-o formă embrionară şi crudă.

Este cunoscut de asemenea, obiceiul jertfirii primului născut la vechii canaaneeni.

Explicaţiile şi interpretările acestor practici rituale pot fi multiple. În orice caz sînt greu de găsit, deoarece chiar azi ştiinţa etnografiei prezintă fenomene analoge în formă, care au semnificări şi conţinuturi deosebite, de la o regiune la alta. Nu ar fi exclus însă ca, în legătură cu cele expuse mai sus, şi copiii morţi în chip natural, să fi fost înmormîntaţi în case, în speranţa că se vor renaşte în aceeaşi familie, ceea ce de fapt este tot o înmormîntare rituală. În acest fel s-ar putea explica numărul mare al acestor schelete de copii, găsite în unele aşezări. Pe acest complex de fapte se poate grefa postularea existenţei ritului inhumaţiei ca rit de înmormîntare cunoscut şi practicat în cuprinsul întregii aıii a ceramicii pictate.

Rămîne să analizăm care este situaţia craniilor şi a calotelor craniene, îngropate în case, care apar paralel cu practica înmormîntării cadavrelor întregi şi parţiale în case. Considerăm ca înhumate de respectivii locuitori neolitici ai caselor, numai craniile care se găsesc sub podele. Celelalte sînt susceptibile de a fi atribuite unor culturi mai noi. În afară de craniile şi calotele umane, pomenite incidental în cursul expunerii, din aşezările tripoliene, din cele de la Balbunar şi Poiana, menţionate mai sus, se mai cunosc astfel de calote şi părţi de cranii umane la Cucuteni[1]: o calotă menţionată de Gr. Buţureanu; la Frumuşica[2] s-au găsit trei calote craniene, care par să fie feminine, la Hăbăşeşti[3] s-a găsit de asemenea o

---

[1] « Anal. Acad. Rom. », 1895 — 1896.

[2] C. Matasă, Frumuşica, 1946, p. 43, pl. IV.

[3] Hăbăşeşti, Monografie arheologică, 1954, p. 440, fig. 7.

mică parte dintr-un craniu uman. În afară de regiunea ceramicii pictate din Moldova, se cunoaşte craniul de la Crăsani, ca şi craniul cu ocru, provenit de la Bălăneşti (fostul judeţ Buzău, regiunea Ploieşti), ca şi cele mai sus menţionate de la Gumelniţa şi Vidra. Craniul este considerat în genere de popoarele aflate în stadiul etnografic, ca lăcaşul puterii şi al vieţii. Păstrarea acestor cranii nu reprezintă un aspect al cultului morţilor, ci este concretizarea spaimei faţă de puterea răufăcătoare a morţilor. Mortul nu mai este prietenul celor vii, se presupune că el are acum o altă existenţă, necunoscută, şi ca atare poate deveni duşmanul celor vii. Amputarea craniilor, potrivit mentalităţii primitive, trebuie interpretată ca o încercare de a împiedica morţii să tulbure pe cei vii, luîndu-li-se puterea (capul), practică magică care implică probabil şi tendinţa de a-şi însuşi calităţile celui dispărut. În mormintele amintite de la Balbunar (R. P. Bulgaria), unul din cele 25 de schelete nu are cap. Capul a fost găsit la 40 cm distanţă, la vest de schelet. Scheletele fără craniu s-au găsit şi în regiunea Tisei de nord, la Bodrogkeresztur şi în cultura Lengyel. Faptul că în alte cazuri au fost amputate picioarele cadavrului, ca în unele morminte din aşezarea de la Lengyel şi Pusztaistvánháza, întăreşte ipoteza de mai sus.

Înmormîntarea craniilor ca o practică magică este de altfel cunoscută din epoca paleolitică. La sfîrşitul acestei epoci sînt reprezentative în acest sens cunoscutele două grupe de cranii (în total 33), din grota de la Ofnet lîngă Nördlingen (Bavaria).

Prin acestea se dovedeşte că dispoziţia spirituală s-a schimbat treptat: pe lîngă corp se bănuieşte existenţa unui dublu, ceea ce faţă de concepţia « cadavrului viabil» este un progres. Acest pas înainte a fost posibil pe baza vechii concepţii animiste şi va avea drept consecinţă practică schimbarea ritului înhumării prin ritul incinerării cadavrelor. Sufletul— spiritul omenesc — conceput ca element concret, se eliberează astfel şi morţii nu se mai pot întrupa ca să vateme pe cei vii.

Acestea sînt primele cuceriri ale minţii omeneşti în evoluţia sa spre teoretizare şi care de altfel continuă să subsiste şi azi ca un rezidiu în psihicul popoarelor. În această direcţie, progresele speciei umane, luată în masă, par să nu fie prea mari, situaţie care se explică prin conservatismul conştiinţei, prin caracterul stagnant al ideologiei, care rămîne mereu în urmă faţă de noile realităţi şi continuă să existe chiar atunci cînd baza economică care i-a dat naştere a dispărut de mult.

*

În legătură cu ritul incineraţiei, preconizat pentru cultura ceramicii pictate, să analizăm pe baza căror elemente primii cercetători ai ceramicii pictate tripoliene, V. V. Hvoiko şi E. R. Stern, au adoptat această teză, însuşită apoi şi de alţi cercetători şi mai recent de H. Schmidt, autorul monografiei Cucuteni.

Amintim că pentru prima oară această interpretare a fost dată de G. Ossowsky, în urma rezultatelor săpăturilor făcute de acest cercetător, în anii 1877—1878, în fosta Galiţie de răsărit, în aşezarea de la Wasylkowce, pe rîul San, ca şi în 1892, la Bilcze - Zlote, pe apa Seret şi publicate ulterior în revista « Zbior [1]». S-au găsit aici complexe formate din cîteva vase pictate, puse unele într-altele şi mai rar acoperite cu cîte o strachină, care conţine cenuşă şi oase de animale. Complexele de vase sînt aşezate sub stratul de cultură,

[1] « Zbior», XIV, p. 50, pl. II: XV, p. 60, fig. 17—19.

pe pămîntul neumblat (viu) şi sînt acoperite, spune autorul, cu plăci de pămînt ars,în realitate plăci din chirpicul platformelor locuinţelor de deasupra. Nu s-a constatat nicăieri că aceste vase conţin şi oase omeneşti. După toate aparenţele, aceste complexe nu se deosebesc de complexele cu vase cu ofrande, din staţiunea de la Traian, unde sînt cunoscute, aşa cum am spus mai sus, şi în faza anterioară, precucuteniană. Autorul, G. Ossowsky, caracterizează această descoperire drept cimitir de incineraţie — un fel de crematoriu, în care se păstrează urnele funerare. V. Hvoiko, în săpăturile sale de lîngă Kiev, a găsit, sub platforme — ploşceadki — astfel de complexe de vase, conţinînd cenuşă, cărbune şi oase de animale, pe care le consideră drept urne funerare [1], aparţinînd unor morminte de incineraţie. Faptul hotărîtor este că în aceste aşa-numite urne funerare nu s-a găsit niciodată un os omenesc. Aceasta nu dezarmează nici pe Stern, care răspunde obiecţiei făcute de unii contemporani, citînd, în sprijinul părerii adoptate de el, împrejurarea că şi în aşezarea ionică din secolul al VI-lea din insula Berezan se cunosc urne cu cenuşă, fără oase omeneşti[2]. Nu ne explică de ce se găsesc în aceste vase totuşi oase de animale. Nu este deci firesc ca cenuşa să aparţină cadavrelor incinerate, iar oasele puse deasupra să aparţină numai animalelor. Pe de altă parte, aflarea sporadică în locuinţe a unor cranii, ca şi a altor oase omeneşti, fără să se specifice bine condiţiile lor de găsire, face pe aceşti cercetători să unească aceste elemente disparate şi să tragă concluzii grăbite, care i-au dus la ipoteza că ploşceadki-i sînt construcţii în genul *caselor mari* şi că în ele se ardeau morţii pe loc, împreună cu ofrandele. Punctul de vedere este oscilant, fiindcă în altă ocazie se ajunge la varianta *căsuţelor mortuare* alăturate locuinţelor, în care se păstrau urnele funerare, ale unei ginţi sau familii întregi, după ce arderea în comun a cadavrelor se făcuse, bineînţeles, în altă parte.

Cercetătorii ucraineni de dată mai recentă, ca V. Cerbakivski, în 1926[3], dă o interpretarea şi mai complicată acestor vase cu ofrande găsite sub locuinţe şi în aşezările de la Veremie, Kolodistoe, Stari-Bud şi Luciaşi (Poltava). Pe baza identificării ploşceadki-lor cu aceleaşi *case ale morţilor*, ca şi pe baza unor presupuse necropole de incineraţie descoperite în două « telluri» de la Surgul şi El-Hibba lîngă Tello, în Mesopotamia, prin săpături care datează din 1887, construieşte o ipoteză cît se poate de complicată. Se vorbeşte de existenţa unor sarcofage de lut ars, care ar conţine presupusele urne şi care se etajează în interiorul ploşceadki-lor asimilate cu *casele mortuare*. Aspectul însă este destul de simplu, fiind vorba şi aici de aceleaşi complexe de vase cu ofrandă adusă forţei tutelare — pămîntul — de care depinde existenţa oamenilor. Astfel, în aşezarea de la Kolodistoe[4], vasul mare «pithos», aflat într-o groapă în formă de pungă, aminteşte de conţinutul gropii ε din stratul precucutenian din aşezarea de la Traian, menţionat mai sus, iar forma de pungă a gropii este destul de răspîndită la gropile din aşezarea de la Hăbăşeşti. Autorul citează şi situaţia din tumulii din Tracia, exploraţi de G. Seure şi Degrand[5]. Desigur, nu în mică măsură a contribuit la orientarea eronată a cercetătorilor ceramicii pictate, care voiau să găsească o explicaţie plăcilor de

---

[1] Lucrările congresului al XI-lea arheologic de la Kiev din 1899, 1901, vol. I.
[2] M. Ebert, Reallexikon, XIII, p. 35.
[3] « Tripilska kultura», Kiev, 1926, nr. I, p. 119 şi urm.
[4] Ibidem, p. 139, fig. 17.
[5] G. Seure et A. Degrand, Exploration de quelques tells de la Thrace. « Bull. Corr. hell.», 1906, p. 359 — 432.

chirpic ars la roşu ale platformelor, cunoscuta interpretare cu totul fantezistă, dată de Seure şi Degrand rezultatelor săpăturilor lor. Aceasta este probabil una din cauzele care au determinat pe arheologul Stern să facă teoria celor două tipuri de construcţie: zemlianki şi ploşceadki. Părerea că pe ploşceadki nu s-ar fi găsit rîşniţe, ci numai vase mari, adică urnele funerare, şi că uneltele, vetrele, ca şi vasele mici s-ar fi aflat numai în zemlianki, deşi găsise destui adepţi, încît învăţaţii se împărţiseră în două tabere, — nu mai este de actualitate. Prin săpăturile noi, atît din R.S.S. Ucraineană cît şi din Moldova, s-a făcut posibilă o examinare critică a acestor urme arheologice şi s-a ajuns la restabilirea unei situaţii mai juste. T. Passek[1] a adus o serie de argumente pentru clarificarea problemei, în sensul că ploşceadki-i sînt locuinţe şi nu case mortuare. Împotriva caracterului sepulcral al ploşceadki-lor notăm şi faptul că în stadiul corespunzător fazelor AB şi B ale ceramicii pictate Cucuteni-Tripolie, faza înmormîntărilor comune în acele *case mari* este depăşită, înmormîntările fiind acum individuale, în cimitire mai mult sau mai puţin alăturate aşezărilor.

Urnele de la Cucuteni — Băiceni, conţinînd cenuşă şi « oseminte», menţionate de Gr. Buţureanu[2], a căror poziţie cronologică nu este sigură şi despre care nu se ştiu amănunte în privinţa condiţiilor de aflare, ar putea fi tot un astfel de complex de vase cu ofrande. H. Schmidt, în monografia sa « Cucuteni», apărută în 1932, împărtăşeşte acest punct de vedere al ritului incineraţiei şi presupune că practica incineraţiei trebuie să fi fost adusă aici din munţii din nordul R. P. Ungare, unde crede că s-ar putea documenta şi originea ceramicii pictate. H. Schmidt este totuşi înclinat să admită paralel — însă numai incidental — şi existenţa ritului inhumaţiei, ritul de bază fiind cel al incineraţiei. Credem că avem motive să considerăm situaţia aceasta inversată. În orice caz, originea practicii incinerării morţilor nu poate fi pusă la Dunărea de jos. După unii cercetători se admite ca loc de apariţie, vestul european, de unde treptat s-ar fi răspîndit spre centrul şi estul Europei. În cuprinsul ceramicii bandate, cea mai veche apariţie stă în legătură cu ceramica în bandă liniară de la Dunărea de mijloc, din Boemia. Referind aceste date la problema care ne interesează în special, apariţia unor morminte de incineraţie nu ar fi cu totul exclusă aici, însă contrar punctului de vedere al lui H. Schmidt, aceste eventuale apariţii în cuprinsul ceramicii pictate nu ar putea avea decît un caracter excepţional, dată fiind cunoscuta tendinţă spre conservatism cînd este vorba de ritul de înmormîntare, observată cu precădere la popoarele cu caracter sedentar, sau semi-sedentar, legate de lucrarea pămîntului.

★

Examinînd teza contrară a ritului inhumaţiei, să enumerăm şi să analizăm mărturiile rămase. Din capul locului trebuie să spunem că mărturia cea mai temeinică în această direcţie ar fi fost aflarea în cuprinsul ceramicii pictate a unei necropole de inhumaţie, dar, aşa cum s-a spus de la început, cu toată ciudăţenia lucrului, pînă acum mormintele aparţinînd acestei culturi nu au ieşit la iveală. Există totuşi, în cadrul culturii ceramicii pictate, un cimitir de inhumaţie, cel de la Horodnica, pe malul Nistrului în Galiţia, despre care vom vorbi la urmă. Pe teritoriul culturii tripoliene din R.S.S. Ucraineană, aşa cum am relatat, V. V. Hvoiko a găsit la Veremie un schelet inhumat, în poziţie întinsă, sub podele, cu complexe de vase în vecinătate şi care ar putea fi foarte bine un

[1] T. Passek, Periodizaţiia . . ., p. 83.
[2] « Arhiva», Iaşi, 1889-1890, p. 257.

mormînt în casă, de tipul celor din aşezarea de la Traian. În afară de aceasta sînt semnalate de asemenea, fără alte precizări, schelete omeneşti necomplete, oase răvăşite şi cranii, care s-au găsit fie deasupra, fie dedesubtul platformelor. Un amănunt care trebuie reţinut este că majoritatea acestor schelete necomplete s-au găsit într-adevăr în case, dar deasupra platformelor. În aşezarea de la Cucuteni s-au găsit de asemenea cîteva schelete fără să se cunoască în ce raport stau cu stratul de cultură al ceramicii pictate. În legătură cu acest fapt avem relatarea prof. I. Nestor, care în recenzia asupra lucrării lui H. Schmidt scrie că în manuscrisul lucrării lui Gr. Buţureanu asupra săpăturilor de la Cucuteni, există o fotografie a unuia din mormintele găsite pe cetăţuia de la Cucuteni, care reprezintă un schelet în poziţie chircită pe dreapta, şi în care se vede că scheletul se afla în mijlocul chirpiciului, *imediat* sub stratul de pămînt vegetal. Alături de schelet nu se vede şi nu se semnalează în manuscris nici un fel de inventar. Aceasta fiind situaţia, nu există deci nici o dovadă că scheletul aparţine culturii ceramicii pictate. Lipsa inventarului nu ar constitui o particularitate, căci se întîlneşte şi în mormintele din tellurile din R. P. Bulgaria. Faptul hotărîtor este aflarea mortului deasupra platformei. S-ar putea admite că scheletul aparţine unui contemporan surprins între dărîmăturile casei, însă poziţia chircită a scheletului arată în chip precis că nu poate fi vorba de un accident sau o întîmplare oarecare, ci de o înmormîntare intenţionată, făcută într-o epocă posterioară culturii ceramicii pictate, şi care a nimerit într-o locuinţă cucuteniană. D. Beldiceanu (în ziarul « Romînul» din 1895) descrie un schelet găsit la Cucuteni care, însă, deşi a fost înmormîntat la adîncimea de 1,30 m, nu prezintă suficiente garanţii pentru a putea fi considerat contemporan cu aşezarea de la Cucuteni. Scheletul se găseşte în poziţie chircită, culcat pe partea dreaptă, cu o mînă sub cap, iar cealaltă de-a lungul trupului. Este de tipul dolicocefal. Lîngă el s-au găsit vîrfuri de săgeţi de silex şi cioburi grosolane de oale; lipsesc alte amănunte care ar fi putut hotărî apartenenţa scheletului. Mormîntul pare să fie mai tardiv decît aşezarea. Menţionăm aici şi mormintele cu schelete în poziţie Hocker şi altele întinse pe spate, găsite pe latura de nord a aşezării cu ceramică pictată de la Costeşti (raionul Tg. Frumos, regiunea Iaşi). Adîncimea la care s-au găsit este de 0,70—1,20 m. Deşi în preajma scheletului sînt menţionate figurine antropomorfe şi silexuri, mormintele aparţin, desigur, altor epoci mai noi. Cinci din scheletele găsite la Cucuteni au fost studiate în 1926 de către antropologul elveţian E. Pittard. Aceste schelete care se păstrau la Facultatea de istorie din Iaşi, s-au pierdut în timpul ultimului război mondial. Este interesant, că E. Pittard, care respinge din principiu teoria raselor pure, găseşte aici, după măsurători: două cranii dolihocefale, două mesaticefale şi unul subbrahicefal, ceea ce dă o imagine etnică compozită, asemănătoare cu cea cunoscută de el la triburile care au construit curganele din Rusia meridională. Această afirmaţie a antropologului Pittard, chiar dacă ar fi susceptibilă de discuţie, în momentul de faţă vine să confirme supoziţia că aceste morminte de inhumaţie aparţin unui grup cultural mai tardiv, de la începutul epocii bronzului, probabil tocmai acestor triburi nomade din stepele pontice. Cu aceasta ajungem la cimitirul de inhumaţie de la Horodnica pe Nistru, care, în lumea specialiştilor, e socotit ca singura probă autentică pînă acum în acest sens.

Cimitirul are două părţi, situate pe cele două maluri, în dreapta şi în stînga Nistrului. Săpăturile au fost făcute de J. Kopernicki în 1878 — 1882 şi au fost publicate în revista « Zbior» în 1878 şi 1884. În afară de schiţa cimitirului, nici un alt desen sau fotografie nu însoţeşte textul. Grupa de pe malul drept al Nistrului conţine 16 gropi orientate de la nord-vest la sud-est şi forma lor este aceea

a unui dreptunghi sau paralelogram neregulat sau chiar a unui triunghi. Grupa de pe malul stîng al Nistrului conţine 29 de morminte, avînd aceeaşi orientare. În interiorul acestor două grupe mari se pot distinge subgrupe mai mari de morminte, aşezate paralel între ele şi subgrupe mai mici de cîte 2—3—4 morminte, care, evident, nu din întîmplare au fost grupate alături. Unele gropi sînt secante. Dimensiunile gropilor variază. Dimensiunea mijlocie este de 2,50 ×0,70 m, iar adîncimea de 1,20—1,30 m. Gropile sînt acoperite cu lespezi de piatră, uneori chiar cu cîte două lespezi. Poziţia scheletului, după descrierea dată, este întinsă pe spate, cu capul uneori întors spre dreapta. Capul se află mai sus cu cîţiva centimetri şi este aşezat pe o piatră. De obicei braţul drept este îndoit din cot şi aşezat pe pîntece, iar braţul stîng este întins de-a lungul corpului. Falangele mîinilor lipsesc, iar picioarele sînt uşor desfăcute. Lungimea medie a scheletelor este: 1,50 m pentru cele de femei şi 1,60 —1,69 m pentru bărbaţi. Mormintele sînt lipsite de inventar, ca şi cele de la Balbunar (R. P. Bulgaria). Scheletele au însă podoabe de metal, pe care autorul îl dă drept bronz. Nu s-a făcut expertiză. Aceste podoabe sînt: brăţări de picior, purtate sub genunchiul drept, inele-cercei din «sîrmă de bronz», inele pentru degete, alte inele de aur, ca şi obiectele lucrate prin tehnica «en repoussé». Nu există nici o fotografie sau desen al acestor obiecte şi nu se dă în revistă nici o explicaţie sau rezumat în altă limbă. Împrejurarea că în morminte nu se găseşte nici un vas pictat face să ne întrebăm pe ce temeiuri s-au atribuit aceste morminte culturii ceramicii pictate Cucuteni-Tripolie? Simpla vecinătate a unei aşezări de acest fel s-a dovedit că nu este întotdeauna concludentă. Nu ştim ca rezultatele date de aceste săpături să fi fost valorificate ulterior, după această publicaţie. Sînt unele neclarităţi care cer ca articolul să fie tradus în întregime de un cunoscător al limbii polone. Este de remarcat că în morminte s-au găsit oase sparte de animale, cărbune, ca şi cenuşă şi pămînt ars sub capetele scheletelor, ceea ce constituie o verigă de legătură cu mormintele rituale descoperite în aşezarea de la Traian. De asemenea, aşezarea capului scheletelor pe o piatră este probabilă şi pentru mormîntul II de la Traian. Însăşi poziţia întinsă dorsală a scheletelor este cu totul rară, frecvenţa ei în acest cimitir putînd fi explicată printr-o influenţă nordică. Chiar obiectele de metal descrise, care ar putea fi mai degrabă de aramă, nu sînt străine de aria culturilor balcano-danubiene şi au fost găsite în parte şi în aşezările cu ceramică pictată de la Ruginoasa, Izvoare, Hăbăşeşti etc. Totuşi nu există criterii suficiente pentru datarea acestor morminte. Oarecare lumină asupra poziţiei cronologice ar putea fi adusă de grupa celor trei morminte, care au gropile strict alăturate, aflate în cimitirul de pe malul drept al Nistrului. Gropile laterale ale acestei subgrupe conţin respectiv cîte un schelet, prima, un schelet de femeie, iar cea de a doua, un schelet de bărbat. În groapa din mijloc s-a găsit scheletul unui copil de 7—9 ani. Un astfel de grup triplu — soţ, soţie, copil — este cunoscut în aşezarea de la Bogrogkeresztur. Credem că şi în stratul II de la Vidra, este vorba tot de un astfel de tip de înmormîntare. Credem de asemenea că îngroparea, după toate aparenţele simultană, nu implică şi moartea naturală simultană a celor trei membri ai familiei. Ne aflăm mai degrabă în faţa practicii sacrificiului văduvei şi al urmaşului, cunoscută atît în etnografie ca şi în vremea orînduirii comunei primitive. După cum au dovedit-o datele arheologice, această practică oglindeşte momentul istoric al organizării societăţii pe baze patriarhale, pe temeiul economic al dezvoltării creşterii vitelor, al culturii primitive a plantelor, ca şi al prelucrării metalelor. Pe plan arheologic, aceasta înseamnă sfîrşitul neoliticului şi începutul epocii bronzului.

În situaţia de faţă nu putem afirma că cimitirul de la Horodnica pe Nistru se integrează fără nici o rezervă în cultura ceramicii pictate, deşi există unele elemente comune între aceste morminte şi cele din aşezarea de la Traian, ca şi cu cele de la Balbunar. În orice caz, după caracterele pe care le arată, aceste morminte stau aproape în timp de cultura ceramicii pictate, cu oarecare tendinţă de a se situa totuşi ceva mai tîrziu.

Un argument în plus în sprijinul tezei inhumaţiei ne este dat şi de faptul că în cuprinsul culturilor contemporane învecinate, situate în spre nord-vestul ariei culturii ceramicii pictate: culturile Zlota şi Trichterbecher [1] (vase cu gîtul în chip de pîlnie), cu care, datorită expansivităţii acestor culturi, ceramica Cucuteni-Tripolie tîrzie prezintă unele atingeri, ritul de înmormîntare este cel al inhumaţiei în gropi rotunde, situate în preajma locuinţelor. Mormintele respective, prin practicile rituale observate, ca şi prin imensa cantitate de oase de animale domestice pe care le conţin, ilustrează tocmai acest moment al evoluţiei societăţii spre forma patriarhală.

Ce concluzii de ordin general putem trage din acest caz particular: descoperirea mormintelor rituale din aşezarea de la Traian, considerate ca noi documente arheologice în legătură cu problema ritului de înmormîntare, în cadrul ceramicii pictate Tripolie - Cucuteni?

Raritatea, pînă în ceasul de faţă, a acestor monumente arheologice ne îndeamnă să preţuim şi mai mult posibilităţile de interpretare oferite în această direcţie. Recapitulînd în linii mari rezultatele obţinute, găsim că inhumarea morţilor în case este un obicei, care în Europa îşi are originea în epoca paleolitică, cînd este dovedit într-o formă destul de generalizată. În spaţiul ceramicii pictate, în momentul care ne interesează, la sfîrşitul epocii neolitice, acest obicei se restrînge la proporţiile unei practici rituale, cuprinzînd înmormîntările în case ale cadavrelor, mai ales de adolescenţi şi copii. Această practică, ilustrată de mormintele I şi II din aşezarea de la Traian, nu constituie o apariţie izolată, ci se încadrează într-o arie mai vastă care cuprinde sud-estul Europei şi îşi are rădăcinile în ţinuturile din jurul Mediteranei şi Orientul apropiat. Se desprinde dar sub acest aspect, o unitate istorică, în interiorul căreia diferitele complexe de cultură prezintă şi alte afinităţi de ordin suprastructural. Acest caracter de unitate reflectă în chip necesar şi o structură social-economică corespunzătoare. Explicarea general valabilă a acestei practici rituale a înhumării cadavrelor de copii şi tineri sub podeaua caselor sau lîngă case decurge deci din caracterul structurii sociale gentilice, iar sensul specific al practicii, conţinutul mental de natură magico-religioasă al actului, ca şi valoarea lui simbolică, sînt date de nevoile izvorîte din structura economică proprie acestor triburi din cuprinsul culturii ceramicii pictate Cucuteni-Tripolie, a căror îndeletnicire principală, verificată arheologic, era cultivarea primitivă a plantelor şi creşterea vitelor. Această situaţie implică, la populaţiile legate de cultivarea pămîntului, formarea unei mentalităţi specifice, conservative, faţă de ritualul, universal răspîndit, al înhumării morţilor. Pe baza acestor consideraţii de ordin general credem că putem presupune că ritul principal de înmormîntare în aria culturii ceramicii pictate Cucuteni-Tripolie este cel al înhumării morţilor. Pe ce alte temeiuri putem susţine această teză? Aflarea aici, în cuprinsul ceramicii pictate, a acestui element pozitiv: două morminte de înhumaţie, fie şi de caracter ritual, prin simpla lor apariţie,

---

[1] H. Behrens, Ein Siedlungss- und Begräbnisplatz der Trichterbecherkultur bei Weissenfels an der Saale, în „Jahressch. Mitteldeutsche Vorgeschichte", 1953 Bd. 37, p. 67-108.

chiar dacă nu ar fi fost posibilă şi stabilirea altor legături, demonstrează teza ritului înhumării pentru aria ceramicii pictate, căci nu putem admite pentru mentalitatea oamenilor epocii neolitice din acelaşi grup cultural, două feluri de comportare în legătură cu fenomenul morţii, adică într-un mod anumit cînd era vorba de sacrificii rituale, şi într-un chip cu totul deosebit cînd se punea problema unei înmormîntări obişnuite. Ambele aspecte sînt manifestări paralele ale aceleiaşi ideologii magico-religioase, avînd aceeaşi rădăcină unică în baza respectivă. Ceea ce ar fi putut lipsi în cazul înmormîntărilor normale, ar fi poate ceremonialul mai complicat, documentat aici prin bogăţia inventarului. Pe de altă parte, teza ritului incineraţiei, care, după unii cercetători, şi-ar fi avut originea aici, în răsărit, este neprobantă pe baza elementelor existente. Ritul incineraţiei, chiar dacă în viitor ar putea fi găsite aici morminte de acest fel, nu poate avea decît un caracter sporadic, aşa cum au apărut mormintele de incineraţie incipientă în cultura în bandă liniară de la Dunărea de mijloc. Credem că ritul incineraţiei trebuie motivat prin schimbarea unor date în condiţiile bazei. Acest rit este înfloritor şi răspîndit în plină epocă a bronzului ca şi în epocile următoare, coincizînd cu *faza dezvoltată a organizaţiei patriarhale*. Aceste aspecte social-economice, după cum se ştie, în aria ceramicii pictate nu au ajuns la acest punct al evoluţiei.

Un argument de ordin logic este dat şi de împrejurarea că cei doi termeni între care este înseriată dezvoltarea ceramicii pictate şi cu care aceasta stă în deplină *continuitate*, epoca premergătoare, aceea a neoliticului vechi şi cea următoare cu fazele de început ale epocii bronzului, dovedesc practicarea ritului inhumaţiei. Hadaczek[1] — în introducerea la lucrarea despre aşezarea cu ceramică pictată de la Koszylowce (Zaleşcik) — citează existenţa a cîteva zeci de morminte de inhumaţie descoperite întîmplător în regiunea Podoliei: la Ulaszkowce, Kociubinče Czarnokonce, Czarne Wody, care fac legătura între faza mai veche a neoliticului din bazinul Nistrului, iar pe de altă parte se leagă în mod precis de epoca bogatei culturi de la sfîrşitul neoliticului. În ţinutul culturilor din faza danubian II, după G. Childe, se păstrează ritul inhumaţiei: de pildă în staţiunea de la Lengyel şi alte aşezări contemporane din R. P. Ungaria şi, aşa după cum am menţionat mai înainte, în cultura Trichterbecher. De altfel, în nici una din grupele cu ceramică pictată nu s-au găsit vreodată morminte de incineraţie. Cea mai îndepărtată grupă cu ceramică pictată, faţă de regiunile noastre, aceea din provinciile chineze Kansu şi Honan, arată totuşi afinităţi esenţiale cu grupa ceramicii pictate Cucuteni-Tripolie. Învăţatul suedez J. C. Andersson[2], în lucrarea sa despre săpăturile efectuate în R. P. Chineză în decurs de 15 ani, descrie, între altele, cele cinci cimitire cu sute de morminte de inhumaţie găsite pe vastul platou Pan-Shan (prov. Kansu) situat deasupra văii Tao, la o înălţime absolută (faţă de nivelul mării) de 3200 m. Faţă de aşezările respective, aceste cimitire se găsesc la o înălţime de 3—400 m şi la distanţă de 10 km. Cel mai bine conservat şi cel mai bogat dintre mormintele descoperite de Andersson este cel de la Pien-Chia Kou (Pan-Shan) (fig. 8), care conţine un schelet în poziţie Hocker, pe stînga, al unui bărbat în vîrstă de circa 40 de ani, aşezat cu capul la sud-est şi picioarele la nord-nord-vest; oasele mîinilor lipsesc. În jurul scheletului s-au găsit 12 vase, dintre care 8 foarte fine, pictate, de forme foarte apropiate de cele cunoscute din aria Cucuteni-Tripolie, şi 4 vase lucrate din pastă grosolană. În aceste vase s-au găsit cenuşă şi

[1] Ch. Hadaczek, La colonie industrielle de Koszylowce, Album. Lemberg 1914, p. 7.
[2] J. C. Anderson, Prehistory of the Chinese, Stockholm, 1945.

oase de animale, tot aşa ca şi în aşezarea de la Traian. Dintre cioburile sparte s-au adunat oasele unui craniu de căprioară. Inventarul mormîntului era completat prin două topoare de piatră verzuie lustruită şi două pietre de ascuţit. După toate aparenţele sîntem în faţa unei înmormîntări obişnuite, aşa cum o indică şi poziţia Hocker a scheletului, şi nu se poate tăgădui marea asemănare tipologică a acestui mormînt cu mormintele descoperite în 1952 în aşezarea de la Traian. Cronologic, mormîntul de la Pien-Chia-Kou se situează în epoca Yang-Shao, care reprezintă

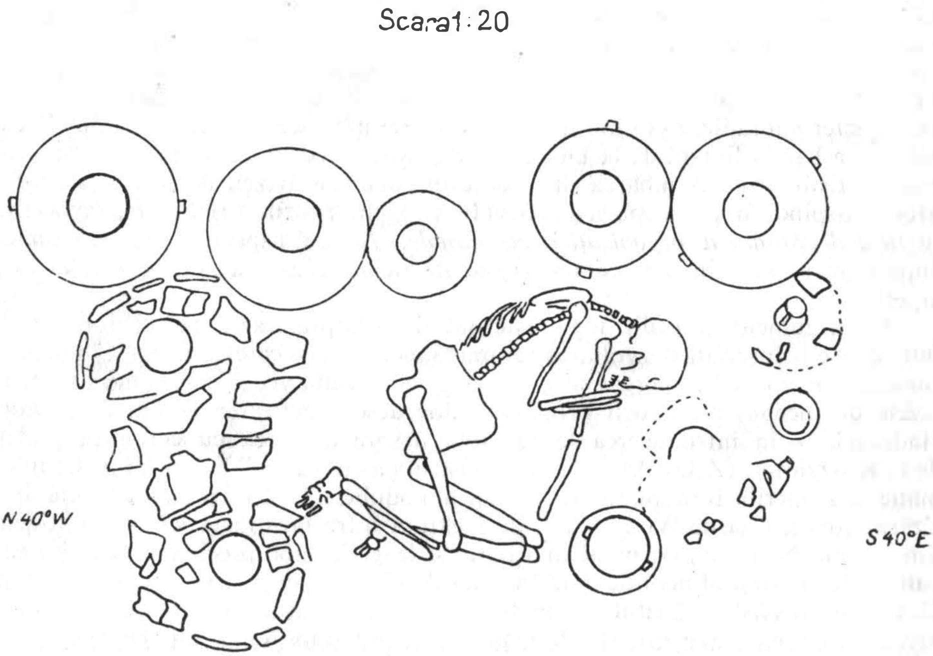

Fig. 8. — Mormînt cu schelet în poziţie chircită, cu inventar de vase pictate, din cimitiru de la Pien-Chia-Kou (Pan-Shan), prov. Kansu (China).

faza maturităţii în dezvoltarea ceramicii pictate din Kansu (China), adică între anii 2200 — 1700 î.e.n., dovedind şi pe această linie corespondenţa cu fazele AB şi B din cuprinsul culturii ceramicii pictate Cucuteni-Tripolie.

Postulăm dar şi pentru această grupă Cucuteni-Tripolie existenţa unor necropole situate poate la depărtări mai mari faţă de aşezările respective, decît ne-am fi putut aştepta, şi în care ritul de înmormîntare să fi fost cel al înhumării cadavrelor.

În legătură cu existenţa mormintelor se pune întotdeauna ca un corolar al studierii datelor arheologice şi problema de amploare, deoarece lucrează cu sfere mai largi, a etnogenezii triburilor care au dezvoltat cultura în cuprinsul căreia s-au găsit mormintele. Problema etnogenezei, pe baza studiului antropologic al craniilor şi al scheletelor, se bucură de mare preţuire la arheologii sovietici. Pe baza legăturilor evidente care există, aşa cum am văzut şi în cursul acestei expuneri, între regiunea Mediteranei orientale, Asia Mică şi regiunea Dunărea-Nipru, se schiţează pe acest teritoriu o mare unitate istorico-culturală. Pînă acum, în stadiul de faţă al cercetărilor craniologice, rezultatele date de T. Passek în ultima sa lucrare: «Periodizarea aşezărilor tripoliene» indică în cuprinsul acestei unităţi

istorico-culturale (în mil. IV şi III) existenţa a două tipuri: « unul dolicocefal, determinat de toţi cercetătorii, ca tip mediteranian şi altul brahicefal, atribuit rasei armenoide. Nu se poate preciza care este tipul cel mai vechi ».

Este interesant că şi cercetătorii ruşi mai vechi s-au arătat preocupaţi de găsirea unor soluţii la această problemă a etnogenezei şi nu e de mirare că uneori s-a ajuns la exagerări. Arheologul V. V. Hvoiko consideră triburile care au dezvoltat cultura ceramicii pictate dintre Carpaţi şi Nipru, ca ariene, de tip dolicocefal avîndu-şi patria în regiunea Mării Egee. Această teză serveşte drept premisă interpretării sale subiective, de a considera pe purtătorii ceramicii pictate drept proto-slavi. Sub acest aspect, al necesităţii de a putea face legătura dintre aceste triburi şi anţii slavi, caracterizaţi prin aşa-zisele cîmpuri cu urne funerare de la Cerneahov, trebuie să înţelegem şi înverşunarea acestui cercetător de a socoti complexele de vase cu ofrande din cuprinsul culturii ceramicii pictate, drept urnele funerare ale unor morminte de incineraţie. Cercetătorul rus Stern, al cărui nume este legat de săpăturile de la Petreni (R.S.S. Moldovenească), preocupat de problema grupelor de cultură înrudite şi a procesului de încrucişare dintre triburile din spaţiul aceleiaşi unităţi culturale, a emis teza cunoscută a culturii premiceniene şi, pe baza informaţiilor literare — de la Homer —, vorbeşte despre legătura dintre triburile trace, aflătoare pe teritoriul ceramicii pictate, şi cele traco-frigiene de la Troia. De asemenea, A. Spiţîn atribuie platformele kieviene de la Kolodistoe, triburilor tracice.

Arheologul bulgar K. Droncilov[1], pe baza aceloraşi preocupări pe scară mai largă, studiind craniile găsite în săpăturile din aşezările epocii neolitice din R. P. Bulgaria, le determină ca « preasiatice » (dolicocefale?), înţelegînd probabil o veche populaţie preariană.

Am citat în cursul expunerii şi rezultatele antropologului E. Pittard pentru unele schelete găsite în aşezarea de la Cucuteni. Din toate acestea rezultă că problema etnogenezei rămîne deschisă şi că aşteaptă soluţii care depind în mare parte de progresele viitoare ale ştiinţei antropologice.

ОТКРЫТИЕ В СВЯЗИ С ОБРЯДОМ ПОГРЕБЕНИЯ ПЕРИОДА КУЛЬТУРЫ РАСПИСНОЙ КЕРАМИКИ КУКУТЕНИ-ТРИПОЛЬЕ

(КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ)

В поселении Траян села Зэнешти района Бухуши области Бакэу, принадлежащем фазе *AB* культуры расписной керамики Кукутени-Триполье, в 1952 г. были обнаружены два погребения с трупоположением №№ I и II в круглых ямах и с богатым инвентарем расписных и не расписных сосудов (14—26 целых и фрагментарных сосудов). Важность этого открытия состоит, в первую очередь, в том, что они являются первыми подлинными погребениями, обнаруженными до настоящего времени на Молдавской территории этой культуры. Во вторую очередь, на основании этих археологических следов материальной жизни можно попытаться восстановить некоторые религиозные обряды магически-религиозного характера, как явления надстройки и примитивной идеологии. Эти аспекты отражают условия базиса: экономическую структуру племен с родовой организацией, главным занятием которых являлось мотыжное земледелие и скотоводство. На основании ана-

[1] « Izvestiia», Sofia, 1923—1924, vol. II.

логий между этими двумя погребениями и ямой «γ» (рис. 1) как в отношении формы, так и содержимого, они назывались вначале ямами «δ» и «ζ»; эти три археологические памятника составляют единую группу.

Погребение № 1(рис. 2, 3 и 4): диаметры — 2 × 2,10 м; абсолютная глубина—2,60 м до материка; вырыто под площадкой жилого помещения. Оно содержит костяк юноши не старше 20 лет, лежащего на правом боку, с изогнутой для помещения в яму нижней частью так, что скелет перевернут настолько, что коленные чашки непосредственно касаются земли (рис. 4).

Погребение № II (рис.5 и 6) содержит, помимо сосудов, костяк ребенка в возрасте приблизительно 10 лет, у которого отсутствуют плечевые кости, кости кистей, стоп, а также и одна бедренная кость. Видимо костные останки лежали в вытянутом на спине или скорченном положении; отсутствие некоторых костей затрудняет уточнение.

Хронологические данные погребений определены наличием расписных сосудов формы и орнаментации, характерных для культуры Кукутени фазы *AB*. Яма «γ» и погребения №№ I и II являются жилищами, современными этой фазе, и существуют убедительные доводы, говорящие за то, что они были вырыты жителями соответствующих домов, именно под площадками.

Возникает вопрос, являются ли эти погребения обычными или ритуальными погребениями.

Помимо круглой формы дна и глубины, достигающей слоя материка, общими своеобразными чертами для ямы «γ» и двух погребений являются следы обжига до красна остатки угля, 2—3 сантиметровый тонкий слой золы и, особенно, наличие комплексов сосудов, содержащих золу и кости домашних животных, улиток или моллюсков. Является очевидным, что все эти элементы представляют известный церемониал заупокойной трапезы, прошедшей через ритуал огня и обнаруженной в яме «γ», как и в остальных двух погребениях. Ежегодные приношения первых плодов встречаются и в настоящее время у земледельческих народов, изученных этнографической наукой и эти приношения носят характер некоторых магических обрядов с целью обеспечить и сохранить плодородие земли, от которого зависит жизнь и существование людей. Погребение № 1 также носит отпечаток обряда сельскохозяйственного характера и является выражением тех же магических религиозных обрядов с целью повысить плодородие земли, но сопровождающихся человеческими жертвоприношениями.

Погребение № II представляет, по всей вероятности, погребение в доме по частям, находящее аналогию на всем юге-востоке Европы: в неолитическом поселении Народной Республики Болгария, в СССР (Лука-Врублевецкая на Днестре) и далеко вглубь Ближнего Востока. Широкое распространение погребений в домах является древним религиозным обрядом и объясняется кровной родовой связью; с точки зрения идеологического плана оно соответствует примитивной концепции о «загробной жизни усопшего». Захоронение трупов детей и юношей в домах под полами жилых помещений, жертвоприношение перворожденных являются также магически-религиозным ритуалом, который можно проследить на обширной площади и, который совпадает с площадью распространения племен, занимающихся примитивной обработкой земли.

В связи с существованием погребения № II был поднят ряд вопросов, из которых главными являются: 1) погребение по частям, сохранившее следы канибализма, является магическим обрядом в связи с поверьем, что таким путем можно добиться высокого плодородия земли и обилия пищи; 2) Захоронение человеческого черепа отдельно от трупа, рассматриваемого первобытным человеком как местообретание жизни и мощи, наблюдается параллельно с погребениями по частям и является также магическим ритуалом, отражающим веру в существование человеческой души — двойника тела, с обособленным от тела существованием и могущей стать врагом живых. Эта концепция, противоположная концепции о «загробной жизни усопшего», указывает на прогресс в процессе развития человеческого сознания, следствием которого является постепенная замена обряда с трупоположением обрядом с трупосожжением. Распространение и преобладание ритуала трупосожжения соответствует в социальном отношении форме организации патриархата, находящегося в полном развитии.

Анализ теории, предполагающей существование обряда трупосожжения в рамках расписной керамики Кукутени-Триполье, рассматривающей комплексы жертвенных сосудов как похоронные урны, теряет свою актуальность вследствие широко развернутых раскопок, произведенных за последнее время в УССР и РНР.

На основании вышесказанного можно заключить, что два упомянутых погребения не принадлежат некрополю, а являются погребениями ритуального характера, свидетельствующими о существовании ритуала с церемониалом человеческих жертвоприношений и приношения даров, в зависимости от отраслей земледелия соответствующего племени.

На основании последовательности элементов и аналогий, а также аргументов логического характера, устанавливается постулат, что преобладающим ритуалом в фазе развития *AB* культуры Кукутени-Триполье является обряд погребения с трупоположением.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — Яма «γ». с расписными сосудами.
Рис. 2. — Погребение I с костяком и инвентарем расписных сосудов.
Рис. 3. — Положение костяка в погребении I.
Рис. 4. — Нижняя часть скелета из погребения I.
Рис. 5. — Погребение II с костяком ребенка и расписными сосудами.
Рис. 6. — Костяк из погребения II.
Рис. 7. — Большой расписной сосуд, найденный на костяке погребения II, в перевернутом виде.
Рис. 8. — Погребение с скорченным костяком и инвентарем расписных сосудов, открытое в могильнике Пиен-Киа-Коу (Пан-Сан), Кансу (Китай).

UNE DÉCOUVERTE AYANT TRAIT AU RITE D'ENTERREMENT DANS L'AIRE DE LA CULTURE DE LA CÉRAMIQUE PEINTE CUCUTENI-TRIPOLYÉ

(RÉSUMÉ)

Dans la station de Traian (commune de Zăneşti, district de Buhuşi, région de Bacău) appartenant à la phase AB de la culture de la céramique peinte Cucuteni-Tripolyé, ont été découvertes, en 1952, deux tombes à inhumation, n° I

et n° II, dans des fosses rondes. Elles contiennent de nombreux vases peints et non peints (de 14 à 26 vases entiers et fragmentaires). L'importance de cette découverte réside, en premier lieu, dans le fait qu'il s'agit des premières tombes authentiques découvertes jusqu'à ce jour dans l'aire de cette culture, sur le territoire de la Moldavie. En second lieu, on peut, en partant de ces vestiges archéologiques de vie matérielle, tâcher de reconstituer certaines pratiques, à caractère magique et religieux, en tant que phénomènes de superstructure et d'idéologie primitive. Ces aspects reflètent les conditions de la base: la structure économique des tribus à organisation gentilice, dont la principale occupation était l'agriculture primitive et l'élevage. A cause de l'analogie que ces deux sépultures présentent avec la fosse γ (fig. 1) tant en ce qui concerne la forme qu'au point de vue du contenu, elles ont été appelées au début, les fosses δ et ζ et il est évident que ces trois éléments archéologiques constituent un groupe unitaire.

La sépulture I (fig. 2, 3 et 4), de 2× 2,10 m de diamètre et de 2,60 m de profondeur, allant jusqu'à la terre vierge, a été creusée sous la platforme (plochtchadka) d'une demeure. Elle contient le squelette d'un jeune homme de moins de 20 ans, couché sur le côté droit et présentant la partie inférieure du corps tordue, afin de s'adapter à l'espace étroit de la tombe. De cette manière, le squelette apparaît retourné, les rotules touchant directement la terre (fig. 4).

La sépulture II (fig. 5 et 6) contient, outre les vases, le squelette d'un enfant âgé d'environ 10 ans, dont les os des bras, des mains, des pieds et un fémur manquent. La position du squelette paraît être étendue. L'absence de certains os rend toutes précisions à ce sujet impossibles.

La position chronologique des sépultures est déterminée par les vases peints qu'elles contiennent et dont la forme et le décor accusent la phase AB de la culture Cucuteni. La fosse γ et les sépultures I et II sont donc contemporaines des habitations de cette phase et il y a des indices qu'elles ont été creusées sous les platformes des maisons, par les habitants respectifs.

Le problème qui se pose est de savoir s'il s'agit de sépultures communes ou de sépultures rituelles.

Outre la forme ronde de la base et la profondeur qui va jusqu'à la couche de terre vierge, il y a encore d'autres aspects caractéristiques et communs à la fosse γ et aux deux tombes, à savoir les traces de cuisson au rouge, les morceaux de charbon, la couche de cendre fine de 2—3 cm d'épaisseur et, surtout, l'existence des complexes de vases contenant des cendres et des os d'animaux domestiques, ainsi que des colimaçons et des coquillages. Il est clair que tous ces éléments représentent un festin, passé rituellement par le feu et installé dans la fosse γ, de même que dans les deux tombeaux, suivant un certain cérémonial. On sait que les peuples d'agriculteurs consacrent encore aujourd'hui des prémices des champs et que chez les peuples demeurés à l'état ethnographique ces offrandes ont le caractère des pratiques magiques ayant pour but d'assurer et de maintenir la fertilité du sol dont dépendent la vie et l'existence des hommes. La tombe n° I constitue elle aussi une expression de la même pratique d'ordre magique, en vue d'obtenir une fertilité accrue du sol, mais amplifiée d'un sacrifice humain.

La tombe II représente, selon toutes les apparences, un enterrement à caractère partiel, dans la maison même, ce qui trouve des analogies dans toutes les régions du sud-est de l'Europe, à savoir : dans les établissements néolithiques de la R.P. de Bulgarie, en U.R.S.S. (Louka-Vroublévetskaïa sur le Dniester) et jusque loin, dans les régions du Proche-Orient. L'enterrement dans la maison est un rite très

ancien, répandu sur une très large échelle, qui s'explique par les liens gentilices du sang. Sur le plan idéologique cette pratique correspond à la conception primitive du « cadavre viable ». L'enterrement des cadavres d'enfants et de jeunes gens dans les maisons, sous le plancher des demeures — le sacrifice des premiers-nés — est également une pratique magique qui peut être suivie sur une aire très large, coïncidant avec l'aire d'expansion des tribus qui pratiquaient le travail primitif de la terre.

Il y a toute une série de problèmes que soulève la sépulture nº II, dont les plus importants sont les suivants: 1. l'enterrement partiel implique la pratique du canibalisme restreint, considéré comme un acte magique rattaché à la croyance que l'on peut obtenir de cette manière une fertilité accrue du sol et une abondance de nourriture; 2. la décapitation et l'enterrement séparé du crâne, que les primitifs regardaient comme le siège de la vie et de la force, apparaissent parallèlement aux enterrements de type particl et représentent également une pratique magique reflétant la croyance à l'existence d'un esprit humain, conçu comme un double du corps, pouvant devenir l'ennemi des vivants. Cette conception, opposée à celle du « cadavre viable », indique un progrès dans le processus d'évolution de la conscience humaine et aura pour corollaire la substitution graduelle du rite de l'incinération au rite de l'inhumation. L'expansion et la prédominance du rite de l'incinération correspondent, sur le plan social, au patriarcat, alors en plein épanouissement.

L'analyse de la théorie qui soutenait l'existence du rite d'incinération sur toute l'étendue de l'aire de la céramique peinte Cucuteni-Tripolyé et qui considérait les complexes de vases à offrandes comme des urnes funéraires, a perdu son actualité par suite des fouilles de vastes proportions effectuées au cours de ces dernières années en Ukraine ainsi que dans la République Populaire Roumaine.

La conclusion qui s'impose est que les deux sépultures n'appartiennent pas à une nécropole, mais qu'il s'agit de sépultures à caractère rituel, témoignant de la pratique d'une cérémonie d'offrandes et de sacifices humains en rapport avec les occupations agricoles de la tribu considérée.

Les éléments de continuité, des analogies et des arguments logiques permettent à l'Auteur de postuler l'inhumation comme rite prédominant à la phase **AB** de la culture Cucuteni-Tripolyé.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — La fosse γ contenant des vases peints.
Fig. 2. — La sépulture I contenant un squelette et des vases peints.
Fig. 3. — Position du squelette de la sépulture I.
Fig. 4. — Partie inférieure du squelette de la sépulture I.
Fig. 5. — Sépulture II contenant un squelette d'enfant et des vases peints.
Fig. 6. — Le squelette de la sépulture II.
Fig. 7. — Le grand vase peint trouvé renversé sur le squelette de la sépulture II.
Fig. 8. — Sépulture à squelette en position accroupie et à vases peints, appartenant à la nécropole de Pien-Chia-Kou (Pan-Shan), province de Kansou (Chine).

STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE
Tomul V, nr. 3—4, 1954

ŞTIRI NOI DESPRE ORGANIZAREA INTERNĂ A CETĂŢII HISTRIA ÎN PERIOADA AUTONOMIEI

DE

D. M. PIPPIDI

Problema organizării interne a Histriei în perioada autonomiei, şi îndeosebi în ultimele trei veacuri anterioare erei noastre, a făcut în vremea din urmă obiectul unei întregi serii de studii, datorite unor cercetători romîni şi străini. Ca să nu mai vorbim de tabloul schiţat de Radu Vulpe în a sa « Istorie veche a Dobrogii » [1], va fi deajuns să amintim în această ordine de idei paginile închinate problemei de Hristo Danov în lucrarea intitulată « Ţărmul de vest al Mării Negre în antichitate »[2], comunicarea lui Em. Condurachi referitoare la « Frămîntări politice şi sociale la Istros în preajma anului 400 înainte de era noastră »[3], propriul nostru studiu « Histria şi Callatis în secolele III-II î.e.n. »[4], în sfîrşit, şi mai ales, articolul Tatianei V. Blavaţkaia: « Organizarea internă a oraşelor pontice apusene în perioada autonomiei »[5], acum în urmă retipărit în volumul închinat de aceeaşi autoare « Oraşelor vest-pontice în secolele VII-I î.e.n. », apărut în editura Academiei de Ştiinţe din Moscova[6].

În toate aceste publicaţii, informaţiile oferite de izvoare, mai cu seamă materialul epigrafic descoperit şi editat în decursul vremii de cercetători în fruntea cărora se cuvine amintit Vasile Pîrvan, a fost strîns şi valorificat după cuviinţă. Mulţumită lor, aspectele de căpetenie ale organizaţiei de stat histriene în perioada guvernării democratice ne sînt cunoscute cu mai multă precizie decît ale oricărei alte cetăţi greceşti din bazinul pontic, cu excepţia Olbiei, unde abundenţa documentării a făcut posibile încă de la sfîrşitul secolului trecut studiile aprofundate ale lui Latîşev asupra dezvoltării politice şi administrative a oraşului, de la întemeiere pînă în epoca imperială[7].

A reveni, în aceste condiţii, asupra subiectului, ar putea părea o pierdere de vreme, fără justificarea unor mărturii inedite, susceptibile să completeze cunoştinţele anterioare în puncte mai mult sau mai puţin importante.

---

[1] R. Vulpe, Histoire ancienne de la Dobroudja. Bucureşti, 1938, p. 129 şi urm.

[2] H. Danov, Zapadniat briag na Cerno More v drevnostta. Sofia, 1947, p. 47 şi urm.

[3] Bul. Ştiinţ. Acad. R.P.R., Ştiinţe istorice, filozofice şi economico-politice, 1949, t. I, fasc. 2, p. 117 — 125.

[4] « S.C.I.V. », anul IV, 1953, nr. 3—4, p. 487 — 512.

[5] « V. D. I. », 1949, fasc. 3, p. 36—45.

[6] T. V. Blavaţkaia, Zapadnopontiiskie goroda v VII-I v. d. n.e., Moscova, 1952, p. 191 şi urm.

[7] V. V. Latîşev, Issledovania ob istorii i gosudarstvennom stroe goroda Olvii.

Tocmai acesta e însă motivul care ne-a îndemnat să întreprindem cercetarea noastră, în care ne propunem să strîngem laolaltă informaţiile de drept public cuprinse în inscripţii aflate în depozitele şantierului Histria sau descoperite în cursul campaniilor 1949—1952.

Dat fiind caracterul limitat al acestor note, e de la sine înţeles că nu putea fi vorba să încercăm o prezentare de ansamblu a constituţiei histriene în perioada căreia-i aparţin textele, şi care se întinde de la sfîrşitul secolului al IV-lea pînă la sfîrşitul secolului I î.e.n. Tot atît de puţin putea fi vorba să atingem cu acest prilej problemele numeroase puse de cuprinsul ori de starea de conservare a aceloraşi documente, al căror text integral se va găsi în volumul « Histria I»[1]. Rostul acestor pagini fiind altul, referinţele la fapte ştiute vor fi rare, de fiecare dată motivate de nevoia de a face mai bine înţeles aportul noilor materiale. Tot aşa, discuţiile de amănunt în legătură cu împrejurările ce vor fi prilejuit înfiinţarea cutărei magistraturi sau instituţii. Oricît de îndreptăţită, această preocupare nu-şi avea locul într-o cercetare al cărei ţel exclusiv e de a înfăţişa, înmănunchiate, informaţii spicuite într-un lot disparat de monumente puţin cunoscute.

Din acest punct de vedere, cea dintîi pe care ţinem s-o relevăm (şi la care am mai făcut aluzie într-un studiu anterior[2]) e aceea despre existenţa în Histria a unui colegiu de ἄρχοντες, cu rosturi administrative şi politice[3]. În decretul pentru Hephaistion al lui Matris, datînd de la sfîrşitul secolului al III-lea sau de la începutul secolului al II-lea î.e.n. (reeditat acum în « Histria I», sub nr. 2), propunători ai măsurilor de cinstire adoptate de Adunare apar aceşti dregători: οἱ ἄρχοντες εἶπαν. Pînă aici, singura ştire în legătură cu *archonţii* în cetatea de pe ţărmul lacului Sinoe era — dacă exceptăm aluzia dintr-o inscripţie funerară latină, aparţinînd epocii Antoninilor şi găsită la Nistoreşti[4]— menţiunea, într-un decret din secolul al II-lea, în cinstea unui negustor cartaginez, a unor ἄρχοντες a căror intervenţie pe lîngă exoticul personaj l-ar fi determinat să cedeze cetăţii o anumită cantitate de grîne[5]. Textul în chestiune e însă mutilat tocmai în acest punct şi citirea editorului, oricît de judicioasă, putea să lase loc la îndoieli. De data aceasta mărturia e limpede, şi cercetătorul instituţiilor politice ale Histriei poate înregistra particularitatea semnalată, comună vieţii publice a tuturor coloniilor milesiene din Marea Neagră[6].

Tot ca o particularitate de organizare proprie cetăţilor întemeiate de metropola asiatică trebuie explicată, credem, trăsătura întîlnită într-un decret din ultima jumătate a secolului I î.e.n., sau din primii ani ai erei noastre, în care — pentru întîia oară într-un document histrian — se menţionează activitatea unui colegiu de magistraţi numiţi σύνεδροι[7]. Imprejurarea că nici un alt text nu vorbeşte

---

[1] Editura Academiei R.P.R.

[2] « S.C.I.V. »., anul IV, 1953, p. 505.

[3] Mai bine cunoscuţi în Attica, unde informaţia asupra activităţii lor e abundentă, *archonţii* nu apar niciodată în oraşe dorice (v. Schoeffer, R.—E., II, col. 569). Pentru prezenţa lor în oraşele din bazinul pontic, vezi materialele citate mai departe, n. 6.

[4] « A.E.M.O.», XVII, 1894, p. 87, nr. 11 (= C.I.L., III, 12489): « L. Pompeius Vale(n)s... munera fecit Histro in oppido *arc(h)ontium* et sacerdotium...»

[5] « Dacia», III-IV, 1927/1932, p. 400, nr. 3, r. 3: [ὁ δεῖνα Διοσκουρί]δου Καρχηδόν[ιο: σῖτον μεταπεμψάμεν]ος εἰς τὴν πόλιν. π[αρακληθεὶς ὑπὸ τῶν ἀ]ρχόντων καὶ τοῦ [δήμου...]

[6] Apollonia: « J.O.A.I.», XV, 1912, Beibl. col. 95—100; XXX, 1937, Beibl. col. 89—94; Tomi: « A.E.M.O.», VI, 1883, p. 21, nr. 42; VIII, 1885, p. 8, nr. 21; XII, 1889, p. 129; XIV, 1891, p. 29, nr. 61; Tyras; I. O. S. P. E., I², 2, 3; Olbia: I. O. S. P. E, I, 26, 29, 31, 32, 33, 39, 40 — şi numeroase alte inscripţii înşirate în Indicele II, p. 551.

[7] Histria I, nr. 8; r. 2—4: Ἔδοξε τῶν [δήμωι ἐπιμηνιεύοντος Φιλοδή[μου τοῦ δεῖνα οἱ σύν]εδροι εἶπαν.

de aceşti dregători prilejuieşte unele nedumeriri în legătură cu atribuţiunile lor exacte. Dacă ţinem seama de faptul că, sub ocupaţia romană, tradiţionalul sfat al cetăţilor guvernate în chip democratic poartă cîte odată numele de συνέδριον[1], interpretarea cea mai simplă ar fi că, prin σύνεδροι, avem a înţelege βουλευταί[2]. E semnificativ însă că în inscripţiile histriene pînă acum ieşite la iveală, chiar în epoca imperială, membrii Sfatului continuă să-şi zică βουλευταί, ca în cunoscuta piatră de mormînt a lui Aelius... « *buleuta* Histria(e) », găsită la Pantelimonul de Sus [3], sau în epitaful histrian din secolul al III-lea, în care se pomeneşte un Αἰσχρίων Ἀρισταγόρου... βουλευτής[4]. Nu trebuie uitat, pe de altă parte, că Histria era o colonie milesiană şi că, tocmai în Milet, membrii unei comisiuni guvernamentale însărcinate cu pregătirea proiectelor urmînd a fi supuse votului popular poartă în epoca elenistică numele de σύνεδροι [5]. Funcţiunea pe care οἱ σύνεδροι o îndeplineau în Milet corespunde aşadar aceleia cu care în Atena erau însărcinaţi οἱ συγγραφεῖς [6], şi, cu acest înţeles, termenul se întîlneşte şi în alte oraşe din Asia Mică [7], apoi în unele cetăţi din jurul Mării Negre [8], la care trebuie să adăugăm acum Histria.

Informaţiile privitoare la demnităţi într-un fel sau altul legate de funcţionarea Adunării populare s-ar putea completa cu o ştire preţioasă, dacă lectura de noi propusă primelor litere păstrate ale unui decret din secolul al III-lea î.e.n. are şanse să se adeverească. Textul e extrem de mutilat, şi tocmai începutul e de o restituire anevoioasă [9]. În măsura în care am fost bine inspiraţi propunînd citirea [ἐπ]ιστάται acolo unde piatra prezintă sigur ΙΣΤΑΤΑΙ, am avea în fragmentul la care facem aluzie prima menţiune a unor dregători pomeniţi în inscripţii din Milet, unde, pe cît se pare, rostul lor era de a prezida desbaterile Adunării. «Trebuie să vedem în *epistaţi* — scrie în această privinţă Rehm, editorul importantelor documente descoperite în Delphinion — o comisiune a Sfatului însărcinată cu ... conducerea dezbaterilor.... Între ei şi *prytani*, raportul trebuie să fi fost acela dintre πρόεδροι şi *prytani* în Atena secolului al IV-lea» [10].

Mai puţin limpede şi mai puţin uşor de lămurit e situaţia unor alţi magistraţi histrieni, a căror menţiune revine în două din documentele de unde ne scoatem informaţiile, primul din secolele III — II, al doilea din secolele II — I î.e.n. [11]. Facem aluzie la colegiul aşa-numiţilor ἡγεμόνες, cunoscut cercetătorilor

---

[1] W. Liebenam, Die Städteverwaltung im römischen Kaiserreiche. Leipzig, 1900, p. 227–228.

[2] Astfel, după toate probabilităţile, într-o dedicaţie din Perinth: [ὁ] δῆμο καὶ οἱ σύνεδροι τὸν ἑαυτῶν σωτῆρα καὶ εὐεργέτην (I.G.R.R.P., I, 793), în altele din Chalkis (I.G.,XII 9, 899, 906), în inscripţia din Callatis publicată de Gr. Tocilescu, « A.E.M.O.», XI, 1887, p. 33, nr. 32 (=I.G.R.R.P., I, 656) şi în numeroase inscripţii din Macedonia citate de M. Feyel, « B.C.H.», LXX, 1946, p. 194 şi urm.

[3] V. Pîrvan, A. R., s.II, t. XXXIV, M.S.I., p. 530, nr. 2.

[4] « Dacia», II, 1925, p. 232, nr. 30.

[5] Syll.³, 273, 577, 663, 683; O.G.I.S., 213.

[6] F. Poland s. v. *Synedrion*, R.—E., IV A, col. 1346.

[7] Syll.³, 363 (Efes).

[8] Odessos (C.I.G., II 2056 e: cf. F. Bilabel, Die ionische Kolonisation, Leipzig, 1920, p. 146); Olbia — dacă decretul în cinstea lui Epicrates fiul lui Nicoboulos, păstrat la Dragomirna, are într-adevăr această provenienţă (opinie pe care nu o împărtăşim). Alte inscripţii din Olbia menţionînd σύνεδροι au fost publicate de Latîşev în I.O.S.P.E., I, 43, 44, 47 (toate din epoca imperială).

[9] Histria I, nr. 13, r. 1—2.

[10] G. Kawerau u. A. Rehm, Das Delphinion in Milet (« Milet. Die Ergebnisse der Ausgrabungen ...», III), Berlin, 1914, p. 197.

[11] Histria I, nr, 3, r. 1—2 şi 7, r. 10.

instituţiilor Histriei mulţumită unei inscripţii publicate de Pîrvan în 1916 în condiţii ce n-au contribuit desigur la deslegarea problemei [1]. În transcrierea lui Pîrvan, fragmentul la care ne referim se înfăţişează precum urmează:

. . . . . καὶ Ἐ. . . .
. . . ημον . . . . .
ψήφισμα . . . .
ἡγεμόνας . . . .
ἐν τῶι Σαμο θρακίωι (ἱερῶι)
. ο ἐσόμενον
. . αι δὲ τοῦ[το το?]
. .[δ]ὲ αὐ[τοῖς?]

Iar în comentariu se arată că e vorba de un « decret onorific... pentru lauda unor conducători de oaste ai Histriei, care au binemeritat de la patria lor, poate cu prilejul vreunor lupte împotriva celţilor, cari tocmai în acest timp, pe la sfîrşitul secolului al III-lea, făceau incursiuni şi prădăciuni în tot ţinutul nord-vestic şi vestic al Mării Negre, pînă la Olbia, de unde avem inscripţia de laudă a lui Protogenes» [2].

Nu e locul să cercetăm în ce măsură — la sfîrşitul secolului al III-lea — mai poate fi vorba de incursiuni ale celţilor spre nordul Mării Negre, şi încă şi mai puţin să luăm în discuţie data probabilă a decretului în cinstea lui Protogenes. Nu putem să nu observăm, în schimb, că, dacă fragmentul publicat de Pîrvan provine fără îndoială dintr-un decret onorific, beneficiarii acestuia n-au putut fi în nici un caz anonimii ἡγεμόνες, pentru simplul motiv că pomenirea lor în partea de sfîrşit a textului, acolo unde termenul apare, ar constitui o încălcare a regulilor cunoscute în materie de decrete ale adunărilor obşteşti.

Ceea ce pare a-i fi scăpat, într-adevăr, editorului, e amănuntul că fragmentul aparţine ultimelor rînduri ale documentului, unde numele titularului nu figurează nici o dată şi unde se dau indicaţii cu privire la gravarea şi expunerea textului adoptat de δῆμος. Simpla recunoaştere a acestui fapt i-ar fi permis să rezolve nu numai problema înţelesului de atribuit termenului ἡγεμόνες, a cărui redare prin « conducători de oaste » nu ţine seamă de context, dar şi pe cea a reconstituirii inscripţiei în partea-i păstrată, pe care Pîrvan s-a ferit s-o încerce, cu toate că nu e numai posibilă, dar lesnicioasă, cum se poate vedea din citirea pe care o propunem:

καὶ ε[ὐνοίας τῆς εἰς τὸν]
[δ]ῆμον. [ἀναγράψάι δὲ τόδε τὸ]
ψήφισμα [εἰς στήλην τοὺς]
ἡγεμόνας [καὶ ἀναθεῖναι]
ἐν τῶι Σαμο[θρακίωι]
[τ]ὸ ἐσόμενον [ἀνάλωμα δο-]
[ῦν]αι δὲ τοὺ[ς οἰκονόμους. πέμ-]
[ψαι] δὲ αὐ[τῶι καὶ ξένια τοὺς]
[οἰκονόμους. . . . .]

---

1 Histria IV (= « A.A.R. », t. XXXVIII, M.S.I., 1916), p. 543, nr. 4.
2 Ibidem, p. 544—545.

Din fragmentele acum ieşite la iveală — şi unul şi altul aparţinînd unor decrete — unul, mai ales, prezintă o asemănare semnificativă cu fragmentul descoperit de Pîrvan, aşa cum am încercat să-l reconstituim:

[. . . . . τὸ δὲ ψήφισμα]
[τοῦτο ἀναγράψαι το]ὺς ἡγεμό-
νας εἰς στήλη[ν κ]αὶ ἀναθεῖναι ἐν
τῶι ἱερῶι τοῦ 'Απόλλωνος...[1].

În amîndouă cazurile, *hegemonii* apar ca magistraţi sau slujbaşi însărcinaţi cu o treabă ce n-are nimic militar[2]. Trebuie să admitem, în aceste condiţii, că în viaţa publică a Histriei termenul se aplica fie unor magistraţi din totdeauna cunoscuţi — cum ar fi *archonţii* — însărcinaţi, între altele, cu aducerea la îndeplinire a deciziilor Adunării[3], fie unui colegiu special de dregători purtînd acest nume, asupra căruia descoperiri viitoare ne vor aduce poate informaţii suplimentare[4]. În alte părţi ale lumii greceşti, demnitatea de ἡγεμών pare să fi fost uneori de caracter civil, de pildă la Chalkis, unde, în secolul al III-lea e.n., magistratul astfel numit păstrează încă rolul de eponym[5], alteori de caracter militar, cum e cazul celor doi ἡγεμόνες aleşi de tomitani în împrejurări grele, pentru o durată limitată[6].

Intregirea propusă fragmentului publicat de Pîrvan în « Histria IV» sub nr. 4, pe care ne încumetăm a o considera neîndoioasă, prezintă şi interesul de a completa informaţiile de care dispunem pînă aici în legătură cu « gestionarul» fondurilor cetăţii, magistratul indicat în unele documente cu numele de οἰκονόμος[7], în altele cu acela de ταμίας[8]. Într-un caz şi în celălalt, funcţiunea părea a fi comportat un unic titular, de vreme ce textele la care ne referim pomenesc

---

[1] Histria I, nr. 3, r. 1—3.

[2] În realitate, despre organizarea militară a Histriei în perioada autonomiei sîntem lipsiţi cu totul de ştiri, cum relevă cu dreptate T.V. Blavaţkaia, op. cit., p. 194. Singura informaţie de acest fel datează din epoca imperială, dacă citirea [στρα]τηγόν, într-un decret de la sfîrşitul secolului al II-lea sau de la începutul secolului al III-lea e.n., are şanse să fie adevărată (Histria I, nr. 19, r. 20). Pe de altă parte, oricît ar părea de curios, în documente epigrafice ale unor cetăţi din Grecia metropolitană nu lipsesc menţiuni de demnitari militari însărcinaţi fie cu transmiterea către cei interesaţi, fie cu supravegherea gravării unor decrete ale Adunării: τῆς διαποστολῆς (τοῦ ψηφίσματος) ἐπιμεληθῆναι τοὺς στρατηγ[οὺς] (O.G.I.S., 248, r. 58) şi, mai ales: ἀναγράψαι δὲ τόδε τὸ ψήφισμα τοὺ πολεμάρχους (O. G. I.S., 81, r. 23). În aceeaşi ordine de idei, cf. şi observaţiile lui E. Bikerman despre diversitatea magistraţilor puşi să vegheze asupra publicării decretelor în epoca elenistică (Institutions des Séleucides, Paris, 1938, p. 158).

[3] Cu titlul de exemplu, cf., în decretul de la Dragomirna, dispoziţia după care săparea în piatră a decretului şi expunerea lui în anumite condiţii sînt lăsate în seama colegiului de *archonţi*: τὸ δὲ ψ[ήφισμ]α τοῦτο ἀναγραφῆναι εἰς τελα[μῶνα] λίθινὸν ὑπὸ τῶν ἀρχόντων καὶ στ[αθῆν]αι ἐν τῶι ἱερῶι τοῦ 'Απόλλωνος... (Syll.[3] 707, r. 37 şi urm.). La Histria chiar, dacă întregirea de noi propusă unui fragment de decret de la sfîrşitul secolului al III-lea e exactă, aceeaşi însărcinare e dată într-un caz probabil excepţional unor cetăţeni aleşi anume: [ἑλέσθαι δὲ καὶ ἄνδρας δύ]ο οἵτ[ι]νε ἐπιμελή[σονται τῆς ἀναγραφῆς καὶ τῆς ἀνα]θέσεω; τῶι τελ[αμόνων...] (Histria I, nr. 13, r. 5—7. Cf. Syll.[3], 695, r. 91—92; 721, r. 53—54).

[4] În afară de textele citate, de ἡγεμόνες, în cetatea de pe ţărmul lacului Sinoe, se mai vorbeşte şi în inscripţia publicată în Histria I sub nr. 7, — prea mutilată şi prea anevoie de întregit pentru a putea fi de folos din punctul de vedere al problemei ce ne interesează.

[5] Syll[3]. 898, r. 1.

[6] Syll.[3], 731, r. 11—13.

[7] Histria I. nr. 3, r. 3—4 şi 5—7: τὸ δὲ ἀνάλωμα δοῦναι τὸν οἰκονόμον... ἀποστεῖλαι δὲ αὐτῷ καὶ ξένια τὸν οἰκονόμον . .

[8] « Dacia», II, 1925, p. 205, nr. 9, r. 10: δοῦναι τὸν τ[αμίαν ἀφ'ὧν χειρίζει αὐτό;...].

un singur ταμίας şi un singur οἰκονόμος. Numai fragmentul din « Histria IV» — în citirea noastră — prezintă lecţiunea τού[ς οἰκονόμους], conjectură ce ar putea fi socotită greşită, dacă argumente temeinice n-ar pleda pentru admiterea ei întocmai.

Într-adevăr, aşa cum s-a observat, întregul conţinut al fragmentului nu lasă îndoială asupra faptului că ne găsim înaintea părţii finale a unui decret onorific, şi mai precis a clauzelor referitoare la gravarea şi expunerea textului, precum şi la suma necesară în acest scop. Spre aceeaşi concluzie ne duce limpezimea cu care — la sfîrşitul rîndului 7 — în desenul şi fotografia publicate de Pîrvan se disting literele TOY...[1]. În sfîrşit, o încheiere asemănătoare se poate trage din împrejurarea că în decretul de la Dragomirna (despre a cărui provenienţă nè propunem să ne ocupăm cu alt prilej), în rîndurile 39 şi următoarele, se citeşte: τ[ὸ δὲ ἀ]νάλωμα τὸ εἰς τὸν τελαμῶνα δ[οῦναι τ]οὺς οἰκονόμους ἀφ'ὧν χειρίζουσ[ιν αὐτ]οί[2]. În aceste condiţii, se poate afirma cu certitudine că, într-un moment ce trebuie căutat spre sfîrşitul secolului al III-lea, funcţia de « vistier» al Histriei trebuie să fi fost colegială, chia dacă în alte epoci regula aceasta va fi cunoscut modificări.

Altă întrebare e, fireşte, aceea de a şti dacă termenii ταμίας şi οἰκονόμος vor fi indicat obişnuit pe acelaşi dregător, sau pe deţinătorii unei funcţii a cărei denumire s-a schimbat în curgerea vremii. Larga aproximaţie cu care sîntem nevoiţi să datăm documente pentru a căror încadrare cronologică nu dispunem decît de caracterele lor paleografice nu ne îngăduie să atingem sub acest raport precizia dorită. Descoperiri ulterioare ne vor ajuta, poate, şi în această privinţă, dar, în aşteptare, nu va fi lipsit de interes să semnalăm prezenţa în cetatea noastră a unor magistraţi distincţi de ταμίαι şi de οἰκονόμοι, aşa numiţii μερισταί, « împărţitori» sau « distribuitori» ai fondurilor publice. Într-un text ce ne-a mai reţinut atenţia, citim, într-adevăr, după obişnuita formulă prescriind săparea şi expunerea în templul lui Apollo a hotărîrii Adunării:

...... τὸ δὲ
ἀνάλωμα δοῦναι τὸν οἰκονόμον
μερίσαι δὲ τοὺς μεριστάς [3].

Cum e uşor de văzut, în grija abia pomeniţilor μερισταί nu pare a fi intrat şi gestiunea efectivă a tezaurului, cîtă vreme, după rîndurile citate, sarcina aceasta era rezervată « economului» — mînuitor al sumelor intrate şi ieşite din vistierie: « economul» e cel ce pune la dispoziţie banii necesari pentru gravarea stelei şi tot lui i se dă în grijă trimiterea de daruri (ξένια) necunoscutului sărbătorit. Ne găsim, prin urmare, în faţa unei specializări în materie de gospodărire a banului public împinsă destul de departe, fapt cu atît mai notabil cu cît, în alte locuri, operaţia indicată prin verbul μερίζειν (« a aloca »[4], dacă ne putem permite acest împrumut vocabularului administrativ al zilelor noastre) e de că-

[1] Histria IV, p. 544 şi pl. II, 1.
[2] Syll.[3], 707, r. 39 şi urm.
[3] Histria I, nr. 3, r. 3—5.
[4] Acesta e neîndoios înţelesul lui μερίζω într-un important pasaj din Constituţia atenienilor, în care, înşirînd atribuţiile celor zece ἀποδέκται, Aristotel ni-i înfăţişează la începutul activităţii lor « distribuind» între diferiţii magistraţi sumele disponibile, operaţie indicată prin termenul μερισμός: τῇ μὲν οὖν προτεραίᾳ δέχονται τὰς π[άσα]ς καὶ μερίζουσι ταῖς ἀρχαῖς, τῇ δ'ὑστεραίᾳ τόν τε μερισμὸν εἰσ[φέρου]σι γράψαντες ἐν σανίδι (XLVIII, 2). Cf. şi Syll.[3], 206, r. 40—42 (Atena): τὸ δὲ ἀργύριον διδόναι τοῖς ἀθλοθέταις (εἰς τοὺς στεφάνους) τὸν τοῦ δήμου ταμίαν ἐκ τῶν εἰς τὰ κατὰ ψηφίσματα τῶι δήμωι με[ριζ]ομένων...

derea aceluiaşi dregător care face plăţile: μερίσαι τὸν ἐπὶ διοικήσει, sau: μερίσαι τὸν ταμίαν τῶν στρατιωτικῶν, cum citim într-o serie de decrete attice[1]. Într-un singur document, emanînd de la cunoscutul κοινὸν τῶν περὶ Διόνυσον τεχνιτῶν, întîlnim funcţiunea de μερισταί, în înţelesul de « distribuitori » şi, totodată, « mînuitori » de bani obşteşti, de vreme ce se dă acestora însărcinarea să plătească o sumă votată de Adunare: [δοῦναι δὲ] α[ὐ]τοῖς τοὺς μερι[σ]τά[ς] εἰς θυσίαν ὅσον [ἂν ταξῆι ἡ] σύνοδος (« împărţitorii să le pună la dispoziţie, în vederea sacrificiului, cît va fi găsit cu cale Adunarea »)[2]. Cea mai perfectă analogie pentru magistratura care ne reţine atenţia se întîlneşte însă în Milet, unde, aşa cum rezultă limpede dintr-un document de o excepţională însemnătate, regulamentul « fundaţiei » culturale întemeiate de Eudemos, funcţiunea de « împărţitori » ai fondurilor obşteşti era îndeplinită de ἀνατάκται, administratori generali ai veniturilor cetăţii, în grija cărora pare să fi fost distribuirea sumelor necesare activităţii fiecărui colegiu de magistraţi: τοὺς δ'ἀνατάκτας τοὺς διο[ι]κοῦντας τὰς τῆς πόλεως προσόδους ἐξαιρεῖν καθ'ἕκαστον ἔτος ἐν τῆι ἀνατάξει στατῆρας τριακοσίους ἀντὶ τῆς ἐσομένης ἀπὸ τῶν χρημάτων προσόδου καὶ μερίζειν ἐν τοῖς ἀναλώμασι τῶν ταμιῶν ἑκάστωι κατὰ μῆνα τὸ ἐπιβάλλων[3].

Următoarea ştire asupra căreia socotim util să atragem atenţia e oferită de o dedicaţie din jurul anului 300 î.e.n., pusă să perpetueze amintirea magistraţilor însărcinaţi cu apărarea intereselor minorilor orfani, într-un an cînd sacerdote eponym al Histriei era un Nicosthenes (sau Nicon?) altminteri necunoscut[4]. Colegiul de dregători în chestiune — ὀρφανισταί pe numele-i grec — reprezintă o instituţie al cărei interes nu mai are nevoie să fie subliniat, dar asupra căreia informaţiile la dispoziţia noastră sînt extrem de reduse[5]. Dacă se exceptă documentul la care ne referim, singură o inscripţie din Selymbria pomeneşte pe aceşti apărători ai copiilor lipsiţi de părinţi, o listă de amenzi aplicate în exerciţiul atribuţiunilor lor de diferiţi magistraţi, printre care unii ὀρφανισταί, în număr nedefinit[6]. Aceasta nu înseamnă, fireşte, că, într-o formă sau alta, magistraţi cu atribuţii asemănătoare n-au mai existat în lumea greacă, sau că instituţia ca atare ar fi o născocire a cetăţilor din regiunile trace. În această materie, ca în atîtea altele, legislaţia Atenei trebuie să fi oferit exemplul[7], şi e caracteristic faptul că în tratatu-i despre « Constituţia atenienilor » Aristotel oferă informaţii preţioase despre supravegherea exercitată de archontele eponym asupra chipului cum tutorii înţelegeau să-şi îndeplinească obligaţiile faţă de « pupilele » încredinţate lor de obşte. « Archontele eponym — citim în cap. LVI, 7 — se îngrijeşte de orfani, de fetele moştenitoare şi de femeile

---

[1] Syll.[3], 466, r. 25; 499, r. 25; 535, r. 30—32; 661, r. 21—22. Cf. O.G.I.S., 117, r. 21; 118, r. 24.

[2] O. Kern, Die Inschriften von Magnesia am Maeander. Berlin, 1900, nr. 54, r. 36—37.

[3] G. Kawerau u. A. Rehm, Das Delphinion in Milet, nr. 145 (=Syll[3]., 577), r. 19 şi urm. Cf. şi O.G.I.S., 213, r. 33 şi urm.: τὸ δὲ ἀργύριον τὸ εἰς [τὴν εἰκόνα] ἐξελεῖν τοὺς ἀνατάκτας.. ἔπειτ' ἂν καὶ τὰ [ἄλλα χρήματα μερί]σωσιν ..

[4] Histria I, nr. 32, r. 1—2: 'Ορφανισταὶ οἱ ἐπὶ ἱέρεω Νικ[οσθένους τοῦ δεῖνα, Εὐφρ]αίων Φιλίνου, 'Απολλόδοτ[ος τοῦ δεῖνα].

[5] Puţinul material literar şi epigrafic e adunat la E. Ziebarth, R.—E., XVIII, col. 1197. Cf. şi A. Dorjahn, ibidem, col. 1197—1200.

[6] G. Seure, « B.C.H. », XXXVI, 1912, p. 549, nr. 9. Caracterul public al funcţiunii e, în acest oraş, neîndoielnic, ceea ce nu e cazul aşa numiţilor συ[νορφα]νισταί pomeniţi într-o inscripţie din Efes (Syll[3]. 364, r. 28).

[7] Se cuvine relevată totuşi existenţa în Creta a unor ὀρφανοδικασταί amintiţi de Legea din Gortys XII 22, a căror instituţie ar putea fi mai veche decît textul atribuit astăzi de cei mai mulţi secolului al V-lea î.e.n.

rămase gravide la moartea soţului, putînd pedepsi cu amendă sau chema înaintea instanţelor judecătoreşti pe cei ce săvîrşesc în paguba lor vreo nedreptate. El închiriază proprietăţile orfanilor şi ale fetelor moştenitoare, pînă ce acestea ating vîrsta de patrusprezece ani, contractînd în favoarea lor ipoteci asupra bunurilor locatarilor. Tot el constrînge pe tutori să-şi facă datoria, atunci cînd nu îndeplinesc obligatia de a asigura întreţinerea minorilor: ἐπιμελεῖται δὲ καὶ τῶν ὀρφανῶν καὶ τῶν ἐπικλήρων καὶ τῶν γυναικῶν ὅσαι ἂν τελευτ[ήσαντος τοῦ ἀνδ]ρὸς σκήπτωνται κύειν καὶ κύριός ἐστι τοῖς ἀδικοῦσιν ἐπιβάλ[λειν ἢ εἰσάγειν εἰς] τὸ δικαστήριον. Μισθοῖ δὲ καὶ τοὺς οἴκους τῶν ὀρφανῶν καὶ τῶν ἐπικλ[ήρων, ἕως ἄν τις τετταρ]ακαιδεκέτις γένηται, καὶ τὰ ἀποτιμήματα λαμβάν[ει. καὶ τοὺς ἐπιτρόπους], ἐὰν μὴ διδῶσι τοῖς παισὶ τὸν σῖτον, οὗτος εἰσπράττ ι.

Dacă, în exerciţiul acestor atribuţiuni, archontele va fi fost dintru început ajutat de magistraţi în subordine, în starea actuală a informaţiilor n-o putem spune. Sigur e doar că în secolul al IV-lea el era asistat de un colegiu de ὀρφανοφύλακες, aşa cum rezultă dintr-un text al lui Xenofon[1], şi că, sub acest din urmă nume, dregători însărcinaţi cu protecţia orfanilor se întîlnesc în Naupactos şi în Gorgippia, menţionaţi în inscripţii prea fragmentare pentru a putea desprinde din ele informaţii circumstanţiate[2]. Histria se situează prin urmare printre puţinele cetăţi în a căror legislaţie apărarea minorilor lipsiţi de părinţi era încredinţată unor organe special create, şi această trăsătură a organizării ei, despre care nu existau pînă acum ştiri, constituie interesul de căpetenie al unui document ce ridică dealtminteri şi o altă problemă, asupra căreia nu va fi inutil să zăbovim.

Facem aluzie la împrejurarea — deja semnalată — că lista de magistraţi care ne reţine atenţia *e datată*, şi anume cu numele unui ἱερεύς care nu poate fi decît preotul lui Apollo Tămăduitorul. Se ştie însă că, într-o lucrare citată la începutul acestui studiu, şi la care am mai avut prilejul să ne referim, cercetătoarea sovietică T. V. Blavaţkaia a emis ipoteza potrivit căreia, între secolele IV-II î.e.n., datarea documentelor publice s-ar fi făcut în Histria cu numele aşa-numitului ἐπιμηνιεύων τῆς ἐκκλησίας — preşedinte al Adunării şi, totodată, al comisiunii de ἐπιμήνιοι, secţiune a Sfatului îndeplinind în cetatea dobrogeană funcţiunile obişnuite ale prytanilor atenieni[3]. « În epoca democraţiei trainice — scrie T. V. Blavaţkaia, vrînd să înţeleagă prin aceasta un regim de precumpănire a forţelor democratice asupra celor aristocratice — Adunarea poporului evita să folosească o datare după preotul lui Apollo, datare ce exista în timpurile vechi, cînd aristocraţia era încă puternică. Caracteristic e faptul că, în secolul al V-lea î.e.n., reprezentanţii aristocraţiei, membrii neamului Theodotos, îşi datau dedicaţiile . . . . după preoţii lui Apollo». Pe de altă parte, observă în continuare aceeaşi învăţată, ceva mai tîrziu, « în epoca lui Aristagoras, ideile aristocratice s-au întărit în Histria, şi au apărut din nou datările după preoţi eponymi »[4].

Ipoteza de lucru a cercetătoarei sovietice (căci e vorba de o ipoteză de lucru, asupra exactităţii căreia autoarea nu-şi face iluzii, avînd grijă să atragă atenţia că, « pînă la descoperirea unui mai mare număr de monumente epi-

---

[1] De vect., II 7.

[2] Naupactos: G. Klaffenbach, « Sitzber. Akad. Berlin », philos. — hist. Kl., 1935, XIX, p. 693—694 (sec. II î.e.n.); Gorgippia: I.O.S. P.E., IV, 434, frg. *b* + *C*, r. 4 (sec. I—II e.n.).

[3] V. V. Latîşev, op. cit., p. 295 şi urm. Cf. Szanto. în R.—E., VI, col. 178 şi G. Busolt, Griechische Staatskunde, München, 1920, vol. I, p. 419, n. 4 şi 477.

[4] « V. D. I », 1949, fasc. 3, p. 40; cf. T. V. Blavaţkaia, op. cit., p. 193—194.

grafice, presupunerea în legătură cu cele două feluri de datări.... rămîne o simplă presupunere» [1]) a întîlnit o primire favorabilă, în ciuda unor inconsecvenţe asupra cărora nu se poate trece cu vederea.

Nu poate fi lăsată nerelevată, de pildă, împrejurarea că dedicaţiile membrilor familiei lui Theodotos — Theoxenos şi nepoţii acestuia, Xenocles şi Theoxenos ai lui Hippolochos — datate de Pîrvan, respectiv, din ultimii ani ai secolului al V-lea şi din prima jumătate a secolului al IV-lea [2] — trebuie să fi fost săpate într-o vreme cînd înscăunarea în Histria a regimului democratic era, după toate probabilităţile, un fapt împlinit. Opinia curentă în această privinţă fiind că răscoala despre care ne informează Aristotel în «Politica» s-ar fi petrecut în jurul anului 400 î.e.n. [3], tocmai T. V. Blavaţkaia formulează argumente valabile în favoarea unui antedatări a importantului eveniment. « Hristo Danov. . . — scrie autoarea în această privinţă — e de părere că evenimentele din Histria pot fi referite la sfîrşitul secolului al V-lea — începutul secolului al IV-lea î.e.n. Această datare nu ni se pare convingătoare. E greu de presupus, într-adevăr, că în secolul al V-lea ritmul dezvoltării coloniilor de pe ţărmul de vest al Pontului a rămas atît de mult în urmă faţă de dezvoltarea altor πόλεις ale Mării Negre. La mijlocul secolului al V-lea, în Sinope nu se mai ducea lupta împotriva oligarhiei, ci împotriva tiraniei, iar în Olbia exista deja democraţia. Expediţia lui Pericles în regiunea Pontului şi încadrarea unei părţi a oraşelor din vestul Mării Negre în alianţa maritimă ateniană nu puteau să nu exercite o influenţă asupra întăririi poziţiilor democraţiei în oraşele pontice de vest. . .» [4].

Nu e, fireşte, locul să intrăm în examenul adîncit al acestor obiecţii, a căror temeinicie în ansamblu nu ni se pare contestabilă. Trebuie să observăm însă că, dacă acceptăm concluzia după care cel mai tîrziu în anul 436 î.e.n. Histria a abandonat forma de guvernămînt oligarhică pentru a trece în rîndul cetăţilor cîrmuite democratic (şi, poate, cu acelaşi prilej, în rîndul cetăţilor aliate Atenei, ipoteză încă neconfirmată de documente, dar în legătură cu care descoperiri lămuritoare sînt oricînd posibile), sîntem obligaţi să admitem deopotrivă că dedicaţiile puse sub preoţii lui Apollo, Theodotos şi Hegesagores, nu oglindesc un mod de datare propriu regimului aristocratic, ci unul moştenit de la regimul aristrocratic, dar folosit în continuare de regimul democratic, care nu pare să fi schimbat ceva în această privinţă.

Către aceiaşi încheiere ne conduce observaţia că documentele invocate de cercetătoarea sovietică în sprijinul ipotezei sale sînt exclusiv decrete ale Adunării Poporului [5], altfel spus, acte a căror încadrare cronologică se cerea făcută cu o exactitate mai mare decît aceea rezultînd din simpla menţiune a eponymului. Înscris în preambulul hotărîrii, numele acestuia indica un întreg an calendaristic, cîtă vreme anul politic al cetăţilor guvernate democratic se împărţea în atîtea subdiviziuni cîte fracţiuni ale Sfatului erau succesiv însărcinate cu rezolvarea treburilor obşteşti [6]. În aceste condiţii, e uşor de văzut că datarea unui

---

[1] « V. D. I. », 1949, fasc. 3, p. 4o.

[2] Histria IV, p. 538—539. Cf. « Dacia», III-IV, 1927—1932, p. 393—395.

[3] În ultimă instanţă, Em. Condurachi, op. cit., p. 117—125.

[4] « V. D. I.», 1949, fasc. 3, p. 37.

[5] Histria VII, nr. 4 şi 11; « Dacia», II, 1925, p. 204, nr. 8; III—IV, 1927—1932, p. 401, nr. 3. La aceste inscripţii, de mai multă vreme cunoscute, se adaugă acum textele publicate de noi în Histria I sub numerele 1, 2, 8.

[6] La Histria, după toate probabilităţile, zece, cum vom încerca s-o dovedim într-un studiu viitor.

decret cu numele mai marelui colegiului de ἐπιμήνιοι (totodată preşedinte al Adunării convocate în timpul cît se întîmpla să-şi exercite autoritatea) prezenta nu numai avantajul de a permite o încadrare cronologică precisă, dar şi pe acela de a fixa răspunderea conducătorului dezbaterilor în adoptarea eventualelor măsuri ilegale. Acesta e motivul pentru care în Attica, de pildă, în decretele secolelor al V-lea şi al IV-lea, numele archontelui eponym se citeşte în unele cazuri, dar nu lipseşte niciodată acel al tribului în funcţie de prytan, nici al preşedintelui Adunării, care e tocmai « epistatul » prytanilor [1]. Responsabilitatea acestuia şi a colegilor lui e angajată direct de propunerile făcute în cursul şedinţii împotriva legii sau a ordinii de zi, şi nu e nevoie de multe citate pentru a ilustra o situaţie care, în istoria zbuciumată a Adunării ateniene, trebuie să fi îmbrăcat nu odată un aspect dramatic.

Impresionantă, sub acest raport, e pagina din Thucydide în care, evocînd sforţările lui Nicias de a obţine o revenire asupra votului cu care se decisese expediţia împotriva Siciliei, istoricul pune în gura omului de stat pateticele cuvinte: « Şi tu, prytane (e vorba de preşedintele Adunării înaintea căreia vorbeşte fiul lui Niceratos), de crezi că trebuie să te îngrijeşti de soarta statului, şi de vrei să fii bun cetăţean, pune din nou în dezbatere chestiunea şi cere un nou vot atenienilor. Dacă te temi să revii asupra votului dat, gîndeşte-te că această călcare de lege nu-ţi poate aduce vină, cînd se face în faţa atîtor martori. . . » [2].

Că temerea de care vorbeşte Nicias — frica posibilei învinuri de ştirbire a autorităţii unui lucru hotărît — nu era o vorbă goală, o dovedeşte textul reprodus de Demosthene, după ale cărui prevederi prytanul care n-ar fi condus dezbaterile κατὰ τὰ γεγραμμένα se expunea la o amendă de 1000 de drachme [3]. O mai dovedesc frecventele interdicţii, stipulate în chiar corpul decretelor, de a se repune în discuţie anumite dispoziţii ale Adunării, sub pedepse ce variază în raport cu caracterul hotărîrii nesocotite [4]. La Histria, ca să citām în această privinţă un exemplu familiar, în decretul în cinstea lui Meniscos, publicat în 1934, opreliştea de a suprima reuniunea periodică a triburilor e exprimată sub forma unei ameninţări împotriva celui care ar formula şi a preşedintelui care ar pune la vot o astfel de propunere: ὃς δ'ἂν εἴπῃ ἢ [ἐ]πιμη[νι]εύσῃ τοῦ ἀρθῆναι τὴν σύνοδον . . . ἀποτεισάτωσα[ν ταῖς] φυλαῖς χρυσοῦς πέντε καὶ ἔστωσ[αν ἱερόσ]υλοι [5].

Modul cum e redactat aliniatul nu lasă îndoială asupra preocupării de a fixa răspunderile într-o materie care ar fi putut da naştere la controverse. Tot atît de limpede se vede, de altă parte, interesul ca în textul diferitelor hotărîri să nu lipsească numele persoanei sub a cărei autoritate acestea vor fi fost luate. Aceasta explică deajuns menţiunea în preambulul decretelor histriene a atît de des pomenitului ἐπιμηνιεύων, pentru a mai fi nevoie să recurgem la ipoteza unei treceri a privilegiului eponymiei de la preotul lui Ἀπόλλων Ἰατρός la

---

[1] W. Larfeld, Handbuch der griechischen Epigraphik, II (Leipzig 1902), p. 644 şi 647—649.

[2] VI 14 (trad. Jakotă). Cf. şi Xenoph., Hist., Gr., I 7, 14.

[3] Contra Timocr. 22: ἐὰν δ'οἱ πρυτάνεις μὴ ποιήσωσι κατὰ τὰ γεγραμμένα τὴν ἐκκλησίαν ἢ οἱ πρόεδροι μὴ χρηματίσωσι, ὀφείλειν τῶν μὲν πρυτάνεων ἕκαστος χιλίας δραχμὰς ἱερὰς τῇ Ἀθηνᾷ, τῶν δὲ προέδρων ἕκαστος ὀφειλέτο τετταράκοντα δραχμὰ ἱερὰς τῇ Ἀθηνᾷ

[4] Cu titlu de exemplu, Syll. 3, 147, r. 51—52; 577, r. 65—66; 109, r. 13 —14.

[5] « Istros», I, 1934, p. 123, r. 27—32. Cf. O.G.I.S., 4, r. 91: αἱ δ[έ] κέ τις ἢ ῥήτω[ρ] εἴπῃ ἢ ἄρχων [ἐσ]αγάγῃ [ἢ ἐπ]ιμήνιος ἐσ[εν]ίκῃ; ἄκυρά τ[ε] ἔστω καὶ ὀφε[λ]λέτω ἕκαστο[ς] στάτηρας τριακοσίους κτλ.

demnitarul laic care e preşedintele Adunării. În treacăt fie spus, nici nu se vede cum ar fi putut acesta data cu numele lui documente dintr-o altă sferă decît a propriei activităţi, cîtă vreme demnitatea pe care o exercita trebuie să fi avut o durată restrînsă [1]. Nu e deci de mirare că, pînă în acest moment, nici o inscripţie *care să nu fie un decret* nu menţionează titlul pretinsului eponym, cîtă vreme un document excepţional, decretul în cinstea lui Aristagoras al lui Apaturios — al cărui preambul e cel mai complet din cîte s-au păstrat în epigrafia histriană — prezintă, pe lîngă referinţa la sacerdotele în exerciţiu, numele *epimenului* sub a cărui preşidenţie s-a votat hotărîrea: ἱερωμένου 'Αρισταγόρου· τοῦ 'Απατουρίου τὸ τέταρτον, μηνὸς 'Αρτεμεισιῶνος δεκάτῃ ἱσταμένου, ἐπιμηνιεύοντος τῆς ἐκκλησίας 'Αθηνάδου τοῦ 'Απολλοδώρου, Ξενοχάρης 'Εκαταίου εἶπεν.. [2].

Un astfel de text nu putea, fireşte, să nu reţină atenţia, şi s-a văzut dintr-un citat anterior că autoarea ale cărei păreri le discutăm îl cunoaşte şi caută să-l explice, făcînd presupunerea că în zilele lui Aristagoras « ideile aristocratice s-au întărit în Histria», ceea ce ar fi adus după sine reintroducerea eponymatului sacerdotal [3]. Nu discutăm, pentru moment, explicaţia, asupra căreia vom mai avea prilejul să revenim. Faptul însă rămîne, şi el constituie dovada, fie că la jumătatea secolului I î.e.n. (dată pe care continuăm s-o atribuim decretului lui Aristagoras) în viaţa publică histriană datările după preoţi redevin curente, fie (cum ni se pare mai plauzibil) că eponymia sacerdotelui lui Apollo n-a fost în realitate nici cînd pusă în discuţie, menţionarea în decrete a *epimenilor* nefiind decît mijlocul de a obţine mai multă precizie în încadrarea cronologică a unor documente al căror cuprins impunea această precauţie. În sprijinul acestei interpretări, fragmentul referitor la ὀρφανισταί aduce acum un argument decisiv, întrucît, aşa cum am avut prilejul s-o semnalăm, caracterele lui paleografice îl situează în jurul anului 300 î.e.n. (într-o vreme, deci, cînd regimul democratic histrian trebuie să se fi găsit în plină maturitate), iar în primul lui rînd se citeşte referinţa la bine cunoscutul ἱερεύς, mod de datare în care eram îndemnaţi să vedem o trăsătură distinctivă a regimului aristocratic [4].

Discuţia care precede va fi avut, credem, utilitatea de a pune în lumină o particularitate a societăţii antice îndeobşte, vrem să spunem ataşamentul la unele forme tradiţionale de organizare politică. În materialul epigrafic pe care încercăm să-l facem cunoscut, acest conservatism îşi găseşte expresie în persistenţa vreme de mai multe veacuri a unui ansamblu de instituţii şi magistraturi caracteristice democraţiilor de tip antic. Din acest punct de vedere, întregind tabloul cîrmuirii Histriei sub regimul instaurat în a doua jumătate a secolului al V-lea î.e.n., informaţiile pînă aici înşirate ne permit pentru întîia oară să judecăm în cunoştinţă de cauză şi măsura în care instituţiile coloniei dobrogene perpetuau instituţii ale metropolei care o întemeiase, şi durata acestor instituţii, dintre care unele sînt atestate pînă în preajma erei noastre, altele încă sub ocupaţia romană [5].

---

[1] La Atena, autoritatea «epistatului» prytanilor dura o zi şi o noapte (Aristot., Const. Aten., XLIV).

[2] Syll.[3], 708, r. 1—3.

[3] Mai sus, p. 438 şi n. 4.

[4] Aceeaşi menţiune a sacerdotelui eponym, într-o vreme cînd — potrivit teoriei pe care o discutăm — datarea actelor oficiale ar fi trebuit să se facă exclusiv prin indicarea *epimen*-ului în funcţie, se întîmpină în decretul publicat de Pîrvan, « Dacia», II, 1925, p. 205, nr. 9, emendat de L. Robert, « B. C. H.», LIII, 1929, p. 154, n. 3.

[5] Ca să citäm un singur exemplu, preotul lui Apollo datează cu numele lui două dedicaţii din secolul al II-lea e.n. (Histria I, nr. 15 şi 22).

Dacă însă, pentru observatorul superficial, întîlnirea în documente a acelorași termeni și denumiri ar putea da impresia că nimic nu s-a schimbat în cetatea de pe țărmul lacului Sinoe între expediția lui Alexandru și epoca lui August, pentru istoric, sub aparențele neschimbate ale *polis*-ului clasic, se întrevăd prefacerile săvîrșite în structura socială a Histriei de-a lungul perioadei elenistice: concentrarea averilor, pauperizarea unui număr crescînd de locuitori, înăsprirea luptei de clasă. Despre condițiile în care s-au petrecut aceste transformări, ne-am ocupat cu alt prilej[1]. Nu socotim deci necesar să revenim asupra lor, dar nu putem lăsa nerelevată o împrejurare care e și ea un semn al vremii de care vorbim, și anume frecvența decretelor onorifice în materialul de unde ne scoatem informațiile. Adăugate la textele pînă aici cunoscute, cele treisprezece decrete mai mult sau mai puțin fragmentare în curs de apariție în volumul « Histria I » sporesc considerabil cunoștințele noastre despre situația internă a orașului într-o vreme pe care fiecare nou document contribuie s-o înfățișeze ca pe o perioadă de criză.

În nemijlocită legătură cu această criză, și ca o consecință a ei, trebuie privită apariția în Histria a unei instituții despre care ne informează două din decretele pomenite, unul de la sfîrșitul secolului al III-lea, altul de la jumătatea secolului al II-lea î.e.n. După arătările primului[2], titularul, Diogenes al lui Diogenes, pare să-și fi ajutat concetățenii în două rînduri, împrumutîndu-le cîte 500 stateri de aur, fără dobînzi, odată în vederea procurării de grîne, altă dată nu se știe în ce împrejurări. Termenul însuși folosit pentru a exprima ideea ajutorării de care vorbim — verbul σιτωνεῖν — trebuie luat ca o aluzie la instituția cunoscută sub numele de σιτωνία, des întîlnită în orașele din Grecia metropolitană și care, născută din nevoia de a asigura întreținerea părții celei mai puțin avute a populației[3], trădează, pe de o parte, crescînda sărăcire a maselor de-a lungul epocii elenistice, pe de alta, concentrarea bogățiilor în mîna unui număr restrîns de profitori ai mizeriei obștești. Fenomenul « evergetismului » e dar corelativ pauperismului generalizat, și aceasta explică nu numai insistentele apeluri adresate celor « puternici » de a veni în ajutorul celor « slabi » (deosebit de caracteristice sînt, din acest punct de vedere, indicațiile cuprinse în decretul pentru Protogenes din Olbia: συνελθὼν ὁ δῆμος διηγωνιακὼς... παρεκάλει πάντας τοὺς ἰσχύοντας βοηθῆσαι[4]), dar și înverșunarea luptei care, în orașele atinse de criză, opune pe săraci bogaților, în numele unui program de revendicări din care nu lipsesc « împărțirea pămîntului » și « iertarea datoriilor »[5].

Ce fel va fi fost organizată în Histria opera de asistență pe care o implică instituția *sitoniei*, deocamdată n-o putem spune. Indicațiile celui de-al doilea decret la care am făcut aluzie nu-s nici ele mai explicite, totul reducîndu-se la

---

[1] În studiul citat mai sus, p. 431, n. 4

[2] Histria I, nr. 1, r. 5 și urm.

[3] Inscripțiile referitoare la σιτωνία sînt atît de numeroase, că nu poate fi vorba să încercăm aici o listă a lor, fie și sumară. Pentru excepționala-i conservare, și pentru bogăția informațiilor pe care le cuprinde în legătură cu funcționarea instituției într-o cetate din Grecia insulară, amintim inscripția din Samos publicată de Wiegand și Wilamowitz în « Sitzber. Berl. Akad.», 1904, p. 917—931, comentată de Th. Thalheim, « Hermes», XXXIX, 1904, p. 604—610.

[4] I.O.S.P.E., I,[2] 32, frg. B, r. 22—25. Alte referințe privitoare la sacrificii bănești cerute bogaților pentru ușurarea situației maselor nevoiașe, la Th. Thalheim, R.—E., III A, col. 397—398.

[5] Cf. W. W. Tarn, La civilisation hellénistique (tr. fr. Lévy). Paris, 1938, p. 119—123 și, mai ales, A. B. Ranovici, Elenismul și rolul său istoric. București, 1935, p. 30 și urm.

mențiunea unui fond destinat procurării de grîne (σιτικὰ scil. χρήματα), la sporirea căruia necunoscutul titular al decretului pare să fi contribuit cu una din daniile sale[1]. Într-un context tot atît de obscur, termenul se întîlnește la Histria în decretul în cinstea unui negustor cartaginez publicat în 1932 — după toate probabilitățile cu cîteva decenii anterior documentului care ne reține atenția[2]. În amîndouă cazurile, nu poate fi îndoială că e vorba de un fond de prevedere alimentat prin danii voluntare sau prin contribuții extraordinare, destinat constituirii unor rezerve de grîne pentru ajutorarea populației. Așa fac Olbiopoliții într-un moment de primejdie pentru oraș (οἰομένου δεῖν τοῦ δήμου παραθέσθαι σῖτον ἱκανὸν καὶ εἰς ταῦτα παρακαλοῦντος τοὺς ἔχοντας)[3], așa vedem că procedează locuitorii din Lebedos cu prilejul faimosului *synoikism*, din dorința de a-și asigura aprovizionarea în condiții avantajoase: ἔφασαν δὲ οἱ παρὰ Λ[εβεδίων δεῖν ἐς σίτ]ου παράθεσιν ἐξαιρεῖσθαι ἀπὸ τῶν προσόδων χρυσοῦς τετρακοσί[ους καὶ χιλίους . .]).[4]

Ceea ce, în aceste orașe, a putut fi însă o măsură dictată de împrejurări excepționale, în Histria se prezintă ca o instituție permanentă, atestată în documente a căror convergență conferă mărturiei fiecăruia o importanță neobișnuită. Înrăutățirea situației alimentare într-o cetate altădată înfloritoare nu constituie dealtminteri o întîmplare neobișnuită în lumea pontică a veacului al II-lea. Mărturisită de Polybiu într-un pasaj al cărui interes am mai fost aduși să-l subliniem[5], lipsa periodică a cerealelor în orașele Mării Negre e confirmată de autoritatea documentelor locale[6]. Cum s-a ajuns la această situație, am încercat s-o arătăm altădată, și putem să ne dispensăm de a o mai repeta astăzi. Un lucru am dori numai să subliniem, și anume că, dacă în greutățile întîmpinate de histrieni în aprovizionarea cu grîne a orașului împrejurările externe joacă un rol pe care n-am șovăit să-l punem în lumină, instituția *sitoniei*, pe care de-a lungul perioadei elenistice o întîlnim în locuri ferite de amenințarea oricăror dușmani din afară, e un semn al unei serioase încordări interne, o încercare de a veni în ajutorul maselor nemulțumite, cu scopul de a preveni eventuale răscoale[7].

Din acest punct de vedere, nu e desigur o întîmplare faptul că în cel mai recent din decretele a căror mărturie o invocăm, alături de atacul unor vrăjmași în care trebuie să vedem probabil bastarni, stăpînii din acea vreme ai

---

[1] Histria I nr. 4 r. 22.

[2] « Dacia », III—IV, 1927—1932, p. 400, nr. 3, r. 8.

[3] I.O.S.P.E., I, 32, frg. A. r. 26—27.

[4] Syll, [3], 344, § 10. Cf. Hiller von Gaertringen. Die Inschriften von Priene. Berlin, 1906, nr. 108, r. 42, 68.

[5] IV 38, 5. Cf. « S.C.I.V. », 1953, p. 499 și urm.

[6] Pentru Olbia, v. odată mai mult decretul în cinstea lui Protogenes, frg. A, r. 49 și urm., frg. B, r. 80 și urm.; pentru Callatis, fragmentul publicat de Gr. Tocilescu, « A. E. M. O. », VI, 1883, p. 4, nr. 4 și, în general, Th. Sauciuc-Săveanu, Cultura cerealelor în Grecia antică și politica cerealistă a grecilor. București, 1925, p. 172 și urm.

[7] Cf. inscripția din Iasos publicată de B. Haussoullier, « B. C.H. », VIII, 1884, p. 455, nr. 2, reeditată și întregită de Ad. Wilhelm, în care rostul unor astfel de măsuri e mărturisit fără înconjur atunci cînd, de la primele rînduri ale textului, se subliniază intenția de a contribui la consolidarea ordinei sociale prin organizarea unui sistem permanent de distribuții alimentare: [οἵδε ἑκόν]τες βουλόμενο[ι ἐπὶ πλεῖον αὔξειν τὴ]ν δημοκρατί[αν ἐκ τῶν ἰδίων ἐπέδωκ]αν ἀργύριον [εἰς σιτωνίαν, ὅπως ἂν] ὁ δῆμος ἀεὶ εὐδ[αιμόνως ζῆι ἐν δαψ]ιλείαι σίτου γιν[όμενος ὑπαρχού]σης πᾶσι τοῖς π[ολίταις ἐκ τῶν κοι]νῶν σιτομετρία[ς κατὰ τὸν νόμον . .] (Mélanges Glotz, Paris, 1932, vol. II, p. 899—908).

Deltei şi ai ţinuturilor din nordul Dunării[1], se pomenesc « tulburări » a căror natură n-a putut fi decît socială. O proclamă, credem, nu numai termenul ταραχαί, a cărui accepţiune în acest context n-a putut fi decît aceea de « răscoală » sau « război civil »[2], dar şi indicaţia rezultînd din textul mutilat, după care aceste « tulburări » au întrerupt viaţa normală a cetăţii, pricinuind dezorganizarea la care face aluzie cuvîntul ἀχορηγησία (r. 14).

Cunoaşterea împrejurărilor istorice generale în mijlocul cărora inscripţia a fost compusă contribuie să întărească această încheiere. Se ştie, într-adevăr, că ultimele două secole înainte de era noastră reprezintă pentru cetăţile greceşti din bazinul pontic o epocă de încercări în cursul căreia, înteţită de primejdii externe, lupta dintre săraci şi bogaţi — mergînd pînă la expulzarea din oraş a adversarilor şi însoţită de confiscarea averilor — îmbracă un caracter permanent[3]. În cazul special al Histriei, raritatea documentelor epigrafice (şi, mai ales, proasta lor stare de conservare) n-a îngăduit pînă de curînd să se întrevadă decît liniile mari ale situaţiei. Un pas înainte socotim că s-a făcut prin editarea decretului pentru Hephaistion, tipărit în numărul precedent al acestei reviste, precum şi prin ultimele două texte asupra cărora am atras atenţia astăzi. De aceea, pentru a sfîrşi, am dori să semnalăm un ultim element susceptibil să întregească tabloul vieţii publice a Histriei la sfîrşitul erei păgîne, şi anume, dacă anumite indicii nu ne amăgesc, aluzia la o instituţie caracteristică pentru epoca elenistică, des menţionată în inscripţii din Grecia şi din Asia Mică: apelul la judecători străini ca la un for prezentînd mai multe garanţii de imparţialitate decît propriile instanţe[4]. Solicitaţi de un oraş sau altul, δικασταί aleşi de patria lor se transportau în locul unde serviciile lor erau cerute, iar în caz de rezolvare mulţumitoare a litigiilor, o parte din onorurile cu care erau răsplătiţi se răsfrîngea asupra cetăţii care-i delegase.

Expresia greacă pentru « a trimite judecători » e ἀποστέλλειν δικαστάς[5], şi tocmai acest verb ni se pare a-l recunoaşte în rîndul 1 al unui decret onorific fragmentar[6], a cărui întregire e sugerată de adverbul δικαίως din rîndul 2

---

[1] Ps.-Skymnos, 797 (Geographi Graeci Minores, I, p. 229: Strabo, Geograph., VII 3, 15 şi 17. Cf. Pîrvan, Getica. Bucureşti, 1926 p. 66 şi urm.; R. Vulpe, Hist. anc. de la Dobroudja, p. 90 şi urm.; idem, « Mat. arh. privind ist. veche a R.P.R. », I, 1953, p. 486—506. — Despre un atac al bastarnilor împotriva cetăţii Odessos în prima jumătate a secolului al II-lea, pare să fie vorba în inscripţia publicată de Hr. Danov, « Bull. Inst. Hist. Bulgare », XIV, 1937, p. 54, reeditată şi studiată de A. Salač, « Eunomia », I, 1938, p. 6 şi urm.

[2] Cu titlu de exemplu, vezi decretul din Chersones în cinstea unui necunoscut, lăudat pentru chipul cum a restabilit buna înţelegere între concetăţenii lui: χωρὶς αἵματος τὰν πόλιν . . . διέ[θετο . . . τᾶς ἐμφυλί]ου ταραχᾶς καὶ φόνου διὰ τὰν ὀργᾶν τῶν ὄχλων (I.O.S.P.E., IV, 68, r. 18—19). Cf. şi scrisoarea lui Q. Fabius Maximus către locuitorii din Dymae, Syll.[3], 684, r. 10: ἐπεὶ οὖν οἱ διαπρα[ξά]μενοι ταῦτα ἐφαίνοντό μοι τῆς χειρίστης κα[τασ]τάσεως [κα]ὶ ταραχῆ κα[τασκευὴν] ποιούμενο[ι τοῖς Ἕλλησι πᾶσ]ιν . . .

[3] Cu titlu de exemplu, cf. I.O.S.P.E., I[1], 34 (Olbia) şi IV, 68 (Chersonesos).

[4] Judecători dintr'o cetate neutră slujesc în foarte numeroase cazuri ca arbitri în conflicte dintre state doritoare să evite războiul; alteori însă (şi acesta ni se pare a fi cazul care ne reţine atenţia) rolul judecătorilor străini nu e de a arbitra conflicte interstatale, ci de a aplica legile cu o nepărtinire de care magistraţii localnici nu mai erau (sau nu mai erau crezuţi) capabili. Cf. decretul cnidian pentru judecătorii ceruţi Magnesiei (Die Inschriften von Magnesia am Maeander 15a, r. 14: ἐπέστειλαν (οἱ Μάγνητες) δικαστὰς ἄνδρας [καλοὺς κἀγαθ]ούς . . . οἵτινες . . . τάς τε δίκας ἐδίκασαν ὀρθῶς καὶ δικαί[ως καὶ ἀκολού]θως τοῖς νόμοις . . .

[5] Syll.[3], 464, r. 14; 471, r. 5; O.G.I.S., 41,4; S.E.G., I, 363, r. 9 şi, în general, A. Steinwenter, Die Streitbeendigung (nouă inaccesibil), citat la Tarn, op. laud., p. 87—89 (unde şi altă bibliografie, mai recentă).

[6] Histria I, nr. 7.

şi de cuvintele δίκας ὀρθῶς din rîndul 8. Dacă interpretarea pe care o propunem poate să fie adevărată, înseamnă că la o dată cuprinsă între 150 şi 50 î.e.n. aproximativ, un cetăţean din Apollonia a îndeplinit la Histria misiunea de arbitru sau de judecător, spre deplina mulţumire a celor ce-l ceruseră şi aveau să-l cinstească cu onoruri a căror înşirare s-a pierdut. E adevărat că, în textul păstrat, nimic nu se opune ca necunoscutul onorat să fi fost histrian, cu alte cuvinte ca decretul — votat de Adunarea apolloniată — să fi fost expus la Histria pentru a măguli amorul propriu al interesatului şi nu mai puţin pe acela al concetăţenilor lui [1]. Ţinînd seamă de condiţiile social-politice din Histria în perioada dintre jumătatea secolului al II-lea şi jumătatea secolului I î.e.n., aşa cum începem a le cunoaşte, ni se pare totuşi mai probabil că provenienţa decretului e histriană. Mai de grabă decît Apollonia, despre ale cărei condiţii interne în această perioadă nu ştim mare lucru [2], Histria era interesată să recurgă la serviciile unui arbitru străin, puţin suspect de părtinire şi neimplicat în frămîntările a căror amintire stăruie în documentele vremii.

НОВЫЕ СВЕДЕНИЯ О ВНУТРЕННЕЙ ОРГАНИЗАЦИИ КРЕПОСТИ ИСТРИЯ В ГОДЫ АВТОНОМИИ

(КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ)

Раскопки последних лет в Истрии обнаружили ряд эпиграфических фрагментов, представляющих особый интерес. При возобновлении расследований 1949 г. было показано, что эти фрагменты вместе с неопубликованными надписями, находящимися на складах раскопок, составляют группу документов, которые должны появиться в томе Истрия I в издательстве Академии РНР.

До появления в печати этих изданий, автор настоящего сообщения нашел нужным обобщить сведения, касающиеся общественной жизни и содержащиеся в неопубликованных документах. Эти сведения дополняют имеющиеся до настоящего времени данные о государственной организации Истрии в IV—I вв. до н. э., предоставляя дополнительные уточнения о магистратурах, упомянутых на более ранних надписях, или указывая впервые на существование магистратов и учреждений, неизвестных в этом городе до настоящего времени.

К этой последней категории принадлежит часть источников, относящихся к функционированию в добруджской крепости коллегии *synedroi*, уполномоченной редактированием предложений, представленных собранию коллегии *epistatai*, руководящей прениями собрания, коллегии *hegemones*, функции которой не вполне уточнены, но ни в коем случае

[1] În decretul cnidian citat mai sus (p. 444, nr. 4), Adunarea hotărăşte: ἐπαινέσαι [μὲν Μάγνητας] . . . ἐπὶ τ[ᾶι ἀρετᾶι[τῶν δικαστῶν καὶ τοῦ γραμματέως, ἐπα[ινέσαι δὲ καὶ τοὺς δικαστὰς καὶ στεφανῶ]σαι ἕκαστον (Inschr. v. Magnesia a. Maeander, 15 a, r. 26 şi urm). O copie a decretului onorific era comunicată în asemenea împrejurări patriei judecătorilor, spre luare de cunoştinţă şi expunere în condiţiile obişnuite.

[2] Puţinele ştiri literare şi epigrafice sînt strînse la H. Danov, op. cit., p. 122 şi urm.

не носившей характер, приписанный ей Пырваном на основании ошибочно интерпретированной им надписи (Истрия IV, № 4). Новыми являются сведения относительно лиц, уполномоченных управлением общественных имуществ, и называвшихся *oikonomoi*, а чаще *meristai*. Новым является учреждение так называемых *orphanistai*, магистратов, уполномоченных защитой интересов несовершеннолетних и сирот. До настоящего времени о них свидетельствует лишь одна надпись, найденная в Селимбрии на побережьи Пропонтиды.

Все эти старые и новые сведения дополняют картину управления Истрией во время строя рабовладельческой демократии, установившейся в крепости во второй половине V в. до н. э. Несмотря на то, что классический полис сохранил еще свой прежний облик, все же видны преобразования в социальной структуре крепости на протяжении эллинистического периода: концентрация имуществ, обнищание растущего числа жителей, обострение массовой борьбы. Два фрагментарных декрета свидетельствуют о существовании в Истрии учреждения *sitonia* — учреждение для снабжения бедного населения пшеницей — с целью оказания помощи недовольным массам. О брожениях социального характера свидетельствуют те же фрагменты, и, если предположить, что и другому тексту была дана точная интерпретация, можно заключить, что такого рода волнения были вызваны назначением около 100 г. до н. э. судьи из Аполлонии, призванного судить с большей беспристрастностью, чем местные инстанции, конфликты между обитателями добруджской крепости.

NOUVELLES DONNÉES SUR L'ORGANISATION INTÉRIEURE DE LA CITÉ D'HISTRIA À L'ÉPOQUE DE SON AUTONOMIE

(RÉSUMÉ)

Les fouilles effectuées durant les dernières années sur l'emplacement d'Histria ont mis à jour une série de fragments épigraphiques d'un intérêt particulier. Ces fragments constituent, avec les inscriptions inédites qui se trouvaient à la reprise des recherches en 1949 en dépôt aux chantiers, un lot de documents qui, réunis sous le titre d'*Histria I*, paraîtront aux éditions de l'Académie de la République Populaire Roumaine.

Jusqu'à la parution de cette publication, l'Auteur de cette étude a considéré utile de réunir les données concernant la vie publique contenues dans ces documents inédits. Ces renseignements permettent de compléter les connaissances relatives à l'organisation intérieure d'Histria du IVe au Ier siècle avant notre ère, présentant des détails supplémentaires au sujet de magistratures citées dans des inscriptions plus anciennes ou citant pour la première fois des magistrats et des institutions dont l'existence, dans cette ville, était jusqu'à ce jour tout à fait ignorée.

C'est dans cette dernière catégorie que se rangent les données sur le fonctionnement dans cette cité de la Dobrogea d'un collège de *synedroi*, chargés de rédiger les propositions soumises à l'Assemblée; d'un collège d'*epistatai*, chargés de conduire les débats de l'Assemblée; d'un collège d'*hégémones* dont les attributions sont moins bien précisées, mais qui n'a certainement pas eu le caractère

militaire que lui attribuait Pîrvan, en partant de l'interprétation erronée d'une inscription précédemment découverte (*Histria* IV, no 4). On a obtenu de nouveaux renseignements au sujet des dirigeants des finances publiques appelés *oikonomoi* et *meristai*. Enfin, une institution également nouvelle est celle des *orphanistai*, magistrats chargés de la défense des intérêts des mineurs orphelins, mentionnés jusqu'à présent seulement par une inscription de Sélymbrie, sur les côtes de la Propontide.

Tous les renseignements ci-dessus énumérés complètent le tableau du gouvernement d'Histria sous le régime démocratique instauré dans la cité pendant la seconde moitié du Ve siècle avant notre ère. L'aspect apparemment invariable de la *polis* classique laisse entrevoir cependant les transfoımations accomplies dans la structutre sociale de la cité durant la période hellénistique, à savoir la concentration des fortunes, l'appauvrissement d'un nombre croissant d'habitants, l'aggravation de la lutte des classes. Deux décrets fragmentaires témoignent de l'existence à Histria de l'institution de la *sitonie*, service chargé d'approvisionner en blé la population pauvre, organisé pour venir en aide aux masses mécontentes. L'un de ces fragments atteste des troubles ayant un caractère social et, si l'interprétation d'un autre texte est exacte, ce sont probablement des troubles analogues qui ont déterminé l'arrivée, vers l'an 100 avant notre ère, d'un juge d'Apollonie appelé à juger avec plus d'impartialité que les instances locales les conflits qui divisaient les habitants de la cité d'Histria.

STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE
Tomul V, nr. 3—4, 1954

UN DOCUMENT EPIGRAFIC INEDIT DE LA HISTRIA ŞI CULTUL CYBELEI *

DE

EM. POPESCU

Histria ne-a oferit în vara anului 1952 un document epigrafic, care, prin datele ce le conţine, aduce noi ştiri despre viaţa şi organizarea socială-religioasă şi artistică a cetăţilor greceşti din Pontul Stîng.

Documentul a fost găsit încastrat în zidurile casei romane tîrzii din sectorul de est al cetăţii, folosit ca material de construcţie, soartă pe care o au mai toate fragmentele arhitectonice şi sculpturale descoperite în săpăturile arheologice de la Histria. Este o stelă de marmoră cu fronton, ruptă în partea de jos în mod inegal şi are înălţimea maximă în dreapta de 44 cm, în stînga de 30 cm, lată de 44 cm, iar grosimea de 8 cm. Frontonul măsoară 14 cm înălţime; în mijloc se vede în relief Cybela tronînd (înaltă de 9 cm), iar la margine cîte un leu şezînd şi sprijinindu-se pe picioarele dinainte. Leul din dreapta ţine piciorul stîng pe un cap de taur, iar la cel din stînga nu se observă un amănunt similar, piatra fiind ruptă în acel loc. Leilor le lipseşte capul, văzîndu-se doar o parte din gît şi coamă.

Literele, îngrijit scrise, au în medie, cele din cîmpul inscripţiei, 1 cm înălţime spre deosebire de Φ şi Ψ care sînt mai mari—între 16—20 mm,—iar Θ şi O sînt uneori mai mici, dar cu o distanţă aproape neobservabilă. Acest lucru nu este de loc neobişnuit pentru epoca romană, de cînd datează inscripţia noastră [1] şi nici pentru Histria, fiindcă sînt cunoscute şi alte exemple [2]. Ceva mai mari sînt şi literele din formula dedicatorie Ἀγαθῆι Τύχηι care ating 1,50 cm, săpate de altfel şi cu un spaţiu mai mare între ele.

Documentul nostru are şi cîteva ligaturi, obişnuite de altfel în epoca imperială şi cele mai frecvente sînt: T-I sau cele pe care le face H în combinare cu M şi N. De observat de asemenea că după multe cuvinte se găseşte cîte un punct aşezat la mijlocul rîndului.

Pentru stabilirea textului avem de remarcat următoarele: primele 11 rînduri sînt complete, ambele lor margini fiind păstrate. De aici înainte însă, latura stîngă a pietrii fiind ruptă, avem o lipsă progresivă pe măsură ce înaintăm

* În momentul în care acest articol se afla sub tipar, ultima campanie de săpături de la Histria a mai scos la iveală încă 5 fragmente din acelaşi document, dar întrucît ele nu modifică esenţial concluziile la care am ajuns, ci numai le completează cu informaţii noi, vom face prezentarea lor într-un număr viitor al revistei.

1 Cf. S. Reinach, Traité d'épigraphie grecque, p. 204, tab III.

2 Cf. V. Pîrvan, Histria IV, Lista membrilor gerusiei, p. 64, nr. 20; p. 92, nr. 27, 28; Histria VII, p. 40, nr. 38 etc.

8.—C. 1422

spre rîndul 19, ultimul păstrat. În rîndul 12, N este sigur, aşa încît se poate cu siguranţă întregi, după sens, -ΤΩΝ; în rîndul 13, înainte de K se vede o bară verticală care e sigur un I; în rîndul 14, Γ e sigur, se vede puţin şi din E (vezi pe piatră); în rîndul 15, înainte de Y, se vede o bară orizontală care poate aparţine foarte probabil unui E; în rîndul 16, înainte de -N-N nu se poate vedea nimic, piatra fiind ruptă; în rîndul 17, apare partea superioară a unei litere ovale; poate fi O, dar şi Ω, mai degrabă însă un O; în rîndul 18, înainte de -ΣΙ-Ν nu se poate observa mare lucru, piatra fiind stricată; mai departe în acelaşi rînd după ΙΔΙΑΝ se poate citi cu siguranţă μεγαλο; M deşi şters este în ligatură cu N; din ultimul rînd, înainte de -ΤΕΛΕΣΕΝ se mai vede jumătate din E iar înainte de acesta o bară orizontală, din stînga căreia pare că porneşte în jos o alta în diagonală spre a forma un Σ. Alte litere nu pot fi observate, iar cele cîteva puncte şi liniuţe de sub ΤΕΛΕΣΕΝ nu pot permite nici o ipoteză[1] (vezi fig. I).

În urma acestor observaţii putem completa şi citi următoarele:

Ἀγαθῆι Τύχηι
Ἔδοξε τῇ βουλῇ καὶ τῶ δήμωι. Οὔλπιος Δημή-
τριος εἶπεν, ἐπιψηφιζομένου Διογένους Θεο-
δώρου. ἐπειδὴ Ἄβα Ἑκαταίου τοῦ Εὐξενίδου
θυγάθηρ γυνὴ δὲ Ἡράκωντος Ἀριστομάχου γο-
νέων τε ἐπισήμων καὶ προγόνων ἐπ φανεστάτων
οὖσα καὶ οὐδεμίαν φιλοτιμίαν ἢ λειτουργίαν
εὐσχήμονα παρητημένων, ἀλλὰ καὶ στεφανη-
φορίας καὶ ἱερωσύνας καὶ ἀρχὰς καὶ ἐπιμελεί-
ας καὶ πάσας δημοτελεῖς χορηγίας ἢ καὶ ἐνδό-
ξους ὑπηρεσίας ἀνυπερβλήτως ἐκτετελεκό-
[τω]ν καὶ πάσης ἐξαιρέτου τειμῆς τετυχηκό-
[των μ]ικρὸν ἡγησαμένη τὴν ἀπὸ μόνου τοῦ
[γένους με]γαλαυχίαν εἰ μὴ καὶ τὴν ἀπὸ τῆς ἰδίας
[πρὸς] τ[ὸν δῆμον ε]ὐποιΐας προσκτήσαιτο δόξαν,
[δ]ιὰ τούτο ἱερ[ωσύ]νην Μητρὸς Θεῶν αὐτεπαγγέλ-
[τως ἀνα]λαβοῦσα οὐ μό[ν]ον ὅσα σεμνῶν γυναικῶν καὶ
.........ν τοῦ παλαιοῦ .....σην ἰδίαν μεγαλο-
φρόνως καὶ εὐγενῶς καὶ ε[ὐ]σε[βῶ]ς ἐτέλεσεν

Traduce.

Noroc Bun!

« Decret al Sfatului şi Poporului (histrian). Ulpios Demetrios a făcut propunerea, preşedinte al adunării fiind Diogenes al lui Theodoros·

« Deoarece Aba, fiica lui Hecataios al lui Euxenides şi soţia lui Heracon al lui Aristomachos fiind din părinţi distinşi şi din strămoşi iluştri, care n-au refuzat nici o contribuţie sau liturghie de seamă, ci au dus la îndeplinire în chip neobişnuit preoţiile eponime, sacerdoţiile, demnităţile înalte, demnităţile administrative, toate choregiile în numele poporului sau funcţiunile subalterne şi s-au bucurat de cea mai înaltă stimă, şi socotind totuşi că e puţin lucru gloria care vine numai de la neam, dacă n-ar adăuga la această cinste şi ceva din propria-i binefacere faţă de popor, a primit să fie preoteasă a Mamei Zeilor, de bună voie şi a săvîrşit nu numai acele lucruri cîte se cad femeilor alese şi .... cu multă mîndrie, nobleţe şi pietate [dar şi...] »

[1] De notat că la începutul rîndurilor 16—19 cuvintele care nu sînt puse între paranteze şi nu apar pe fotografia pe care o dăm, au fost completate după fragmentele care s-au găsit ulterior.

Aspectul paleografic al documentului pledează pentru datarea lui în secolul al II-lea e.n. şi remarcăm pentru aceasta în special formele cu cîrlige interioare ale lui ξ, (desigur sub influenţa scrierii cursive sau epigrafiei latine), care, apropiindu-se de documente datate mai precis — lista membrilor gerusiei din 138[1] — ne determină să atribuim şi inscripţia noastră secolului al II-lea. Tot pentru o plasare a documentului nostru în veacul al II-lea ar pleda şi menţiunea ce se

Fig. 1. — Decretul în cinstea Abei, fiica lui Hecataios. Deasupra inscripţiei, relieful o reprezintă pe Cybela tronînd, cu tympanonul în mîna stîngă, iar în dreapta şi la stînga ei se văd leii care sînt aici tauroctoni.

face aici a lui Ulpios Demetrios, personaj al cărui nomen Ulpios, se întîlneşte după Traian şi care eventual ar putea fi identificat, aşa cum vom vedea mai departe, cu vreun Ulpios Demetrios din lista membrilor gerusiei.

Dar o circumstanţiere mai precisă credem că ne-o poate oferi pomenirea în document a lui Ἡράκων Ἀριστομάχου soţul Abei, care ar fi acelaşi cu Ἡράκων Ἀριστομάχου dintr'o inscripţie cu lista preoţilor lui Dionysos Carpophoros şi datată din al III-lea pătrar al veacului al II-lea e. n. [2].

[1]) V. Pîrvan, Histria IV, nr. 20.
[2]) D. M. Pippidi, Histria I, nr. 22, p. 546,

Limba folosită în documentul nostru, în general, nu prezintă abateri gramaticale sintactice sau morfologice. Ea oferă însă un interes deosebit din punct de vedere lingvistic.

Observăm că în cuprinsul aceluiaşi document se întrepătrund fenomene care îşi făcuseră apariţia cu mult înaintea secolului al II-lea şi se vor definitiva abia mai tîrziu, în veacul următor. Ceea ce atrage mai întîi atenţia este faptul că pe aceeaşi piatră există o neconsecvenţă în notarea lui iota adscris. Spre exemplu, iota este notat în formula dedicatorie 'Αγαθῆι Τύχηι, adică η în unire cu ι, pentru ca în rîndul următor, numai la distanţă de un cuvînt, să citim τῆ βουλῆ fără iota, iar imediat mai departe δήωι,deci cu iota, pentru ca înainte de el să fie ω fără ι. La fel lipseşte iota şi în παρῃτημένων, participiul perfect de la παραιτέομαι [1].

Această lipsă a lui iota adscris sau subscris este o urmare a vorbirii populare care nu-l mai făcea distinct în pronunţarea diftongilor αι, ηι, ωι, iar faptul că el lipseşte mai des după η, decît după α şi ω, cum vedem în inscripţia noastră, este o consecinţă a itacismului, care a făcut să se suprime mai întîi după η şi apoi prin analogie după α şi ω[2].

Dacă în formula 'Αγαθῆι Τύχηι iota este totuşi prezent, adică după η, aceasta se datoreşte faptului că avem de-a face cu o formulă consacrată pe care fiecare lapicid o ştia şi pe care cei vechi ţineau s-o transcrie neschimbată.

Notarea lui iota adscris în secolul al II-lea la Histria nu mai are deci o valoare fonetică, de vreme ce în secolul I î.e.n., în inscripţia lui Aristagoras, el lipsea consecvent, ci e o încercare de a da o formă cultă documentului, fapt care e dominat totuşi de influenţa unor fenomene cum ar fi acela al itacismului.

Un alt element lingvistic din documentul nostru este transcrierea cuvîntului τιμῆς prin τειμῆς, fenomen destul de obişnuit în inscripţii [3] şi care reflectă tot pronunţia comună ce nu făcea deosebire între diftongul ει şi ι lung [4].

Dar importanţa inscripţiei constă mai ales în ştirile pe care ni le dă în legătură cu viaţa Histriei.

Inscripţia cuprinde două părţi: I) în care ni se dau ştiri despre familia ilustră a Abei, fiica lui Hecataios şi despre demnităţile ocupate de membrii acestei familii în stat şi II) mai săracă în ştiri, dar totuşi foarte importantă, se referă la Aba însăşi, la cariera ei, pe care regretăm că nu o putem cunoaşte în întregime.

Trecînd la analiza primei părţi se cade să ne oprim puţin asupra unor forme necunoscute pînă acum în decretele Histriei.

În rîndurile 2 şi 3 citim ἐπιψηφιζομένου Διογένους Θεοδώρου şi noi am tradus: « preşedinte al Adunării fiind Diogenes, fiul lui Theodoros». Este însă aici un lucru deosebit faţă de ceea ce eram noi pînă acum obişnuiţi să întîlnim în preambulul decretelor histriene. Pînă la această inscripţie se ştia că preşedintele Adunării se intitula la Histria ἐπιμηνιεύων, iar acum observăm că aceeaşi funcţie este îndeplinită de cineva care se exprimă printr-un genitiv absolut de la verbul ἐπιψηφίζειν = a pune la vot. Acest mod de exprimare cunoscut şi în alte părţi ar fi, după unii autori [5], o variantă evoluată a for-

---

[1] Cf. şi decretul pentru Aristagoras, fiul lui Apaturios, Syll.[3], II, 708, unde iota lipseşte consecvent.

[2] S. Reinach., op. cit. p. 271.

[3] C. I. G., 1798, 2059 şi « A.E.M.», XIX, p. 159, col. II şi p. 165; Syll.[3], II, 708.

[4] Latyschev. I.O.S.P.E., v. I[2], spune că cele mai dese exemple în această privinţă sînt de la rădăcinile νικ-. πολιτ-, τιμ-; vezi la el nr. 99 κλεινή şi nr. 174 'Αντονεῖνος; cf. şi S. Reinach ,op. cit., p. 263—265; de asemenea şi Syll.[3], 708, Aristagoras.

[5] W. Larfeld, Handbuch d. gr. Epigraphik, 1907, vol. I, p. 472—473; cf. S. Reinach, op. cit, p. 341.

mulei din Attica τῶν προέδρων ἐπεψήφιζε, care are curs în urma reformei lui Euclide. Formulei ἐπεστάτει i-ar corespunde la Histria ἐπιμηνιεύοντος τοῦ δεινός.

Un exemplu identic celui din inscripţia noastră, în care preşedintele Adunării este designat prin formula ἐπιψηφιζομένου se întîlneşte şi la Anaphe, într-un decret în cinstea unui preot al Isidei şi al lui Serapis din secolul I î.e.n.: Ἔδοξε τῆι βουλῆι τᾶι Ἀναφαίω καὶ τῶι δήμωι· (γ)νώμαν ἀγορεύσαντος Πινδάρου τοῦ Τελεσιγένους θέσει δὲ Συβούλου ἐπιψηφιζομένου Ἀρχωνίδα τοῦ Κρατησίππου. Ἐπεὶ ..... [1].

Această exprimare era folosită în inscripţiile din insulele Egeii, de unde pare să fi venit şi la Histria. De remarcat că şi în decretul din Anaphe există aceeaşi identitate: numele propunătorului apare înaintea preşedintelui Adunării, ca la Histria, şi de asemenea este un decret în cinstea unui preot.

E drept că noi nu prea avem la Histria decrete din epoca imperială-romană şi chiar acelea care sînt nu au început, aşa încît această noutate rămîne să fie confirmată de alte descoperiri viitoare. De altfel, schimbări în preambulul decretelor histriene întîlnim nu numai în felul de indicare al preşedintelui Adunării, dar şi în formula ἔδοξε τῆι βουλῆι καὶ τῶι δήμωι [2], de exemplu într-un decret din secolul I.î.e.n. în cinstea lui Papas al lui Theopompos.

După această digresiune, analizînd prima parte a documentului nostru, putem spune că numele întîlnite aici sînt toate greceşti afară de Ulpios Demetrios, care, deşi tot grecesc, prezintă o formă romană.

Aba este un nume rar, de origine ioniană-milesiană [3], poate de factură mitologică în legătură cu « Abantes» trib tracic, în Grecia, Abai local etc. [4]. În inscripţii se întîlneşte foarte rar sub forma aceasta [5], şi mai des prin derivatele Ἄβαβος, Ἀβεύς, [6], mai mult în Asia Mică sau în coloniile milesiene cum e Olbia.

Numele *Ulpios Demetrios* se mai întîlneşte la Histria în lista membrilor gerusiei din vremea lui Adrian (138), unde e menţionat de două ori [7], apoi într-o inscripţie inedită de la Histria [8]. Nu se poate spune precis dacă Ulpios Demetrios din inscripţia noastră este identic cu vreunul din aceste personaje omonime, ori cu vreun alt Demetrios ca cel din horothesia lui Laberius Maximus. [9]

Putem totuşi să presupunem, avînd în vedere afinităţile paleografice pe care le are inscripţia noastră cu albumul gerusiaştilor, că Ulpios Demetrios din inscripţia Abei, fiica lui Hecataios, ar putea fi acelaşi cu M. Οὔλπιος Δημήτριος Ἀρτεμιδώρου sau M.Οὔλπιος Δημήτριος υἱὸς Ἀρτεμᾶ din album-ul de la Histria, datat din anul 138 (25 februarie — 10 iulie), sau mai bine, cu Ulpios Demetrios din inscripţia inedită care se plasează în epoca lui Adrian sau Antonin Pius şi

[1] Ch. Michel, Recueil d'inscriptions grecques. Bruxelles, 1900, nr. 413; alte exemple la S. Reinach, op. cit, p. 354.

[2] D. M. Pippidi, în Histria I, nr. 8. p. 508.

[3] F. Bechtel, Die historischen Personennamen des Griechischen bis zur Kaiserzeit. Halle, 1917, p. 560, după Milet, « Ausgrabungen», III, 34e4, secolul al II-lea î.e.n.

[4] Ibidem, p. 571.

[5] « I.G.», vol XII, fasc. V, nr. 1090, secolul al II-lea î.e.n. Ἄβα Δήμητρι inventa în Cereris ?; cf. şi Pape-Benseler, Wörterb. d. gr. Eigennamen, p. 1, Aba: Ἄβα (ἡ), T. des Xenophanes herrschte in Olbe, zu Antonius Zeit, Strabo, XIV, 5, p. 672; nach E.M. u. Harpocr. p. 85, eine Nymphe etc.

[6] « I.G.R.R.P.», vol. III, nr. 11125 Chaira în Syria se întîlneşte ca cognomen Ἄλειος Ἀβάβου; la Olbia, « I.G.R.R.P.», vol. I, nr. 850 şi nr. 853 Ἄβαβος ca cognomina; la fel Latyschev, I.O.S.P.E., vol. I, nr. 79, 181, 182.

[7] Cf. V. Pîrvan, Histria IV, nr. 20 (« S.E.G.», fasc. I, nr. 330), col. I, r. 38 şi 73.

[8] Inv. Muz. Histria, 1951 nr. 259.

[9] Histria IV, nr. 15—16 (« S.E.G.», nr. 329).

care prezintă izbitoare asemănări paleografice cu a noastră [1]. Greutatea în a ne fixa la unul sau la altul constă în faptul că lui Ulpios Demetrios al nostru nu i se menţionează patronimicul ca să-l identificăm cu fiul lui Artemidoros sau cu cel al lui Artemas. Cum însă în inscripţia inedită, Ulpios Demetrios nu are patronimic ca la noi, poate fi aproape sigur identificat cu el şi în acelaşi timp şi cu vreunul din cei doi Ulpii gerusiaşti, fiindcă prezenţa aceloraşi personaje în ambele inscripţii ne mai e atestată în aceste două documente [2]

Dar legătura inscripţiei noastre cu album-ul mai sus menţionat ne mai e atestată şi de alte nume: *Hecataios*, tatăl Abei nume vechi milesian, care se găseşte menţionat în ambele locuri [3].

Euxenides se întîlneşte la Histria destul de frecvent, în acelaşi document din vremea lui Adrian [4]. De asemenea în coloana I, 45 [5], din lista membrilor gerusiei întîlnim şi un 'Αριστόμαχος (Ἡράκ(ο)ντος) care după observaţiile prof. D. M. Pippidi [6] ar fi tatăl preotului lui Dionysos Carpophoros, Ἡράκων Ἀριστομάχου şi pe care noi îl identificăm cu soţul Abei.

Pentru Diogenes al lui Theodoros, preşedintele Adunării, nu găsim analogii potrivite în inscripţia acelui thiasos.

Oricum ar fi, se poate vedea totuşi că există o strînsă legătură între οἱ φιλότειμοι τῆς γερουσιᾶς [7]) cum se intitulează gerusiaştii şi personajele inscripţiei noastre. Aceasta are o importanţă deosebită, fiindcă ne ajută să înţelegem mai bine poziţia socială pe care o ocupau membrii familiilor nobile de la Histria în secolul al II-lea e.n. şi funcţiile pe care aceştia le îndeplineau în cadrul polisului grec din Pontul Stîng. Ştim că gerusiaştii histrieni formau o asociaţie după vîrstă, de caracter particular şi autonom, care colabora cu organele oficiale ale statului, îngrijindu-se de cultul public, de educaţia tineretului, avînd direcţia spirituală a vieţii sociale în tot ceea ce nu avea atingere cu politica şi administraţia propriu-zisă, ocupîndu-se deci de educaţie, religie, sărbători, procesiuni, reprezentaţii, datini, binefaceri, cultul imperial [8]. Or, aceste misiuni cereau multe cheltueli şi ele nu puteau fi făcute decît de cei bogaţi. Bogăţia era o condiţie indispensabilă pentru a putea duce la îndeplinire funcţiile, fiindcă această asociaţie nu este un simplu thiasos grec, unde puteau intra şi sclavii. O dovadă despre bogăţia membrilor o avem în cazul lui Ἀρτεμίδωρος Ἡρωδόρου, care face colegiului o danie de 1000 de denari, pentru care lucru e cinstit de colegii lui şi în epitetul pe care şi-l dau de φιλότειμοι membrii binefăcători, evergheţi ai asociaţiei [9].

Dar în afară de a fi gerusiaşti, membrii acestui colegiu puteau îndeplini în viaţa publică şi alte funcţii care rezultă din inscripţia Abei, fiica lui Hecataios.

Acest document ne oferă ştiri preţioase despre organizarea internă a Histriei, arătîndu-ne magistraturi şi funcţii pe care le-au ocupat părinţii şi strămoşii Abei

[1] Inscripţia inedită are şi puncte la mijlocul rîndurilor.

[2] Ex. Διογένη: Κάρπου, col., I 71; 'Αρτεμίδωρος Κάρπου, Col. II 60; M. Οὔλπιος, Καλλίστρατος, col. II 63; etc.

[3] V. Pîrvan, Histria IV, nr. 20, col. II, r. 38 = « S.E.G. », fasc. I, nr. 330; Histria VII, nr. 42 («S.E.G.», fasc. II, nr. 459).

[4] « S.E.G.», I, 330, col. I r. 36, 37, 87, 104, col. II, r. 37, 52, 80 etc.

[5] « S.E.G.», I, 330, 45.

[6] Histria I, nr. 22, p. 546 şi urm.

[7] Aici φιλότειμοι în sensul pe care îl dă L. Robert, Les gladiateurs dans l'Orient grec, Paris, 1940, p. 277.

[8] V. Pîrvan, Histria IV, p. 76—77.

[9] L. Robert, op. cit., p. 277.

în cadrul democraţiei histriene. Înaintaşii Abei au străbătut o întreagă carieră politică şi religioasă şi demnităţile pe care le-au îndeplinit sînt, în documentul nostru, oarecum grupate şi într-o oarecare ordine. La început se menţionează, în general, contribuţiile sau liturghiile (φιλοτιμίαν ἢ λειτουργίαν), pe care desigur le-au prestat în folosul poporului histrian, după aceea se înşiră funcţiile religioase (στεφανηφορίας καὶ ἱερωσύνας) urmate de cele civile: demnităţi înalte cu prerogative politice (ἀρχαί), demnităţi administrative (ἐπιμελείαι), choregii (χορηγίαι) şi funcţii subalterne (ὑπηρεσίαι).

Menţionarea acestor magistraturi dă documentului nostru o importanţă deosebită. Vedem că şi democraţia histriană era organizată, *în mare*, după acelaşi model ca în Attica şi că membrii familiei Abei atinseseră funcţiile cele mai înalte pe care le putea ocupa un cetăţean al polisului grec. Să le analizăm pe rînd:

Liturghiile, serviciile la care erau obligaţi toţi cetăţenii bogaţi cu cheltueli faţă de stat, fie ele « ordinare» (periodice) ἐγκύκλιοι (choregiile, gymnasiarhia, hestiasis etc.), fie « extraordinare» (trierarhia), arată că familia Abei aparţinea oamenilor celor mai bogaţi, capabili să susţină asemenea cheltueli, care uneori ajungeau la sume foarte mari (de exemplu trierarhia)[1].

Ce fel de liturghii vor fi prestat în cetatea histrienilor nu ştim precis, dar pe inscripţia noastră se menţionează φιλοτιμίαν ἢ λειτουργίαν εὐσχήμονα = liturghii de seamă, ceea ce face să ne gîndim la cele mai însemnate dintre ele, care necesitau cele mai mari cheltueli, cum ar fi τριηραρχία, rezervată celor mai bogaţi din cetate[2], sau gymnasiarhia, cunoscută în Pontul Stîng[3] ca una din principalele liturghii.

După această menţiune generală a liturghiilor vin funcţiile religioase; ni se menţionează στεφανηφορίας καὶ ἱερωσύνας. Adevăratul sens al stefaneforiilor la Histria e cam greu de precizat. În general στεφανηφορία era obiceiul în Grecia, ca în timpul sărbătorilor sau cînd mergeau să aducă vreun sacrificiu, participanţii să-şi pună pe cap cîte o coroană. În afară de aceste cazuri generale mai existau anumite personaje care purtau coroana ca un semn al funcţiei lor, cum erau choregii, thesmotheţii (στεφανηφόροι ἀρχαί) sau preoţii eponimi, ca în Ionia, Milet, Leros, Aegiale etc[4].

Cred că sensul adevărat al stefaneforiilor menţionate în inscripţia noastră este acela de stefaneforii eponime, ca în localităţile menţionate mai sus, unde aproape toate actele publice se datau prin preotul eponim numit stephanephoros[5].

La Histria, după cîte ştim pînă acum, actele publice erau datate tot prin preoţi, şi anume prin aceia ai zeului principal al cetăţii, Apollo. Formulele pe care le avem pînă acum ἐπὶ ἱέρεω[6] şi ἱερωμένου[7] nu sînt identice cu cele din Milet, Leros etc., fiindcă nu întîlnim expresia atributivă: στεφανηφόρου. Putem totuşi să bănuim că expresia ἐπὶ ἱέρεω sau ἱερωμένου de la Histria implică şi noţiunea de stefanefor, iar dacă ea nu apare în inscripţii ca la Milet, aceasta se datoreşte faptului că mai erau şi alţi preoţi care purtau coroană[8].

---

[1] G. Glotz, Histoire ancienne, vol. II, p. 381–383.
[2] Idem p, 383.
[3] V. Pîrvan, Gerusia din Callatis, passim.
[4] V. Chapot, în Daremberg-Saglio, Dict. des antiq., art. Stefanephoria, p. 1508.
[5] Sub forma următoare ἐπὶ στεφανηφόρου τοῦ δεινὸς, μηνός,, ziua etc.; la W. Larfeld, op. cit., p. 469 şi S. Reinach, op. cit., p. 349; cf. şi Ch. Michel, op. cit., din Leros, nr. 372, secolul II-lea î.e.n.
[6] Histria IV, p. 2.
[7] Syll.³, II, 708, r. 1
[8] Cf. Dittenberger în« O.G.I.S.», 322, r. 27.

În decretul pentru Aristagoras, fiul lui Apaturios, cînd acesta ia eponimatul lui Apollo se spune că primeşte şi coroana: εἶτα παραγεν[ηθε]ὶς ἐπάγγελτος καὶ τὸν ἐπώνυμον τῆς πόλεω[ς] Ἀπόλλωνος ἀναδεξά[μενος] στέφανον [1].

Se mai ştie de asemenea că în epoca elenistică şi romană eponimatul atrăgea după sine mari liberalităţi şi că deci el nu putea fi ocupat decît de oameni foarte bogaţi. De ele erau legate mari danii către popor, care aveau loc mai ales la panegirice, cele mai mari sărbători în unele părţi ale Asiei Mici şi poate şi în Pontul Stîng, unde le avem documentate [2]. Inscripţia lui Aristagoras ne atestă acest lucru şi, după cît reiese din document, acţiunea de a cinsti zeii şi poporul cu panegirice şi cu mari daruri este aproape *sincronică* cu primirea eponimatului: εἶτα παραγεν[ηθε]ὶς ἐπάγγελτως καὶ τὸν ἐπώνυμον τῆς πόλεω[ς] Ἀπόλλωνος ἀναδεξά[μενος] στέφανον πανυγύρεσσι πανδήμοις καὶ πομπαῖ[ς ἱε]ροπρέπεσιν καὶ φυλῶν ἐπιδόσεσιν τοῦς θεοῦς καὶ τὴν πόλιν ἐτείμ[η]σεν.

Acest lucru atrăgea după sine o mare onoare pe care eponimii o căpătau de la popor, aşa încît primul loc ocupat de stefaneforii în inscripţia noastră e justificat.

După stefaneforii se menţionează ἱερωσύναι, care înseamnă preoţii mai mici şi puteau fi ocupate de membrii aceleaşi familii în care preoţia forma de multe ori o adevărată tradiţie din tată în fiu [3].

Aceasta s-ar putea aplica şi Abei, ai cărei părinţi şi soţ au fost preoţi, accentuînd iarăşi caracterul plutocratic al familiei ei, deoarece « cultul zeilor cerea enorme jertfe celor antici pentru prînzurile în comun, sărbători şi jocurile cu întreceri de tot felul» [4].

Din ciclul demnităţilor civile ni se menţionează în primul rînd, cum e şi normal, ἀρχαί = magistraturile înalte, cu prerogative politice, pe care înaintaşii Abei le-au exercitat în statul histrian. Ei erau cetăţeni liberi, înstăriţi cu viaţă morală « bună» şi cu reputaţie, aşa că puteau face faţă onorabil acelei « verificări» δοκιμασία, la care era supus orice magistrat înainte de intrarea în funcţie.

Ce rol anume îndeplineau strămoşii Abei în această calitate e greu de precizat numai din expresia abstractă ἀρχάς; cert este însă că oricare va fi fost funcţia exercitată, fie ca βουλευταί, fie ca membri în diferite colegii de arhonţi, ca strategi etc., demnităţile ocupate de ei erau cele mai înalte din stat.

După ἀρχαί, avem menţionate, în ordinea gradului, ca şi în Attica, ἐπιμελείαι care, erau prin excelenţă funcţii administrative şi tehnice [5]. Nu ştim numărul şi felul lor, dar ele trebuie să fi fost create pe măsură ce cetatea evolua şi se iveau nevoi noi.

Pînă acum avem menţionat în secolul al II-lea la Histria, un ἐπιμελετῆς τοῦ λιμένος, dar cu atribuţii nu numai administrative, poliţieneşti şi vamale, ci şi de construcţii şi restaurări, în decretul anonimului pontarch din secolul al II-lea [6].

---

[1] Syll³, II, 708, r. 21–22.

[2] La Tomi, « A.E.M.», XI, p. 43, 56, şi Callatis, V. Pîrvan, Gerusia din Callatis, p. 12 şi 23.

[3] Aristagoras: πατρὸς γεγονῶς ἀγαθοῦ καὶ προγόνων εὐεργετῶν καὶ ἱερημένων τῶν θεῶν πάντων καὶ αὐτὸς στοιχεῖν βουλόμενος καὶ τοῦς ἐκείνων ἴχνεσιν ἐπιβαίνειν; cf. şi Histria IV, p. 2.

[4] V. Pîrvan, Histria VII, p. 10; p. 23, 25, decrete în cinstea celor ce s-au achitat bine de această sarcină.

[5] G. Glotz, op. cit., p. 300–301.

[6] V. Pîrvan, Histria IV, p. 94; în decretul pentru Aristagoras, Syll³, II, 708, avem menţionată o ἐπιμέλεια τῶν ἔργων.

O importanţă deosebită o are pentru noi următoarea menţiune în şirul demnităţilor ocupate de familia Abei şi anume: πάσας δημοτελεῖς χορηγίας. *Choregia*, una din cele mai importante liturghii periodice de la Atena, care a constituit baza înfloririi literare şi artistice a lumii greceşti, o vedem menţionată acum pentru prima oară şi la Histria. În vremea aceasta tîrzie, însă, din cauza sărăcirii crescînde a populaţiei în cadrul sclavagismului grec, choregul nu mai era ca în vechime reprezentantul tribului din care făcea parte, ci al statului. Triburile nu mai puteau face faţă cheltuelilor ce se impuneau unei astfel de funcţii şi aşa se face că din vremea lui Demetrios din Phaleron, statul e acela care îşi ia asupra sa această sarcină. El se reprezenta printr-un agonothet, care în afară de o mică subvenţie din partea statului, suporta toate cheltuelile şi îndeplinea funcţia pe care o aveau odinioară choregii. În vremea din urmă însă, contribuţia statului e şi mai neînsemnată şi el aruncă toată grija pe seama particularilor bogaţi şi ambiţioşi, care vor ca prin desfătarea poporului să-şi asigure nemurirea pe stele de marmoră şi în statui de bronz[1]. Evident, această sarcină nu putea fi îndeplinită decît de membrii familiilor celor mai bogate, fiindcă demnitatea de agonothet implica, pe lîngă grija şi cheltuiala pregătirii corului şi ospătarea poporurului la praznicul care însoţea sărbătorile[2]. Agonothetul dionisiac, cum îl numeşte Reisch pe cel care se ocupa cu pregătirea corurilor la sărbătorile dionisiace, era răspunzător de organizarea concursurilor pe timp de un an.

La Histria sîntem în această fază de evoluţie a choregiei, cînd choreg este un agonothet şi anume un reprezentant al familiei Abei, fiica lui Hecataios. Aceasta o deducem din expresia πάσας δημοτελεῖς χορηγίας, prin care trebuie să înţelegem că ei, înaintaşii Abei, ca reprezentanţi ai poporului δημοτελεῖς au îndeplinit πάσας χορηγίας = adică la toate sărbătorile la care aveau loc concursuri dramatice, ei au fost choregi, şi, în acelaşi timp, se mai poate subînţelege că ei au organizat tot felul de coruri, adică şi de bărbaţi şi de copii, de care ştim că era nevoie în reprezentaţiile anticilor.

Menţionarea aceasta indirectă a agonothetului la Histria nu este o noutate pentru Pontul Stîng, unde am întîlnit pînă acum, la Callatis, în secolul I e.n. pe vestitul Apollonios, agonothet şi gymnasiarch[3], la Tomi, pe T. Flavius Poseidonius, pontarch şi agonothet[4], şi nici chiar pentru Histria unde se pomenesc agonotheţi într-o inscripţie din prima jumătate a secolului al III-lea e.n.[5], şi într-o alta, inedită[6], datată din vremea lui Adrian sau Antoninus Pius, —deci chiar din perioada documentului nostru.

Cealaltă treaptă socială pe care a ocupat-o familia Abei este *hyperesia*. În general ὑπηρεσίαι însemnează funcţii subalterne, pe care le îndeplinesc în mod obişnuit sclavii sau liberţii. Sensul acesta însă nu poate fi atribuit familiei Abei, care era, după cîte am văzut, nobilă şi nu se putea coborî la servicii aşa de mici. De fapt însă, în documentul nostru ὑπηρεσίαι apar determinate de adjectivul ἔνδοξος care-i schimbă sensul şi-i dă un înţeles deosebit, desemnînd servicii demne de o familie cu vază.

---

[1] V. Pîrvan, Gerusia din Callatis, p. 15.

[2] V. Pîrvan, op. cit. p. 14; cf. şi Daremberg-Saglio, Dict. des antiq., art. Choregia, p. 1118—1119 şi P—W, RE, vol. I, Agonothetes, art. lui Reisch, p. 878—881.

[3] V. Pîrvan, op. cit., passim.

[4] « I.G.R.R.P.», vol. I, nr. 634.

[5] « S.C.I.V.», anul V, 1954, nr. 1—2, p. 93, nr. 6.

[6] Inv. Muz. Histria, 1951, nr. 259.

După trecerea în revistă a carierei atît de bogate, religioase şi politice, a strămoşilor Abei, ne dăm seama că ei erau pe treapta cea mai înaltă a societăţii. Conducători ai vieţii religioase şi politice, ei erau în acelaşi timp cetăţenii cei mai bogaţi care, în această epocă, sînt stăpînii vieţii economice şi sociale. Liturghiile şi contribuţiile, stefaneforiile şi choregiile pe care le dovedesc poporului şi care necesitau enorme sume, ne arată averea lor considerabilă, moştenită şi menţinută din tată în fiu şi ne fac să-i apropiem de cei mai mari evergheţi, ca Aristagoras sau Apollonios din Callatis.

Documentul nostru, care arată pe aceşti plutocraţi, nu e stingher, ci poate fi pus alături de alte inscripţii din secolul al II-lea, cum ar fi aceea a anonimului pontarch [1] sau lista membrilor gerusiei din Histria, şi el se leagă cu altele din secolul precedent sau cu cele anterioare erei noastre, din epoca elenistică, unde se poate urmări o întreagă dinastie de evergheţi vanitoşi, care nu sînt altceva decît marii bogătaşi ai timpului [2].

Această oligarhie e veche şi ereditară, cum se poate vedea din însuşi documentul nostru şi din altele asemănăoare, ca, de pildă, decretul pentru Aristagoras [3], şi ea se găseşte în documente ca acţionînd în viaţa publică sau constituită în asociaţii pe vîrstă, cu caracter religios, cultural, cum avem la Histria sau la Callatis, gerusiile.

★

Dintr-o astfel de familie se trăgea Aba, care peste gloria strămoşilor, exprimată printr-un cuvînt aşa de expresiv ca μεγαλαυχία, ne mai întîlnit în inscripţii, vrea să adaoge şi reputaţia ei, prin binefaceri proprii faţă de popor. Astfel « binevoieşte» să ia sacerdoţiul Mamei Zeilor, căreia îi slujeşte punîndu-şi în valoare toate calităţile ei: μεγαλοφρόνως καὶ εὐγενῶς καὶ ε[ὐ]σε[βῶ]ς ἐτέλεσεν.

Menţionarea Mamei Zeilor, Cybela, în rîndul divinităţilor din pantheonul histrian aruncă o nouă lumină asupra cultelor religioase pe care le-au avut histrienii. Pînă la acest document epigrafic nu aveam nici o menţiune scrisă şi sigură despre Cybela la Histria.

Un fragment de inscripţie publicat în « Histria IV», e nesigur şi poate fi completat, aşa după cum a presupus V. Pîrvan, şi Δή]μητρι dar şi Θεῶν μητρὶ (μεγάλῃ) [4], iar altul tot aşa de nesigur, publicat de Pîrvan [5], a determinat ipoteza prezenţei Cybelei la Histria numai după unele forme de relief, şterse, şi deci după ştiri tot nesigure [6]. De astă dată însă documentul nostru ne atestă neîndoios cinstirea acestei zeiţe aici, dar nu numai atît, ci, după cum vom vedea mai departe, într-o formă foarte evoluată.

Problema originei cultului Cybelei la Histria face parte din aceea a răspîndirii lui în lumea greacă şi cu deosebire în bazinul Pontului Stîng.

---

[1] Cf. V. Pîrvan, Histria IV, p. 94.

[2] O cercetare amănunţită asupra evergheţilor din epoca elenistică a făcut I. Stoian, « S.C.I.V.», anul IV, 1953, nr. 3—4, p. 682 şi urm.

[3] Syll³., II, 708; vezi şi la Olbia, Latyschev, op. cit., p. 40 etc.

[4] V. Pîrvan, Histria IV, p. 150—151.

[5] Ibidem, p. 63—64, nr. 19.

[6] V. Pîrvan în « Dacia» II, 1925, printr-o reconstituire greşită a inscripţiei de la p. 203, socotise că putem vorbi de cultul Cybelei la Histria chiar din secolele IV—III î.e.n. Mai tîrziu, însă, prin reluarea inscripţiei de către L. Robert, « Bull. Corr. Hell.», LIII, 1929, p. 151 şi de alţii într-un articol din « Dacia», III—IV, 1927—1932, p. 398—400, care au pus-o în legătură cu un alt fragment, s-a văzut că nu poate fi acceptată reconstituirea lui V. Pîrvan şi deci nici concluziile la care ajungea el.

Contactul Cybelei, zeitate frigiană, cu lumea greacă, s-a produs mai întîi în Asia Mică, în Ionia şi Caria unde se constată o deosebită înflorire a acestui cult[1]. În bazinul Mării Negre, el a fost adus înainte de dominaţia romană, de către grecii din Asia Mică, care au colonizat porturile principale din aceste părţi. Această divinitate a cîştigat numeroşi adepţi pînă departe în Crimeea, unde Thea Kymmeris[2] nu este alta decît Mama Zeilor, Cybele, iar la Panticapaeum, colonie milesiană, găsim încă din secolul al IV-lea, î.e.n. un metroon închinat Mamei Frigiene. De asemenea, şi la Olbia şi Tyras, alte colonii milesiene, întîlnim cinstirea Cybelei într-o formă foarte dezvoltată.

În Pontul Stîng, unde majoritatea oraşelor sînt colonii milesiene, acest cult nu este mai puţin intens. La Odessos, încă din secolul I î.e.n. avem documente despre cinstirea lui Attis, acolytul Cybelei[3], la Callatis[4], colonia Heracleei Pontice, de asemenea e documentat, iar la Tomi în secolul al II-lea î.e.n., Cybela e divinitatea protectoare a oraşului, căreia i se aduc anual jertfe, în numele poporului[5]. (ἕκα[σ]θον ἐνιαυτὸν θύουσιν ὑπὲρ τῆ[ς] τοῦ δήμου σωτηρία[ς] Μητρὶ Θεῶν καὶ Διοσκόροις).

Ar fi normal deci să presupunem că şi la Histria cultul Cybelei a fost prezent tot înainte de epoca romană, cînd avem documente sigure, de vreme ce ne este dovedit în toate celelalte oraşe din Pont şi trebuie să spunem că această ipoteză e verificată.

În campania de săpături de la Histria din anul 1953 a ieşit la iveală un fragment de inscripţie databil după scris în secolele II-I î.e.n. şi care a fost considerat de editorul lui ca o dedicaţie a unui oarecare fiu al lui Menecharm, închinată Μητρὶ Θεῶν κ]αὶ διοσκόροις[6]. La aceasta s-ar mai putea adăuga şi unele statuete de la Histria reprezentînd pe Cybele cu puiul de leu în poală— influenţă ioniană în vogă din secolul al VI-lea î.e.n. — la care dacă ţinem seama de tehnica lucrării lor, le-am putea data tot în această perioadă anterioară erei noastre, înmulţind astfel datele despre cinstirea Cybelei la Histria, şi înainte de epoca romană.

În alt chip nici nu s-ar putea explica marea dezvoltare a acestui cult din epoca romană în cetăţile vest-pontice, dacă nu am admite că ele, ca oraşe comerciale, au primit mai dinainte doctrina noii religii de la negustorii orientali care veneau aici.

La Histria, în epoca imperială, Cybela ne apare, ca în tot imperiul, documentată prin mai multe ştiri, fiindcă acum cultul ei cunoaşte, mai ales începînd din secolul al II-lea, un nou avînt[7].

Ca rezultat al legăturilor economice, Cybela şi Attis ajung în cele mai depărtate colţuri ale lumii. Preponderenţa industrială şi comercială a orientului, unde se găsesc principalele centre de producţie şi export, măreşte traficul cu Asia

---

1 H. Graillot, Le culte de Cybèle, Mère des Dieux dans l'Empire romain. Paris, 1912, cap. X. Culte en Asie Mineure, passim.

2 Ibidem, p. 478 (după spusa lui Hesychius).

3 « un personnage porte le nom théophore d'Attis» ; cf. H. Graillot, op. cit., p. 479.

4 Monede autonome cu chipul Cybelei, la Mionnet, vol. I, p. 354, nr. 5; cf. H. Graillot, op. cit., p. 479.

5 Syll.³, II, 731, r. 35 şi B. Pick-K. Regling, Die antiken Münzen von Dacien u. Moesien, Berlin, 1898—1910, vol. I, p. 96, nota 1; vezi consideraţii noi asupra datării acestei inscripţii, I. Stoian, În legătură cu decretele tomitane privind paza oraşului, în prezentul număr din «S.C.I.V».

6 D. M. Pippidi, în «S.C.I.V.», anul V, 1954, nr. 1—2, p. 92, nr. 2.

7 H. Graillot, op. cit, p. 150—151; Antoninus Pius şi Faustina pun pe monede pe Cybela şi Attis; tauroboliul se face acum şi pentru conservarea imperiului.

Mică şi atrage după sine stabilirea în multe părţi ale imperiului, ca şi în provinciile dunărene, a negustorilor, principalii misionari ai noii religii, mai ales în porturi [1]. Pe de altă parte se mai poate adăuga uşurinţa şi siguranţa comunicaţiilor, armata [2] şi criza spirituală în care se găsea păgînismul greco-roman.

Aşa se face că în epoca romană, monedele cu chipul Cybelei sînt foarte numeroase şi ele apar şi în Pontul Stîng, iar colegiile de sub patronajul ei sînt destul de numeroase şi înfloritoare. La Histria sînt cunoscute o serie de monede a căror efigie o reprezintă pe Cybela, dar mai toate sînt de la Commodus înainte, deci către sfîrşitul secolului al II-lea şi merg în secolul următor pînă la Severus Alexander [3].

Din secolul al II-lea mai avem şi alte documente care să ne arate cinstirea Cybelei aici. Două fragmente de inscripţii găsite în vara trecută pomenesc personaje care aduc mulţumiri Mamei Zeilor. Pe prima inscripţie, de pe un altar, citim: ....ς Φιλίνου Μητρὶ Θεῶν [χαριστήριον ἀνήθηκε] şi pe a doua, o bază de statuă: Ἥλιος Μητρὶ Θεῶν χαριστήριον [4].

Pentru o puternică intensitate a acestui cult în secolul al II-lea şi în al III-lea mai pledează şi o serie de fragmente de statuete (care pînă acum depăşesc cifra de 10) găsite în săpăturile arheologice şi reprezentînd-o pe Cybela (fig. II, 1, 2, 3).

Epoca secolului al II-lea este aici perioada în care cinstirea Cybelei se face după obiceiul grecesc neturburat de prefacerile ulterioare. Legăturile ei sînt îndreptate spre Orient, spre marile centre din Asia Mică, Smyrna, Cyzic, a căror metroa aveau un mare renume [5]. Şi în epoca romană, semi-independenţa administrativă şi politică de care cetăţile din Pontul Stîng par să se fi bucurat [6], a făcut ca, chiar în anii următori (secolul al III-lea), cînd influenţa Romei era mai puternică, cinstirea Cybelei să rămînă tot la formele greceşti. Aceasta ne-o demonstrează organizarea pe care o avem mai ales în colegiile de la Tomi, după felul thiasurilor greceşti.

Histria, aşadar, cu o viaţă aşa de elenică, cum o numeşte horothesia lui Laberius Maximus în scrisoarea lui Pomponius Pius (ἑλληνίδα πόλιν)), nu va fi adorat pe Cybela decît ca în marile centre din Asia Mică şi Pont, cu care avea legături comerciale [7].

Dar dacă analizăm puţinele date de organizare a cultului Cybelei pe care ni le oferă inscripţia Abei, fiica lui Hecataios, vedem că aceste afirmaţii se confirmă.

Femeile care au fost atrase foarte repede de Cybela, zeiţa fecundităţii, prin efectul pe care îl aveau asupra lor misterele şi spectacolul patetic de la sărbătorile anuale, le găsim în lumea greacă slujind ca preotese şi aparţinînd condiţiei

---

[1] Fr. Cumont, Les religions orientales dans le paganisme romain. Paris, 1929. p. 20.

[2] Ibidem, p. 21 şi E. Coliu în « Istros », 1934, I, p. 115 şi 116, nota 4; cf. şi V. Pîrvan, Inceputurile vieţii romane la gurile Dunării, p. 115, Histria, IV. p. 63, nr. 10 etc., nume de orientali, adoratori ai Cybelei.

[3] La Bick-Regling, op. cit., nr. 486 = Commodus; Severus, nr. 495, 496; Domna, nr. 500: Elagabal, nr. 512 (Cybela cu sceptrul); Severus Alexander, nr. 517; cf. şi H. Graillot, op. cit., p. 479.

[4] Fragmentele editate în « S.C.I.V.», anul V, 1954, nr. 1–2, p. 96, nr. 12 şi p. 97, nr. 12.

[5] H. Graillot, op. cit., p. 394–395.

[6] R. Vulpe, Histoire ancienne de la Dobroudja. p. 205.

[7] Decretul în onoarea lui Θεοκλῆς Σατύρου ne enumeră printre cele 18 cetăţi care făceau comerţ în Marea Neagră şi pe Histria; asupra legăturilor dintre Cyzic şi Histria vezi V. Pîrvan, Histria. VII, p. 26–29, nr. 17 şi un fragment de inscripţie inedit în Inv. Muz. Histria, 1954, nr. 302.

libere. Aba, femeie bogată, îmbrăţişează sacerdoţiul zeiţei ca şi Ulpia Marcella din Smyrna[1], preoteasă foarte bogată, dintr-un centru grec în care cultul Cybelei era foarte puternic.

Rolul cel mai mare îl aveau în mistere, adică în iniţierea neofiţilor, unde, ca nişte adevărate *Melissai*, îi hrăneau pe aceştia cu mierea purei doctrine[2]. Ele sînt acelea care săvîrşesc serviciile cele mai tainice şi intime ale cultului, pregătind scaunul sacru pentru ceremonia « întronării» misticilor, ultima fază a iniţierii sau aranjînd patul funerar al lui Attis, după moarte şi pe cel hierogamic, după înviere.

Dar rolul lor nu se limita numai la aceasta; ele trebuiau să împodobească statuile divine şi să îngrijească de mobilierul sacru şi dacă se alegeau femei bogate, aceasta se datora tocmai speranţei că ele se vor dovedi mari binefăcătoare ale zeilor şi sanctuarului.

Acesta se pare că e şi cazul Abei, care în această calitate îşi va fi dovedit nu numai zelul şi mărinimia faţă de divinitate, prin rolul jucat în mistere, cum se spune în inscripţia noastră μεγαλοφρόνως καὶ εὐγενῶς καὶ εὐσεβῶς ἐτέλεσεν, dar la fel ca Sosia Africana de la Tomi, care ἐπικοσμήσασαν τὴν θεῶν ἀναθήμασιν χρυσίοις [3], va fi făcut mari danii în folosul sanctuarului, al colegiilor sau al credincioşilor.

În această situaţie ea va fi fost distinsă cu laude publice ca Sosia Africana de la Tomi, sau chiar cu o statue, cum s-a întîmplat cu Ulpia Marcella din Smyrna[4] şi partea decretului nostru care lipseşte va fi conţinut, poate, tocmai aceasta.

O altă noţiune care ar ajuta la înţelegerea acestei instituţii preoţeşti slujind pe Cybela de la Histria este şi cea care ne este dată de expresia ὅσα σεμνῶν γυναικῶν. Am tradus « cîte se cad femeilor alese». Traducerea poate nu redă exact înţelesul la care ne gîndim noi şi de aceea încercăm o explicaţie pe care o sugerează mai ales adjectivul σεμνός ce determină pe γυναικῶν. Σεμνός e înrudit cu σέβω-ομαι = a venera, a onora pe zei, cu σεβαστός, deci implică noţiunea de « sfînt», « ales», şi credem că este, poate, o denumire abstractă a instituţiei preoţiei din cultul Cybelei. Într-adevăr, clerul Cybelei, cult oriental, nu mai este ca la romani un simplu gardian al tradiţiilor sfinte, intermediarul omului şi statului pe lîngă zei, ci este un director de conştiinţă, care ştie să potolească neliniştea spirituală şi pentru care se pregăteşte şi e absorbit de misiunea lui, trăind numai la templu. Acest cler formează o castă aproape închisă, cu insigne, îmbrăcăminte — preotesele purtau coroane, rochii albe şi occabos, — moravuri, chiar hrană deosebită şi nu mai putea ca după oficierea serviciului divin să se întoarcă, ca vechii pontifi[5], la afacerile publice, ci ei erau absorbiţi total de această slujbă, mai ales femeile în mistere. De aceea, poate, se exprimă casta preoţească cu σεμναὶ γυναικαί = femei sfinte, ca unele care cunosc misterele, lucrează cu ele şi cărora le sînt dedicate; prin aceasta, misiunea lor devine sfîntă.

Acestea sînt datele pe care ni le oferă decretul Abei, fiica lui Hecataios, în legătură cu organizarea cultului Cybelei la Histria. Desigur, ele sînt puţine, dar

[1] H. Graillot., op. cit., p. 250.
[2] Ibidem, p. 252.
[3] « A.E.M.» VI, 22, 45 cu XVII, 92, 21 = « I.G.R.R.P.», vol. I, nr. 602; cf. V. Pîrvan, Gînduri despre lume şi viaţă la greco-romanii din Pontul Stîng, p. 28, 29 şi nota 1, p. 29; de asemenea în legătură cu întreg acest capitol H. Graillot, op. cit., p. 248—253.
[4] H. Graillot, op. cit., p. 250.
[5] Fr. Cumont, op. cit. p. 37, 38.

prezenţa lor ne face să bănuim foarte mult, fiindcă ele sînt legate indispensabil de altele. Aşadar nu putem admite că în slujba marei zeiţe, una din divinităţile principale ale oraşului[1] şi protectoarea lui, cînd preoteasă e Aba, femeie avută, nu va fi fost un puternic colegiu de canophori, dendrophori, care aveau rol principal în sărbătorile magnifice dintre 15—27 martie. Situaţia înfloritoare a colegiilor dendrophorilor de la Tomi ne face să bănuim aceasta, iar numeroasele statuete găsite în săpături ne fac să presupunem că multe dintre ele vor fi împodobit şi locaşul lor de adunare, *schola dendrophorum*.

În ceea ce priveşte doctrina acestei divinităţi, aşa după cum reiese din reprezentările iconografice de la Histria, ea îşi păstrează caracterul chtonic, general în lumea greco-romană.

În figuraţia din frontonul inscripţiei noastre, unde Cybela apare şezînd pe tron, cu tympanonul în mîna stîngă, (în dreapta nu ştim ce a avut, fiind ruptă către vîrf, poate spice ca la Tyras)[2], avînd pe cap coroana murală sau calathosul şi străjuită de nelipsiţii lei, care aici sînt tauroctoni, nu vedem decît confirmarea aspectului chtonic al acestei zeiţe[3]. Aceeaşi reprezentare o surprindem şi pe majoritatea monedelor, ceea ce nu înseamnă că teologia Mamei Zeilor se reduce numai la acest aspect chtonic. O dovadă despre complexitatea puterilor care erau atribuite Mamei Zeilor de histrieni o avem chiar în fragmentul de inscripţie citat la pagina 459, unde Cybela, ca stăpînă a cerului, e cinstită alături de Dioscuri, zei cosmici[4], iar pe o monedă din vremea lui Elagabal apare cu sceptrul în mînă, deci egală cu Zeus Pantocrator[5]. Descoperiri viitoare ne vor mai da la iveală, poate, şi alte aspecte ale teologiei Mamei Zeilor.

În concluzie deci, putem spune că decretul în cinstea Abei, fiica lui Hecataios, este un document care, coroborat cu alte informaţii, aduce importante ştiri despre cunoaşterea vieţii religioase la Histria. El ne oferă indicii neîndoioase despre o zeitate principală a histrienilor, a cărei cinstire în veacul al II-lea se făcea cu o deosebită pompă, avînd în slujba ei preotese din familiile cele mai alese, cum este, spre exemplu, Aba.

Pe lîngă această activitate religioasă, familia din care descindea Aba, ca şi soţul ei, preot al zeului Dionysos Carpophoros, a avut un rol şi în viaţa civilă, ocupînd demnităţi ca ἀρχαί, ἐπιμελείαι, χορηγίαι, ὑπηρεσίαι.

În cadrul întregii acestei activităţi publice, care în epoca documentului nostru înseamnă «binefaceri» şi « liberalităţi» faţă de popor, ei se disting şi sînt încununaţi cu onoruri care se exprimă în inscripţia noastră printr-un exces de laude, cum vedem în cuvinte ca ἐξαιρέτου τειμῆς τετυχηκότων, ἀνυπερβλήτως în loc de ὑπερβλήτως, mult mai obişnuit, (i se pune ἀνά pentru a-i mări efectul), μεγαλαυχία sau μεγαλοφρόνως. Această glorificare reflectă pe de o parte risipa de laude, cu care în vremea elenistică şi romană erau acoperiţi marii evergheţi ai timpului, dar ne ajută

---

[1] Împreună cu Dioscurii, în epoca imperiului, cultul acestei triade este pe primul plan la Callatis, iar la Histria şi Tomi, împreună cu Apollo, formează divinităţile principale, ale oraşului; aşa susţin B. Pick, Die antiken Münzen von Dacien und Moesien, vol. I, p. 96, şi H. Graillot, op. cit., p.480,

[2] H. Graillot, op. cit., p. 478.

[3] Pentru interpretarea simbolurilor vezi. H. Graillot, op. cit., p. 105, 200—201; Daremberg-Saglio, Dict. des antiq., art. Tympanon, p. 559; P—W., RE., vol. 11, col. 2259.

[4] Asupra legăturilor dintre Cybele şi Dioscuri, vezi H. Graillot, op. cit., p. 197, 480 şi în « Revue Arch.» 1904, vol. I, p. 347; cf. şi Fr. Cumont, Les mystères de Mithra, p. 300—301; de asemenea F. Chapouthier, Les Dioscures au service d'une déesse. Paris, 1935, p. 156, 238.

[5] H. Graillot, Culte de Cybèle . . . ., p. 194.

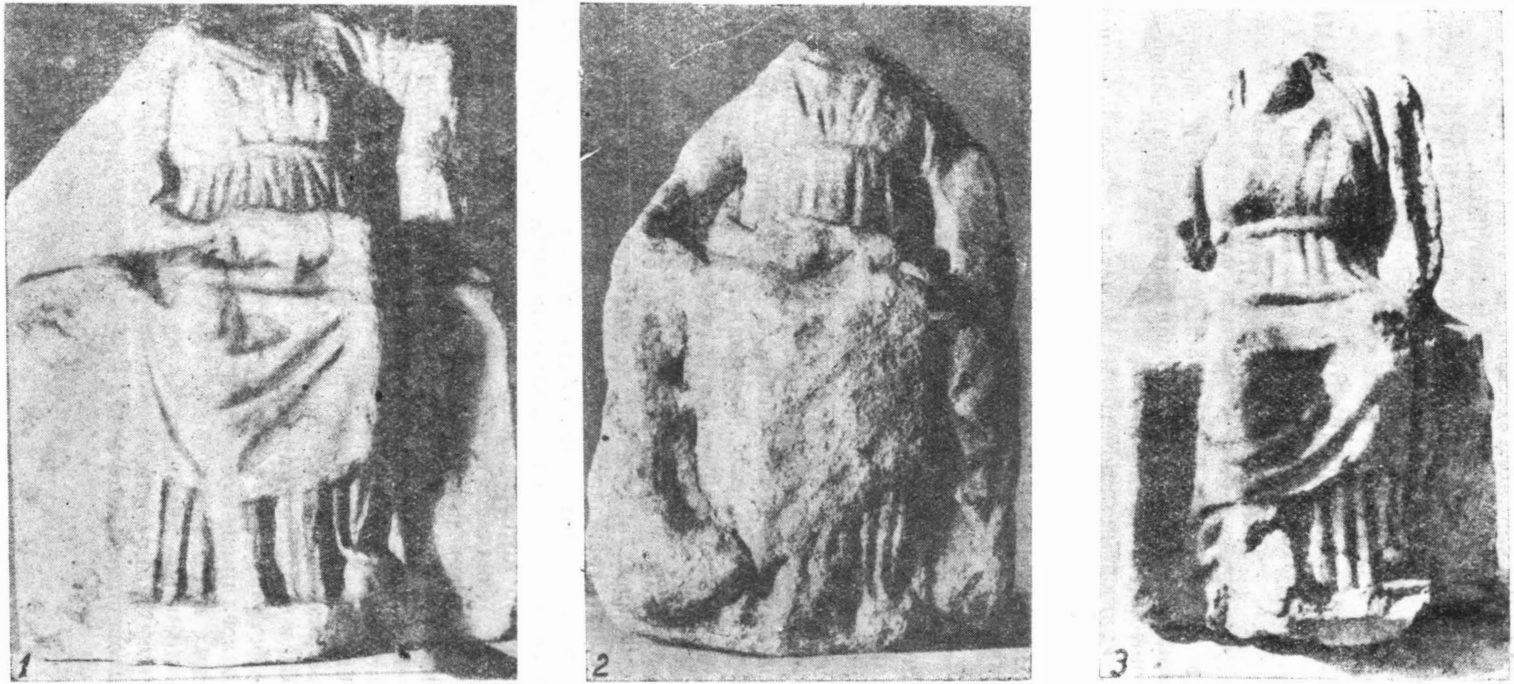

Fig. 2. – Cybela pe tron: 1, cu puiul de leu în poală; 2, cu puiul de leu în poală, iar jos lîngă piciorul drept pare a fi Attis; 3, fără puiul de leu în poală.

pe de alta, printr-o justă cîntărire a exceselor, să cunoaştem viaţa social-religioasă şi artistică în care aceşti plutocraţi şi-au dus activitatea.

Decretul în cinstea Abei, fiica lui Hecataios, este grăitor din acest punct de vedere.

НЕОПУБЛИКОВАННЫЙ ЭПИГРАФИЧЕСКИЙ ДОКУМЕНТ ИЗ ИСТРИИ И КУЛЬТ КИБЕЛЫ

(КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ)

В Истрии летом 1952 г. был обнаружен новый эпиграфический документ, дающий ценные сведения о социальной религиозной и художественной жизни этой крепости.

Надпись, являющаяся почетным декретом в честь женщины Абы — жрицы Кибелы, датируется серединой II в. н. э. или третьей четвертью II в.

Исследование надписи показывает некоторые лингвистические особенности, касающиеся ι, отсутствие которого вызвано влиянием итацизма, а дифтонг ει использован для обозначения (τειμῆς вместо τιμῆς).

В начале декрета наблюдается новая форма для звания председателя собрания, неизвестная в Истрии до настоящего времени. Звание председателя собрания, обозначавшееся до настоящего документа через ἐπιμηνιεύοντος, обозначено теперь абсолютным родительным падежом, производного от глагола ἐπιψηφίζειν, то есть ἐπιψηφιζομένου,

В первой части декрета перечисление ряда заслуг предков родителей Абы в отношении народа дает сведения о социально-религиозной организации Истрийского государства. Упоминается, что семья Абы выполняла духовные и светские обряды, обстоятельство, проливающее свет на картину истрийской демократии во II в. Στεφανηφορίαι, καὶ ἱερωσύναι являются религиозными должностями членов семьи Абы.

Στεφανηφορίαι здесь обозначены жрецы эпонимы, а ἱερωσύναι—заурядные жрецы. Цикл гражданских должностей начинается с φιλοτιμίαν ἢ λειτουργίαν—взносы и литургии, сопровождемые административными и техническими почетными должностями ἐπιμελείαι ἢ ὑπηρεσίαι — подчиненные должности, но которые здесь определены прилагательным ἔνδοξος, ἐνδόξους ὑπηρεσίας, означают почетные должности влиятельных и знатных семейства, к которым принадлежала и семья Абы.

Особое значение в ряде этих должностей общественной деятельности имеет выражение πάσας δημοτελεῖς χορηγίας, впервые свидетельствующее о существовании хорегий в истрийской крепости.

В этот поздний период роль хорегов выполнялась агонофетами и поэтому из выражения πάσας δημοτελεῖς χορηγίας можно заключить, что предки Абы в качестве народных представителей δημοτελεῖς выполняли в роли агонофетов πάσας χορηγίας, то есть они были уполномочены заведывать на всех празднествах с музыкальными соревнованиями постановкой мужских и женских хоров.

Выполнение этих духовных и светских должностей, которые в эпоху, датируемую настоящим документом, означали благодеяния и либерализм в отношении народа посредством крупных пожертвований,

выявляет плутократический характер этой семьи, наблюдающийся также и у других семейств этой эпохи.

Далее автор указывает, что упоминание в декрете об Абе, как жрице матери великих богов, является первым достоверным письменным источником о существовании в Истрии культа Кибелы.

Культ этого божества существовал еще до начала II в., о чем свидетельствуют как некоторые недавно обнаруженные документы (СМ. SCIV, V, 1954, 1—2, стр. 92 №. 2), так и некоторые статуэтки, изображающие Кибелу с львенком на коленях.

В римскую эпоху культ этого божества становится более интенсивным, а нумизматические, эпиграфические и пластические доказательства, касающиеся этого божества, становятся более многочисленными.

Характер доктрины и формы поклонения этому божеству во II в. носят характерные черты, присущие греческому миру, так как охтонически Истрия была связана с крупными греческими центрами Малой Азии. Культ этого мистического божества весьма распространен во II в. и в Истрии отправляется с необычайной пышностью; культу Кибелы принадлежали жрицы из богатых и знатных семейств, как и семья Абы.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — Декрет в честь Абы, дочери Гекатая. На рельефе над надписью изображена восседающая на троне Кибела с тимпаном в левой руке, а справа и слева видны львы — таврохтоны.

Рис. 2. — Кибела на троне. 1 — с львенком на коленях; 2 — с львенком на коленях, а внизу у правой ноги, повидимому, изображен Аттис; 3 — без львенка.

DOCUMENT ÉPIGRAPHIQUE INÉDIT D'HISTRIA ET LE CULTE DE CYBÈLE

(RÉSUMÉ)

Au cours de l'été 1952 un nouveau document épigraphique a été découvert à Histria. Il contient des données précieuses concernant la vie sociale religieuse et artistique de cette cité.

L'inscription est un décret en l'honneur d'une femme nommée *Àba*, prêtresse de Cybèle, et date approximativement du milieu ou du troisième quart du IIe siècle de notre ère.

Certaines particularités d'ordre linguistique ressortent de l'analyse de l'inscription, à savoir: la notation de l'iota adscrit dont l'absence est dominée dans ce cas par l'influence de l'itacisme et l'emploi du diphtongue ει au lieu de ι (τειμῆς pour τιμῆς).

On remarque, dans le préambule du décret, une forme nouvelle de désignation du président de l'Assemblée, inconnue jusqu'à ce jour dans les documents relatifs à Histria. Le Président de l'Assemblée qui, jusqu'à ce document, était désigné par le terme de ἐπιμηνιεύοντος, est maintenant désigné à l'aide d'un génitif absolu dérivé du vrebe ἐπιψηφίζειν est-à-dire ἐπιψηφιζομένου.

La première partie du décret, énumérant les mérites que les ancêtres et les parents d'Aba avaient acquis au service du peuple, offre de précieux renseignements au sujet de l'organisation sociale-religieuse de la cité d'Histria. On y men-

ionne que la famille d'Aba a rempli des fonctions religieuses et civiles ce qui apporte des lumières au sujet du régime démocratique qui existait à Histria au II-e siècle.

Στεφανηφορίαι καὶ ἱερωσύναι sont les fonctions d'ordre religieux remplies par les membres de la famille d'Aba.

Le terme de στεφανηφορίαι signifie ici des prêtrises éponymes et celui de ἱερωσύναι des prêtrises habituelles. Le cycle des fonctions civiles débute par φιλοτιμίαν ἢ λειτουργίαν, à savoir des contributions et des offices religieux suivis de dignités administratives et techniques, ἐπιμελείαι et ὑπηρεσίαι, des fonctions subalternes, mais qui, étant déterminées par l'adjectif ἔνδοξος, ἐνδόξους ὑπηρεσίας, signifient des fonctions dignes d'une famille illustre et noble telle tque la famille d'Aba.

D'une importance toute spéciale, est, parmi ces dignités concernant l'activité sociale, l'expression πάσας δημοτελεῖς χορηγίας, qui atteste, pour la première fois, l'existence de la chorégie dans la cité d'Histria.

Mais, durant cette époque tardive, le rôle de chorège était rempli par les agonothètes et c'est là la raison pour laquelle l'expression πάσας δημοτελεῖς χορηγίας laisse entendre que les ancêtres d'Aba, comme représentants du peuple — δημοτελεῖς — en tant qu'agonothètes, ont rempli πάσας χορηγίας, c'est-à-dire dans toutes les fêtes où avaient lieu des concours de musique, ils etaient les chorèges, préparant en cette qualité les choeurs d'hommes et d'enfants.

L'exercice de ces fonctions d'ordre religieux et civil qui à l'epoque de notre document signifie des bienfaits et des libéralités envers le peuple, par des dons importants, met en evidence le caractère ploutocratique de cette famille, caractère que l'on rencontre également chez d'autres familles de cette époque.

L'Auteur montre que la mention du décret d'où il résulte qu'Aba à été prêtresse de la Mère des Dieux, constitue la première indication écrite ayant un caractère certain sur l'existence du culte de Cybèle à Histria.

Le culte de cette divinité est cependant antérieur au IIe siècle, fait prouvé, par certains documents récemment découverts (voir SCIV, V. 1—2, p. 92, nr. 2), de même que par certaines statuettes qui représentent Cybèle un lionceau sur les genoux.

A l'époque romaine, le culte de cette divinité est beaucoup plus intense et les preuves numismatiques, épigraphiques et sculpturaux (fig. II, 1.2,3) attestant ce fait deviennent de plus en plus nombreuses.

Le caractère de la doctrine et celui des formes et du culte rendu à cette divinité au IIe siècle sont ceux du monde grec, en général, c'est-à-dire chtoniens, vu qu' Histria était liée aux grands centres hélléniques de l'Asie Mineure.

Le culte de cette divinité mystique est au IIe siècle, très intense et est pratiqué à Histria avec une pompe spéciale; on trouve au service de cette divinité des prêtresses appartenant aux familles riches et nobles de la cité et tel est le cas d'Aba.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — Le décret en l'honneur d'Aba, fille de Hecataios. Le relief au-dessus de l'inscription représente Cybèle assise sur un trône, le tympanon à la main gauche; on voit à sa gauche et à sa droite les deux lions qui, ici, sont tauroctones.

Fig. 2. — Cybèle sur le trône: 1, un lionceau sur ses genoux; 2, un lionceau sur les genoux et, à ses pieds, à droite, Attis; 3, sans lionceau sur ses genoux.

. . . .

STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE
Tomul V, nr. 3—4, 1954

CONTRIBUŢII NUMISMATICE LA CUNOAŞTEREA PROBLEMEI LUPTEI ÎMPOTRIVA STĂPÎNIRII ROMANE ÎN DACIA

PARTEA I

DE

B. MITREA

La alungarea stăpînirii romane instaurată în Dacia de către Traian au acţionat două forţe: una *internă*, populaţia dacică învinsă în luptă şi supusă, dar într-o continuă răzvrătire împotriva cuceritorilor romani, şi alta *externă*, formată, în primul rînd, din triburile din afara Daciei: dacii liberi, iar, în al doilea rînd, de alte populaţii aşezate în jurul Daciei. Acestea din urmă, prin incursiunile lor, au contribuit mai întîi la slăbirea, apoi la dezorganizarea şi, în sfîrşit, la distrugerea apărării romane din această provincie. Concluzia a fost trasă de către Aurelian care a retras trupele romane din Dacia, încheind astfel un capitol din istoria Daciei, iar populaţiei locale i se dă posibilitatea să-şi reia firul dezvoltării sale, dar de data aceasta într-o nouă orînduire.

Problema aceasta a fost ridicată, în cadrul formulat mai sus, de către cercetătorul sovietic A. D. Dmitriev[1], care, folosind izvoarele de ordin literar şi epigrafic de care dispunem, a trasat şi fixat etapele principale ale acestor lupte în timpul stăpînirii romane în Dacia.

Un alt aspect al acestei lupte duse de populaţia locală împotriva ocupanţilor şi exploatatorilor romani din Dacia a fost mişcarea « latrones», care a fost pusă în lumină de către acelaşi cercetător şi de către cercetătoarea sovietică I. Kruglikova[2].

Aceeaşi problemă a constituit preocuparea a doi cercetători romîni, D. Berciu[3] şi F. Horowitz[4], care, folosind concluziile cercetătorilor anteriori sau studiind problema din alte puncte de vedere, au adus fiecare contribuţia sa la cunoaşterea acestui aspect al luptei localnicilor împotriva stăpînirii romane.

Recent, C. Daicoviciu[5], într-o lucrare a cărei preocupare principală era studiul unei noi diplome militare, a adus unele contribuţii, sugestii noi şi precizări în legătură cu unele etape din problema pe care o urmărim.

---

[1] A. D. Dmitriev, Căderea Daciei, în « V. D. I.», 1949, nr. 1, p. 76—85.

[2] I. Kruglikova, Cu privire la romanizarea Daciei, în « V.D.I. », 1947, nr. 3, p. 219—230.

[3] « S.C.I.V.», anul II, 1951, nr. 2, p. 73—95.

[4] F. Horowitz, Situaţia precară a stăpînirii romane în Dacia, în « S.C.I.V. », anul II, 1951, nr. 2, p. 97—124.

[5] C. Daicoviciu, O nouă diplomă militară din Dacia, în « S.C.I.V. », anul IV, 1953, nr. 3—4, p. 541—553.

În tratarea acestui subiect trebuie să ţinem seama de la început de un fapt: cele două forţe de luptă, cea internă şi cea externă, în cazul Daciei, nu acţionează izolat şi independent, ci în corelaţie una cu alta, am spune că se poate întrevedea o interdependenţă între una şi alta. Faptul nu i-a scăpat nici lui A. D. Dmitriev, care l-a subliniat în cursul lucrării amintite.

Credem că este de datoria cercetătorilor din ţara noastră de a duce mai departe aceste cercetări, pe linia mai sus trasată, folosind alt material, inedit sau mai puţin cunoscut, care n-a ajuns la cunoştinţa cercetătorilor sovietici din cauza caracterului său mai special. În acest sens credem că studiul materialului numismatic, privit mereu din unghiul problemei pe care o urmărim, ar putea să ne ofere date noi în legătură cu acţiunea celor două forţe în lupta lor împotriva stăpînirii romane din Dacia.

Este vorba, evident, despre monedele romane din timpul imperiului, contemporane cu evenimentele la care ne referim şi care, studiate sub dublu aspect: acela al *tipului* de pe revers şi al *îngropărilor de tezaure*, pot contribui cu noi lumini la elucidarea problemei ce ne preocupă.

Este cunoscut că pe reversul monedelor romane, în special al celor bătute în timpul imperiului, se află diferite efigii şi legende care fac aluzie, în mod direct, la războaiele pe care statul roman le poartă în diferitele părţi ale vastului său imperiu. Astfel, cu ocazia războiului de cucerire pe care Traian l-a purtat împotriva dacilor, au fost bătute, atît de către împărat, cît şi de către senat, o serie de monede care reflectă nu numai « gloria învingătorilor, dar şi rezistenţa glorioasă a celor învinşi»[1]. Acad. Constantin Moisil observă, într-un studiu dedicat acestei probleme, că « pentru nici un alt război şi pentru nici o altă cucerire nu s-au emis atîtea tipuri monetare», care dovedesc, prin mulţimea lor, pe de o parte, « importanţa pe care au dat-o romanii acestui eveniment şi preţul ce puneau ei pe înfrîngerea definitivă a poporului dac», iar pe de altă parte, că romanii « au ţinut să popularizeze cît mai mult tragedia viteazului popor dac şi să facă cît mai durabilă faima înfrîngerii acestui duşman atît de puternic» [2].

Dar dacă pentru războaiele de cucerire tipurile monetare ne oferă asemenea informaţii, nu tot aşa este cazul cu *răscoalele* populaţiei subjugate şi incursiunile pe care triburile sau populaţiile din jurul imperiului le-au făcut în imperiu.

De data aceasta, împăraţii nu mai aveau acelaşi interes să popularizeze nici una, nici alta dintre cele două mişcări: pentru împărat sau imperiu era vorba de o răzvrătire împotriva autorităţii romane, care trebuia oprimată prin forţa armelor. De aceea clasa stăpînitoare nu avea interesul să dea o amploare deosebită acestor mişcări, prin menţionarea lor pe monede.

Totuşi, din studiul atent al tipurilor aflătoare pe diferite monede, reiese că se face *aluzie*, în destul de numeroase cazuri, şi la aceste evenimente, dar trebuie urmărit şi studiat fiecare caz în parte: fiecare monedă de acest fel trebuie analizată în cadrul domniei fiecărui împărat în parte, spre a putea vedea la ce eveniment se referă.

Şi studiile de specialitate, pe care diferiţii cercetători care au abordat monografic studiul monedelor imperiale romane, fie în cadrul fiecărui împărat în parte,

---

[1] Const. Moisil, Monedele împăratului Traian, referitoare la războaiele cu dacii şi la cucerirea Daciei, în «Bul. soc. num. rom.», XXIV, 1929, p. 38.
[2] Ibidem.

fie în cadrul unei monografii mai vaste care studiază emisiunile monetare romane din timpul imperiului în complexitatea lor, le pun în legătură cu aceste mişcări.

Dar mai este încă o formă sub care monedele imperiale romane pot da informaţii în legătură cu incursiunile triburilor vecine şi răscoalele din interior: acestea sînt *ascunderile* sau *îngropările de monede.*

Monedele aflate în pămînt, fie sub formă de tezaure, fie sub formă de monede izolate, descoperite în anumite condiţii, într-un anumit mediu arheologic, pot să ne dea preţioase indicaţii cu privire la problema ce urmărim.

Credem că numai întîmplător nu poate fi faptul că monedele, într-un şir întreg de tezaure, se încheie la o anumită dată, referitor la care izvoarele literare antice menţionează o răscoală în interiorul Daciei şi o incursiune a unor anumite triburi sau populaţii din afara ei. Ascunderile de tezaure monetare din Dacia în timpul stăpînirii romane au fost puse în legătură cu incursiunile în Dacia ale triburilor din afara ei, încă din secolul trecut, de cercetători mai vechi, ca Mommsen, Jung ş.a., dar ei s-au mărginit să înregistreze doar o latură, faptul material evident, incursiunea din afară, fără să pătrundă în miezul fenomenului.

O cunoaştere cît mai exactă a tuturor acestor descoperiri şi fixarea pe hartă a localităţilor ne poate da o imagine justă a drumului urmat, a regiunii afectate, a amploarei pe care a luat-o incursiunea şi răscoala interioară. Este cazul să amintim însă că aceasta presupune existenţa unor studii prealabile, în care să se fi publicat în mod organizat materialul numismatic descoperit în cursul timpului în Dacia. Or, în privinţa aceasta, avem încă multe lipsuri. Multe din tezaurele monetare descoperite au ajuns în trecut în colecţii particulare şi rareori s-au bucurat de o notiţă tipărită, iar aceasta nu cuprinde întotdeauna toate datele de care am avea nevoie în problema pe care o urmărim. Totuşi, sînt cazuri cînd materialul numismatic a fost publicat integral sau informaţiile parvenite în legătură cu el pot fi utilizate. Şi noi vom încerca să punem în valoare aceste date, în starea în care ele sînt şi în limitele informaţiei de care dispunem. Rămîne să se vadă dacă, în anumite cazuri, lipsa materialului numismatic în legătură cu anumite evenimente se datoreşte unei insuficiente documentări sau este cazul să căutăm o altă explicaţie.

Pe lîngă tezaurele monetare, îşi au importanţa lor şi descoperirile izolate de monede, aflate într-un anumit complex arheologic: într-un castru sau castel incendiat, în ruinele distruse şi incendiate ale unei *villa* romane sau ale unei aşezări, ori în cimitire. Toate aceste descoperiri, în limita în care ele ne-au fost accesibile, vor fi întrebuinţate şi vor contribui fiecare în parte, la cunoaşterea problemei pe care ne-am propus-o spre studiere, în unele cazuri întărind concluzii mai vechi, iar în altele, dînd noi sugestii.

*

Vom încerca, în cele ce urmează, să vedem ce informaţii putem scoate din studierea îmbinată a documentelor numismatice, privite sub dublul aspect: al tipului de pe reversul monedei şi acela al îngropărilor de tezaure sau monede izolate, la care vom adăuga izvoarele de ordin literar sau epigrafic de care dispunem, spre a căpăta astfel o imagine cît mai completă asupra acestor mişcări.

Felul cum se reflectă prin materialul numismatic lupta celor două forţe va fi studiat în ordine cronologică, pe împăraţi, şi va porni de la concluziile la care s-a ajuns prin studii anterioare, mărginindu-ne, deocamdată, la etapa Traian-Marc Aureliu, inclusiv.

TRAIAN[1]

Primele monede care ar putea fi avute în vedere în legătură cu studiul pe care-l urmărim sînt unele bătute în timpul împăratului Traian.

Într-adevăr, în afară de monedele bătute de amintitul împărat cu ocazia războaielor şi cuceririi Daciei, între limitele de timp în care au avut loc evenimentele, se mai cunosc unele monede databile pe baza titlurilor triumfale în anul 111 (COS V DES VI) şi 112 (COS VI) şi care se referă la Dacia.

Tipul acestor emisiuni reprezintă pe zeiţa Victoriei în picioare, scriind pe un scut oval: VIC (toria) DAC (ica). Acest tip, precum şi altele care sînt menţionate de acad. Const. Moisil[2], sînt bătute cu ocazia comemorării a zece ani de la începutul primului război împotriva dacilor. Nu vom continua să insistăm asupra acestui aspect, deoarece toţi comentatorii sînt de acord cu privire la interpretarea dată mai sus[3].

HADRIAN

Prima răscoală a populaţiei localnice din Dacia împotriva stăpînitorilor romani, după datele pe care le avem pînă acum s-a desfăşurat imediat după moartea lui Traian, la începutul domniei lui Hadrian, succesorul său.

În urma unei minuţioase analize a textelor antice şi pe baza măsurilor cu totul excepţionale luate de către Hadrian la începutul domniei sale în ceea ce priveşte Dacia, Gr. Florescu a ajuns, încă din anul 1944, la concluzia că populaţia autohtonă din Dacia a trebuit să se răscoale împotriva stăpînirii romane[4].

Deşi izvoarele literare ale vremii[5] nu amintesc direct pe daci între numeroasele seminţii şi provincii care se revoltaseră cu această ocazie (*nationibus deficientibus*), maurii, sarmaţii şi britannii, apoi Egiptul, Lycia şi Palestina, este foarte probabil că dacii trebuie să fie incluşi în formularea generală « căci după ce popoarele supuse de Traian se răsculaseră» (« *nam deficientibus his nationibus, quas Traianus subegerat* ») şi aşezaţi printre populaţiile revoltate.

Avînd ca temă specială lupta băştinaşilor din Dacia împotriva cotropitorilor romani, D. Berciu dezvoltă şi precizează că aceasta este prima răscoală pe care populaţia dacă supusă o încearcă împotriva exploatatorilor romani.

---

[1] Pentru timpul lui Traian, mai precis în anii 106—107, C. Daicoviciu formulează cu multă precauţie şi rezervă, posibilitatea existenţei unei răscoale a dacilor împotriva cotropitorilor romani.

Această ipoteză e sugerată de S.H.A. v. Hadriani, 3, 9, unde aflăm că Hadrian, în timpul cînd era guvernator al Pannoniei inferior, imediat după cucerirea Daciei, a înăbuşit o răscoală a iazygilor dintre Dunăre şi Tisa (« *Legatus postea praetorius in Pannoniam inferiorem missus, Sarmatas compressit* »). Pe această documentare, autorul citat crede că « nu ar fi exclus ca, cu acest prilej, să se fi produs o răscoală şi în Dacia, despre care nu avem nici o ştire directă ». C. Daicoviciu, O nouă diplomă militară în Dacia, în « S.C.I.V. », anul IV, 1953, nr. 3-4, p. 546. Reţinem ipoteza ca atare, dar va trebui să găsim un sprijin documentar, care, deocamdată, după cum însuşi autorul remarcă, lipseşte.

[2] Const. Moisil, op. cit., p. 28—30.

[3] P. L. Strack, Untersuchungen z. röm. Reichsprägung des zweiten Jahrhunderts, Stuttgart, 1931. vol. I, p. 207—209.

[4] Gr. Florescu, Le problème de la première division de la Dacie, în « Balcania », VII, 1944, nr. 1, p. 45 şi urm.

[5] « S.H.A. » v. Hadriani, V, 2 « *Nam deficientibus his nationibus quas Traianus subegerat, Mauri lacessebant, Sarmatae bellum inferebant, Britanni teneri sub Romana ditione non poterant, Aegyptus seditionibus urgebatur, Lycia denique ac Palaestina rebelles animos efferebant* ».

Pe această linie, Gr. Florescu şi D. Berciu completează seria răscoalelor populaţiei autohtone din Dacia împotriva ocupanţilor romani, oglindită în studiul cercetătorului sovietic A.D. Dmitriev, din anul 1949.

Două argumente scoase din studii mai vechi, dar puse în valoare recent de C. Daicoviciu, demonstrează că şi *dacii* au luat parte la această răscoală. Unul, scos dintr-un papyrus, spune că « Hadrian consideră acest război ca Δακικὸς πόλεμος iar al doilea este scos din inscripţia funerară din Pergam, pusă la mormîntul generalului C. Iulius Quadratus Bassus, în care se afirmă despre acest general că murise luptînd în Dacia: στρατευόμενος ἐν Δακίᾳ[1].

Ce se mai poate aduce nou cu privire la aceste evenimente după studiile amintite mai sus?

Dacă cercetăm tipurile de pe reversul monedelor lui Hadrian din această vreme, anii 117—118, constatăm că există unele monede, bătute atît de către monetăria imperială, cît şi de cea a senatului, databile, pe baza titlurilor triumfale, în anul 118.

De exemplu, cunoaştem ca bătută în argint şi în aur o monedă (quinarius) care are pe revers ca efigie o Victorie drapată, în picioare, spre dreapta, avînd în mîna dreaptă o cunună, iar pe umărul stîng, o ramură de palmier. Pe baza legendei de pe reversul în care se menţionează consulatul al II-lea, o datăm precis în anul 118 (Mattingly, Br. M. 54 şi 54 A, Coh², 192).

Senatul, la rîndul său, bate un sesterţ (Mattingly, 1120, Coh², 91) a cărui efigie de pe revers face aluzie clară la o stare de război: zeiţa Roma în ţinută militară şi cu coif, şade spre dreapta pe o cuirasă şi pe un scut şi ţine în stînga o lance verticală şi strînge mîna lui Hadrian care stă în faţa ei. Legenda PONT MAX TR POT COS II ne asigură că acest tip de monedă a fost bătut în anul 118. Mai poate fi amintit în aceeaşi ordine de idei şi un denar (Coh², 191, Mattingly, vol. III, 1936, p. 252 şi nota), pe al cărui revers apare zeiţa Roma în ţinută militară, în picioare, spre dreapta, cu lance şi parazonium, cu piciorul pe o proră de corabie. Legenda AVG GER DAC PAR PM TRP COS ITERO (sic) SPQR pledează pentru datarea ei în cursul anului 118.

Raritatea piesei şi faptul că cuvîntul ITERO (sic) apare în acest fel puţin uzitat, a făcut pe Mattingly să se întrebe dacă nu e vorba de o contrafacere antică (*ancient forgery*).

Întrucît pentru anul 118 este cunoscut numai războiul purtat de Hadrian în Dacia[2], este foarte probabil ca monedele mai sus citate să se refere tocmai la aceste evenimente. Ca şi în alte ocazii pe care le vom examina mai jos, dat fiind faptul că avem de-a face cu incursiuni ale « barbarilor » vecini şi cu o răzvrătire a populaţiei locale împotriva stăpînirii romane, oficialitatea nu-i va acorda o prea mare amploare, dar neliniştea şi starea de război în care se aflau romanii şi care reies din analiza tipului monetar, nu lasă nici o îndoială că avem de-a face cu un fapt real.

Dar pentru acelaşi eveniment mai putem întrebuinţa şi datele pe care ni le oferă ascunderile de tezaure sau monede izolate descoperite în *anumite* condiţii.

Este adevărat că informaţiile documentare pe care le avem în această privinţă sînt deocamdată puţine, totuşi o înşirare a lor nu va fi lipsită de interes. Ele vor putea fi înmulţite în viitor prin noi descoperiri.

---

[1] C. Daicoviciu, op. cit., p. 548, cu trimiterile la studiile respective.

[2] H. Mattingly, Coins of the Roman Empire in the British Museum, Londra, 1936, pl. CX (Chronological table).

1. La Palanka [1], pe Dunăre, în Iugoslavia, în vara anului 1896, s-au găsit în port 57 aurei, ce se înşiruie din timpul lui Tiberiu şi pînă în vremea lui Traian, precum şi denari de argint din timpul lui Hadrian. Tezaurul s-a împrăştiat, iar alte amănunte lipsesc.

2. În castrul roman de la Vărădia (Arcidava), săpat de Gr. Florescu în 1932, acest cercetător a găsit patru monede, dintre care trei au fost identificate, citite şi datate: două erau din timpul lui Traian, dintre anii 104—116, iar una din timpul lui Hadrian şi se datează precis în anul 117. Ceea ce este mai interesant, şi autorul notează, este faptul că monedele poartă urme de arsură şi au fost găsite în *stratul de incendiu al castrului*[2].

3. La Cremenari [3], r. Băbeni Bistriţa, reg. Piteşti, locuitorul Toma Mihail a descoperit la arat, în anul 1909, o oală de pămînt ce conţinea 465 monede imperiale de argint. Întregul tezaur a fost trimis Muzeului naţional de antichităţi, unde s-a stabilit că erau monede din timpul lui Nero, Vitellius, Vespasian, Titus (şi Iulia Titi), Domiţian, Nerva, Traian, sfîrşind cu Hadrian. Din acest tezaur au fost oprite la Muzeul naţional de antichităţi doar 60 bucăţi, din cele mai caracteristice; restul monedelor a fost restituit. Alte precizări lipsesc.

Acestea sînt informaţiile documentare de ordin numismatic pe care le avem la îndemînă în legătură cu problema pe care o urmărim. Recunoaştem că sînt puţine, iar unele din ele destul de vagi, spre a ne îngădui să tragem concluzii de ordin istoric mai temeinic fundate.

Totuşi, materialul numismatic, în starea documentării noastre de azi, ne îngăduie, fie chiar cu titlul de ipoteză, să formulăm unele concluzii de ordin istoric.

Localitatea Palanka, în care tezaurul se încheie cu monede din timpul lui Hadrian, precum şi localitatea Vărădia se află aşezate pe axul de pătrundere dinspre cîmpia Tisei, pe valea Dunării, spre Dacia transilvană. Faptul extrem de important, constatat şi notat de Gr. Florescu, că monedele găsite aici poartă evidente urme de arsură şi că au fost găsite în stratul de incendiu care a mistuit castrul ne ajută la unele reconstituiri istorice. Cea mai nouă monedă din cele aflate e datată de acelaşi cercetător în anul 117. Noi credem că se poate face o legătură între distrugerea castrului şi ultima monedă ce datează din anul 117: este foarte probabil că trebuie să punem pe socoteala răscoalei populaţiei locale şi a invaziei sarmaţilor iazygi distrugerea castrului de la Arcidava, iar indicaţia cu ascunderea tezaurului de la Palanka n-ar constitui decît un jalon pe drumul de înaintare a iazygilor.

Descoperirea monetară de la Cremenari, lipsită de unele precizări de care am fi avut nevoie, nu ne îngăduie să insistăm prea mult. Totuşi, în cazul cînd şi monedele din acest tezaur s-ar fi încheiat în primii ani de domnie ai lui Hadrian [4], ar indica o răscoală şi o pătrundere a unor populaţii dinspre sudul Daciei, pe valea Oltului, în spre Dacia transilvană.

În interiorul Daciei n-am putut afla îngropări de tezaure în acest timp, cu tot materialul documentar destul de numeros pe care l-am parcurs.

---

[1] I. Berkeszi, în «Történelmi és régészeti értesitö», Timişoara, XXIII, 1907, p. 31—32.

[2] Gr. Florescu, în «Istros», I, 1934, p. 71.

[3] Muzeul naţional de antichităţi, dos. 1910, 2,60 şi notele lui V. Pîrvan, la Cabinetul numismatic al Muzeului naţional de antichităţi; cf. D. Tudor, Oltenia romană, Bucureşti, 1942, p. 59 cu corectările şi completările de mai sus.

[4] Pentru cazul în care monedele din acest tezaur s-ar înşirui pe întreg parcursul domniei lui Hadrian, inclusiv ultimii ani, a se vedea mai jos.

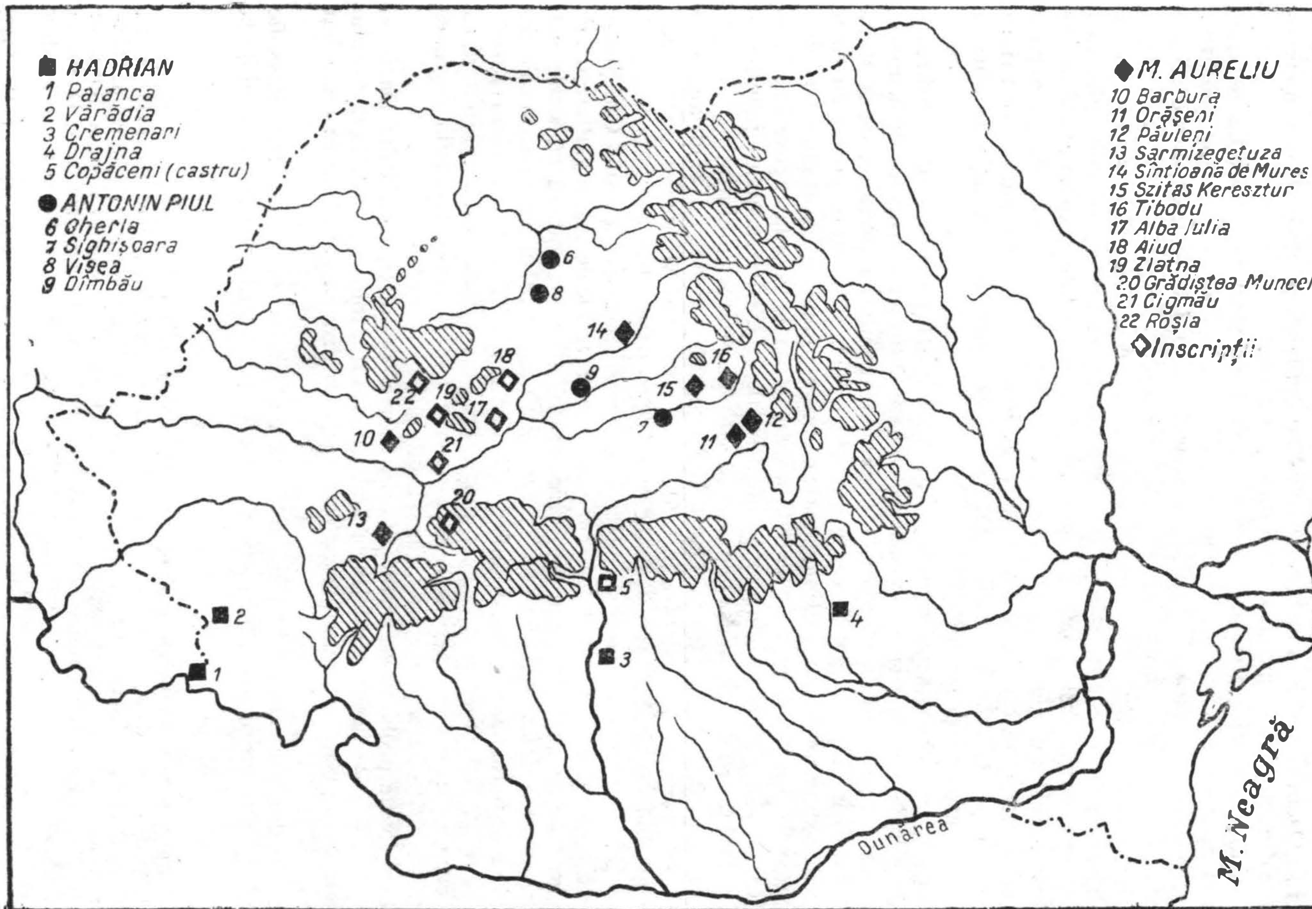

Fig. 1. – Tezaure, monede şi inscripţii din timpul împăraţilor Hadrian, Antonin Piue şi Marc Aureliu.

Ce rezultă de pe urma întregii documentări de mai sus?

Se pare că frămîntările din Dacia din anii 117—119[1], incursiunile sarmaţilor iazygi în Dacia şi roxolani în Moesia îşi află o oglindire pe multe tipuri monetare romane din anul 118 ce fac aluzie la o stare de război.

Unele descoperiri monetare, în special cele din castrul de la Vărădia, ne arată violenţa incursiunii iazygilor, care au distrus castrul şi au alungat pe apărători. Poate acelaşi lucru s-a întîmplat şi cu castrul de la Drobeta, care este refăcut în mai multe rînduri, aşa cum a stabilit Gr. Florescu[2].

Dar primejdia iazygă reprezintă numai una din cele două forţe ce au luptat împotriva stăpînitorilor de sclavi; cea externă. După toate probabilităţile, ea a reprezentat pentru acel moment o gravă ameninţare pentru exploatatorii şi stăpînitorii de sclavi din Dacia. Dar credem că nu e singura şi nu este nici pe departe cea mai importantă din forţele intrate în acţiune. Rolul principal în acest timp, aşa cum au dovedit Gr. Florescu şi D. Berciu, este jucat de populaţia autohtonă, răsculată împotriva ocupanţilor.

Despre extrema violenţă a luptelor ne dăm seama, în lipsa izvoarelor directe, din faptul că însuşi guvernatorul Daciei, comandantul şef al trupelor de ocupaţie, moare în timpul acestor răscoale. Ca semn de atenţie şi preţuire, clasa stăpînitoare (împăratul) s-a îngrijit ca trupul generalului să fie transportat cu toate onorurile tocmai în Asia mică şi îngropate cu mare pompă în oraşul său de origine.

Măsurile luate de împărat şi puterile excepţionale acordate guvernatorului următor ne lasă să întrevedem proporţiile răscoalei şi gravitatea situaţiei din Dacia pentru stăpînitorii de sclavi, aşa cum au stabilit-o cercetătorii amintiţi.

Dar răscoala întîmplată în Dacia la începutul domniei lui Hadrian, după toate probabilităţile, s-a extins şi în teritoriul clientelar al Munteniei, aflat în acel moment sub paza unor detaşamente şi corpuri de trupă auxiliare.

În acest sens pledează observaţiile şi concluziile la care a ajuns Gh. Ştefan în urma săpăturilor efectuate în castrul roman de la Drajna de sus, reg. Ploieşti[3]. Pe baza monedelor aflate în săpătură, cercetătorul amintit, notează că « cele mai recente monede datează din anii 116—117[4]» şi ajunge la concluzia că acest castru a trebuit să fie părăsit la sfîrşitul domniei lui Traian şi începutul domniei lui Hadrian.

În ce ne priveşte, credem că nu greşim prea mult dacă formulăm ipoteza că între evenimentele ce se petrec în această vreme în Dacia şi cele din regiunea clientelară a Munteniei a trebuit să fie o legătură.

Este foarte probabil că revolta care a cuprins populaţia locală din Dacia să se fi extins şi în regiunea clientelară a Munteniei, care, folosind prilejul războiului roxolanilor împotriva imperiului, au alungat garnizoana locală şi au incendiat castrul.

D. Tudor presupune într-un studiu că cu această ocazie au trebuit să fie distruse şi alte posturi romane fortificate, ca *burgus*-ul de la Rucăr şi castrul de la Pietroasa, Buzău.

---

[1] Aşa cum propune C. Daicoviciu, op. cit., p. 549.

[2] Gr. Florescu, Castrul roman de la Drobeta, în « Rev. ist. rom.», III, 1933, p. 37, unde deosebeşte « trei refaceri în epoci deosebite », precizînd că sînt « două straturi de dărîmături în afară de cel constantinian şi justinianic»; D. Tudor, în Oltenia romană, Bucureşti 1942, p. 276, crede că «pretoriul castrului a fost ridicat, poate, sub Hadrian»; D. Berciu în« S.C.I.V.», anul II, 1951, nr. 2, p. 79, formulează ipoteza că cu ocazia acestei răscoale a fost incendiată partea de lemn a podului de la Drobeta.

[3] Gh. Ştefan, Le camp romain de Drajna de sus, în « Dacia», XI—XII, 1945—1947, p. 138—140, inventarul monedelor şi concluziile de la p. 142—144.

[4] Ibidem, p. 141.

Dacă pentru castrul de la Drajna avem un sprijin documentar în monedele aflate, pentru celelalte două vor trebui aşteptate noi cercetări, pentru a găsi dovezi convingătoare.

Datele de mai sus, puse alături de concluziile la care au ajuns în studiile lor Gr. Florescu, D. Berciu şi recent C. Daicoviciu, vin să le confirme şi să le concretizeze. Descoperirile viitoare de monede, care sperăm că vor fi studiate şi publicate sistematic, vor avea misiunea să întregească tabloul.

Problema răscoalei din anul 139.

Cercetătorul sovietic A. D. Dmitriev, în studiul său « Căderea Daciei», publicat în « Vestnik Drevnei Istorii »[1], semnalează o răscoală a dacilor în anul 139. Dar iată ce spune cercetătorul citat: « Prima răscoală a dacilor amintită de izvoare se ridică la anul 139. În acest timp romanii purtau un război greu cu neamurile sarmate, care s-au aşezat mai spre apus de Dacia, între Tisa şi Dunăre (Ptolemeu, III, 7). Folosindu-se de situaţia grea a romanilor, dacii cuceriţi s-au răsculat în spatele frontului armatelor romane. Totuşi, izvoarele pentru studiul acestei răscoale şi ale altora sînt foarte sărace. Este cunoscută numai o monedă cu numele Daciei, din anul 139, care, evident, se referă la această perioadă ».

Pe baza acestor afirmaţii ale lui Dmitriev, cercetătorii noştri, D. Berciu şi F. Horowitz, şi-au însuşit şi ei « răscoala » din anul 139, fără alt material documentar, decît cel al lui A. D. Dmitriev, expus mai sus.

Fiindcă singurul izvor citat referitor la evenimentul amintit, este moneda cu numele « Dacia », s-o examinăm mai de aproape, să vedem ce tip are şi cum trebuie interpretată.

Este vorba de un sesterţ, bătut de senatul roman, publicat în Coh², 347 şi Mattingly 1187, cu următoarea descriere: Av. Capul laureat al împăratului spre dreapta, iar legenda, ANTONINVS AVG PIVS P P.

Rv. Legenda, DACIA COS II S C. Dacia în picioare spre stînga, ţinînd în mîna dreaptă un coş, iar în stînga un stindard[2].

Moneda este emisă într-adevăr în anul 139, dar ea nu este o emisiune singuratică ce ar reflecta anumite stări din Dacia, ci face parte dintr-o serie întreagă de emisiuni, bătute în acelaşi an, şi care cuprinde toate provinciile, ca Africa, Asia, Cappadocia, Hispania, Mauretania, Sicilia, Syria; apoi state clientelare, ca Armenia, Parthia şi poate Scythia. Efigia care figurează pe aceste monede urmează îndeaproape pe cea care figurează pe monedele bătute cu 2—3 ani mai înainte de către Hadrian, cu ocazia călătoriilor sale.

Efigia de pe moneda în chestiune trebuie pusă în legătură cu efigiile similare de pe monedele cu celelalte provincii şi toate împreună, cu un fapt menţionat în în Vita Pii, 4, 10, unde se specifică faptul că Antonin Piul, cu ocazia adoptării sale, restituie Italiei întreg *aurum coronarium*, iar provinciilor, jumătate « . . . *aurum coronarium, quod adoptionis suae causa oblatum fuerat, Italicis totum, medium provincialibus reddidit*»[3].

Dacă moneda citată de către A. D. Dmitriev nu poate fi folosită pentru a documenta o răscoală a populaţiei locale în Dacia în anul 139, în emisiunile monetare romane din timpul aceluiaşi împărat şi databile în acelaşi an, pot fi citate destul de numeroase exemple care fac aluzie la o stare de război.

---

[1] « V.D.I. », 1949, nr. 1.

[2] Variante cu acelaşi tip la H. Mattingly, Coins of the Roman Empire in the British Museum, Londra, 1940, IV, p. 189, nr. 1188 şi P. L. Strack, Untersuchungen . . . Die Reichsprägung zur Zeit des Antoninus Pius, Stuttgart, 1937, nr. 786.

[3] P.L. Strack, op. cit., p. 39—46.

Iată cîteva tipuri ce apar pe monedele din acest an şi pot reflecta starea de nelinişte în care se aflau măcar unele părţi din imperiu:

1. — *Fides militum* (Mattingly = M., vol. IV, p. 11 Cf. P. L. Strack, nr. 22, Coh[2], 98).

2. — *Virtus*, cu coif, lance şi parazonium (M. IV, p. 15).

3. — Stindarde militare (vulturul între două signa), (M. IV, p. 14, nr. 73, Cf. Coh[2], 97).

4. — *Victoria* cu cunună şi ramură de palmier (M. IV, p. 12, nr. 60, 61. Cf. Coh[2], 86, M. 77, şi M, IV, p. 16).

5. — *Pax* cu ramură şi sceptru (M. IV, p. 12, nr. 53—58, Cf. Coh[2], 84—85).

6. — *Pax* cu ramură şi cornul abundenţei (M. 76, 83, Cf. Coh[2], 831 şi M. 105).

Pe monedele de bronz apar tipuri asemănătoare, ca Fides, Pax şi stindarde militare, iar pe un medalion apare o *Victorie în bigă* (Gnecchi, I medaglioni romani, pl. 46, 8).

Faptul că în acest an imperiul poartă lupte este clar ilustrat cel puţin prin monedele cu tipul *Victoriei*[1], bătute atît de către împărat, cît şi de senat. Greutatea începe în momentul cînd vrem să precizăm geografic locul unde anume s-au întîmplat aceste evenimente. Izvoarele literare referitoare la domnia lui Antonin Piul nu ne îngăduie aceasta. Aşteptăm indicaţii mai temeinice de la materialul epigrafic şi arheologic, descoperit sau care se va descoperi în viitor, spre a aduce precizări în lămurirea acestei probleme.

Nu este exclusă posibilitatea ca Dacia să fi fost teatrul unor astfel de lupte. Indicaţii avem, dar dovada va trebui făcută în viitor.

Totuşi există unele documente de ordin epigrafic şi observaţii de natură arheologică ce ne fac să postulăm existenţa unei răscoale sau poate a unei incursiuni din afară, petrecută la sfîrşitul domniei lui Hadrian şi la începutul celei a lui Antonin Piul.

Din inscripţia CIL III 13795, găsită în castrul roman de la Copăceni, aflăm că un corp de trupă *Numerus burgariorum et veredariorum Daciae inferioris*, şi-a construit un lagăr în localitatea amintită. Pe baza titlurilor triumfale menţionate în inscripţie, zidirea castrului a fost datată în anul 138, iar A. Stein[2] a precizat că trebuie datată între 25 februarie—10 iulie 138.

Dintr-o a doua inscripţie, CIL III 13796, găsită în acelaşi castru aflăm că acelaşi corp de trupă lărgeşte lagărul şi-i adaugă turnuri şi un val reînălţat cu două picioare[3], doi ani mai tîrziu, adică în anul 140.

« Ca să fi fost refăcut lagărul numai doi ani după terminarea lui», după cum just a remarcat D. Tudor[4], « înseamnează că fusese distrus de o împrejurare neaşteaptată» — şi autorul « Olteniei romane» mai adaugă o importantă observaţie: în ruinele turnului porţii constată existenţa unui prim strat de incendiu, ceea ce dovedeşte că prima fază din existenţa acestui castru s-a încheiat în condiţiile unor lupte violente. Este adevărat că nivelul acesta nu este datat prin obiecte, dar este foarte probabil că aparţine primei etape.

Dacă nu se vor mai găsi documente care să ne dovedească faptul că în aceeaşi vreme se petrec evenimente similare şi în alte părţi ale Daciei, este foarte probabil că trebuie să vedem poate o răscoală locală sau, mai curînd, o acţiune

[1] P.L. Strack, Die Reichsprägung zur Zeit des Antoninus Pius, Stuttgart, 1937, p. 31.

[2] A. Stein, Die Reichsbeamten von Dacien, Budapest, 1944 p. 31.

[3] « . . .*castra n(umeri) burg(ariorum) et vered(ariorum) quod anguste tenderet, duplicato valli pede et inpositis turribus ampliavit*». . . . .

[4] D. Tudor, Oltenia romană, p. 220.

combinată a triburilor dace clientelare din regiunea Munteniei, împreună cu populaţia supusă din provincie, care trece prin foc şi sabie garnizoana locală şi castrul ei este distrus, încît în anul 140 este nevoie să fie refăcut [1].

În acest fel, dacă materialul numismatic citat de A. D. Dmitriev nu ne îngăduie să-l punem în legătură cu vreo răscoală din Dacia, documentele epigrafice amintite par a ne lăsa s-o întrevedem măcar în regiunea muntoasă a văii Oltului.

În ceea ce priveşte data la care a putut avea loc această probabilă răscoală şi incursiune (pe baza datelor celor două inscripţii din castrul de la Copăceni, avînd în vedere faptul că construirea lui s-a făcut în anul 138 şi refacerea în 140), propunem ca dată anul 139. Această propunere de datare ar putea, pînă la un punct, să fie susţinută şi de monedele bătute în anul 139 şi care fac aluzie la o stare de război.

RĂSCOALA DIN ANUL 143

Încă de la sfîrşitul secolului trecut, istoricul Lacour Gayet admitea o răscoală a dacilor din provincia romană ce ar fi avut loc înainte de anul 145. Se aminteşte acest fapt şi e pus în legătură cu o inscripţie dedicată zeiţei Victoria Augusta, ceea ce este greşit, după cum vom vedea mai jos, deoarece inscripţia în chestiune se referă la un eveniment similar, dar dintr-o etapă ulterioară. Acelaşi cercetător pune « tulburările» din Dacia în legătură cu incursiunile triburilor de daci liberi efectuate în interiorul provinciei. [2]

O punere la punct a acestei chestiuni se datoreşte cercetătorului W. Hüttl, care, în monografia sa cu privire la Antonin Piul, ne arată că în anul 143 a fost o răscoală a dacilor împotriva stăpînirii romane — asociată cu incursiunile dacilor liberi — şi indică totodată şi temeiurile documentare.[3]

A. D. Dmitriev, şi pe urma lui ceilalţi cercetători, reiau chestiunea cu aceeaşi documentare şi ajung la aceleaşi concluzii.

Se pune întrebarea: pe linia materialului numismatic pe care-l avem, se poate aduce o informaţie în plus referitoare la această mişcare?

În emisiunile monetare ale lui Antonin Piul din anul 143, găsim o serie de monede care au drept efigie pe zeiţa Victoria, în diferite variante, pe Mars Ultor etc., care indică existenţa unei stări de război în imperiu. Datele documentare păstrate înregistrează pentru acest an, un război purtat de Q. Lollius Urbicus împotriva briganţilor din Britannia, încheiat victorios pentru stăpînii de sclavi, în cursul anului 143.

În urma succesului obţinut, împăratul va fi aclamat imperator pentru a doua oară [4].

Efigiile de pe monedele amintite se mărginesc să oglindească starea de război, fără să ne dea alte precizări. Cum pe baza informaţiilor strînse de Hüttl şi amintite apoi şi de A. D. Dmitriev, constatăm şi în Dacia exact în acelaşi an o răscoală a populaţiei autohtone împotriva stăpînitorilor romani, este

[1] În cazul cînd monedele de la Cremenari ajung pînă în ultimii ani de domnie ai lui Hadrian, ceea ce ni se pare posibil, îngroparea lui ar putea fi pusă în legătură cu mişcările care au dus la distrugerea castrului de la Copăceni. Aceasta, mai ales că se află pe acelaşi drum de pătrundere a văii Oltului spre Dacia transilvană.

[2] Istoria militară a Daciei, Bucureşti, 1937, p. 66.

[3] W. Hüttl, Antoninus Pius, Praga, 1936, I, p. 284, cu toată discuţia.

[4] H. Mattingly, op. cit., IV, p. LXII, P.L. Strack, op. cit., p. 52 şi urm.

posibil ca tipurile ce fac aluzie la starea de război din anul 143 să se refere şi la Dacia, evenimentele din Britannia rămânînd însă pe primul plan.

În ceea ce priveşte ascunderile de monede care să poată fi legate de acest eveniment, putem aminti, ca foarte probabil, tezaurul monetar de la Dîmbău, raionul Tîrnăveni, reg. Stalin, pregătit pentru tipar de Const. Preda.

Toţi cercetătorii care au studiat mai mult sau mai puţin adînc această răscoală sînt de acord că ea trebuie pusă în legătură, pe de o parte, cu populaţia locală răzvrătită împotriva exploatatorilor romani, iar pe de altă parte, cu incursiunile în provincie ale triburilor de daci liberi.

Atît îngrămădirea de trupe în partea de nord a provinciei, cît, mai ales, unele întăriri sau refaceri în piatră ale castrelor romane din această parte, pledează în acest sens.

Îngrămădirea de trupe în nordul Daciei ne este documentată de o diplomă militară din anul 144. Ea aminteşte o *Cohors I Alpinorum*, despre care ştim precis că în anul 140 se afla în Pannonia inferior, iar în anul 144 se afla în Dacia superior (CIL XVI, 90) [1]. Aceasta înseamnă că în scurtul răstimp dintre anii 140 şi 143 unitatea militară amintită a fost deplasată în Dacia, iar motivul acestei deplasări — după cîte ştim — nu putea fi cauzat decît de evenimentele întîmplate în anul 143. Într-o situaţie similară se afla *Cohors IV Hispanorum* (CIL XVI, 90) [2] şi *Cohors I Thracum sagittariorum* [3].

Este posibil ca şi *Cohors I Vindelicorum* să fi fost adusă în Dacia tot cu acest prilej, dar nu avem o documentare sigură [4].

Pe de altă parte, o inscripţie (AÉp., 1906,112) aminteşte faptul că praetoriul castrului alei II Pannoniorum, care era cu garnizoana la Gherla, a fost făcut din *piatră*, exact în anul 143. Este foarte probabil că această măsură să fi fost luată tocmai din cauza incursiunii triburilor dace libere, întîmplată în acest an, care a distrus cu acest prilej castrul amintit.

RĂSCOALA DIN 156—157

În timpul domniei aceluiaşi împărat, Antonin Piul, izvoarele istorice de tot felul ne amintesc despre existenţa unei răscoale mult mai mari în Dacia. Biograful împăratului, la *Vita Pii*, notează: « . . . a purtat (împăratul) prin legaţii săi numeroase războaie . . . Căci a învins şi pe britanni . . . şi pe mauri i-a silit să ceară pace, şi pe germani şi pe daci şi multe triburi şi pe iudeii răzvrătiţi i-a zdrobit prin generalii (săi) » [5].

Dat fiind că proporţiile pe care le-a luat această mişcare sînt mult mai mari decît s-a admis de obicei, este posibil ca textul mai sus citat să se refere mai curînd la acest eveniment.

Cu privire la data la care au avut loc în Dacia evenimentele de mai sus, au fost emise mai multe păreri: A. D. Dmitriev le încadrează între anii 156—157, admiţînd că este foarte probabil ca luptele din interior să fi continuat pînă în anul 159, cînd zice el, « răscoala a fost pretutindeni şi definitiv lichidată ».

---

[1] W. Wagner, Die Dislokation der röm. Auxiliarformationen, Berlin, 1939, p. 82 — 83.
[2] Ibidem, p. 155.
[3] Ibidem, p. 190—191.
[4] Ibidem, p. 197—198.
[5] « S.H.A.», Vita Pii, 5,4, « *Per legatos suos plurima bella gessit. Nam et Britannos . . . vicit. et. Mauros ad pacem postulandam coegit. et Germanos et Dacos et multas gentes atque Iudaeos rebellantes contudit per praesides ac legatos*».

În studiul său, D. Berciu, spre deosebire de A.D. Dmitriev, crede că răscoala aceasta trebuie datată între anii 157—158, autorul citat urmînd în această privinţă o opinie mai veche a lui A. von Premerstein [1].

Cu privire la data cînd au avut loc luptele despre care este vorba, credem că ele rămîn fixate la 156 şi 157, aşa cum le-a văzut Hüttl [2] şi Dmitriev, iar elementele noi în sprijinul acestei păreri vor fi aduse mai jos.

Aceiaşi cercetători plasează luptele în partea de nord a Daciei, de unde apoi « au luat proporţii mari» (Dmitriev), iar între argumentele aduse se pot cita îngrămădirile de forţe militare în această parte a Daciei, unele aduse din alte provincii, titlul de «dacicus». ce apare pe două inscripţii din timpul lui Antonin Piul, precum şi diviziunea Daciei în trei provincii. Aceasta din urmă este pusă într-o lumină vie de D. Berciu.

Ce poate aduce în această problemă materialul numismatic de la care plecăm în studiul nostru?

În această privinţă, sarcina noastră este pe jumătate uşurată de faptul că ultimul cercetător — W. Hüttl — care s-a ocupat de activitatea lui Antonin Piul [3], a întrebuinţat în studiul său şi materialul numismatic, referitor la problema ce o urmărim: felul în care se reflectă pe tipurile monetare evenimentele în chestiune.

Trebuie reţinut faptul că pentru anul 156, istoricii acestei epoci nu pot aminti decît războiul din Dacia, iar pentru anul următor, 157, « sfîrşitul războiului din Dacia şi o revoltă în Achaia» [4]. Aceasta înseamnă că tipurile monetare, care reflectă starea de război şi pot fi datate în anul 156, nu pot să se refere decît la Dacia. Monedele cu acelaşi tip sau unul asemănător, bătute în anul 157, se vor referi la Dacia, dar pot, în parte, să se refere şi la situaţia din Achaia.

Printre tipurile monetare care pot fi puse în legătură cu luptele din Dacia, unele au efigia Victoriei cu cunună şi ramură de palmier [5], ce apare atît pe aurei cît şi pe denari.

Pe sesterţii senatului, bătuţi în anul 157, apare efigia Victoriei zburînd, spre dreapta, cu un trofeu în mîini [6].

Cu sau fără legendă însoţitoare, sărbătoreşte senatul în emisiunile anilor 156, 157 şi 159 FIDES EXERC(itus) [7], apoi aceleaşi monede au ca tip pe revers efigia lui Jupiter cu Victoria [8] sau pe cea a zeiţei Roma cu coif, şezînd spre stînga pe o cuirasă, cu piciorul aşezat pe un coif şi ţinînd în dreapta o Victorie, în stînga sabia, iar înapoia ei se află un scut [9].

Pe o serie de medalioane publicate de Gnecchi şi strînse de Hüttl, reiese că efigii asemănătoare apar şi pe ele, tot între datele constatate mai sus, adică între 156 şi 159 [10].

---

1 Istoria militară a Daciei romane, Bucureşti, 1937, p. 66, « A. von Premerstein socoteşte că ele au avut loc prin anii 157—158».

2 W. Hüttl, op. cit., vol. I, p 284—286.

3 Ibidem.

4 H. Mattingly, Coins of the Roman Empire in the British Museum, Londra, 1940, IV, p. XXXVII, cf. P. L. Strack, Untersuchungen zur röm. Reichsprägung des zweiten Jahrh., Antonius Pius, Stuttgart, 1937, p. 62—64.

5 Mattingly-Sydenham, Roman-Imperial coinage, vol. III, p. 57—59.

6 Ibidem, p. 145.

7 Ibidem, p. 143—145.

8 Ibidem, p. 144, din anul 155.

9 Ibidem, p. 147 şi 59, din anul 158.

10 W. Hüttl, Antoninus Pius, Praga, 1936, p. 286—287.

Reiese din datele citate mai sus că războiul purtat de romani în Dacia a avut un destul de viu ecou în tipurile monetare ale vremii, atît ale împăratului, cît şi cele ale senatului.

Să vedem acum ce informaţii ne dau îngropările de monede din această vreme.

1. — *Gherla.* O notiţă destul de vagă, consemnează faptul că în aşezarea romană de aici, s-au găsit monede de argint şi bronz, iar cele examinate erau de la împăraţii Vespasian şi mergeau pînă pe vremea lui Antonin Piul.

J. Ornstein, în Arch. Epigr. Mitt., XIV, 1891, p. 176.

2. — *Sighişoara.* În apropiere de această localitate se află un cîmp de urne, lucrate cu mîna şi slab arse, în cenuşa cărora se găsesc cu regularitate cîte două monede de argint. Din întregul cimitir s-au strîns monede, totalizîndu-se pe împăraţi precum urmează: de la Traian 17 bucăţi, de la Hadrian 19 şi de la Antonin Piul şi casa sa 41. Şi C. Gooss — de la care împrumutăm ştirea — mai notează « niciuna din monede nu trece peste anul 156».

C. Gooss, Chronik, în Arhiv des Ver. f. siebenb. Landeskunde, XIII, 1876, p. 307, unde rezumă pe Fr. Müller, în Mitt. d. C.—C., IV 1859, p. 71—73.

3. — *Caşolţ.* În cimitirul de incineraţie din această localitate din raionul Sibiu, descoperit încă din anul 1843, s-au aflat, pe lîngă obişnuitele obiecte de inventar, şi trei monede de bronz, una din Corcyra, alta de la Traian şi ultima de la Antonin Piul. G. Gooss este de părere că avem de-a face cu un cimitir de incineraţie al populaţiei dace în epoca romană.

C. Gooss, în Archiv des Ver. f. siebenb. Landeskunde, XIII, 1876, p. 285.

4. — *Viştia-Cluj.* În această localitate s-a descoperit un tezaur de denari romani din timpul imperiului, cuprinzînd 86 bucăţi ce se înşiruiesc cronologic de la Nero şi pînă la Antonin Piul. Cea mai recentă monedă din acest tezaur se datează în mod precis în anul 156.

Harsányi P., în Numizmatikai Közlöny, VII, 1908, p. 120.

Vom aminti, în continuare, trei informaţii, toate cunoscute de mai înainte, dar nefolosite: două de ordin epigrafic şi una de ordin arhitectonic, ca apoi, pe baza cunoştinţelor tuturor documentelor pe care le posedăm, să încercăm o sinteză generală asupra răscoalei şi luptelor duse de romani în Dacia în această vreme.

În primul rînd este vorba de inscripţia CIL III 1416, care are următorul text: *VICTORIAE AVG(ustae) PRO SALVTE IMP(eratoris) ANTONINI AVG(usti). M. STATIVS PRISCVS LEGATVS EIVS PR(o) PR(aetore).*

O semnificaţie cu totul specială capătă această inscripţie prin *locul*[1] în care ea a fost aflată şi editorii *Corpus*-ului notează: « *rep. ad vicum Uj Gredişte, in ruinis dictis Muntselu* Grădişte *(id est monticulus civitasque vetus) in loco dicto sub Cununi sive* sub Piatra . . .».

În al doilea rînd mai poate fi amintit un document epigrafic cunoscut pînă acum în două exemplare şi care nu este altceva decît o ţiglă ce poartă numele

[1] C. Daicoviciu, în « Anuarul Inst. st. cl. », Cluj, 1933—1935, II, p. 246, nota 4, crede că în acest loc avem de-a face cu un sanctuar, iar această inscripţie şi 1061, « presupun lupte cu dacii ». Cf. M. Macrea, în « Sargetia », 1941, vol. II, p. 144.

consulilor şi pe baza lor este datată în anul 158. Aceste ţigle au fost găsite la Sarmizegetusa[1].

În sfîrşit, vom mai aminti că cei mai mulţi istorici şi arheologi pun construcţia în piatră a mai multor castre din Dacia, ca: « Micia, Gherla, Ilişua, Bologa, poate şi Căşei» pe timpul lui Antonin Piul[2]. În această privinţă nu posedăm date precise ca în cazurile precedente, dar avem indicaţii în acest sens.

La capătul acestei înşiruiri de fapte să vedem ce concluzii se pot trage, ţinînd seama pe de o parte de faptul că izvoare contemporane lipsesc aproape cu totul, iar cele existente sînt vagi şi tîrzii, iar pe de altă parte, de faptul că restul documentării noastre se cere întrebuinţat cu o extremă prudenţă.

Să luăm faptele cum ne apar ele în izvoarele amintite şi să vedem care pot fi date ca sigure şi pe ce se sprijină, iar la sfîrşit vom da, sub formă de ipoteză, şi pe cele care nu ni se par în deajuns de bine fundate şi pentru care aşteptăm un material documentar. Putem vorbi de un război dus de romani în Dacia, în timpul de care ne ocupăm, căci biograful pomeneşte că « împăratul a purtat numeroase războaie prin generalii săi. Căci şi pe britanni... şi pe germani şi pe daci şi multe triburi... a zdrobit prin guvernatorii şi generalii săi... *(Nam et Britannos... et Germanos et Dacos et multas gentes... contudit per praesides ac legatos»)*. Caracterul de răzvrătire pare a reieşi din noţiunea *contudit* — a zdrobit — care se referă în primul rînd la populaţia locală din Dacia şi nu la alte populaţii din afară. Totuşi, acest fel de interpretare nu exclude posibilitatea ca, concomitent, să se fi întîmplat şi o incursiune a cetelor de daci liberi, aflaţi în afara provinciei. Din documente reiese destul de clar caracterul de răscoală a populaţiei locale împotriva ocupanţilor romani.

Cu privire la data de început a acestei răscoale, monedele studiate de Hüttl ne fixează anul 156. În ceea ce priveşte sfîrşitul răscoalei, anul în care ea a fost înăbuşită, este foarte probabil că trebuie să acceptăm anul 157.

În sprijinul datei de mai sus pledează faptul că în cursul acestui an, anul 157, amfiteatrul de la Porolissum, « *vetustate dilapsum*» (CIL III, 836), este refăcut pe cheltuiala împăratului. În ceea ce priveşte datarea inscripţiei, ea nu suferă nici o îndoială, deoarece titlurile triumfale ale împăratului sînt clare în această privinţă.

Un al doilea document care pledează în acelaşi sens este inscripţia CIL III, 1416, închinată *VICTORIAE AVG(ustae)* de către guvernatorul M. Statius Priscus şi pe care editorii *Corpus*-ului o datează în anul 157[3].

Faptul că diviziunea Daciei în trei părţi se face abia în anul următor, anul 158, aşa cum a stabilit recent A. Stein[4], nu face decît să confirme acest fel de a vedea. Era necesar un scurt răstimp, după luptele purtate, pînă să se ajungă la noua împărţire.

Faptul că pe unele monede continuă să apară tipuri care fac aluzii la o stare de război, trebuie interpretat cu multă prudenţă şi rezervă. Nu cumva avea de-a face cu unele lupte duse la hotarul Daciei, cu triburile dace libere sau este posibil

[1] CIL, III, 8077, a-b şi C. Daicoviciu, în « Anuarul com. mon. ist.», Secţ. pentru Transilvania, 1929, Cluj, 1930, p. 314. Cf. şi Szilágyi János, Die Besatzungen des Verteidigungssystems von Dacien und ihre Ziegelstempel. Budapesta, 1946, p. 59 şi pl. XX, 306, cu trimiterile bibliografice.

[2] Istoria militară a Daciei, p. 133.

[3] Cf. şi A. Stein, Die Reichsbeamten von Dacien, Budapesta, 1944, p. 28.

[4] Ibidem, p. 33.Cf. şi C. Daicoviciu, La Transylvanie dans l'antiquité. Bucureşti, 1945, p. 97.

ca aceste monede să se refere la alte lupte, din alte regiuni? În această privinţă problema rămîne deschisă şi noi documente epigrafice pot face lumină.

Dar descoperirile de monede, citate de noi mai sus, mai oferă şi alte indicaţii. Tezaurul de la Viştia, Cluj, în care cea mai recentă monedă este din anul 156, ne îndeamnă să punem îngroparea lui în legătură cu aceste evenimente. De asemenea, faptul că în cimitirul dacic de incineraţie, din epoca romană, de lîngă Sighişoara, din cele circa 80 monede romane din timpul imperiului găsite aici, nici una nu trece de anul 156, ne solicită, la fel, s-o punem în legătură cu aceste evenimente. Observaţiile făcute în secolul trecut în cimitirul similar de la Caşolţ, în care monedele « ajung pînă în vremea lui Antonin Piul», ne dau indicaţii în această direcţie[1].

Un alt eveniment cunoscut mai demult, dar nefolosit în acest scop, este inscripţia pusă de guvernatorul Daciei, M. Statius Priscus, şi închinată Victoriei Augusta. Prin cuprinsul ei şi mai ales prin locul unde a fost pusă, lîngă vechiul cuib de vulturi al dacilor de la Grădiştea Muncelului, ne sugerează că rostul ei este în legătură cu *zdrobirea unei răzvrătiri a populaţiei dace.* Poate că tot în legătură cu înăbuşirea răscoalei şi terminarea victorioasă a războiului purtat în Dacia, merită interpretată şi ridicarea unor altare, închinate unor divinităţi, puse de acelaşi guvernator, M. Statius Priscus, în cinstea împăratului.

Aşa, la *Apulum* (Alba Iulia), (CIL III 1061), guvernatorul ridică o inscripţie închinată. *I.O.M. et consessui deorum dearumque pro salute imperii Romani et virtute*[2] *leg. XIII g. sub M. Statio Prisco consule designato.*

Inscripţii similare au mai fost puse şi în următoarele localităţi: *Germisara* (Cigmău) CIL III, 7882; la Brucla (Aiud) şi la Ampelum (Zlatna), CIL III 1299[3]. Cele două cimitire în care apar monede romane numai pînă la data ciocnirii, ne lasă să întrevedem la ce soartă se putea aştepta populaţia locală, care a putut fi omorîtă, vîndută sau mutată. Săpăturile ce se vor face în cele două cimitire vor aduce şi pe această linie contribuţia lor.

Ţiglele găsite la Sarmizegetusa şi datate în anul 158 ne documentează construcţii sau reparaţii de edificii publice din capitala provinciei, care, probabil, au avut de suferit tocmai de pe urma răscoalei.

Răscoala din 156—157, după datele pe care le posedăm, a luat o amploare deosebită, dar se pare că în acelaşi timp s-au produs şi incursiuni ale triburilor de daci liberi, rămaşi în afara provinciei romane. Raporturile între aceste două forţe, internă şi externă, rămîn încă obscure: care din mişcări s-a efectuat mai întîi, au fost simultane ori s-au condiţionat reciproc? În orice caz îngrămădirile de trupe în această vreme în părţile de nord şi nord-vest ale provinciei, ne lasă să întrevedem o primejdie şi din această parte[4]. De asemenea numeroasele refaceri de castre şi castele de aceeaşi parte a Daciei, în timpul aceluiaşi împărat, pledează în acelaşi sens.

INCURSIUNEA ŞI RĂSCOALA DIN 167

Cu prilejul marelui asalt pe care popoarele aşa-zise barbare de la Dunărea mijlocie, îl dau asupra imperiului roman începînd cu anul 167, unele cete de

[1] Cu privire la cimitirul de la Caşolţ, facem o rezervă: informaţiile numismatice pe care le avem deocamdată sînt foarte puţine. Aşteptăm rezultatul săpăturilor iniţiate aici în campania anului 1954.

[2] De remarcat termenul « virtute » = vitejie, bravură care de sigur se referă la actele de vitejie făcute de legiunea a XIII-a Gemina în cursul operaţiilor.

[3] Cf. A. Stein, Die Reichsbeamten von Dacien, Budapesta, 1944, p. 28.

[4] Documentarea la A. D. Dmitriev, op. cit. şi W. Hüttl, op. cit.

« barbari» au făcut o incursiune în Dacia, în anul 167. Unii autori cred că printre seminţiile care au năvălit în Dacia, au trebuit să fie şi costobocii [1], trib de neam dacic; Constantin Diculescu presupune că aceşti năvălitori pot fi identificaţi cu lacringii şi iazygii [2]. Tipurile de pe reversul monedelor la care am făcut apel în ocazii similare, nu ne mai pot fi de folos în cazul de faţă, deoarece, avînd de-a face cu o stare generală de război în sectorul dunărean, ele se referă în general la aceste evenimente.

În schimb, putem cita două ascunderi de tezaure monetare ce pot fi puse în legătură cu aceste evenimente: cel de la Tibodu[3], din fostul judeţ Odorhei, cunoscut mai demult; el a fost pus în legătură cu aceste evenimente încă de Mommsen: şi un al doilea, descoperit la *Barbura*[4], în regiunea de sud a munţilor Apuseni, rămas încă necunoscut istoricilor noştri. Ambele tezaure se încheie cu monede de la Marc Aureliu din anul 167 şi întregul lor conţinut a fost studiat şi clasificat.

Unii cercetători [5] mai amintesc în legătură cu aceste evenimenete şi îngroparea tezaurului de la Reghin [6], dar o cercetare mai atentă a monedelor ne arată că cea mai recentă piesă din acest tezaur este din anul 177. Deci nu mai poate fi întrebuinţat pentru documentarea evenimentelor din anul 167.

Alte informaţii, dar de data aceasta mai vagi, ne arată doar că tezaure monetare ce se sfîrşesc cu Marc Aureliu au mai fost îngropate la Orăşani [7], Odorhei, la Păuleni [8], în aceeaşi parte, precum şi la Szitás Keresztui [9] şi poate la Sîntioana de Mureş [10]. Dacă la aceste informaţii mai adăugăm şi pe cea care rezultă din ascunderea tăbliţelor cerate în anul 167, în minele de la Roşia (Alburnus Maior), am amintit cam tot ce avem în această privinţă.

Din fixarea pe hartă a acestor localităţi, rezultă că o parte din ele se masează pe Oltul şi Mureşul superior, cu afluenţii lor, iar altă parte, în spre apusul Daciei. În cazul cînd vom avea mai multe descoperiri bine studiate şi care să confirme această repartiţie, este posibil să admitem că avem de-a face cu o incursiune din spre Moldova, din partea triburilor de acolo, iar o a doua din spre Banat, din partea iazygilor. În acest fel s-ar explica şi acel *ancipiti periculo*, menţionat de CIL 7969, prin care a trecut capitala Daciei.

Cît de grav şi apropiat a fost pericolul pentru Sarmizegetusa reiese şi din faptul că chiar în suburbiile ei o *villa suburbana* a fost distrusă şi incendiată, foarte probabil în legătură cu aceste incursiuni [11].

Credem că acestor năvălitori, care aveau ca obiectiv jefuirea proprietarilor de sclavi şi distrugerea apărării romane, li se va fi alăturat şi populaţia locală,

[1] Istoria Militară a Daciei romane. Bucureşti, 1937, p. 74.

[2] Ibidem, p. 286 şi urm.

[3] J. G. Seidl, în « Archiv f. Kunde oesterr. Geschichtsq. », XIII, 1854, p. 134—136, cu descrierea amănunţită a fiecărei piese. Cf. şi C. Gooss, în « Archiv f. siebenb. Landeskunde». XIII, 1876, p. 313—314.

[4] P. Kerekes, Éremleletek, în « Numizmatikai Közlöny», XIV, 1915, p. 70. Precizările cronologice ne aparţin.

[5] Istoria Militară a Daciei romane, p. 74.

[6] C. Gooss, în « Archiv. . .», XIII, 1876, p. 301, cu toată bibliografia descoperirii.

[7] Fr. Müller, Römerspuren im Osten Siebenbürgens, în « Mitt. d.C.C. » IV, 1859, p. 164.

[8] R.L. în « Archaeologiai Értesitö», XVII, 1897, p. 88.

[9] Fr. Müller, op. cit. p. 165, nr. 2.

[10] T. Cipariu, în « Archivu pentru filologie şi istorie», III, 1869, p. 424.

[11] O. Floca în « Sargetia», vol. I, p. 35 şi 38. Cf. şi C. Daicoviciu, La Transylvanie dans l'antiquité, Bucureşti, 1945, p. 102, nota 3.

înrobită şi nemulţumită. Este, cel puţin deocamdată, extrem de greu de sezisat ce se datoreşte forţelor răzvrătite din interior şi ce se datoreşte forţelor din afară.

★

Îngropările de tezaure monetare ne fac să apreciem violenţa răscoalelor şi incursiunilor din epoca studiată şi apoi să înţelegem măsurile pe care autoritatea romană este obligată să le ia pentru protecţia clasei stăpînitorilor de sclavi din Dacia.

Dat fiind că cele mai multe izvoare de ordin literar cu privire la istoria imperiului roman — deci şi pentru Dacia — referitoare la această vreme s-au pierdut, iar ceea ce a ajuns pînă la noi sînt prescurtări sau redactări tîrzii, rezultă că folosirea materialului numismatic, aşa cum reiese din cele expuse mai sus, poate veni să suplinească în parte această lipsă.

Întrebuinţarea tezaurelor şi a izolatelor descoperiri de monede, în acest scop, trebuie făcută cu prudenţă şi rezervă şi trebuie să fie precedată de publicarea sistematică şi completă a acestor descoperiri.

Indicaţiile care reies din studiul materialului numismatic, după fixarea pe hartă a diferitelor localităţi, trebuie să fie puse în legătură cu ştirile literare, arheologice şi epigrafice, pe care le pot întregi, completa, uneori chiar suplini. În orice caz, ele oglindesc lupta dusă de populaţia înrobită, alături de incursiunile triburilor « barbare», împotriva ocupanţilor romani.

Cu fiecare răscoală a localnicilor şi cu fiecare incursiune a triburilor dinafara imperiului, asistăm la distrugerea, porţiune cu porţiune, a acestui edificiu.

ВКЛАД НУМИЗМАТИКИ В ОСВЕЩЕНИЕ ПРОБЛЕМЫ БОРЬБЫ ПРОТИВ РИМСКОГО ВЛАДЫЧЕСТВА В ДАКИИ (I)

(КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ)

Автор подвергает новому исследованию проблему борьбы дакийского автохтонного населения против римского захватничества, изученную на основании трудов советских исследователей А. Д. Дмитриева и И. Кругликовой, а также и румынских исследователей К. Дайковичиу, Д. Берчу и Ф. Горовица, и пытается привлечь сведения, полученные из нумизматического материала. Этот материал был проанализирован с двух точек зрения: с точки зрения типа на реверсе монет, указывающего на военное положение, и захоронений монетных кладов, а также одиночных монет, обнаруженных в дакийских *castrum* и зданиях. По этому случаю были также упомянуты и другие сведения эпиграфического или архитектонического характера, еще не использованные для документации восстаний.

Первое восстание дакийского автохтонного населения, прочно засвидетельствованное, относится к 117—119 гг. Помимо ранее известных источников литературного характера, автор находит также отражение военного положения на ряде римских монет чеканки римских властей в 118 г., а равным образом в одиночных монетных кладах из Паланки, Вэрэдии, возможно из Кременари. К этому же времени был разрушен и покинут римский *castrum* в Дражне де Сус Валашской области.

Все эти данные указывают, что восстания автохтонного населения и набеги сарматов, языгов и роксоланов создавали тяжелое положение для римского владычества в Дакии.

Что касается восстания автохтонного населения в 139 г., то монета, цитируемая А. Д. Дмитриевым для его подтверждения, не может быть использована, так как она относится к *aurum coronarium*. Однако можно допустить, что в этом году имело место восстание, так как *castrum*, сооруженный в 138 г. был перестроен в 140 г. Указания о существовании военного положения найдены и на монетах 139 г.

Помимо этого о восстании 143 г. свидетельствует и захоронение клада в Дымбэу и частичное восстановление *castrum* в Герле. В связи с восстанием и набегом 156—157 гг., нашедшими свое отражение на монетах, свет на которые был пролит благодаря трудам В. Х. Хюттля и А. Д. Дмитриева, автор приводит еще некоторые нумизматические данные, заканчивающиеся 156 г.: клады и одиночные монеты, поселения и могильники. Цитируются также некоторые надписи и упоминается о восстановлениях *castrum*, могущих иметь отношение к этим событиям.

По поводу набега и восстания 167 г. упоминается о некоторых монетных кладах, а также и о разрушениях частных домов.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — Клады, монеты и надписи времен императоров Адриана, Антонина, Пия и М. Аврелия.

CONTRIBUTIONS NUMISMATIQUES POUR SERVIR À LA CONNAISSANCE DES LUTTES MENÉES EN DACIE CONTRE LA DOMINATION ROMAINE (1)

(RÉSUMÉ)

L'Auteur reprend le problème de la lutte menée par la population autochtone de la Dacie contre les occupants romains, étudiée avant lui par les savants soviétiques A. D. Dmitriev et I. Krouglikova et par les savants roumains C. Daicoviciu, D. Berciu et F. Horovitz. Il se propose de mettre à profit, en vue d'élucider le problème posé, les renseignements fournis par les matériaux numismatiques. Ces matériaux sont examinés à un double point de vue: le *type* du revers des monnaies, faisant allusion à l'état de guerre, *l'enfouissement* des trésors monétaires et des monnaies isolées découverts dans les camps et les bâtiments de Dacie. On rapelle, à cette occasion, d'autres renseignements d'ordre épigraphique ou architectonique qui n'ont pas encore été utilisés comme documents concernant les révoltes.

La première révolte de la population autochtone de la Dacie sur laquelle on possède des documents certains est celle qui eut lieu pendant les années 117—119. Outre les sources littéraires connues auparavant, l'Auteur trouve que l'état de guerre est reflété par une série de monnaies romaines frappées par l'autorité romaine en 118 et par les trésors ou les monnaies isolées enterrées à Palanka, Vărădia et peut-être à Cremenari. C'est à la même époque qu'est détruit et abandonné la camp romain de Drajna de Sus, faisant partie de la région de la Valachie qui était sous protectorat.

Il ressort de toutes ces données, que la révolte de la population autochtone, ainsi que l'incursion des Sarmates — Jazyges et Roxolans — ont durement eprouvé la domination romaine en Dacie.

Au sujet de la révolte de la population autochtone qu eut lieu en 139, il faut observer que la monnaie mentionnée par A. D. Dmitriev comme preuve à l'appui de l'existence de cette révolte, ne peut servir de témoignage, car cette monnaie se rapporte à l'*aurum coronarium*. Mais il est fort possible qu'il y ait eu une révolte au cours de l'année 139, car le camp de Copăceni, bâti en 138, a été refait en 140. Des indications au sujet d'un état de guerre se trouvent également sur les monnaies de 139.

A l'appui de l'existence d'une révolte ayant eu lieu en 143, sont invoqués, en plus, l'enterrement du trésor de Dîmbău et la reconstruction partielle du camp de Gherla.

L'Auteur apporte encore d'autres renseignements à caractère numismatique, qui ont pour point final l'année 156, à savoir des trésors ou des monnaies isolées appartenant aux divers établissements et cimetières, relatifs à la révolte et à l'incursion des années 156—157 et dont le reflet sur les monnaies a été mis en lumière par W. Hüttl et A. D. Dmitriev. On cite également des inscriptions et des reconstructions de camps qui peuvent être rattachés à ces événements.

On rappelle, au sujet de l'incursion et de la révolte de 167, certains enterrements de trésors monétaires ainsi que certaines destructions de demeures privées.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — Trésors, monnaies et inscriptions du temps d'Hadrien, Antonin le Pieux et Marc-Aurèle.

STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE
Tomul V, nr. 3—4, 1954

VOIEVODATUL DE LA BĂLGRAD–ALBA IULIA

DE

K. HOREDT

Lămurirea istoriei mileniului întîi al erei noastre şi a problemelor legate de procesul de dezvoltare a orînduirii feudale pe teritoriul Republicii Populare Romîne constituie una dintre sarcinile principale trasate istoricilor care se preocupă de această epocă. Sub conducerea Academiei R.P.R., diferite şantiere arheologice desfăşoară în fiecare an o activitate rodnică pentru descoperirea izvoarelor culturii materiale care să permită o documentare amănunţită asupra acestei epoci şi să pună la dispoziţia cercetătorilor date noi care să facă posibilă reconstituirea reală şi ştiinţifică a începuturilor îndepărtate ale feudalismului. De aceea se impune « studierea şi lămurirea pe baza cercetărilor locale şi a documentării amănunţite, de la izvoare, a istoriei acestor vremuri »[1].

I

Pentru a doua jumătate a mileniului întîi se pare că teritoriul din jurul Albei Iulii oferă posibilitatea de a sezisa printr-o folosire complexă a izvoarelor arheologice, lingvistice şi istorice propriu-zise, existenţa unei formaţiuni statale, închegată înaintea pătrunderii ungurilor în Transilvania şi neamintită în mod direct în cronicile epocii. Regiunea de pe malul drept al Mureşului, acolo unde se varsă Ampoiul în acest fluviu, nu reprezintă prin poziţia geografică sau prin configuraţia terenului, elemente care ar justifica rolul important pe care ea l-a jucat de-a lungul secolelor. Înălţimea de deasupra luncii Mureşului, unde se ridică astăzi cetatea de la Alba Iulia nu se deosebeşte de alte dealuri şi platouri din valea Mureşului, dar se constată aici un centru de locuire omenească unde urmele culturii materiale indică o permanenţă impresionantă a aşezărilor în diferite orînduiri şi epoci.

Începînd încă din epoca neolitică, în cursul întregii orînduiri a societăţii primitive şi a epocii sclavagiste dace şi romane, peste începuturile formării feudalismului pînă adînc în epoca feudală se observă pe teritoriul Albei Iulii o continuitate aproape neîntreruptă a aşezărilor omeneşti. Urmele culturii Turdaş, Coţofeni şi Wietenberg, completate cu diferite unelte, arme şi podoabe de piatră şi bronz, indică perpetuarea vieţii omeneşti pînă în a doua epocă a fierului. În epoca dacă se afla aici centrul teritoriului apulilor, iar castrul legiunii a

[1] M. Roller, Probleme de istorie. Bucureşti, 1951, p. 59.

XIII-a la Apulum (Alba Iulia) este semnul vizibil al dominaţiei romane, în centrul economic şi militar al provinciei Dacia. Spre sfîrşitul mileniului întîi e.n. se cristalizează în jurul Bălgradului slav (tot Alba Iulia) un voievodat care va forma subiectul acestui studiu, iar la începutul mileniului al doilea, Alba Iulia devine sediul voievodului şi centrul politic, administrativ şi bisericesc al Ardealului. Apoi, începînd cu secolul al XVI-lea se află aici capitala principilor ardeleni şi, încă la începutul secolului al XVIII-lea construirea fortificaţiilor şi cetăţii impunătoare păstrate şi astăzi confirmă importanţa ce o deţine Alba Iulia în cursul epocii feudale.

Înainte de a discuta unele aspecte ale istoriei Transilvaniei în secolele IX—X, legate de valea Mureşului şi de împrejurimile Albei Iulii, este necesar să se insiste asupra acelui factor permanent fără care nu se poate concepe dezvoltarea societăţii omeneşti în această epocă în Transilvania: existenţa unei populaţii stabile şi băştinaşe. Istoriografia burgheză a neglijat importanţa acestui factor şi a acordat o atenţie exagerată popoarelor în migraţie[1], care s-au perindat în cursul mileniului întîi pe teritoriul carpato-danubian.

Faţă de părerea istoriografiei mai vechi care voia să construiască în Ardeal în anumite secole goluri etnice sau să descopere întreruperi în dezvoltarea societăţii omeneşti, arheologia poate să dovedească astăzi continuitatea populaţiei în Transilvania, prezentînd secol după secol descoperiri care atestă existenţa neîntreruptă a vieţii omeneşti din secolul al III-lea pînă în secolul al XI-lea. La Moreşti de exemplu, şi în împrejurimile lui[2], pe o rază de circa 20 km, se găsesc urme bogate şi continue din secolul al III-lea pînă pe la mijlocul secolului al VII-lea care permit să se facă atribuiri şi diferenţieri etnice destul de precise. Pentru secolele următoare se pot cita cimitirele de la Teiuş (sec. VIII), Cîmpia Turzii (sec. IX), Cluj şi Gîmbaş (sec. X), la care se adaugă descoperirile de la Blandiana, Tărtăria (sec. IX—X), precum şi ceramica slavă din unele localităţi care nu se poate data pe secole, dar care trebuie să aparţină încă mileniului întîi. În lumina acestor descoperiri, continuitatea aşezărilor şi a vieţii omeneşti în Transilvania în cursul mileniului întîi nu poate fi pusă la îndoială.

Într-o accepţiune mai restrînsă, problema continuităţii nu se pune însă în general pentru existenţa unei populaţii ca atare în Transilvania, ci pentru permanenţa populaţiei locale după evacuarea provinciei în 271, permanenţă care a fost contestată pe baza unor informaţii literare greşit interpretate. În această privinţă arheologia poate să infirme, cu ajutorul urmelor culturii materiale, o asemenea ipoteză.

Iniţial, cînd nu se putea diferenţia cu precizia necesară materialele arheologice din timpul provinciei de cele din secolul al IV-lea, s-au făcut din punct de vedere arheologic unele greşeli în metoda de cercetare şi de rezolvare a acestei probleme. În primul rînd, s-a acordat o atenţie exagerată cercetării castrelor romane, presupunîndu-se că s-ar putea dovedi folosirea şi locuirea lor şi după retragerea trupelor din ele. Rezultatele acestor cercetări au arătat însă, în general, că aceste centre militare ale stăpînirii romane au fost într-adevăr abandonate şi au rămas părăsite odată cu eliberarea provinciei. Probabil o altă

---

[1] M. Roller, Probleme de istorie. Bucureşti, 1951, p. 34.

[2] Pentru săpăturile de la Moreşti şi pentru cercetările mai vechi ale unor cimitire din împrejurimile lui, ca Sîntana de Mureş, Tîrgu-Mureş şi Bandu, cf. «S.C.I.V.», anul III, 1952, p. 321—344; anul IV, 1953, p. 275 — 306 şi Şt. Kovács, « Dolg.», anul III, 1912, p. 250—367; anul IV, 1913, p. 279—429; anul VI, 1915, p. 278—296.

greşeală, explicabilă prin faptul că nu se identificaseră încă materiale aparţinînd populaţiei autohtone din secolul al IV-lea, o constituie atribuirea unor descoperiri de factură pontică populaţiei băştinaşe. Aceste descoperiri se leagă însă strîns de grupul de la Cerniahov de pe teritoriul Ucrainei, pe care ştiinţa sovietică îl atribuie triburilor slave timpurii. Identificîndu-se acest grup în mod parţial pe teritoriul Transilvaniei cu populaţia băştinaşă, se ştergea tocmai o deosebire esenţială şi lămuritoare pentru diferenţierea şi conturarea culturii materiale a populaţiei băştinaşe din secolul al IV-lea.

Astăzi existenţa populaţiei băştinaşe în secolul al IV-lea se poate dovedi în Transilvania în mod direct cu ajutorul izvoarelor arheologice. În primul rînd se poate cita aici grupul monumentelor creştine răspîndite îndeosebi în zona cu un caracter mai pronunţat urban din vestul Transilvaniei[1]. Cronologic şi etnic, această categorie nu poate fi atribuită decît populaţiei autohtone din secolul al IV-lea. O altă categorie a fost sezisată abia în ultimii ani în cadrul săpăturilor executate la Moreşti şi în împrejurimile lui. Ea este reprezentată prin morminte de incineraţie[2] ca cele de la Lechinţa, Moreşti şi Cipău, care arată în privinţa ritului funerar şi a facturii ceramicii întrebuinţate unele deosebiri, dar care, pe baza fibulelor cu picior îndoit găsite în ele, trebuie datate în a doua jumătate a secolului al III-lea şi în secolul al IV-lea. Ele apar în aceeaşi regiune cu mormintele de inhumaţie ale grupului pontic, dar separate de acestea, şi se deosebesc de ele prin ritul de incineraţie şi prin inventarul lor funerar. Mormintele de incineraţie aparţin mai mult populaţie autohtone rurale, indicată prin aşezări contemporane cu bordeie, cum au fost identificate în diferite locuri de-a lungul cursului mijlociu al Mureşului. Spre deosebire de acestea, purtătorii obiectelor creştine se recrutează probabil mai de grabă din populaţia urbană, rămasă în Dacia după evacuarea ei. În sfîrşit, al treilea grup nu este încă pe deplin conturat, dar mai multe indicii impun presupunerea existenţei lui. Ceramica necropolei de la Poieneşti[3] din Moldova, cît şi cea a sarmaţilor din şesul panonic[4] arată în parte continuarea ceramicii propriu-zise romane pînă în secolul al IV-lea. De aceea, şi în Transilvania trebuie postulată perpetuarea tehnicii şi a formelor romane în ateliere locale şi după anul 271. Un sprijin al acestei ipoteze îl oferă factura ceramicii din mormintele de incineraţie amintite şi faptul că monedele romane, găsite în centrul roman de olari de la Cristeşti, învecinat Moreştilor, continuă pînă în prima jumătate a secolului al V-lea[5]. Întrebuinţarea unor fibule de bronz de factură romană tîrzie, ca de exemplu cele de la Alba Iulia (fig. 1,1-3) cu capetele în formă de ceapă — sprijină, ca şi ceramica, posibilitatea existenţei unor ateliere de maiştri locali care confecţionau produse de factură romană şi după desfiinţarea provinciei. Pentru acest al treilea grup lipseşte încă posibilitatea unei documentări ştiinţifice mai precise şi mai ample, dar exemplele citate sînt destul de convingătoare pentru ca să sugereze posibilitatea existenţei lui. După secolul al V-lea aspectul culturii materiale se nivelează şi se unifică atît de mult, încît deocamdată nu este posibil să se mai deosebească o anumită variantă locală care este cuprinsă şi inclusă în factura generală a culturii materiale a Transilvaniei.

---

[1] O listă a lor, susceptibilă de unele modificări, vezi la C. Daicoviciu, Mélanges Marouzeau, 1948, p 119—124. Se pot adăuga încă patru descoperiri noi, semnalate de I. I. Russu.
[2] « S.C.I.V. », anul III, 1952, p. 324; anul IV, 1953, nr. 1—2, p. 297—298.
[3] R. Vulpe, Materiale arheologice, 1953, vol. I, p. 213—506.
[4] M. Párducz, « Archaeologia Hungarica », XXX (1950).
[5] « S.C.I.V», anul IV, 1935, nr. 1—2, p. 298.

Dăinuirea populaţiei după eliberarea provinciei rezultă şi la Apulum din descoperirile arheologice. Consecinţele desfiinţării provinciei se manifestă deosebit de puternic aici, unde dispariţia aparatului de stat, reprezentat prin organele centrale administrative şi militare, lichidează totodată viaţa urbană înfloritoare

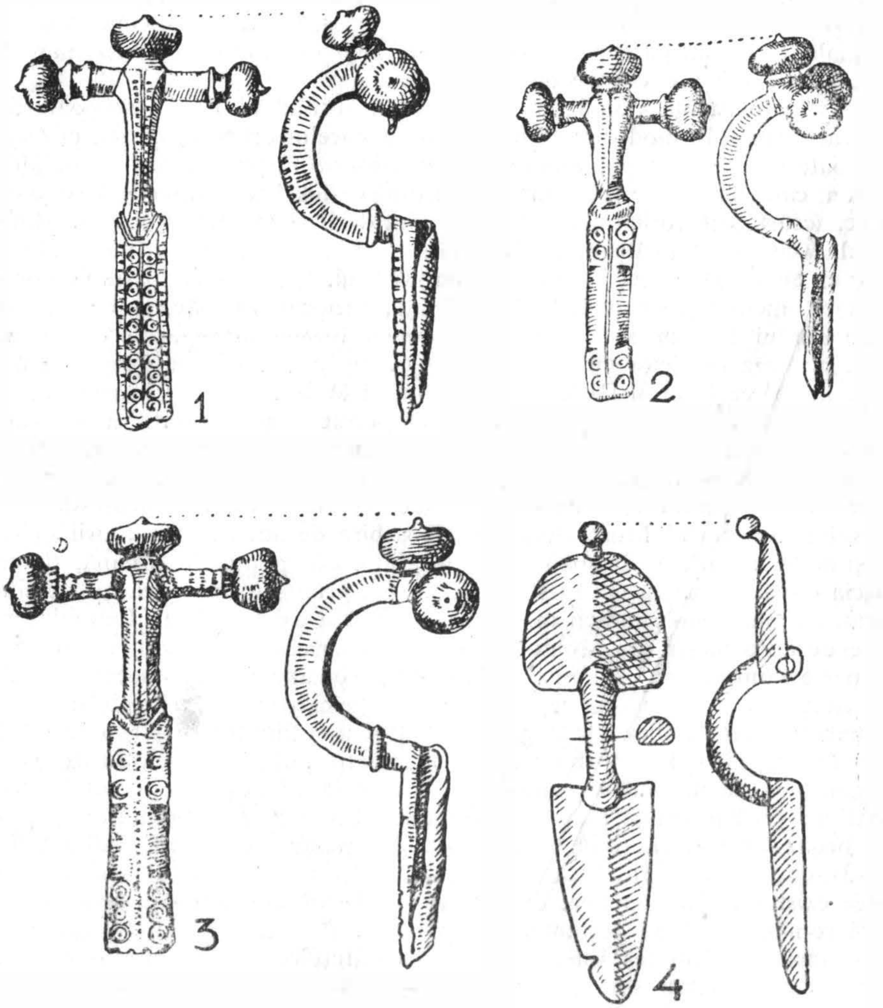

Fig. 1. — Fibule de bronz de la Alba Iulia (sec. IV — V).

ce se desfăşura în acest centru al provinciei. Totuşi întinderea oraşului era prea mare şi populaţia lui prea numeroasă ca să nu rămînă acolo pături ale locuitorilor care aveau puţin de pierdut în urma retragerii autorităţilor romane, cum erau sclavii eliberaţi, ţăranii fermelor din împrejurime şi meseriaşii mai mici. Circulaţia monetară încetează aproape de tot la Apulum şi este înlocuită cu economia naturală, specifică începuturilor îndepărtate ale feudalismului. Meseriaşii continuă să lucreze piese de uz practic în stil roman, dar totodată

încep să fie folosite şi obiecte care pătrund, împreună cu populaţiile migratorii din regiunile pontice şi din şesul panonic, în valea Mureşului. Populaţia începe să se orienteze spre noua credinţă creştină care găseşte o largă răspîndire tocmai în păturile odinioară oprimate ale populaţiei rămase în Dacia. Dintre urmele arheologice care ilustrează aceste aspecte ale traiului la Apulum după 271 se poate aminti o monedă a lui Constantinus II (317—340) [1], lucerne de lut [2], una şi cu semnul crucii creştine, un pahar de sticlă [3], şi diferite tipuri de fibule de bronz şi argint cu capete în formă de ceapă (fig. 1, 1—3) [4], cu cap semicircular (fig. 1:4) [5] sau cu picior îndoit [6]. În secolele următoare se răresc materialele arheologice şi nu ne mai informează cu aceeaşi intensitate asupra soartei populaţiei ca în secolele precedente. Unele piese rare, de exemplu o brăţară de aur aproximativ din secolele VI — VII, dacă obiectul este autentic [7], datează din epoca în care se intensifică viaţa slavă în Transilvania şi se încheagă unele stătuleţe modeste. Începînd cu secolul al IX-lea se poate urmări în linii mari pe baza unor mărturii directe ori prin deducţii, din situaţia secolelor următoare, soarta acelei formaţiuni statale care s-a dezvoltat în jurul Alba Iuliei. Secolul al IX-lea probabil nu indică însă începutul acestui voievodat care trebuie să fie mai vechi avîndu-şi originea sa în unul din secolele anterioare.

II

În secolul al VIII-lea avarii alcătuiesc puterea dominantă în bazinul panonic şi se poate presupune că, într-o măsură oarecare, ei îşi întindeau sfera de influenţă şi asupra anumitor părţi ale Transilvaniei, iar descoperirile de la Teiuş, datînd din secolul al VIII-lea [8] şi de la Cîmpia Turzii, aparţinînd eventual secolului al IX-lea, sprijină prin factura lor avară această presupunere. Stăpînirea avară atît de temută decade însă tot mai mult în secolul al VIII-lea şi imperiul franc reuşeşte—într-un război îndelungat care se termină în jurul anului 800—să distrugă puterea lor şi să cucerească reşedinţa principală, situată undeva între Dunăre şi Tisa, alungîndu-i spre răsărit de Tisa. Dispariţia avarilor ca forţă politică provoacă în primele două-trei decenii ale secolului al IX-lea lipsa unei dominaţii pe teritoriul stăpînit odinioară de avari, deoarece, după distrugerea avarilor, frontiera imperiului franc trecea de-a lungul Dunării, iar în stepa de dincoace de acest fluviu diferitele triburi slave puteau să-şi redobîndească independenţa şi să se îndrepte împotriva asupritorilor lor de odinioară. Între aceste triburi slave se afla probabil şi acela al « abrodiţilor care în mod popular se numesc praedenecenti şi ca vecini ai bulgarilor locuiesc Dacia de lîngă Dunăre » [9], singurul trib slav pe care îl cunoaştem şi cu nume din această epocă, de pe teritoriul Daciei. În repetate rînduri, la 805 şi 811, şefii avarilor, rămaşi pe teritoriul imperiului carolingian, se adresează francilor ca să le acorde teritorii noi de locuit ori să trimită ajutor pentru apărarea lor în contra slavilor. Putem să bănuim că micile state care s-au format în Transilvania au devenit mai libere chiar dacă continuau

[1] « Arch. Közl. », anul IX, 1876, nr. 1, p. 132.
[2] B. Mitrea, « Dacia », IX — X, 1941—1944, p. 507—511. K. Horedt, « Anuarul Inst. St. Cl. », 1941—1943, vol. IV, p. 165—166.
[3] K. Horedt, op. cit., p. 165.
[4] În Muzeul Alba Iulia.
[5] E. Beninger, « Mannus », 1938, vol. XXX, p. 129 şi în Muzeul Alba Iulia.
[6] În Muzeul Alba Iulia şi Catal. Col. Egger, pl. 23; 263.
[7] O fotografie a ei se află în colecţia de clişee a Muzeului Brukenthal din Sibiu.
[8] « S.C.I.V. », anul III, 1952, p. 338.
[9] G. H. Peretz — Fr. Kurze, Annales regni Francorum, Hannover, 1895, p. 165.

să rămînă sub stăpînirea acelor avari, care după dezastrul înfrîngerii lor, s-au refugiat spre răsărit de Tisa. Avarii dispar de altfel destul de repede şi numai unele menţiuni rare amintesc în cursul secolului al IX-lea existenţa lor.

Posibilităţile unei dezvoltări mai libere nu durau însă prea mult şi în curînd apare o altă putere care urma să ocupe teritoriile stăpînite odinioară de avari. Bulgarii, care au înfiinţat către sfîrşitul secolului al VII-lea statul lor în sudul Dunării, îşi orientează expansiunea la începutul secolului al IX-lea tot mai mult spre apus. În 809 ei cuceresc Serdica-Sofia şi înainte de 818 ajung chiar în valea Timocului, de unde se retrage din faţa lor tribul slav al timocienilor spre apus, către frontierele imperiului carolingian. În anii 824 şi 825 se prezintă pentru prima dată la curtea împăratului din Aachen ambasade bulgare pentru a interveni în vederea delimitării sferelor de influenţă şi a frontierelor între bulgari şi imperiul franc. În acelaşi timp şi solii praedenecenţilor care « locuiesc în Dacia lîngă Dunăre», se prezintă la Aachen, pentru a se plînge în contra molestărilor bulgare. De aici rezultă că pe la începutul deceniului al treilea, puterea bulgară a trecut pe teritoriul din nordul Dunării venind în conflict cu imperiul carolingian. Împăratul evitînd să dea un răspuns decisiv la cererea ambasadei bulgare, provoacă prin aceasta atacul bulgarilor, care pătrund în 827 pe valea Dravei în sus, pe teritoriul imperiului şi ocupă în anii următori probabil teritoriul dintre Sava şi Drava. Din cauza tăcerii izvoarelor nu cunoaştem desfăşurarea evenimentelor ulterioare şi nu putem să urmărim toate peripeţiile relaţiilor bulgaro-france în cursul secolului al IX-lea [1]. Prezenţa bulgarilor în Banat în cursul celui de al treilea deceniu al secolului al IX-lea rezultă din inscripţia funerară pentru tarcanul Onegavon înecat în Tisa, probabil în timpul luptelor împotriva francilor. Inscripţia nu poate să fie ulterioară anului 831 deoarece a fost ridicată de hanul Omurtag care a stăpînit între 815—831. În deceniile următoare însă, relaţiile între franci şi bulgari se îmbunătăţesc, stabilindu-se raporturi de colaborare şi de sprijin, ambele state fiind interesate la supunerea diferitelor triburi slave aflătoare sub supremaţia lor şi îndeosebi la îngrădirea puterii principatului moravian care începea în a doua jumătate a secolului să joace un rol politic remarcabil. Astfel, bulgarii puteau să supună nestînjeniţi de vecinul lor din apus, întregul teritoriu de la răsărit de Dunăre; pe măsură ce nu aparţinea principatului moravian şi pînă la sfîrşitul secolului, dacă dăm crezare relatărilor cronicarului anonim, ei au adus sub domnia lor şi au controlat prin stăpînitori intermediari regiunea de la Dunăre pînă în Ardealul propriu-zis şi pînă la Carpaţi. Ocuparea teritoriului din nordul şi răsăritul Dunării trebuie să se fi întîmplat, după cronica anonimă, cam cu două generaţii înainte de anul 900[2], ceea ce ar confirma datele expuse mai sus în legătură cu relaţiile franco-bulgare.

Stăpînirea bulgarilor asupra Banatului, Crişanei şi Maramureşului în cursul secolului al IX-lea este atestată în izvoare şi a fost discutată doar în privinţa gradului de intensitate ce se poate atribui acestei dominaţii. Cu tot numărul lor redus, bulgarii au avut o influenţă destul de eficace, care nu se restrîngea numai la o supremaţie nominală, aşa cum se încerca să se susţină. Aceasta rezultă din unele date privitoare la tratarea populaţiilor supuse. Theophylactus [3]

---

[1] Pentru evenimentele expuse cf. Dümmler, Arch. f. Kunde österr. Geschichtsquellen, 1885, vol. X, p. 5—85; A. Decei, « An. Inst. de Ist. Naţ.», 1936—1938, vol. VII, p. 452—485. A. Grecu, « Studii şi cercetări de istorie medie», anul I, 1950, p. 223—236.

[2] Menumorout este nepotul lui Morout care ar fi înfiinţat domnia din Crişana, iar teritoriul lui Salanus a fost ocupat de bunicul sau strămoşul (*avus*) lui.

[3] P. - W., R. E., III. 1,1043.

spune că ei au dislocat populaţiile mutînd pe locuitorii regiunilor muntoase în şes şi invers, pe locuitorii din regiunile joase în munţi. Astfel, ei colonizează în 813 pe locuitorii oraşului Adrianopol pe teritoriul «Bulgariei de dincolo de Dunăre», iar înainte de 818, timocienii se retrag înaintea lor spre apus, după cum s-a arătat mai sus. De asemenea, relatează cronica anonimă, ungurii au întîlnit în regiunea Tisei, după ce au trecut Carpaţii, pe «slavii ce au fost aduşi din ţara bulgarilor pînă la hotarul rutenilor»[1].

O altă problemă este, însă, în ce măsură se poate admite influenţa şi stăpînirea bulgarilor în Transilvania însăşi. Cronicile cunosc un voievodat al lui Kean, caracterizat ca «ducele bulgarilor şi slavilor», care nu poate fi localizat decît în Transilvania, de unde ar rezulta şi prezenţa bulgarilor aici într-o formă oarecare. În acelaşi sens trebuie interpretat şi un pasaj care se referă la comerţul cu sare din aceste regiuni pe la sfîrşitul secolului. În 892, regele părţii răsăritene a imperiului franc, Arnulf, se afla în război cu principele moravian Svatopluc şi trimitea ţarului bulgar o ambasadă pentru «a reînoi pacea de mai înainte», probabil cea încheiată pe la 862, cerînd totodată «să nu îngăduie vînzarea sării în Moravia». Deoarece în cîmpia panonică nu există saline şi nici în Bulgaria, sarea care se vindea moravienilor putea să provină numai din numeroasele saline din Transilvania. În toată epoca feudală se desfăşoară un intens export de sare din Transilvania în Ungaria care se desfăşoară pe Someş, ori pe uscat, peste dealurile Meseşului pînă la Szolnok, al cărui nume are o semnificaţie în legătură cu sarea, ori pe Mureş pînă la vărsarea lui în Tisa şi pe Tisa în jos pînă la Slankamen (piatra sării) lîngă Dunăre. În anul 922 cavalerii teutoni primesc dreptul să transporte pe Mureş şase nave cu sare pe an[2], iar la începutul secolului al XI-lea unul dintre motivele pentru care Ştefan I ataca pe Achtum din Banat era faptul că acesta pretindea vamă de la bărcile cu sare care veneau pe Mureş în jos. De aceea nu este prea riscată ipoteza că transportul sării pe Mureş, atestat în cursul secolelor XI—XIII, să fi existat şi cu 120 de ani mai înainte cînd Arnulf pretindea bulgarilor să nu vîndă moravienilor sare[3]. Ţinînd seama de importanţa comerţului cu sare, care forma pe atunci obiectul unor tratative diplomatice între puteri de însemnătate europeană, nu este probabil ca bulgarii să se fi mulţumit cu supravegherea comerţului cu sare pe rîurile controlate de ei şi să nu se fi interesat de proprietarii salinelor şi de locurile din vecinătatea lor unde se făcea exploatarea sării. Un alt stimulent pentru pătrunderea bulgarilor în Transilvania îl reprezentau probabil bogatele zăcăminte aurifere ale ei. Tocmai la Alba Iulia se varsă în Mureş Ampoiul care vine de la Zlatna, unde toponimicul slav *zlato*, «aur», dovedeşte exploatarea aurului în epoca slavă.

Dintre drumurile enumerate, Mureşul se pretează cel mai bine pentru transportul sării, ajungîndu-se pe el pînă la Uioara şi peste Arieş pînă la Turda, unde exploatarea sării este atestată încă din 1075[4]. Va trebui să presupunem de

---

[1] «S. R. H.», vol. I, p. 51.

[2] «Documente privind istoria Romîniei», C, vol. I, p. 188.

[3] Legături comerciale cu imperiul franc în secolul al IX-lea atestă în Banat un tezaur care cuprinde monede france de la Ludovic al III-lea (882) şi de la Carloman (884), descoperit la Jamul mare lîngă Deta, «Arch. Közl.», anul II, 1861, p. 308. De la Deta însăşi se cunosc podoabe specifice culturii materiale carolingiene de tip Kettlach, reprezentînd cea mai răsăriteană iradiaţiune a ei; vezi J. Hampel, «Alterthümer», vol. II, p. 527—531; vol. III, pl. 370.

[4] «Documente», C. I, p. 1.

aceea că puterea bulgară şi-a întins influenţa în primul rînd prin valea Mureşului în Transilvania. Defileul larg al Mureşului era totodată şi cea mai scurtă şi apropiată cale de comunicaţie între Transilvania şi Banat, unde tezaurul de la Sînicolaul Mare atestă prezenţa unei pături bulgare stăpînitoare şi bogăţia ei, cîştigată eventual tocmai datorită legăturilor comerciale cu Transilvania şi exploatării zăcămintelor miniere şi salinelor ei. Discuţiile în jurul acestui tezaur unic pot fi considerate astăzi în cea mai mare parte ca lămurite şi încheiate în urma apariţiei ultimei monografii mari care tratează variatele lui aspecte şi probleme[1]. Cele 23 vase de aur ale tezaurului descoperite în 1799 sînt în majoritate bogat ornamentate cu scene figurale şi cu decor vegetal. În motivele ornamentale se îmbină elemente răsăritene, specifice artei popoarelor turce, influenţe sasanide şi componente antice greco-romane şi bizantine. Două farfurii şi o cană poartă simboluri creştine. Mai multe vase au inscripţii cu litere greceşti sau rune protobulgare în limba greacă sau protobulgară. În urma unei analize aprofundate se ajunge la concluzia că tezaurul a fost lucrat în a doua jumătate a secolului al IX-lea, fiind îngropat eventual din cauza pătrunderii ungurilor în Panonia către sfîrşitul secolului al IX-lea, deci în timpul cînd stăpînea Glad în Banat. Demn de subliniat este faptul că locul descoperirii acestui tezaur se află în apropiere de Cenadu, vechea « cetate mureşană », cunoscută din cronici la începutul secolului al XI-lea şi situată la o distanţă de numai 6 km de Sînicolaul Mare. Această *urbs morisena*, primind ulterior numele de Cenadu este la începutul secolului al XI-lea reşedinţa lui Achtum împotriva căruia luptă oastea lui Ştefan I. Deci, aşezarea fortificată exista chiar în secolul al X-lea, iar prin tezaurul de la Sînicolaul Mare, descoperit în apropiere, se poate presupune existenţa ei încă la sfîrşitul secolului al IX-lea, localizînd aici sediul lui Glad şi centrul voivodatului din Banat.

Înaintînd pe valea Mureşului în sus, bulgarii se izbeau în drumul lor de Bălgrad, unde toponomia indică existenţa unei aşezări fortificate, precizînd caracterul ei de cetate prin terminaţia « grad ». Putem să presupunem că ea exista încă înaintea pătrunderii bulgare, ori, e mai puţin probabil însă, că ea se încheie aici abia datorită acestei intervenţii. Cele două descoperiri de factură avară din secolul al VIII-lea şi eventual al IX-lea, provenind de pe teritoriul care s-a presupus că ar fi aparţinut voievodatului de la Alba-Iulia, ar putea să constituie un indiciu pentru existenţa unei stăpîniri anterioare secolului al IX-lea, datînd încă din epoca avară. Începînd cam cu mijlocul secolului al IX-lea, trebuie să admitem în împrejurimile Albei Iuliei un voievodat, cuprinzînd cîteva aşezări fortificate a căror amintire s-a păstrat în toponomia *Bălgrad* şi *Ţeligrad* (lîngă Blandiana), aflătoare într-o formă oarecare sub suzeranitatea bulgară. Denumirea *grad*, cu fonetismul caracteristic limbilor slave de sud, este relativ rară în Transilvania şi se atestă încă numai la *Moigrad* şi în satul numit azi *Dacia*, r. Rupea, reg. Stalin, unde ea s-a păstrat în forma ungară de *Garat*. Cele două toponimice din valea Mureşului impun concluzia că Bălgrad şi Ţeligrad, situate la o distanţă de numai 20 de km unul de altul, marchează un centru de cristalizare statală slavă în regiunea Albei Iulii. Chiar dacă s-ar tăgădui intervenţia bulgară în valea Mureşului, postulată pentru secolul al IX-lea, aceste toponime indică o organizaţie politică slavă existînd încă din secolul al X-lea, deoarece la începutul secolului al XI-lea regiunea respectivă a intrat deja sub stăpînirea ungară, ceea ce exclude după această dată posibilitatea construirii unor

[1] N. Mavrodinov, « Archaeologia Hungarica », 1943, vol. XXIX.

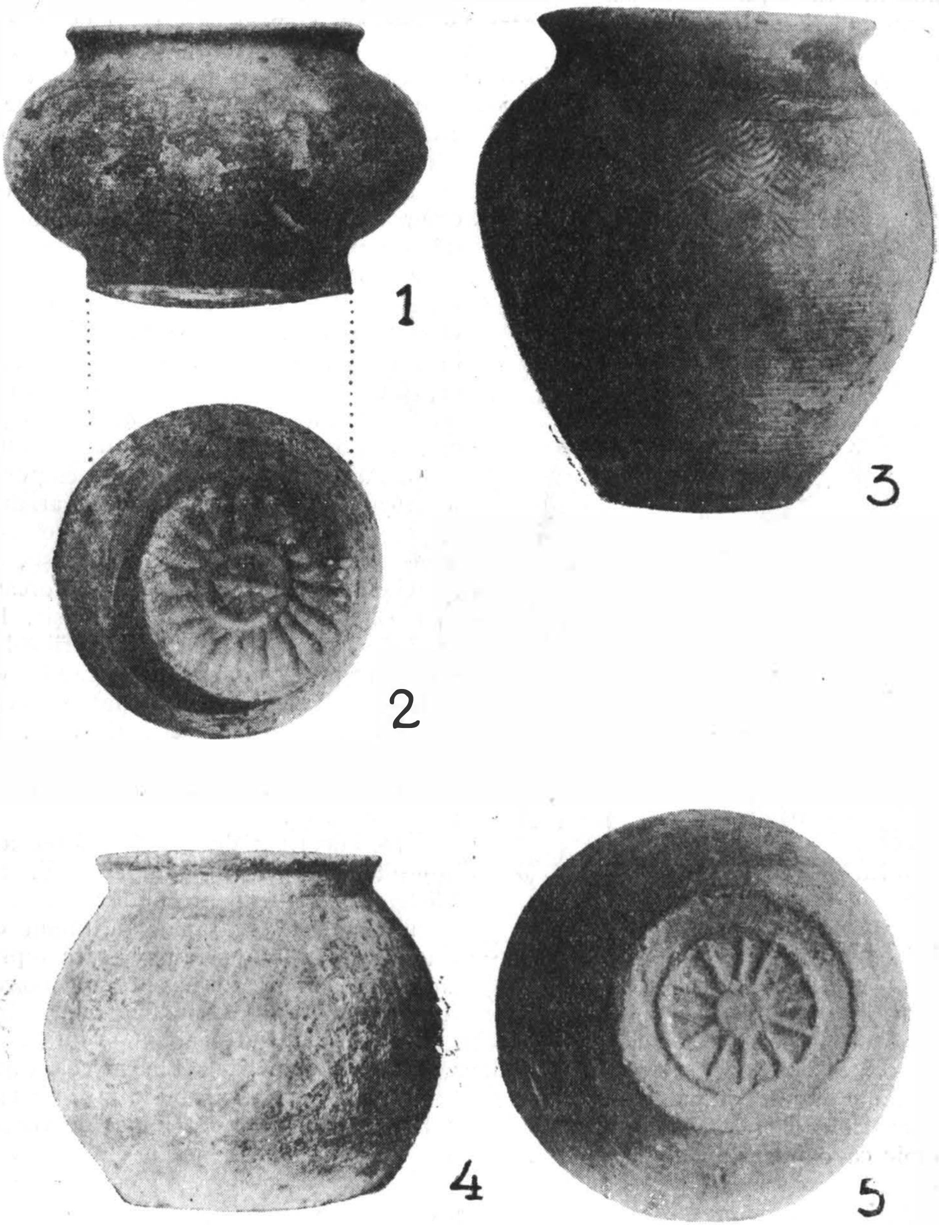

Fig. 2. — Vase slave de la Blandiana — « Ţeligrad » (sec. IX — X).

cetăţi cu toponimică slavă. Faptul că aceste toponimice au fost transmise şi păstrate de populaţia romînească din jurul Albei Iulii dovedeşte existenţa ei în secolul al X-lea în această regiune, pentru că în caz contrar ea n-ar fi perpetuat denumirile slave, ci ar fi folosit numele ungar al Albei Iulii, *Gyulafehérvár*.

Argumentele istorice şi filologice, expuse mai sus pentru existenţa unui voievodat în apropierea Albei Iulii se pot sprijini şi pe dovezi arheologice. În malul Mureşului, lîngă podul plutitor de la Blandiana au ieşit la iveală, în apropierea platoului Ţeligrad, un complex de 12 vase, dacă nu mai multe (fig. 2), prezentînd un amestec interesant de componente arheologice deosebite [1]. O categorie ceramică cu forme bombate şi ornamentată cu linii lustruite este de culoare cenuşie (fig. 2; 1, 2, 4). Celălalt grup cuprinde vase tipice ale ceramicii slave în forma vasului-borcan, arse la roşu, cu mărci de olari şi ornamente cu valuri şi portative (fig. 2; 3, 5). Contemporaneitatea şi conexul celor două variante nu se poate pune la îndoială, deoarece unele elemente ale categoriei roşii, ca mărcile de olari şi forma vasului-borcan, se regăsesc şi în varianta cenuşie. Pe baza împreunării şi interpătrunderii celor două variante, complexul ceramic de lîngă « Ţeligrad » a fost datat în secolele IX-X. O încadrare mai tîrzie, în secolul al XI-lea, se exclude prin faptul că varianta cenuşie nu se mai întîlneşte în acest secol.

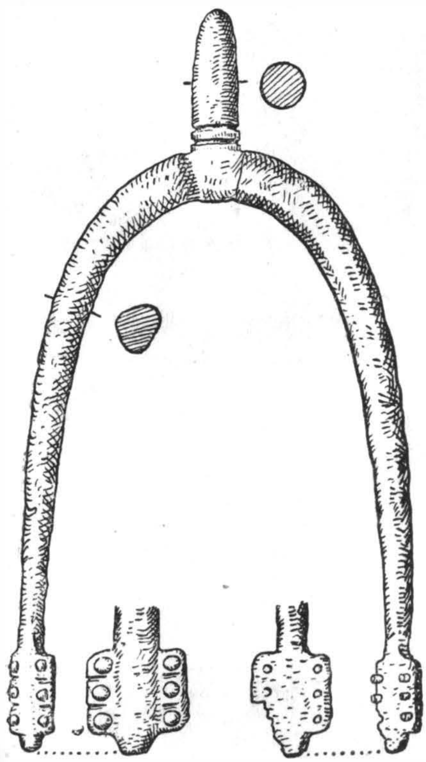

Fig. 3.—Pinten de fier de la Tărtăria (sec. IX—X).

Descoperirea de la Blandiana are anumite afinităţi cu sudul Dunării. La Pliska, în centrul protobulgarilor din sudul Dunării, s-a săpat un tumul cu un bogat conţinut ceramic [2], care reprezintă prin tehnica, forma şi ornamentarea vaselor, elemente asemănătoare şi identice cu cele de la Blandiana, cuprinzînd trăsăturile specifice ale celor două categorii amintite. Independent şi fără a se cunoaşte concluziile despre Blandiana, s-au deosebit şi la Pliska cele două variante datînd complexul în secolele VIII—IX. Ar fi prea hazardat în faza actuală a cercetărilor să se considere vasele de la Blandiana şi din punct de vedere etnic ca o intrusiune bulgară în Transilvania: afinitatea de factură dintre cele două descoperiri sprijină însă din punct de vedere cronologic o încadrare aproximativ contemporană.

O altă descoperire din această epocă s-a făcut cam în dreptul Ţeligradului, pe malul opus al Mureşului cu ocazia construcţiei unei porţiuni noi a şoselei,

[1] K. Horedt, « S.C.I.V. », anul II, 1951, p. 192—194.
[2] St. Stancev, « Razkopki i proucivaniia », anul III, 1949, p. 227—234.

unde s-a scos o pereche de pinteni (fig. 3) care reprezintă un tip bine cunoscut din epoca carolingiană tîrzie, datînd din secolele IX-X[1]. Deoarece ungurii încă nu poartă pinteni în primele secole după venirea lor, perechea de pinteni de la Tărtăria trebuie atribuită, după cum arată şi datarea lor, populaţiei slave din această regiune.

Ar putea să facă impresia că se acordă o importanţă exagerată acestor descoperiri modeste şi puţine la număr: nu se cunosc însă descoperiri asemănătoare

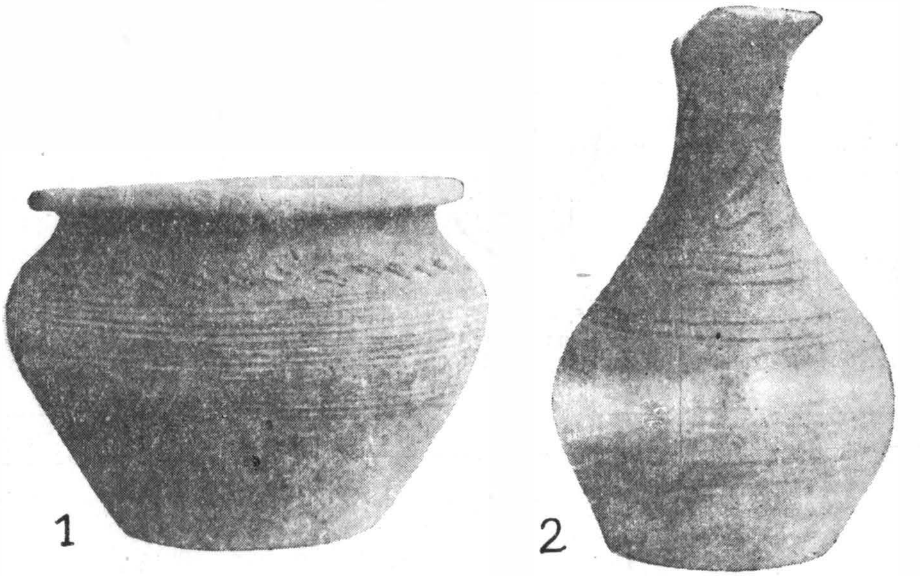

Fig. 4. — Vase slave de la Alba Iulia (sec. X — XI).

din această epocă în alte regiuni ale Transilvaniei, încît ele capătă o putere probatorie considerabilă. Găsite în imediata apropiere a Ţeligradului, ele arată că acest toponimic nu este o născocire tîrzie şi artificială sau o etimologie populară, ci, pe baza urmelor arheologice, ar trebui să presupunem între Tărtăria şi Blandiana existenţa unei aşezări slave din secolele IX—X, chiar dacă ea n-ar fi atestată printr-un toponimic corespunzător.

La Bălgrad, urmele culturii materiale din această epocă nu sînt încă atît de grăitoare ca cele de la Ţeligrad. Din ceramica slavă descoperită aici[2], unele vase datează abia din secolul al XI-lea (fig. 4,2), iar altele făcînd impresia de a fi mai vechi (fig. 4, 1), nu pot fi datate cu siguranţa necesară într-o epocă anterioară. Se poate aminti însă o buterolă (fig. 5)[3], aparţinînd tecii unei săbii

[1] Asemenea pinteni sînt atestaţi: în Republica Cehoslovacă, J. Schránil, « Vorgesch. Böhm. u. M.», p. 308 şi pl. 65,5; în Austria, J. Caspart, « M.A.G.W. », 1931, vol. LXI pl., 2;4,5; în Republica Populară Ungaria, « A.É. », XXXIII, 1913, vol. 250 şi urm. J. Szendrei Magyar hadtörténelmi emlékek, Budapesta, 1896, p. 62, nr. 177; în Iugoslavia, « Glasnik zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini », XL, 1928, pl. 10; 1. Pentru datarea tipului cf. L. Lindenschmidt, « A.u.h.v. », 193, vol. V; P. Reinecke, « Germania », anul XII, 1928, p. 98, n. 13. E. Petersen, Ostelbischer Raum, p. 193 H. Preidel, « S.O.F. », anul V, 1940 p. 495.

[2] K. Horedt, « S.C.I.V. », anul II, 1951, p. 191

[3] M. Roska, « Közlemények », anul IV, 1944, p. 102—108.

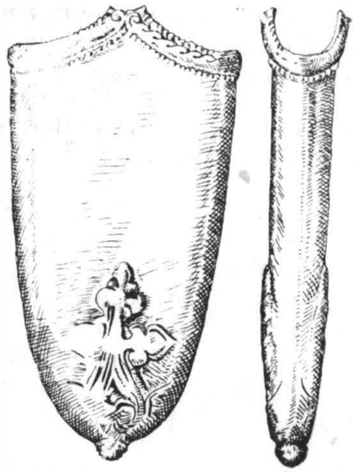

Fig. 5. — Vîrf de teacă (buterolă) de bronz de la Alba Iulia (pe la anul 1000).

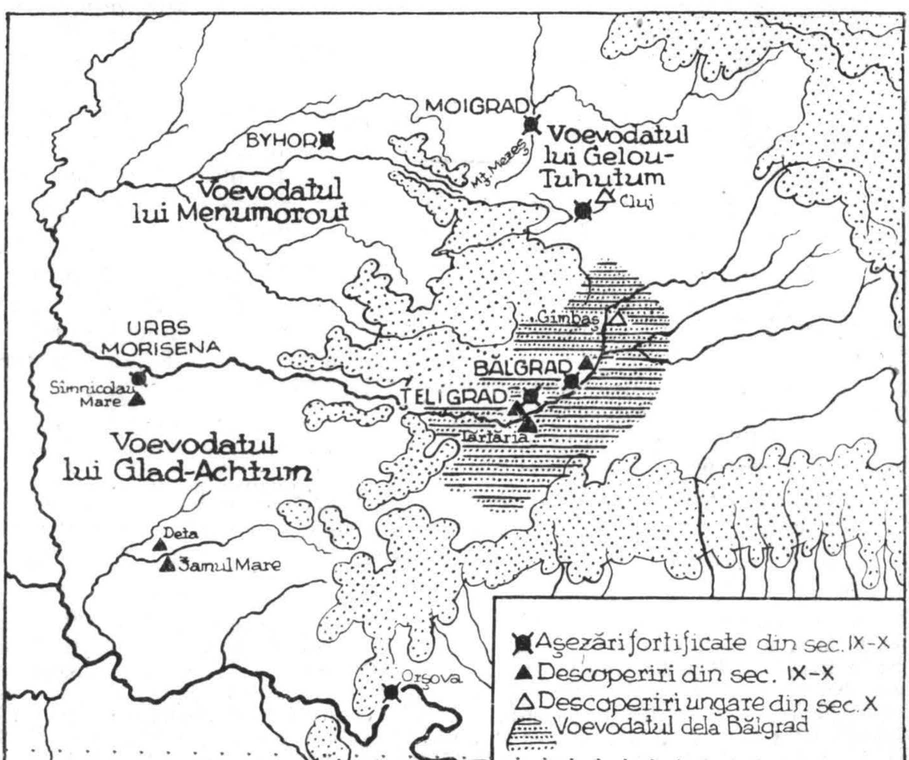

Fig. 6. — Transilvania în secolele IX — X.

drepte deosebită deci de săbiile caracteristice curbate ungare. Aceste buterole sînt răspîndite pe un întins teritoriu, din Rusia kieviană pînă în Ungaria şi Bulgaria[1]. Analogiile cele mai apropiate pentru vîrful de teacă de la Alba Iulia sînt cele din Ungaria (Székesfehérvár) şi Bulgaria (Madara). Prin aria de răspîndire şi prin tipul ei, buterola ar putea să aparţină mai de grabă populaţiei care locuia în această regiune înaintea venirii ungurilor, dar datarea ei impune o oarecare rezervă, pentru că ea aparţine unei epoci în care Bălgradul şi-a pierdut probabil autonomia.

Descoperirile arheologice din jurul Albei Iulii, împreună cu datele toponimice şi istorice, sprijină presupunerea existenţei unui voievodat aparţinînd sferei de influenţă bulgară şi continuînd să-şi menţină independenţa încă din secolul al X-lea. Împrejurările şi timpul în care stătuleţul din jurul Albei Iulii a pierdut această situaţie rezultă din analiza transformării constelaţiei politice în urma apariţiei ungurilor în Panonia şi a înaintării lor treptate în Transilvania.

III

Stăpînirea bulgară în bazinul panonic se împărţea la sfîrşitul secolului al IX-lea, după relatările cronicarului anonim, în trei unităţi politice[2]. Teritoriul cuprins între Dunăre şi Tisa, întinzîndu-se spre nord pînă la frontierele rutenilor şi polonilor, deci pînă la Carpaţi, aparţinea lui Salanus şi a fost ocupat de strămoşul acestuia, « de marele Han (Kean), ducele Bulgariei ». Menumorout, nepotul lui Morout, stăpînea teritoriul delimitat spre vest de Tisa, spre est de pădurile situate spre Ardealul propriu-zis, spre sud de Mureş şi spre nord de valea Someşului. Între Mureş şi Dunăre, pînă la cetatea Orşova se întindea ţara lui Glad. Originea etnică bulgară a acestor stăpînitori şi dependenţa lor politică de Bulgaria din sudul Dunării pare că reiese din cronică. Strămoşul lui Salanus este chiar marele han bulgar (cap. 12); el trimite soli după datina bulgărească (cap. 14) şi este înrudit cu stăpînitorul Bulgariei (cap. 41). Menumorout răspunde solilor cu curaj bulgăresc (cap. 51) şi vrea să se refugieze în sudul Dunării (cap. 28), iar Glad, originar din Vidin, trebuie să fie de asemenea bulgar. Aceste teritorii stăpînite de duci bulgari ajung la începutul secolului al X-lea sub supremaţia ungurilor. Salanus este învins şi se obligă să plătească un tribut anual. Menumorout încheie, după ce a fost învins, legături familiare cu noii stăpînitori şi îşi menţine domnia. Despre Glad, cu toate că nu se precizează nimic, putem să admitem acelaşi lucru, căci chiar după o sută de ani, în timpul lui Ştefan I, urmaşul lui Achtum (Ajtony) se află în Banat într-o situaţie de relativă independenţă.

Dincolo de dealurile Meseşului, în regiunea Căpuşului şi Someşului Mic, autorul anonim al cronicii localizează voivodatul lui Gelou la care nu se fac precizări despre o legătură etnică cu bulgarii, el fiind numit « ducele romînilor şi slavilor ». Gelou moare în împrejurările povestite de cronică în lupte împotriva lui Tuhutum, iar ţara lui rămîne în proprietatea neamului acestuia, pînă la începutul secolului al XI-lea. Autenticitatea şi interpretarea pasajului care se ocupă cu aceste evenimente a provocat în istoriografia mai veche o controversă

[1] Cf. P. Paulsen, « Archaeologia Hungarica», anul XII, 1933, p. 40–44. G F. Korzukina, « Sovetskaia arheologhiia », anul XIII, 1950, p. 63–94. Pentru un exemplar din Kiev vezi « Po sledam drevnih kultur, Drevnaia Rus», 1953, p. 48.

[2] « S.R.H.», vol. I, p. 48–50.

îndelungată, acordîndu-i-se însă în cursul discuţiei, independent de punctul de vedere susţinut, o forţă probatorie mai mare, decît i se putea pretinde prin natura lucrurilor. Un cititor neprevenit al cronicii, nu poate să se sustragă impresiei că cronicarul este bine şi temeinic informat, expunerea lui este prea logică, sigură şi cauzală pentru a admite o simplă invenţie a evenimentelor înşirate. De aceea nu există un motiv serios pentru a considera întregul pasaj ca o simplă născocire, lipsită de anumite elemente veridice. Sîmburele întregii povestiri a pasajului respectiv îl constituie expediţia lui Tuhutum şi pătrunderea lui la începutul secolului al X-lea în partea nord-vestică a Transilvaniei. Faptul acesta îl dovedeşte însă pe cale arheologică, în mod neîndoelnic, cimitirul de la Cluj de la începutul secolului al X-lea (fig. 7), chiar dacă cronica n-ar pomeni nimic despre pătrunderea ungară în Transilvania în această epocă. Datele arheologice confirmă în această privinţă conţinutul cronicii în sensul că înaintarea ungurilor se întîmplase la aceeaşi dată şi în aceeaşi regiune pe care le aminteşte autorul ei. Această coincidenţă aduce o dovadă greu de înlăturat pentru baza reală a întîmplărilor descrise în cronică şi a tradiţiei care le-a păstrat. Numele lui Gelou este probabil fictiv, ţinînd seama de tendinţa cronicarului de a explica toponimicele prin nume de persoane, derivate din toponimicele deja existente. Cronicarul aminteşte împreună cu romînii din secolul al X-lea şi pe cumani, un anacronism care scoate în evidenţă dificultatea de a pretinde acestei cronici o precizie şi o siguranţă pe care nici o descriere modernă a unor evenimente contemporane n-ar putea s-o îndeplinească. Contrazicerile amintite şi transmiterea evenimentelor descrise prin tradiţie orală timp de cel puţin cîteva decenii, pînă la prima lor redactare, constituie o dificultate pentru a se atribui cronicii anonime calitatea unui martor principal şi exclusiv. În mod indirect însă, cimitirul de la Cluj sprijină afirmaţia cronicarului că voievodatul lui Gelou a fost locuit de romîni şi slavi, iar transmiterea toponimicelor Bălgrad şi Ţeligrad în forma lor slavă atestă prezenţa romînilor în partea apuseană a Transilvaniei în cursul secolului al X-lea.

Ţara lui Gelou, numită de cronicarul anonim Ultrasilvania (cap. 24), avea centrul ei fortificat undeva lîngă Someşul Mic. Ultrasilvania încă n-are accepţiunea largă, aplicată în secolele următoare unor regiuni mai întinse ale Transilvaniei, ci cuprindea numai o fîşie din nord-vestul Ardealului, aproximativ de la dealurile Meseşului pînă la Someşul Mic. Limita spre sud a ţării lui Gelou putea să se afle între Cluj şi Turda, unde unele toponimice par că indică existenţa unei linii de prisăci. Stăpînirea lui Glad şi cea a lui Achtum în schimb nu se întindea dincolo de Banat pe valea Mureşului în sus, pentru că altfel Achtum n-ar fi înfiinţat staţiuni vamale pe Mureş pentru bărcile de sare ce veneau din Transilvania. Teritoriul dinspre sud de voievodatul lui Gelou şi spre răsărit de ţara lui Glad, corespunzînd aproximativ cursului mijlociu al Mureşului nu este deci amintit în cronica anonimă. Or, tocmai în această parte a Transilvaniei a existat pînă la 900, după cum s-a încercat să se arate mai sus, în jurul Albei Iulii, o formaţiune statală care s-a închegat în unul dintre secolele premergătoare. Tăcerea cronicii cu privire la teritoriul aflat de-a lungul Mureşului şi lipsa datelor despre voievodatul de la Bălgrad şi Ţeligrad nu se poate interpreta decît în sensul că acesta n-a fost ocupat odată cu voievodatul lui Gelou, ci la o dată ulterioară, probabil abia către sfîrşitul secolului al X-lea.

Ungurii, preocupaţi de expediţiile lor îndreptate spre regiunile mai bogate din Europa, au neglijat la început părţile împădurite şi deluroase ale Ardealului,

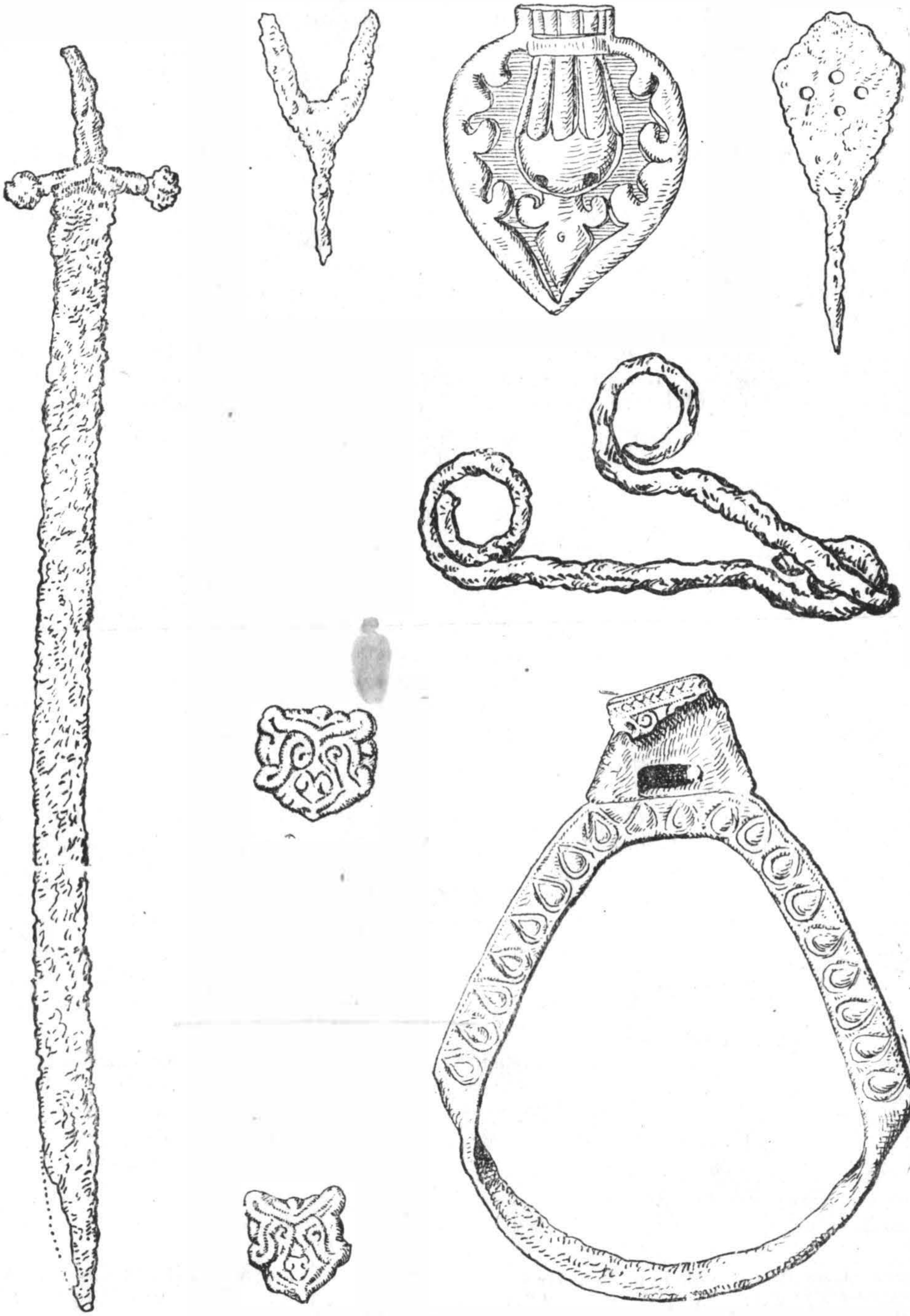

Fig. 7. — Obiecte caracteristice din cimitirul de la Cluj (sec. X).

care, pentru modul lor de producţie şi pentru expediţiile lor de pradă, reprezentau un interes mai redus. Chiar şi cucerirea voievodatului lui Gelou pare să aibă mai mult caracterul unei acţiuni particulare a lui Tuhutum. Căpeteniile Zobolsu, Thosu şi Tuhutum, după ce au cucerit aceea parte a Crişanei ce se întinde între valea Someşului, Crişului repede şi munţii Meseşului, s-au reîntîlnit în regiunea Meseşului, unde au început să construiască la fel ca în alte regiuni limitrofe (cap. 18,34), o linie de prisăci, compusă din copaci tăiaţi şi porţi de piatră. În timpul acestor lucrări, Tuhutum află despre bogăţia Ultrasilvaniei şi cere învoirea să cucerească pentru el şi pentru urmaşii lui acest teritoriu situat dincolo de linia iniţială a frontierelor ungare. Astfel este explicabil că voievodatul de la Bălgrad putea să-şi continue existenţa pînă în a doua jumătate a secolului al X-lea, cînd ungurii, frînaţi în dinamismul lor în urma înfrîngerilor suferite în apus, încercau să-şi găsească în interiorul ţării lor, noi forme de organizare a vieţii economice şi sociale. Abia în această fază ei îşi îndreaptă din nou privirile şi asupra regiunilor de « dincolo de păduri » şi de aceea dispunem la începutul secolului al XI-lea din nou de informaţii care oglindesc schimbarea situaţiei politice intervenite în interiorul Transilvaniei. Astfel, şi pentru epoca cînd a fost supus voievodatul de la Bălgrad există anumite indicii, oferite de izvoare şi date istorice, lingvistice şi arheologice.

Cronicarul Simon de Keza din secolul al XIII-lea relatează pe scurt că la începutul domniei lui Ştefan I « a fost adus în Ungaria din cele şapte castre unchiul său Jula împreună cu soţia şi cu doi fii ai lui, unindu-se cele şapte castre cu Panonia. După aceea a purtat război cu Kean, ducele bulgarilor şi slavilor », învingîndu-l [1]. Dintre cronicile secolului al XIV-lea, cea pictată de la Viena, povesteşte întîmplările mai pe larg, încît putem să presupunem că ea a folosit în afară de cronica lui Keza şi alte izvoare. În privinţa lui Jula nu încape îndoială că el este descendentul direct al lui Tuhutum, al celui care ocupase cu o sută de ani mai înainte voievodatul lui Gelou din nord-vestul Transilvaniei. Nu interesează în această privinţă problema demnităţii lui Jula ca a unei instituţii specifice uniunii tribale ungare şi dacă ultimul Jula este al doilea sau, după cum permite să se presupună un pasaj din cronica pictată, al treilea purtător al acestei funcţiuni. Lupta între Ştefan şi Jula este însă o realitate istorică, deoarece ea este pomenită şi în analele contemporane din Germania pe anul 1003[2].

Numele unguresc al Albei Iulii, Gyulafehérvár, reprezintă o traducere a slavului Bălgrad, precedată şi specificată prin numele lui Gyula. El este atestat documentar în forma lui latină pentru prima dată în 1274 [3], dar nu poate să fie o creaţie a secolului XIII şi este fără îndoială mai veche, păstrînd amintirea reală a unuia dintre diferiţii Jula cunoscuţi în sec. X. Toponimicul Gyulafehérvár arată că Bălgradul şi-a pierdut independenţa încă din secolul al X-lea, deoarece, după 1002, ultimul purtător al acestei demnităţi încetează să mai joace un rol politic şi nu s-ar mai fi numit Fehérvár-Bălgrad după el. Astfel, în lumina datelor istorice şi lingvistice, voievodatul de la Bălgrad a fost supus încă din cursul secolului al X-lea, probabil în a doua jumătate sau către sfîrşitul lui, ulterior cuceririi ţării lui Gelou, dar anterior intervenţiei lui Ştefan I în Valea Mureşului. Această constatare se sprijină şi pe analiza descoperirilor arheologice din Transilvania din secolul al X-lea.

---

[1] « S.R.H.», vol. I, p. 173, 314—316 şi vol. II, 653 sub « Gyula» şi 658 sub « Kean».

[2] « M.G.H.», S.S, vol V., p. 92 şi vol. XX, p. 790. Pentru Gyula vezi între altele P. Vàczy, Emlékkönyv Szentpétery Imre, Budapesta, 1938 p. 475—506.

[3] « Documente», C. II, p. 171.

Cultura materială ungară din secolul al X-lea, aşa cum se prezintă între altele şi în cimitirul de la Cluj (fig. 7) arată încă trăsături de o vădită factură răsăriteană. Călăreţii se înmormîntează împreună cu calul lor de luptă, înarmaţ cu sabia curbată, cu săgeţi, cu aplici şi garnituri de centură, arătînd în forma şi tehnica lor elemente originale de la Minusinsk pînă la Kiev, preluate în diferitele etape ale înaintării lor spre apus [1]. In schimb, în secolul al XI-lea se modifică aspectul culturii materiale şi se pierde accentul specific al unei populaţii călăreţe răsăritene pe măsură ce ea se adaptează în stil şi tehnică la cultura materială înconjurătoare slavă. Mormintele sînt aşezate în mai multe rînduri, armele devin mai rare sau dispar de tot împreună cu elementele răsăritene şi în locul lor devin tot mai frecvente inelele de tîmplă, brăţările, colierele împletite şi inelele, caracteristice culturii slave (fig. 8). Din aspectul culturii materiale s-ar putea trage mai degrabă concluzia slavizării ungurilor decît aceea a asimilării slavilor. Evoluţia schiţată se poate urmări mai bine la inventarele funerare, monedele găsite în morminte precizînd acest proces de transformare şi din punct de vedere cronologic. Pe baza criteriilor expuse se poate distinge şi diferenţia materialul arheologic ungar din secolul al X-lea faţă de cel din secolul al XI-lea.

La Cluj s-a descoperit, în strada Dostoievski, un cimitir (fig. 7) [2] care arată trăsături caracteristice răsăritene, scăriţe încrustate cu lame aurite şi aplici avînd analogii la Kiev şi în alte culturi răsăritene, iar ritul de înmormîntare şi armamentul trădează o populaţie de luptători călăreţi. Acest complex arheologic datează de la începutul ori din prima jumătate a secolului al X-lea şi este identic cu cel atribuit ungurilor pe teritoriul Ungariei. In concordanţă cu relatările cronicii, el confirmă deci pătrunderea ungurilor din nord-vest în Transilvania şi apare în aceeaşi regiune şi epocă unde, după notarul anonim, se desfăşoară lupta dintre Gelou, ducele blahilor şi slavilor şi căpetenia Tuhutum.

Alte descoperiri de aceeaşi factură s-au făcut la Gîmbaş, r. Aiud [3]; ele, sînt însă mai sărace şi arată în tehnica şi stilul lor îndepărtarea, în spaţiu şi în timp, de centrele culturale şi de atelierele din care au fost inspirate. De aceea ele trebuie datate tot în secolul al X-lea, dar cu cîteva decenii mai tîrziu decît cimitirul de la Cluj. Anumite afinităţi cu orizontul secolului al X-lea arată mormintele de la Lopadea Nouă, r. Aiud [4], dar ele aparţin mai de grabă secolului al XI-lea, după cum arată colanele împletite, găsite în morminte.

La Alba Iulia, în schimb, nu s-au găsit materiale arheologice de factură ungară din secolul al X-lea, cu toate că, dacă Bălgradul ar fi fost cucerit odată cu voievodatul lui Gelou ar trebui să întîlnim în primul rînd aici asemenea obiecte. Este posibil ca descoperiri noi să infirme această constatare, dar nu chiar probabil. Se cunosc din trei locuri deosebite la Alba Iulia cimitire şi morminte [5], care datează însă toate abia din secolele XI şi XII şi arată o puternică influenţă slavă, caracteristică acestei epoci, cu inele de tîmplă, brăţări de bronz şi colane împletite.

---

[1] N. Fettich, « Archaeologia Hungarica», anul XXI, 1937.

[2] Şt. Kovács, « Közlemények» anul II, 1942, p. 85—118. Gy. László, A honfoglaló magyarok müvészete Erdélyben. Cluj, 1943.

[3] K. K. Herepey. « A.É.», anul XV, 1895, p. 426—430. J. Bodrogi, Erd. Muz. hetedik vándorgy. emlékkönyve. 1913, p. 18—21.

[4] J. Bodrogi, op. cit., p. 24—25.

[5] Cf. pentru aceasta B. Cserni, « Az alsófehérvárm., tört. rég. és termszettud. egylet évkönyve.», anul XII, 1930; anul XIII, 1940, p. 105, 116.

Primul cimitir s-a descoperit între ruinele băii romane spre est de cetate, unde s-au dezvelit 35 de morminte. Spre nord de cetate, lîngă drumul spre Zlatna, s-au descoperit alte şapte morminte, iar cu ocazia unor sondaje efectuate în 1953 lîngă catedrala romano-catolică, s-a constatat în jurul bisericii un cimitir întins care pe baza monedelor găsite [1] nu este mai vechi decît secolul al XIII-lea. Toate trei cimitirele sînt deci mai recente decît secolul al X-lea şi nu se leagă prin materialul lor de orizontul secolului al X-lea, ci oglindesc o schimbare politică, intervenită la sfîrşitul secolului al X-lea sau la începutul secolului al XI-lea.

Celelalte descoperiri care se citează, în această ordine de idei, din valea Mureşului şi a afluenţilor lui [2], ca cele de la Benic, r. Alba, Cîlnic, r. Sebeş, Moldoveneşti, r. Turda (fig. 8), Hunedoara, Vinţu de Jos (Vurpăr), r. Alba, nu pot fi valorificate pentru ilustrarea evenimentelor istorice din secolul al X-lea, deoarece ele datează ori din secolul al XI-lea, ori sînt prea puţin semnificative, ca vîrfurile de săgeţi de la Cetea, r. Alba şi Poiana Aiudului, r. Aiud, ori aparţin mai degrabă culturii avare, ca descoperirile de la Horia, r. Aiud şi Stremţ, r. Alba.

Din analiza descoperirilor arheologice rezultă deci că ungurii pătrund de fapt, aşa cum arată cronica anonimă, la începutul secolului al X-lea în Transilvania de nord-vest pînă în regiunea Clujului, dar la Alba Iulia nu sînt atestaţi decît odată cu secolul al XI-lea.

Rezumînd argumentaţia expusă se pot presupune pentru voievodatul de la Alba Iulia următoarele etape ale dezvoltării sale istorice. În urma înfrîngerii avarilor de către franci, pe la anul 800, triburile slave supuse de ei îşi cîştigă independenţa. După cîteva decenii de relativă autonomie şi libertate apare puterea bulgară care începe să ocupe teritoriile stăpînite odinioară de avari între Dunăre şi Ardealul propriu-zis. În legătură cu comerţul de sare şi eventual cu exploatarea aurului, bulgarii înaintează cel mai de vreme după anul 830 prin valea Mureşului în interiorul Transilvaniei, unde ei îşi supun şi stătuleţul din jurul Albei Iulii care exista probabil aici mai înainte sau se închegase atunci în urma perfecţionării relaţiilor feudale, datorită expansiunii bulgare. Existenţa voievodatului este atestată de cele două toponimice Bălgrad şi Ţeligrad, păstrate de către populaţia romînă, indicînd două aşezări fortificate şi de descoperirile arheologice datate în secolele IX—X. Nefiind amintit în cronica anonimă, voievodatul reuşeşte să-şi păstreze autonomia şi după cucerirea voievodatelor lui Gelou şi Glad, probabil pînă către sfîrşitul secolului al X-lea, cînd este cucerit de Gyula, după cum rezultă din numele maghiar al Albei Iulii, Gyulafehérvár. Ultimul Gyula fiind înlăturat în anul 1002, toponimicul amintit putea să se formeze numai înaintea acestei date. Lipsa materialelor arheologice la Alba Iulia, corespunzătoare celor de la Cluj, arată de asemenea că abia în a doua jumătate a secolului, Bălgradul îşi încheie existenţa sa independentă. Sub forme politice schimbate, Alba Iulia îşi menţine însă în secolele următoare poziţia de frunte ca centru politic şi bisericesc al Transilvaniei.

În legătură cu voievodatul de la Alba Iulia se pune întrebarea unde se poate localiza stăpînirea lui « Kean, ducele bulgarilor şi slavilor », amintită în cronicile din secolele XIII şi XIV. Ele povestesc că după ce Ştefan I a învins pe Jula, el se îndreaptă împotriva lui Kean, ale cărui popoare locuiau în nişte locuri foarte întărite de la natură. Pînă la urmă Kean este învins şi ucis,

---

[1] Cinci monede, cuprinzînd intervalul de timp de la Coloman (1095—1114), pînă la Andrei al II-lea (1205—1235).

[2] M. Roska, « Erd. irod. szemle », anul IV, 1927, p. 258—264.

iar Ştefan cîştigă ca pradă de război « o cantitate nepreţuită de tezaure şi mai ales aur» şi aşează «în acele părţi al Transilvaniei» o rudă a lui cu numele «Zoltan Ardeleanul» [1].

S-a încercat să fie identificat Kean cu hanul Bulgariei, cu ultimul ţar bulgar Samuil, împotriva căruia a luptat Ştefan împreună cu Bizanţul în împrejurimile Scopljei [2]. Această ipoteză a fost considerată apoi drept o realitate istorică, deşi

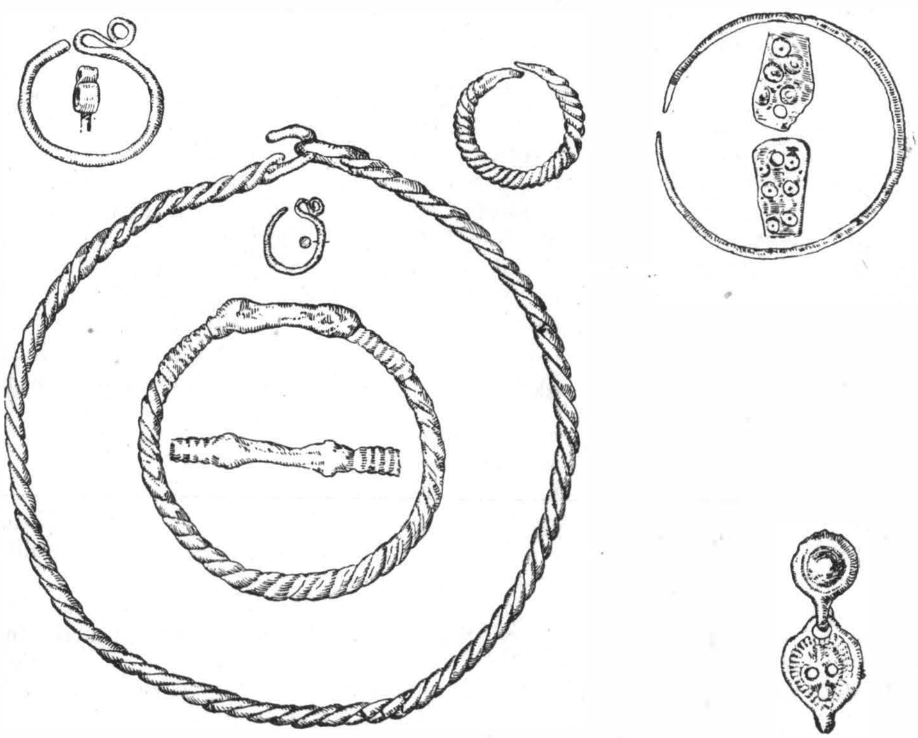

Fig. 8. — Obiecte caracteristice din cimitirul de la Moldoveneşti (sec. XI).

localizarea ţării lui Kean în sudul Dunării nu găseşte un sprijin în izvoare, ci dimpotrivă stă chiar în contradicţie cu ele. Cronica pictată care descrie pe larg luptele de la începutul secolului al XI-lea împotriva lui Kean, aminteşte într-un alt loc că ducele Geysa i-a dat lui Beliud pe fiica sa « ca să lupte împotriva fratelui său *Kean*» [3]. Acest Kean, avînd ca frate pe Beliud nu poate să fie ultimul ţar bulgar, ci locuia undeva în Ungaria. Admiţîndu-se însă o dată posibilitatea existenţei unuia sau mai multor Keani în Ungaria, nu se mai poate invoca un argument convingător pentru mutarea lui Kean din Transilvania, contrar textului

---

[1] «S.R.H.», I, p. 315—316.

[2] G. Fehér, Bulgarische-ungarische Beziehungen in den V. — XI. Jh. Budapesta, 1921, p. 154 şi urm. Andreas Dandalus, dogele Veneţiei, vorbeşte în cronica lui din secolul al XIV-lea în loc de Kean de Boam, ceea ce poate să fie însă şi o greşeală de copiere. A. F. Gombos, Cat. font. hist. Hung., vol. I, p. 59.

[3] «S.R.H.» I p. 291

care arată că ţara lui era foarte întărită de natură, iar urmaşul care primise « acele părţi ale Transilvaniei» după moartea lui Kean se numea « Zoltan Ardeleanul». Voievodatul lui Kean trebuie deci localizat în Transilvania.

Nu este însă posibil, deocamdată, să se delimiteze mai precis regiunea Transilvaniei în care s-a aflat voievodatul lui Kean. Expansiunea lentă a sistemului feudal ungar în Ardeal înaintînd de la apus spre răsărit nu permite să ne îndepărtăm la începutul secolului al XI-lea prea mult de valea Mureşului, iar Moreştii, r. Tîrgu Mureş, la care am putea să ne gîndim în această privinţă, nu poate fi luat în considerare, deoarece aici nu s-au sezisat elemente care ar indica cucerirea lui la o dată atît de timpurie. Soluţia cea mai simplă ar fi ipoteza că Kean ar fi ultimul duce al voievodatului de la Alba Iulia, iar Jula, învins înaintea lui, ar fi stăpînit numai asupra vechiului teritoriu al lui Gelou din nord-vestul Transilvaniei. În contra acestei explicări se ridică însă ca un obstacol deocamdată de neînlăturat toponimicul Gyulafehérvár, atestînd pe Jula la Alba Iulia. Astfel se poate doar presupune că ţara lui Kean se întindea în regiunea Hunedoara sau în valea Ampoiului, în jurul Zlatnei, luînd ca criteriu-vag şi nesigur — descrierea făcută de cronică a ţării lui Kean ca apărată de natură, sau bogăţia în aur a prăzii de război făcută. În concluzie, rezultă deci că teritoriul lui « Kean, ducele bulgarilor şi slavilor», nu poate fi mutat în sudul Dunării, ci trebuie căutat undeva în Transilvania apuseană fără să existe posibilitatea de a face o propunere mulţumitoare pentru delimitatea lui mai precisă în cadrul acestei regiuni.

IV

Schimbările intervenite în Transilvania în urma ocupării treptate a Ardealului au fost de obicei privite exclusiv din punctul de vedere al istoriei sale politice, înşirîndu-se date, evenimente şi regi, fără ca acestea să fie privite în lumina dezvoltării orînduirii feudale în bazinul intracarpatic. În cursul trecerii de la modul de producţie sclavagist la cel feudal s-au format la începuturile îndepărtate ale feudalismului, şi în Transilvania — diferite stătuleţe ca cele ale lui Gelou, Kean, Menumorout şi Glad, amintite mai sus, în care s-au dezvoltat relaţii de producţie în esenţa lor feudală, constînd în prestări de dijmă şi avînd ca bază proprietatea feudalului asupra mijloacelor de producţie, în primul rînd asupra pămîntului[1]. Stăpînirea bulgară din nordul Dunării a grăbit acest proces de feudalizare, datorită importanţei pe care o aveau voievozii şi ducii din aceste stătuleţe ca reprezentanţi ai ţăranilor liberi, precum şi ai obştilor faţă de stăpînitorul feudal. Spre deosebire de aceste forme simple, dar dispunînd de elementele vieţii feudale, pătrunderea ungurilor, în primele decenii după sosirea lor în Panonia, reprezintă intervenţia unei populaţii care, în dezvoltarea ei socială se afla încă în faza uniunii tribale, avînd în frunte un şef militar ales de căpeteniile celorlalte triburi care alcătuiau sfatul şefului. Această formă de organizare rezultă în mod clar din povestirea cronicarului anonim (cap. 5—6), în care căpeteniile diferitelor triburi, după ce au hotărît încheierea uniunii tribale şi au ales pe şeful ei, şi-au rezervat totodată dreptul să facă întotdeauna parte din consiliul şefului. Nici proprietatea privată n-a devenit încă generală, deoarece ei hotărăsc ca « orice bun care s-ar dobîndi prin luarea lor comună, nimeni dintre ei să nu fie lipsit de el». Voievodatele mici cu începuturile unei organizaţii politice în stătu-

[1] M. Roller, Probleme de istorie. Bucureşti, 1951, p. 117.

leţe cu relaţii simple, dar de tip feudal, reprezentau o fază mai evoluată faţă de societatea maghiară, aflîndu-se încă în secolul al X-lea în faza uniunii tribale. Această situaţie se schimbă însă cînd începe organizarea statului feudal maghiar introducînd relaţii de producţie care corespundeau unor forţe de producţie mai evoluate şi transplantînd prin înaintarea lor aceste relaţii şi în Transilvania, accelerînd într-o măsură considerabilă procesul feudalizării şi consolidării lui.

Marx şi Engels au arătat, în legătură cu cucerirea Angliei de către normanzii din Franţa, că « feudalismul a fost perfecţionat în Anglia de către normanzii francezi» şi explică cauzele care au determinat acest proces:« ... Dacă într-o ţară cucerită sînt transplantate de-a gata o serie de relaţii care s-au dezvoltat pe un alt teren » corespunzînd « unor forţe de producţie mai dezvoltate», ei îi este asigurată o dezvoltare foarte rapidă deoarece « în timp ce în patria sa ea mai este încă împovărată de interese şi raporturi moştenite de la epocile trecute, pe locul nou ea poate şi trebuie să fie aplicată în întregime fără nici un obstacol, chiar dacă nu ar avea alt scop decît acela de a asigura cuceritorilor o dominaţie îndelungată»[1]. În felul acesta trebuie să presupunem şi în Transilvania că acapararea unor teritorii întinse din partea regelui care le donează nobilimii şi bisericii ca instrumente principale ale stăpînirii feudale, grăbeşte feudalizarea şi dezvoltă forţele de producţie, dar înseamnă tot odată şi accentuarea exploatării ţăranilor liberi şi reducerea lor în stare de iobăgie. Se întîlnesc astfel, începînd cu secolul al XI-lea, în Transilvania două aspecte ale feudalismului, unul dezvoltat în mod organic în voievodatele şi stătuleţele mici în cursul feudalismului timpuriu din mileniul întîi şi celălalt, transplantat şi introdus de-a gata în Transilvania, care, pe măsură ce stăpînirea ungară se întinde şi se consolidează, va deveni general şi va înlocui relaţiile feudale mai puţin evoluate din faza anterioară. Nu este, de aceea, inutil să se cerceteze la ce dată şi în ce împrejurări se desfăşoară acest proces de transformare, cuprinzînd un interval de timp de aproximativ trei sute de ani. Din punct de vedere teritorial se pot distinge cinci etape principale în care se desfăşoară transformarea şi înlocuirea formelor vechi feudale cu altele mai perfecţionate[2].

În prima fază, pe la anul 900, ungurii ajung pînă la linia Someşului Mic, iar în a doua fază, pe la anul 1000, ocupă valea Mureşului, după cum s-a arătat mai sus. Primele două etape se prezintă încă sub forma unor războaie de cucerire a unei populaţii organizate în uniune tribală faţă de unele stătuleţe modeste de tip feudal şi abia cu a doua fază încep să se dezvolte relaţii feudale mai avansate. În a treia fază, pe la anul 1100, stăpînirea ungară se întindea pînă în valea Tîrnavei Mari, unde apar toponimicele caracteristice pentru linii de prisăci, dar unde lipseşte totodată acel orizont arheologic al secolului al XI-lea, întîlnit în valea Mureşului. În această epocă se conturează mai clar « piramida» relaţiilor feudale prin apariţia unui demnitar suprem în persoana acelui « Mercurius, principele Ultrasilvaniei». Pe la anul 1150 sistemul feudal ungar a ajuns pînă la linia Oltului, indicată de începutul colonizării saşilor pe teritoriul difuz de la nord de valea Oltului, iar în ultima, a cincea fază, pe la anul 1200, el înaintează pînă la linia Carpaţilor răsăriteni şi sudici, cînd secuii ocupă podişurile de-a lungul Carpaţilor răsăriteni şi se colonizează Ţara Bîrsei.

Soarta voievodatelor slave sau slavo-romîne din apusul Ardealului în primele două etape a fost tratată în legătură cu problemele legate de voievodatul de

[1] I. Leviţki, « Anal. rom.-sov. », Istorie. 1953, nr. 1, p. 88.
[2] « S.C.I.V. », anul III, 1952 p. 342.

la Bălgrad. Coexistența celorlalte două aspecte amintite ale feudalismului în secolele XI și XII în Transilvania se pare că se poate sezisa în legătură cu o a treia fază de bază a două descoperiri arheologice de factură bizantină din Țara Făgărașului.

Între Streja Cîrțișoara și Scorei s-a descoperit în anul 1892 un tezaur de argint (fig. 9), cuprinzînd lănțișoare împletite și bucăți mici tăiate din turte de

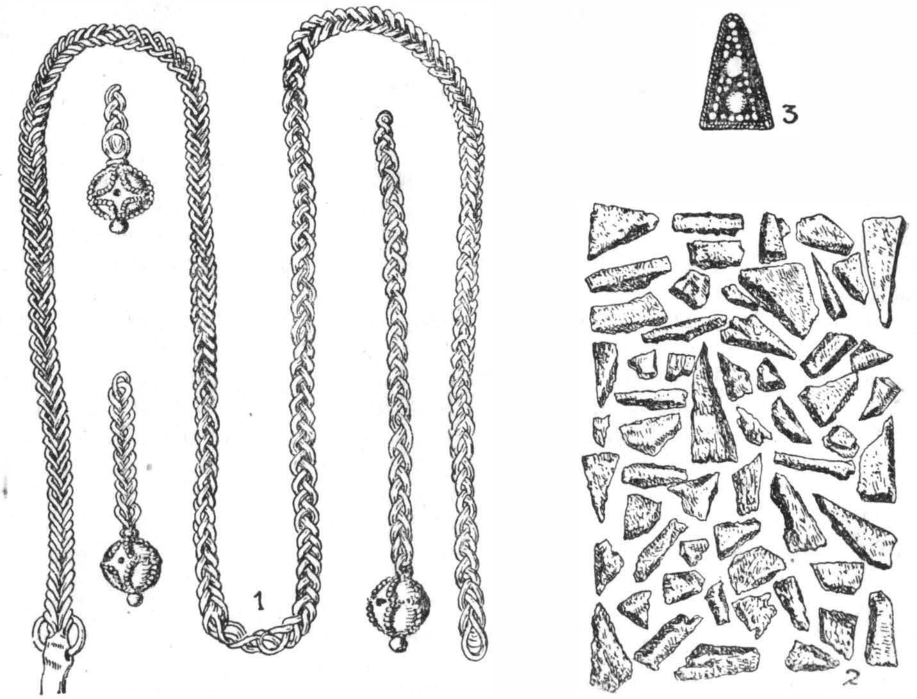

Fig. 9. — Tezaurul de argint de la Streja Cîrțișoara (sec. XII).

argint, cîntărind în total 895 g, cu care se susține că s-ar fi găsit împreună și cinci monede de argint și o monedă bizantină a lui Ioan al II-lea (1118—1143). Podoabele fragmentare aparțin unui tip de diademă bizantină de lungă durată care poate fi reconstituit cu ajutorul unei piese întregi, aparținînd secolelor XIV-XV, descoperită la Ernesztháza[1]. Piesa triunghiulară (fig. 9, 3) formează unul dintre capetele legăturii ce se întindea pe frunte, iar lănțișoarele reprezentau pandantive laterale ale podoabei de cap. Obiceiul de a întrebuința bucăți tăiate de argint ca mijloc de plată este larg răspîndit în lumea slavă[2]. În legătură cu devalorizarea monedei de la mijlocul secolului al XII-lea reînvie folosirea metalului brut nemonetizat ca mijloc de plată pe teritoriul Ungariei și în această epocă predomină și în Rusia kieviană folosirea grivnelor și lingourilor de argint[3].

[1] « AÉ. », anul I, 1880, p. 175, fig. 1,2 și 177. Pentru datarea tezaurului, *ibidem*, anul XVII, p. 243 și urm. Tipul se păstrează, după cum arată tezaurul de la Covei, chiar pînă în secolul al XVI-lea, « Rev. ist. rom. », anul XVI, 1946, p. 30, pl. VII.

[2] R. Jakimowicz, « Wiadomosci arheologiczne », anul XII, 1933, p. 103—136.

[3] Istoriia kulturî drevnei Rusii, Moscova, 1948, vol. I, p. 390—396. A. V. Arțihovski, Vvedenie v arheologhiiu, Moscova, 1947, p. 186, și Magyar pénztörténet, Budapesta, 1916, p. 274—288.

În descoperirea de la Streja Cîrţişoara se îmbină deci elemente bizantine şi slave, iar tezaurul ca atare reprezintă pentru secolul al XII-lea o avere considerabilă în care numai argintul brut corespunde la 4,35 mărci de argint ardelean. Făcînd abstracţie de celelalte bijuterii şi monede, precum şi de piesele care eventual n-au putut fi salvate, numai argintul brut reprezintă contravaloarea a aproximativ 250 hectare de pămînt sau a unei mori[1]. Această relaţie s-a stabilit pe baza preţurilor din secolul al XIII-lea care indică însă pentru secolul al XII-lea o limită minimă, deoarece valoarea şi puterea de cumpărare a argintului era mai ridicată faţă de secolul al XIII-lea.

Cealaltă descoperire s-a făcut la Făgăraş, unde cu ocazia aratului s-au găsit într-un vas circa 60 monede bizantine de cupru şi billon, dintre care 17 au ajuns în Muzeul Brukenthal din Sibiu. Ele datează de la Alexios I pînă la Ioan al II-lea şi cuprind intervalul de timp de la 1081 pînă la 1143.

Este semnificativ faptul că aceste două descoperiri provin din Ţara Făgăraşului, în general foarte săracă în descoperiri arheologice. Se manifestă aici o influenţă bizantină care în alte regiuni ale Transilvaniei nu este atestată şi în urma situaţiei create prin înaintarea puterii ungare, probabil că nici nu se mai putea manifesta. Tezaurele de la Streja Cîrţişoara şi Făgăraş trădează o dependenţă culturală şi eventual politică a Ţării Făgăraşului cu sudul şi dezvăluie raporturi pentru care chiar ipotezele sînt greu de formulat. Legenda în legătură cu Negru-Vodă şi situaţia juridică a teritoriului dintre Olt şi Carpaţi în secolele următoare ca feudă a domnilor Ţării Romîneşti n-ar putea să fie decît reflexul şi perpetuarea unor stări de lucruri existente în secolul al XII-lea. În orice caz, cele două descoperiri din punct de vedere politic şi etnic pot fi puse cu greu în legătură cu ungurii, şi trebuie să aparţină mai de grabă populaţiei din această regiune, avînd legături cu lumea slavă şi bizantină, relaţii care erau stabilite încă înainte ca statul ungar să se fi extins pînă la Carpaţii meridionali. Lipsa descoperirilor asemănătoare din restul Transilvaniei şi apariţia simultană a celor două descoperiri ar putea să indice deci o comunitate sau un centru care ar corespunde unuia dintre acele voievodate existente şi în alte părţi ale Ardealului, dar desfiinţate mai devreme. Amîndouă tezaurele s-au păstrat incomplet şi monedele de argint de la Streja Cîrţişoara şi restul monedelor bizantine nedeterminate ar putea să modifice eventual datarea celor două tezaure în jurul anului 1150. Totuşi nu este întîmplător că admiţînd chiar această posibilitate şi anume, aceea că amîndouă tezaurele se termină după datele existente pe la 1150, ele ar putea să denote deci, pe la mijlocul secolului al XII-lea, o stare de nelinişte şi nesiguranţă care provoacă îngroparea celor două tezaure. Evenimentul la care putem să ne gîndim, în primul rînd, este fixarea frontierei statului ungar de-a lungul Oltului şi în legătură cu aceasta transformarea teritoriului aşezat în faţa lui într-o zonă supravegheată şi dependentă în care o eventuală formaţiune statală anterioară îşi va fi pierdut independenţa. Astfel se oglindeşte în cele două descoperiri de la Streja Cîrţişoara şi Făgăraş contactul şi relaţiile între înaintarea feudalismului ungar spre valea Oltului şi o formaţiune statală anterioară din Ţara Făgăraşului.

Varietatea problemelor discutate subliniază complexitatea începuturilor îndepărtate ale feudalismului în Transilvania. În parte, părerile puse în discuţie reprezintă încă ipoteze de lucru, dar s-a încercat prin valorificarea descoperirilor arheologice combinate cu datele istorice şi lingvistice să se aducă unele pre-

---

[1] Magyar pénztörténet, Budapesta, 1916, p. 496—530.

cizări pentru ultimele secole ale mileniului întîi şi să se concretizeze în unele privinţe discuţia asupra epocii feudale timpurii în Transilvania care din cauza lipsei unui material faptic mai abundent are încă un caracter mai mult teoretic şi general.

ВОЕВОДСТВО БЭЛГРАД—АЛБА-ЮЛИЯ

(КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ)

В предисловии этой работы убедительно говорится о существовании в Трансильвании коренного населения после распада провинции, засвидетельствованного для IV в. н. э. археологическим путем, открытиями христианского характера, погребениями с трупоположением и некоторыми объектами римского типа IV в.

Во второй половине первого тысячелетия на окрестной территории Алба-Юлии можно установить путем комплексного использования археологических, лингвистических и чисто исторических источников существование государственных форм, возникших еще в славянскую эпоху.

После покорения аваров франками в 800 г. и славянские племена добиваются независимости. Через несколько десятилетий относительной автономии и свободы появляются мощные болгарские племена и начинают занимать территории, расположенные между Дунаем и Ардялом еще недавно находившиеся во власти аваров. В связи с торговлей солью, возможно добычей золота, не ранее чем после 830 г., болгары продвигаются по Мурешской долине вглубь Трансильвании, где они покоряют и небольшое государство вблизи Алба-Юлии, существовавшее здесь, вероятно, ранее, или возникшее после развития феодальных отношений благодаря болгарской экспансии. О существовании воеводства свидетельствуют две сохраненные румынским населением топонимические единицы — Бэлград и Целиград, указывающие на два укрепленных поселения, и археологические открытия, датируемые IX—X вв. Воеводство сохраняет свою независимость и после завоевания воеводств Джелоу и Глада, вероятно, до конца X в., когда оно было покорено Гюлой, о чём свидетельствует венгерское название Алба-Юлии — Гюлафехервар. Последний Гюла был устранен в 1002 г., так что вышеупомянутая топонимическая единица могла возникнуть лишь до этой даты. Отсутствие археологических материалов в Алба-Юлии, соответствующих археологическим материалам из Клужа, датируемых началом X в., указывает также на то, что лишь во второй половине независимое существование Бэлграда приходит к концу. Несмотря на видоизменение политической формы, Алба-Юлия все же сохраняет и в последующие века передовую позицию, как политический и религиозный центр Трансильвании. Территорию Кяна, герцога болгар и славян, надо искать не на юге Дуная, а где-то в западной Трансильвании. Не существует возможности сделать удовлетворительное предложение для более точного определения этой территории в рамках этой области или ее идентифицирования с воеводством Алба-Юлии. Принимая в качестве неточного и туманного критерия описание хро-

ники, касающейся страны Кяна, находящейся под защитой природных условий или золотых богатств военной добычи, можно ее локализировать в Гунедоарской области или в долине Ампоюлуй в окрестностях Златны.

Постепенное включение Трансильвании в венгерскую феодальную систему в течение X—XII вв. делится на пять главных этапов (около 900 г. — линия Сомешул Мик, около 1100 г. — линия Муреш, около 1100 г. — линия Тырнава Маре, около 1150 г. — линия Олт и около 1200 — линия Карпат) ускоряет процесс феодализации Трансильвании. Контакт и соотношения продвижения венгерского феодализма к долине Олта и предшествующего государственного образования возможно существующего в Цара Фэгэрашулуй можно установить около 1150 г. на основании двух находок византийского типа из Стрежа Кырцишоары и Фэгэраша.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — Бронзовые фибулы из Алба-Юлии (IV—V вв.).
Рис. 2. — Славянские сосуды из Бландианы — «Целиград» (IX—X вв.).
Рис. 3. — Железная шпора из Татарии (IX—X вв.).
Рис. 4. — Славянские сосуды из Алба-Юлии (X—XI).
Рис. 5. — Бронзовый наконечник ножен из Алба-Юлии (около 1000 г.).
Рис. 6. — Трансильвания в IX—X вв.
Рис. 7. — Характерные объекты, найденные на кладбище в Клуже (X в.).
Рис. 8. — Характерные объекты, найденные на кладбище Молдовенешти (XI в.).
Рис. 9. — Серебряный клад из Стрежа Кырцишоары (XI в.).

LE VOÏVODAT DE BĂLGRAD—ALBA IULIA

(RÉSUMÉ)

Dans l'introduction, on insiste sur l'existence en Transylvanie, après la suppression de la domination romaine, d'une population autochtone prouvée pour le IVe siècle de notre ère par les découvertes archéologiques à caractère chrétien, par les sépultures à incinération et par certains objets de facture romaine, du même siècle.

Les différentes sources, archéologiques, linguistiques et historiques proprement dites, offrent des aperçus sur l'existence aux environs d'Alba Iulia, dans la seconde moitié du premier millénaire, d'une formation d'État, arrivée à maturité dès l'époque slave. A la suite de la victoire obtenue par les Francs sur les Avares vers l'an 800, les tribus slaves obtiennent leur indépendance. Après quelques dizaines d'années, d'autonomie et de liberté relatives, surgit la puissance bulgare qui commence à s'emparer des territoires situés entre le Danube et la Transylvanie proprement dite, territoires occupés jadis par les Avares. En rapport avec le commerce du sel et peut-être avec l'exploitation de l'or, les Bulgares avancent, au plus tôt après l'année 830, par la vallée du Mureş, à l'intérieur de la Transylvanie où ils soumettent également le petit État qui existait déjà aux environs d'Alba Iulia ou qui s'y était formé alors par suite du perfectionnement des relations féodales, grâce à l'expansion bulgare. L'existence du voïvodat est attestée par les deux toponymes, Bălgrad et Tzeligrad, conservés par la population roumaine, qui indi-

quent deux établissements fortifiés, tout comme les découvertes archéologiques qui se rapportent aux IXe et Xe siècles. Le voïvodat n'est pas cité par la chronique anonyme. Il réussit à garder son autonomie après la conquête des voïvodats de Gelou et de Glad, probablement jusque vers la fin du Xe siècle, lorsqu'il fut conquis par Gyula, ainsi qu'il ressort du nom hongrois d'Alba Iulia, *Gyulafehérvár*. Le dernier Gyula étant écarté en 1002, le toponyme cité ne pouvait apparaître qu'avant cette date. Le manque de matériel archéologique d'Alba Iulia, correspondant au matériel de Cluj, qui date du début du Xe siècle, montre également que c'est à peine dans la seconde moitié du Xe siècle que Bălgrad cesse d'exister en tant que cité indépendante. Sous des formes politiques diverses, Alba Iulia maintient néanmoins, durant les siècles suivants aussi, sa position prépondérante de centre politique et religieux de la Transylvanie. Le territoire de « Kean, duc des Bulgares et des Slaves », ne peut être situé au sud du Danube, mais doit être cherché quelque part dans la Transylvanie occidentale, sans que l'on puisse formuler des hypothèses plus concluantes en vue de sa délimitation plus précise à l'intérieur de cette région ou l'identifier avec le voïvodat d'Alba Iulia. En acceptant comme un critérium assez vague et incertain la description faite par la chronique du pays de Kean, comme étant un pays défendu par des obstacles naturels ou celle de la richesse en or des prises de guerre qui y avaient été faites, ce territoire pourrait être localisé dans la région de Hunedoara ou dans la vallée de l'Ampoï, aux environs de Zlatna.

Le fait de s'encadrer peu à peu dans le système féodal hongrois du Xe au XIIe siècles, en cinq étapes principales (vers 900 la ligne de Someşul Mic, vers 1000 la ligne du Mureş, vers 1100 la ligne de Tîrnava Mare, vers 1150 la ligne de l'Olt, vers 1200 la ligne des Carpates), hâte la transformation de la Transylvanie en un État féodal. Le contact et les relations entre les progrès du féodalisme hongrois vers la vallée de l'Olt et la formation d'État antérieure, ayant éventuellement existé dans Ţara Făgăraşului, peuvent être signalés vers l'an 1150, grâce à deux découvertes de facture byzantine: celles de Straja Cîrţişoara et de Făgăraş.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — Fibules de bronze d'Alba Iulia (IVe — Ve siècles).
Fig. 2. — Vases slaves de Blandiana — « Tzeligrad » (IXe — Xe siècles).
Fig. 3. — Éperon de fer de Tărtăria (IXe — Xe siècles).
Fig. 4. — Vases slaves d'Alba Iulia (X^{e} — XIe siècles).
Fig. 5. — Bouterolle de bronze, d'Alba Iulia (vers l'an 1000).
Fig. 6. — La Transylvanie aux IXe et Xe siècles.
Fig. 7. — Objets caractéristiques du cimetière de Cluj (Xe siècle).
Fig. 8. — Objets caractéristiques du cimetière de Moldoveneşti (XIe siècle).
Fig. 9. — Le trésor d'argent de Streja Cîrţişoara (XIIe siècle).

STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE
Tomul V, nr. 3—4, 1954

AMFORELE FEUDALE DE LA DINOGETIA

DE

I. BARNEA

Printre materialul arheologic descoperit în aşezarea feudală timpurie (secolele X—XII) de la Bisericuţa-Garvăn, r. Măcin, un loc de seamă îl deţin *amforele*, aflate cele mai multe în stare fragmentară. Studiul acestei categorii ceramice este cerut de necesitatea de a arăta valoarea istorică a unui astfel de material arheologic, în vederea unei cît mai bune cunoaşteri a vieţii aşezării însăşi. El este însă mult îngreuiat de stadiul foarte puţin înaintat al cercetărilor privind acest capitol de arheologie feudală. Încercarea de faţă este un rezultat al săpăturilor arheologice executate în anii din urmă cu deosebită intensitate în aşezarea de la Dinogetia-Garvăn. O asemenea încercare ar fi întîrziat să capete viaţă, dacă n-ar fi apărut în ultimul timp articolul bine documentat al lui A. L. Iakobson: Amforele medievale din regiunea de nord a Mării Negre (Încercare de clasificare cronologică) [1].

Spre deosebire de studiul autorului sovietic, care se ocupă cu amforele din secolele V—XIV, încercarea prezentă va îmbrăţişa o perioadă de timp mult mai restrînsă, din următoarele două motive: întîi pentru că amforele din secolele V — VI, cunoscute la Dinogetia, formează o unitate strînsă cu cele romane din secolele II—IV, toate la un loc alcătuind un capitol de arheologie a orînduirii sclavagiste, şi al doilea, pentru că la Bisericuţa-Garvăn n-au fost încă identificate elementele unei continuităţi de viaţă între sfîrşitul secolului al VI-lea şi secolul al X-lea e.n. Această întrerupere de viaţă este confirmată în cea mai mare parte, după cum se va vedea, şi de amforele feudale timpurii, descoperite pînă acum în cuprinsul aşezării.

Cele mai numeroase amfore din aşezarea feudală de la Garvăn alcătuiesc două mari grupe, deosebindu-se unele de celelalte ca formă şi datare. Restul sînt apariţii sporadice, înrudite mai mult sau mai puţin cu una ori alta dintre cele două grupe mari. Toate la un loc descind din amforele greceşti şi romane mai vechi, avînd aceeaşi întrebuinţare ca şi acelea, servind adică la păstrarea şi transportul vinului, untdelemnului, mierei etc.

Prima grupă de amfore feudale de la Bisericuţa-Garvăn o formează amforele sferoidale. Acestea s-au aflat în cele mai vechi niveluri de locuire feudală timpurie, datate în secolele X—XI e.n. şi se păstrează numai în stare fragmentară, una singură putînd fi reîntregită (fig. 1,1). Ele sînt de mărime mijlocie, avînd înălţimea de circa 0,30 — 0,40 m şi diametrul maxim ceva mai mic

[1] « Sovetskaia Arheologhiia », 1951, vol. XV, p. 325—344.

decît aceasta. Gîtul unora dintre ele este ca şi inexistent, iar al celor mai multe atinge înălţimea maximă de 0,05 m. Torţile arcuite, mici şi aproape circulare în secţiune, sînt prinse cu un capăt de mijlocul gîtului sau chiar sub buza vasului şi cu celălalt de umărul acestuia. Grosimea pereţilor acestor amfore este de circa 0,01 m. Aproape toate sînt lucrate dintr-o pastă de calitate bună, fiind arse uniform, pînă la culoarea roşiatică. Majoritatea au fost angobate. Ca decor, amforele sferoidale poartă pe corp caneluri orizontale. De observat că întotdeauna, aşa cum e şi firesc, vasul se împodobea mai întîi cu caneluri şi după aceea se aplicau torţile. Dacă s-ar fi procedat invers, torţile ar fi împiedicat operaţia canelării şi ele înşile n-ar fi putut să fie prinse atît de puternic pe umărul absolut neted al amforei.

Aceste amfore, deşi nu în totalitatea lor, ci numai într-o proporţie ce nu poate fi stabilită cu precizie, sînt singurele ce purtau stampile, imprimate aproape întotdeauna pe umărul vasului, în porţiunea cea mai netedă a lui. Nouă fragmente din umărul a tot atîtea amfore, au imprimată în pasta crudă a vasului cîte o stampilă ce nu se aseamănă întocmai cu nici una din toate celelalte (fig. 1,2—10). Astfel, una este circulară şi închide literele greceşti AΥω, alta la fel, avînd în mijloc un semn asemănător cu o ancoră (fig. 1,2); o a treia are trei braţe, în care se află înscrise cîte una din literele H, S şi T. Două stampile destul de slab imprimate par să aibă formă stelară, cu cîte un braţ rotunjit, iar altul unghiular (fig. 1,5—6). Alte două au înfăţişarea cîte unei mici rozete (fig. 1,7—8). O stampilă e dreptunghiulară, închizînd un monogram (fig. 1,9); alta aproape ovală (fig. 1,10). O singură stampilă este imprimată pe toarta unei amfore sferoidale, din pastă de culoare roşie, lîngă gîtul acesteia (fig. 1, 11). Avînd în vedere interpretarea ce li s-a dat aproape întotdeauna, stampilele amintite trebuie socotite semne ale meşterilor olari. Spre deosebire de amforele clasice greceşti şi chiar de alte exemplare contemporane cu ale noastre, pe amforele din aşezarea feudală timpurie de la Dinogetia-Garvăn, stampila nu este aplicată decît în mod excepţional pe torţi, din cauză că acestea erau mici şi cu suprafaţa cel mai adesea neregulată.

În afară de stampile, pe umărul şi, mai rar, pe torţile celor mai multe dintre amforele sferoidale, se află, abia zgîriate, sau crestate mai larg şi mai adînc, de data aceasta în pasta arsă a vasului, tot felul de litere şi semne (fig. 2). Unele litere aparţin alfabetului grecesc (fig. 1,5; fig. 2,2, 3,5—6,11, 20); altele celui cirilic (fig. 2,4,12). Cu ele n-am putut alcătui deocamdată nici un cuvînt. Dintre semne, sînt de observat în primul rînd pentagrama, semnul magic al pitagoreenilor [1] (fig. 2,10), crucea gamată simplă sau compusă (fig. 2, 13), ambele întîlnite şi pe fundul oalelor din aceeaşi vreme şi aşezare, crucea etc. Cîteva zgîrieturi amintesc unele semne atribuite protobulgarilor, ceea ce ar indica o epocă mai timpurie (fig. 2,7, 13—14, 16, 17, 21, 23) [2]. Semnele au fost zgîriate de proprietarii vaselor, arătînd, foarte probabil, unele pe posesori, altele capacitatea acestora ş.a.m.d. Împreună cu zgîrieturile de pe celelalte categorii de amfore, despre care va fi vorba mai departe, aceste semne sînt singurele urme scrise întîlnite în aşezarea feudală timpurie de la Dinogetia-Garvăn. Ele

[1] P. Perdrizet, Negotium perambulans in tenebris. Etudes de Démonologie gréco-orientale. Strasbourg 1922, p. 35—38. Fr. J. Dölger, Antike und Christentum, Münster i. W., 1929, vol. I, fasc. 1, p. 47—53.

[2] Aboba-Pliska (Album), pl. XLIX, 78—79; L, 29,30; LI, 30, 50,66, în « Izvestiia Inst. Arheol. Rus. — Constantinopol», 1905, t. X. D. Tudor, în « S.C.I.V. », anul I, 1950, nr. 2, p. 142, fig. 3.

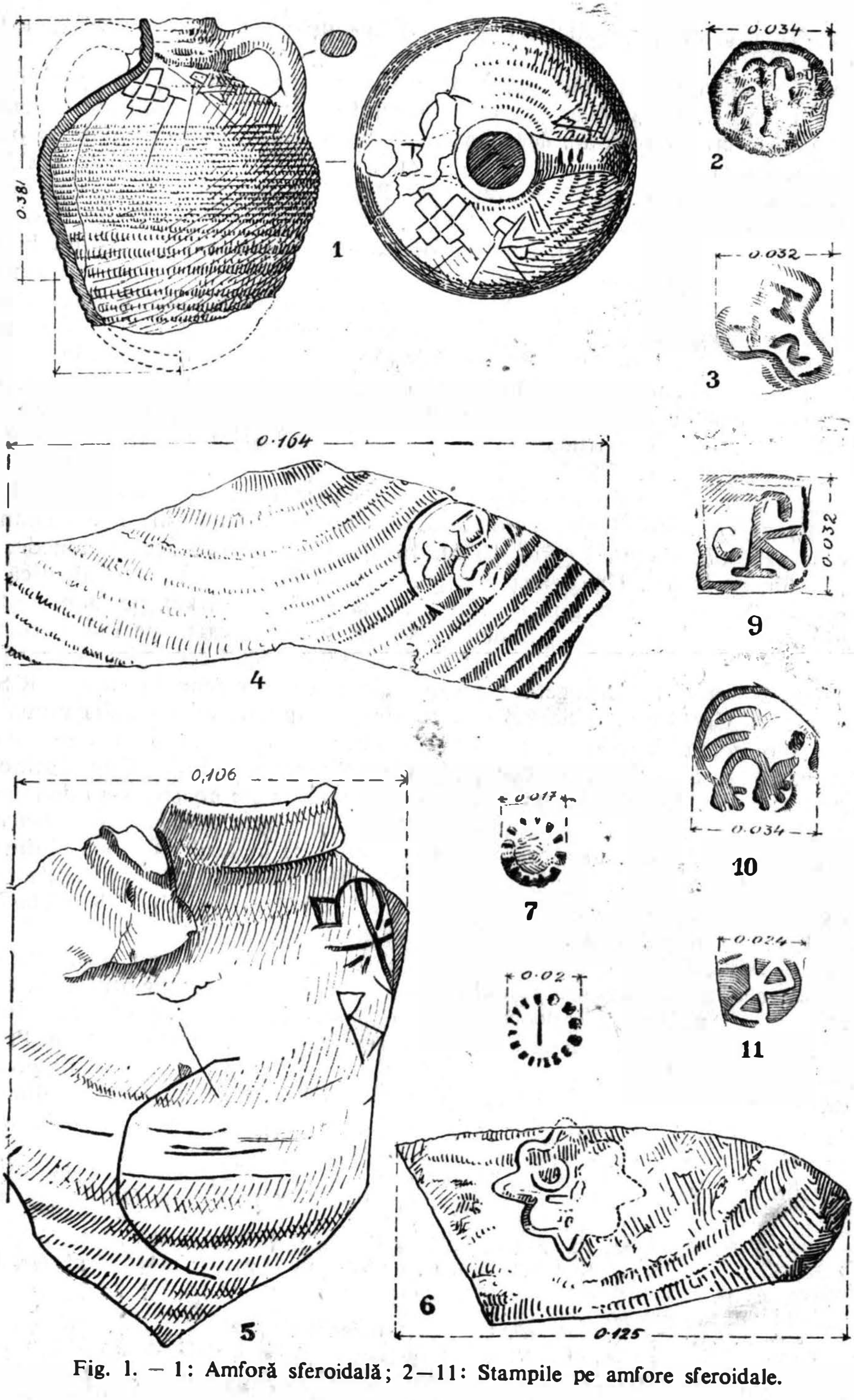

Fig. 1. — 1: Amforă sferoidală; 2—11: Stampile pe amfore sferoidale.

pot fi atribuite atît populaţiei locale, cît şi negustorilor care vehiculau astfel de vase.

Amfore sferoidale foarte asemănătoare cu ale noastre s-au descoperit în mai multe locuri. Un număr mai mare de amfore la fel erau folosite ca material de construcţie, pentru umplerea extradosului bolţilor şi cupolelor de la palatul şi biserica sf. Gheorghe din cartierul bizantin al Manganelor (Μάγγανα), azi regiunea Ghiulhané, de la Constantinopol. Primul a fost zidit în vremea împăratului Vasile I Macedoneanul (867—886), iar a doua, în vremea lui Constantin IX Monomahul (1042—1055). Alte amfore se aflau de-a lungul zidurilor bizantine din spre Marea de Marmara, ale aceluiaşi cartier. Aproape toate aceste amfore poartă pe umăr sau în partea de jos a gîtului, între cele două torţi, cîte o stampilă imprimată în pasta crudă a vasului. Stampilele de pe trei amfore provenind de la palatul Manganelor sînt identice cu stampila circulară în care se află înscrisă o ancoră, de la Dinogetia (fig. 1,2). Asemănătoare între ele, dar nu identice una cu cealaltă, sînt stampilele în formă de rozetă, de pe amfore întîlnite în aceleaşi construcţii de la Constantinopol şi în aşezarea de la Bisericuţa-Garvăn (fig. 1, 7,8) [1].

Amfore de acelaşi tip au fost găsite în număr mare şi la Chersones, unde se datează bine cu ajutorul monedelor bizantine, începînd cu Vasile I şi terminînd cu Vasile II Bulgaroctonul (976—1025). În afara stratului cu aceste monede, ele nu se întîlnesc de loc. Unica stampilă pe toartă de la Dinogetia este identică cu alta de la Chersones, datată în secolul al X-lea e.n.[2]. La Sarkel, pe Don, amfore asemănătoare s-au descoperit numai în stratul inferior, care aparţine perioadei chazare a aşezării distruse de Sviatoslav, în anul 965[3]. Spre deosebire de amforele de la Constantinopol şi Dinogetia-Garvăn, cele aflate pînă acum în sudul U.R.S.S. şi anume la Chersones şi Sarkel şi care sînt stampilate, au stampila numai pe partea superioară a torţilor, aproape de gît. Cu toate acestea, una din stampilele găsite la Sarkel pare identică cu cele amintite de la Constantinopol şi Dinogetia (fig. 1, 2)[4]. Alte amfore asemănătoare cu ale noastre s-au descoperit şi în unele centre din Dobrogea, cum sînt, de exemplu, Constanţa şi Isaccea. Nici una dintre acestea nu poartă vreo stampilă. Pe umărul unei bucăţi dintr-o amforă de la Isaccea, cu gura în formă de pîlnie şi cu torţile prinse de buza acesteia, se află zgîriat cuvîntul нашъ [5]. În R. P. Bulgaria, amfore de acelaşi tip s-au aflat la Aboba-Pliska[6].

Locurile de găsire ale amforelor sferoidale şi stampilele de pe ele arată originea grecească a acestora. Stadiul actual al cunoştinţelor noastre, cu privire la astfel de amfore, nu ne îngăduie deocamdată să precizăm, cu ajutorul stampilelor de pe ele, şi centrele de producţie ale fiecărei grupe mai mici dintre acestea. Pentru amforele descoperite la Chersones, în afară de existenţa vechii colonii greceşti şi de legăturile deosebit de strînse dintre Rusia şi Bizanţ, în timpul dinastiei Macedonenilor[7], cît se poate de grăitoare sînt monedele bizantine cu care acelea

---

[1] R. Demangel—E. Mamboury, Le quartier des Manganes et la première région de Constantinople (Recherches françaises en Turquie, 2). Paris, 1939, p. 46, 148, 149, fig. 49, 197—199 şi fig. 201, 49, 52, 55 şi 53.

[2] A. L. Iakobson, op. cit., p. 336, fig. 7,6.

[3] Ibidem, p. 335. M. I. Artamonov, Belaia Veja, în « Sovetskaia Arheologhiia », 1952, v. XVI, p. 42 şi urm.

[4] Ibidem, p. 336; fig. 7,9.

[5] « S.C.I.V. »; anul V, 1954, nr. 1—2, p. 181, fig. 18.

[6] Un exemplar, descoperit în 1949, ne-a fost comunicat de arheologul bulgar St. Stancev.

[7] A. A. Vasiliev, Histoire de l'empire byzantin. Paris, 1932, vol. I, p. 424—428.

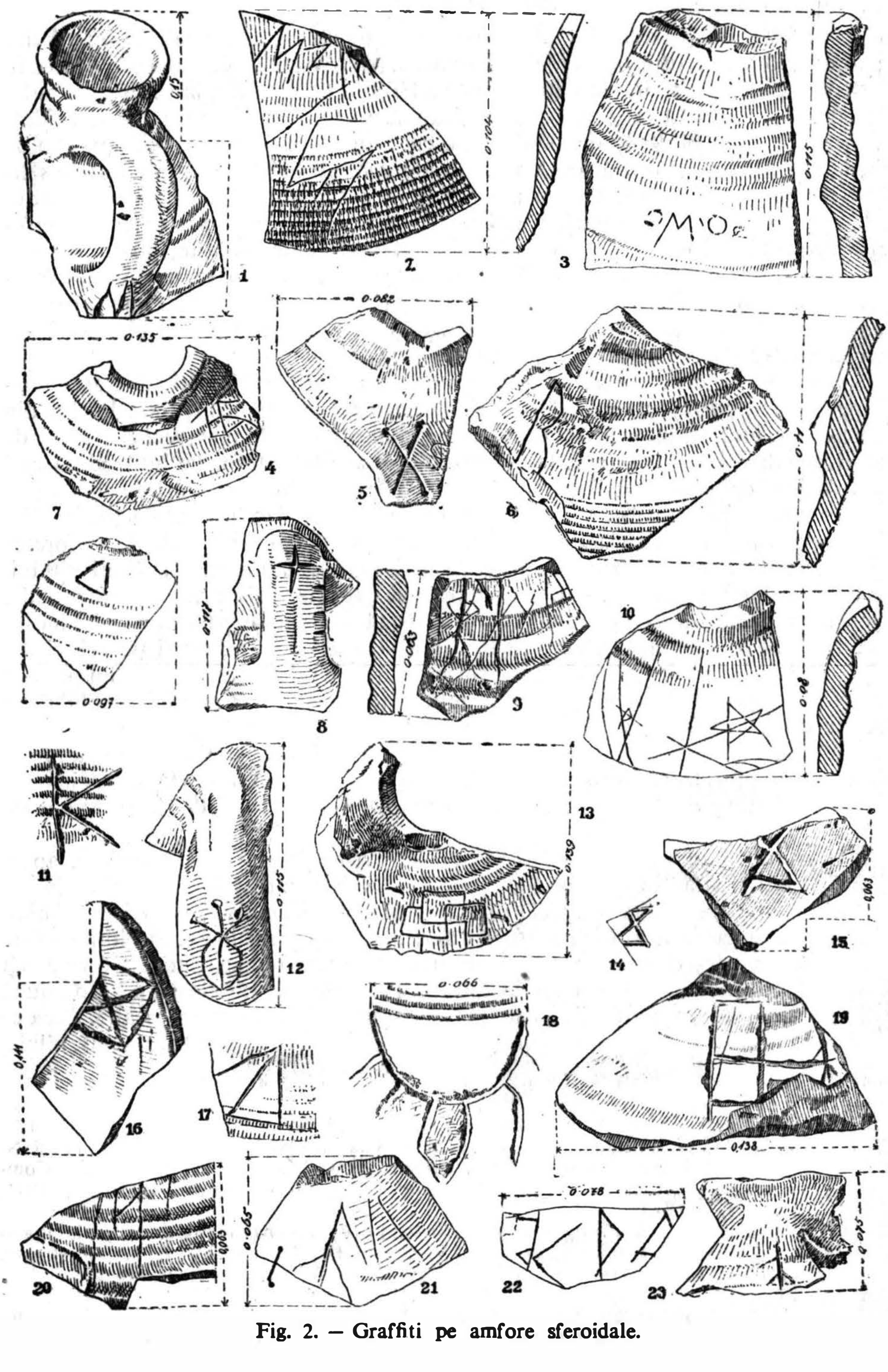

Fig. 2. — Graffiti pe amfore sferoidale.

au fost găsite. Cît priveşte Sarkelul chazar, se ştie că această cetate a fost zidită în anul 833 de spatharocandidatul Petronas, supranumit Kamateros, trimis în acest scop de la Bizanţ, de către împăratul Teofil (829—842), la cererea hanului chazar[1]. Cel puţin tot atît de uşor explicabilă este prezenţa amforelor sferoidale în aşezările de la Pliska şi din Dobrogea, care nu numai că erau mai aproape de Bizanţ, dar, începînd din ultimele decenii ale secolului al X-lea şi pînă către sfîrşitul secolului al XII-lea, făceau parte din thema bizantină Paristrion (Paradunavon)[2]. Toate acestea nu exclud nici existenţa unei producţii paristriene a amforelor sferoidale. În rîndul unor astfel de amfore trebuie socotite, poate, o parte din cele fără nici un fel de stampilă. Dovezi mai grăitoare în acest sens sînt fragmentele dintr-o amforă nestampilată, descoperite la Bisericuţa-Garvăn şi care se deosebesc de toate celelalte prin tehnica execuţiei şi a arderii vasului din care făceau parte.

O categorie de amfore, redusă ca număr şi puţin mai mici, dar asemănătoare în bună parte cu amforele sferoidale, e reprezentată prin două bucăţi din partea superioară a unor astfel de vase, descoperite în cele mai vechi straturi de locuire feudală timpurie de la Dinogetia. Gîtul acestor amfore e încă odată mai înalt decît al celor sferoidale (circa 0,10 m), iar pereţii lor sînt groşi de abia cîţiva mm, ceea ce a şi făcut ca să nu se păstreze nici un exemplar întreg. Torţile arcuite ale acestor amfore sînt aproape circulare în secţiune şi mai mari decît ale amforelor sferoidale, fiind prinse cu un capăt ceva mai sus de jumătatea înălţimii gîtului, iar cu celălalt pe umărul vasului. Corpul pare să fi fost oval şi cu caneluri orizontale, uşor adîncite. Pe umărul unuia din cele două exemplare păstrate mai bine, a fost zgîriată o inscripţie ce aminteşte atît alfabetul grecesc, cît şi pe cel cirilic (fig. 4, 1)[3]. După condiţiile de găsire, formă şi tehnica de lucru, aceste amfore par mai vechi decît amforele sferoidale, putînd fi atribuite sfîrşitului secolului al IX-lea şi începutului secolului al X-lea e.n.[4].

A doua mare grupă de amfore feudale timpurii de la Dinogetia-Garvăn o constituie amforele piriforme cu torţile supraînălţate. Înăuntrul acestei mari grupe se disting două categorii foarte apropiate, dar totuşi deosebite una de cealaltă.

Una dintre aceste categorii o alcătuiesc puţine fragmente de amfore, aparţinînd nivelului antepenultim de locuire feudală şi care a fost datat în prima jumătate a secolului al XI-lea e.n. Cele mai bine păstrate sînt două bucăţi provenind din partea superioară a două amfore diferite. Cu ajutorul lor şi al altor amfore asemănătoare, descoperite în diferite centre, se poate reconstitui atît forma, cît şi aria de răspîndire a acestui tip de amfore. Ele erau lucrate dintr-un lut de bună calitate, care, în urma arderii, a căpătat culoarea roşiatică sau portocalie. Ceea ce le caracterizează îndeosebi, sînt torţile şi gura. Aceasta este în formă de pîlnie,

---

[1] Const. Porfirogenitul, De administrando imperio, ed. Bonn, 1840, cap. 42, p. 177—178. Cf. G. Ostrogorski, Geschichte des byzantinischen Staates. München, 1940, p. 144, şi N. Bănescu, Stăpînirea bizantină în Matracha (Tmutorokan), Chazaria şi Rusia, în timpul Comnenilor, în « Analele Academiei Romîne », Memoriile secţiunii istorice, Bucureşti, 1941, seria III, t. XXIII, p. 113.

[2] N. Bănescu, Les duchés byzantins de Paristrion (Paradounavon) et de Bulgarie. Bucureşti, 1946, p. 5 al şi urm. I. Barnea, în « S.C.I.V. », anul IV, 1953, nr. 3—4, p. 646 şi urm.

[3] « S.C.I.V. », anul II, 1951, nr. 1, p. 29, fig. 17. Cf. R. Demangel — E. Mamboury, op. cit., fig. 201, 48.

[4] A. L. Iakobson, op. cit., fig. 4, 20. N. V. Anfimov, Amfore medievale cu petrol, din peninsula Taman (rus.), în « Kratkie Soobşceniia », Moscova, 1953, vol. XLIX, p. 151—154.

fiind mărginită de o buză răsfrîntă brusc în afară, în felul unui guler[1]. Torţile sînt fixate cu un capăt puţin mai sus de mijlocul gîtului, înalt de circa 0,15 m. Ele se înalţă oblic pe lîngă gură, cu cîţiva cm mai sus decît aceasta şi, după o îndoitură în loc, cad vertical pe umăr, de care sînt prinse cu celălalt capăt. Înălţimea fiecărei torţi este de circa 0,20 m, iar lăţimea de 0,50 m — 0,55 m, ambele fiind plate în secţiune şi alcătuind împreună cu gura un tot bine proporţionat şi plăcut ca înfăţişare (fig. 3, 1). Grosimea pereţilor acestor amfore este de circa 0,01 m. Corpul lor se pare că era neted, cu excepţia cîtorva caneluri aflătoare pe umăr, puţin mai sus de punctele în care erau lipite torţile. Pe gîtul fragmentului cel mai bine păstrat de la Dinogetia-Garvăn, a fost zgîriat, în pasta arsă, un semn cruciform[2].

Amfore asemănătoare erau folosite în mare număr în construcţiile amintite de la Constantinopol, unde ele reprezintă 75% din totalul vaselor descoperite. Acestea poartă de obicei mărci zugrăvite cu roşu sau negru[3]. Fragmente din amfore de acelaşi tip se întîlnesc în stratul slav de la Sarkel, fiind datate între sfîrşitul secolelor X şi XI. O amforă întreagă, din regiunea Niprului inferior, unde se crede că a ajuns pe cale de import, se aseamănă pînă la identitate cu fragmentul amintit de la Dinogetia (fig. 3, 1), atît în privinţa formei, cît şi a decorului în formă de caneluri orizontale. La Constantinopol, astfel de amfore au existat împreună cu amforele tipice pentru secolul al X-lea. În regiunea de la nordul Mării Negre ele apar începînd din secolul al X-lea, dar s-au răspîndit îndeosebi în secolul al XI-lea. Observaţia arheologului sovietic A. L. Iakobson că aceste amfore reprezintă « un tip intermediar, care nu s-a menţinut decît scurt timp »[4], este pe deplin confirmată de descoperirile de la Dinogetia-Garvăn.

Mult mai răspîndită este categoria de amfore imediat următoare în timp şi care derivă din aşa-zisul tip intermediar, abia menţionat. Acestea sînt aproape nelipsite din bordeiele incendiate în a doua jumătate a secolului al XI-lea e.n., în care se întîlnesc rareori întregi şi adesea sfărîmate, lipsindu-le de obicei torţile şi bucăţi din partea superioară. S-au întîlnit pînă acum circa 70 de amfore de acest tip. Distribuţia lor pe bordeiele în care au fost găsite, este următoarea: bordeiele nr. 1, 63 şi 130 — cîte o singură amforă; nr. 38, 97, 100, 123, 149 şi 165 — cîte două amfore; nr. 12 — cinci amfore; nr. 19, 143 şi 144 — cîte şase amfore; nr. 2 şi 3 — cîte şapte, şi bordeiul nr. 13 — unsprezece amfore[5]. În afara bordeielor arse, au apărut nenumărate fragmente de astfel de amfore, atît în penultimul, cît şi în ultimul nivel de locuire feudală timpurie, acesta din urmă datat în secolele XI—XII e.n.

Amforele piriforme cu torţile supraînălţate (fig. 3, 2) sînt mai mari decît amforele sferoidale. Înălţimea lor este de circa 0,60—0,70 m., iar capacitatea de circa 15 litri. Diametrul maxim atinge cifra de 0,35 m. Gîtul, înalt de 0,15—0,17 m, mai gros la bază şi mai subţire în partea superioară, se termină printr-o gură cu buza mică şi răsfrîntă în loc. Torţile, înalte de circa 0,25 m şi ovale în secţiune, sînt masive, îngreuind aspectul vasului. Cu cîte un cap ele sînt prinse de gît,

---

[1] A. L. Iakobson, op. cit., p. 338.

[2] « S.C.I.V. », anul IV, 1953, nr. 1—2, p. 255, fig. 17. Semnul pare alcătuit din doi peşti aşezaţi cruciş.

[3] R. Demangel — E. Mamboury, op. cit., p. 149, fig. 198, 1.

[4] A. L. Iakobson, op. cit., p. 338—340.

[5] « S.C.I.V. », anul II, 1951, nr. 1, p. 24, fig. 6, p. 32, fig. 20; anul III, 1952, p. 368, fig. 16, p. 374, fig. 21, p. 376, fig. 22, 11; anul IV, 1953, nr. 1—2, p. 246, fig. 9, p. 247, fig. 11, p. 249, fig. 12.

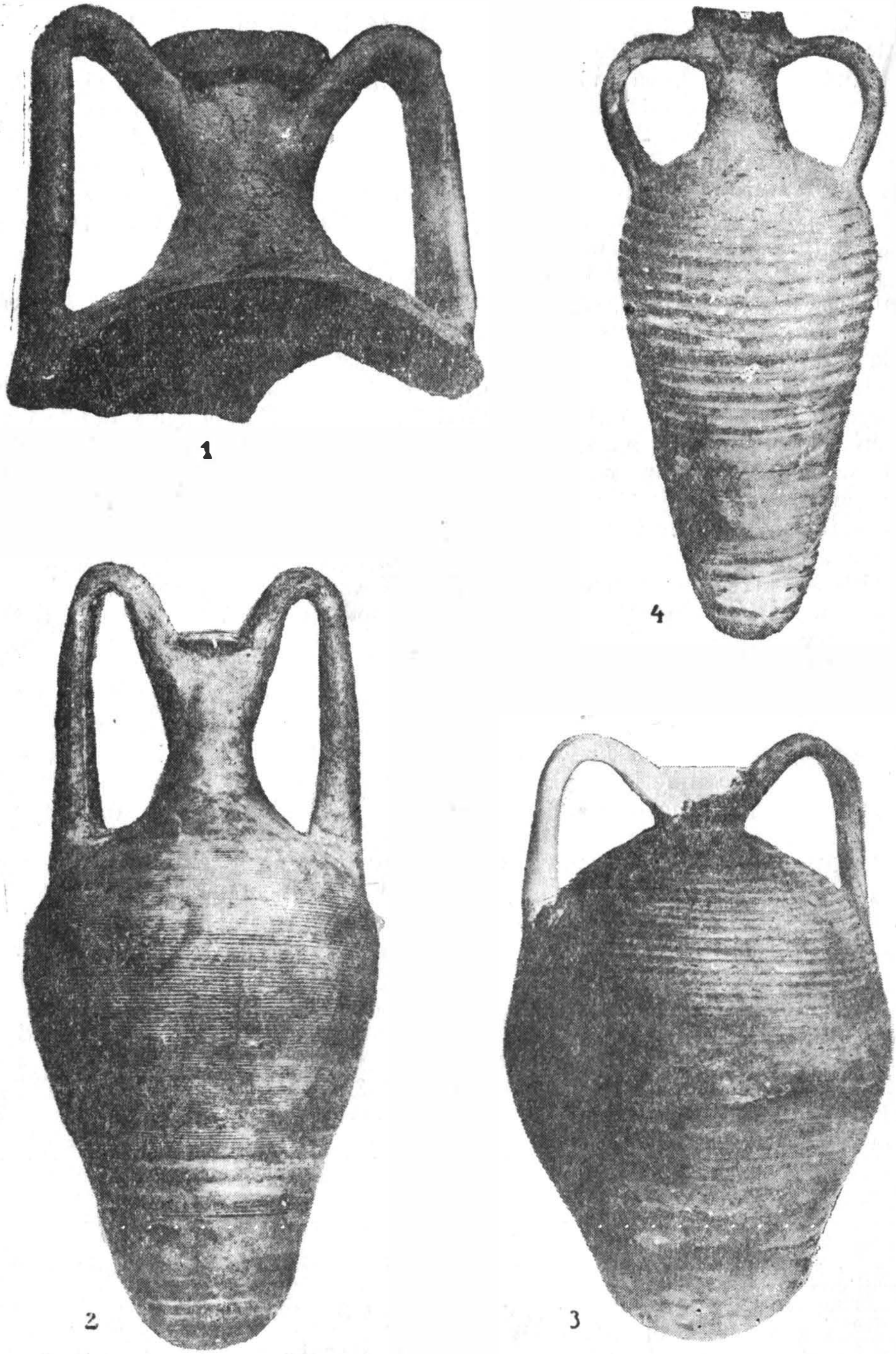

Fig. 3. — 1–3: Amfore cu torțile supraînălțate; 4: Amforă de «tip kievean».

imediat sub gură. Îngropînd în ele buza vasului, torţile se înalţă cu 0,07 — 0,08 m mai sus decît aceasta, iar după aceea cad brusc pe umeri, de care sînt prinse cu celălalt capăt. Corpul e angobat şi împodobit cu caneluri mărunte şi dese, pe cea mai mare parte a sa. Singurele părţi necanelate sînt gîtul şi fundul, acesta din urmă pe o porţiune mai mult sau mai puţin înaltă. Nici una dintre aceste amfore nu poartă vreo ştampilă. În schimb, mai multe dintre ele au zgîriate pe umăr, pe gît sau pe torţi, diferite litere sau semne, uneori abia vizibile, alteori crestate destul de adînc. Unele vor fi fost semne de proprietate; altele indicaţii ale capacităţii vaselor. În general, aceste semne sînt mai reduse ca număr şi mai primitive decît cele de pe amforele sferoidale. Pe un fragment de toartă se citeşte începutul numelui unui oarecare Κοστ(αντίνος), scris destul de clar cu litere greceşti (fig. 5, 5)[1]; pe un altul, descoperit în vara anului 1954, sînt zgîriate literele ΚΩ[2]. Un monogram zgîriat pe umărul unei alte amfore pare să reprezinte primele două litere ale numelui Γεώργιος, pe care-l prescurtează (fig. 5, 6). E demn de observat că litera K, întîlnită pe unele olane, ca şi pe un fund de oală, şi mai puţin litera B apar repetat pe amforele sferoidale (fig. 2, 6, 11) şi pe cele piriforme cu torţile supraînălţate (fig. 5, 17, 22). Pe un fragment de toartă se află literele MIX, poate prescurtarea numelui Mihail[3] (fig. 5, 16); pe altele e zgîriat mai slab sau crestat puternic semnul crucii (fig. 5, 9, 11). Un graffito de pe gîtul unei amfore pare să reproducă crucea monogramatică (fig. 5, 1); altul, pe partea superioară a corpului, un trident (fig. 5, 7)[4], iar un al treilea, litera cirilică и (fig. 5, 4). Multe zgîrieturi par mai curînd nişte jucării de copii, deşi e foarte probabil să fi exprimat ceva a cărui semnificaţie ne-a rămas necunoscută (fig. 5, 10, 13, 19).

Amfore asemănătoare cu cele despre care este vorba, de la Dinogetia-Garvăn, dar de dimensiuni mai mici (0,38—0,415 m) şi cu corpul ovoidal, s-au descoperit în construcţiile amintite, de la Constantinopol, fără să se precizeze însă, dacă în toate sau numai în vreuna dintre acelea [5]. În straturile superioare de la Chersones, datate în secolele XII-XIII, astfel de amfore reprezintă o variantă şi mai micşorată, cu corpul îngust şi cu torţile înalte, ovale în secţiune, întrebuinţîndu-se ca vase casnice mărunte, îndeosebi pentru apă. Ele se întîlnesc şi în stratul superior (slav) de la Sarkel (Belaia Veja), datat la sfîrşitul secolului al XII-lea e.n. Spre deosebire de amforele de la Chersones, acestea din urmă sînt mai mari ca dimensiuni, apropiindu-se din acest punct de vedere mai mult de cele de la Dinogetia-Garvăn. O amforă asemănătoare, întreagă, a fost găsită şi pe litoralul caucazian al Mării Negre. Din acelaşi grup de vase face parte şi amfora folosită pentru rezonanţă în biserica zidită în vremea lui Mstislav Iziaslavici, între 1157 — 1160, la Vladimir-Volînsk şi păstrată pînă astăzi. Aceasta poartă anumiţi graffiti pe partea superioară a corpului şi pe gît[6]. Pe teritoriul Bulgariei nu se cunosc pînă acum astfel de amfore. În Dobrogea, un exemplar întreg, asemănător cu cele de la Bisericuţa-Garvăn, dar de dimensiuni mai mici, s-a descoperit întîmplător la Prislava, azi comuna Ada Marinescu, şi se păstrează la Muzeul raional din Tulcea. Fragmente de amfore de acelaşi

---

[1] « S.C.I.V. », anul III, 1952, p. 359, fig. 11,18.

[2] Literele Ko de pe un fragment din umărul unei amfore sferoidale, descoperit de asemenea în vara anului 1954, ne pun în faţa întrebării dacă aceste iniţiale nu prescurtează numele oraşului Constantinopol.

[3] Cf. R. Demangel — E. Mamboury, op. cit., fig. 195, 8, 18; fig. 196,13; pl. XIII.

[4] Cf. Aboba-Pliska (Album), op. cit., pl. XLIX, 66.

[5] R. Demangel — E. Mamboury, op. cit., fig. 198,2.

[6] A. L. Iakobson, op. cit., p. 342, fig. 10, 35, 36.

tip au apărut cu prilejul sondajelor executate în vara anului 1953 la Isaccea şi pe Cetăţuia de la Niculiţel [1]. Acestea din urmă sînt lucrate într-o tehnică inferioară celor de la Dinogetia, arătînd o fază mai tîrzie. Pe cetatea de vest de la Igliţa (Troesmis), comuna Turcoaia, r. Măcin, fragmente de amfore cu torţile supraînălţate, foarte asemănătoare ca formă, pastă şi tehnică de lucru cu cele de la Garvăn, pot fi culese la suprafaţa terenului.

Locurile de găsire ale amforelor piriforme, cu torţile mai înalte decît gura, arată originea lor bizantină, chiar dacă ele vor fi fost produse ale unuia sau altuia dintre centrele aflătoare în bazinul Mării Negre. Pe la mijlocul secolului al XII-lea, geograful arab Idrisi descrie ca pe un itinerar foarte interesant, drumul pe mare de la Constantinopol la Tmutarakan, ce mergea de-a lungul ţărmului apusean al Pontului Euxin [2]. Din acest drum principal se desfăceau altele care pătrundeau în interior, pe calea apelor navigabile. Cît priveşte ţărmul de nord al Mării Negre, există chiar dovezi de stăpînire organizată a Bizanţului asupra acestor regiuni, în timpul Comnenilor [3]. La fel am văzut că stau lucrurile cu thema Paristrion şi mai ales cu aşezările ce se aflau pe străvechiul drum al Dunării, în care se găsesc semănate amforele bizantine.

Trei amfore descoperite în două dintre bordeiele arse de la Bisericuţa-Garvăn, diferă ca formă şi mărime una de cealaltă.

Cea mai mare dintre ele zăcea în bucăţi pe podeaua bordeiului nr. 124, avînd sub ea o monedă de bronz din vremea împăratului bizantin Isac I Comnen (1057—1059)[4]. Tipologic, această amforă constituie o verigă de legătură între amforele sferoidale cu torţi mici şi cele piriforme cu torţile supraînălţate. Cronologic însă ea se situează în aceeaşi vreme cu acestea din urmă. Amfora din bordeiul nr. 124 este înaltă de 0,57 m şi are corpul aproape sferoidal, cu lărgimea maximă mai sus de mijlocul acestuia (fig. 4,2). Torţile, circulare în secţiune, sînt puţin mai mari decît ale amforelor sferoidale, depăşind în înălţime nivelul gurii, care e mărginită de o buză simplă. Gîtul e ca şi inexistent. Corpul e decorat cu caneluri uşor pronunţate, pe cea mai mare parte a sa. Pe porţiunea fără caneluri a umărului, sînt zgîriate slab trei semne, printre care litera K şi un semn ce aminteşte litera grecească λ, încadrat într-un fel de scut medieval.

Amfore foarte apropiate ca formă şi mărime de cea de la Dinogetia, s-au descoperit pe teritoriul U.R.S.S., mai ales în partea de sud a acestuia. De la Constantinopol nu cunoaştem vreun exemplar asemănător cu al nostru. În schimb, la Chersones s-au întîlnit două categorii de amfore amintind pe cea de la Garvăn. Prima categorie e datată în secolele IX—X şi se caracterizează prin lărgimea corpului, lăţimea fundului rotund şi prin torţile legate de gît, exact la nivelul gurii. A doua categorie, datată în secolele XII-XIII, rupe cu aspectul îndesat al celei dintîi, alungindu-şi fundul rotund şi înălţîndu-şi simţitor torţile faţă de gură. De observat că această ultimă categorie de amfore predomină în straturile superioare ale aşezării de la Chersones, servind, între altele, pentru păstrarea cerealelor şi a peştelui mărunt. Astfel de amfore îşi găsesc analogii şi în stratul superior (secolele XII-XIII) de la Eski-Kermen, în sud-vestul Crimeii, la Kiev, ca şi în alte centre de pe teritoriul U.R.S.S., unde s-au răspîndit pe scară

[1] « S.C.I.V. », anul V, 1954, nr. 1—2, p. 180, 184.

[2] B. A. Rîbakov, Russkie zemli po carte Idrisi 1154 goda, în « Kratkie Soobşceniia », Moscova, 1952, vol. 43, p. 9 şi urm., fig. 4—5, 14.

[3] N. Bănescu, Stăpînirea bizantină în Matracha..., p. 2 (114) şi urm.

[4] « S.C.I.V. », anul III, 1952, p. 380.

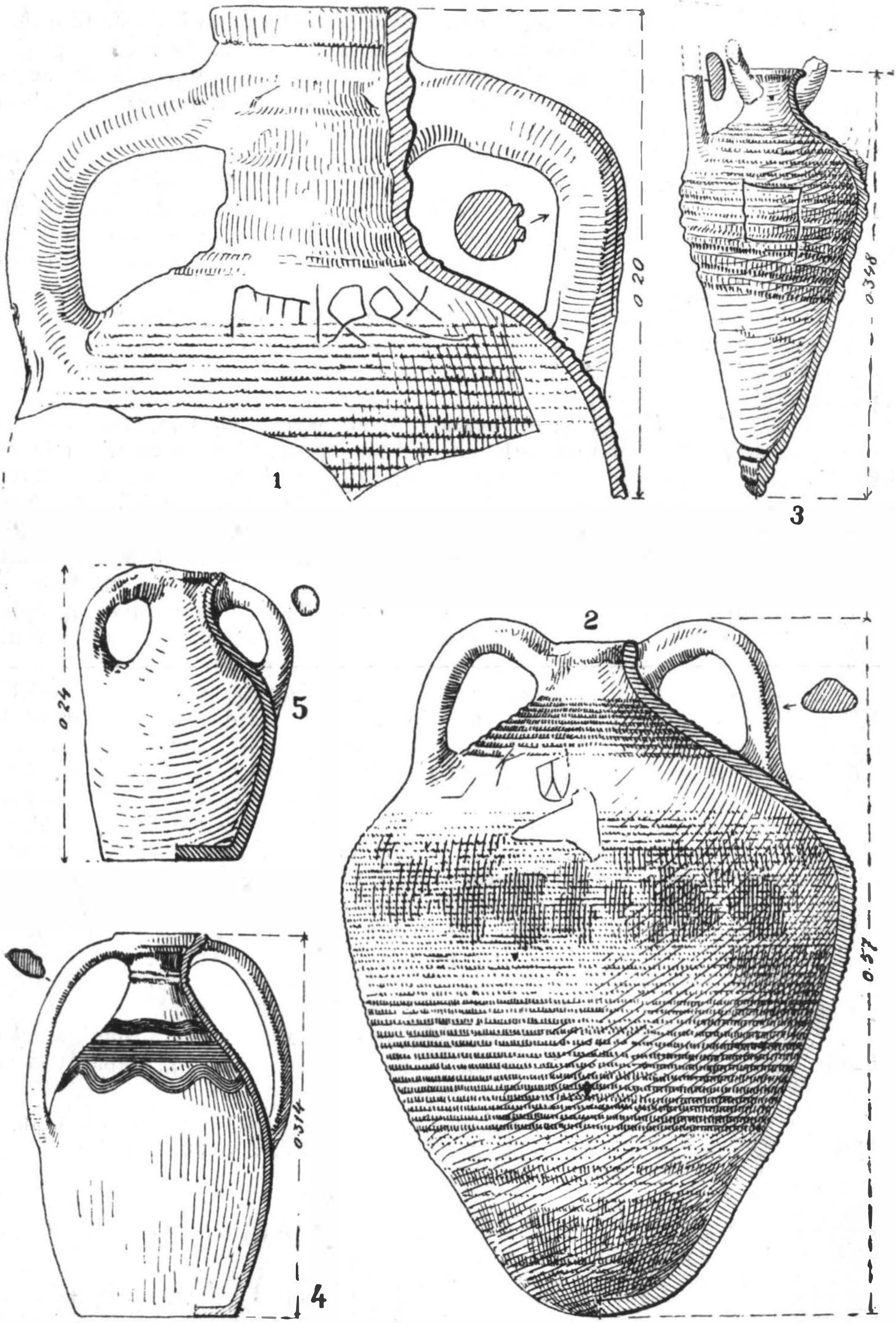

Fig. 4. — 1—3: Amfore; 4—5: Urcioare.

largă în secolele XII—XIII e.n. [1]. Față de cele două categorii de amfore de la Chersones, amfora de la Dinogetia se situează la mijloc, atît în ceea ce privește forma, cît și datarea. Ea se aseamănă cel mai mult cu amforele de același tip, din secolele XI—XII, de la Belaia Veja[2] și cu o amforă descoperită în horodiștea de la Bakojino, în apropiere de Smolensk [3].

Altă amforă, diferită ca înfățișare de toate cele de pînă acum, s-a descoperit în bordeiul nr. 30. Aceasta e în formă de morcov, cu vîrful roturjit, avînd lungimea de 0,38 m și diametrul maxim de 0,15 m. Torțile, plate în secțiune, sînt arcuite și destul de mari. Cu capătul superior ele sînt prinse de gîtul înalt de 0,08 m, imediat sub buza simplă a vasului (fig. 3,4). Pe cea mai mare parte a corpului, lucrat din pastă fină de culoare gălbuie, se disting caneluri orizontale. Prin înfățișarea sa exterioară, prin calitatea pastei și tehnica execuției, amfora din bordeiul incendiat nr. 30 amintește foarte mult unele amfore romano-bizantine din secolele V—VII e.n. [4]. Ceea ce o deosebește mai mult de acelea sînt torțile ei largi.

Amfore de același tip și din aceeași vreme cu cea de la Dinogetia se cunosc numai la Kiev [5]. Presupunerea arheologului bulgar Kr. Miiatev, că amforele « de tip kievean» ar fi o formă ceramică adoptată de slavi încă din secolele VI-VII, cînd au poposit în sudul Dunării și păstrată de ei pînă în secolele XI—XII [6], pare puțin probabilă, deoarece lipsesc dovezile existenții unor vase asemănătoare, care să constituie veriga de legătură pentru intervalul de timp dintre secolele VII-XI e.n. Chiar dacă n-am împărtăși părerea lui L. Niederle, că astfel de amfore au fost importate la Kiev de la Bizanț [7], totuși mai apropiată de adevăr pare presupunerea că acestea sînt un rezultat al relațiilor strînse dintre cele două mari centre culturale, în secolele XI—XII e.n.

Tot ca o imitație tîrzie a amforelor romano-bizantine din secolele V-VI se înfățișează o amforă de dimensiuni mici, aflată de asemenea în bordeiul incendiat nr. 30 (fig. 4,3). Aceasta are corpul asimetric în formă de morcov, cu înălțimea de 0,348 m și diametrul în punctul cel mai larg, de 0,16 m. Gîtul e mic și gura ușor lărgită. Torțile, rupte, sînt plate în secțiune și cu capătul superior imediat sub buza vasului, pe care o depășesc simțitor în înălțime. Corpul de culoare roșiatică-gălbuie e împodobit cu caneluri largi pe porțiunea cea mai groasă a sa. Fundul ascuțit și șențuit în spirală amintește o cochilie de melc. Pe corpul vasului a fost zgîriat în pasta arsă un semn de forma unui patrulater. Pentru perioada de timp în care e datată cu precizie, după condițiile de găsire, amfora aceasta de la Dinogetia apare deocamdată ca un exemplar unic. Tehnica inferioară de lucru pare să arate o producție locală sau legată de vreun centru din apropiere.

Pe lîngă numeroasele fragmente de amfore existente în ultimul nivel de locuire feudală timpurie de la Dinogetia (secolele XI-XII e.n.), a apărut și una

---

[1] A. L. Iakobson, op. cit., p. 335—336, fig. 6, 28; p. 340—342, fig. 11, 37—39. B. A. Rîbakov, în Istoriia culturî drevnei Rusi, Moscova, 1951, vol. I., p. 140, fig. 97,1.

[2] M. I. Artamonov, op. cit., p. 68, fig. 19.

[3] A. L. Iakobson, op. cit., p. 340—342, fig. 12.

[4] Ibidem, fig. 2, 6, 8.

[5] B. A. Rîbakov, în « Kratkie Soobșceniia» (IIMK), 1946, vol. XII, p. 134—138, fig. 62, b; idem, în Istoriia culturî drevnei Rusi, vol. I, p. 142.

[6] Kr. Miiatev, Slavianska keramika. Sofia, 1948, p. 49,79, fig. 60, b.

[7] L. Niederle, Rukovet slovanské archeologie, Praha, 1931, p. 254. Un tip de amforă asemănătoare numai în parte cu cea de «tip kievean» s-a descoperit și în cartierul Manganelor de la Constantinopol. R. Demangel — E. Mamboury, op. cit., fig. 198,5.

singură aproape întreagă, ce merită o deosebită atenţie (fig. 3,3). Aceasta s-a găsit în vara anului 1953, la un loc cu clopotul de bronz al bisericuţii de cimitir, din cuprinsul aşezării. Este vorba de o amforă ovală, de dimensiuni mici (înaltă de 0,31 m), avînd gîtul înalt de 0,03 m şi torţile supraînălţate. Corpul de culoare portocalie e împodobit în partea superioară cu caneluri orizontale, ce au servit şi la o mai bună fixare a torţilor plate în secţiune. După formă, această amforă pare o verigă de legătură între amforele sferoidale cu torţile mai mici sau mai mari şi cele piriforme cu torţile supraînălţate. Exemplare asemănătoare cu cel de la Dinogetia, dar de dimensiuni puţin mai mari, au apărut tot în construcţiile menţionate din cartierul Manganelor, de la Constantinopol [1]. În Dobrogea, la Noviodunum (Isaccea), s-a găsit o bucată dintr-o amforă ce aproape se confundă cu cea de la Garvăn.

O categorie ceramică ce nu pare străină de amforele amintite şi asupra căreia nu vom stărui în chip special, o constituie urcioarele cu două torţi. Acestea au apărut în penultimul nivel de locuire al aşezării feudale timpurii de la Bisericuţa-Garvăn şi anume, în bordeiele incendiate nr. 2, 13, 80 şi 100. Patru dintre cele şase urcioare cu cîte două torţi, cîte se cunosc, se aseamănă cel mai mult între ele, în ceea ce priveşte mărimea, forma şi decorul. Corpul lor e ovoidal, fundul lat, gura mare, torţile larg arcuite şi aproape plate, cu o şenţuire pe faţa exterioară. Pasta din care au fost lucrate e de calitate bună şi arsă uniform, pînă la obţinerea culorii roşiatice. Ele sînt împodobite în partea de sus a corpului cu cîte două benzi de linii în val şi cu cîte una sau două benzi de linii orizontale (fig. 4,4) [2]. Al cincilea urcior are înfăţişarea ovală şi e de calitate bună, dar se deosebeşte de celelalte, îndeosebi prin gura neobişnuit de largă a sa. Toate aceste urcioare la un loc diferă de cele cunoscute în sudul U.R.S.S. [3] şi, în bună măsură, şi de cele descoperite la Constantinopol, în cartierul Manganelor [4].

Al şaselea urcior se deosebeşte de celelalte prin lutul de calitate proastă, tehnica de lucru inferioară (e lucrat cu roata înceată şi cu mîna) şi printr-o ardere insuficientă. Gura lui e relativ mică şi în formă de pîlnie, torţile circulare în secţiune, iar pe corp nu poartă niciun ornament (fig. 4, nr. 5) [5]. E clar că ne aflăm în faţa unui produs local imitînd modele mai bune, aduse din altă parte.

Din cercetarea specială a amforelor descoperite pînă acum în aşezarea feudală timpurie de la Dinogetia-Garvăn se desprind anumite observaţii cu caracter mai general. Cea mai de seamă dintre ele este aceea că toate aceste amfore sînt moştenirea unor forme de cultură antică greco-romană. Ele reprezintă în timp ultima verigă a unui lanţ străvechi, ale cărui urme de început aproape coincid geografic cu cele mai tîrzii resturi pe care noi le cunoaştem. Negustorii greci, în primul rînd, au bătut mereu aceleaşi drumuri, în căutarea aceloraşi mijloace de trai. În secolele X—XII, cînd puterea politică a imperiului bizantin şi, odată cu ea, dezvoltarea economică şi culturală a acestuia, ating încă odată culmea înfloririi, legăturile dintre aşezările existente pe litoralul Pontului Euxin şi « metropolele » greceşti sporesc din nou în intensitate. Navele bizantine cu care încep să riva-

---

1 R. Demangel—E. Mamboury, op. cit., fig. 197 şi 198, 2.
2 « S.C.I.V. », anul III, 1952, p. 375—377, fig. 22, 13, 15.
3 A. L. Iakobson, op. cit., fig. 10, 30; fig. 11, 40; fig. 13.
4 R. Demangel—E. Mamboury, op. cit., fig. 198,3.
5 « S.C.I.V. », anul III, 1952, p. 370, fig. 17,1. Acest urcior se deosebeşte atît ca formă, cît şi ca tehnică de lucru, de vasele « protobulgare » descoperite în Oltenia. Cf. D. Tudor, « S.C.I.V. », anul I, 1950, nr. 2, p. 139—151.

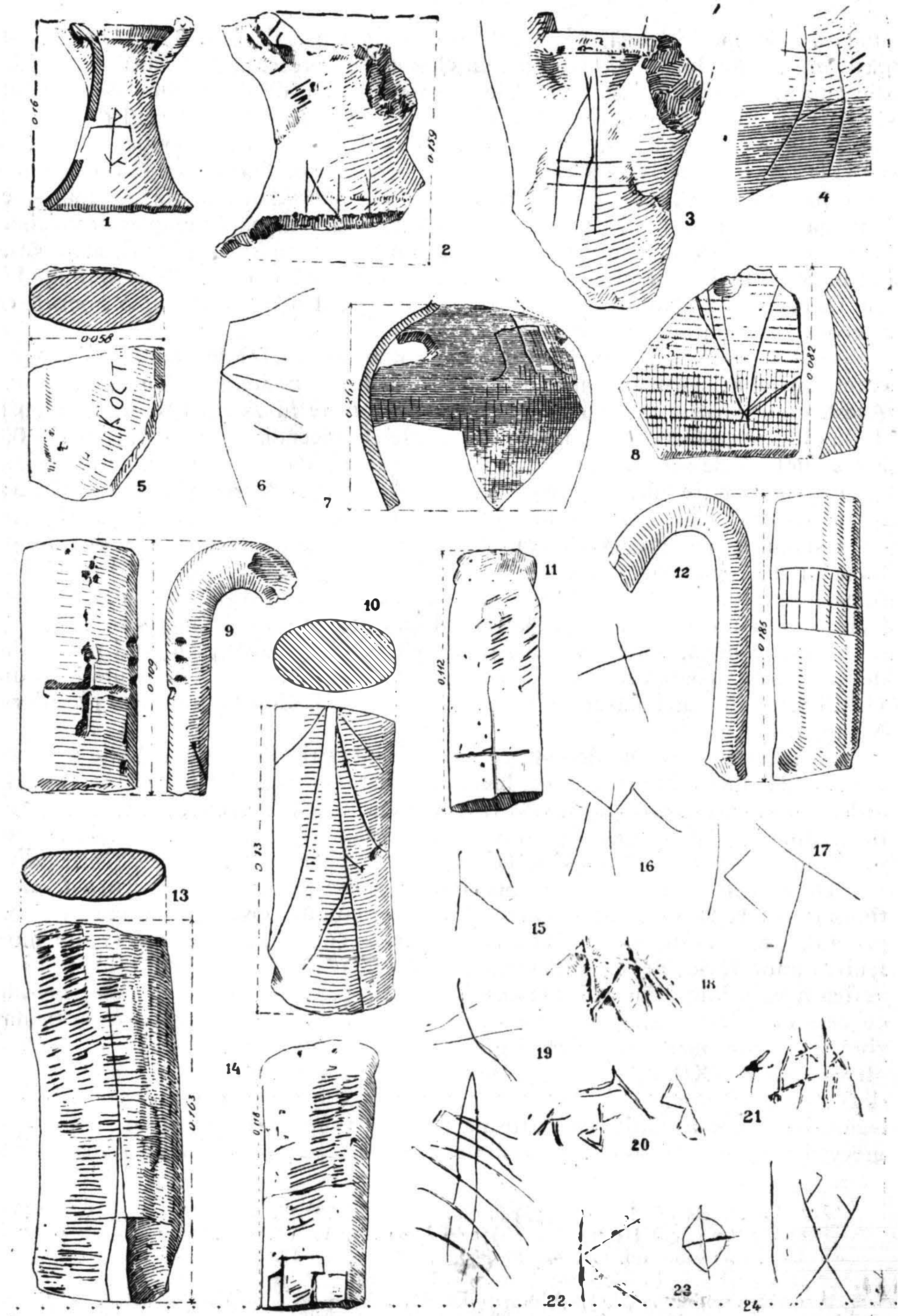

Fig. 5. — Graffiti pe amfore piriforme cu torțile supraînălțate.

lizeze cele ale vechilor ruşi, străbat apele Mării Negre şi de aici pătrund în interior, pe cursul marilor rîuri şi fluvii. Pe de altă parte, există dovezi precise că în aşezarea feudală timpurie de la Garvăn se ajunsese la diferenţieri sociale destul de pronunţate [1].

La mulţimea mărturiilor arheologice pentru noile legături se adaugă amforele feudale descoperite atît în sudul U.R.S.S., cît şi în Dobrogea, îndeosebi la Dinogetia-Garvăn, unde s-au făcut pînă acum săpături mai intense. Pe unele dintre aceste amfore se află stampile cunoscute deocamdată numai la Constantinopol, Chersones şi Sarkel. Altele reproduc forme întîlnite în acelaşi timp sau puţin mai de vreme în capitala imperiului bizantin. Rămîne de stabilit în ce măsură numărul mare al amforelor din secolele X—XII şi moda stampilării lor reprezintă, pe lîngă o producţie mărită, continuarea unei tradiţii mai vechi sau, mai curînd, reîntoarcerea la antichitatea grecească, fenomen caracteristic pentru întreaga cultură bizantină din secolele X—XII [2].

O constatare deosebit de importantă este aceea că, aşa cum se obişnuia şi în antichitate, atît în sudul U.R.S.S., cît, foarte probabil, şi în Dobrogea de azi, se lucrau amfore după modelul celor greceşti. Astfel de dovezi există, pentru secolele XI—XII, mai ales din Chersones, Belaia Veja şi regiunea Niprului. Amforele de « tip kievean », cunoscute sub numele de « corceaga », erau mult răspîndite, începînd din secolul al XI-lea şi pînă la invazia tătarilor. Se pare că vinul se transporta din Bizanţ în Rusia în amfore-corceaga [3]. În aşezarea de la Dinogetia-Garvăn s-au descoperit amfore din secolele XI—XII pentru care nu există analogii decît la Kiev sau în unul ori altul din centrele de cultură grecească de pe litoralul de nord al Mării Negre, de unde foarte probabil că acelea au şi fost aduse. Pentru Dobrogea s-au amintit amforele de caracter « local», aflate deocamdată numai la Dinogetia şi la Niculiţel.

În stadiul actual al cunoştinţelor noastre, pînă la executarea unor cercetări mai largi şi la obţinerea unor date mai precise, trebuie să ne limităm la constatarea că amforele feudale de la Dinogetia apar ca un rezultat al legăturilor comerciale pe care această aşezare le-a avut, pe de o parte, cu diferite centre ale imperiului bizantin, în frunte cu Constantinopolul, pe de alta, cu Kievul şi cu oraşele aflătoare pe litoralul de nord al Mării Negre. O asemenea constatare alcătuieşte o dovadă mai mult faţă de cele istorice şi arheologice cunoscute pînă acum, cu privire la relaţiile politico-economice şi culturale, pe care aşezarea de la Garvăn le-a avut atît cu imperiul bizantin, cît şi cu statul feudal de Kiev, în secolele X—XII e.n. Ea arată, în sfîrşit, impulsul dat producţiei locale de centrele mai dezvoltate din punct de vedere economic şi cultural, cu care trăiau în legătură Dinogetia şi celelalte aşezări feudale timpurii de la Dunărea de jos.

ФЕОДАЛЬНЫЕ АМФОРЫ ИЗ ДИНОГЕТИИ

(КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ)

Среди археологического материала, обнаруженного в раннем феодальном поселении (X—XII вв.) Диногетия-Гарвэн, главное место

[1] « S.C.I.V. », anul IV, 1953, nr. 3—4, p. 644—645, 667.
[2] Ch. Diehl, Manuel d'art byzantin. Paris, 1925, t. I, p. 399.
[3] B. A. Rîbakov, Remeslo drevnei Rusi. Moscova, 1948, p. 343, 348, 355, 370—374, 661.

занимают амфоры. Исследование относящейся к этой категории керамики необходимо для лучшего освещения жизни самого поселения.

Большинство феодальных амфор, найденных в Гарвэне, составляют две группы: 1) сфероидальные амфоры с ручками небольших размеров и 2) грушевидные амфоры с высокими ручками. Остальные амфоры являются спорадическими типами, более или менее родственными одной или другой большой группе.

Сфероидальные амфоры были обнаружены в наиболее ранних слоях феодального поселения (X—XI вв.) и сохранились лишь в фрагментарном состоянии; только одну из них возможно было восстановить (рис. 1, 1). Вышина их доходила до 0,30—0, 40 м. Пропорция этих единственных в своем роде амфор с клеймами, нанесенными гончарами на верхней части сосуда без каннелюр (рис. 1,2—10), и лишь в исключительных случаях на ручках (рис. 1,2—11), не могла быть точно установлена. Помимо клейма на плече и реже на ручках, у наибольшего числа сфероидальных амфор имеются также *graffiti*, процарапанные владельцами сосудов (рис. 2). Подобные по типу сфероидальным амфорам из раннего феодального поселения Диногетия-Гарвэн, они были обнаружены в Константинополе, Херсонесе, Саркеле, Абоба-Плиске, Томисе и Новиодунуме (Исакча). Происхождение их византийское. Одно клеймо диногетской амфоры идентично клеймам амфор из Константинополя и Саркеля, другое — обнаруженным в Херсоносе. Одна часть *graffiti* подражает греческим и латинским буквам, а другая буквам кириллицы или протоболгарским знакам. *Graffiti* на фрагменте амфоры, походящей по типу на сфероидальную, напоминает как греческий алфавит, так и кириллицу (рис. 4,1).

Амфоры грушевидной формы с высокими ручками разделяются на две категории. Первая из них представлена немногочисленными фрагментами, обнаруженными в слое, предшествующем предпоследнему слою феодального поселения Гарвэн. (1-я половина XI в. н. э.) (рис. 3,1). Наибольшее количество подобных амфор грушевидной формы было обнаружено в Константинополе.

Вторая категория грушевидных амфор берет свое начало от первой и представлена лучше всех других (рис. 3,2). В горелых землянках второй половины XI в. до настоящего времени было обнаружено 70 амфор этого типа, большинство которых разбито. Вышина их достигает 0,60—0,70 м, емкость равняется приблизительно 15 литрам. На многих из них были процарапаны на плече, горле или ручках различные буквы и знаки (*graffiti*) (рис. 5). Аналогичные амфоры были найдены главным образом на юге СССР.

Три амфоры, обнаруженные в горелых землянках №№ 30 и 124, отличаются от всех остальных и каждая из них представляет особый тип (рис. 3, 4; 4, 2—3). Одна из них (рис. 3, 4) принадлежит «киевскому типу», другая (рис. 4,2) более всего походит на амфору того же типа из Белой Вежи (XI—XII вв.) и на амфору, обнаруженную в городище Бакожино, вблизи Смоленска.

Амфора овальной формы с высокими ручками (рис. 3,3), обнаруженная в последнем слое феодального поселения Гарвэн (XI—XII вв.), схожа с амфорами из Константинополя.

Формы двухручных кувшинчиков, обнаруженных в горелых землянках, берут начало от форм феодальных амфор. Высококачественные амфоры были импортированы (рис. 4,4). Один из экземпляров примитивной техники (рис. 4,5) принадлежит местному производству.

Феодальные амфоры из Диногетии—Гарвэн византийского происхождения и являются продолжением типа ранних греко-римских амфор. Место их производства находилось в Константинополе, в различных центрах византийской империи, а также и на юге СССР. Наличие этих амфор в феодальном поселении Диногетия—Гарвэн служит еще одним доказательством связи, существующей между этими поселениями, наиболее значительными центрами Византийской империи и Киевского феодального государства (XI—XII вв. н. э.).

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — 1 — сфероидальная амфора; 2 — 11 — клейма на сфероидальной амфоре.

Рис. 2. — graffiti на сфероидальной амфоре.

Рис. 3. — 1—3 — амфоры с высокими ручками; 4 — амфора «киевского типа»

Рис. 4. — 1—3 — амфоры; 4—5 — кувшинчики.

Рис. 5. — graffiti на грушевидной амфоре с высокими ручками.

LES AMPHORES FÉODALES DE DINOGETIA

(RÉSUMÉ)

Parmi le matériel archéologique découvert dans la station féodale primitive (X^{e} —XIIe siècles) de Dinogetia-Garvăn, les amphores occupent une place prépondérante. Il est donc nécessaire d'étudier cette catégorie de céramique en vue d'obtenir une meilleure connaissance de la vie même de l'établissement.

Les amphores féodales les plus nombreuses de Garvăn ont été rangées en deux groupes: 1. amphores sphéroïdales à petites anses et 2. amphores piriformes à anses surélevées. Les autres constituent des apparitions sporadiques plus ou moins apparentées à l'un ou l'autre des deux grands groupes.

Les amphores sphéroïdales ont été découvertes aux niveaux les plus anciens d'habitation féodale (X^{e}—XIe siècles) et seulement à l'état fragmentaire: une seule amphore a pu être reconstituée (fig. 1, 1). Elles avaient une hauteur de 0,30—0,40 m. Ces amphores étaient, en une proportion qui ne peut être déterminée avec précision, les seules qui portaient des estampilles, imprimées par les maîtres potiers à la partie supérieure du vase, sur la portion dépourvue de cannelures (fig. 1, 2—10) et d'une manière exceptionnelle seulement sur les anses (fig. 1, 11). Outre les estampilles, sur l'épaule et plus rarement sur l'anse de la plupart des amphores sphéroïdales se trouvent divers graffiti tracés par les propriétaires de ces vases.

Des amphores semblables aux amphores sphéroïdales découvertes dans l'établissement féodal primitif de Dinogetia-Garvăn ont également été découvertes à Constantinople, dans le Chersonèse, à Sarkel, à Aboba-Pliska, à Tomi et à Noviodunum (Isaccea). Leur origine est byzantine. Une estampille apposée sur une

amphore de Dinogetia est identique à d'autres de Constantinople et de Sarkel; une autre est identique à l'estampille d'une amphore découverte dans le Chersonèse. Une partie des graffiti imite les caractères grecs et latins; une autre imite les caractères cyrilliques ou proto-bulgares. Un graffite qui se trouve sur un fragment d'amphore, semblable aux amphores sphéroïdales, rappelle tant l'alphabet grec que l'alphabet cyrillique (fig. 4, 1).

Les amphores piriformes aux anses surélevées se divisent en deux catégories. La première est représentée par un nombre réduit de tessons découverts au niveau antépénultième d'habitation féodale de Garvăn (1ère moitié du XIe siècle de notre ère) (fig. 3, 1). La plupart des amphores similaires à cette catégorie d'amphores piriformes ont été découvertes à Constantinople.

La seconde catégorie d'amphores piriformes dérive de la première et est mieux représentée que toutes les autres (fig. 3, 2). Dans les huttes incendiées de la seconde moitié du XIe siècle, on a découvert jusqu'à ce jour environ 70 amphores de ce type, la plupart brisées. Elles ont 0,60 à 0,70 m de hauteur et une capacité d'environ 15 l chacune. Il y en avaient de nombreuses qui portaient divers caractères ou signes incisés (graffiti) sur l'épaule, le col ou les anses (fig. 5). On a trouvé des amphores semblables surtout dans le sud de l'U.R.S.S.

Trois amphores découvertes dans les huttes incendiées nos 30 et 124 sont différentes entre elles et de toutes les autres (fig. 3, 4; 4, 2—3). L'une (fig. 3, 4) se rattache au type « de Kiev »; une autre (fig. 4, 2) est celle qui ressemble davantage aux amphores du même type de Bélaïa Véja (XIe—XIIe siècles) et à une amphore découverte dans le site de Bakojino près de Smolensk.

Une amphore ovale, aux anses surélevées (fig. 3, 3), découverte au dernier niveau d'habitation féodale de Garvăn (XIe– XIIe siècles), ressemble à des amphores de Constantinople.

Les cruches à deux anses, découvertes dans les huttes incendiées, dérivent des amphores féodales. Les cruches de bonne qualité ont été importées (fig. 4,4). Un exemplaire de qualité et exécution inférieures (fig. 4, 5) est l'oeuvre des indigènes.

Les amphores féodales de Dinogetia-Garvăn sont d'origine byzantine. Elles dérivent des amphores gréco-romaines plus anciennes. Ces amphores étaient travaillées à Constantinople et dans divers centres de l'empire byzantin ainsi que dans le sud de l'U.R.S.S. La présence de ces amphores dans la station féodale de Dinogetia-Garvăn constitue une preuve supplémentaire des liens qui existaient entre cet établissement et les centres les plus importants de l'empire byzantin et de l'État féodal de Kiev aux Xe - XIIe siècles de notre ère.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — 1. Amphore sphéroïdale; 2—11. estampilles sur des amphores sphéroïdales.
Fig. 2. — Graffiti sur des amphores sphéroïdales.
Fig. 3. — 1—3. Amphores à anses surélevées; 4. amphore du type « de Kiev ».
Fig. 4. — 1—3. Amphores; 4—5. Cruches.
Fig. 5. — Graffiti sur des amphores piriformes à anses surélevées.

STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE
Tomul V, nr. 3—4, 1954

URME DE VIAŢĂ LA HISTRIA DIN SECOLELE XII—XIII

DE

C. PREDA

Săpăturile arheologice întreprinse la Histria înainte de anul 1949, îndreptate în special spre cunoaşterea epocii greceşti şi romane, nu au acordat aceeaşi atenţie şi epocii următoare, romano-bizantine. Lipsa de preocupări pentru această din urmă perioadă se constată şi în cadrul publicaţiilor privind rezultatele vechilor săpături de la Histria.

Cercetările ulterioare, aşa cum se va vedea mai departe, vor încerca să înlăture această lipsă, stratul romano-bizantin fiind încadrat printre problemele principale din complexul lucrărilor de la Histria.

Reluarea în anul 1949, în mod organizat şi planificat, a săpăturilor de la Histria, de către Academia R.P.R., a permis urmărirea atentă şi în mod egal a nivelului dezvoltării forţelor de producţie şi — legată de aceasta — a evoluţiei vieţii social-economice şi politice a oraşului, precum şi a relaţiilor lui cu populaţia băştinaşă, în tot cursul existenţei sale. Planul de activitate al fiecărei campanii de săpături, bazat pe o nouă concepţie de lucru, a fost întocmit pornind de la probleme legate de fiecare din etapele de dezvoltare ale istoriei cetăţii.

Ţinînd seama de faptul că resturile materiale ale stratului romano-bizantin, fie ele cît de modeste, sînt tot aşa de preţioase ca şi ale straturilor anterioare şi că ele oglindesc fidel modul de viaţă al epocii respective, colectivul de săpături din campania din anul 1953 a pus un accent deosebit pe urmărirea şi cercetarea acestui strat. Această nouă orientare s-a dovedit a fi pe deplin justificată, deoarece rezultatele obţinute au aruncat noi lumini nu numai asupra perioadei romano-bizantine şi asupra datei de sfîrşit a cetăţii Histria, ci şi asupra unor aspecte de cultură mult ulterioare.

Pînă la reluarea săpăturilor în anul 1949, deşi a existat un punct de vedere cu privire la încetarea vieţii la Histria, el nu a fost totuşi prea clar exprimat şi nu a constituit o preocupare specială. Posedăm în această privinţă numai cîteva referiri sumare. De pildă V. Pîrvan, vorbind despre motivele care au îndemnat pe împăratul Anastasius să treacă la restaurarea Histriei, arată că cetatea nu mai juca în secolul al VI-lea decît un rol foarte şters[1].

O altă menţiune, de data aceasta mai bine conturată, o întîlnim în notiţa istorică şi descriptivă, «Cetatea Histria», unde se spune că «resturile de cultură materială dau mărturie despre ultimele vremuri pe care le-a trăit cetatea în secolul al VI-lea e.n.» şi se citează, ca cele mai recente descoperiri, monedele de la Iustinian[2].

[1] V. Pîrvan, Histria, VII, în Analele Acad. Rom., t. XXXVIII, Mem. Secţ. Ist., p.701.
[2] Cetatea Histria, Buc., 1931 (extras din «Boabe de Grîu», I, 1930, p. 575), p. 20 şi 21.

Înfăţişînd situaţia generală din Dobrogea de la sfîrşitul secolului al VI-lea, R. Vulpe enumără şi Histria printre aşezările şi cetăţile care-şi încetează activitatea odată cu incursiunile şi distrugerile pricinuite de avari în această regiune în vremea împăratului bizantin Iustin II (565—578)[1].

Într-o altă lucrare, cu referire la aceeaşi problemă, se susţine că viaţa cetăţii s-a prelungit pînă în secolul al X-lea[2].

Dacă primele indicaţii de mai sus se referă la data de sfîrşit a Histriei ca oraş organizat şi nu la orice urmă de viaţă existentă aici, credem că felul de interpretare este cel just, în sensul că Histria a încetat de a mai avea o viaţă urbanistică cu o activitate comercială intensă pe la sfîrşitul secolului al VI-lea e.n. Lucrurile sînt confirmate de altfel şi arheologic. Primul nivel de locuire al stratului romano-bizantin, care se întinde continuu pe toată suprafaţa cetăţii, pare să se termine — după toate indicaţiile oferite de săpăturile recente, efectuate în sectoarele: economic, casa romană tîrzie şi sectorul de la est de terme — în ultimele decenii ale secolului al VI-lea e.n.[3].

Dar viaţa la Histria nu încetează definitiv la această dată. Într-o formă mai redusă o găsim documentată şi mai tîrziu. Monedele de la împăratul bizantin Phocas[4], găsite în săpăturile din ultimii ani, stabilesc că viaţa la Histria continuă pînă în prima decadă a secolului al VII-lea e.n. Resturile arheologice ale ultimului nivel de locuire al stratului romano-bizantin, surprinse numai în anumite puncte, aparţin tocmai acestei perioade[5]. După primul deceniu al secolului al VII-lea şi pînă în secolul al X-lea e.n. nu se cunosc urme materiale care să ateste o locuire la Histria. Afirmaţia, de altfel în treacăt făcută, că viaţa cetăţii a putut să dureze pînă în secolul al X-lea[6], nu are nici un fel de temei.

Aceasta ar fi în mare situaţia pe care informaţiile au permis să o stabilim cu privire la cele mai recente urme de viaţă la Histria.

Prezentarea de faţă va aduce noi date care nu vor schimba cu nimic cele relatate mai sus, dar care vor ridica totuşi pentru Histria o problemă cu totul nouă.

Dacă între veacurile VII—X, pînă acum nu găsim dovezi de locuire la Histria, pentru epoca următoare, deşi timid, ele au început să iasă la iveală.

Astfel, în cursul campaniei de săpături din anul 1953, efectuate în interiorul cetăţii, şi anume în sectorul de la est de terme, unde s-a săpat numai stratul romano-bizantin, s-a descoperit o monedă bizantină tîrzie. Conservarea ei nu ne îngăduie o identificare exactă. Ea are însă destule elemente care ne permit să o atribuim aproape cu certitudine secolului al XIII-lea e.n. sau chiar primelor decenii ale secolului al XIV-lea. Tot în acest sector s-au găsit şi cîteva fragmente ceramice cu smalţ. La aceste descoperiri recente se mai adaugă şi altele — provenind din săpăturile mai vechi — despre care nu se ştia nimic pînă în prezent. De pildă, în vechile colecţii numismatice ale Muzeului naţional de antichităţi se află trei monede bizantine din epoca tîrzie. Una dintre monede este din vremea împăratului bizantin, Ioan I Tzimiskes (969—976) şi aparţine unui lot de monede, care are ca indicaţie a locului de provenienţă, Histria, fără alte amănunte. Celelalte două exemplare sînt din vremea împăratului Manuel I

[1] R. Vulpe, Histoire ancienne de la Dobroudja. Buc., 1938, p. 380.

[2] M. Lambrino, A propos de la céramique d'Histria. Buc. 1939, p. 8 (extras din « Arta şi tehnica grafică », Buc., 1939).

[3] « S.C.I.V. », anul III, 1952, nr. I, p. 255 şi 262.

[4] Ibidem, p. 247.

[5] « S.C.I.V. », anul II, 1951, nr. I, p. 149, şi mai ales anul V, 1954, nr. 1—2, p. 87.

[6] M. Lambrino, op. cit., p. 8.

Comnen (1143—1180). Lotul în care se află aceste monede, pe baza însemnărilor de pe plicul în care se păstrează, se constată că provine sigur de la Histria, din săpăturile din anul 1915. Fiecare din ultimele două monede sînt însoţite de cîte o fişă, în care este indicat punctul exact unde a avut loc descoperirea.

Prezentăm în continuare descrierea fiecărei monede, în ordine cronologică:

1. *Ioan I Tzimiskes* (969—976)

+ EMM[A]N[OVHΛ]. Bustul lui Hristos cu barbă, văzut din faţă, poartă nimb cu cruce, tunică şi mantie; are dreapta în semn de binecuvîntare, iar în stînga ţine evanghelia: în cîmp IC X[C].

Rv. IhSЧS XRISTЧS ЬASILЄЧ ЬASILЄ; sus şi jos semnul ⊂⊙⊃. AE. Greut. 9,15 g. Diam. 30 mm. Conservare satisfăcătoare. Wroth, 11.

2. *Manuel I Comnen* (1143—1180)

[MΛNΟVΗΛ] ΔЄCΠΤ. La stînga, împăratul cu barbă, iar la dreapta fecioara încoronată; amîndoi sînt în picioare, văzuţi din faţă; Manuel poartă coroană, tunică lungă şi o eşarfă cu cinci puncte în centru; în dreapta ţine *labarum*, iar în stînga globul cruciger; fecioara în haină cu patru puncte în centru pe draperie; ţine dreapta în semn de binecuvîntare. Sus M, iar în cîmp ΘV; pe margine două rînduri de puncte.

Rv. Hristos cu barbă şade pe un tron, văzut din faţă; poartă mantie, tunică şi nimb cu cruce; în stînga ţine evanghelia, iar dreapta în semn de binecuvîntare; sus IC XC.

AE. Greut. 3,48 g. Diametrul 30 mm. Conservare mulţumitoare. Wroth, 44.

3. *Manuel I Comnen.*

Ca mai sus, dar în cîmp dreapta ΘΔЄCΠΤ.

Rv. Ca mai sus, dar [I]C XC.

AE. Greut. 4,06 g. Diam. 29,50 mm. Conservarea satisfăcătoare. Wroth, 44 (loc de găsire: la contrafortul exterior al porţii celei mari). Fig. 1.

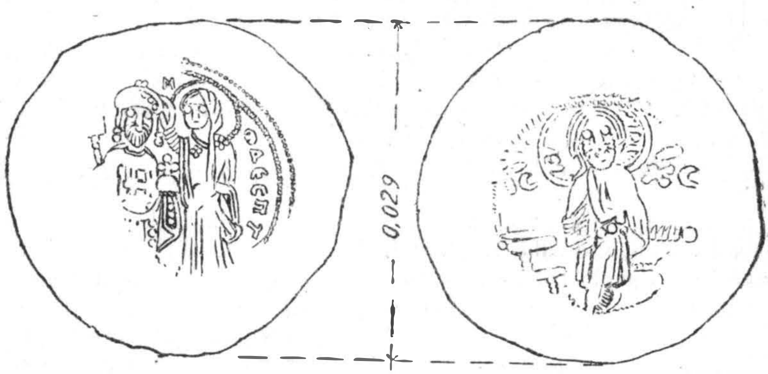
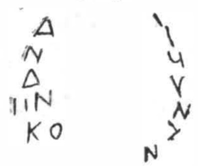

Fig. 1. — Monedă din timpul împăratului bizantin Manuel I Comnen.

4. *Andronic I* (1183—1185) sau *Andronic II* (1282—1328)?

Împăratul în picioare, văzut din faţă, în mantie imperială, ţine în dr. o cruce iar în st. *volumen*-ul.

Rv. Se disting aripile, probabil ale unui serafim.

AE. Greut. 1,88 g. Diam. 26 mm.

Loc de găsire: Sectorul Cetate, 1953. (Fig. 2)

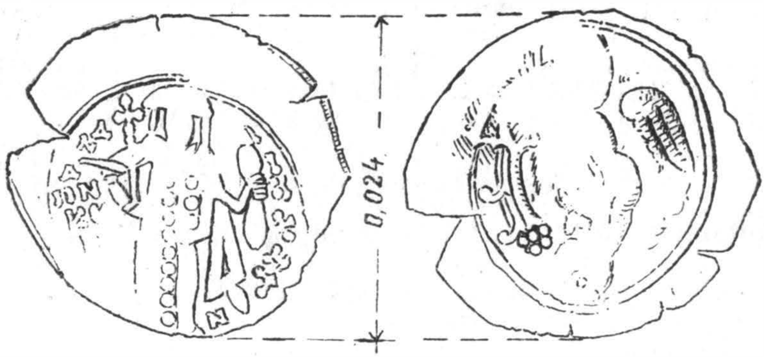

Fig. 2. — Monedă din vremea împăratului bizantin Andronic I sau II.

Nu vom stărui asupra semnificaţiei pe care o are moneda de la Ioan I Tzimiskes, mulţumindu-ne deocamdată doar să o semnalăm, deoarece, numai pe baza unei indicaţii sumare, nu putem avea siguranţa că ea provine de la Histria. Pe deasupra, ea apare izolat fără să aibă în asociere alte urme materiale contemporane, similare sau de altă natură. Totodată nu putem face nici o apropiere ca timp cu celelalte monede, de care ea este despărţită prin aproximativ două secole. Urmează ca descoperiri viitoare să pună în adevărata valoare istorică acest document numismatic.

Cu totul alta este situaţia monedelor din secolele XII—XIII e.n.

În acest caz posedăm, pe de o parte, un număr de trei monede, care aparţin aceleiaşi epoci, iar pe de altă parte ştim precis că ele provin din săpăturile de la Histria. De asemenea, aşa cum vom încerca să arătăm mai departe, ele apar în asociere cu urme arheologice contemporane.

Amănunte cu privire la condiţiile de descoperire pentru cele două monede de la Manuel I Comnen şi care provin din săpăturile vechi lipsesc din informaţiile noastre. Despre cealaltă monedă, descoperită în campania de săpături a anului 1953, se poate preciza că a fost găsită în pămîntul de la suprafaţă, deasupra stratului de dărîmături. Observaţii suplimentare cu prilejul descoperirii nu s-au mai putut face.

Am menţionat că în cursul aceleiaşi campanii şi în acelaşi sector în care s-a găsit această ultimă monedă, au ieşit la iveală şi cîteva fragmente ceramice cu smalţ, descoperite şi ele tot în cuprinsul pămîntului de la suprafaţă, care suprapune stratul de dărîmături. Deosebit de importante ni se par observaţiile cu privire la faptul că două dintre fragmentele ceramice cu smalţ se aflau în preajma unui fel de vatră din lut galben. Mai mult decît atît, în acest punct stratul de dărîmături de la suprafaţă era mai subţire ca de obicei şi lăsa impresia

unei ușoare adîncituri, în formă de groapă, dar despre care nu se poate face nici o presupunere [1].

Printre fragmentele ceramice amintite se înscriu, în primul rînd, un fund de castron cu picior, de formă inelară, puțin adîncit la partea inferioară și care este lucrat dintr-o pastă de culoare roșu-cărămizie. Fața lui superioară, ceea ce era odinioară interiorul vasului, este în parte acoperită cu smalț subțire și fin, de culoare galben-roșiatică (fig. 3).

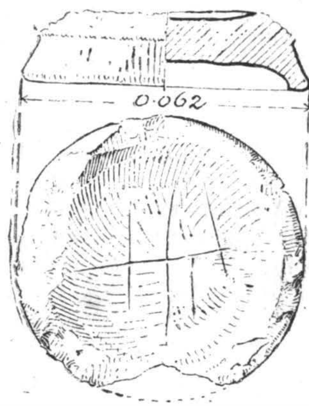

Fig. 3 — Fund de vas bizantin cu smalț, din sec. XII – XIII.

Un al doilea fragment ceramic, probabil tot dintr-un fund de castron asemănător celui dintîi, este lucrat din pastă de culoare cărămiziu închisă și cu un smalț mai puțin compact, de culoare galben-verzuie.

Al treilea și ultimul fragment ceramic cu smalț de la Histria face parte din pereții unui vas lucrat dintr-o pastă cărămizie. Fața lui interioară este complet acoperită cu smalț, de data aceasta ceva mai fin și mai compact decît în cazul primelor două. În plus, aici se întîlnește și o porțiune ornamentată prin tehnica sgraffito, care a dat o rețea de linii, formînd probabil chenarul unei decorațiuni mai mari (fig. 4). Sgrafitarea este realizată prin incizii în angobă, care n-au atins corpul vasului. Suprafața sgrafitată este acoperită de un smalț de culoare verzuie, liniile incizate de un verde închis și maron, iar restul suprafeței de un galben-pal, peste care este aplicată o pată de culoare cafenie. Asemenea ceramică cu smalț nu se descoperă acum pentru prima dată la Histria. Ea este documentată și în săpăturile vechi efectuate în cadrul aceleiași cetăți. În această privință, sîntem în posesia unor indicații scrise deosebit de importante. De exemplu, clasificînd diversele tipuri de ceramică bizantină descoperită la noi, Barbu Slătineanu include în tipul A ceramica cu smalț care provine din săpăturile de la Turnu-Severin și Histria [2] și pe care o atribuie secolelor XI—XII e. n. Descrierea pe care o face același autor acestui tip de ceramică, fără amănunte speciale, corespunde aproape exact cu cea prezentată de noi pentru cele cîteva fragmente descoperite recent la Histria. Printre ele este amintit un fragment ce redă un fel de balaur pe un fond galben și pe care îl datează în secolul al XIII-lea [3]. O tehnică și o descriere asemănătoare se întîlnește la una din

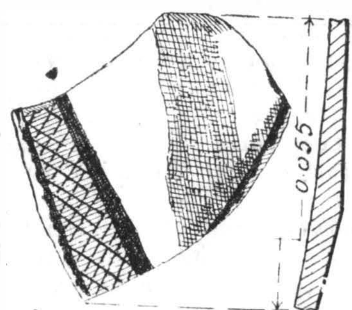

Fig. 4. — Fragment ceramic bizantin cu smalț, din sec. XII-XIII.

---

[1] Informațiile provin de la prof. Gr. Florescu, responsabilul punctului unde s-au făcut aceste descoperiri. Atît despre monede cît și despre ceramica cu smalț, se fac mențiuni în raportul de săpături de la Histria pe 1953, care se află în « S.C.I.V. », nr. 1–2, 1954, p. 87.

[2] B. Slătineanu, Ceramica romînească. București, 1938, p. 36, 39 și 77.

[3] Ibidem, p. 79–82 (note).

categoriile de ceramică cu smalţ de la Turnu-Severin, publicată de A. Bărcăcilă în raportul de săpături al Cetăţii Severinului. Aici este vorba de ceramică cu o bogată ornamentaţie, printre care trebuie să amintim fragmentele smălţuite, cu un fond galben, peste care se aruncă picurări şi pete cafenii şi benzi de linii incizate de culoare verde, ceea ce corespunde cu unul dintre cioburile de la Histria. Acest gen de ceramică a fost descoperit la Cetatea Severinului în stratul de cultură medieval din secolul XII—XIII [1].

Unele analogii se pot face cu ceramica din aşezările de la Enisala[2], Dinogetia şi Cetatea Albă, pe baza cărora s-ar putea stabili o cronologie relativă pentru resturile ceramice histriene. De pildă, în ceramica de la Dinogetia, există unele fragmente de care se pot apropia cele de la Histria, prin tehnica smalţului, uneori şi prin culoarea lui, precum, în parte, şi prin relativa asemănare a formei piciorului de castron. Dar deosebirile care există în ceea ce priveşte fineţea smalţului şi reuşita culorilor lui, mai pregnante la fragmentele de la Histria, ne îndreptăţesc să credem că acestea din urmă sînt mai recente decît cioburile de la Dinogetia[3], ceea ce ar însemna că ele s-ar putea data cel mai de vreme începînd cu a doua jumătate a secolului al XII-lea.

Cu totul alta este poziţia cronologică a ceramicii cu smalţ de la Histria faţă de cea de la Cetatea Albă. Dacă, în ceea ce priveşte tehnica smalţului se poate face vreo apropiere, nu întrevedem nici un fel de asemănare în privinţa formelor, care sînt mult mai evoluate — şi aici mă refer în special la piciorul de castron, mult mai înalt şi cu adîncitura de la partea inferioară mai mare — şi nici în privinţa motivelor ornamentale sau a tehnicii sgrafitării. Inciziile sînt adînci şi mult mai late, ceea ce caracterizează o epocă mai tîrzie[4].

Prin urmare fragmentele de la Histria sînt anterioare uneia din categoriile mai recente de la Cetatea Albă şi, aşa cum arătăm mai sus, sînt posterioare ceramicii cu smalţ de la Dinogetia.

Nu se poate deocamdată stabili în ce raport se află ceramica de la Histria cu cea descoperită la Vadu la circa 10 km sud de cetate (Histria). Sondajul redus care a fost executat aici în anul 1952 a semnalat prezenţa unei aşezări feudale, unde se întîlnesc gropi de bordeie cu material ceramic cu smalţ[5]. Din informaţiile primite de la colectivul care a început săpăturile la Vadu rezultă că s-ar putea vorbi de o contemporaneitate între cele două descoperiri.

Încercarea de a data ceramica cu smalţ de la Histria pe baza acestor analogii se dovedeşte a fi plină de rezultate pozitive, în sensul că indicaţiile obţinute de pe urma acestui studiu ne îndreptăţesc să atribuim asemenea resturi arheologice secolelor XII—XIII, ceea ce corespunde epocii documentate şi de monedele bizantine tîrzii, despre care s-a vorbit mai sus. Se mai poate de asemenea stabili că aceeaşi ceramică de la Histria, ca şi cea de la Turnu-Severin, Enisala, Dinogetia şi Cetatea Albă, este o ceramică de factură bizantină, importată probabil în cea mai mare parte din Orient şi în primul rînd din Bizanţ, cu care regiunea Dobrogei trebuie să fi avut relaţii comerciale, intense. De altfel este epoca în care imperiul

---

[1] A. Bărcăcilă, Cetatea Severinului. «Bul. Com. Mon Ist.», XXX, fasc. 94, 1937, p. 160.

[2] De la Enisala se află în depozitul MNA cîteva fragmente ceramice care sînt foarte asemănătoare cu cele de la Histria, în privinţa smalţului.

[3] « S.C.I.V. », anul IV, 1953, nr. I — II; p. 271. Cele mai recente descoperiri din cadrul aşezării feudale timpurii de la Dinogetia se datează, pe baza monedelor, cel mai de vreme în a doua jumătate a secolului al XII-lea.

[4] B. Slătineanu, op. cit., p. 39 şi 77 (sgrafitarea prin incizii largi şi adînci sînt caracteristice pentru secolele XIV — XV). . . . .

[5] « S.C.I.V. », anul IV, 1953, nr. I—II, p. 146.

bizantin, sub dinastia Comnenilor, continuă să păstreze dominația politică și economică în Paristrion și unde populația valahă pare să fi fost destul de numeroasă. Kinnamos, de la care avem știri în această privință, relatează că împăratul bizantin Manuel I Comnen, cu prilejul expediției împotriva ungurilor, a recrutat din regiunea Pontului Euxin numeroase trupe de valahi[1].

Dacă Histria medievală continuă să existe pînă în secolul al XVII-lea, așa cum reiese din portolanele vremii respective, unde este amintită sub numele de Stravico, printre așezările de pe litoralul Mării Negre[2], rămîne să se verifice în viitor pe teren.

Această scurtă prezentare relevă printre descoperirile de la Histria dovezi de cultură materială din secolele XII—XIII și poate chiar din primele decenii ale secolului al XIV-lea. Prezența unor asemenea urme arheologice din această perioadă pune pentru prima dată la Histria problema existenței unui nou aspect de viață din epoca feudal-timpurie, care, după indicațiile date de săpături, nu are nici o legătură de continuitate, cu viața vechii cetăți, care încetează la începutul secolului al VII-lea.

Numărul redus al acestor urme de viață, precum și faptul că pînă acum nu s-a surprins un strat corespunzător, ca timp, epocii lor, ne îndeamnă să credem că pentru această vreme la Histria nu se poate vorbi decît de o locuire sporadică. Dacă urmele de bordeie, semnalate cu prilejul săpăturilor din campania 1951, în interiorul cetății, datate cu probabilitate la începutul secolului al VII-lea[3] și unele resturi de ziduri tîrzii din preajma incintei celei mari se pot sau nu atribui epocii despre care este vorba, nu se poate deocamdată da un răspuns. Așadar, în ce privește intensitatea de viață, tipul de locuință, precum și alte aspecte din activitatea noilor locuitori ai Histriei, rămîn probleme de care săpăturile viitoare trebuie să țină seamă, și pentru rezolvarea cărora trebuie să aducă date noi și un material mai numeros, care să permită concluzii de ordin general istoric mai ample.

СЛЕДЫ ЖИЗНИ В ИСТРИИ В XII—XIII ВВ.

(КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ)

Раскопки последнего времени в Истрии, преследовавшие в равной мере цель, связанную с каждым этапом развития города, установили, с одной стороны, что жизнь в крепости окончательно замирает в первых десятилетиях VII в. п. э., а, с другой стороны, выявили следы материальной культуры более поздней эпохи. Так, во время экспедиции 1953 г. было обнаружено несколько керамических фрагментов с поливой и византийская монета позднего периода XIII в. или даже начала XIV в. К этим находкам добавляются другие две монеты времен византийского императора Эммануила I Комнена, найденные в Истрии в 1915 г. Технический характер керамики с глазурью и аналогия с керамикой других поселений позволяют говорить, что она современна упомянутым монетам. Эти вещественные памятники материальной

[1] Kinnamos, p. 260 (ed. Bonn) și N. Bănescu, Bizanțul și romanitatea de la Dunărea de jos. București, 1938.

[2] N. Grămadă, La Scizia Minore nelle carte nautiche del Medio Evo, în «Ephemeris Dacoromana», IV, 1930, p. 243.

[3] «S.C.I.V.», I, an. III, 1925, p. 255.

культуры, датируемые XII—XIII вв., устанавливают, что в этот период в Истрии наблюдался новый аспект жизни феодальной эпохи, не имеющий никакой связи со старой жизнью крепости.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — Монета времен византийского императора Эмануила I Комнена.
Рис. 2. — Монета времен византийского императора Андроника I или II.
Рис. 3. — Дно византийского сосуда с глазурью XII—XIII вв.
Рис. 4. — Фрагмент византийской керамики с глазурью XII—XIII.

TRACES DE VIE DES XIIe ET XIIIe SIÈCLES À HISTRIA

(RÉSUMÉ)

Les fouilles effectuées durant les dernières années à Histria, qui ont poursuivi des objectifs en rapport avec chacune des étapes de développement de cette ville, ont établi que la vie de la cité a définitivement cessé au cours des premières dizaines d'années du VIIe siècle de notre ère. D'autre part, elles ont mis à jour des traces de culture matérielle appartenant à une époque beaucoup plus avancée. C'est ainsi que pendant la campagne de 1953 on a découvert quelques tessons de céramique émaillée et une monnaie byzantine tardive, du XIIIe ou même du début du XIVe siècle. À ces pièces s'ajoutent deux monnaies du temps de l'empereur byzantin Manuel Ier Comnène provenant des fouilles effectuées à Histria en 1915. Les caractéristiques d'ordre technique de la céramique émaillée et les analogies établies avec la céramique trouvée dans d'autres stations permettent de supposer une contemporanéité entre ces dernières et les monnaies déjà citées. Ces preuves de l'existence d'une culture matérielle, qui remonte aux XIIe et XIIIe siècles, établissent le fait qu'à Histria, il s'agit, pour cette période, d'un nouvel aspect de vie de l'époque féodale, sans rapport avec la vie de l'ancienne cité.

EXPLICATION DE FIGURES

Fig. 1. — Monnaie datant du temps de l'empereur byzantin Manuel Ier Comnène.
Fig. 2. — Monnaie datant du temps de l'empereur byzantin Andronic Ier ou IIe.
Fig. 3. — Fond de vase émaillé byzantin des XIIe —XIIIe siécles.
Fig. 4. — Tesson céramique byzantin émaillé des XII^c — XIIIe siècles.

STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE
Tomul V, nr. 3—4, 1954

DISCUŢII

ASUPRA PROBLEMEI AŞA-NUMITELOR SCEPTRE DE PIATRĂ DIN R.P.R.

Cu prilejul publicării unei descoperiri similare din Caucazul de nord (U.R.S.S.)

DE
D. BERCIU

Arheologul sovietic A. A. Iessen publică în « Kratkie Soobşceniia», vol. XLVI, 1952, p. 48—53, un interesant studiu intitulat: « Cu privire la problema vechilor relaţii ale Caucazului de nord cu Apusul». Studiul este prilejuit de publicarea unei descoperiri întîmplătoare, făcută în 1928, în dunele de la Terekli Mekteb, în regiunea Grosnensk din stepa Karanogai, în R.S.S.A. Daghestană, spre Marea Caspică (fig. 1). Este vorba de o sculptură în piatră, reprezentînd capul unui animal. Ea a fost găsită la suprafaţa dunelor şi se află în prezent în Muzeul de Stat de Etnografie din Leningrad. În apropiere de această piesă s-a descoperit un vîrf de săgeată de bronz, de tip scitic, care nu are nici o legătură cu obiectul în discuţie. Sculptura amintită este publicată prima dată (p. 51, fig. 10, 1), în fotografie şi desen. Dată fiind importanţa acestei descoperiri pentru problema ce interesează istoria străveche a patriei noastre, reproducem această figurină (fig. 2).

Sculptura este lucrată dintr-o rocă dură, de culoare aproape neagră, cu nuanţe cenuşii-închise, avînd în structura ei grăunţe albe, destul de mari. Analiza petrografică a piesei nu s-a făcut încă, dar pare să fie lucrată din granit, ca şi piesele din ţara noastră. A. A. Iessen face o descriere amănunţită a sculpturii: capul animalului este redat din profil, cu urechile ciulite, cu ochii bulbucaţi, nările umflate, gura închisă, buzele în relief uşor şi delimitate printr-o linie incizată, botul alungit şi fruntea teşită. De la vîrful buzelor porneşte cîte o dungă în relief, urcînd pe bot, printre nări, oprindu-se între ochi. Pe vîrful creştetului, între urechi, se găseşte o adîncitură dreptunghiulară. Toată suprafaţa sculpturii descrise pînă aci este puternic lustruită, pe cînd restul obiectului, care se termină într-o formă conică, avînd deasupra o proeminenţă cilindrică, este sgrunţuros, nelustruit, fiind şi mai subţire. Pe această suprafaţă nelustruită s-au păstrat încă urme de culoare roşie. Lungimea sculpturii este de 13,8 cm, înălţimea de 6 cm şi grosimea de 3 cm.

Cît priveşte funcţiunea acestei piese, Iessen este de părere că o atare piesă a servit « ca un fel de sceptru», partea nelustruită fiind fixată într-un mîner sau la capătul unui băţ. Lipsa găurii de înmănuşare este explicată de A. A. Iessen prin faptul că roca era prea dură şi tehnica perforării pietrei nu era încă larg răspîndită în epoca în care arheologul sovietic datează sculptura de la Terekli Mekteb. De fapt, în epoca apariţiei şi răspîndirii unor atari « sceptre», tehnica

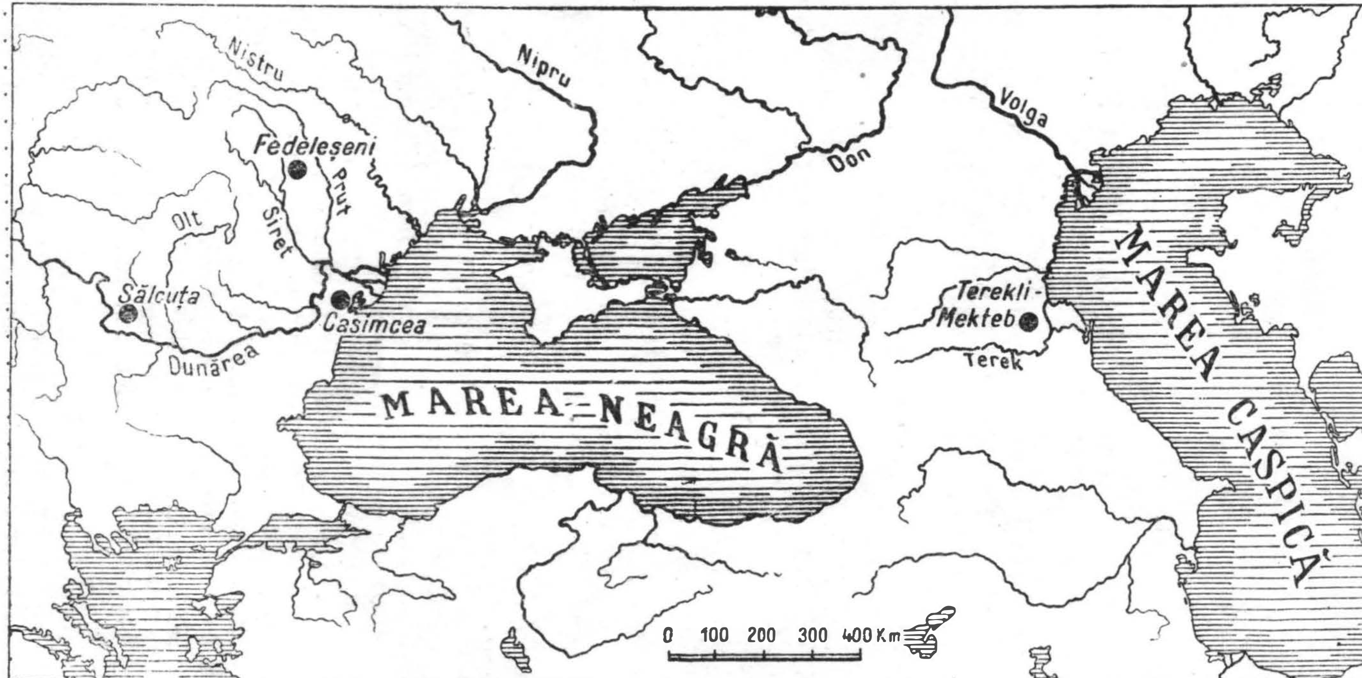

Fig. 1. — Harta răspîndirii « sceptrelor » din R.P.R. și U.R.S.S.

perforării era de mult generalizată, aşa precum o dovedeşte mediul cultural-istoric, în care au fost găsite piesele din ţara noastră.

Ca material comparativ folosit de A. A. Iessen, material care l-a ajutat nu numai să dateze piesa din Caucazul de nord, dar şi să reia problema relaţiilor cu Apusul, a fost cel descoperit mai demult în ţara noastră, şi anume figurina de la Sălcuţa, din Oltenia, şi cea de la Fedeleşeni, din Moldova, ambele lucrate dintr-o rocă asemănătoare celei de la Marea Caspică. Prima s-a descoperit în 1920 şi a doua în 1928. Ele au fost publicate prima oară de I. Andrieşescu, apoi de I. Nestor, şi ulterior de alţi arheologi. A. A. Iessen nu a cunoscut însă « sceptrul » de la Casimcea din Dobrogea.[1]

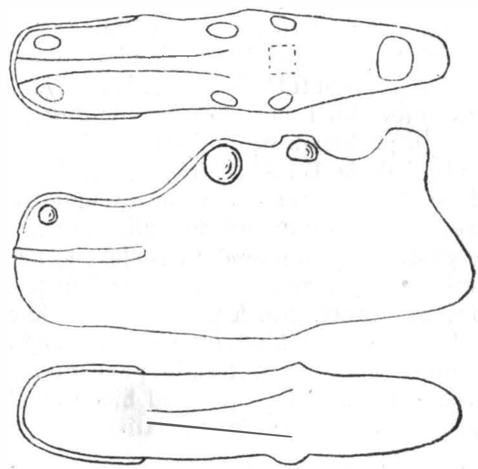

Fig. 2. — Figurina de la Terekli Mekteb (după A. A. Iessen).

Pornind de la constatarea că cele trei sculpturi — cea de la Terekli Mekteb, Sălcuţa şi Fedeleşeni — sînt lucrate din acelaşi material, au o formă asemănătoare, un stil similar şi o funcţiune analogă, Iessen trage concluzia că cele trei piese sînt din aceeaşi vreme. Bazat numai pe informaţiile mai vechi şi mai generale, că figurina de la Sălcuţa a fost descoperită într-o aşezare gumelniţeană şi cea de la Fedeleşeni într-o locuinţă aparţinînd culturii Cucuteni A, arheologul sovietic datează sceptrele în discuţie pe la jumătatea mileniului al III-lea î.e.n.

Multă vreme arheologii romîni şi străini s-au întrebat ce fel de animal reprezintă aceste sculpturi. A. A. Iessen respinge cu dreptate părerea mai veche că ar fi vorba de hipopotami. El respinge de asemenea părerea arheologului sovietic B. A. Bonci-Osmolovski, care a inventariat piesa din Caucaz şi a crezut că ea reproduce un cap de cal. Iessen emite ipoteza că sculpturile de la Sălcuţa, Fedeleşeni şi Terekli Mekteb înfăţişează un cap de mistreţ sau de porc domestic. Ipoteza autorului este înrîurită, desigur, nu numai de unele amănunte stilistice, dar şi de conţinutul complexului cultural Cucuteni-Tripolie, căruia îi atribuie în general cele trei sculpturi. Se ştie că în economia culturii tripoliene porcul domestic şi vînătoarea porcului sălbatic jucau într-adevăr un rol însemnat.

După descoperirea, în anul 1938, a sceptrului de la Casimcea şi publicarea lui de către Dorin Popescu, arheologii romîni au căzut în general de acord a considera atari figurine zoomorfe ca reprezentînd un cap de cal. Evident că unele îndoieli mai pot fi încă formulate. Dungile în relief de pe piesa din Dobrogea ar indica foarte probabil căpăstrul calului. Un atare amănunt, deşi mai restrîns, îl găsim şi la exemplarul din Caucazul de nord.

A. A. Iessen, neavînd la îndemînă date în legătură cu mediul arheologico-cultural, căruia ar fi putut să-i aparţină figurina din nordul Caucazului, nu formulează nici o ipoteză în această privinţă. Fapt cert este însă că pe sculptura de la

[1] Dorin Popescu, La tombe à ocre de Casimcea (Dobrogea). « Dacia. Recherches et découvertes archéologiques en Roumanie », vol. VII—VIII (1937—1940), p. 81—91.

Terekli Mekteb se găsesc urme de vopsea roşie, ca şi pe exemplarul de la Casimcea, care a fost descoperit într-un mormînt, împreună cu alte obiecte. În al doilea rînd, figurina de la Marea Caspică se găseşte, din punct de vedere geografic, în zona mormintelor cu ocru, în curgane din regiunea Caucazului anterior (grupa din bazinul inferior al Volgei-Groznîi-Mozdok)[1], prin care trece şi rîul Terek. Cele mai vechi morminte în curgane din această regiune sînt datate de Iessen între 2100—1700 î.e.n., ele fiind sincronice cu grupa Novosvobodnaia din regiunea Cubanului (anterioare etapei Maikop)[2]. Sceptrul de la Terekli Mekteb poate aparţine complexului mormintelor tumulare cu ocru de la sfîrşitul mileniului al III-lea şi începutul mileniului al II-lea î.e.n., el făcînd probabil parte din inventarul unui mormînt tumular distrus de dune.

În problema originii sculpturilor de pe teritoriul R. P. R. (Sălcuţa şi Fedeleşeni) şi de la Terekli Mekteb, A. A. Iessen, subliniind marea asemănare dintre ele şi lipsa de analogii în alte regiuni, conchide că ele provin din acelaşi centru sau, cel puţin, dintr-un centru în care se reflectă aceleaşi tradiţii culturale. Autorul se gîndeşte la un moment dat chiar la un « atelier» comun, în care s-ar fi prelucrat aceste figurine zoomorfe. Prezenţa în regiuni aşa de îndepărtate a unor atari figurine se explică prin legăturile culturale ce s-au înfăptuit — spune Iessen — « probabil printr-un schimb intertribal cu mai multe faze» şi care sînt documentate acum în mod cu totul incontestabil pentru o perioadă atît de timpurie. Iessen se gîndeşte de asemenea şi la caracterul bilateral al acestor legături, avînd mereu în minte raportul de 2—1 (r. 3—1), statistic numărul sculpturilor găsite pe teritoriul R.P.R. fiind în prezent mai mare.

Publicarea primei sculpturi de acest fel din Caucazul de nord aruncă o lumină cu totul nouă asupra unei probleme, care mai bine de un sfert de secol, a preocupat arheologia romînească, anume problema originii aşa-numitelor sceptre descoperite între 1920—1938 în Romînia. Originea lor răsăriteană nu mai poate fi pusă azi la îndoială. Cercetările din ultimii ani făcute în ţara noastră au adus şi ele unele date preţioase, care pot fi folosite acum în rezolvarea problemei acestor sculpturi. Astfel, săpăturile efectuate în anul 1951 pe Piscul Cornişorului de la Sălcuţa au putut preciza că, sub stratul de sol arabil actual, urmează pînă la adîncimea de 0,50 m—0,75 m, un strat de cultură al cărui conţinut oglindeşte ultima fază de dezvoltare a culturii Sălcuţa, pe care am numit-o Sălcuţa D (IV), în care se găsesc numeroase elemente răsăritene şi care are o dezvoltare sincronică cu marele complex Gumelniţa D şi Gorodsk-Usatovo. Figurina de la Sălcuţa a fost descoperită de I. Andrieşescu în anul 1920 la adîncimea de 0,40 m. După precizările stratigrafice din 1951 rezultă că această piesă aparţine stratului Sălcuţa D. Prin aceasta s-a adus o documentare preţioasă în ceea ce priveşte datarea relativă şi încadrarea cultural-istorică a sceptrului de la Sălcuţa, cît şi a întregii serii de obiecte similare. Deşi asemănarea acestei sculpturi cu exemplarele de la Fedeleşeni şi Terekli Mekteb este mare, totuşi ea se deosebeşte de acestea. Granitul din care este lucrată are o culoare mai închisă, iar grăunţele albe sînt mai mari decît la exemplarul de la Fedeleşeni, unele ajungînd la un diametru de 1 cm. Ea este lustruită puternic pe toată suprafaţa care reprezintă capul de animal, iar în rest este zgrunţuroasă. Cu această parte a fost fixată într-un mîner sau la capătul unui băţ. Pe zona dintre proeminenţa de deasupra, care ajuta la fixare, şi gîtul animalului se disting slabe urme lăsate de sfoara cu care a fost legat. Botul anima-

[1] A. A. Iessen, Contribuţie la cronologia marilor curgane din Cuban. « Sovetskaia Arheologhiia », XII, 1950, p. 175.

[2] Ibidem, p. 192 şi p. 199 (Schema corelaţiilor cronologice).

lului este scurt şi mai drept decît la exemplarul de la Fedeleşeni şi la cel din Caucaz. Buzele sînt redate printr-o linie incizată, fără a mai prezenta vreun relief. Pe o latură, capătul liniei se bifurcă, datorită probabil unei greşeli de execuţie, neavînd deci o altă semnificaţie. Nările animalului sînt puternic umflate, terminîndu-se în proeminenţe înalte. Ochii pot fi identificaţi numai după cele două umflături din regiunea craniului, unde întîlnim şi cea mai mare înălţime. Urechile sînt

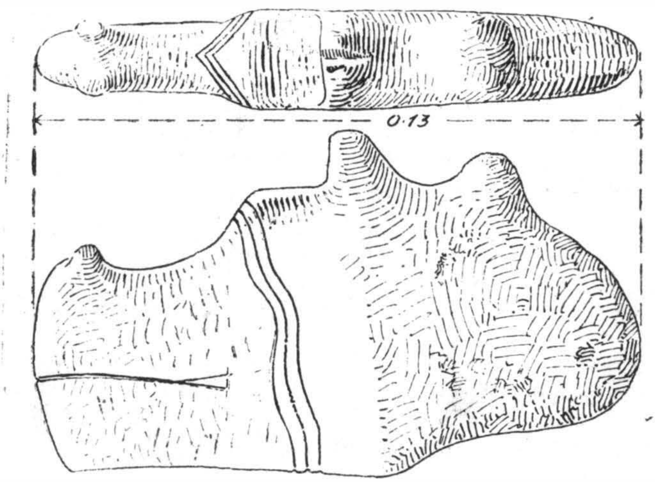

Fig. 3. — Figurina de la Sălcuţa.

ciulite, avînd o înălţime de 1,2 cm, fiind despărţite printr-o tăietură adîncă. De o parte şi de cealaltă a obiectului se găsesc trei linii incizate, paralele şi vălurite, care, pe latura îngustă superioară formează un unghi ascuţit, cu vîrful spre botul animalului. Pare a fi vorba şi aici de reproducerea căpăstrului. Lungimea sculpturii (inclusiv partea de înmănuşare) este de 13 cm, lăţimea de 2,2 cm (în partea de sus) şi 1,2 cm (jos), iar înălţimea de 7,5 cm (în dreptul urechilor) şi de 6 cm (în dreptul ochilor). Figurina este mai plată decît toate celelalte exemplare, ea reprezentînd cea mai pronunţată stilizare. După cercetările de pînă acum, nu s-a putut observa pe suprafaţa sa nici o urmă de culoare roşie (fig. 3).

Figurina de la Fedeleşeni a fost descoperită într-un colţ al dărîmăturilor unei locuinţe Cucuteni A. În prezent sînt însă îndoieli asupra atribuirii ei mediului Cucuteni A, pe care le formulează chiar arheologul care a săpat acolo (I. Nestor). Condiţiile găsirii nu sînt prea clare. Prezenţa sceptrului în locuinţa Cucuteni A ar putea fi o simplă întîmplare. I. Nestor nu exclude posibilitatea asocierii acestei figurine cu mediul Usatovo de la Fedeleşeni. Aici au fost descoperite într-adevăr fragmente ceramice tipice grupei Usatovo, precum şi un vas pictat într-un stil cu totul caracteristic acestei grupe. La o examinare mai atentă am constatat că piesa nici nu prezintă urme de arsură. Ea nu a fost deci în locuinţă în momentul prăbuşirii acesteia prin incendiu.

Sceptrul este lucrat dintr-un granit cu boabe albe mai mărunte decît la acela din care e făcut exemplarul de la Sălcuţa, avînd de asemenea şi o culoare mai deschisă. El a fost lustruit pe toată suprafaţa ce reproduce capul de animal, pe cînd pe porţiunea lăsată pentru fixare este zgrunţuros. Pe o latură a exempla-

rului, această lustruire a dispărut aproape cu totul. Probabil că a zăcut cu această parte pe un pămînt mai umed sau a fost expus la o mai mare umiditate. Aceasta înseamnă că obiectul nu a fost expus în chip egal la acţiunea agenţilor naturii şi că el nu a fost cuprins în întregime în dărîmăturile de chirpici ale locuinţei amintite. Pe zona « gîtuită » dintre reprezentarea capului de animal şi porţiunea destinată înmănuşării, se văd urmele puternice lăsate de sfoară sau

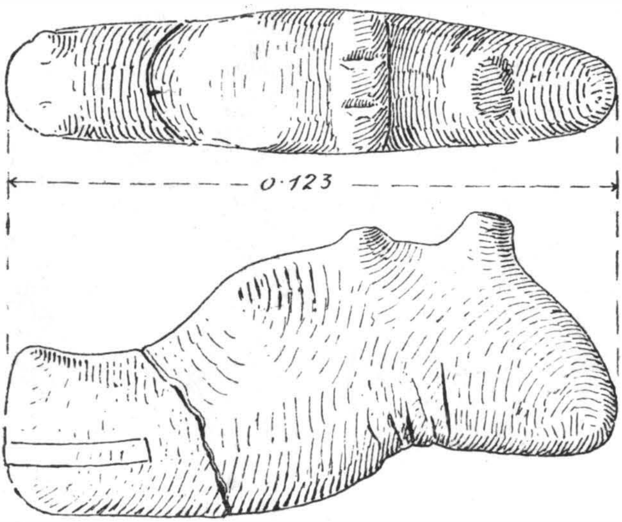

Fig. 4. — Figurina de la Fedeleşeni.

curea, cu ajutorul cărora sculptura era fixată la un mîner sau toiag. Urme de sfoară se observă şi pe proeminenţa din partea superioară, care servea ca un « stîlp », după care se petrecea sfoara sau cureaua. Botul animalului este alungit şi lăţit, iar nările sînt mai puţin umflate decît la exemplarul de la Sălcuţa, şi rotunjite. Ochii sînt indicaţi prin cele două proeminenţe. În regiunea urechilor s-a lăsat o dungă în relief lată de 1 cm şi lungă de 2,8 cm, care a fost crestată de două ori, cele două fragmente de la margini reprezentînd urechile animalului. Buzele sînt despărţite prin două linii incizate şi paralele, care delimitează o uşoară dungă în relief, lată de 5 mm. Botul este rotunjit. Lungimea piesei este de 12,30 cm, înălţimea de 5 cm, şi grosimea de 2,7 cm (în dreptul frunţii), ea fiind mai groasă decît sculptura de la Sălcuţa (fig. 4).

Figurina de la Casimcea se datoreşte unei descoperiri întîmplătoare, ale cărei condiţii au putut fi totuşi reconstituite. Ea făcea parte din inventarul unui mormînt tumular cu ocru roşu, care cuprindea, pe lîngă figurină, trei vîrfuri de suliţă lucrate din silex foarte fin, precum şi trei lame de silex, un răzuitor din acelaşi material şi două topoare de silex şlefuite. Toate aceste obiecte — al căror număr trebuie să fi fost mai mare — inclusiv figurina poartă urme evidente de vopsea roşie (ocru). Inventarul mormîntului cu ocru (în movilă) de la Casimcea oferă analogii cu descoperirile similare din curganele din regiunea Kievului şi din nord-estul Caucazului, iar pe de altă parte el se încadrează în conţinutul etapei Gumelniţa D (= Sălcuţa D).

Figurina de la Casimcea este lucrată din rocă locală, dobrogeană, de culoare albă-gălbuie, sfărîmicioasă, dar uşor de lucrat. A fost lustruită, ca şi celelalte piese, pe suprafaţa ce reproduce capul de animal. Se observă foarte uşor cum a fost delimitată zona conică de înmănuşare, de figurina propriu-zisă (fig. 5). Botul animalului este puternic îngroşat şi nările umflate în chip voit exagerat şi înconjurate cu un cerc în relief.Ochii sînt redaţi în relief. În jurul lor se găseşte o

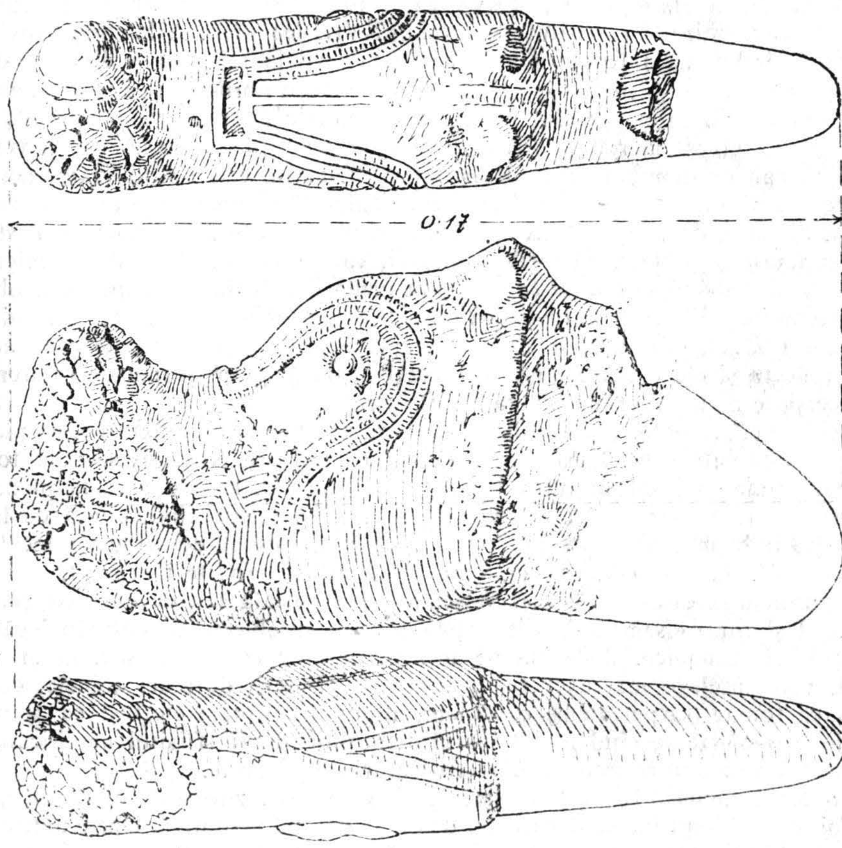

Fig. 5. — Figurina de la Casimcea.

spirală din trei reliefuri delimitate printr-o linie incizată. Aceste ıeliefuri se întîlnesc la baza nasului, pe laturile unui dreptunghi.

Acest decor reprezintă — într-un mod mai convingător decît la celelalte exemplare — căpăstrul. Urechile sînt ciulite şi plastic redate. Pe bărbie se găsesc trei linii, formînd unghiuri ascuţite, care accentuează şi mai mult bărbia animalului. Figurina de la Casimcea este lucrată într-un stil realist. Lungimea ei este de 17 cm, înălţimea de 7,5 cm şi grosimea (maximă) de 3,5 cm.

Ţinînd seama de observaţiile de mai sus, prilejuite în special de noile descoperiri din R.P.R., unde în ultimii ani s-a putut determina un puternic fond cultural-istoric Gorodsk-Usatovo, se poate formula concluzia că sceptrele din ţara noastră fac parte din conţinutul complexelor Gumelniţa D—Sălcuţa D—Cucuteni

D (Gorodsk-Usatovo) din perioada de trecere spre epoca bronzului, ele fiind sincronice cu exemplarul de la Terekli-Mekteb.

Aceasta înseamnă însă că toate aceste figurine — care sînt atît de asemănătoare între ele, nu numai ca stil, dar şi ca dimensiuni şi material — aparţin unui alt nivel al dezvoltării sociale şi economice a triburilor care au trăit pe teritoriul R.P.R. şi în răsăritul Precaucazului, decît cel fixat de A.A. Iessen. În cronologia generală ne aflăm, cel mai de vreme, în pragul mileniului al II-lea î.e.n. şi, în ori ce caz, înainte de sfîrşitul secolului al XVIII-lea î.e.n. Arheologul sovietic, neavînd la îndemînă informaţii asupra pătrunderii la sfîrşitul neoliticului de la noi a grupurilor de păstori nomazi veniţi din stepele nord-pontice şi din bazinul inferior al Volgii, iar pe de altă parte, datînd aceste figurine într-o perioadă mai timpurie, s-a gîndit la relaţii bilaterale, cu direcţii opuse, de la est la vest şi invers, pe calea sistemului de raporturi intertribale. În realitate, difuzarea acestor figurine — atît de străine în mediul neoliticului ţării noastre — are loc într-o singură direcţie, de la răsărit la apus. Ele stau în legătură cu momentul istoric al pătrunderii treptate a păstorilor nomazi, care reprezintă cea dintîi migraţie primitivă bine documentată şi care a avut urmări importante asupra dezvoltării multilaterale a triburilor băştinaşe care au trăit pe teritoriul R.P.R. Pătrunderea aceasta s-a făcut, de sigur, în diferite etape. Figurinele descoperite pînă acum par a reflecta şi ele o atare mişcare succesivă, dacă ţinem seama de diferenţele stilistice şi de materia primă din care sînt lucrate.

Evident că, în privinţa animalului reprezentat de cele patru figurine, nu putem spune în mod categoric că este vorba de capul unui cal. Nouă ni se pare totuşi că ele ar putea reproduce într-adevăr un cap de cal. Pentru aceasta pledează nu numai forma, dar şi fixarea cronologică într-o vreme cînd, odată cu începutul epocii bronzului de la noi, începe să fie cunoscut de triburile locale şi acest animal. La păstori, se ştie, calul juca un rol foarte însemnat.

Figurinele în discuţie au avut o semnificaţie socială sau de cult, ele putînd fi în acelaşi timp « semne de distincţie» socială şi obiecte de cult, în legătură cu credinţele totemice. Judecată pe această linie de încadrare socială şi religioasă, vom înţelege mai uşor funcţiunea întregii serii de atari obiecte, considerate ca totem (şarpe-totem, cal-totem, hipopotam-totem etc.) şi ca sceptre, apărute într-o vreme cînd în interiorul triburilor de la sfîrşitul neoliticului şi începutul bronzului se petreceau restructurări importante.

Cu tot caracterul lor rudimentar, figurinele noastre zoomorfe oferă totuşi un modelaj, care le imprimă şi un caracter de opere de artă primitivă. Unele dintre ele, ca cea de la Casimcea, au trăsături realiste puternice, pe cînd altele (vezi exemplarul de la Sălcuţa) sînt foarte mult stilizate. Tendinţa spre schematism şi convenţionalism a unor atari sculpturi se poate explica prin mentalitatea omului de atunci, pentru care asemenea figurine trebuiau să aibă şi un caracter supranatural.

Reprezentările plastice de care este vorba aici oglindesc deopotrivă concepţiile estetice şi religioase ale societăţii de atunci. De aceea, în studierea lor, va trebui să se aibă în vedere, nu numai etapa de dezvoltare social-economică, dar şi treapta atinsă de dezvoltarea religiei şi în general de formele conştiinţei sociale ale epocii respective.

În felul celor de mai sus, credem că studiul savantului sovietic A.A. Iessen dobîndeşte o şi mai mare valoare pentru rezolvarea problemei discutate aici, iar figurinele descoperite în R.P.R. şi cea de la Terekli Mekteb — care se găseşte la o distanţă de aproximativ 2000 km de Sălcuţa şi la aproximativ 1500 km de Casimcea — se leagă şi mai strîns, şi în chip multilateral.

К ВОПРОСУ ТАК НАЗЫВАЕМЫХ КАМЕННЫХ «СКИПЕТРОВ» В РНР

(КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ)

В «Кратких сообщениях» XLVI, стр. 48—53, А. А. Иессен публикует о находке каменного «скипетра», имеющего форму головы животного, обнаруженного в Терекли Мектебе Грозненской области, Дагестанской АССР. Исходя из этого сообщения, автор возвращается к вопросу подобных же открытий в РНР, а именно к находкам в Сэлкуце — Олтения, в Феделешени — Молдавия и, наконец, в Касимче — Добруджа, обнаруженным в 1938 г. Статуэтку из Сэлкуцы можно отнести к концу культуры Сэлкуца, а статуэтка из Феделешени, вероятно, принадлежит фазе Усатово этого поселения. Что касается «скипетра» из Касимчи, то он был найден в инвентаре погребения с охрой. На основании этих соображений автор относит эти статуэтки к переходному периоду до начала эпохи бронзы, то есть к началу II в. до н. э. Животное, представленное этими статуэтками, было отождествлено с лошадью, появившейся именно к тому времени на территории РНР. Наличие такой же статуэтки на Северном Кавказе указывает на то, что они проникли в страну с Востока, будучи занесены сюда пастушескими племенами к концу неолита.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — Карта распространения «скипетров» из РНР и СССР.
Рис. 2. — Статуэтки из Терекли Мектеба (по А. А. Иессену).
Рис. 3. — Статуэтка из Сэлкуцы.
Рис. 4. — Статуэтка из Феделешени.
Рис. 5. — Статуэтка из Касимчи.

SUR LA QUESTION DES AINSI DITS «SCEPTRES» DE PIERRE DE LA RÉPUBLIQUE POPULAIRE ROUMAINE

(RÉSUMÉ)

Dans « Kratkié Soobchtchéniya», XLVI, pp. 48—53, A. A. Jessen traite d'un «sceptre» de pierre ayant la forme d'une tête d'animal, découvert à Terekli Mekteb, région de Groznensk, dans la R.S.S. Autonome du Daghestan. Partant de cet article, l'Auteur reprend la question des découvertes similaires faites dans la République Populaire Roumaine : à Sălcuţa en Olténie, à Fedeleşeni en Moldavie et, enfin, à Casimcea, en Dobroudja, en 1938. La figurine de Sălcuţa date probablement de la fin de cette culture ; celle de Fedeleşeni appartient probablement à la phase Ousatovo de cette station. En ce qui concerne le « sceptre» de Casimcea, on doit remarquer qu'il fait partie de l'inventaire d'une sépulture à ocre. Ces considérations permettent à l'Auteur de dater ces figurines à la période de transition vers l'âge du bronze, c'est-à-dire vers le début du deuxième millénaire avant notre ère. L'Auteur pense que l'animal représenté par ces figurines est le cheval, dont la présence sur le territoire de ce pays est signalée pour la première fois à cette

même époque. Une figurine semblable, trouvée dans le Caucase du nord, indique que ces figurines ont été apportées de l'est, par les tribus de pasteurs de la fin du néolithique.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — Carte de la répartition des « sceptres» de la République Populaire Roumaine et de l'U.R.S.S.
Fig. 2. — La figurine de Terekli Mekteb (d'après A. A. Jessen).
Fig. 3. — La figurine de Sălcuţa.
Fig. 4. — La figurine de Fedeleşeni.
Fig. 5. — La figurine de Casimcea.

STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE
Tomul V, nr. 3—4, 1954

CU PRIVIRE LA O INSCRIPŢIE HISTRIANĂ, RECENT PUBLICATĂ

DE

D. M. PIPPIDI

O inscripţie greacă publicată în « Raportul preliminar asupra săpăturilor din campania anului 1953 la Histria»[1] prilejuieşte unele nedumiriri şi, prin condiţiile în care a fost editată, se învredniceşte de unele observaţii .

E vorba de un decret fragmentar în cinstea unui arhitect, descoperit în lucrările de dezvelire a zidului-incintă din Valul III, laolaltă cu resturi arhitectonice şi cu alte materiale de construcţie. Deşi obiceiul de a se expune copii ale hotărîrilor Adunării pe zidurile oraşelor nu e atestat în lumea greacă, şi deşi condiţiile de găsire a pietrei exclud posibilitatea ca între aceasta şi zidul la baza căruia a fost aflată să fi existat o legătură altfel decît întîmplătoare, unii membri ai colectivului de săpături au crezut că pot susţine ipoteza după care fragmentul ar constitui dovada participării arhitectului necunoscut la opera de refacere a incintei, la o dată ce rămînea să fie precizată pe baza caracterelor paleografice ale documentului.

Împotriva acestor încheieri s-a obiectat din primul moment că faptul de a fi fost descoperită în preajma unei anumite clădiri nu constituie dovada că inscripţia s-ar referi la zidirea sau la o refacere a clădirii respective. Pentru a îndreptăţi o astfel de inducţie, e necesar, în primul rînd, ca observaţii stratigrafice să nu lase îndoială asupra faptului că inscripţia a fost descoperită *in situ*, iar în al doilea rînd, ca între conţinutul documentului epigrafic şi construcţia cu care e pus în relaţie să existe o conexiune evidentă şi indiscutabilă.

Nici una din aceste condiţii nu e îndeplinită în cazul care ne interesează, şi aceasta a îndemnat pe cei mai mulţi din membrii colectivului să propună, cu prilejul discuţiei raportului, ca încercarea de a folosi fragmentul epigrafic în vederea unor concluzii cronologice privind refacerea incintei să fie părăsită. Cum e uşor de văzut din versiunea încredinţată tiparului, această hotărîre a majorităţii n-a fost respectată, cu îngăduinţa responsabilului din acel moment al şantierului, care, deşi personal pătruns de lipsa de îndreptăţire a ipotezei la care ne referim, n-a găsit necesar să lămurească pe autorii ipotezei că pretenţia de a o face să figureze într-un text iscălit de toţi membrii colectivului venea nu numai împotriva regulilor unei sănătoase metode istorice, dar şi a convingerii celor mai mulţi din presupuşii semnatari ai documentului. Întîmplarea prezintă astfel un aspect organizatoric şi altul ştiinţific, asupra cărora nu va fi inutil să ne oprim, de n-ar fi decît pentru a evita repetarea unor greşeli ce angajează nu numai bunul

[1] « S.C.I.V.», anul V, 1954, nr. 1 — 2, p. 95, nr. 10.

nume al echipei de cercetători de la Histria, dar şi prestigiul instituţiei sub patronajul căreia lucrează.

Ca să începem cu aspectul ştiinţific al problemei, am afirmat mai sus că, pentru a se putea susţine existenţa unei relaţii între decretul în cinstea arhitectului şi zidul-incintă la temelia căruia a fost găsit, era necesar, pe de o parte, ca fragmentul să fi fost descoperit *in situ*, pe de alta, ca legătura postulată să-şi găsească expresia în conţinutul documentului. Despre îndeplinirea celei dintîi condiţii, credem că nu poate fi vorba nici măcar în judecata susţinătorilor ipotezei, de vreme ce inscripţia n-a fost găsită pe zid, nici măcar deasupra nivelului antic al solului, ci în pămîntul răvăşit ce acoperea cele mai de jos rînduri de blocuri din temelii. Aşa fiind, cu egală îndreptăţire s-ar putea pretinde că orice inscripţie descoperită în preajma sau în interiorul unui monument a avut legătură directă cu monumentul respectiv, sau că — ştiută fiind deprinderea histrienilor de a expune decretele onorifice în templul lui Apollo — oriunde aflăm un asemenea document putem face presupunerea că se înălţa sanctuarul Zeului Tămăduitor. Puerilitatea unui asemenea raţionament nu mai are nevoie să fie subliniată, şi aceasta ne permite să ne întrebăm mai degrabă dacă din cuprinsul fragmentului rezultă în vreun chip legătura lui cu locul unde a fost găsit. De data aceasta răspunsul fiind mai puţin lesnicios, cel puţin pentru cititorul nefamiliarizat cu epigrafia greacă, ne luăm îngăduinţa de a supune problema unui examen circumstanţiat.

Înainte de toate, iată însă textul documentului, aşa cum a apărut în raportul citat:

["Εδοξε τῆ]ι βου[λῆι καὶ τῶι δήμωι]
[ἐπιμ]ηνιεύοντ[ος . . . .]
[. .] Λυσιμάχου 'Α[ρισταγόρας?]
[Μ]ονίμου εἶπεν· ἐ[πειδὴ Μένισκ-]
ος 'Ηρακλείδου [Βυζάντιος?]
ἐνδημήσας εἰς τ[ὴν πόλιν ἠρχι-]
τεκτόνησεν ἔτη [πολλὰ καὶ ηὐ-]
δοκίμηκε τήν τε ε[ὐδοξίαν καὶ πε-]
ποίηται εὔτακτον [τὴν ἐπισκευα-]
σίαν ἀμφοτέρων τῶν τ[ειχῶν sive πυλῶν τῆς πόλε-]
[ως· δεδόχθαι] τῆι βου[λῆι καὶ τῶι]
[δήμωι . . . .]

Prima observaţie pe care o prilejuieşte transcrierea fragmentului (ca să nu vorbim de întregirile ce ne vor reţine atenţia mai departe) e că exactitatea ei lasă de dorit. În rîndul 2, ultima literă rămasă (dealtminteri perfect citeaţă) nu e T, ci N. Tot aşa, la începutul rîndului 5, cel dintîi semn conservat nu e O, ci K. În sfîrşit, ceea ce se distinge pe piatră la începutul rîndului 10 nu-i de bună seamă Σ, ci T sau Ξ, pentru că singura urmă păstrată în acest loc al stelei e o bară *orizontală*, cîtă vreme braţele lui Σ n-au putut fi decît înclinate; de altă parte, ultima literă a aceluiaşi rînd fiind T, propunerea de întregire trebuia scrisă: τ[ῶν τειχῶν sive πυλῶν κτλ.].

O a doua remarcă pe care nu ne putem dispensa de a o face, e că editorul ar fi avut de cîştigat, dacă, înainte de a-şi trimite manuscrisul la tipar, şi-ar fi luat răgazul să confrunte regulile ortografiei clasice, aşa cum se citesc în manuale, cu indicaţiile documentelor epigrafice din ultimele veacuri înainte de era

noastră. Ar fi constatat astfel că, în cazul verbelor compuse cu δυσ- sau εὐ-, augmentul uneori precede, alteori urmează adverbul şi că, îndeobşte în greaca comună, verbele începînd cu εὐ- nu-şi lungesc silaba iniţială la aorist şi la perfect [1].

În al treilea rînd (şi cu aceasta ajungem la partea delicată a muncii oricărui cititor de inscripţii), e evident pentru cine examinează cu luare aminte întregirile propuse rîndurilor 7—10 ale fragmentului că, independent de celelalte greşeli comise, editorul n-a respectat regula fundamentală a metodei epigrafice, după care orice încercare de îmbunătăţire a unui text mutilat trebuie să ţină seamă nu numai de limba epocii, dar şi de frazeologia proprie categoriei de documente în care textul se încadrează. Altfel spus, nici o întregire nu poate fi socotită acceptabilă cîtă vreme n-am făcut dovada că termenii figurînd în conjecturile noastre erau folosiţi în locul de provenienţă a documentului, în vremea cînd acesta a fost scris; în al doilea rînd, dacă nu vom fi dovedit deopotrivă că anumite formule sau întorsături de stil făceau parte din modul de redactare obişnuit al documentelor din categoria respectivă.

Practic, aceste exigenţe se socot satisfăcute ori de cîte ori în sprijinul unei propuneri proprii sîntem în măsură să cităm exemplul fie şi al unui singur document în care expresiile sau construcţiile de noi întrebuinţate figurează în chip indiscutabil. Această bază documentară lipseşte însă cu totul conjecturilor din ediţia pe care o discutăm, în ciuda trimiterilor la o serie de inscripţii despre care se afirmă că sînt pomenite «în susţinerea lecturii» propuse. În realitate, nici unul din documentele în chestiune nu prezintă vreo analogie cu inscripţia ce ne interesează, afară de faptul că în toate cazurile e vorba de decrete onorifice. Nici chiar decretul de la Dragomirna în cinstea lui Epicrates al lui Nicoboulos, citat pentru a dovedi că arhitectul din decretul nostru a putut fi originar din Byzanţ (amănunt puţin important din punctul de vedere al economiei textului şi, de altminteri, îndoielnic [2]), nu ne poate ajuta la reconstituirea unui document al cărui formular e diferit, aşa cum în chip vizibil diferite trebuie să fi fost titlurile la recunoaşterea obştească ale respectivilor beneficiari.

În aceste condiţii, nu trebuie să ne mirăm dacă în punctul cel mai important al textului, în rîndurile 7—10, întregirile propuse sînt atît de puţin satisfăcătoare. Ca să dea o aparenţă de justificare ipotezei despre participarea titularului decretului la lucrările de refacere a incintei, editorul a nesocotit nu numai frazeologia uzuală a documentelor de acest fel, dar pînă şi corecţiunea gramaticală şi vocabularul. E evident, bunăoară, că în rîndul 10, între ἀμφοτέρων şi substantivul cu care ἀμφοτέρων se leagă, şi care a căzut în ruptura de la marginea dreaptă a pietrei, o exprimare conformă cu spiritul limbii greceşti cere folosirea articolului. O construcţie: ἀμφοτέρων τ[ειχῶν] ar fi dar incorectă, independent de chestiunea de a şti dacă înţelesul frazei permite sau nu întregirea propusă [3]; pe de altă parte, intercalarea unui τῶν între ἀμφοτέρων şi τειχῶν sporeşte

---

[1] Cu titlu de exemplu, Syll.[3]. 659,5; 689,5; 708,40; 737,5; 738,5;. Cf. B. Bondesson, De sonis et formis titulorum Milesiorum Didymaeorumque. Lund, 1936, p. 182, şi, în general, K. Meisterhans, Grammatik der attischen Inschriften, 3. Aufl. bes. v. E. Schwyzer. Berlin, 1900, p. 169 şi urm.; F. Blass, Grammatik des neutest. Griechischen. 4. Aufl. bes. von A. Debrunner. Göttingen, 1913, p. 40 şi urm.

[2] Un *ethnikon* Βυζάντιος, după patronymul Ἡρακλείδου, dă pentru rîndul 5 o lungime de 22 semne; faţă de lungimea mijlocie a rîndurilor de reconstituire sigură (23—25 litere), mai plauzibilă pare o întregire Καλλατιανός, sau Ἀπολλωνιάτης, sau Ὀλβιοπολίτης.

[3] De o lecţiune π[υλῶν], cum propune în subsidiar editorul, nici nu poate fi vorba: ultima literă a rîndului 10 e sigur T, nu Π.

numărul literelor la 29, soluţie inadmisibilă într-un text a cărui lungime de rînd n-a depăşit, după toate probabilităţile, 25 de semne. Concluzia inevitabilă ar fi trebuit să fie, în aceste condiţii, părăsirea nefericitei lecţiuni τ[ειχῶν], şi e ceea ce s-ar fi întîmplat probabil, dacă această renunţare n-ar fi ruinat ipoteza care se cerea dovedită, vrem să spunem răsplătirea arhitectului pentru servicii în legătură cu întărirea oraşului.

Oricît de supărătoare, dificultăţile de pînă aci nu sînt totuşi cele mai grave, comparate cu încurcătura la care editorul se expune căutînd să introducă faimoasele ziduri într-un context unde n-au ce căuta. După pomenirea incintei, trebuia să urmeze pomenirea reparaţiilor, şi e ceea ce se încearcă să se acrediteze prin întregirea rîndului 9 cu cuvîntul [ἐπισκευα]σίαν, a cărui lungime acopere lacuna şi al cărui înţeles se potriveşte oarecum cu sensul plănuit al frazei. Din nenorocire, lucrurile nu sînt chiar atît de simple, pentru că, aşa cum am semnalat la vreme, începutul rîndului 10 prezintă pe piatră -ΞΙΑΝ (eventual -ΤΙΑΝ), iar nu -ΣΙΑΝ, ceea ce înlătură posibilitatea unei lecturi [ΕΠΙΣ ΚΕΥΑ]ΣΙΑΝ. Atît şi ar fi destul, dar în realitate mai e ceva. Un cuvînt ἐπισκευασία, în limba documentelor epigrafice, nu ştim să fi existat. Substantivul din familia lui ἐπισκευάζω folosit în acest înţeles e ἐπισκευή, singurul întîlnit în locurile cele mai felurite ale lumii greceşti, singurul figurînd în indicii culegerilor de inscripţii[1]. E cazul să adăugăm, pe de altă parte, că, şi dacă termenul ar fi fost de întrebuinţare curentă în inscripţii din Histria sau de aiurea, plauzibilitatea unei citiri [ἐπισκευα]σίαν n-ar fi fost cu nimic sporită, dat fiind că, în epigrafie, îndreptăţirea unei lecţiuni nu se judecă după criteriul simplei corecţiuni formale, ca un exerciţiu de retroversiune, ci din punctul de vedere al formularului uzitat într-o anumită categorie de documente, ceea ce ne obligă nu numai să cunoaştem frazeologia actelor publice în general, dar s-o şi luăm ca îndreptar în propriile noastre conjecturi, ori de cîte ori lucrul e cu putinţă.

Nu aşa s-a procedat în cazul fragmentului histrian pe care-l discutăm, şi e de mirare că editorul, în loc să consulte în această privinţă materialul abundent ce-i stătea la dispoziţie, a preferat să încerce completări de fantezie, nesocotind faptul primordial că — cu excepţia numelui şi a meseriei titularului — decretul nu conţine o singură vorbă care să nu poată fi raportată la un model. Din acest punct de vedere, scurtimea motivării trebuia să-i servească de avertisment, ca şi sărăcia de ştiri în legătură cu o activitate care, dacă ar fi fost în vreun chip legată de nevoile oraşului, s-ar fi învrednicit de mai multe amănunte. În decretul de la Dragomirna în cinstea lui Epicrates asemenea amănunte nu lipsesc, după cum nu lipsesc în decretul pentru Aristagoras, a cărui autoritate e invocată nu ştim pentru care motiv. Fiecare din aceste documente se referă la împrejurări precise, şi onorurile pe care le acordă veneau să răsplătească servicii a căror înşirare conferea respectivelor hotărîri proporţii impunătoare. În fragmentul de care ne ocupăm, întreaga motivare se reduce la cinci rînduri înguste, redactate în stilul vag al decretelor de complezenţă — atît de numeroase în epoca elenistică şi atît de monotone în redactarea lor banală. Dacă titularul se întîmplă să fie străin, nu se uită bunăoară să se sublinieze împrejurarea că zăbava în oraşul care-l sărbătoreşte s-a desfăşurat în condiţii

---

[1] Cf. Syll.³, 204, r. 25 (Eleusis): [μισ]θοῦν τὸμ βασιλέα τ[ὰ] νῦ[ν ἐ]νειργασμ[έ]να . . . εἰς οἰ[κ]οδομίαν το[ῦ] προ[στώιου καὶ ἐπισκευὴν τοῦ ἱ]εροῦ τοῖν Θεοῖν...; 485, r. 65 (Eleusis): ἐπεμελήθη τῆς τε τῶν τειχῶν ἐπισκευῆς; 671 B, r. 10 (Delphi): σώματα εἰς τὰν ἐπισκευὰν τοῦ θεάτρου; O.G.I.S., 483, r. 100 (Pergamon): τῶν δὲ δεομένων ἐπισκευῆς κοινῶ[ν τ]οίχων; I.O.S.P.E., I², 355, r. 23 (Chersones): καὶ τειχέων ἐπισκευ[άν...].

de natură să cinstească deopotrivă cetatea de baştină şi patria de adopţiune. Ca să cităm cîteva exemple, într-un decret din Tenos în cinstea unui rodian se proclamă: τήν τε ἐπιδημίαν καὶ ἀναστροφὴν ἐποιήσατο κα[λῶς] καὶ εὐλαβῶς καὶ ἀξίως τῆς τε ἡ[μετέ]ρας πόλεως καὶ τοῦ δήμ[ου τῶν 'Ρωδί]ων [1]. Tot aşa, în două decrete din Delfi, unul pentru o echipă de pictori trimişi din Pergam:.... ἀποστ]αλέντες ὑπὸ τοῦ [βασιλέως 'Αττάλου . . . τὴν ἐπιδαμί]αν ἐποιήσαντο ἀξίως μὲ[ν τοῦ ἀποστ]είλαντος αὐτοὺς βασιλέ[ως . . .] καὶ τᾶς ἁμετέρας πόλιος, [2] altul pentru un cetăţean atenian: . . . τάν τε παρεπιδαμίαν καὶ τὰν ἀναστροφὰν ἀξίαν πεποίηται τοῦ τε τῶν 'Αθηναίων δά[μ]ου καὶ τᾶς τῶν 'Ελλάνων ἐπὶ τὰ Πύθια συναγωγᾶς . . . [3].

Ideea se întîlneşte deopotrivă în decretul mysian pentru un oarecare Nicandros . . . ὃς παραγενόμενος εἰς τὴν πόλιν ἡμῶν [τήν] τε ἐνδημίαν ποιεῖται καλὴν καὶ εὐσχήμονα καὶ ἀξία[ν τοῦ τε ἡμετέ]ρου δήμου καὶ τῆς ἑαυτοῦ πατρίδος [4] şi, în cuvinte mai apropiate de ale propriului nostru fragment, într-un decret din Chersonesul Tauric, atribuit de Latîşev secolului al II-lea î.e.n.: εὐδοκίμησε [καὶ τάν τε ἐνδαμίαν καὶ τ]ὰν ἀναστροφὰν εὔτ[ακτόν τε καὶ πρέπου]σαν τᾶι τέχναι πεπ[οίηται . .] [5].

Interesant în acest din urmă document e faptul că necunoscutul titular al decretului pare să fi fost un meşteşugar sau un «liber profesionist» de felul medicului din Hypata pomenit într-o hotărîre al cărei text — mai bine păstrat — oferă un exemplu edificator al stilului emfatic folosit în actele oficiale ale cetăţilor greceşti din ultimele veacuri înainte de era noastră: ἐπ[ει]δὴ Γλαῦκος Εὐδώρου 'Υπατα[ι]ος ἀνὴρ κ[α]λῶς κἀγαθὸς ὑπά[ρ]χων ἐνδημήσας εἰς τὴν πόλ[ιν] ἡμῶν καὶ παρεπιδημήσας χ[ρό]νον καὶ πλείονα τήν τε παρεπιδημίαν καὶ ἀναστροφὴν [πε]π[οίητ]αι εὔτακτόν τε καὶ σώφρονα καθ' ὃν τρόπον ἐπέβαλλεν ἀνδρὶ καλῶι καὶ ἀ[γαθῶ]ι ἀξίως τῆ[ς] τε ἡμετέ[ρας] πόλεω[ς] καὶ τῆς 'Υπαταίων [καὶ τῆι] καθ'ἑαυτῶν τέχνηι [6].

În termeni mai cumpătaţi, dar întru nimic mai precişi, un decret din Tomi publicat de Tocilescu şi emendat de Wilhelm reeditează aceleaşi formule, în legătură cu o situaţie asemănătoare cu a arhitectului nostru: [. . παρεπιδημή]σας καὶ πρότερον ἐν τῆι [πόλει ἡμῶν τήν] τε ἀναστροφὴν εὔτακτ[ον καὶ σώφρονα] καὶ ἀξίαν ἀμφοτέρων ἐπ[οιήσατο τῶν πό]λεων . . [7]

Pe baza exemplelor de pînă aici, şi pe care nu credem necesar să le continuăm, socotim că rîndurile 6 şi următoarele din fragmentul pe care-l analizăm trebuie citite:

ἐνδημήσας εἰς τ[ὴν πόλιν ἠρχι-]
τεκτόνησεν ἔτη [πολλὰ καὶ εὐ-]
δοκίμηκε, τήν τε ἐ[νδημίαν πε-]
ποίηται εὔτακτον [καλὴν καὶ ἀ-]
ξίαν ἀμφοτέρων τ[ῶν πόλεων,]
[δεδόχθαι] τῆι βου[λῆι καὶ τῶι δή-]
[μωι ἐπηνῆσθαι κτλ.]

[1] Syll.[3], 658, r. 10 şi urm.
[2] Syll.[3], 682, r. 5 şi urm.
[3] Syll. [3], 734, r. 10 şi urm.
[4] O.G.I.S., 443, r. 5 şi urm.
[5] I.O.S.P.E., I², 348, r. 3 şi urm.
[6] Jardé et Laurent, «B.C.H.», XXVI, 1902, p. 394, reeditat de Ad. Wilhelm, Beiträge zur griechischen Inschriftenkunde. Viena, 1909, p. 146—147.
[7] «A.E.M.O.», XI, 1888, p. 41, nr. 46. Cf. W. Weinberger, «A.E.M.O.«, XII, 1889, p. 127—130 şi Ad. Wilhelm, Beiträge. z. griech. Inschriftenkunde, p. 149.

Şi traduse:

« (întrucît) . . . stabilindu-se în acest oraş, a exercitat ani îndelungaţi meseria de arhitect dobîndind bună faimă, iar şederea printre noi i-a fost rînduită, frumoasă şi vrednică de ambele noastre cetăţi, — Sfatul şi Poporul au hotărît să fie lăudat . . . »

Caracterul banal al documentului rezultă prea limpede, pentru a mai fi nevoie să fie pus în lumină. Raportarea la un anumit moment din dezvoltarea urbanistică a Histriei se dovedeşte imaginară, ca şi răsplătirea pretinselor servicii în legătură cu refacerea zidurilor de apărare. Sarcina pe care ne-am luat-o de a lămuri o problemă obscură, dovedind zădărnicia conjecturilor în care un editor prea sigur de sine înclina să vadă « mai mult decît o simplă ipoteză », n-ar fi însă îndeplinită, dacă, la capătul examenului întreprins, n-am folosi prilejul pentru a trage unele învăţături privind condiţiile lucrului ştiinţific îndeobşte.

Cea dintîi şi cea mai importantă e că ori de cîte ori o descoperire reprezintă rodul muncii unui colectiv, şi este înfăţişată ca atare, opinia majorităţii trebuie să precumpănească asupra opiniilor individuale. Responsabilul de şantier trebuie să asigure aplicarea acestui principiu în orice împrejurare, şi nu e desigur o exagerare dacă afirmăm că în cazul care ne-a reţinut atenţia conducătorul din 1953 al şantierului Histria n-a ştiut să folosească în acest scop autoritatea cu care era investit — şi lunga-i experienţă de cercetător.

Cum însă adevărul n-a fost şi nu poate fi nicicînd o simplă medie statistică, e de la sine înţeles că părerile divergente trebuie să-şi găsească expresie în cadrul unei formulări care, de fiecare dată şi în chipul cel mai lămurit, să precizeze sub a cui răspundere ştiinţifică se fac anumite afirmaţii sau se susţin anumite puncte de vedere.

În sfîrşit (şi e probabil cea mai firească din exigenţele pe care ne luăm libertatea să le formulăm), nu va fi de prisos să amintim că e mai uşor să semeni confuzie decît să faci lumină şi că, în aceste condiţii, nu se pot lua niciodată suficiente precauţii, cînd e vorba să dobîndeşti o cît de modestă fărîmă de adevăr.

В СВЯЗИ С НЕДАВНО ОПУБЛИКОВАННОЙ ИСТРИЙСКОЙ НАДПИСЬЮ

(КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ)

Подвергнув новому исследованию фрагмент декрета, опубликованного в предыдущем выпуске этого же журнала, о котором издатель утверждал, что он был предназначен для вознаграждения архитектора, под наблюдением которого была восстановлена ограда Истрии во второй половине II в. до н. э., автор приходит к заключению, что речь идет об ошибочном чтении банального документа, не упоминающего о какой-либо специфической деятельности вышеупомянутой в декрете личности и не имеющего никакой связи с фортификационными работами крепостных стен.

AU SUJET D'UNE INSCRIPTION D'HISTRIA, RÉCEMMENT PUBLIÉE

(RÉSUMÉ)

L'Auteur reprend l'examen d'un fragment de décret publié dans un fascicule précédent de cette revue (t. V, 1954, fasc. 1—2, p. 95, no. 10). L'éditeur estimait que le décret avait pour but de récompenser les services rendus par un architecte étranger, qui aurait dirigé les travaux de réfection de l'enceinte de la cité d'Histria dans la seconde moitié du IIe siècle avant notre ère. L'Auteur conclut qu'il s'agit de la lecture erronée d'un document banal, où mention n'est faite d'aucune activité spécifique au personnage à qui l'on rend des honneurs, et sans rapport avec les travaux de fortification de la cité.

STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE
Tomul V, nr. 3—4, 1954

ÎN LEGĂTURĂ CU DECRETELE TOMITANE PRIVITOARE LA PAZA ORAŞULUI

DE
IORGU STOIAN

Deşi descoperite şi publicate de mai bine de şaizeci de ani[1], în care timp au fost, aşa cum era de aşteptat pentru un document atît de important, de multe ori reproduse şi copios comentate şi folosite[2], cunoscutele decrete privitoare la paza oraşului Tomis mai oferă, încă şi astăzi, numeroase puncte obscure, a căror interpretare este departe de a fi întrunit adeziunea tuturor cercetătorilor. Aceasta provine, poate, şi din faptul că, nici pînă acum, ele nu au avut parte de o editare cu adevărat ştiinţifică, dar, mai ales, din cauza termenilor însăşi în care sînt redactate, ceea ce face interpretarea şi, în primul rînd, datarea lor destul de dificilă. O examinare mai atentă a originalului, în lumina şi a altor documente asemănătoare, pe drept sau pe nedrept socotite contemporane, ar putea totuşi, dacă nu să rezolve definitiv toate problemele puse de inscripţia de care este vorba, să deschidă, cel puţin, noi perspective pentru lămurirea lor. Este ceea ce vom încerca să facem, în cele ce urmează, măcar pentru unele din aceste probleme.

Mai întîi cîteva rectificări de lectură. În r. 16 şi 35, este de citit βελτ[ε]ίονα respectiv βελτ[ε]ίονας cel puţin ca primă redactare. Căci se prea poate ca ε, ale cărui urme se văd destul de clar, să fi fost, la o eventuală revizie, martelat chiar de lapicid. Ceea ce înseamnă că, deşi neuzitată şi, după ştiinţa noastră,

---

[1] Gr. Tocilescu, « A.E.M.», XIV, 1891, p. 22—26, nr. 50.

[2] R. Cagnat, « Rev. Arch.», XVII, 1891, p. 406—408, nr. 54; Ch. Michel, Recueil d'inscriptions grecques, Paris, 1897—1899, p. 252—253, nr. 334; A. Wilhelm, « A.E.M.», 1897, p. 76—77; idem «G.G.A.», 1898, p. 228; idem, « Wien. S. B. », CCIV, 1932, 4, p. 19 şi urm.; S.I.G. II², 181—184, nr. 529 = S.I.G., II³, p. 394—396, nr. 731; S.G.D.I., nr. 5545; B. N. Grakov, « V.D.I.», 1939, nr. 3, p. 253—255; Th. Reinach, « R.E.G.», IV, 1891, p. 324; J. Weiss, Die Dobrudscha im Altertum. Sarajevo, 1911 p. 31; B. Pick — K. Regling, Die antiken Münzen von Dacien und Moesien. Berlin, 1898—1910, p. 591 (cu nota 2); E. H. Minns, Scythians and Greeks. Cambridge, 1913, p. 464; V. Pîrvan, Zidul cetăţii Tomi. Bucureşti, 1915, p. 12 (426)—14 (428); cf. şi p. 10 (224) cu nota 2; idem, « La pénétration hellénique et hellénistique dans la vallée du Danube ». Bucureşti, 1923, p. 3 (25), cu nota 5; 21 (43) cu nota 5 şi 22 (44); R. Salač, « B.C.H.», 1931, p. 52—53; L. Robert, « B.C.H.», LIX, 1935, p. 504. şi urm.; R. Vulpe, Histoire ancienne de la Dobroudja. Bucureşti, 1938, p. 98—99; M. Rostovtzeff, Social and Economic History of the Hellenistic World. Oxford, 1941, p. 765 şi 766 (cu nota 32 de la p. 1511); Hr. Danov, Ţărmul de vest al Mării Negre în antichitate. Sofia, 1947, p. 81 (în bulgară); T. V. Blavatskaia, « V.D.I.» 1949, nr. 3 p. 42; idem, Oraşele vest-pontice în secolele VII—I î.e.n. (în l.rusă), Moscova, 1952, p. 174, nota 2, 188—189 şi 195—196; etc.

neatestată încă, această diftongare nu era mai puţin în spiritul foneticii greceşti, într-o anumită epocă. De asemenea, este limpede că, în r. 49, patronimicul τοῦ Θεοφίλου trebuie citit în coloana a II-a, iar nu în coloana I-a, cum a făcut Gr. Tocilescu şi, după el, toţi ceilalţi. Avem, în acest caz, Χαιρήμων Εὐκράτου τοῦ Θεοφίλου, iar nu Νουμήνιος Νουμηνίου τοῦ Θεοφίλου.

Dar să trecem la examinarea fondului însuşi al textului. După cum se ştie, sensul general al celor două decrete este clar: este vorba de instituirea, la Tomis, a unei paze, formate din patruzeci de oameni (ἄνδρες ἐπίλεκτοι τεσσαράκοντα) puşi sub comanda a doi comandanţi (ἡγεμόνες), aleşi din toată masa cetăţenilor (ἐκ πάντων τῶν πολειτῶν), în împrejurări dificile pentru cetate (primul decret), şi de cinstirea acestei paze, pentru felul, mai mult decît conştiincios, cu care s-a achitat de această sarcină (πᾶσαν εἰσενεγκάμενοι φιλοπονίαν) (al doilea decret). Din păcate, trebuie să recunoaştem însă că nu tot atît de clare ne apar şi evenimentele concrete, la care se face aluzie, şi, cu atît mai puţin, epoca precisă, în care acestea au avut loc. De aceea nu este de mirare că un acord, în această privinţă, n-a existat şi continuă, orice s-ar spune, să nu existe.

Astfel, ca să începem cu editorul însuşi, ar fi vorba de « instituirea a doi conducători împotriva deselor invazii ale piraţilor carieni — căci aşa citea Gr. Tocilescu în r. 2 (διὰ τὰς τῶν Καρῶν περ[ιτ]τὰς εἰσβ[ολάς]) — care trebuia să aleagă patruzeci de bărbaţi pentru paza porţilor oraşului şi pentru serviciul de patrulare în oraş. Măsura fusese luată, desigur — spune în continuare Gr. Tocilescu — mai puţin împotriva pustiirilor piraţilor înşişi, cît împotriva îngrijorării populaţiei, care, întrecînd măsura permisului, părăsea în masă oraşul. Prin paza permanentă a porţii, trebuia să se preîntîmpine eficace această teamă, şi, pe lîngă aceasta, să se împiedice, de asemenea, fuga mai departe a cetăţenilor ». Iar, în ceea ce priveşte data documentelor, acelaşi cercetător se mulţumeşte să constate vag că « forma literelor se potriveşte cu perioada preromană, după cum arată absenţa numelor romane »[1].

Lectura şi interpretarea lui Gr. Tocilescu sînt acceptate, fără nici o modificare, de René Cagnat[2], Th. Reinach[3] şi Ch. Michel,[4] cu observaţia totuşi că Th. Reinach pune inscripţia tomitană alături de cunoscutele decrete din Olbia, în cinstea lui Protogenes şi a lui Niceratos, fără a se ocupa de data lor, care, pentru decretele din Tomis ar fi — după Ch. Michel — secolul al II-lea î.e.n.

Începînd însă cu Dittenberger[5], dar, de sigur, pe baza lecturii lui Ad. Wilhelm[6], rămasă definitivă[7], potrivit căreia, în rîndul amintit este de citit διὰ τὰς τῶν καιρῶν περι[σ]τάσεις, iar nu διὰ τὰς τῶν Καρῶν περι[ιτ]τὰς εἰσβ[ολάς], aproape toţi cercetătorii care s-au ocupat de această problemă au pus împrejurările din decretele de la Tomis în legătură cu acţiunile întreprinse de Burebista, în preajma anului 50 î.e.n., pentru a supune protectoratului său cetăţile din Pontul Stîng. Această interpretare se bazează, în afară de inscripţiile analoge

---

[1] Gr. Tocilescu, loc. cit.
[2] R. Cagnat, loc. cit.
[3] Th. Reinach, loc. cit.
[4] Ch. Michel, loc. cit.
[5] W. Dittenberger, S.I.G.² şi S.I.G.³, loc. cit.
[6] Ad. Wilhelm, « G.G.A. », loc. cit.
[7] Cu două excepţii totuşi: una, aproape din aceeaşi vreme, cînd Ad. Wilhelm propunea noua lectură, aceea a lui W. Drexler, Woch. Kl. Phil., 1898, 756–758; alta, întîrziată, a lui W. Ormerod, Piracy in the ancient World, 1924, p. 258, nr. 3; cf. L. Robert, « B.C.H. », LIX, 1935, p. 504; a se vedea, şi aici, mai jos.

din Olbia[1], Istria[2], Dionysopolis[3] şi Mesambria[4], mai ales pe un text din Dion Chrysostomos, care, ocupîndu-se de Olbia, cu 150 de ani înainte de vremea sa (sf. sec. I e.n.) — cum spune el însuşi — scrie: « Ea (adică Olbia) a fost încontinuu atacată, adesea chiar cucerită; ultima sa cucerire a avut loc nu cu mai mult de 150 de ani înainte. Căci au pus stăpînire şi pe ea geţii, ca şi pe celelalte cetăţi din Pontul Stîng, pînă la Apollonia »[5].

În ultimul timp însă, s-au exprimat tot mai serioase îndoieli asupra acestei datări şi interpretări, acceptate, fără rezerve, şi de întreaga istoriografie romînă. Începutul l-a făcut, se pare, A. Salač, cu ocazia editării unui nou decret din Odessos[6], e drept, sub o formă încă destul de timidă. « Oraşul Tomis — spune într-adevăr cercetătorul amintit — pare a fi putut rezista atacurilor lui Burebista, dacă data, căreia în general îi este atribuită inscripţia, este exactă »[7].

Cel care s-a pronunţat însă, pentru prima oară, în termeni categorici împotriva datării inscripţiei de care ne ocupăm, în vremea lui Burebista, a fost M. Rostovtzeff, care — aşa cum se exprimă el însuşi — « nu vede nici un motiv de a atribui inscripţia epocii lui Burebista, deoarece numele lui Burebista nu apare în document »[8]. Este drept că, atunci cînd este vorba de a fixa, totuşi, o dată, consideraţiile lui M. Rostovtzeff sînt mult mai vagi; reiese, însă, destul de clar că, pentru el, această dată este, în orice caz, anterioară epocii amintite, dacă nu chiar identică cu aceea atribuită de el inscripţiilor în cinstea lui Aristagoras şi a lui Epicrates, la care adaugă, totuşi ca ceva mai timpurie, inscripţia lui Rhemaxos — adică sfîrşitul secolului al II-lea î.e.n.

În termeni oarecum asemănători, se exprimă şi cunoscuta cercetătoare sovietică, T. V. Blavatskaia, care, după ce arată că, în mod obişnuit, acest decret se atribuie vremii lui Burebista, adaugă: « Absenţa numelui regelui, sau chiar a unei indicaţii precise privitoare la un pericol de război, care ameninţa din partea barbarilor, nu ne permite să fim de acord cu această părere »[9]. În privinţa datei însă, fără a se pronunţa în mod explicit, reiese, din locul în care îşi plasează consideraţiile — de natură social-economică sau militară — în legătură cu inscripţia, că T.V. Blavatskaia rămîne tot la secolul I î.e.n., fără vreo altă precizare[10].

Obiecţia ridicată de M. Rostovtzeff şi de T. V. Blavatskaia — de altfel destul de sumar exprimată — nu ni se pare lipsită de temei. Căci dacă, întradevăr, inscripţia s-ar referi la acţiunile lui Burebista, este, cel puţin, curios ca numele aceluia, pe care cunoscuta inscripţie din Dionysopolis îl numeşte « primul şi cel mai mare dintre regii din Thracia — πρῶτος καὶ μέγιστος τῶν ἐπὶ Θρᾴκης βασιλέων — » să nu apară sub o formă oarecare şi aici, cum apare şi

[1] S.I.G.², p. 512—515, nr. 324 = S.I.G.³ p. 392—394, nr. 730.
[2] « A.E.M.», VI, 1882, p. 36—38, nr. 78 = S.I.G.², p. 515—517 nr. 325 şi S.I.G.³, p. 340—342, nr. 708 (de văzut şi completările lui V. Pîrvan, Arch. Anzeiger, 1915, p. 248 şi urm.)
[3] S.I.G., p 547—550 nr. 342 = S.I.G.³, nr. 762.
[4] G. Seure, « Rev. Arch », II, 1911, p. 423 şi urm.
[5] Dion Chrysostomos, XXXVI, 4: Ἀεὶ μὲν πολεμεῖται, πολλάκις δὲ καὶ ἑάλω, τὴν δὲ τελευταίαν ἅλωσιν οὐ πρὸ πλείων ἢ πεντήκοντα καὶ ἑκατὸν ἐτῶν. εἷλον δὲ καὶ ταύτην Γέται καὶ τὰς ἄλλας τὰς ἐν τοῖς ἀριστεροῖς τοῦ Πόντου πόλεις μέχρι Ἀπολλωνίας.
[6] A. Salač, loc. cit.
[7] Ibidem, p. 53.
[8] M. Rostovtzeff, op. cit., p. 765.
[9] T. V. Blavatskaia, Oraşele vestpontice în secolele VII-I î.e.n., p. 174, nota 2.
[10] Ibidem, p. 188—189 şi 195—196; cf. de aceeaşi, « V.D.I.», 1949, nr. 3, p. 42.

într-o altă inscripţie contemporană, de astădată din Mesambria[1], cînd în situaţi oarecum analoge, numele unui Saitaphernes este menţionat, în mod expres, în tot atît de cunoscuta inscripţie din Olbia[2].

Dar mai sînt şi alte obiecţii, care militează împotriva legării evenimentelor din inscripţia noastră de vreo acţiune a lui Burebista împotriva Tomisului. Lăsăm la o parte faptul că, din textul lui Dion Chrysostomos, nu se poate trage decît concluzia unei probabile, poate chiar sigure supuneri a Tomisului de către Burebista, fără a putea şti dacă această supunere a avut loc prin luptă sau, ca la Dionysopolis, pe cale diplomatică. Dar, chiar în prima ipoteză este greu de admis că, oricît de solide ar fi fost zidurile Tomisului[3] şi oricît de mare nepriceperea geţilor în asedierea cetăţilor, s-ar fi putut face faţă situaţiei cu o « armată » de numai 40 de soldaţi, plus cei doi comandanţi ai lor. De altfel, textul însuşi al inscripţiei arată clar care era rostul acestei — ca să-i spunem pe adevăratul său nume — poliţii[4], anume « de a face ziua de gardă la porţi, iar noaptea să stea de strajă şi să patruleze prin oraş — ἐφημερεύσοντας [ἐ]πὶ τῶν πυλῶν καὶ παρακοιτήσοντας τὰς νύκτας κ[αὶ] ἐφοδεύσοντας τὴν πόλιν »[5]. Aceasta însă — trebuie să o recunoaştem — cadrează prea puţin cu un atac masiv — cum este de presupus că ar fi fost o acţiune a lui Burebista, ci, mai de grabă, cu nişte incursiuni sau, poate, numai pericol de incursiuni, din partea tribuiilor mai mult sau mai puţin vecine. Această stare de nesiguranţă a cetăţilor vest-pontice pare a se întinde însă pe o perioadă destul de lungă şi anume cel puţin de la începutul secolului al II-lea pînă la mijlocul secolului I î.e.n.[6]. Este deci mult mai plauzibil să presupunem că, în inscripţia noastră, este vorba, nu atît de un război propriu-zis, cît de o stare de alarmă, de mai lungă durată, provocată în jurul unei date, care este de căutat, dc lipsa de securitate externă — poate din partea unor triburi în migraţie, poate, mai degrabă, din partea triburilor băştinaşe înşişi —, dar şi internă, după cum pare a sugera destul de limpede textul. Dar, asupra acestui aspect al problemei vom mai reveni.

Deocamdată rămîne a reţine — după părerea noastră — că, din analiza textului nostru şi a altor texte cu care ar putea fi pus în legătură, nu reiese nici un temei serios pentru atribuirea inscripţiei de la Tomis unor evenimente provocate de vreo acţiune a lui Burebista. Mai mult încă — aşa cum vom încerca să arătăm — există motive puternice, de ordin paleografic, care nu îngăduie plasarea documentului nostru într-o epocă aşa de tîrzie.

Ştim desigur că, singură, forma literelor nu este un criteriu tocmai comod de datare a unui document. Cînd însă există o suficientă posibilitate de comparare cu alte documente, precis datate, chiar şi numai felul scrierii ne poate fi de un real folos, în această privinţă. Or, în cazul nostru, avem cel puţin două astfel de documente, ambele de mai multe ori citate. Este vorba de cunoscutele inscripţii — una din Dionysopolis, în cinstea lui Acornion, cealaltă din Mesamqria, în cinstea lui Dionysos Eleuthereus — în care numele lui Burebista apare

---

[1] S.I.G.³, nr. 762, p. 22—24; cf. şi Strabo, VII, 3,11.

[2] S.I.G.³, nr. 495, p. 10 şi 89.

[3] Aşa cum susţine, de pildă, V. Pîrvan, Zidul cetăţii Tomi. Bucureşti, 1915, p. 12 (426).

[4] Cf. Th. Reinach, loc. cit., şi L. Robert, loc. cit., p. 505.

[5] R. 24—26; cf. şi r. 32—33, unde întîlnim aproape aceeaşi exprimare. Pentru termenii tehnici întrebuinţaţi, vezi şi G. Seure, loc. cit.

[6] V. Pîrvan, La pénétration hellénique et hellénistique. Bucureşti, 1923, p. 21 (43 — 22 (44); cf. şi R. Vulpe, op. cit., p. 87 şi urm.

în mod explicit; sînt deci în mod sigur contemporane epocii sale. Mai mult, pentru inscripţia din Dionysopolis se poate avansa o dată şi mai precisă, şi anume între 48, data la care Pompeius, citat de asemenea în inscripţie, este salutat cu titlul de imperator, şi 44 î.e.n., data morţii lui Burebista, înainte de care — după atitudinea redactorului faţă de el — a fost cu siguranţă redactat documentul. Ceea ce nu înseamnă, desigur, că ea nu se referă şi la evenimente ceva mai vechi, aşa cum de altfel reiese clar din însuşi modul de redactare al inscripţiei.

O comparare paleografică însă, fie chiar şi sumară, a acestor două documente cu inscripţia de la Tomis, ne duce în epoci sensibil diferite una de alta. Să dăm numai cîteva exemple: pe cînd inscripţiile de la Dionysopolis şi Mesambria, cu toate micile deosebiri dintre ele, au, întotdeauna, pe Π şi N cu ambele haste verticale egale, iar pe Σ cu barele orizontale perfect paralele, inscripţia de la Tomis prezintă, dimpotrivă, literele amintite, în primul caz, cu hasta din dreapta mai scurtă, în al doilea caz, cu barele sensibil deschise [1]. De asemenea, este demn de remarcat că, în timp ce, în inscripţia în cinstea lui Acornion, *iota adscriptum* nu figurează niciodată, el este mereu prezent în inscripţia tomitană. Aceasta înseamnă însă că, în mod sigur, inscripţia de la Tomis este, ca şi inscripţia de la Olbia în cinstea lui Niceratos, cu care prezintă frapante analogii, mai veche decît cele două inscripţii amintite. Putem chiar — după părerea noastră — preciza: cu cel puţin două generaţii, generaţia intermediară fiind — după scriere — reprezentată în acest caz de inscripţia istriană, în cinstea lui Aristagoras, deşi măcar unele evenimente din ea sînt, după toate probabilităţile, contemporane cu cele înfăţişate în inscripţiile menţionate din Olbia şi Tomis [2].

Aceasta ne duce însă, pentru inscripţia de care ne ocupăm, cel puţin în preajma anului 100 î.e.n., ceea ce — ne grăbim să adăugăm—concordă de altfel nu numai cu observaţia lui Dittenberger însuşi, care nu excludea posibilitatea împingerii caracterelor întrebuinţate pînă la începutul secolului I î.e.n., dar şi cu împrejurările înfăţişate de documentul nostru. Care au putut fi aceste împrejurări am încercat să arătăm, în general, încă mai sus. Revenim acum cu unele precizări.

Ocupîndu-se de situaţia din această regiune, V. Pîrvan ne-a lăsat un tablou cuprinzător şi sugestiv al vicisitudinilor prin care ea a trecut în vremea de care este vorba. « Sarmaţi, celţi, germani, daci, thraci — spune între altele savantul citat — rînd pe rînd învingători şi învinşi, luptînd între ei înşişi şi împotriva grecilor, iar, de la mijlocul secolului al II-lea împotriva romanilor, toţi aceşti barbari, în continuu echilibru instabil, neliniştesc şi pustiesc valea Dunării. Marea este acum plină de piraţi. Geţii şi thracii atacă oraşele greceşti din Pont, iar inscripţiile din Istria, din Tomis, din Callatis, din Dionysopolis, din Mesambria, din Apollonia nu vorbesc, ca şi la Olbia, în tot secolul al III-lea, al II-lea şi I î.e.n. decît de războaie şi invaziuni » [3]. Deşi, după cum se vede, V. Pîrvan pare a socoti, ca de altfel şi M. Rostovtzeff [4] şi L. Robert [5], identică sau aproape

[1] Observaţia lui Dittenberger, S.I.G.², nr. 529, note, cu privire la o pretinsă deosebire între forma lui Π din textul decretelor (v. 1—45) şi aceea din *nominum index* (v. 46—64) nu corespunde pietrii.

[2] Aceasta înseamnă însă că n-au dreptate nici Rostovtzeff (op. cit., p. 766; cf. şi Gnomon, X, p. 6), cînd afirmă că ambele serii sînt scrise exact în acelaşi stil şi reflectă situaţii identice, nici L. Robert, « B.C.H. », LIX, 1935, p. 504, cînd nu face nici o deosebire între ambele grupe de inscripţii.

[3] V. Pîrvan, La pénétration hellénique et hellénistique. Bucureşti, 1923, p. 21 (43) — 22 (44), cu o bogată bibliografie a problemei.

[4] M. Rostovtzeff, loc cit.

[5] L. Robert, loc. cit.

identică situaţia din această regiune pe o perioadă atît de îndelungată — ceea ce, în treacăt fie zis, am admis noi înşine, însă numai provizoriu, mai sus — pentru nici o epocă nu ni se pare mai potrivit termenul de « echilibru instabil», întrebuinţat de învăţatul romîn, ca pentru secolul al II-lea î.e.n. Aceasta pentru că — lăsînd deocamdată la o parte problema popoarelor migratorii — niciodată mai mult ca acum n-au existat, poate, din partea băştinaşilor din această regiune, mai multe încercări, adesea obscure şi în orice caz de scurtă durată, de a crea diverse formaţii politice, ca să nu le spunem statale, pe locul lăsat gol de stăpînirile succesive, mai mult sau mai puţin îndelungate, ale odrysilor mai întîi, ale macedonenilor după aceea, în sfîrşit, ale celţilor de la Tylis. Situaţia apare oarecum schimbată în secolul I î.e.n., cînd, prin acţiunile de cu totul altă amploare întreprinse în numele unor state puternice, deja închegate sau, cel puţin, în curs de închegare, de un Mithridates, Burebista sau de romani, se conturează, dacă nu ieşirea, măcar posibilitatea ieşirii din acest provizorat.

Se înţelege că încercările de care vorbeam mai sus nu puteau să nu vizeze, într-un fel sau altul, şi coloniile greceşti de pe malul mării, care sînt —ca să spunem aşa — într-o permanentă stare de alarmă, reflectată din plin, în documentele locale, de altfel de multe ori aproape singurele izvoare din care cunoaştem aceste încercări.

O astfel de încercare trebuie socotită, de sigur, acţiunea de la începutul secolului al II-lea î.e.n. a unui Zoltes, ca şi replica dată de Rhemaxos, sau, ceva mai tîrziu, a conducătorului acelui încă misterios Ὀλατικὸς πόλεμος [1], ca să nu pomenim deocamdată acţiunile mai puţin strălucite, dar tot atît de semnificative din acest punct de vedere, despre care ne vorbesc inscripţiile amintite, din Istria [2], din Tomis (chiar inscripţia noastră) şi din Callatis [3], după cum vom încerca să arătăm mai departe. Pentru un moment, socotim că nu este lipsit de interes de a sublinia, şi de data aceasta, perfecta analogie pe care aceste acţiuni din lumea thracă şi-o găsesc în lumea scythică, în acţiunile unui Scyluros sau Palacos, în regiunea Chersonesului [4], şi desigur, ale acelui trib anonim despre care ne vorbeşte inscripţia de la Olbia în cinstea lui Niceratos al lui Papias [5], datînd, după noi, tot de la sfîrşitul secolului al II-lea î.e.n.

Revenind deci la inscripţia noastră, socotim că nu greşim dacă o punem în legătură tocmai cu o acţiune de felul celor menţionate mai sus, condusă de vreo reuniune de triburi locale — poate chiar de geţi — care caută, desigur, cu mijloace insuficiente, dacă nu să anexeze, măcar să exploateze colonia grecească de la Tomis. Şi nu este exclus, ba este chiar probabil, ca o situaţie asemănătoare să se reflecte şi în cunoscuta inscripţie de la Istria, în cinstea lui Aristagoras [6], ca şi în tot atît de cunoscuta inscripţie, găsită la Apollonia, dar referindu-se la împrejurări din Callatis, pusă în cinstea Apolloniatului Stratonax al lui Lygdamis [7]. Asemănarea situaţiei descrise în toate aceste trei inscripţii este izbitoare: aceeaşi presiune exercitată de un duşman vag determinat — cel puţin pentru noi, dar, fiind vorba de triburile vecine, subînţeles de cei în cauză

---

1 « A.E.M.», XI, 1887, p. 66—69, nr. 141 = S.I.G³, p.339 şi urm., nr. 707.

2 S.I.G.³, p. 340—342. nr. 708.

3 E. Kalinka, Ant. Denkmäler in Bulgarien, col. 83—86,. nr. 94.

4 S.I.G., p. 517—521, nr. 326 — S.I.G.³, nr. 709; E.H.Minns, Scythians and Greeks. Cambridge, 1913, p. 463; 518 şi urm. şi 647—648.

5 S.I.G.², p. 512—515, nr. 324 — S.I.G. ³, p. 392—394, nr. 730.

6 S.I.G.², p. 515—517, nr. 325 — S.I.G. ³, p. 340—342, nr. 708.

7 E. Kalinka, Ant. Denkmäler in Bulgarien, col. 83—86, nr. 94.

— care nu numai ameninţă cetatea respectivă, ca la Tomis şi Callatis, dar o şi exploatează din plin, ca la Istria; aceleaşi negocieri cu acest duşman, atît la Istria cît şi la Callatis, caie lipsesc — este drept — la Tomis. Aceasta ne-a şi făcut de altfel, pe lîngă argumentul paleografic, să le datăm în aceeaşi epocă.

Înseamnă oare aceasta că ipoteza unei ameninţări împotriva cetăţilor amintite, din partea altor triburi decît cele locale este cu totul exclusă? Desigur, este greu de afirmat acest lucru, dar tot atît de greu, dacă nu mai greu, este de susţinut şi contrariul, fie şi numai pentru faptul că, odată admisă ipoteza, nu este tocmai uşor de precizat care a putut fi apartenenţa etnică a acestor triburi. De altfel trebuie să subliniem că, lăsînd la o parte părerile mai vechi ale unui Tocilescu, care — aşa cum am văzut — vorbea de incursiunile carienilor, sau ale unui Drexler, care vede în text o aluzie la carpi, nu la carieni[1], desigur, pe baza unei alte lecturi, dar tot aşa de greşită ca şi a lui Tocilescu, problema nici n-a mai fost studiată din acest punct de vedere de la Dittenberger încoace. Ne referim, se înţelege, la Tomis în special. Căci pentru regiune, în general, cercetările nu lipsesc. Ne gîndim în primul rînd la discuţiile în legătură cu inscripţia în cinstea lui Aristagoras, purtate — evident — de aceia care o datează la sfîrşitul secolului al II-lea î.e.n., deci în aceeaşi vreme cu data admisă de noi pentru decretele tomitane.

Dar, după cum se ştie, nici în privinţa apartenenţei etnice a « barbarilor », de care este vorba în cunoscuta inscripţie istriană, nu există o părere unanim admisă. Astfel, după Pick[2], invadatorii Istriei ar fi scordiştii celţi, care, întorcîndu-se, la sfîrşitul secolului al II-lea, din Thracia şi Macedonia, de unde fuseseră respinşi de garnizoanele romane, înainte de a ataca Olbia, ar fi săvîrşit şi atacul asupra Istriei, încercînd chiar să se stabilească pe teritoriul ei. Dimpotrivă, C. Patsch[3] socoteşte că « barbarii » amintiţi în decretul lui Aristagoras nu pot fi decît bastarnii, mai întîi aliaţi, apoi adversari ai ultimului rege macedonean, Perseus. Aceştia, sau mai exact o parte din ei, iar nu scordiştii, ar fi atacat, după devastarea Thraciei, Istria şi s-ar fi aşezat în vecinătatea ei. La această părere se raliază şi L. Schmidt[4] şi, mai recent, deşi cu unele rezerve, şi cunoscutul cercetător bulgar, Hr. Danov. « Documentul lui Aristagoras — spune, într-adevăr, acesta din urmă — după forma literelor ne îndreaptă către o epocă mult mai veche. Totuşi, nu îndrăznesc să afirm că conţinutul documentului trebuie legat neapărat de invazia bastarnilor sau de aceea a scordiştilor. În orice caz — adaugă Danov — nu trebuie să uităm că, pe la anul 170 î.e.n., bastarnii erau cel mai puternic şi cel mai războinic popor la nord-vest de cursul inferior al Dunării »[5].

În ceea ce ne priveşte, socotim că este tot ceea ce este îngăduit a se spune în această problemă, nu numai cu privire la Istria, dar la oricare altă cetate grecească din Pontul Stîng, deci şi la Tomis. De aceea, fără a respinge cu totul eventualitatea că în inscripţia de la Tomis ar putea fi vorba de o ameninţare a acesteia din partea unor « barbari » în migıaţie şi, în acest caz, cele mai multe probabilităţi sînt pentru bastarni — ni se pare mult mai plauzibilă presupunerea exprimată de noi, anume că, în inscripţia noastră ne aflăm în faţa unei presiuni

[1] W. Drexler, Woch. kl. Phil., 1898, p. 756—758.
[2] B. Pick, Die antiken Münzen von Dacien und Moesien. Berlin, 1910, I, p. 145.
[3] Carl Patsch, Beiträge zur Völkerkunde von Südosteuropa, 1932, vol. 1, p. 15 şi urm.
[4] L. Schmidt, Geschichte der deutschen Stämme. 1941, p. 90.
[5] Hr. Danov, op. cit., p. 61.

de mai lungă durată a triburilor locale, în condiţiile şi în scopul de care vorbeam mai sus.

Aceasta, în ceea ce priveşte latura externă a « vitregiei vremurilor» prin care trece Tomisul la sfîrşitul secolului al II-lea, după inscripţia analizată. Dar mai este o latură — cea internă — care a scăpat, ca de obicei, cu totul tuturor cercetătorilor burghezi. Nu a scăpat însă cercetătoarei sovietice T. V. Blavatskaia, care, referindu-se la pasajul din inscripţie, privitor la împuternicirea dată celor doi comandanţi aleşi de « a constrînge şi amenda cu cîte zece stateri de argint pe zi pe cei ce nu-şi vor îndeplini obligaţiile» — ἀναγκάζειν καὶ ζημιοῦν ἑκάστης ἡμέρας ἀργυροῖς δέ[κα] καὶ πράσ(σ)ειν τοὺς ἀτακτοῦντας— , cum şi la faptul că din patruzeci de paznici, sînt cinstiţi numai douăzeci şi cinci, scrie: « Inscripţia amintită arată că pătura mijlocie din Tomis slăbise şi se micşorase într-atît la număr, încît suportarea obligaţiilor cetăţeneşti reprezenta mari greutăţi pentru majoritatea cetăţenilor. Lupta cu cei care se eschivau de la îndeplinirea obligaţiilor cetăţeneşti, deşi dusă cu străşnicie, nu garanta o disciplină severă, încît, după doi sau trei ani, din cei patruzeci de aleşi iniţial au rămas numai douăzeci şi cinci de paznici, pe care oraşul îi cinsteşte « pentru ca şi ceilalţi, văzînd recunoştinţa poporului, să devină mai zeloşi pentru apărarea patriei». Conştiincioasa îndeplinire a datoriilor cetăţeneşti în acea vreme — îşi încheie savanta sovietică consideraţiile sale — era, precum se vede, ceva neobişnuit, dacă ea provoca o hotărîre de laudă, atît de precisă, din partea sfatului şi a poporului [1] ».

Observaţiile cercetătoarei sovietice ni se par foarte judicioase. Mai mult, socotim că se poate merge chiar mai departe în această direcţie. Într-adevăr, la o lectură mai atentă este imposibil să nu se remarce că paza instituită era tot atît de mult, dacă nu mai mult, pentru securitatea internă, pe cît era pentru securitatea externă. Ne referim, se înţelege, în special la pasajul citat, în care se arată sarcinile pazei, anume—reamintim — « de a face de gardă la porţi, iar noaptea să stea de strajă şi să patruleze prin oraş». Căci oricum am interpreta aceste sarcini, este greu a nu le pune în legătură măcar cu prevenirea fugii din oraş, despre care se pomeneşte cu îngrijoiare, în altă parte a inscripţiei, ca să nu mai vorbim de « eventuale dezordini», posibile oricînd, în vremuri tulburi ca acelea prin care trecea cetatea.

Este adevărat că în ceea ce priveşte cauzele situaţiei grele în care se afla oraşul, primul decret ne vorbeşte, fie în mod vag, de « vitregia vremurilor» — αἱ τῶν καιρῶν περιστάσεις — , fie ceva mai concret, de « epidemie» — λοιμικὴ περίστασις sau de « slăbiciune» — ἀῤῥωστία. Nu este exclus însă ca prin ultimele expresii să trebuiască a se înţelege nu stări fizice, aşa cum s-a înţeles de obicei, ci stări sociale, ceea ce nu este deloc neobişnuit în limba greacă. Astfel, deja pentru Platon, νόσος « boală» este egal στάσις, nu numai cu sensul de « tulburare sufletească» — ca în Sophistul, 228 A — , ci şi de « tulburare socială» — ca în Protagoras, 322 D. Comparaţia, devenită curînd metaforă, devine curentă în limbajul politico-juridic al grecilor şi se întîlneşte, ca atare, la Xenophon, Demosthenes, Polybius, Diodor, Plutarch etc [2].

O evoluţie asemănătoare a cunoscut şi cuvîntul λοιμός « ciumă», « flagel», sau « boală» în general, şi, se înţelege, şi adjectivul λοιμικός, derivat din el [3].

---

[1] T. V. Blavatskaia, Oraşele vestpontice în secolele VII-I î.e.n., p. 188—189.

[2] Pierre de Labriolle, La réaction païenne. Étude sur la polémique antichrétienne du Ier au VIe siècle. Paris, 1934, p. 22 şi urm.

[3] Referinţe in Liddel-Scott, s. v.

Nimic nu se opune deci la a presupune că şi în cazul nostru, prin λοιμικὴ περίστασις şi ἀρρωστία, autorii decretului au vrut să mascheze dificultăţile interne în care se sbătea cetatea la acea dată.

Că această folosire a dificultăţilor externe, pentru mişcări interne — forme diferite ale luptei de clasă — nu sînt o simplă presupunere, chiar pentru cetăţile noastre vest-pontice, ne-o dovedesc cunoscutele inscripţii istriene dintr-o vreme cu mult mai veche, pe care le-am analizat pe larg cu altă ocazie[1]. Este vorba, după cum s-a înţeles, de inscripţia în cinstea lui Agathocles al lui Antiphilos şi de inscripţia, poate contemporană, pusă pentru un anonim.

Dar însăşi fuga din oraş, mai cu seamă cînd ia proporţii de masă, ca la Tomis, nu este în fapt decît tot o formă a luptei de clasă, a unei părţi a populaţiei, care nu are interesul şi nu vrea să apere o « ordine » de care nu se simte legată. Extrem de semnificativ ni se pare, din acest punct de vedere, un pasaj din inscripţia olbiană în cinstea lui Niceratos al lui Papias — contemporană, cum am arătat, cu inscripţia noastră, în care citim: « În sfîrşit, trecînd cetăţenii în Hylaia, el nu s-a dat în lături, nici în această împrejurare, de a avea grijă de cetate. Căci, socotind că, prin prezenţa sa, gloata va fi mai bine păzită, şi-a luat măsuri de precauţie, prezentîndu-se la faţa locului, cu sclavii şi cu suita cuvenită. Văzînd însă atacul duşmanilor, pe cetăţeni i-a trimis în oraş, el însuşi însă a rămas pe loc, ca să primească atacul acestora; ... ca urmare, duşmanii, temîndu-se că nu vor putea rezista bravurii sale, n-au îndrăznit să-l atace în cîmp deschis, ci, întinzîndu-i o cursă, l-au ucis mişeleşte »[2].

Nu este, desigur, nici locul, nici timpul, de a analiza mai amănunţit acest important pasaj, deşi ar merita-o din plin[3]. Nu putem să nu subliniem însă, cu toată observaţia contrară a editorului inscripţiei — marele savant rus B. Latyschev — urmat, în această privinţă de W. Dittenberger, anume că « este foarte neclar scopul cu care cetăţenii trecuseră din oraş în Hylaia »[4], că acest pasaj nu se poate referi decît la complicaţiile interne, prin care trecea Olbia, în acea vreme, complicaţii la care, de altfel, se face aluzie, în mod expres, la începutul inscripţiei, unde este vorba, după părerea noastră, chiar de Olbia, iar nu de Chersones[5].

---

[1] Ecouri ale luptei de clasă la Istria în a doua jumătate a secolului al III-lea şi prima jumătate a secolului al II-lea î.e.n., în « S.C.I.V.», anul IV, 1953, nr. 3—4, p. 685 şi urm.

[2] S.I.G.³, p. 392—394, nr. 730 nr. 13 şi urm.: [τὸ δὲ τελευταῖον, διαβά]ντων εἰς τὴν Ὑλαίαν τῶν πολειτῶν, οὐδ' ἐν το[ύ]τοις προνοεῖν τῆς [πόλεως ἀπολείφθη. οἰόμενο]ς γάρ τῆς ἑαυτοῦ παρουσίᾳ ** τοὺς ὄχλους εὐφυλακτέ[ρ]ους ἔσεσ[θαι, μετὰ τῶν οἰκετῶν καὶ τῆς καθηκούσης ἀκολουθίας παραγενόμενος αὐτόθι προεφύλασσεν· [ἰδὼν δὲ τῶν πολεμί] ων ἔφοδον *τοὺς μὲν πολείτας ἐξέστειλεν εἰς τὴν πόλιν, αὐτὸς δ' ὑ[π]έμε[ινε τὴν εἰσβολὴν αὐτῶ]ν ἐνδεξόμενος... διὸ καὶ οἱ πολέμιοι, τὸ ἀνυπόστατον αὐτοῦ τῆς ἀρετῆς δείσαν[τες ἐκ μὲν τοῦ φανεροῦ οὐκ ἐθάρρησαν ἐπιβαλεῖν, ἐνδρεύσαντες δὲ αὐτὸν νύκτωρ ἐδο[λο]φόνη[σαν].

[3] Ca de altfel şi alte menţionări de astfel de fugi din oraş (cf., pentru această epocă elenistică tîrzie — şi numai în ţinuturile pontice — în afară de textele menţionate, din Tomis şi Olbia, S.I.G.³, 737 — 743, nr. 495 — Olbia; S.I.G.³, p. 340 — 342, nr. 708 — Istria; Ath. Mitt., X, 317 şi XI, 200—202 — Odessos). De obicei, istoriografia burgheză le atribuie, simplu, fricii de duşman (v. de pildă L. Robert, « B.C.H.», LIX, 1935, p. 504), fără a le pune în nici o legătură cu situaţia internă a cetăţilor respective. Cercetarea acestei situaţii, în fiecare caz în parte, cu referire, mai ales la poziţia de clasă a fugarilor, rămîne o sarcină importantă a istoricilor marxişti.

[4] W. Dittenberger, loc. cit.

[5] Cum crede W. Dittenberger, loc. cit.

Oprim aici observaţiile noastre în legătură cu decretele tomitane privitoare la paza oraşului, la sfîrşitul secolului II î.e.n., deşi mai rămîn în ele o serie de probleme — e drept de amănunt — care ar merita o mai atentă cercetare şi poate, o mai potrivită rezolvare. A spune însă, fie şi numai cîteva cuvinte, pentru fiecare în parte, ar însemna să depăşim cu mult cadrul pe care ni l-am impus de la început, cercetării de faţă. O vom face, poate, cu alt prilej.

ТОМИСКИЕ ДЕКРЕТЫ ОТНОСИТЕЛЬНО ГОРОДСКОЙ ОХРАНЫ

(КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ)

Несмотря на то что известные декреты, касающиеся городской охраны Томиса, были обнаружены и опубликованы более 60 лет назад (AEM, XIV, 1891, стр. 22—26, № 50), а затем широко истолкованы и использованы, многочисленные неясности остались все же еще не разъясненными и их толкование не получило полного признания всех исследователей. Возможно, что это произошло и по той причине, что до настоящего времени их издание не носило подлинно научного характера и не получило должного оформления, что затрудняет их интерпретацию и в первую очередь их датировку. Более внимательное исследование оригинала, в свете других аналогичных документов, справедливо или несправедливо рассматриваемых как современные, может если не полностью разрешить все проблемы, поставленные надписью, о которой идет речь, все же, открыть новые перспективы для их освещения.

В настоящем сообщении автор главным образом пытается пролить свет на два вопроса: датировка документа и тесно связанную с ним проблему событий, к которым он относится.

Как известно, несмотря на то что издатель (Точилеску) Ш. Мишель (RIG, № 334) датирует надпись II в. до н. э., ставя ее как и Точилеску на основании ошибочного чтения в связь с набегами каринских пиратов, позже, начиная с трудов Диттенбергера (SIG², № 529 — SIG³, № 731), но, вероятно, на основании чтения А. Вильгельма (GGA, 1898, стр. 228), оставшегося неоспоримым, согласно которому соответствующий пассаж читается διὰ τὰς τῶν καιρῶν περι(σ)τάσεις, а не διὰ τὰς τῶν Καρῶν περ(ιτ)τὰς εἰσβ̣ολάς], почти все исследователи, пытающиеся осветить эту проблему поставили события, упомянутые в декрете, в связь с выступлениями Буребисты, предпринятыми около 50 г. до н. э. для покорения крепостей в Левом Понте.

За последнее время возникли серьезные сомнения относительно датировки и интерпретации А. Салача (BCH, 1931, стр. 53), а особенно М. Ростовцева (SEHEW, стр. 765 и 766, прим. 32, стр. 1511) и Т. В. Блаватской (Западнопонтийские города в VII—I вв. до н. э. стр. 174, прим. 2, 188—189 и 195—196) на том основании, что имя Буребисты фигурирует в документе. Это обстоятельство является весьма странным, если принять во внимание личность Буребисты.

Автор считает нужным показать и другие противоречия в связи с отнесением событий, упомянутых в надписи, к каким-либо действиям

Буребисты против Томиса. Прежде всего палеография документа не допускает такой поздней датировки, которая с большей вероятностью может быть отнесена по меньшей мере к 100 г. до н. э. Помимо того, сами события не походят на массивное наступление со стороны Буребисты, а больше на угрозу со стороны одного из кочующих племен, по всей вероятности, речь идет о бастарнах; еще более правдоподобным является предположение, что разбираемая надпись указывает на более длительный период нападений со стороны местных племен.

Все вышеупомянутое имеет отношение к внешним событиям. По всей вероятности, существует и внутренний аспект проблемы, которому никем не было уделено внимания до настоящего времени, за исключением Т. В. Блаватской, задевшей вопрос об отсутствии воодушевления некоторых слоев населения Томиса в связи с выполнением гражданских обязанностей. Можно почти с уверенностью утверждать, что затруднения внешнего характера в крепости сочетаются с внутренними брожениями λοιμικὴ περίστασις, под которыми надо понимать не физическую болезнь, а, несомненно, согласно концепции господствующего класса, социальную «болезнь», иначе говоря восстание, помимо массового бегства из города, специально упомянутого в надписи.

AU SUJET DES DÉCRETS DE TOMIS CONCERNANT LA GARDE DE LA VILLE

(RÉSUMÉ)

Bien que découverts et publiés il y a plus de soixante ans (AEM, XIV, 1891, pp. 22—26, n° 50), puis copieusement commentés et utilisés, les décrets bien connus concernant la garde de la ville de Tomis présentent, encore de nos jours, de nombreux points obscurs, car ils sont loin d'avoir mis tous leurs interprètes d'accord. L'explication réside peut-être dans le fait qu'ils n'ont pas été édités jusqu'à présent d'une manière satisfaisante, mais surtout dans la rédaction même des termes, qui rend leur interprétation et surtout l'établissement de leur date difficiles. Cependant, un examen plus attentif du texte original, appuyé par d'autres documents similaires, à tort ou à raison considérés contemporains, pourrait, sinon résoudre d'une manière définitive tous les problèmes posés par l'inscription dont il est question, au moins ouvrir des perspectives nouvelles permettant de les élucider. C'est ce qui est tenté dans cette Note, poursuivant surtout deux problèmes: la date du document et le problème qui est étroitement apparenté, celui des événements auxquels il se rapporte.

En ce qui concerne la date, on sait qu'initialement, Ch. Michel (RIG, n° 334), cherchant à préciser les données fournies par Tocilescu, estime que l'inscription date du IIe siècle avant notre ère et tout comme Tocilescu, par suite d'une lecture erronée, établit un rapport avec les incursions des pirates cariens. Ultérieurement, à commencer par Dittenberger (SIG², n° 529 — SIG³, n° 731) mais se basant sûrement sur la lecture de Ad. Wilhelm (GGA, 1898, p. 228) demeurée définitive, selon laquelle le passage en question doit être lu διὰ τὰς τῶν καιρῶν περ[ισ]τάσεις, non pas διὰ τὰς τῶν Καρῶν περι[τ]τάς εἰσβ[ολάς], presque tous les érudits qui ont étudié ce problème ont mis les circonstances dont il s'agit dans les documents de Tomis, en rapport avec les faits d'armes

entrepris par Burébista vers l'an 50 avant notre ère, en vue de soumettre les cités du Pont Gauche.

Cependant, les derniers temps, de sérieux doutes ont été émis au sujet de la détermination de la date et de la validité de l'interprétation citée par A. Salač (BCH, 1931, p. 53) et surtout par M. Rostovtzeff (SEHEW, pp. 765 et 766 avec la note 3 qui se trouve à la page 1511) et par T. V. Blavatskaïa (Les cités du Pont Gauche du VIIe au Ier siècle avant notre ère, p. 174, note 2, p. 188 — 189 et 195—196). Et la raison, sans doute juste, en est que le nom de Burébista ne se trouve pas mentionné par le document, ce qui semble au moins curieux, vu la personnalité de ce dernier.

L'Auteur considère qu'il y a aussi d'autres objections à l'établissement des rapports entre l'inscription qui fait l'objet de cette Note et les actions entreprises par Burébista contre la cité de Tomis.

D'abord, l'étude paléographique du document n'autorise pas une date aussi tardive, mais plutôt aux environs de l'an 100 avant notre ère. Ensuite, les circonstances mêmes qui y sont mentionnées ne s'accordent pas avec une attaque massive, comme aurait pu l'être celle de Burébista, mais plutôt avec la menace de certaines tribus en migration et, dans ce cas, selon toutes probabilités, il s'agirait des Bastarnes. Cependant, l'hypothèse d'une pression de longue durée exercée par les tribus locales, paraît beaucoup plus plausible.

Ces remarques se rapportent aux circonstances extérieures. Mais le problème a également un aspect intérieur, aspect totalement négligé à ce jour, excepté une simple allusion au manque d'enthousiasme de certaines couches sociales de Tomis pour les obligations civiques, due au savant soviétique T. V. Blavatskaïa.

Mais il est presque certain qu'ainsi qu'il est arrivé à maintes reprises au cours de l'histoire, les difficultés d'ordre extérieur de la cité allaient de pair avec les difficultés intérieures. Par λοιμικὴ περίστασις il faut donc entendre non pas une maladie physique, mais à coup sûr, suivant la conception de la classe dominante, une « maladie » sociale, autrement dit une révolte, pour ne plus rappeler la fuite en masse de la ville, expressément mentionnée dans l'inscription.

STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE
Tomul V, nr. 3—4, 1954

REZULTATELE ULTIMELOR CERCETĂRI ALE ARHEOLOGILOR SOVIETICI CU PRIVIRE LA AŞEZĂRILE DE TIP ROMEN-BORŞEVO ŞI IMPORTANŢA LOR PENTRU ARHEOLOGIA R.P.R.

DE
M. PETRESCU-DÎMBOVIŢA

Arheologii sovietici au adus în ultima vreme o serie de precizări relativ la aşezările culturii slavo-ruse de pe malul stîng al Niprului. În urma cercetărilor făcute în această regiune, ei au reuşit să deosebească trei grupe mari cronologice de aşezări. Din prima fac parte aşezările de tip Romen-Borşevo din secolele VIII—X, din a doua aşezările cu straturi de cultură de tip Romen-Borşevo din secolele VIII—X şi din perioada marilor cneji din secolele X—XIII şi, în sfîrşit, din a treia, aşezările numai din perioada marilor cneji din secolele X-XIII.

În lucrarea de faţă ne vom opri atenţia asupra aşezărilor de tip Romen-Borşevo, arătînd la început care este stadiul actual al cercetărilor din U.R.S.S. cu privire la acest grup. Pentru aceasta ne vom sprijini în special pe două lucrări ale arheologului sovietic I. I. Leapuşkin, publicate în « Sovetskaia Arheologhiia », dintre care una mai veche, din 1947 cu titlul « Despre datarea horodiştilor culturii Romen-Borşevo » [1] şi alta mai nouă, din 1952, intitulată « Aşezările slave timpurii de pe malul stîng al Niprului în regiunea de silvostepă » [2].

În partea a doua a lucrării vom încerca să arătăm ce importanţă prezintă aceste rezultate ale arheologilor sovietici cu privire la grupul Romen-Borşevo pentru arheologia R.P.R., în special din Moldova.

★

Cultura Romen-Borşevo a fost denumită astfel după numele a două grupe de horodişti înrudite, din regiunea de silvostepă dintre Nipru şi Don, dintre care cele din grupul Romen se află pe malul stîng al Niprului, iar cele din grupul Borşevo în regiunea Voronej.

Aşezările culturii Romen-Borşevo au fost cunoscute în această regiune încă din secolul al XIX-lea, fără însă ca să se poată ajunge la determinări cronologice şi la precizări relativ la aspectul exterior şi la structura internă şi formele de viaţă din cuprinsul acestor aşezări. De abia prin săpăturile şi cercetările lui N. E. Makarenko din horodiştea de la Monastirişce şi din alte horodişti din raionul Romen, din 1901, 1906, 1910, 1912, 1915, 1922 şi 1924, s-au adus primele

---

[1] I. I. Leapuşkin, O datirovke gorodişti romensko-borşevskoi kulturî. « Sovetskaia Arheologhiia», 1947, IX, p. 121 şi urm.

[2] Idem, Ranneslaveanskie poseleniia dneprovskovo lesostepnogo levoberejia. « Sovetskaia Arheologhiia», 1952, XVI, p. 7 şi urm.

precizări relativ la aspectul exterior şi la structura internă şi formele de viaţă din cuprinsul aşezărilor de tip Romen. Deşi săpăturile de la Monastirişce nu au fost prea metodice, totuşi pînă în prezent ele pot fi considerate ca cele mai importante din grupul Romen. Acolo, în afară de resturile de locuire aparţinînd grupului Romen, s-au mai găsit şi altele, din epoca bronzului şi din vremea sciţilor, precum şi din perioada marilor cneji, din secolele X-XII. In afară de aceasta, deşi N. E. Makarenko a întreprins numeroase cercetări cu privire la grupul Romen, totuşi el nu a întocmit nici o lucrare de sinteză. Din revizuirea arhivei private a lui N. E. Makarenko, I. I. Leapuşkin a constatat că N. E. Makarenko a fost foarte prudent în ceea ce priveşte cronologia şi problema etnică a grupului Romen, menţinîndu-se în domeniul presupunerilor şi ipotezelor. Astfel, relativ la cronologia grupului Romen, N. E. Makarenko nu a adus nici o precizare pentru limita superioară, deşi avea unele indicii, iar limita inferioară a coborît-o pe nedrept pînă în vremea orînduirii comunei primitive. De asemenea N. E. Makarenko nu a rezolvat problema nici din punct de vedere etnic. Cu toate acestea, el a adus o contribuţie importantă la cunoaşterea grupului Romen şi pe baza cercetărilor de la Voronej a tras concluzii juste relativ la apropierea dintre culturile Romen şi Borşevo.

În ceea ce priveşte grupul Borşevo, s-au făcut săpături în 1905 de A. A. Spiţîn în horodiştea Bolşoe Borşevo şi la curganul cu morminte din împrejurimile oraşului Voronej. Cercetările au fost apoi continuate în 1928 şi 1929 de către P. P. Efimenko, care, pe bază de monede arabe, podoabe de metal şi ceramică, a datat descoperirile făcute acolo în secolele IX—X şi le-a pus în legătură cu slavii.

O altă fază importantă în istoricul cercetărilor cu privire la grupul Romen-Borşevo începe în 1938, odată cu organizarea expediţiei de pe malul stîng al Niprului de către Institutul de istoria culturii materiale al Academiei de ştiinţe din U.R.S.S. (Leningrad), împreună cu Institutul de arheologie al Academiei de ştiinţe al R.S.S. Ucrainene. Cu prilejul cercetărilor întreprinse de această expediţie în 1938—1940 şi 1945—1948 pe malurile afluenţilor principali ai Niprului şi pe cursul superior al Doneţului, s-au descoperit mai multe zeci de aşezări slave timpurii de tip Romen-Borşevo. În urma acestor descoperiri s-au obţinut rezultate mai concludente relativ la răspîndirea, stratigrafia, aspectul exterior şi structura internă şi formele de viaţă din cuprinsul aşezărilor, cronologia şi determinarea etnică a aşezărilor din grupul Romen-Borşevo. Toate aceste rezultate au fost prezentate de către cercetătorul sovietic I. I. Leapuşkin în cele două studii amintite, care, pînă în prezent, sînt cele mai importante cu privire la acest grup.

În afară de aceste cercetări, s-au mai întreprins recunoaşteri în 1949 şi 1950 de către Universitatea de stat din Voronej[1].

În ceea ce priveşte răspîndirea grupului Romen-Borşevo, prin cercetările recente s-au precizat limitele de sud, est şi vest ale răspîndirii celor peste şaizeci de aşezări din regiunea de pe malul stîng al Niprului. De asemenea, relativ la limita de nord a acestor aşezări, s-a constatat cà ele depăşesc rîul Desna.

După părerile lui I. I. Leapuşkin, în această regiune de silvostepă de pe malul stîng al Niprului se întîlneşte un grup neînsemnat de aşezări de mai tîrziu, care este în legătură cu un complex mai mare de aşezări din regiunea

---

[1] A. N. Moskalenko, Arhanghelskoe (Golîşevskoe) gorodişce. «Kratkie Soobşcenia», 1952, XLVIII, p. 103.

de la limita dintre silvostepă şi păduri. De altfel, în regiunea de silvostepă s-au găsit asemenea aşezări numai lîngă păduri, pe locurile dominante din apropierea apelor sau pe porţiuni mici de dîmburi naturale de pe văile rîurilor, şi în locurile joase şi inaccesibile de baltă. În aceste locuri, de obicei aşezările sînt grupate cîte 2-4 la distanţe care variază între 3-5 km.

Cercetările recente de pe teren, precum şi reanalizarea unor materiale arheologice descoperite mai demult l-au determinat pe I. I. Leapuşkin să susţină că trăsăturile caracteristice ale aşezărilor Romen-Borşevo se reîntîlnesc şi în alte regiuni ale U.R.S.S., nu numai în aceea de pe malul stîng al Niprului, aşa cum a presupus mai demult N. E. Makarenko şi a susţinut mai recent P. N. Treteakov.

Astfel, spre nord, cu mult dincolo de teritoriul cercetat, s-au identificat asemenea resturi pe cursul superior al Niprului, în cimitirul de la Gnezdovo de lîngă Smolensk, în horodiştea de la Diakovo de lîngă Moscova şi în alte locuri din sudul Bielorusiei.

De asemenea s-au semnalat alte resturi şi pe malul drept al Niprului, spre vest şi sud-vest de această regiune, ca de exemplu pe dealul Kiselevka din Kiev, în împrejurimile satului Raiki (regiunea Jitomir, raion Berdicev), lîngă satul Plisoţkoe la sud-vest de Kiev şi chiar mai departe, în bazinul cursului superior al Nistrului, lîngă Bila, Balamutivka, Babin etc. În afară de acestea, din lipsă de informaţii mai ample, nu ştim deocamdată dacă pot fi puse în legătură cu acest grup şi unele din resturile de locuire din nivelul inferior din horodiştea de la Echimăuţi (raionul Rezina) de pe malul drept al Nistrului[1], precum şi din aşezările de la Cobusca Veche şi Gîrbova din R.S.S. Moldovenească, unde s-a găsit o ceramică grosolană [2].

După I.I. Leapuşkin, aşezările descoperite în aceste locuri prezintă aceleaşi trăsături arhaice ca şi aşezările grupului Romen-Borşevo şi, deşi sînt unele trăsături regionale, aspectul general este totuşi uniform, după cum ne-o dovedesc ceramica, uneltele de os şi locuinţele în formă de semibordeie.

În general, aşezările din afara regiunii de pe stînga Niprului sînt mai puţin cunoscute şi insuficient studiate. Aşa se explică atenţia deosebită acordată de I. I. Leapuşkin acestor descoperiri. După cercetătorul sovietic, răspîndirea teritorială a grupului Romen-Borşevo este încă o problemă complicată. Din acest motiv el afirmă că « orice pas nou în această direcţie trebuie să ne atragă atenţia, după cum nu trebuie uitat nici ceea ce s-a făcut în trecut». De asemenea el presupune că prin cercetările viitoare din aceste regiuni se vor înmulţi descoperirile aparţinînd acestui grup, dovedindu-se prin aceasta că unitatea slavilor răsăriteni, bine cunoscută în secolele X—XIII, s-a constituit înainte de formarea statului kievean.

În ceea ce priveşte aspectul exterior al aşezărilor din grupul Romen-Borşevo, s-au deosebit două tipuri de aşezări: horodişti (aşezări întărite cu valuri şi şanţuri) şi silişti (sate deschise, mult mai mari ca întindere şi dependente de horodişti).

În unele cazuri, populaţia grupului Romen-Borşevo a folosit aşezările întărite din epoca scitică, construind întărituri complimentare, iar alte ori s-a instalat în preajma acestor aşezări.

---

[1] De exemplu, ceramica lucrată la roata primitivă din stratul inferior de la Echimăuţi, care după forme, decor şi factură a fost datată în secolele VIII—IX: G. B. Fedorov, Gorodişce Ekimăuţî. « Kratkie Soobşceniia», 1953, L, p. 110.

[2] G. B. Fedorov, Tiverţî, « V. D. I.», 2 (40), 1952, p. 251 şi urm.

În afară de aceasta, din cercetările făcute pînă acum rezultă că populația grupului Romen-Borșevo a avut așezări durabile în regiunea din stînga Niprului, deosebite de acelea anterioare de pe același teritoriu din prima jumătate a mileniului I.e.n.

Pe lîngă aspectul exterior al așezărilor, căruia în general, i s-a dat atenție mai mare, I.I. Leapușkin a încercat, în măsura posibilului, să lămurească și structura internă și formele de viață din cuprinsul așezărilor grupului Romen din regiunea Niprului, bazîndu-se în special pe rezultatele săpăturilor mai mari de la Monastirișce și ale sondajelor de la Opoșnia. Cu acest prilej s-au adus o serie de precizări relativ la stratigrafia, caracterul construcțiilor, inventarul de uz casnic și oasele de animale din aceste așezări.

Astfel, din punct de vedere stratigrafic, s-a constatat că numai foarte rar există așezări ale grupului Romen-Borșevo cu un singur strat de cultură, ca de exemplu la Opoșnia, unde s-au făcut doar sondaje. În celelalte cazuri locuirea a fost mai îndelungată, începînd uneori din vremea orînduirii comunei primitive, în special din epoca sciților și continuîndu-se pînă în secolele X—XIII. Stratul de cultură din așezările grupului Romen, gros pînă la 1 m, este de culoare închisă și conține cenușă, cărbune, bucăți de lut ars, fragmente ceramice, obiecte de os, metal și lut, precum și oase de animale și de pești.

În ceea ce privește caracterul construcțiilor, s-a precizat că locuințele sînt semibordeie de formă rectangulară, cu laturile de 3m × 4m sau 4m × 5m și cu adîncimea maximă de 0,50 m — 1 m față de suprafața actuală a solului. De asemenea, s-a mai constatat că orientarea acestor locuințe este de obicei nord-est—sud-vest. În afară de acestea s-a mai observat că în așezările cu un singur strat, acestor locuințe le corespund la suprafața solului gropi adînci de 0,50 m — 0,60 m sau pete de culoare vie a stratului vegetal, în cazul în care s-au năruit aceste gropi.

În interiorul acestor locuințe s-au găsit uneori găuri de pari pe lîngă pereți, în mijloc și în colțuri, precum și bucăți de lipitură de la pereți. Pe baza acestor resturi, s-a presupus că uneori pereții de împletituri au fost fățuiți și că acoperișul era în două pante, într-o singură pantă sau chiar în două pante și orizontale.

De asemenea, tot în interiorul locuințelor s-au mai găsit cuptoare pentru încălzit și copt, de formă cubică sau semisferică și așezate de obicei în unghere, prispe, probabil pentru șezut și culcat, precum și gropi, lîngă cuptoare, în unghere și chiar în centrul locuinței, cum este cazul cu o groapă mare dintr-un presupus bordei-atelier al unui olar din horodiștea de la Monastirișce. Cuptoarele, ca și prispele, sînt crutate din pămînt odată cu săpatul locuinței. Ele au gura spre interiorul locuinței și coșul în centrul bolții.

În afară de gropile din interiorul locuințelor s-au mai găsit și altele în afara locuințelor, servind pentru diferite scopuri gospodărești. Aceste gropi, adînci de 0,50 m — 2 m, în plan sînt rotunde, iar în secțiune au forma de clopot.

Inventarul locuințelor este constituit din puține obiecte de uz casnic, care se disting prin aspectul lor specific. Dintre acestea, primul loc îl ocupă ceramica, reprezentată prin vase lucrate cu mîna și la roată.

Vasele lucrate cu mîna, prin tehnica grosolană a pastei, arderea slabă și formele simple, se deosebesc ușor de alte specii ceramice. Astfel, din această categorie ceramică fac parte oalele cu pereții groși, neegali și zgrunțuroși, caracterizate atît prin forma lor cît și prin decor. În ceea ce privește forma, se remarcă buza puțin răsfrîntă, gîtul scurt, umerii reliefați, corpul ușor bombat

şi fundul îngroşat şi mai îngust decît gura. De asemenea, caracteristic pentru aceste vase este decorul de pe umărul şi buza lor, care este constituit din motive ornamentale, obţinute fie prin impresiuni de dinţi de pieptene sau de şnur înfăşurat pe un bastonaş, fie din alveole sau impresiuni rotunde făcute cu degetul.

O altă formă de vas lucrată cu mîna, asemănătoare uneori cu a oalelor, este aceea a vaselor de provizie, care se caracterizează atît prin tehnica grosolană a pastei cît şi prin gura largă, buza înaltă şi verticală, umerii bine profilaţi şi fundul îngust. Relativ la dimensiuni, s-a constatat că aceste vase au maximul lăţimii egal cu înălţimea, spre deosebire de oale, a căror înălţime depăşeşte lăţimea.

Alt tip de vas lucrat cu mîna, caracteristic pentru grupul Romen, este acela în formă de tipsie, cu fundul plat şi cu marginea puţin înaltă şi subţiată, decorată uneori fie cu impresiuni de pieptene sau şnur înfăşurat, fie cu alveole. Vasele acestea, superioare ca tehnică şi pastă, au fundul gros de circa 1,5 cm — 2 cm şi diametrul de 10 cm—25 cm.

În afară de vasele lucrate cu mîna, din pastă grosolană sau mai bună, s-au mai găsit şi altele cu pereţii mai netezi şi mai subţiri, lucrate la roată, din pastă mai bună şi mai bine arsă, care de obicei are culoarea roşie-portocalie. Vasele acestea, socotite ca fiind de tranziţie de la specia lucrată cu mîna la cea lucrată la roată, se caracterizează atît prin profilul mai reliefat al formei, cît şi mai ales prin decorul din linii drepte sau vălurite, care uneori este asociat cu acela din impresiuni de piepteni sau de şnur înfăşurat.

În afară de aceste forme de vase, caracteristice pentru grupul Romen, s-au mai găsit şi amfore de formă ovală din grupul Saltovo-Maiaţk, care ne ajută la datarea grupului Romen-Borşevo, întrucît ele au fost datate în grupul Saltovo-Maiaţk pe bază de monede bizantine şi orientale.

Din restul inventarului de uz casnic mai fac parte doar cîteva cuţite de fier întregi şi fragmentare; mînere, ace pentru plase, sule şi alte obiecte de os: fusaiole bitronconice şi ovale şi conuri de lut ars, de întrebuinţare neprecizată, care se întîlnesc în toate locuinţele, precum şi mărgele de sticlă şi pastă.

Relativ la oasele de animale din cuprinsul aşezărilor din grupul Romen, s-a constatat că majoritatea sînt de vite domestice, ca de exemplu de vacă, oaie, porc şi cal şi numai foarte puţine de animale sălbatice. După cum s-a arătat însă de I. I. Leapuşkin, aceste concluzii sînt provizorii, întrucît ele se bazează pe material osteologic puţin numeros, provenind numai din horodiştile cu un singur strat de cultură de la Petrovskoe şi Opoşnia.

În general, după cum observă I.I. Leapuşkin, deşi resturile de cultură materială descoperite în cuprinsul aşezărilor de tip Romen-Borşevo sînt încă reduse ca număr, ele totuşi confirmă « caracterul primitiv şi arhaismul acestei culturi», ceea ce s-a remarcat şi de N. E. Makarenko şi P. N. Treteakov. De asemenea, asupra arhaismului culturii Romen s-a mai pronunţat recent şi M. I. Braicevski, cu prilejul analizei datelor relative la anţii din descrierile lui Pseudo-Mauricius [1].

De altfel, N. E. Makarenko fiind sub impresia arhaismului culturii Romen a coborît, pe nedrept, limita cronologică inferioară a acestui grup pînă în « adîncimea veacurilor».

---

[1] M. I. Braicevski, Ob «antah» Psevdomavrikiia. « Sovetskaia Etnografiia», 1953, nr. 2, p. 30.

Ulterior, în legătură cu cronologia grupului Romen, s-a constatat că pentru unele aşezări poate fi precizată numai limita lor cronologică superioară în secolul al X-lea şi chiar la începutul secolului al XI-lea. Spre deosebire de aceasta, limita cronologică inferioară nu poate fi stabilită decît aproximativ în secolul al IX-lea şi chiar în secolul al VIII-lea, pe baza stratigrafiei şi a volumului stratului de cultură.

În schimb, după cum s-a arătat, grupul Borşevo oferă mai multe elemente pentru datare. Pe baza lor, încă din 1928-1929, P. P. Efimenko a datat acest grup în secolele IX—X. Această datare a fost acceptată recent şi de I. I. Leapuşkin, care a extins-o şi la grupul Romen, lărgind uneori cadrul cronologic cu un secol, atît în sus cît şi în jos. În sprijinul acestei datări, I. I. Leapuşkin a adus dovezi din grupul Borşevo, în special din horodiştea Bolşoe Borşevo, unde alături de ceramica de import de tip Saltovo-Maiaţk, datată în secolele VIII—X pe bază de monede orientale şi bizantine, s-au mai găsit monede arabe de la Abbasid Mustain (862—866), folosite ca pandantive, şi imitaţii după dirhemii lui Sammanid-ibn-Ahmedi (914—943), precum şi o cataramă de fier de tip ungar şi cîteva mărgele din secolele IX—X. După I. I. Leapuşkin, această datare a mai fost confirmată atît prin descoperirea unui cercel cu pandantiv cu bobiţe şi a unui obiect de corn cu partea posterioară în formă de cap de animal din horodiştea de la Gocevo şi a fragmentului de amforă de tip Saltovo-Maiaţk din horodiştea de la Opoşnia, cît şi printr-o cataramă de aramă dintr-un mormînt din curganul de lîngă horodiştea Bolşoe Borşevo.

I. I. Leapuşkin, susţinînd această datare în studiul său din 1947 asupra cronologiei grupului Romen-Borşevo, a combătut cealaltă datare, mai răspîndită în literatura sovietică de specialitate, a lui B. A. Rîbakov, după care grupul acesta se plasa în secolele VI—VII, fiind pus în legătură cu anţii. Această datare, adoptată şi de alţi cercetători sovietici, în urma lucrărilor lui B. A. Rîbakov, este de nesusţinut, după I. I. Leapuşkin, întrucît B. A. Rîbakov pentru a apropia grupul Romen-Borşevo de antichităţile epocii anţilor (secolele VI-VII), pe de o parte a ridicat data unor monumente mai vechi din horodiştea de la Belskoe, iar pe de altă parte a coborît datele monumentelor mai noi şi anume a tezaurului de la Jelzniţk, datat în secolul al X-lea pe baza celor 258 de monede cufide şi a mormîntului din curganul de la Staniţa Romanovskaia pe Don, datat în secolul al VIII-lea cu ajutorul unei monede bizantine de aur de la Leon al III-lea Isaurianul. I. I. Leapuşkin nu neagă că răspîndirea geografică a antichităţilor « epocii anţilor» din secolele VI—VII corespunde parţial şi cu teritoriul culturii Romen-Borşevo. El observă însă că descoperirile de tezaure din epoca anţilor sînt izolate, neputînd fi legate de aşezările sau mormintele unei populaţii sedentare, aşa cum au fost anţii, după izvoarele bizantine. În afară de aceasta, după I. I. Leapuşkin, este greu de atribuit anţilor aceste descoperiri şi din motivul că obiectele din perioada următoare, secolele VIII-X, din horodiştile grupului Romen-Borşevo, care aparţin sigur slavilor, probabil urmaşilor anţilor, nu pot fi puse în legătură cu ele. În legătură cu descoperirile din epoca anţilor, observăm că I. I. Leapuşkin îşi exprimă numai îndoiala, fără însă ca să încerce să rezolve problema din punct de vedere etnic.

I. I. Leapuşkin menţine datarea grupului Romen-Borşevo în secolele VIII-X şi în studiul său din 1952, întrucît între timp nu au mai apărut alte elemente, care să impună revizuirea acestei datări. De altfel, recent şi B. A. Rîbakov admite

datarea grupului Romen-Borşevo tot în secolele VIII—X, susţinînd că nu poate fi pus în legătură cu anţii, din cauza deosebirii în timp [1].

Această datare nu exclude totuşi posibilitatea ca unele aspecte arhaice, înrudite cu grupul Romen-Borşevo, cum ar fi acela din bazinul Nistrului superior, datat de cercetătorii Muzeului din Cernăuţi, în secolele VIII—X, să aibă, după I. I. Leapuşkin, limita cronologică inferioară mai înainte, chiar în secolele VI—VII. De altfel şi în alte horodişti de tip Romen s-au identificat aspecte arhaice ale culturii de tip Romen, datate în secolele VII—VIII şi chiar mai de vreme, în secolele VI—VII [2].

În sfîrşit, în ceea ce priveşte apartenenţa etnică a grupului Romen-Borşevo, cercetătorii sovietici sînt astăzi de acord asupra originii lui slave. După cum s-a arătat, şi B.A. Rîbakov acum este de părere că horodiştile de tip Romen din secolele VIII—X nu mai pot fi atribuite anţilor, din cauza intervalului de timp mare dintre epoca anţilor şi acest grup. La fel, şi M. I. Braicevski susţine că purtătorii culturii Romen nu sînt anţii, ci probabil triburile slave răsăritene ale severianilor, întrucît datele relativ la anţii lui Pseudo-Mauricius corespund severianilor, care la limita secolelor VI-VII au înlocuit pe anţi [3].

După I. I. Leapuşkin, pe baza materialului arheologic din regiunea de pe malul stîng al Niprului se poate urmări cum populaţia acestui grup este legată de aceea din perioada următoare, a marilor cneji, din secolele X—XIII, deşi prin aspectul lor exterior cele două culturi par să se deosebească net una de alta. În schimb, după acelaşi cercetător sovietic, nu se cunosc în această regiune elementele de cultură materială, care să indice legătura între populaţia grupului Romen-Borşevo şi aceea anterioară a grupului «cîmpurilor de urne».

Deci, în urma cercetărilor făcute pînă în prezent în U.R.S.S. s-a ajuns la o serie de rezultate relativ la grupurile slave de tip Romen şi Borşevo. S-a precizat că prin trăsăturile lor caracteristice, ca de pildă poziţia aşezărilor în locuri inaccesibile, locuinţele în formă de semibordeie, aspectul general al ceramicii şi înhumarea în curgane cu încăperi din lemn, aceste culturi se aseamănă între ele, justificîndu-se prin aceasta apartenenţa lor la o singură grupă, denumită Romen-Borşevo. Din acest punct de vedere, după I. I. Leapuşkin, deosebirile dintre aceste culturi sînt numai de detaliu şi încă nelămurite, iar încercările lui P. N. Treteakov de a atribui grupul Romen severianilor şi grupul Borşevo viaticilor sînt bazate pe criterii neclare. În afară de aceasta nu se mai poate susţine că mormintele de incineraţie din curgane cu încăperi de lemn sînt caracteristice numai pentru grupul Borşevo aşa cum s-a presupus, întrucît ulterior s-a recunoscut acest rit funerar şi în interiorul teritoriului grupului Romen.

★

Rezultatele recente ale cercetătorilor sovietici cu privire la grupul Romen-Borşevo prezintă importanţă şi pentru arheologia ţării noastre, în special a Moldovei, întrucît, cu prilejul săpăturilor şi cercetărilor de suprafaţă din 1953 din

---

[1] B. A. Rîbakov, Problema obrazovaniia drevnerusskoi narodnosti v svete trudov I. V. Stalina. «Voprosî Istorii», 1952, nr. 9, p. 55, nota 60. În traducerea în limba romînă a acestui studiu, din «Studii», anul VI, 1953, nr. 1, p. 181, nota 1, dintr-o greşeală de tipar s-au trecut «secolele VII—X», în loc de VIII—X, aşa cum este în ediţia rusă. Vezi de acelaşi autor şi studiul Drevnei Rusî, din «Sovetskaia Arheologhiia», 1953, XVII, p. 42, nota 1, în care horodiştele de tip Romen sînt datate tot în secolele VIII—X.

[2] Cf. M. I. Braicevski, op. cit., p. 32.

[3] Ibidem, p. 32 şi urm.

Moldova, s-au descoperit acolo resturi de locuire înrudite cu acelea din grupul Romen-Borşevo.

Pînă în prezent, cele mai multe şi mai caracteristice dintre aceste resturi de locuire sînt acelea dintr-o întinsă aşezare de la Hlincea-Iaşi, unde sînt suprapuse de altele din epoca feudală, după cum s-a arătat şi în raportul preliminar de săpături din 1953[1]. La Hlincea-Iaşi, din punct de vedere stratigrafic, resturile de locuire înrudite cu cele din aşezările de tip Romen-Borşevo se pot deosebi de celelalte din secolele XI—XII. În schimb, delimitarea stratigrafică a acestora din urmă faţă de acelea mai noi, eventual din secolele XIII—XIV, este dificilă şi uneori chiar imposibilă, ca şi în genere faţă de alte resturi feudale mai noi, din secolele XV, XVII şi XVIII de pe acest loc, din cauza alunecărilor de teren şi a şiroierilor, la care se adaugă şi diferite lucrări de sapă efectuate în decursul timpului de către oameni.

Cu prilejul lucrărilor din 1953 de la Hlincea-Iaşi au fost săpate cîteva gropi şi două bordeie puţin adîncite de pe o pantă lină de lîngă poalele de vest ale înălţimii Cetăţuia. În afară de aceste bordeie, care au fost cercetate în întregime, sînt indicii că mai sînt şi altele, atît în cîteva locuri din sectorul nordic, unde s-au găsit porţiuni din pietre şi fragmente ceramice lucrate cu mîna, cît şi eventual şi în sectorul central, unde în afară de mai multe fragmente ceramice grosolane lucrate cu mîna, s-a descoperit şi un cuptor pentru încălzit şi copt, în formă de potcoavă. O locuinţă de acest fel, precum şi o ceramică similară se descoperise şi în 1952 în sectorul sudic, atribuindu-se atunci în mod greşit această ceramică neoliticului[2].

Gropile săpate sînt de dimensiuni mici şi mijlocii şi puţin adînci. Ele au în plan forma rotund-ovală şi conţin în pămîntul lor de umplutură oase de animale şi mai multe fragmente ceramice lucrate cu mîna.

Bordeiele cercetate în 1953 sînt puţin adînci, au forma rectangulară, aproape pătrată, cu laturi ale căror lungimi variază între 3—4 m. În interiorul fiecărui bordei — şi la unul şi în afara lui — s-a găsit cîte un cuptor pentru încălzit şi copt, în formă de potcoavă, săpat dintr-un bloc de pămînt cruţat de la săpatul bordeiului. În două cazuri vatra cuptorului a fost construită pe o platformă de piatră nisipoasă, iar în altul, direct pe pămînt. La unul din bordeie s-au putut face observaţii şi în legătură cu intrarea, care era în pantă, probabil prin distrugerea treptelor.

În general, aceleaşi caracteristici le are şi bordeiul din sectorul sudic, săpat aproape în întregime în 1952. Acesta, în schimb, are interiorul ceva mai complicat, datorită atît unei prispe de pămînt, puţin înaltă, cruţată de la săpat lîngă latura de nord a bordeiului şi ocupată parţial de un cuptor în formă de potcoavă, cît şi unei gropi de lîngă latura sudică a unei laviţe, rotundă în plan şi puţin adîncă, în care s-au găsit cîteva fragmente ceramice, bucăţele de cărbune şi pietre.

În afară de acestea, în pămîntul de umplutură din interiorul bordeielor, în jurul cuptoarelor şi, în parte, şi pe ele, s-au găsit pietre sparte şi colţuroase, din gresie şi calcar, peste care uneori s-au suprapus şi şiruri de pietre de rîu, ca în bordeiul din sectorul sudic. Deocamdată, din lipsă de observaţii mai concludente, nu se pot face decît presupuneri relativ la scopul la care au putut servi aceste pietre. Astfel, s-ar putea ca unele din ele să fie în legătură cu cuptorul, iar altele cu baza exterioară a pereţilor locuinţei, prin analogie cu reconstituirile

[1] Vezi « S.C.I.V. », anul V, 1954, nr. 1–2, p. 233–245.

[2] Vezi « S.C.I.V.», anul IV, 1953, nr. 1–2, p. 324, fig. 11, şi p. 327.

recente ale locuinţelor feudale timpurii de la Echimăuţi (raionul Rezina) din R.S.S. Moldovenească[1].

De asemenea, tot în interiorul bordeielor s-au mai găsit oase de animale, cîteva bucăţele de cărbune, fragmente ceramice din vase din pastă grosolană, lucrate numai cu mîna, o bucată plată dintr-o sulă de os, o jumătate dintr-un obiect plat şi rotund din lut ars, decorat cu adîncituri rotunde şi o bucată dintr-o gresie pentru ascuţit, de culoare verde.

Deocamdată, caracteristice pentru inventarul acestei locuinţe sînt numai fragmentele ceramice lucrate cu mîna, dintr-o pastă grosolană, poroasă, neomogenă şi foarte sfărîmicioasă, de culoare neagră în interior şi deschisă pe feţele exterioare, care conţine de obicei pietricele şi cioburi pisate şi, mai rar, scoici fărîmiţate. În afară de această specie ceramică mai este şi o alta, lucrată tot cu mîna, însă dintr-o pastă mai consistentă şi omogenă, cu cioburi pisate şi uneori cu foarte puţine pietricele în compoziţia ei. În ambele cazuri, vasele lucrate cu mîna se caracterizează prin forme neregulate cu pereţii groşi şi printr-o bulbucare a suprafeţei pereţilor, provocată atît de impurităţile din pastă, cît şi de felul grosolan în care s-a fasonat vasul. Fragmentele ceramice descoperite provin din oale şi tipsii, caracterizate în special prin fundul îngroşat. Oalele au fundul mult mai îngust decît gura şi marginea dreaptă sau răsfrîntă, nedecorată sau decorată pe buză cu alveole sau crestături oblice. La fel şi marginea scundă a tipsiilor este uneori decorată cu alveole sau crestături verticale sau oblice. În afară de aceasta, unele din fragmentele de oale sînt decorate pe umăr cu motive din linii simple vălurite largi şi mai mult sau mai puţin regulate, iar altele, din forme probabil înrudite, cu cercuri imprimate.

Printr-o coincidenţă fericită, o ceramică similară a fost descoperită în 1953 în mai multe localităţi din Moldova, în urma cercetărilor efectuate de către colectivul şantierului Suceava al Muzeului de antichităţi din Iaşi. Dintre acestea, în primul rînd trebuie de amintit Suceava, punctul La Şipot şi apoi Iaşi-Cartier Ciurchi, Miroslava şi Valea Lupului (raionul Iaşi), Spinoasa (raionul Tg. Frumos), Dăneşti, punctul La Meri (raionul Codăeşti), probabil Bîrlad etc.[2].

La Suceava, această specie ceramică provine probabil tot dintr-un bordei, iar la Spinoasa, pe acelaşi loc cu fragmente ceramice lucrate cu mîna s-au găsit şi altele, lucrate la roată înceată şi decorate cu benzi de linii vălurite şi orizontale, care datează probabil din aceeaşi vreme cu fragmentele ceramice lucrate cu mîna. Asocierea celor două specii ceramice de la Spinoasa pare să fie confirmată în urma cercetărilor întreprinse acolo în toamna anului 1953 de către Trifu Martinovici, delegatul Muzeului naţional de antichităţi[3].

Tot în legătură cu specia ceramică lucrată cu mîna trebuie de pus şi cîteva fragmente ceramice de la Fundul Herţei (raionul Dorohoi)[4] şi Moldoveneşti (raionul Turda)[5], descoperite mai demult, precum şi eventual urnele de incineraţie de la Sărata-Monteoru[6].

---

[1] G. B. Fedorov, Gorodişce Ekimăuţi, p. 116 şi fig. 50.

[2] Cf. «S.C.I.V.», anul V, 1954, 1—2, p.300, 314—315.

[3] Materialul recoltat cu prilejul acestor cercetări se află în colecţiile Muzeului naţional de antichităţi.

[4] C. Ambrojevici şi Radu Popovici, Zur vorgeschichtlichen und mittelalterlichen Vergangenheit des Bezirkes Dorohoi, în « Dacia », 1941—1944, IX—X, p. 120, fig. 4, 19.

[5] În Muzeul de antichităţi din Cluj, se păstrează două fragmente, dintre care unul dintr-o tipsie din pastă grosolană, iar altul dintr-o oală din pastă mai bună şi decorată cu crestături pe buză.

[6] Vezi « S.C.I.V.», anul IV, 1953, nr. 1—2, p. 83 şi urm.

Avîndu-se în vedere descoperirile de pînă acum ale speciei ceramice lucrate cu mîna din Moldova, se poate presupune că în viitor, în urma cercetărilor de pe teren şi a reanalizării materialelor din muzee, numărul acestor descoperiri va creşte mult în Moldova.

Aspectul de cultură materială, identificat recent în Moldova este înrudit cu acela din aşezările culturii vechi slave Romen-Borşevo, atît în ceea ce priveşte tipul de locuinţă cît şi inventarul ceramic. Astfel, caracteristicile bordeielor noastre relativ la adîncime, formă, dimensiuni, cuptor, prispă şi chiar groapa din interior se reîntîlnesc întocmai în aşezările grupului Romen-Borşevo. La fel şi în ceea ce priveşte caracteristicile principale ale ceramicei lucrate cu mîna, ca de exemplu tehnica pastei, formele de oale şi de tipsii cu fundul gros şi în parte decorul, în special din alveole şi crestături pe buza vasului, se regăsesc în cea mai mare parte şi la ceramica aşezărilor grupului Romen-Borşevo. În afară de aceasta, avîndu-se în vedere descoperirea de ceramică lucrată la roată de la Spinoasa, este posibil ca prin cercetările viitoare de la noi să se confirme şi în alte locuri din Moldova asocierea dintre această specie ceramică şi aceea lucrată cu mîna, ca în aşezările grupului Romen-Borşevo.

Pentru o cît mai bună încadrare a acestor resturi de locuire din Moldova va trebui să se ia în consideraţie şi materialele slave timpurii foarte apropiate de acelea ale grupului Romen-Borşevo, descoperite recent în aşezările de pe Nistrul superior de către colaboratorii Muzeului din Cernăuţi.

Din punct de vedere cronologic, resturile de locuire descoperite recent la noi, în Moldova, datează probabil din secolele VIII-X, prin analogie cu cronologia grupului Romen-Borşevo, stabilită de către cercetătorii sovietici. În stadiul actual al cercetărilor de la noi, nu putem şti dacă limita lor inferioară coboară în secolele VII-VIII sau chiar pînă în secolele VI-VII, aşa cum presupune cercetătorul sovietic I. I. Leapuşkin pentru materialele slave timpurii de tip arhaic de pe Nistrul superior[1] sau M. I. Braicevski pentru unele aspecte arhaice ale culturii de tip Romen[2]. Observăm numai, că această datare a limitei inferioare a culturii de tip Romen coincide în parte şi cu aceea a urnelor de incineraţie de la Sărata-Monteoru, care pe baza asocierii cu unele obiecte de metal caracteristice au fost plasate în secolul al VII-lea, în special spre sfîrşitul acestui secol.[3]

Această încadrare a descoperirilor recente din Moldova s-a putut face numai datorită rezultatelor obţinute în ultima vreme de cercetătorii sovietici cu privire la grupul Romen-Borşevo.

Avîndu-se în vedere aceste rezultate subliniem, că resturile de locuire descoperite recent în Moldova, înrudite cu acelea din grupul Romen-Borşevo din teritoriul Rusiei — regiune în care după B. A. Rîbakov se plasează uniunea de triburi slave din secolele VI—VII, nucleul poporului vechii Rusii din secolele IX—XIV[4] — au o deosebită importanţă şi semnificaţie istorică. Astfel, prin ele se confirmă din punct de vedere arheologic prezenţa în Moldova a triburilor străvechi de slavi răsăriteni din timpul dezagregării comunităţii patriarhale, documentate aici pentru prima dată în mod sigur atît prin felul de locuinţe, bordeie puţin adîncite, cît şi mai ales prin ceramica lucrată cu mîna a cărei folosinţă se pare că se

---

[1] I. I. Leapuşkin, Ranneslaveanskie poseleniia dneprovskogo lesostepnogo levoberejia, p. 38, nota 3.

[2] M. I. Braicevski, op. cit. p. 32.

[3] Vezi « S.C.I.V.», anul IV, 1953, nr. 1—2, p. 85.

[4] Cf. B. A. Rîbakov, Drevnei Rusi, p. 38 (harta) şi p. 37 şi urm.

generalizează pînă în secolele IX—X, cînd ia o mare dezvoltare ceramica lucrată la roată.

În stadiul actual al cercetărilor nu cunoaştem aspectul culturii materiale a populaţiei autohtone din această vreme. Din acest motiv, din lipsă de cercetări, nu ştim în ce măsură ceramica lucrată la roată din această vreme, descoperită în Moldova, deocamdată numai la Spinoasa, reprezintă sau nu un element local, care se menţine alături de ceramica grosolană lucrată cu mîna de factură slavă.

Pe de altă parte, nu cunoaştem pentru această vreme pe teritoriul ţării noastre aşezări care să poată fi atribuite exclusiv slavilor sau numai autohtonilor. Avîndu-se în vedere caracterul migraţiei slavilor, credem că aşa ceva nu este posibil, întrucît triburile locale au convieţuit cu cele slave în cuprinsul aceloraşi aşezări.

Elementele de caracter slav din cultura materială a populaţiei locale se datoresc convieţuirii cu triburile cele mai apropiate de slavi răsăriteni, precum şi mai tîrziu legăturilor cu statul din Kiev şi cu cnezatul din Halici.

În ce priveşte triburile de slavi răsăriteni, în secolele VIII—X, şi poate şi mai înainte, localnicii au fost în legături strînse cu triburile înrudite cu acelea ale grupului Romen-Borşevo din regiunea Niprului mijlociu, iar mai tîrziu, în secolele X—XII, probabil cu tiverţii, consideraţi de cercetătorii sovietici ca băştinaşi în regiunea Nistrului şi despre care în «Povestea vremurilor de demult» ni se spune că au ocupat un teritoriu mai întins, de la Nistru la mare, ajungînd la vest pînă la Dunăre[1]. Astăzi, tiverţii sînt consideraţi ca principalii creatori ai culturii materiale de la Nistru în timpul marelui principat[2]. Alături de aceştia se presupune că la crearea acestei culturi şi-au dat contribuţia şi slavii care s-au deplasat în a doua jumătate a primului mileniu de la nord-est spre sud-vest[3].

În afară de aceasta, după cum se ştie, existenţa slavilor răsăriteni în Moldova este dovedită prin numeroasele elemente slave răsăritene, din toponimie şi lexic, denumite de unii filologi ruso-rutene. Astfel, filologii care s-au ocupat cu această problemă susţin că cele peste cîteva sute de numiri de munţi, ape, văi şi dealuri din Moldova, precum şi numeroasele cuvinte relativ la viaţa gospodărească a omului simplu din Moldova sînt vechi, nefiind împrumuturi recente[4]. Elementele slave răsăritene din toponimie şi lexic se întîlnesc în număr mare numai în Moldova şi Bucovina, în special în nordul şi centrul Moldovei, şi sînt foarte puţine în Muntenia şi Transilvania, unde, în schimb, predomină elementele sud-slave[5].

Descoperirile arheologice recente din Moldova vin în sprijinul cercetărilor filologice cu privire la elementele slave răsăritene din toponimia şi lexicul Moldovei. Astfel, pe de o parte, prin descoperirea resturilor de cultură materială înrudite cu cele de tip Romen-Borşevo se poate presupune că influenţa slavă răsăriteană din toponimia şi lexicul Moldovei este mai veche, datînd deocamdată, pe baza dovezilor arheologice existente, din secolele VIII—X, dacă nu şi de mai înainte, iar pe de altă parte, prin numărul mereu crescînd al descoperirilor de aşezări din această vreme în Moldova, se confirmă constatarea filologică relativ la marea răspîndire a toponimicelor şi cuvintelor slave răsăritene din lexicul Moldovei.

În această epocă, societatea din Moldova nu era încă împărţită în clase. Avîndu-se în vedere rezultatele cercetătorilor sovietici asupra societăţii slave răsăritene din R. S. S. Moldovenească şi de mai departe, se poate presupune

---

[1] G. B. Fedorov, Tiverţî, p. 252 şi urm.
[2] G. B. Fedorov, Gorodişce Ekimăuţî, p. 107.
[3] Ibidem.
[4] Cf. Margareta C. Ştefănescu, Elementele ruseşti-rutene din limba romînească şi vechimea lor. Iaşi, 1925, p. 100 şi urm.
[5] Ibidem, p. 108 şi urm.

că baza orînduirii sociale nu mai era obştea gentilică, ci cea teritorială sătească, care s-a dezvoltat apoi pe baza marii familii patriarhale obşteşti[1].

Din descoperirile arheologice de pînă acum rezultă că în epoca corespunzătoare grupului Romen-Borşevo, meseriile nu sînt încă despărţite de agricultură[2], Deci, în această vreme nu poate fi vorba de apariţia oraşelor, horodiştile fiind doar puncte întărite, în care locuiau probabil unii proprietari funciari bogaţi, de care depindeau ţăranii liberi din obştea sătească a satelor neîntărite din jur. Pentru determinarea formaţiunii social-economice a societăţii respective trebuie să se precizeze cine sînt aceia pe care îi exploatau proprietarii funciari bogaţi. După savantul sovietic B. D. Grekov, au lucrat pentru aceştia la început oamenii din casa lor, adică sclavii şi apoi şi ţăranii, care în societatea fără de clase erau liberi, iar în societatea pe clase au căzut sub stăpînirea nobililor, devenind smerzi[3].

În vremea în care ne interesează, baza producţiei o constituia probabil tot munca ţăranilor liberi din obştea sătească, care sînt treptat aserviţi de proprietarii funciari bogaţi[4].

Relaţiile social economice din această vreme se încadrează în perioada de descompunere a comunei patriarhale şi de trecere la societatea pe clase, în perioada denumită de B. D. Grekov « semipatriarhală semifeudală», după terminologia lui I. V. Stalin relativ la trecutul azerbaigeanilor şi al altor cîteva popoare[5].

În această perioadă de geneză a feudalismului din Moldova se poate presupune, prin analogie cu cele constatate de cercetătorii sovietici, că triburile de slavi răsăriteni au contribuit la grăbirea procesului de feudalizare, prin dezvoltarea agriculturii, determinat de dezvoltarea forţelor de producţie, prin supunerea crescîndă cu caracter feudal a ţăranilor liberi (dijma) şi prin accentuarea diferenţierilor sociale dintre şefii locali şi masa ţăranilor. Procesul acesta de feudalizare se va dezvolta apoi în secolele XI—XIII, în urma relaţiilor cu tiverţii, cu statul din Kiev şi cnezatul din Halici şi se va maturiza în secolul al XIV-lea, odată cu formarea statului feudal de sine stătător al Moldovei.

În lumina acestor consideraţii istorice rezultă că în procesul de dezvoltare a feudalismului în Moldova, un rol important l-au avut slavii din răsărit. Din nefericire, în stadiul actual al cercetărilor de la noi, etapele acestei dezvoltări sînt foarte puţin cunoscute. Astfel, dovezile arheologice pe care le avem deocamdată pentru secolele VIII-XIII sînt puţin numeroase, iar pentru secolele VI—VIII lipsesc cu totul pînă în prezent.

Din acest punct de vedere, descoperirile recente din nordul Moldovei din secolele VIII—XIII prezintă o deosebită importanţă, întrucît prin ele se aduce o contribuţie cu privire la perioada în care a avut loc procesul de formare a poporului romîn şi a limbii romîne, precum şi a feudalismului în Moldova.

---

[1] Cf. Istoriia Moldavii, sub redacţia A. D. Udalţov şi L. V. Cerepnin. Chişinău, 1951, vol. I, p. 53. Vezi şi P. N. Treteakov, Starodavni, sloveanski gorodişcea u verhnii tecii Vorskla, în « Arheologhiia». Kiev, 1947, I, p. 139, după care gruparea aşezărilor de tip Romen-Borşevo corespunde unor relaţii sociale proprii societăţii patriarhale.

[2] Vezi M. I. Braicevski, op. cit., p. 30, după care la purtătorii culturii Romen nu se concretizase procesul de separare a meseriilor de agricultură.

[3] B. D. Grekov, Periodizarea istoriei U.R.S.S. în lumina învăţăturii tovarăşului Stalin, 1952, p. 9.

[4] Prin analogie cu viaţa socială a teritoriului carpato-dunărean în secolele VI—VIII, descrisă în Istoriia Moldavii, loc. cit.

[5] B. D. Grekov, op. cit., p. 22 şi urm. cu remarca că după autor această perioadă de tranziţie din istoria slavilor răsăriteni datează din secolele VI—VIII.

РЕЗУЛЬТАТЫ ПОСЛЕДНИХ ИССЛЕДОВАНИЙ СОВЕТСКИХ АРХЕОЛОГОВ, КАСАЮЩИЕСЯ ПОСЕЛЕНИЙ ТИПА РОМЕН-БОРШЕВО, И ЗНАЧЕНИЕ ИХ ДЛЯ АРХЕОЛОГИИ РНР

(КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ)

В первой части сообщения автор, основываясь главным образом на трудах И. И. Ляпушкина, указывает на стадию расследований группы Ромен-Боршево в СССР.

После разъяснений, данных относительно названия группы, приводится краткий исторический обзор, а затем наиболее доказательные выводы, вытекающие из расследований, произведенных в области днепровского левобережья, что касается распространения, стратиграфии, внешнего облика, внутренней структуры, бытовых форм поселений, хронологии и определения этнического состава носителей культуры типа Ромен-Боршево.

Что касается распространения этой группы, то И. И. Ляпушкин уточнил ее пределы в области днепровского левобережья и показал, что ее характерные черты встречаются и в других областях СССР — на севере до Москвы, а на западе и юго-западе до верхнего днестровского бассейна.

Из сделанных на основании исследований советских археологов выводов следует, что группа Ромен-Боршево характеризуется поселениями вида городищ и селищ с прямогульными полуземлянками, внутри которых были найдены печи для отопления жилищ и приготовления пищи, лежанки и ямы, кости домашних и диких животных, а также предметы домашнего обихода, отличающиеся своим примитивным характером.

Среди предметов домашнего обихода главное место занимает ручная керамика из грубой или тонкой пасты, наряду с которой была обнаружена и керамика, изготовленная на гончарном круге, но из более тонкого и лучше обожженного теста.

С хронологической точки зрения И. И. Ляпушкин датирует обычно группу Ромен-Боршево VIII—X вв., что в нынешнее время допускается и Б. А. Рыбаковым. Согласно И. И. Ляпушкину все же не исключается возможность, что иногда верхний хронологический предел группы Ромен-Боршево восходит к XI в., а нижний хронологическмй предел некоторых аспектов, родственных группе Ромен-Боршево, как например' аспект верхнего днестровского бассейна, датируется более ранним периодом, а именно VI—VII вв.

С этнической точки зрения носителями группы Ромен-Боршево являются не анты, как считалось раньше, а славяне.

Во второй части сообщения указывается значение выводов советских археологов, касающихся группы Ромен-Боршево для археологии РНР, и, главным образом, для Молдавии, так как в 1952 г. по случаю раскопок и поверхностных обследований были обнаружены остатки обитания, родственного обитаниям группы Ромен-Боршево.

Наибольшее число и наиболее характерные остатки обитания в Молдавии обнаружены в обширном поселении Глинча-Яссы, в котором до настоящего времени были вскрыты три неглубокие землянки прямоуго-

льной формы. Внутри землянок и вне одной из них найдено по одной печи формы подковы для отопления и выпечки. В другой землянке, выкопанной в 1952., найдена земляная лежанка и яма. Характерными для инвентаря этих жилых помещений являются лишь керамические фрагменты горшков и сосудов из грубого теста ручной работы.

Подобная керамика была недавно обнаружена и в других местах Молдавии, как например, в Сучаве, Яссах, Мирославе (район Яссы), Валя Лупулуй (район Яссы), Дэнешти (район Кодэешти), Бырладе и т. д. В Спиноасе, вместе с керамическими фрагментами ручной лепки, были найдены и фрагменты, изготовленные на гончарном круге.

Несколько керамических фрагментов, давно обнаруженных в Фундул Гэрцей (район Дорогой) и Молдовенешти (район Турда), а также, возможно, и урны с трупосожжением из Сэрата-Монтеору можно также поставить в связь с типом керамики ручной работы.

Аспект материальной культуры, недавно идентифицированной в Молдавии, является родственным аспекту поселений древнеславянской культуры типа Ромен-Боршево как с точки зрения типа поселения и обитания, так и с точки зрения керамического инвентаря.

С точки зрения хронологии этот аспект, вероятно, датируется VIII—X вв. по аналогии с группой Ромен-Боршево. В актуальной стадии исследований нельзя установить, доходит ли ее нижний предел до VII—VIII или даже до VI—VII вв.

На основании этих остатков обитания можно хронологическим путем установить наличие в Молдавии восточных древнеславянских племен времен распада патриархальной общины. Равным образом, открытием этих остатков обитания пополняются и подтверждаются филологические констатации относительно восточнославянских элементов молдавской топонимии и лексики.

Можно полагать, что в этот период распада патриархальной общины и перехода Молдавии к классовому обществу восточные славяне сыграли важную роль.

LES RÉSULTATS DES DERNIÈRES RECHERCHES ENTREPRISES PAR LES ARCHÉOLOGUES SOVIÉTIQUES AU SUJET DES ÉTABLISSEMENTS DU TYPE ROMEN-BORCHÉVO ET LEUR IMPORTANCE ARCHÉOLOGIQUE POUR LA RÉPUBLIQUE POPULAIRE ROUMAINE

(RÉSUMÉ)

S'étayant surtout des travaux de I. I. Liapouchkine, l'Auteur montre dans la première partie de cette Note le stade actuel des recherches entreprises en U.R.S.S. au sujet du groupe Romen-Borchévo.

Après avoir donné des explications concernant le nom du groupe, l'Auteur fait un bref historique, puis expose les résultats les plus concluants des recherches entreprises dans la région située sur la rive gauche du Dniéper en ce qui concerne l'expansion, la stratigraphie, l'aspect extérieur, la structure intérieure et les formes de vie, propres à ces établissements, la chronologie et la détermination ethnique des représentants de la culture du type Romen-Borchévo.

I. I. Liapouchkine a trouvé comme limites de l'étendue de ce groupe la région située sur la rive gauche du Dniéper et il a montré que les traits caractéristiques de ce groupe se retrouvent également dans d'autres régions de l'U.R.S.S.: au nord jusqu'à proximité de Moscou et vers l'ouest et le sud-ouest jusqu'au bassin supérieur du Dniester.

Des recherches entreprises par les archéologues soviétiques, il ressort que le groupe Romen-Borchévo est caractérisé par des établissements présentant la forme de *horodishté* et *silishté* (des emplacements de cités et de villages anciens) avec des demi-huttes rectangulaires, à l'intérieur desquelles on a trouvé des fours à cuire et de chauffage, des vérandas et des fosses, des os d'animaux domestiques et sauvages, ainsi que des objets d'usage domestique qui ont un caractère primitif.

Parmi les objets d'usage domestique, la première place échoit à la céramique façonnée à la main, d'une pâte grossière ou de bonne qualité, à côté de laquelle on a également trouvé une céramique travaillée au tour, d'une pâte de meilleure qualité et mieux cuite.

I. I. Liapouchkine estime que le groupe Romen-Borchévo date, en général, des VIIIe — Xe siècles, date acceptée dernièrement par B. A. Rybakov aussi. Selon I. I. Liapouchkine, il n'est cependant pas impossible que la limite chronologique supérieure du groupe Romen-Borchévo aille jusqu'au XIe siècle et que la limite chronologique inférieure de certains aspects apparentés au groupe Romen-Borchévo, tels ceux du bassin du Dniester supérieur, remonte même jusqu'aux VIe—VIIe siècles.

Au point de vue ethnique, les représentants du groupe Romen-Borchévo sont les Slaves, non pas les Antes, comme on l'avait supposé auparavant.

Dans la seconde partie de cette Note, on cherche à montrer l'importance des résultats obtenus par les archéologues soviétiques au sujet du groupe Romen-Borchévo pour les études archéologiques de la République Populaire Roumaine, spécialement pour la Moldavie, vu que l'on a découvert, dans cette région, en 1953, lors des fouilles et des recherches qui y ont été effectuées à la surface du sol, des traces d'habitation apparentées à celles du groupe Romen-Borchévo.

Les plus nombreuses et les plus caractéristiques de ces traces d'habitation de Moldavie ont été trouvées dans la station de Hlincea-Iassy où l'on a déblayé jusqu'à présent trois huttes rectangulaires, peu profondes, et plusieurs fosses. A l'intérieur des huttes, et pour l'une d'elle à l'extérieur aussi, on a découvert des fours en forme de fer à cheval. On a également trouvé, dans une autre hutte, découverte en 1952, une sorte de véranda en terre et une fosse. Pour l'instant, seuls les tessons céramiques provenant des pots et des plats façonnés à la main, en pâte grossière, caractérisent l'inventaire de ces habitations.

On a récemment découvert une céramique similaire encore dans d'autres endroits de la Moldavie, par exemple à Suceava, Iaşi, Miroslava et Valea Lupului (district de Iaşi), Dăneşti (district de Codăeşti), Bîrlad, etc. A Spinoasa, on a trouvé au même endroit que les tessons céramiques façonnées à la main, d'autres tessons de céramique travaillée au tour.

Quelques tessons céramiques de Fundul Herţei (district de Dorohoi) et de Moldoveneşti (district de Turda), découverts il y a déjà quelque temps, et, éventuellement, les urnes à incinération de Sărata-Monteoru sont à rapprocher des tessons de céramique façonnée à la main dont il a été fait mention ci-dessus.

L'aspect de la culture matérielle que l'on a récemment identifiée en Moldavie est apparenté aux aspects de culture matérielle propres aux établissements de la culture slave ancienne, du type Romen-Borchévo, tant en ce qui concerne le type d'établissement et d'habitation que l'inventaire céramique.

Cet aspect remonte probablement aux VIIIe —Xe siècles ainsi qu'on a pu l'établir par analogie avec la chronologie du groupe Romen-Borchévo. Au stade actuel des recherches on ne peut établir si sa limite inférieure atteint les VIIe —VIIIe siècles ou si elle remonte jusqu'aux VIe —VIIe siècles.

Ces traces d'habitations attestent, au point de vue archéologique, la présence, en Moldavie, des très anciennes tribus de Slaves orientaux, au temps de la désagrégation de la communauté patriarcale. La découverte de ces traces d'habitation complète et confirme également les résultats d'ordre philologique obtenus au sujet des éléments slaves orientaux dans la toponymie et le lexique de la Moldavie.

Durant cette période de décomposition de la commune patriarcale et de transition à la société divisée en classes, il est permis de supposer qu'en Moldavie un rôle important échut aux Slaves orientaux.

STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE
Tomul V, nr. 3—4, 1954

NOTE ŞI INFORMAŢII

CERCETĂRI ARHEOLOGICE ÎN PREAJMA LACULUI GREACA

În primăvara anului 1953, am efectuat o cercetare arheologică de suprafaţă pe teritoriul dintre satele Băneasa şi Crivăţ, în preajma lacului Greaca, teritoriu care, din punct de vedere administrativ, face parte din trei raioane (Giurgiu, Vidra şi Olteniţa), din regiunea Bucureşti.

Cercetările efectuate au avut drept scop cunoaşterea resturilor arheologice ale aşezărilor situate de-a lungul teraselor Dunării şi Argeşului. Regiunea are un aspect geografic specific. Spre deosebire de rîurile din cîmpie, Dunărea are, în aceste părţi, trei terase alăturate. Dintre acestea, cele două terase inferioare sînt bogate în izvoare, fapt care a permis oamenilor să-şi construiască numeroase aşezări în aproape toate epocile istoriei vechi. Rămăşiţe arheologice se găsesc pe toate terasele menţionate (mai puţine pe cea superioară). Uneori se întîmplă ca în dreptul aceluiaşi punct să existe, pe fiecare dintre ele, resturi arheologice din epoci cu totul diferite.

Cele mai vechi cercetări arheologice din această regiune au fost făcute în cursul anului 1922 de o echipă de arheologi sub conducerea lui Vasile Pîrvan [1]. Prin acele cercetări se căuta, în vecinătatea satului Chirnogi, vechea aşezare: *Constantiniana Daphne.* Ruinele acesteia nu au putut fi descoperite; în schimb, au fost adunate de la suprafaţa solului, din locuri neprecizate, fragmente ceramice, dintre care unele foarte vechi. Cîţiva ani mai tîrziu, teritoriul aflător între satele Greaca şi Căscioarele-Chirnogi a fost cercetat din punct de vedere arheologic, de către prof. Gh. Ştefan şi Dorin Popescu. Ulterior, pe teritoriul satelor Greaca şi Prundu au mai făcut cercetări de suprafaţă prof. Ion Nestor şi Dinu V. Rosetti. Din păcate, despre rezultatele acestor cercetări nu avem decît simple informaţii orale. Dintre punctele mai bogate în materiale arheologice, puţine au fost acelea care au atras atenţia arheologilor şi ca urmare s-au făcut săpături arheologice doar în cuprinsul a două aşezări: pe locul numit Ostrovel [2] din lacul Cătăloiul, de lîngă satul Căscioarele şi în aşezarea numită Gorgana, ce se află între satele Pietrele şi Pueni. În ambele puncte au fost scoase la iveală mai ales materiale din timpul culturii Gumelniţa din epoca neolitică. Acesta a fost pe scurt istoricul cercetărilor arheologice făcute pînă în anul 1953 în regiunea amintită. Revenind la cercetările noastre de suprafaţă, vom expune rezultatele lor în ordine topografică [3].

Băneasa, r. Giurgiu.

1. — Pe teritoriul acestui sat a fost descoperită mai demult o oală de lut ars. În interiorul vasului se aflau frînturi de oase calcinate. Fără îndoială este vorba de un mormînt de incineraţie cu urnă. Datarea incertă. Informaţie culeasă de la învăţătorul din sat.

---

[1] Informaţie dată de Radu Vulpe.

[2] Gh. Ştefan, Les fouilles de Căscioarele. « Dacia», II, 1925, p. 138—197.

[3] Materialele (din diferite epoci) descoperite cu prilejul perieghezei vor constitui subiectul unor lucrări aparte.

Meletie, r. Giurgiu.

2. — Pe partea stîngă a drumului de la poalele dealului, între satele Băneasa şi Meletie, aproape de marginea de vest a acestuia din urmă, am adunat mai multe fragmente ceramice. Ele au făcut parte din vase lucrate din pastă grosolană, amestecată cu o mare cantitate de cioburi pisate. Nici unul dintre ele nu a fost ornamentat; din această cauză nu se pot data decît cu aproximaţie în epoca de bronz sau în prima epocă a fierului.

3. — La aproximativ 1 km est de sat, de-a lungul drumului de la poalele terasei, am adunat de pe cîteva ogoare fragmente ceramice din epoca feudală timpurie şi cîteva cioburi, care, probabil, datează din a doua epocă a fierului. În afară de fragmentele ceramice amintite s-a mai descoperit şi o unealtă fragmentară de cremene.

Pueni, r. Giurgiu.

4. — La circa 2 km de această localitate, pe coasta de apus a unei văi, am adunat numeroase fragmente ceramice din epoca feudală timpurie.

5. — De la suprafaţa solului, pe coasta de răsărit a aceleiaşi văi, am cules de pe un teren destul de întins, cioburi din epoca feudală timpurie.

6. — Într-un mal situat în apropierea marginii de vest a satului, am găsit cîteva fragmente ceramice. Ele au făcut parte din vase lucrate din pastă amestecată cu multă pleavă. Bizuindu-ne pe această caracteristică, datăm cioburile amintite în epoca neolitică timpurie.

7. — La poalele dealului, lîngă marginea de sud a satului, am adunat mai multe fragmente ceramice din vase de lut ars. Oalele respective au avut forma de borcan, cu buza răsfrîntă; ele au fost modelate din pastă grosolană. Materialele descrise datează din epoca feudală timpurie.

8. — La est de sat, pe coasta de răsărit a văii, se află resturile arheologice ale unei aşezări omeneşti din epoca feudală timpurie. La suprafaţa solului, sînt răspîndite fragmente ceramice scoase de plug în timpul muncilor agricole.

Prundu, r. Vidra.

9. — Între satele Pueni şi Prundu, pe locul numit Modăeşti, au fost descoperite, după spusele localnicilor, aproximativ în anul 1913, următoarele obiecte: o chivără, diferite piese de harnaşament, două săbii încovoiate,două vîrfuri de lance de fier şi un vîrf de săgeată de aramă. Aceasta din urmă avea frunza de formă triunghiulară. După toate aparenţele, obiectele descoperite datează din epoca feudală. În cuprinsul aceleiaşi vii, s-a mai găsit un borcan mare cu o capacitate de circa 10 decalitri. Pe suprafaţa solului sînt cioburi din oale mai mici. Săpîndu-se mai adînc, au fost descoperite schelete omeneşti şi oale cu oase arse. Informaţiile de mai sus nu au fost verificate pe teren. Este vorba probabil de un cimitir din epoca feudală timpurie,

10. — La aproximativ 500 m est de Fîntîna Modăeşti, în capul locului, la suprafaţa solului sînt numeroase fragmente ceramice. Pe acel loc s-ar fi găsit chiar vase întregi de lut ars. Informaţia nu a fost verificată pe teren.

11. — În cartierul Golăşei al satului Prundu, întîmplător şi izolat, au fost găsite două monede de bronz. Prima dintre ele a fost bătută în timpul domniei lui Claudiu (Av. IMP. CLAVDIVS P.P. PF. AVG; Rv. Un personaj în picioare, în dreapta şi în stînga lui cîte un animal P. N. COS VIII Monetăria YNXO), a doua monedă este din vremea lui Mauriciu Tiberiu Av. DN MAVRI . . . BERI . . .; Rv. M. ANNO, B XII; bătută la monetăria din Kyz(ikos).

12. — În anul 1953 a fost descoperită o monedă de bronz din timpul împăratului M. Antonin Piul — (Av. M. ANTONI . . . MAX . . .; Rv . . . XX, IMP V, COS III. Zeiţa Fortuna ţinînd în mîna stîngă cornul abundenţei).

13. — În diferite puncte de pe teritoriul satului, s-au găsit diferite monede antice. Dintre ele, 11 exemplare au fost strînse de prof. N. Moldoveanu şi se păstrează în colecţia şcolii elementare din satul Greaca. Din această serie de monede, cea mai veche este o monedă de argint bătută pe insula Thasos, iar celelalte se înşiră începînd cu Hadrian şi continuînd cu Antonin

Piul, Faustina, Claudiu pînă la Constans. O monedă de bronz datează din secolul XI sau XII. Seria celor 11 monede se încheie cu un triplu groş din timpul lui Sigismund al III-lea, regele Poloniei şi cu o monedă turcească.

14. — În pădurea satului, pe locul numit La Ţîrîitoare, se găsesc cioburi de vase şi de strecurători. Datare incertă. Informaţia nu a fost verificată pe teren.

15. — În aceeaşi pădure sînt trei măguri, care dovedesc că locul pe care au fost ridicate era pe timpuri stepă şi de abia mai tîrziu a fost acoperit de pădure.

16. — Începînd de lîngă marginea de est a satului Prundu şi pînă la Valea Morii, pe panta lină a dealului, se află resturile unei întinse aşezări din epoca orînduirii comunei primitive, suprapusă de resturile unei aşezări din secolul al IV-lea e.n. Dintre fragmentele ceramice din ultima categorie, amintim un ciob din marginea lată a unui vas de provizii, de o formă caracteristică epocii respective.

17. — La nord de aşezarea amintită mai sus, se găsesc resturile unei aşezări din a doua epocă a fierului. Dintre cioburile adunate menţionăm: fragmente din străchini cu buza răsfrîntă, lucrate din pastă cenuşie. La vest de acest punct, în malul unei lutării, se observă cîteva gropi. În cuprinsul uneia dintre ele a fost descoperit mai demult un schelet, al cărui craniu se păstrează în colecţia şcolii elementare din satul Prundu. Datare incertă.

18. — La est de Valea Morii, pe marginea terasei inferioare a lacului Greaca, am aduna cîteva cioburi din a doua epocă a fierului.

19. — La aproximativ 150 m est de Valea Morii, la poalele dealului, se află rare fragmente ceramice din epoca feudală timpurie.

20. — La circa 500 m est de Valea Morii, am găsit rare fragmente ceramice din vase modelate în pastă amestecată cu pleavă. Cioburile datează din epoca neolitică timpurie. Alte cîteva piese culese de pe acelaşi loc datează din prima epocă a fierului.

21. — Pe locul numit Malul Molescului, de pe marginea terasei inferioare a lacului Greaca sînt secţionate în mal cîteva gropi de bordeie şi de bucate. Pămîntul care umple aceste gropi este amestecat cu o mare cantitate de cenuşă şi cioburi. Pe pantă, în dreptul unei gropi de bordei, am găsit o jumătate de vas. Gropile şi materialele arheologice scoase din umplutura lor datează din a doua epocă a fierului.

22. — La est de sat şi de locul numit Malul Molescului, pe un teren alăturat, am cules fragmente ceramice din epoca feudală timpurie.

23. — La est de punctul precedent, am adunat fragmente ceramice din a doua epocă a fierului.

24. — La circa 150 m est de locul amintit mai sus, am găsit, pe terasa inferioară a lacului Greaca, mai multe fragmente ceramice din epoca orînduirii comunei primitive.

25. — De la poalele terasei inferioare, la o distanţă de aproximativ 180 m de acelaşi punct (nr. 23), am adunat fragmente ceramice de tip Boian (faza Giuleşti) şi altele mai numeroase din a două epocă a fierului.

26. — În vecinătatea a două izvoare, la est de punctul anterior, am cules de la poalele dealului mai multe fragmente ceramice din prima epocă a fierului.

27. — La aproximativ 3 km spre est de satul Prundu, în punctul unde începe malul rîpos şi scund al lacului Greaca, sînt cioburi din a doua epocă a fierului. Dintre ele amintim unul împodobit cu o proeminenţă aplicată şi cu un brîu alveolar, în ghirlande.

28. — Pe teritoriul satului a fost descoperit izolat un topor de rocă dură. Este de tipul topoarelor lungi, cu gaură de înmănuşare şi cu ceafa aproape ascuţită. În secţiune transversală toporul are forma ovală. Dimensiunile lui sînt: lungime 19 cm, lăţime maximă 6 cm. Se păstrează în colecţia şcolii elementare de la Greaca.

29. — Lîngă capătul sudic al « drumului lui Şerban Vodă» s-au descoperit mai demult fragmente ceramice şi o oală mare cu buza groasă. Capacitatea acestui vas era de circa 4 deca. Informaţie neverificată.

30. — De-a lungul marginii terasei mijlocii, la vest de punctul precedent, am cules cîteva fragmente ceramice atipice din epoca orînduirii comunei primitive şi altele din a doua epocă a fierului.

Greaca, r. Oltenița.

31. — La vreo 100 m spre est de locul descoperirii de la nr. 27, de la poalele malului scund şi rîpos, am adunat cioburi din a doua epocă a fierului şi unele din epoca feudală timpurie.

32. — Pe marginea terasei mijlocii a lacului Greaca, la 500 m vest de Valea Răstache, pe un mic pisc, am găsit rare fragmente ceramice din epoca feudală timpurie şi două cioburi atipice din epoca istoriei nescrise.

33. — La vest de satul Greaca, pe marginea terasei superioare, la aproximativ 500 m spre răsărit de locul numit Păru, cu prilejul săpării unei gropi, au fost descoperite două vase de lut ars. Unul mare era culcat pe o parte, iar în interiorul lui se afla cel de al doilea vas mai mic.

Vasul mare a fost modelat la roată, în formă de borcan pîntecos cu buza răsfrîntă în afară. Datorită arderii, vasul a dobîndit culoarea roşcată. Pe partea superioară a umerilor s-a făcut drept ornament împrejurul vasului, o mică dungă în relief. Dimensiunile lui sînt: înălțimea 54,7 cm, diametrul la gură 27 cm.

Al doilea vas este un ulcior piriform, cu buza răsfrîntă. Datorită arderii, vasul a dobîndit culoarea cenuşie-vînătă. Suprafața lui nu a fost ornamentată. Pe fund vasul are un inel. Toarta lui este supraînălțată. Dimensiunile lui sînt: înălțimea pînă la buză 14,8 cm; înălțimea pînă la vîrful torții 15,7 cm. Diametrul gurii vasului este de 7,5 cm. Vasele descoperite datează din a doua epocă a fierului. Ele se păstrează în colecția şcolii elementare din Greaca.

34. — Pe teritoriul satului, în cuprinsul uneia dintre aşezările din a doua epocă a fierului, înşirate de-a lungul malului lacului Greaca, s-a găsit o toartă de amforă stampilată. Vasul a fost lucrat din pastă curățată cu grijă. Prin ardere a dobîndit culoarea roşie-cărămizie. Pe stampilă se poate citi numele *Drakontidas*. Sub literele ce redau acest nume, paralel cu el, este reprezentat, în relief, un caduceu. Toarta se păstrează în colecția şcoalei elementare din Greaca.

35. — La sud de sat, pe panta de vest, la gura văii Fîntînii, pe locul numit Malul lui Crutescu, se află resturile a cel puțin două aşezări omeneşti, suprapuse. În mal, stratul de cultură are mai mult de 1 m grosime. La baza depunerilor arheologice sînt resturi de chirpic ars, din pereții unei locuințe de suprafață. Pe mal, am găsit cîteva cioburi de aspect neolitic, care datează, probabil, din timpul culturii Gumelnița. Judecînd după un ciob găsit pe acel loc, rezultă că aici se află şi materiale arheologice din prima epocă a fierului. O altă epocă documentată pe acest loc, prin picioare de vase lucrate cu mîna şi prin inele de fund, este a doua epocă a fierului.

36. — Pe coasta de est a văii Fîntînii, la aproximativ 100 m nord-est de Malul lui Crutescu, de la poalele malului, am adunat cîteva fragmente ceramice atipice, din epoca orînduirii comunei primitive.

37. — În malul terasei inferioare a lacului Greaca, la circa 150 m est de valea Fîntînii, am găsit cioburi care datează din epoca de bronz sau din prima epocă a fierului.

38. — La o distanță de aproximativ 180 m spre est de aceeaşi vale, la poalele malului terasei inferioare, am cules cioburi din vase lucrate în pastă grosolană. Ele au fost ornamentate prin dungi în relief, trasate cu degetele pe pasta moale a vasului. După aspectul lor, datează din epoca neolitică (probabil din timpul culturii Gumelnița).

39. — În malul terasei inferioare, la circa 300 m de punctul de pescărie Greaca, sînt secționate cîteva gropi pline de cenuşă. Pe coastă, în dreptul gropilor, am adunat fragmente ceramice din epoca feudală timpurie. La aproximativ 50 m spre est de acest punct, am găsit un grup de cioburi similare. Socotesc că ambele puncte fac parte din acelaşi complex de locuire.

40. — La circa 500 m est de pescărie, din malul terasei inferioare, am cules cîteva fragmente ceramice din a doua epocă a fierului.

41. — La o distanţă de aproximativ 1000 m est de pescărie, am descoperit, pe o suprafaţă restrînsă de teren, un complex arheologic unitar. Prin formă şi decor, fragmentele ceramice găsite acolo datează din epoca feudală timpurie. Printre cioburi sînt cîteva frînturi din buza unor vase în formă de borcan. Decorul de pe cioburi este liniar şi ondulat. Un ciob provine dintr-un vas lucrat din pastă de culoare gălbuie.

42. — În apropiere de punctul precedent (la 500 m est) am găsit un alt complex din epoca feudală timpurie. Cioburile se găsesc în mal şi pe coastă. Probabil că este vorba de o groapă de bordei. De pe coastă, am adunat cioburi din vase cenuşii lucrate la roată şi din borcane cu suprafaţa zgrunţuroasă. În funcţie de aceste constatări, fragmentele ceramice adunate datează din secolul al IV-lea e.n.

43. — Într-un mal, la circa 700 m vest de punctul Slom, se păstrează o parte dintr-o groapă de mari dimensiuni, plină cu pămînt de culoare neagră. Din pămîntul de umplutură al gropii s-au prăbuşit pe pantă bucăţi de chirpic ars, cu urme de nuiele pe o parte şi cu făţuială pe cealaltă parte. Din mal, am scos cioburi din a doua epocă a fierului.

44. — În rîpa terasei inferioare, la circa 400 m vest de locul numit Slom, se păstrează mai multe gropi secţionate. Din umplutura lor au căzut şi am scos cioburi ornamentate cu brîuri alveolare. Bizuindu-ne pe pasta din care au fost lucrate vasele, le datăm în epoca de bronz sau în prima epocă a fierului.

45. — Între punctul Slom şi căsuţa de la est de acest punct, la circa 200 m vest de căsuţă, am scos din malul terasei inferioare cioburi din a doua epocă a fierului. Dintre acestea, unele sînt de culoare cenuşie şi provin din vase lucrate la roată, iar altele sînt din pastă grosolană şi au fost ornamentate cu brîuri alveolare în relief.

46. — În preajma locului precedent, în maluri şi pe coastă, am găsit numeroase fragmente ceramice din epoca neolitică. Cea mai mare parte dintre ele provin din vase care au fost modelate în lut amestecat cu pleavă. Ornamentarea fragmentelor ceramice adunate constă din dung paralele excizate, decor în formă de tablă de şah, triunghiuri mari excizate. O altă categorie ceramică este cea ornamentată prin caneluri fine. Prin forme şi decor această ultimă categorie se aseamănă foarte mult cu ceramica de acelaşi fel din faza Bolintineanu. Materialele arheologice descoperite pe acest loc datează din epoca neolitică timpurie şi anume din timpul culturii Boian (faza Giuleşti). La poalele malului, am găsit şi un ciob de strachină, caracteristică olăriei folosite de purtătorii culturii Gumelniţa. Astfel, nu este exclus ca pe acelaşi loc să existe şi resturile unei aşezări din această vreme. Într-o porţiune de mal se observă şi stratul de cultură, care are o grosime de aproximativ 2,30 m. La baza lui se află resturile arheologice din epoca neolitică, iar sub solul vegetal sînt urme materiale din a doua epocă a fierului.

Căscioarele, r. Olteniţa.

47. — La 200 m est de locul Cuca, sînt cîteva gropi. Din pămîntul de umplutură al acestora am scos fragmente ceramice din a doua epocă a fierului. Pe cîteva dintre ele se păstrează ca ornamente brîuri alveolare în relief.

48. — În malurile terasei inferioare, la circa 500 m est de acelaşi loc, se află cîteva gropi. Din umplutura lor am adunat mai multe cioburi din prima epocă a fierului. De pe acelaşi teren am cules şi cîteva fragmente ceramice din vase ce au fost modelate cu mîna din pastă amestecată cu pleavă. Pe unul dintre ele se păstrează resturile unui decor excizat. Aşadar, aceste cioburi datează din timpul culturii Boian (faza Giuleşti).

49. — Spre răsărit de căsuţe, la o distanţă de aproximativ 1500 m, în malurile terasei inferioare sînt secţionate mai multe gropi din interiorul cărora am scos fragmente ceramice din a doua epocă a fierului.

50. — La est de pescăria de pe malul lacului Greaca, în dreapta drumului ce duce spre Căscioarele, în dreptul văii, am adunat cîteva cioburi din a doua epocă a fierului.

51. — Lîngă cotitura terasei inferioare a lacului Greaca, spre lacul Cătăloiul, la circa 50 m spre vest de ea, am descoperit cîteva cioburi din a doua epocă a fierului.

52. — Spre sud-est de Ostrovel, pe malul lacului Cătăloiul, la poalele dealului, am găsit o monedă turcească de argint perforată într-o parte. Orificiul dovedeşte că moneda a făcut parte dintr-o salbă sau a fost legată de degetul unui mort.

53. — Pe panta dealului, la sud de Ostrovel, am adunat numeroase fragmente ceramice. Ele datează de la începutul epocii de bronz şi provin din vase ce au fost folosite de purtătorii culturii materiale Glina III. Dintre cioburi, numai unul singur poartă decorul gaură-buton, caracteristic acestei culturi.

54. — La poalele colţului terasei de la sud-vest de Ostrovel, am găsit mai multe fragmente ceramice şi o fusaiolă din a doua epocă a fierului.

55. — Pe marginea terasei superioare, în preajma colţului situat la est de gura văii Cătăloiul, sînt rare cioburi atipice din epoca orînduirii comunei primitive.

56. — Lîngă păduricea situată la circa 500 m est de gura văii Cătăloiul, am descoperit multe cioburi din a doua epocă a fierului şi cîteva din epoca feudală timpurie.

57. — De pe suprafaţa solului terasei superioare, la circa 150 m vest de Şuviţa Hotarului, am cules mai multe cioburi din a doua epocă a fierului; dintre ele amintim un fragment de vas lucrat la roată, ciob care, datorită arderii a dobîndit culoarea cenuşie.

58. — Lîngă Şuviţa Hotarului, imediat la vest de ea, de pe marginea terasei superioare, am adunat cîteva fragmente ceramice din epoca feudală timpurie.

59. — În dreptul Şuviţei Hotarului dintre satele Chirnogi şi Căscioarele — pe teritoriul acestuia din urmă — pe terasa mijlocie se află resturile destul de bogate ale unei aşezări din a doua epocă a fierului. Dintre fragmentele adunate amintim cioburile de vase lucrate la roată (strachini şi strecurătoare). Tot acolo sînt cioburi de vase de provizii şi de amfore. O serie de materiale datează din epoca feudală timpurie.

Chirnogi, r. Olteniţa.

60. — Pe marginea terasei înalte a Dunării, lîngă coasta estică a Şuviţei Hotarului, am descoperit numeroase fragmente ceramice din pastă amestecată cu cioburi pisate. Ornamentul de pe aceste cioburi este alcătuit din brîuri în relief. Printre altele s-a găsit şi o toartă groasă. Judecînd după compoziţia pastei şi după decor, materialul adunat datează, foarte probabil, din prima epocă a fierului.

61. — La o distanţă de aproximativ 150 m spre est de Şuviţa Hotarului, pe terasa inferioară, sînt numeroase fragmente ceramice din epoca feudală timpurie.

62. — Nu departe, la est de aceeaşi şuviţă, se află Cişmeaua Mare. Pe panta terasei inferioare, imediat la est de cişmea, sînt cioburi din epoca feudală timpurie.

63. — La aproximativ 100 —150 m spre est de Cişmeaua Mare, pe pantă, am găsit cioburi de la începutul epocii de bronz (cultura Glina III) şi foarte multe fragmente ceramice din a doua epocă a fierului. Puţin mai departe spre est, în mal, este secţionată groapa unui bordei din a doua epocă a fierului. Merită a fi menţionat faptul că pe fundul gropii bordeiului este un strat de cochilii de scoici (Unio), care probabil a servit ca podea. De pe pantă am cules mai multe cioburi căzute din umplutura gropii bordeiului.

64. — Din malurile terasei inferioare, la circa 300 m est de Cişmeaua Mare, am scos mai multe fragmente ceramice din vase ce au fost lucrate din pastă amestecată cu pleavă. Aceste fragmente datează din epoca neolitică timpurie. De pe acelaşi teren am cules cîteva cioburi din epoca feudală timpurie.

65. — În malurile unei cariere de lut situate la circa 500 m est de cişmeaua amintită, se observă, secţionată, o groapă de bordei. Bizuindu-ne pe decorul şi compoziţia pastei fragmentelor ceramice scoase din pămîntul de umplutură al gropii bordeiului, putem spune că ele datează din a doua epocă a fierului.

66. — Lîngă o şuviţă adîncă şi oblică, pe marginea terasei inferioare, la circa 350 m vest de Şuviţa lui Nicolae Popa, se găsesc cioburi din a doua epocă a fierului.

67. — La 50 m vest de şuviţa menţionată la punctul precedent, pe terasa inferioară, am adunat de la suprafaţa solului rare fragmente ceramice din epoca feudală timpurie.

68. — De pe marginea terasei inferioare, în dreptul aceleiaşi şuviţe, am găsit numeroase fragmente ceramice din a doua epocă a fierului.

69. — În apropiere se află resturile unei aşezări din epoca neolitică a purtătorilor culturii Gumelniţa. În cursul lucrărilor agricole au fost scoase la iveală bucăţi de chirpic ars din pereţii locuinţelor şi numeroase fragmente ceramice. Stratul de cultură este destul de bogat. Marginea de est a acestei aşezări corespunde coastei apusene a Şuviţei lui Vulpe.

70. — De-a lungul marginii terasei superioare, pe versantul de vest al Şuviţei lui Vulpe, se găsesc resturile unei aşezări din epoca de bronz şi alte cîteva fragmente ceramice mai noi. Dintre acestea din urmă este caracteristică o margine de borcan fără toartă, din epoca feudală timpurie.

71. — La est de Şuviţa lui Vulpe, în imediata ei apropiere, de pe marginea terasei inferioare, am adunat fragmente ceramice din a doua epocă a fierului.

72. — La circa 200 m vest de Şuviţa lui Iorgulescu, lîngă marginea terasei superioare a Dunării, am descoperit resturile unui mormînt de incineraţie din a doua epocă a fierului. Din inventarul lui am adunat cioburi dintr-o urnă de formă tronconică, înaltă, ornamentată printr-un brîu alveolar în relief. Pe acelaşi loc ca şi cioburile, erau împrăştiate oasele arse ale celui incinerat. Împreună cu cioburile urnei mai era un hîrb dintr-un alt vas, probabil de ofrandă. Vasul-urnă, prin formă şi decor, se aseamană cu vasele similare descoperite la Piscul Crăsani.

73. — Pe un mic pisc de pe coasta de vest a Şuviţei lui Iorgulescu şi în malul terasei superioare sînt secţionate cîteva gropi. În pămîntul de umplutură al acestora şi la suprafaţa solului am găsit destul de multe cioburi din timpul culturii Gumelniţa.

74. — Pe marginea terasei superioare a Dunării, la aproximativ 1 km vest de sat, în unele maluri, sînt secţionate cîteva gropi de mici dimensiuni. În pămîntul de umplutură al gropilor am găsit cioburi din a doua epocă a fierului. Amintim unul, dintr-un vas lucrat la roată din pastă, care, datorită arderii, a dobîndit culoarea cenuşie.

75. — Lîngă marginea de vest a cimitirului de pe coastă am găsit într-un mal cîteva fragmente ceramice din vase ce au fost lucrate cu mîna, din lut amestecat cu multă pleavă. Ele datează din epoca neolitică timpurie. În acelaşi loc este un cimitir feudal. În groapa unui mormînt, în afară de osemintele scheletului, se văd resturi de lemn putred dintr-un sicriu. Ele dovedesc că acest cimitir este destul de recent.

76. — Prin anii 1921—1922, în grădina şcolii elementare din sat, a fost descoperit un vas de lut ars. În interiorul lui se aflau monede vechi de argint. Monedele erau mărişoare şi destul de groase. Prin grija directorului de atunci al şcolii, acest tezaur monetar a fost dăruit Muzeului naţional de antichităţi.

77. — Lîngă fîntîna din vecinătatea gospodăriei lui Marin Cîrlig, în anul 1948, a fost descoperit un vas de lut ars de culoare roşie. Vasul era înalt de circa 0,80 m şi avea diametrul maxim de 0,70 m. O bucată din toarta masivă a acelui vas se păstrează în colecţia şcolii elementare din satul Chirnogi. După aspectul şi pasta toartei, vasul datează de pe la sfîrşitul celei de a doua epoci a fierului.

78. — La nord-est de sat, în lunca Argeşului, la est de Fîntîna lui Trache, pe un mic grind din vecinătatea unei albii vechi a rîului, sînt cioburi din a doua epocă a fierului.

79. — Pe coasta de deal situată la nord-vest de satul Chirnogi, la hotarul dintre teritoriul acestui sat şi lotul satului Clăteşti, am adunat mai multe fragmente ceramice de mici dimensiuni. După tehnica lucrului ele datează probabil din epoca de bronz.

Valea Popii, r. Olteniţa.

80. — La aproximativ 200 m sud-est de sat, prin 1935, au fost găsite în pămînt două obiecte de bronz. Acestea aveau forma unor toporaşe lungi de circa 0,15 m. Între timp, obiectele s-au pierdut. Ele ar putea data din epoca de bronz şi eventual ar fi de pus în legătură cu aşezarea amintită mai sus.

81. — În malul terasei inferioare a rîului Argeş, lîngă marginea de nord-vest a satului, sînt secţionate mai multe gropi de bordeie. De la poalele malului am adunat o serie de fragmente ceramice, care, judecînd după tehnica lucrului, datează cu probabilitate din epoca de bronz.

Coadele, r. Olteniţa.

82. — Pe marginea terasei Argeşului, în dreptul limitei de sud-vest a satului, sînt rare fragmente ceramice care datează, probabil, din epoca de bronz.

83. — Pe coasta de nord-vest a văii, pe fundul căreia se află o baltă, lîngă marginea terasei înalte a Argeşului, sînt rare fragmente ceramice, atipice, din epoca orînduirii comune primitive.

84. — Pe versantul sudic al şuviţei din dreptul cimitirului acestui sat, se găsesc cioburi din a doua epocă a fierului. Tot acolo, sînt bucăţi de chirpic ars din locuinţele aşezării. Dintre fragmentele ceramice adunate, amintim unul de culoare cenuşie, dintr-un vas lucrat la roată.

85. — Pe marginea terasei înalte a rîului Argeş, lîngă movila Ghergălău şi pe pantă se găsesc numeroase fragmente ceramice din a doua epocă a fierului.

Radovanu, r. Olteniţa.

86. — La poalele pantei de nord a primei şuviţe, care este situată la nord-vest de Şuviţa Ghergălău, sînt numeroase fragmente ceramice din a doua epocă a fierului. Multe dintre ele provin din vase ce au fost lucrate la roată. Am găsit şi cîteva fragmente de picioare de fructiere şi o serie de cioburi din străchini cu marginea răsfrîntă în afară.

87. — La sud de Şuviţa Drumul Mare, la suprafaţa solului, am adunat cioburi atipice.

Între satele Radovanu şi Crivăţ, în dreptul bălţii Giroaia, pe marginea terasei înalte a Argeşului, se află o movilă. O mare parte din ea a căzut în jos pe rîpă, odată cu malul pe care a fost ridicată.

★

În colecţia şcolii elementare din satul Băneasa, r. Giurgiu, reg. Bucureşti, se păstrează o măsea de *Elephas antiquus* sau *meridionalis.* Această măsea a fost descoperită într-o carieră de nisip, de lîngă satul Frasinu, în luna iulie 1952.

★

Prin cercetările arheologice pe care le-am efectuat în limitele regiunii descrise la începutul expunerii, am căutat să cunoaştem cît mai multe puncte izolate şi aşezări omeneşti din toate epocile istoriei vechi a regiunii. În acest scop, am hotărît să urmăm un itinerar de-a lungul teraselor Dunării şi Argeşului, fără a ne abate în văile laterale, care rămîn a fi cercetate cu alt prilej. În cursul perieghezei, am străbătut pe jos întreaga regiune, cercetînd fiecare punct cu urme de locuire, pe care l-am putut descoperi. De la învăţătorii şcolilor din localităţile vizitate, am cules toate informaţiile arheologice pe care le cunoşteau şi am căutat, în limita posibilităţilor, să le verificăm la faţa locului, ceea ce nu am reuşit să facem în unele cazuri, datorită distanţei mari la care se aflau punctele respective. În şcolile vizitate, am discutat cu învăţătorii şi i-am îndemnat să cunoască mediul arheologic al regiunii înconjurătoare, lămurindu-i asupra obligaţiei pe care o au de a informa conducerea Muzeului naţional de

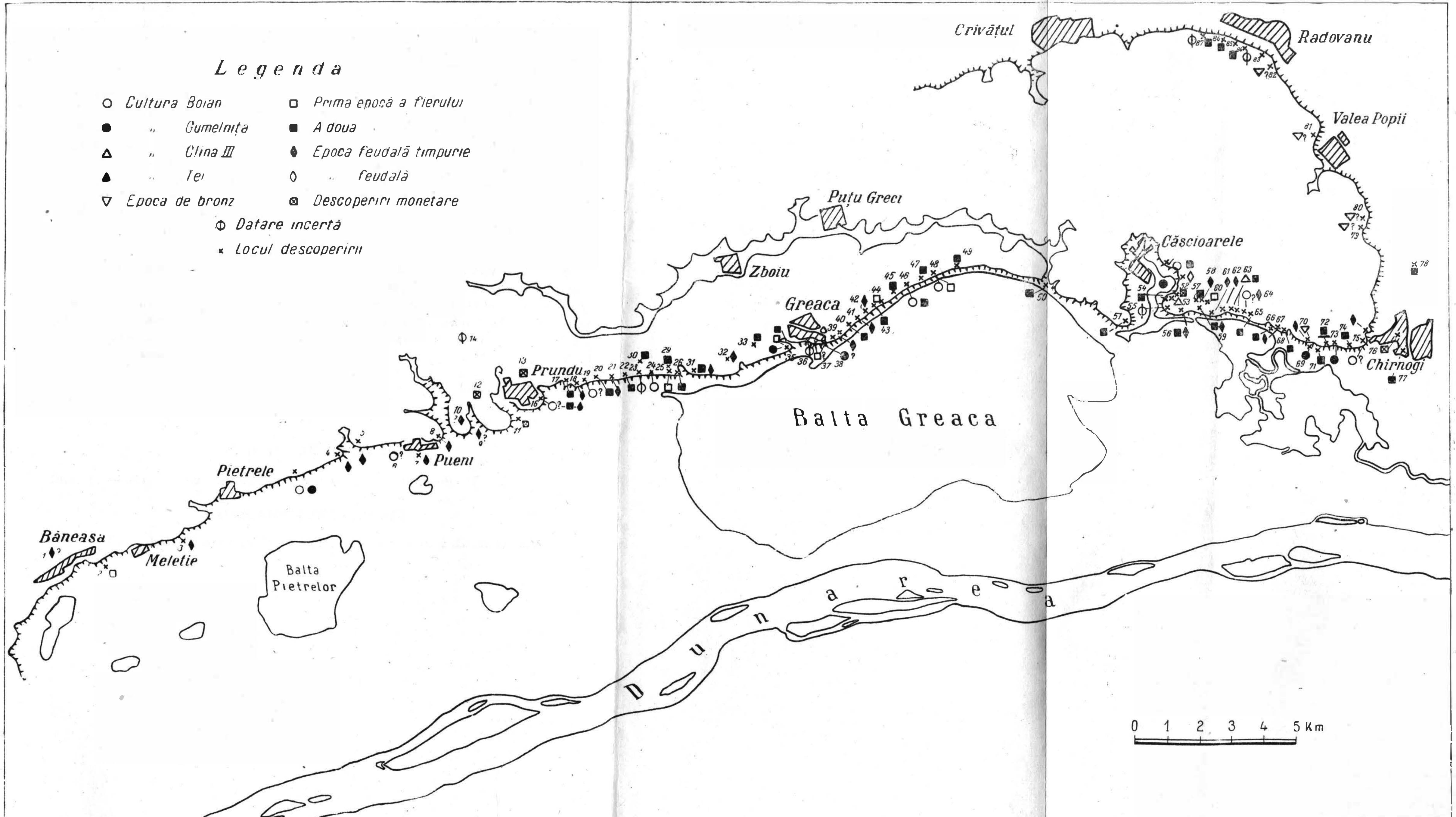

Fig. 1 – Harta descoperirilor arheologice din preajma lacului Greaca.

antichităţi, despre orice descoperiri arheologice s-ar face pe teritoriul satului în care îşi duc ei munca sau în satele vecine, pentru ca, pe baza informaţiilor lor, să se poată lua măsurile de rigoare.

★

Materialele descoperite datează dintr-o perioadă de timp ce se întinde începînd din epoca neolitică timpurie şi terminînd în plină epocă feudală. Numărul descoperirilor, care este relativ mare, dovedeşte că în regiune sînt condiţii naturale ce au permis oamenilor din toate timpurile să-şi ridice aşezări pe diferitele terase ale fluviului, în preajma lacului Greaca şi lîngă diferite izvoare. Din punct de vedere arheologic, mai bogată este regiunea teraselor Dunării cuprinsă între satele Căscioarele şi Chirnogi, unde numai în cursul acestor cercetări am descoperit douăzeci şi două de puncte locuite în antichitate. Mai săracă în descoperiri arheologice, este regiunea dintre satele Băneasa şi Pueni, care fapt se datoreşte mai ales lipsei izvoarelor.

★

Rezultatele destul de rodnice ale cercetărilor de suprafaţă din regiunea cuprinsă între satele Băneasa şi Radovanu au dus, în oarecare măsură, la îmbogăţirea hărţii arheologice a ţării. Aprofundarea cunoaşterii materialelor din fiecare epocă în parte ne va ajuta să ştim modul de trai şi densitatea populaţiei dintr-o anumită epocă. Pentru atingerea acestui scop, este nevoie de o cercetare atentă de laborator a materialelor adunate, şi de o cunoaştere amănunţită, din punct de vedere arheologic, a regiunii.

EUG. COMŞA

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — Карта археологических находок вблизи озера Гряка.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — Carte des découvertes archéologiques faites à proximité du lac Greaca.

STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE
Tomul V, nr. 3—4, 1954

TOPORUL DE ARAMĂ CU DOUĂ TĂIŞURI ÎN CRUCE DE LA FLOREŞTI (RAIONUL VASLUI, REGIUNEA IAŞI)

În ianuarie 1954, în colecţiile Muzeului de antichităţi din Iaşi a intrat un topor de cupru, de tipul cu două tăişuri în cruce, provenit dintr-o descoperire întîmplătoare de pe teritoriul comunei Floreşti (raionul Vaslui, regiunea Iaşi). Acest obiect a fost achiziţionat la faţa locului, în toamna anului 1953, de către Gh. Balica de la Arhivele Statului Iaşi şi donat apoi, de către conducerea acestei instituţii, Muzeului de antichităţi.

În zilele de 13—14 mai 1954 ne-am deplasat la Floreşti pentru stabilirea condiţiilor în care s-a făcut această descoperire, în vederea studierii şi prezentării ei. Din informaţiile obţinute la faţa locului rezultă că toporul la care ne referim a fost descoperit încă din aprilie 1951, cu prilejul arăturilor de primăvară, de către Alex. Balica, din Floreşti, la locul numit « Varniţă ». Locul descoperirii este situat către poalele de vest ale dealului « Săpat», în dreapta şoselei Floreşti-Bîrlad, la 1 km SSE de satul Floreşti şi circa 50 m E de pîrîul Simila, afluent al Bîrladului.

Din cele relatate de către autorul descoperirii, rezultă că obiectul la care ne referim a fost scos la iveală împreună cu bucăţi de lipitură arsă şi cioburi. După observaţiile făcute la faţa locului, am constatat, într-adevăr, prezenţa unor bucăţi mici de lipitură arsă cît şi a unui număr restrîns de fragmente ceramice, foarte corodate, care, după caracterele pastei, aparţin culturii cucuteniene. Dintre aceste fragmente se distinge unul cu urme de pictură de stil Cucuteni A, cu bandă îngustă şi un altul cu vagi resturi de decor adînc incizat. În afară de aceste două cioburi, care indică prezenţa unor urme de locuire din faza Cucuteni A, mai menţionăm un fragment ceramic corodat, care, după caracterele pastei, ar aparţine fazei Cucuteni B. Prin urmare, obiectul la care ne referim a fost descoperit în incinta unei aşezări care, din cele constatate pînă în prezent la faţa locului, conţine urme sigure numai din faza Cucuteni A.

Din informaţiile primite de la Alex. Balica, reiese că în momentul descoperirii, acest topor prezenta pe el o patină de culoare verde, care a fost înlăturată ulterior în cea mai mare parte, pentru a se cunoaşte materialul din care a fost lucrat. Actualmente, urmele acestei patine se mai păstrează sporadic, atît pe feţele toporului, cît şi în interiorul găurii de înmănuşare, sub forma unor mici pete de culoare verzuie deschisă.

Toporul este lucrat din cupru, într-un procentaj de 99, 52[1], are greutatea de 0,950 kg şi lungimea de 18,5 cm. La origine este foarte probabil că el a fost ceva mai lung şi apoi s-a scurtat prin întrebuinţare. Forma sa este aproape dreaptă, braţul cu tăişul orizontal fiind uşor arcuit către interior.

Cele două braţe sînt aproape egale. Astfel braţul cu tăişul vertical (anterior) are lungimea de 9,7 cm, iar acela cu tăişul orizontal (posterior) de 7,3 cm. Tăişul vertical este aproape drept

[1] Analiza chimică s-a făcut în laboratorul de chimie anorganică al Universităţii din Iaşi, de către asistent Marcel Bostan sub îndrumările acad. Radu Cernătescu. Cu această ocazie s-a precizat că restul de 0,48% sînt impurităţi (sulf, argilă etc.).

şi uşor rotunjit la capete, avînd o lungime de 3,1 cm. El prezintă de-a lungul său o ruptură, din vechime, provenind probabil de la întrebuinţare. Tăişul orizontal are aproape aceiaşi formă ca şi cel vertical şi prezintă la unul din capete o ruptură recentă. În starea actuală acest tăiş are o lungime de 3,2 cm. Este probabil că iniţial el a întrecut cu mult, în lungimea sa, tăişul vertical. Tăişul orizontal este tocit, datorită întrebuinţării, formînd o uşoară ramă pe faţa superioară a braţului.

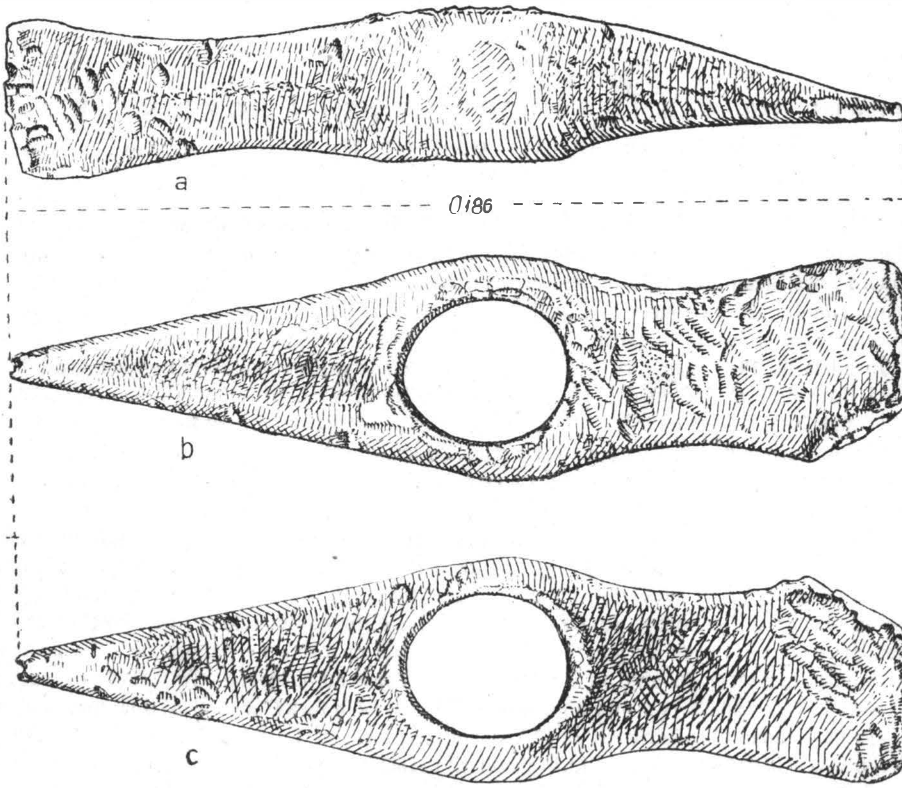

Fig. 1. — Floreşti. Topor de aramă cu tăişurile în cruce. Vedere laterală (*a*), faţa superioară (*b*) şi inferioară (*c*).

Gaura de înmănuşare a toporului este de formă ovală cu diametrele de 3,3 × 2,9 cm. In partea inferioară, se termină printr-o uşoară ramă, care prezintă pe ea cîteva ciocăniri din vechime. În schimb, pe faţa superioară a toporului, în jurul găurii de înmănuşare, se observă ciocănituri puternice şi dese. Interiorul găurii prezintă porţiuni cu încreţituri mărunte provenind probabil de la turnare.

Pe feţele laterale ale braţului anterior se observă ciocănituri din vechime, foarte frecvente în dreptul lamei tăişului, precum şi puţine încreţituri de la turnare.

Pe faţa superioară, ca şi pe cea inferioară a braţului anterior, ciocăniturile lipsesc aproape cu desăvîrşire; în schimb sînt foarte frecvente încreţiturile de la turnare. Acelaşi număr redus de ciocănituri se observă şi pe feţele laterale ale braţului posterior; dar, abundă aici încreţiturile de la turnare. Pe faţa superioară a braţului posterior ciocăniturile sînt însă foarte frecvente; în schimb lipsesc aproape încreţiturile de la turnare. Pe faţa inferioară a aceluiaşi

braţ, ciocăniturile sînt mai puţin numeroase decît pe cea superioară, fiind frecvente în dreptul lamei tăişului. Spre deosebire de faţa superioară, faţa inferioară prezintă pe ea mai multe încreţituri de la turnare, care sînt masate către gaura de înmănuşare, regiune în care nu s-au aplicat loviturile. În afară de aceasta, numai pe faţa superioară a braţului anterior se mai observă şi o diferenţă de nivel între cele două margini. Atît faţa inferioară, cît şi cea superioară a braţului anterior nu prezintă pe ele urmele cusuturilor de la turnat.

Pe feţele laterale ale toporului, în dreptul găurii de înmănuşare, se observă ciocănituri puternice şi repetate pe acelaşi loc, datorită cărora gaura a căpătat probabil forma ovală.

Din observaţiile de pînă aici reiese că pe feţele pe care apar foarte frecvente ciocănituri lipsesc aproape încreţiturile de la turnare; dimpotrivă, încreţiturile de la turnare abundă acolo unde ciocăniturile sînt mai rare. De altfel acest fapt este destul de normal, deoarece ciocăniturile au înlăturat urmele turnării. Din această cauză, pe feţele pe care abundă ciocăniturile lipsesc aproape urmele de la turnare. De aici putem conchide că obiectul la care ne referim a fost turnat şi apoi finisat, prin ciocănituri [1]. În ceea ce priveşte forma în care s-a turnat acest topor, nu putem face deocamdată nici o precizare. Avîndu-se în vedere însă frecvenţa ciocăniturilor pe anumite feţe ale toporului s-ar putea presupune că forma iniţială a sa a fost probabil mai simplă, fiind modificată apoi prin ciocănituri la cald.

★

Toporul cu două tăişuri în cruce descoperit la Floreşti, se încadrează în seria topoarelor de cupru cunoscute în spaţiul carpato-dunărean [2]. În stadiul actual al cercetărilor, cele mai multe descoperiri de astfel de obiecte provin din Transilvania, unde numărul lor ajunge aproape de 400 [3]. În regiunile extracarpatice ale ţării noastre, ele sînt însă foarte puţine. În ceea ce priveşte Moldova, mai cităm, în afară de exemplarul de la Floreşti, încă următoarele descoperiri: 4 exemplare de la Tg.-Ocna (reg. Bacău), dintre care 3 exemplare menţionate de M. Roska [4] şi un exemplar inedit provenit de la punctul Podei [5], un exemplar inedit descoperit în albia pîrîului Falcău la 9 km mai sus de Horodiştea Calu (r. Neamţ, reg. Bacău) [6], precum şi un alt exemplar inedit provenit de la punctul Podeac, satul Slobozia-Bogdăneşti (r. Tg.-Ocna, reg. Bacău) [7].

---

[1] Pînă nu de mult s-a susţinut că topoarele acestea au fost lucrate prin procedeul formei pierdute sau numai prin ciocănire la cald. Recent, I. Nestor, în comunicarea sa: Asupra metalurgiei aramei şi bronzului, «Studii şi Referate privind Istoria Romîniei», vol. I, Bucureşti, 1954, p. 47, a arătat că topoarele de aramă de acest tip au fost prelucrate prin turnare în valve.

[2] Asupra originii şi evoluţiei acestor topoare, vezi Ecat. Vulpe, Sull'origine e l'evoluzione delle scuri di rame carpato-danubiane, în «Ephemeris Dacoromana», IV, 1926 — 1927, p. 181—211. I. Nestor, Der Stand der Vorgeschichtsforschung in Rumänien, «în 22. Bericht der römisch-germanischen Kommission», Frankfurt am Main, 1932, p. 76—79. D. Berciu, Topoarele de cupru cu două braţe opuse, în « Apulum», I, 1939—1942, p. 39—71.

[3] Roska Márton, A rézcsákányok, în « Közlemények», II, 1, 1942, p. 15—77, unde dă şi o hartă a răspîndirii acestor topoare la pagina 27. De asemenea, pentru Transilvania, vezi şi Dorin Popescu, Die frühe und mittlere Bronzezeit in Siebenbürgen, Bucureşti 1944, p. 25—37.

[4] Roska Mártón, A kettös ellentettelü vörösréz-csákány stratigrafiai helyzete Erdélyben, în « Archaeológiai Értesitö», XLII, 1928, p. 52 fig. 15 şi p. 306.

[5] Acest exemplar descoperit întîmplător în preajma săpăturii lui C. Mătasă, în via de la Podei, se păstrează în colecţiile Muzeului regional din Piatra-Neamţ (inv. nr. 1580). După informaţiile lui I. Şandru, care a făcut cercetări antropogeografice în regiune, rezultă că via în care s-au găsit cele trei topoare menţionate de Roska Márton, este aceeaşi vie de la punctul Podei, în care s-au făcut săpăturile de către C. Mătasă. Deci, cele patru topoare descoperite la Tg.-Ocna provin de la punctul Podei.

[6] În colecţiile Muzeului regional din Piatra-Neamţ.

[7] În colecţiile Muzeului de antichităţi din Iaşi (inv. nr. 1132). Acest topor a fost prezentat de I. Şandru în comunicarea: Cîteva contribuţii de geografie umană preistorică din regiunea subcarpatică Oneşti-Bacău, ţinută în luna martie 1946 la Institutul de cercetări geografice secţia Iaşi (ms). Din informaţiile lui I. Şandru, care a făcut cercetări la faţa locului, rezultă că toporul a fost descoperit în 1945, pe un loc înalt, desprins din terasa inferioară a Oituzului, numit Podeac, pe care s-au mai găsit cîteva obiecte neolitice de silex, precum şi mai multe lame de obsidian, care se păstrează astăzi în colecţiile Muzeului de antichităţi din Iaşi.

De asemenea, un exemplar de acelaşi tip este cunoscut şi pe teritoriul R.S.S. Moldoveneşti, la Cimişlia (r. Tighina). Acest exemplar, după cum s-a arătat, se află la limita de est a ariei de răspîndire a acestor topoare[1].

Faţă de exemplarele cunoscute în Moldova, ca şi faţă de acela descoperit pe teritoriul U.R.S.S., la Cimişlia, toporul de la Floreşti reprezintă o variantă mai puţin evoluată, întrucît, braţele sale sînt aproape rectilinii şi lipseşte manşonul din jurul găurii de înmănuşare pe faţa inferioară.

Analogia cea mai apropiată pentru toporul de la Floreşti o prezintă exemplarul descoperit la Ariuşd (r. Stalin, reg. Stalin)[2], cu deosebirea că acesta din urmă are cele două braţe neegale, iar tăişul vertical este mai curbat. În ceea ce priveşte lungimea, ea este aproape identică cu aceea a exemplarului pe care-l prezentăm aici.

Analogiile cu Transilvania se explică prin legăturile care au existat între triburile de pe teritoriul acestor două provincii, legături fără de care nu s-ar putea explica prezenţa obiectelor de aramă de acest tip, în regiunea de la răsărit de Carpaţi, unde materia primă, arama, lipseşte cu desăvîrşire. Dacă pe baza criteriilor tipologice se pot trage concluzii referitoare la originea şi evoluţia acestor topoare, este dificil însă a stabili apartenenţa lor la diverse culturi materiale. Această dificultate decurge tocmai din faptul că descoperirile unor asemenea topoare, în Moldova, au un caracter întîmplător, neprovenind din săpături metodice. Este drept că exemplarele de la punctul Podei provin dintr-o aşezare cu ceramică pictată de stil Cucuteni B[3], totuşi caracterul întîmplător al descoperirii ne împiedică deocamdată să atribuim în mod sigur aceste unelte inventarului aşezării Cucuteni B de acolo.

După cum am arătat mai sus, toporul nostru provine dintr-o aşezare neolitică, care pînă în prezent conţine urme sigure din faza Cucuteni A şi îndoielnice din faza Cucuteni B. Avîndu-se în vedere caracterul întîmplător al descoperirii, nu se poate trage deocamdată nici o concluzie relativ la cultura şi faza căreia aparţine acest obiect.

În tot cazul, obiectul descoperit la Floreşti aparţine seriei topoarelor de cupru, de tipul cu două tăişuri în cruce, cunoscute ca datînd de la sfîrşitul neoliticului şi începutul epocii bronzului.

În ceea ce priveşte scopul pentru care a fost folosit acest topor, el nu este încă precizat. S-a presupus de către unii că asemenea unelte ar fi folosit la munca în minele de cupru sau sare[4]. Este însă probabil că au avut şi alte întrebuinţări. În orice caz la Floreşti nu puteau fi folosite pentru minerit, deoarece, această activitate economică nu putea fi practicată în regiune.

A. FLORESCU

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — Флорешти. Медный топор с крестообразным обоюдоострым лезвием : *a* — вид сбоку; *в* — верхняя сторона; *c* — нижняя сторона.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — Floreşti. Hache en cuivre aux tranchants disposés en croix: *a)* vue latérale; *b)* partie supérieure; *c)* partie inférieure.

---

[1] D. Berciu, Die kreuzschneidige Kupferaxt von Cimişlia, Bezirk Tighina, în « Wiener Prähistorische Zeitschrift», 1943, p. 68, fig 1, şi p. 72.

[2] Roska Mártón, op. cit., p. 49, fig. 13.

[3] Roska Mártón, op. cit., p. 51—52, pentru condiţiile de găsire ale celor 3 topoare menţionate de el în 1928. Materialul din faza Cucuteni B, descoperit cu prilejul săpăturilor lui C. Mătasă, se află în Muzeul din Piatra-Neamţ.

[4] Roska Marton, op. cit., p. 52.

STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE
Tomul V, nr. 3—4, 1954

NOTE EPIGRAFICE

1. *MURIGHIOL*
(raionul Tulcea, regiunea Galaţi)

La şcoala elementară din comuna Murighiol se aflau în anul 1948 două fragmente dintr-o stelă funerară de calcar, cu dimensiunile actuale: înălţimea 110 cm, lungimea 82 cm, grosimea 10 cm. Se păstrează şase rînduri din inscripţia în limba latină, precum şi chenarul din stînga în care aleargă vrejul cu frunze şi ciorchine.

Atît partea superioară, cu frontonul sculptat, cît şi dedicaţia sînt lipsă. Monumentul era probabil închinat zeilor Mani. Rîndul 1 începe cu litera L urmată de o bară verticală şi încă de piciorul unei alte bare verticale, restul rîndului e lipsă. Litera L ar putea fi prescurtarea unui praenomen, Lucius (?). Rîndul 2 începe cu literele RIVS ce par să fie sfîrşitul unui cognomen, cum ar fi Valerius (?) . În continuare urmează literele VIX urmate de piciorul unei bare verticale, litera I, ultima literă fiind distrusă; nu poate fi decît VIXIT, întrucît rîndul 3 începe cu ANNOS urmat de numărul LXX, ultima literă, deşi ciobită, totuşi păstrînd din imprimarea iniţială.

Rîndul 4 începe cu litera E, ce poate fi prescurtarea unui praenomen, urmată de cognomenul PRIMITIVA. Rîndul 5 începe cu cuvîntul COIVX, formă des întrebuinţată pentru *coniux*; urmează apoi cuvîntul BENE, continuat în rîndul 6 cu MERITO. După aceasta urmează litera C şi curba de sus a unui O, restul literelor fiind distruse; totuşi, ţinînd seamă că rîndul 7 începe cu literele GI, se poate completa rîndul 6 cu literele IV, deci cuvîntul este COIVGI. În continuare urmează încă două litere, PO, după care curba de sus a literei S, apoi inscripţia este distrusă; cu toată această deteriorare putem uşor întregi verbul POSVIT.

La o distanţă de un rînd şi jumătate, se păstrează la cap de rînd litera L urmată de un spaţiu nefolosit, după care piatra este distrusă. Se pare că e litera iniţială a unei formule finale, cum ar fi *locus monumenti in frontem pedes* etc...

Lipsesc semnele de punctuaţie în cuprinsul inscripţiei. Înălţimea literelor e de 5,5 cm.

Astfel textul inscripţiei poate fi:

[D(is) M(anibus)]
L . . . .
RIVS VIXI[t]
ANNOS LXX
E PRIMITIVA
CO(n)IVX BENE
MERITO CO(n)[iu]
GI POS[uit . . .]
L(ocus) [M(onumenti) IN F(rontem) P(edes) . . .]

După caracterul literelor, inscripţia este din a doua jumătate a secolului al II-lea e.n.

Lipsind primul rînd al inscripției pierdem un element important: numele defunctului. Nu știm dacă era format din două sau din trei elemente, dacă era indicată filiația, într-un cuvînt nu avem indicații dacă este vorba de un cetățean roman, autohton sau venit de aiurea, cu atît mai mult cu cît ne lipsesc și alte informații asupra funcțiunilor ce le-ar fi avut în viață, vîrsta la care ajunsese — 70 ani — fiind destul de înaintată. Completarea primului rînd rămîne așadar în suspensie, neavînd pentru moment elemente suficiente care să ne ajute, iar presupunerile fiind destul de multe.

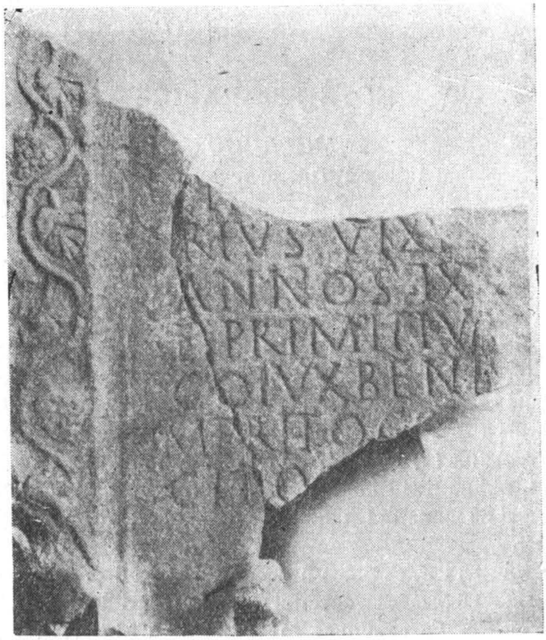

Fig. 1. — Stela funerară de la Murighiol.

Numele soției — *Primitiva* — ne indică pentru aceasta o origine servilă. Este posibil ca din sclavă să fi devenit liberă prin căsătorie, sau să fi fost fiică de libert, în tot cazul făcînd parte dintr-o categorie socială de jos. Litera precedentă E este mai degrabă prescurtarea unui praenomen, cum ar fi *Ennia*. Este greu de presupus că ar fi vorba de ligatura ET, cu atît mai mult cu cît nici pe piatră nu se observă bara din stînga literei T și nici contextul nu permite includerea acestei conjuncții.

Un fapt extrem de important este că, din numeroasele inscripții în care apare numele *Primitiva* sau *Primitivus*, cele mai multe sînt din Pannonia și Dalmatia, iar din Dacia extrem de puține — numai cinci — iar din Moesia Superior una singură. Astfel, inscripția noastră este prima din Scythia Minor, actuala Dobroge, în care este pomenit acest nume. Este posibil ca soția defunctului să fi sosit aici venind din altă provincie a imperiului roman, fie în urma unei împroprietăriri, fie ca urmare a participării soțului ei la viața economică-comercială sau administrativă a vreunei așezări locale.

Dintre numeroasele obiecte — monede, ceramică fragmentară — ce au fost date la iveală cu ocazia săpăturilor căutătorilor de comori, precum și a lucrărilor agricole, acesta este primul monument epigrafic. El a fost adus în 1934 de la Cetate, care se află la 2,5 km est de comună, pe un bot de deal spre Dunăre. Cetatea, de formă trapezoidală, este mai degrabă un castru cu ziduri de piatră, turnuri, porți. Avînd dimensiuni reduse și nefiind distrus nici de cariere,

nici de ape, ar putea fi luat în considerare pentru cercetarea sa mai insistentă şi pentru studierea rolului său ca înaintat post roman pe teritoriul geto-dacilor. Totodată s-ar rezolva şi problema numelui său, fiindu-i atribuite pînă acum cîteva denumiri: Halmyris, Talamonium, Ad Stoma, Gratiana.

2. *HÎRŞOVA*

(raionul Hîrşova, regiunea Constanţa)

În curtea fostului muzeu din localitate se află un fragment dintr-o stelă funerară de calcar dur cu dimensiunile actuale: înălţimea 76 cm, lungimea 65 cm, grosimea 30 cm. Atît faţa cît şi suprafeţele laterale sînt netezite; în schimb spatele este nelucrat. Monumentul este distrus atît în partea superioară, lipsindu-ne frontonul, care de altfel era mai proeminent faţă de cîmpul inscripţiei, unde monumentul avea numai 27 cm grosime, cît şi în partea inferioară, lipsindu-ne o bună parte din textul inscripţiei.

Într-un cîmp de 65×35 cm se păstrează începutul unei inscripţii funerare în limba latină. Monumentul a fost închinat zeilor Mani. În rîndul 2, prima literă a fost V, păstrîndu-se parte din bara oblică din dreapta, astfel că numele e VLPIVS. În continuare e litera O urmată de ligatura VA şi terminînd cu litera D. Rîndul 3 are primele două litere distruse, ca şi jumătatea de jos a acestui rînd. Totuşi se pot uşor recunoaşte literele TVS, care legate de ultimele patru litere ale rîndului precedent ne ajută să completăm cele două litere lipsă, care nu puteau fi decît RA, şi să recunoaştem cognomenul QVADRATVS. Urmează un grup de trei litere: DEC şi jumătatea din stînga a literei M, astfel că putem citi: DEC(urio) M(unicipii).

Fig. 2. — Monumentul lui Ulpius Quadratus.

Semnele de punctuaţie în formă de frunze de iederă, apar după literele D şi M din dedicaţie.

Ca particularitate trebuie menţionat O, care ţine loc de Q.

Înălţimea literelor variază între 8,5 cm la iniţialele dedicaţiei şi 6,5 cm în restul inscripţiei.

Astfel textul inscripţiei este:

D(is) M(anibus)
VLPIVS QVAD
RATVS DEC(urio) M(unicipii)

După caracterul literelor putem data inscripţia din a doua jumătate a secolului al II-lea e.n.

Întrucît monumentul nu ne indică praenomenul, lucru de altfel sigur prin lipsa spaţiului necesar, nu putem şti dacă e vorba de M. Ulpius Quadratus, pomenit în două inscripţii din Pannonia Inferior, sau e un alt Ulpius Quadratus.

E puţin probabil că este vorba de acelaşi personaj care fusese decurion al municipiului Aquincum şi *quinquennalicius*, după CIL.III, p. 10337, sau decurion al municipiului, *duumvir* şi *quinquennalicius*, după CIL.III, p. 10334.

În caz că ni s-ar fi păstrat şi sfîrşitul inscripţiei, am fi ştiut dacă personajul pomenit în CIL.III şi-a sfîrşit cariera în Moesia Superior, sau dacă e vorba de un alt personaj, decurion al unui alt municipiu.

Monumentul fiind găsit în dărîmăturile zidurilor cetăţii de la Hîrşova, e probabil ca Ulpius Quadratus să fi fost decurion al municipiului Troesmis, din apropiere de comuna Turcoaia.

EXSPECTATUS BUJOR

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — Надгробная стела из Муригиола.
Рис. 2. — Памятник Ульпиуса Квадратуса.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — Stèle funéraire de Murighiol.
Fig. 2. — Le monument d'Ulpius Quadratus.

STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE
Tomul V, nr. 3—4, 1954

DOUĂ INSCRIPŢII INEDITE DIN APULUM (ALBA IULIA)

La Alba Iulia aproape în fiecare an ies la iveală noi monumente epigrafice. Această bogăţie de inscripţii este justificată prin faptul că actualul oraş Alba Iulia este aşezat pe locul fostului « Apulum», principalul centru militar, administrativ şi economic roman al provinciei Dacia în secolele II şi III e.n.

Pe platoul cetăţii de azi a oraşului Alba Iulia a fost construit castrul legiunii a XIII-a Gemina[1]. În acest loc, numit azi Cetate, au fost descoperite şi cele două inscripţii pe care le comunicăm în cele ce urmează.

1. *Altar* (fig. 1) din piatră calcaroasă ieşit la iveală cu ocazia renovărilor efectuate în vara anului 1952 la o clădire de lîngă Liceul teoretic de fete.

Altarul a fost achiziţionat şi dus la Muzeul regional din Alba Iulia.

Altarul este întreg, bine păstrat. Literele sînt stîngaci săpate de un lapicid cu puţină îndemînare.

Dimensiunile altarului sînt următoarele: înălţimea 0,78 m, lăţimea 0,47 m, grosimea 0,36 m.

Altarul are forma unui bloc paralelipipedic cu o bază şi un capitel foarte simplu tăiate, fără nici un fel de ornamentaţie. Cîmpul inscripţiei, înalt de 0,40 m, lat de 0,36 m, se compune din nouă rînduri cu litere înalte de cîte 3 cm. Spaţiul între rînduri este de 1 cm.

Deşi literele sînt puţin cam şterse, citirea inscripţiei nu prezintă dificultăţi.

Dis Penatibus Lari-
bus Militaribus Lari
Viali Neptuno Saluti
Fortunae Reduci
Esculapio Dianae
Apollini Herculi
Spei Faori· P(ublius) Catius
Sabinus trib(unus) mil(itum)
leg(ionis) XIII G(eminae) v(otum) l(ibens) s(olvit).

adică: « Zeilor Penaţi, Larilor militari, Larului vial, lui Neptun, zeiţei Salus, zeiţei Fortuna redux, lui Aesculap, Dianei, lui Apollo, lui Hercule, Speranţei, lui Fa(v)or, Publius Catius Sabinus tribun militar din legiunea XIII-a Gemina, şi-a îndeplinit cu plăcere făgăduinţa».

Din punct de vedere ortografic este de remarcat lipsa lui *v* în cuvîntul *Faori* din rîndul 7.

Pentru omisiunea lui *v* intervocalic, fenomen frecvent în inscripţii, v. de ex. CIL III p. 2573; F. Diehl,« Vulgärlateinische Inschriften», Bonn, 1910, p. 163. Exemple cu acelaşi cuvînt: CIL III 10440 *faoribus*, CIL XII 5682, 43 *Faor* = Diehl, o. c., nr. 446.

Inscripţia conţine elemente de un interes deosebit.

---

[1] C. Daicoviciu, Aşezarea autohtonă de la Apulum (Alba Iulia). «S.C.I.V.», anul I, 1950, nr. 2, p. 227.

Altarul este închinat unui număr de douăsprezece divinităţi. Acest fenomen caracteristic primelor trei secole ale imperiului roman este cunoscut sub numele de sincretism[1].

De remarcat că toate aceste divinităţi sînt de origine italică sau romanizate şi fac parte din cercul zeităţilor protectoare ale militarilor, dedicantul altarului fiind un militar originar din Italia.

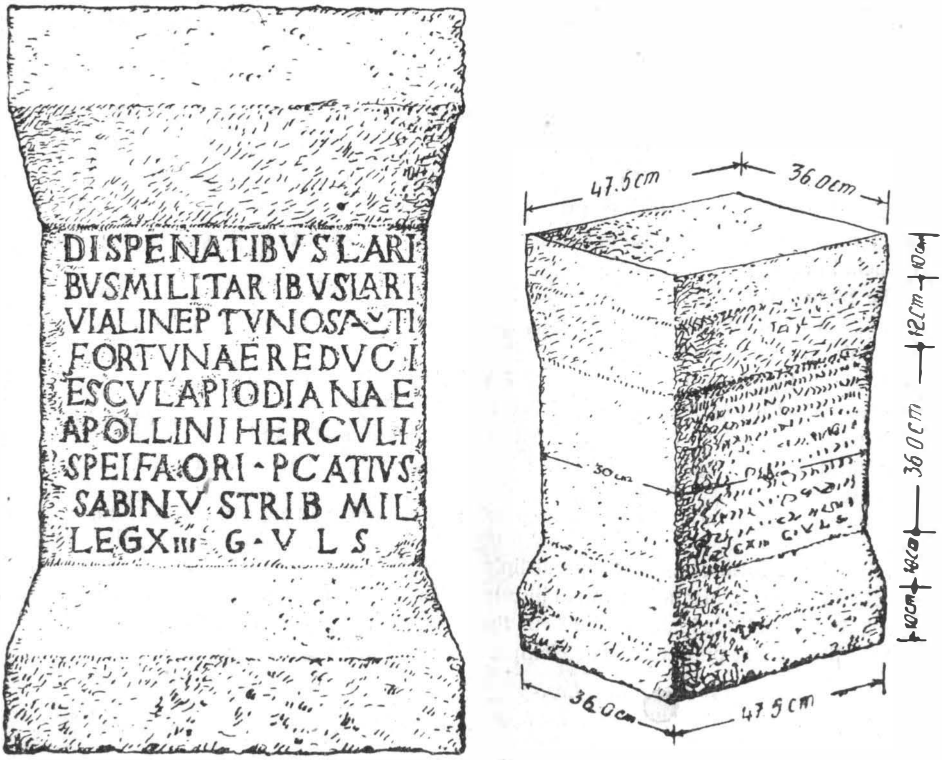

Fig. 1. — Altarul descoperit la Cetate (Alba Iulia).

Numărul mare de divinităţi cărora li se închină altarul ar mai putea fi explicat în felul următor: dedicantul închină acest altar odată cu sosirea lui în Dacia şi odată cu numirea lui în armată. Închină altarul zeilor Penaţi protectori ai familiei sale pe care a părăsit-o, zeilor protectori ai noii ocupaţii pe care o îmbrăţişează şi apoi altor zeităţi căror le solicită ajutorul pentru timpul cît va sta aici.

Printre divinităţile cărora li se închină acest altar este de relevat *Favor*, divinitatea cunoscută dintr-o inscripţie de la Colonia (Köln), CIL XIII 8189, unde este vorba de personificarea favorului unui superior căruia dedicantul îi mulţumeşte pentru anumite onoruri [2].

În inscripţia noastră *Favor* apare sigur ca o divinitate căreia i se închină, un altar şi nu ca expresie a unui « favor» obţinut de la cineva sau pe care speră să-l obţină.

Dedicantul de la Apulum, Publius Catius Sabinus este un ofiţer superior în legiunea XIII-a Gemina, un *tribunus militum*. El este un membru al ordinului senatorial, deci un

---

[1] Privitor la acest fenomen în Dacia vezi C. Daicoviciu, Contribuţii la syncretismul religios în Sarmizegetusa, « An. Inst. St. Cl.», I, 1928—32, p. 84 şi urm.

[2] Wissowa, *R-E*, VI, 2078.

tribunus militum laticlavius, care, după vigintivirat, cum era regula începînd cu epoca Flaviilor, îndeplineşte prima funcţie militară, pregătindu-se astfel pentru *quaestura*, cea dintîi magistratură senatorială.

Publius Catius Sabinus este un consular bine cunoscut[1]. A fost *consul suffectus* cu puţin înainte de anul 210 e.n. În anul 216 e *consul II ordinarius*,[2] împreună cu Publius Cornelius Anullinus.

Nu se ştia însă că P. Catius Sabinus şi-a început cariera militară în Dacia în calitate de ofiţer superior. Cu această inscripţie i se completează începutul carierii.

Pe baza datelor cunoscute referitor la P. Catius Sabinus se poate data inscripţia cu oarecare aproximaţie, dar destul de cert. Ea este anterioară, în mod sigur anului 210 e.n., cînd P. Catius Sabinus a fost *consul suffectus* şi chiar anterioară anilor 206—208 cînd probabil era *legatus Augusti pr. pr.* în Noricum[3].

Fig. 2. — Fragment de stelă funerară.

Ţinînd seamă de celelalte magistraturi pe care trebuia să le îndeplinească, el a putut fi tribun militar în legiunea XIII-a Gemina din Dacia, pe la sfîrşitul secolului al II-lea e.n., cînd a închinat altarul pe care-l comentăm.

În concluzie: altarul lui P. Catius Sabinus este probabil o nouă atestare a sincretismului religios în Dacia, de astă dată fără amestecul nici unei divinităţi orientale. În al doilea rînd, în inscripţia de faţă avem cea dintîi atestare inechivocă şi indiscutabilă a divinităţii abstracte *Favor*. În al treilea rînd inscripţia completează cariera lui P. Catius Sabinus, arătînd că a fost *tribunus militum* în Dacia.

2. Fragment de *stelă funerară* (fig. 2), din piatră calcaroasă descoperită în vara anului 1952 în imediata apropiere a catedralei romano-catolice, pe latura ei de sud, între pietrele depozitate aici cu ocazia ultimei restaurări începute în anul 1906.

---

1 Groag, *R-E*, III, 1793, nr. 10.

2 Groag-Stein, Prosopographia Imperii Romani, II, ed. II, p. 130—131.

3 W. Kubitschek, în Jahrbuch d. Central Kommission f. Kunsthist. Denkm., IV, 1901, p. 147 şi urm.

S-a păstrat numai ultima parte a inscripţiei. Fragmentul păstrat este înalt de 50 cm, lat de 87 cm şi gros de 20 cm. Inscripţia cuprinde şase rînduri. Înălţimea literelor din primele patru rînduri este de 7 cm, iar a ultimelor două rînduri de 6 cm.

Literele sînt frumos gravate, ceea ce denotă că piatra a fost lucrată de un lapicid îndemînatic într-un atelier din Apulum.

Citirea inscripţiei este dificilă pentru că lipseşte cea mai mare parte din ea.

Din primul rînd n-au rămas decît trei bare, dintre care una pare să fie un *l*, probabil dintr-un nume.

.... lii (?)
[vix(it) an(nis)] LV h(ic) s(itus) e(st)
Valeria Vere-
cunda coniu-
[g]i pientis(simo)
[p]osuit(?)

Ultima literă din cuvîntul *posuit* trebuie să fie un *t* şi nu un *p*, deşi bucla acestei litere este clară. Credem că este vorba de o greşeală a lapicidului.

Valeria Verecunda ridică această piatră funerară soţului ei cu nume necunoscut care a trăit 55 de ani. Numele *Verecunda* este bine cunoscut în provinciile din nordul Dunării (CIL III, 5481, 11720, 4878, 5332, 5343, 5921, 12354, 13412, 3931, 5431)

Nu avem nici un element sigur pentru datarea inscripţiei.

Acest fragment de stelă funerară aduce un nume propriu nou, necunoscut pînă acum la Apulum.

I. H. CRIŞAN

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — Алтарь, обнаруженный в Четатя (Алба Юлия).
Рис. 2. — Фрагмент надгробной стелы.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — L'autel découvert à Cetate (Alba Iulia).
Fig. 2. — Fragment de stèle funéraire.

STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE
Tomul V, nr. 3—4, 1954

NUMELE ANTIC AL AŞEZĂRII DE LA RĂCARI

Printre puţinele descoperiri epigrafice din castrul roman de la Răcari (reg. Craiova, r. Filiaşi) sînt menţionate cîteva stampile şi inscripţii pe ţigle şi cărămizi, găsite în dărîmăturile turnurilor, la *praetorium* şi la zidul de incintă al castrului. Lectura pe care o propunea prof. Gr. Florescu, conducătorul săpăturilor, ar fi N M E, ultima literă, pe unele stampile, avînd o formă cursivă cu îndoiturile colţuroase. Prof. Gr. Florescu crede că « această formă provine din neputinţa meşteşugarului stîngaci de a reda într-un material dur rotunzimea formelor cursive». Întregirea acestor stampile, după Gr. Florescu, este *N*(*umerus*) *M*(*aurorum*) *E*(*quitum*), de unde se desprinde ca un fapt probabil, că pe timpul domniei lui Traian, o unitate militară alcătuită din mauri, a fost însărcinată cu construirea castrului, staţionînd şi mai departe aici. În sprijinul lecturii propuse se citează inscripţia CIL,III,10527, unde se întîlneşte un EXARCVS EX N(*umero*) [*equitu*]M DAL*(matarum)*. Oricum s-ar întregi această siglă, litera a doua marchează începutul cuvîntului *Maurorum*, iar prezenţa maurilor la Răcari ar explica îndeajuns, după prof. Gr. Florescu, forma celei de a treia litere, acel « E cursiv», deoarece în inscripţiile africane s-ar întîlni în mod frecvent forma cursivă a literelor [1]. Ceva mai tîrziu, G. Cantacuzino dă o altă întregire acestei sigle şi anume *N*(*umerus*) *M*(*aurorum*) *E*(. . . . . . .), ultima literă indicînd numele localităţii cu castrul de staţionare al acestei trupe [2], lectură acceptată de către toţi cercetătorii cu excepţia lui J. Szilágyi, care sugerează lectura *e*(*quitatus*)[3]. Din alte trei exemple de sigle similare din Dacia, ca *N*(*umerus*) *M*(*aurorum*) *M*(*iciensium*), *N*(*umerus*) *M*(*aurorum*) *O*(*ptatianensium*) şi *N*(*umerus*) *M*(*aurorum Tib*(*iscensium*)[4], se poate acum afirma în mod sigur că şi ultima literă de pe stampilele de la Răcari indică numele antic al localităţii unde a staţionat unitatea africană.

La o examinare mai atentă a acestor stampile şi inscripţii (fig. 1), dintre care cîteva se află expuse în Muzeul regional din Craiova, se poate observa, că a treia literă nu este un « E cursiv», ci mai degrabă litera grecească Σ. Stampila cea mai clară este cea din desenul fig. 1, 1, a cărei inscripţie a fost probabil adîncită cu cuţitul pe o bucată de lemn şi aplicată pe suprafaţa ţiglei înainte de ardere, cu literele imprimate în ordine inversă. Pe această stampilă literele pot fi bine recunoscute şi citite N M Σ, ultima avînd numai valoarea unui « sigma» grecesc, cu barele mult desfăcute, căci « E cursiv » scris în acest fel nu apare nici în paleografia şi nici în epigrafia latină din secolele II—III e.n. Tiparul stampilei de sub nr. 2 din fig. 1 a fost imprimat cu semnele N M ε — şi aici ultima literă apropiindu-se mai degrabă de un « sigma», decît de « E cursiv» latinesc. Stampila din fig. 1,3 imprimată invers pe obiect, a avut tiparul sub forma N M a. ultima literă neimprimîndu-se îndeajuns de clar în lutul moale al

[1] Gr. Florescu, Castrul roman de la Răcari-Dolj. Craiova, 1931, p. 18—20.

[2] Cîteva corpuri barbare din armata romană de la Augustus la Gallienus. Bucureşti, 1929, p. 69.

[3] A dáciai erödrendszer helyörségei és a katonai téglabélyegek, « Dissert. Pannon. », ser. II, nr. 21. Budapesta, 1946, p. 38.

[4] C. Daicoviciu, în « Anuarul Inst. St. Cl. », Cluj (1928—1933), vol. I, part. 2, p. 52—5.

ţiglei. Deşi aici ultima literă aduce mult cu forma unui «epsilon», totuşi sub această formă, în numeroase exemple, se ascundea valoarea unui «sigma»; căci C — sigma lunar — la rîndul lui derivă dintr-un ε cu valoare de «sigma» — formă intermediară între Σ şi C[1] şi se regăseşte încă în numeroase inscripţii greceşti începînd cu secolul al VII-lea î.e.n. pînă în primele veacuri ale e.n.

Inscripţiile din fig. 1, 4—6 sînt adîncite în pasta crudă a cîtorva cărămizi cu ajutorul unui obiect nu prea ascuţit, ori cu degetul, luînd drept model stampila nr. 1. Şi aici se pot uşor recunoaşte literele N M Ɜ, a treia literă avînd valoarea unui «sigma» cu colţurile rotunjite. Litera cursivă E din alfabetul latin (aşa cum sugerează prof. Gr. Florescu) nu apare scrisă niciodată în acest fel, iar tratatele şi manualele de paleografie latină nu o cunosc sub această formă în secolele II-III e.n. Vechea scriere cursivă tinde să reprezinte litera capitală E în secolul I e.n. sub o formă rotunzită[2], ajungînd apoi în secolele următoare la forma uncială Є[3].

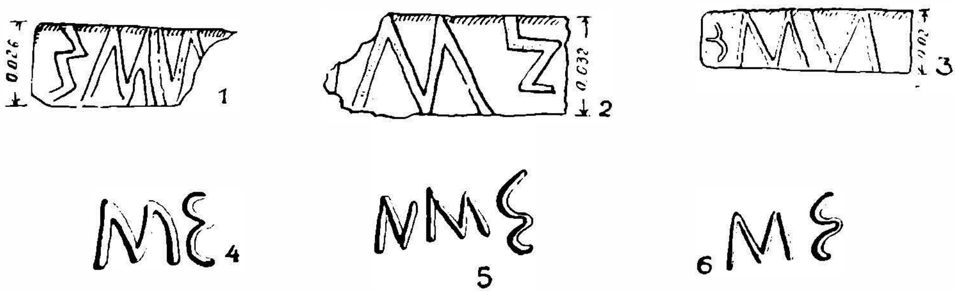

Fig. 1. — Stampile şi inscripţii găsite la castrul roman de la Răcari.

Alături de aceste forme, în paleografia latină E este prezentat şi sub forma II, ce apare uneori şi în inscripţiile de pe cărămizile romane din secolele II-III e.n.[4], iar în Pannonia pe ţiglele ori cărămizile din secolul al IV-lea, sub forma + ori Ŧ[5]. Că populaţia mauretană din Africa folosea în inscripţii forma cursivă a literelor, cum arată prof. Gr. Florescu[6], este perfect adevărat, dar pe stampilele de la Răcari nu vedem un E cursiv african, căci în inscripţiile africane, în mod obişnuit litera E, în scriere cursivă, pe monumente apare tot ca II[7], ca şi în alte provincii ale imperiului.

Inscripţiile latineşti la rîndul lor oferă cîteva exemple unde semnele literei greceşti Σ, Є ori C înlocuiesc litera latină S. Astfel în inscripţia CIL, III, 14413 (aflată la Ostrov pe Dunăre în Moesia Inferior) în cuvintele.... *ex vico* ΣIAMAO; în CIL, III, 570 din Naupactos cuvîntul [*m*]ORIBVΣ; în inscripţia de la Roma CIL, VI, 32565 = 2809 dedicată de către un soldat trac divinităţii IVNONI ARIΣE[N]A[8], ori în inscripţia din Dacia publicată de Gr.

[1] S. Reinach, Traité d'épigraphie grecque. Paris, 1885, p. 207.

[2] Ed. M. Thompson, Handbook of Greek and Latin Paleography. Londra, 1906, în tabelul cu alfabetul latin cursiv; M. Prou, Manuel de paléographie latine et française, ed. a 4-a a lui A. de Boüard. Paris, 1924, p. 47.

[3] M. Prou, op. cit. p. 44.

[4] Exemplele sînt prea numeroase pentru a mai fi citate.

[5] J. Szilágyi, Inscriptiones tegularum Pannonicarum («Dissert. Pannon.», ser. II, nr. 1). Budapesta, 1933, pl. XVIII, 56—59 şi XXVII, 46, 51.

[6] Gr. Florescu, op. cit., p. 20 şi nota 13 referindu-se la afirmaţia lui E. Hübner.

[7] R. Cagnat, Recherches des antiquités dans le nord de l'Afrique. Conseils aux archéologues et aux voyageurs. Paris, 1929, p. 100.

[8] Cf. I. I. Russu, în «Anuarul Inst. St. Cl»., Cluj, III (1936—40), p. 190.

Tocilescu[1] şi V. Pîrvan[2]. . . . *curial(es) territ(orii)* ΣVC*(idavensis)*. Pe o cărămidă aflată la Moghilata lîngă Cumaniţa (R.P. Bulgaria, în muzeul din Sofia, nr. 4091), se vede scris cu litere cursive ZOΣIM*(us)* FECIT, unde litera este redată întocmai în forma inscripţiilor (fig. I, 4, 5, 6) de pe cărămizile de la Răcari[3]. Forma literei ε, ca stampila exemplarului din fig. I, 3 reprezentînd «sigma» grecesc, apare în inscripţia latină din Alexandria (CIL,III, 6594) în numele AYRELIYε CRISPYS, ori în stampila CIL, XV, 5144 a — $\frac{\text{PCORNE}}{\text{FIRMV}\varepsilon}$ de pe un vas arretin, iar litera C, în numele TIVDOTVC *(T(h)iudotus)*, ΛCIΛNVS *(Asianus)*[4], ori în cuvinte ca NOCTRω *(nostro)*[5], DE IVC DE *(de ius(su) de(ae))*[6], CTIPENDIORVM *(stipendiorum*[7]) etc. În consecinţă litera grecească «sigma» din sigla de la Răcari nu apare ca un fapt cu totul izolat alături de cele două litere latine *N* şi *M*. V. Pîrvan îşi exprimă părerea că litera Σ din toponimele tracice *Σucidava* şi *vicus Σiamaus* în inscripţii latine ar corespunde unui eventual sunet traco-dacic Ş şi din această cauză nu a putut fi redat prin latinescul S[8].

Încercarea de a demonstra valoarea ultimei litere de pe stampilele de la Răcari n-ar prezenta nimic deosebit, dacă această ultimă literă nu ar desemna începutul unui toponimic dacic existent în epoca cotropirii romane. Numele localităţii începea cu litera S şi *nu cu E*. Drumul roman Drobeta-Romula trecea prin trei localităţi — *Amutrium, Pelendava, Castra Nova* — menţionate în itinerariul roman păstrat de Tabula Peutingeriana. Izvorul nu menţionează nici o localitate începătoare cu litera *S* şi în consecinţă am fi ispitiţi să deducem fie că şoseaua principală romană Drobeta-Romula nu întîlnea pe întreg parcursul ei castrul şi aşezarea de la Răcari, fie că această localitate a fost omisă de pe schemele vechilor itinerarii. Plecînd de aici s-a încercat să se arate că şoseaua romană Drobeta-Romula nu trecea pe la castrul roman de la Răcari, ci traseul ei trebuie căutat ceva mai la sud.[9]. Dar această părere bazată pe informaţii greşite a fost combătută în ultimul timp[10]. Totuşi rămîne ca un fapt curios, că între Drobeta şi Romula, pe un teritoriu atît de întins, să nu fi existat în epoca cotropirii romane decît numai trei castre ori trei localităţi mai importante, într-o regiune unde urmele arheologice dovedesc o relativă densitate a aşezărilor omeneşti. Mult mai convenabil ar fi, dacă am admite că multe localităţi au fost omise la întocmirea ori mai degrabă la multiplicarea itinerariilor antice.

În sud-vestul Daciei, geograful Claudius Ptolemaeus localiza tribul dacic Σαλδήνσιοι (var. Σαλδίνσιοι)[11], nume primit după numele unei localităţi *Saldae*, ca şi alte cîteva triburi teritoriale dacice[12], ca Πρεδαυήνσιοι de la o *dava* dacică, Βουριδαυήνσιοι sigur de la *Buridava*, Ποτουλατήνσιοι sigur de la cunoscuta *Potula(ta)* etc. N-ar fi exclus ca numele antic al aşezării şi castrului de la Răcari să fi fost * *Saldae*, toponimic moştenit din fondul daco-getic, aşa ca în majoritatea cazurilor toponimicelor din Dacia romană. Tezaurul toponomastic tracic ne-a păstrat cîteva exemple de numiri asemănătoare în calificativul unor divinităţi, ca Σαλδηνῷ, Σαλδουσηνῷ, Σαλδοκεληνῷ, [*Sal*]*daecaput*[*eno*], Σαλδοβυσηνῷ şi cu varianta

---

[1] Gr. Tocilescu, Monumentele epigrafice şi sculpturale ale Muzeului de antichităţi din Bucuresci. Bucureşti, 1902, p. 636.

[2] În «Anal. Acad. rom.,» Memoriile secţ. istorice, t. XXXVI, 1913, p. 23–5.

[3] V. Beşevliev, Epigrafski prinosi. Sofia, 1952, p. 60, pl. XLII, 3.

[4] E. Bormann, în «Bericht des Vereins Carnuntum in Wien», 1908–1911, col. 340–2, fig. 42 a.

[5] C.I.L, III, 10611.

[6] C.I.L, XIII, 7438.

[7] J. Bortlik, «Bericht des Vereins Carnuntum in Wien», 1923-1925, col. 15-16.

[8] V. Pîrvan, op. cit., p. 25.

[9] D. Tudor, Oltenia romană. Bucureşti, 1942, p. 196–7.

[10] C. S. Nicolăescu–Plopşor, în «Dacia», XI–XII 1945–1947, p. 309–310.

[11] Geographia, III, 8, 3.

[12] G. Brandis, art. Dacia în RE, IV, 1950.

epigrafică (*t* în loc de *d*) Σαλτοβυστ[νῷ], Σαλδουισσηνῷ etc.[1], încît părerea existenței unei localități *Saldae* ori *Saldis* în Dacia poate fi cu certitudine acceptată[2]. Nu putem exclude şi alte eventuale posibilități pentru întregirea literei S cu un alt oarecare toponimic existent aici undeva pe cursul mijlociu al Jiului în secolele II–III e.n. Ar fi mai dificil de admis ca sigla N M Σ să prezinte prin litera de la urmă numele localității *Sucidava* (Celei), deoarece în această localitate izvoarele nu amintesc încă în mod cert o unitate mauretană[3].

N. GOSTAR

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — Клейма и надписи, найденные в римском кастре в Рокари.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — Estampilles et inscriptions trouvées dans le camp romain de Răcari.

---

[1] G. Kazarow, Die Denkmäler des thrakischen Reitergottes in Bulgarien («Dissert. Pannonicae», ser. II, fasc. 14), Budapesta, 1938, vol. I, indice; idem art Thrake, în RE, VI, A, 1, col. 498.

[2] V. Pîrvan, Getica, Bucureşti, 1926, p. 228, respingînd părerea lui Schütte, Ptolemy's Maps of Northern Europe. Copenhaga; 1917, p. 92, admite existența localității Σάλδη prin vestul Olteniei.

[3] Cf. C. Daicoviciu, în « Anuar. Inst. St. Cl. », Cluj, IV (1941–43), p. 297.

RECENZII

ACAD. A. I. TIUMENEV: *Asupra problemei etnogenezei poporului grec.* Partea I. Ivirea problemei şi datele tradiţiei antice referitoare la etnogeneza grecilor. «Vestnik Drevnei Istorii», 1953, nr. 4, p. 19—46.

Problema etnogenezei poporului grec şi a dialectelor sale a format obiectul a nenumărate studii de specialitate atît în trecut, cît şi în vremurile noastre. Problema a fost pusă însă nu numai de către cercetătorii moderni ai istoriei şi limbii elene, ci şi de învăţaţii antichităţii greceşti, îndeosebi de istoricii Herodot, Tucidide, Strabo, Pausanias etc.

Studiul acad. A. I. Tiumenev aduce în discuţie tocmai folosirea minoră de către savanţii moderni a izvoarelor filologice. Autorul arată, pe bună dreptate, că aceste izvoare constituie unul din factorii cei mai importanţi în rezolvarea problemei, deoarece, în afară de faptul că grecii au păstrat in tradiţiile lor adevărul istoric, ei au avut totodată şi oameni de ştiinţă de mare valoare, care s-au ocupat de chestiunea originilor poporului grec (p. 26).

În ultimii zece ani, alături de studiile lui B. Hrozny [1], Forrer şi Schachermeyer, importante alte descoperiri epigrafice şi interpretări noi au fost publicate în revistele de specialitate referitor la cele mai vechi ştiri despre eleni, care s-au putut găsi în Creta, Egipt şi Asia Mică. În afară de Bogazkioi, un alt centru care a intrat în atenţia cercetătorilor, este Karatepe [2], unde s-au găsit inscripţii bilingve (în feniciană şi hittită). Unul din savanţii care şi-au consacrat o mare parte din cercetările ştiinţifice descifrării acestor preţioase texte este şi profesorul bulgar Vladimir Gheorghiev. Lucrările sale cele mai recente în această privinţă sînt în număr de trei şi anume: « Descifrarea inscripţiilor minoice», în « Godişnik», X, 1948—1949, p. 1—66; un articol publicat în « Vestnik Drevnei Istorii», 1950, nr. 4, p. 48 şi urm.: « Istoria lumii egeene în cursul celui de al doilea mileniu î.e.n. în lumina inscripţiilor minoice» şi « Zur Ethnogenese des griechischen Volkes. Die Ioner und Ilias», în Publ. Acad. de Ştiinţe bulgare, 1950, LXXI, p. 195—208. V. Gheorghiev, lucrînd cu date epigrafice în limbi străine celei greceşti, a ajuns la o concluzie asupra celor mai vechi triburi de pe teritoriul Greciei care nu poate fi însă uşor acceptată. El susţine că triburile elene au invadat Peninsula Balcanică şi insulele din Marea Egee (Creta inclusiv), abia în secolul al XII-lea î.e.n., deci în epoca în care se admite în mod curent ultima migraţiune greacă, cea doriană. Deoarece textele hittite din secolele XIV—XIII î.e.n., pomenesc pe ahei, el neagă apartenenţa acestora la triburile elene. În rezumat, prof. V. Gheorghiev susţine că întreaga cultură materială care s-a dezvoltat în aria Peninsulei Balcanice şi a insulelor din Marea Egee între secolele XX şi X î.e.n. este preelenică şi că aceste regiuni s-au elenizat abia după marea invazie din secolele XII—XI î.e.n. În ceea ce priveşte dialectele greceşti, V. Gheorghiev explică ivirea lor prin diviziunea ulterioară a masei compact unitară la început a triburilor elene.

Articolul acad. A. I. Tiumenev se ocupă şi de problema etnogenezei poporului grec aşa cum a fost formulată de diferiţi învăţaţi burghezi, dar atenţia sa se îndreaptă în primul rînd asupra lucrărilor prof. Vladimir Gheorghiev. Acad. A. I. Tiumenev arată că punctul de vedere principal de la care pleacă V. Gheorghiev este acela al lingvisticii (p. 24). V. Gheorghiev operează în premisele ce le pune şi în concluziile ce le trage aproape « în exclusivitate cu date lingvistice». Or, pentru a ajunge la concluzii corecte într-o problemă atît de complexă, trebuie ca savantul să lucreze cu toate datele oferite de ştiinţa modernă (arheologice, în primul rînd) şi să procedeze la o minuţioasă confruntare a datelor tradiţiei, mai ales a celei greceşti (p. 25—26).

---

[1] Una din ultimele lucrări epigrafice a lui B. Hrozny, Les inscriptions crétoises, a apărut în 1949 la Praga.

[2] În Cilicia. Cu inscripţiile de aici s-au ocupat I. Th. Bossert, Die phöniz.-hitt. Bilinguen von Karatepe, Leyda, 1948, şi Peterson, The Phoenician Inscription of Karatepe, în « Acta Orientalia», t. 21, 1950, p. 33—56.

Prima parte a articolului acad. A.I. Tiumenev conţine, ca într-un caleidoscop, majoritatea părerilor emise de învăţaţii burghezi privitor la formarea poporului grec. Profundele contradicţii care domnesc în aceste păreri impresionează pe cititor. Aşa de pildă, în lista atît de documentată a lucrărilor citate[1] vedem cît de mult diferă punctele de vedere asupra originii aheilor. Beloch şi după el — în jurul anilor 1919 - 1920 — L. Pareti şi U. Kahrstedt, identificau, sau în orice caz puneau în legătură pe ahei cu dorienii, deci triburi care s-au coborît dinspre nord, în timp ce W. Prentice îi socoteşte ca fiind originari din Cipru şi de pe coastele Asiei Mici. În literatura de specialitate sovietică, formarea poporului şi a limbii elene a fost tratată de B. L. Bogaievski şi K. M. Kolobova, însă într-un spirit marrist, autorii bazîndu-se pe dezvoltarea în stadii a societăţii şi a limbii.

În această problemă nebuloasă, fundamentată doar pe presupuneri, puţină lumină au început să aducă textele hittite, feniciene şi egiptene [2]. În documentele hittite şi egiptene din secolul al XIV-lea î.e.n. este pomenită marea ciocnire de la Kadeş, între neamurile asiatice şi egipteni. Printre triburile şi neamurile coalizate împotriva Egiptului se numărau şi aheii, care probabil după anul 1400 î.e.n., în micenianul recent, ajunseseră să roiască pînă în Asia. Cu toate divergenţele de păreri (cu excepţia lui A. Evans, care vedea în purtătorii culturii micenianului recent, 1400—1200 î.e.n., pe cretanii care-şi întinseseră dominaţia pe continent) — toţi autorii lucrărilor trecute în revistă de A. I. Tiumenev sînt totuşi de acord că triburile greceşti au venit treptat şi în valuri pe teritoriul peninsulei în perioada cuprinsă între secolele XX şi X î.e.n. Grecii s-au amestecat cu populaţia locală denumită în bloc de autorii vechi «pelasgi», pe care au asimilat-o. Tot grecii au fost cei care au introdus împărţirea populaţiei pe genos-uri şi triburi, aşa cum ne este descrisă în cartea a II-a a Iliadei. Prin urmare, făuritorii culturii miceniene sînt elenii care au asimilat triburile localnice şi apoi, perfecţionîndu-se în arta navigaţiei şi a comerţului, au cucerit Creta, întinzîndu-şi dominaţia pînă pe coasta de sud a Asiei Mici.

Atenţia cercetătorilor, după cum constată A. I. Tiumenev, s-a îndreptat în special asupra Greciei miceniene şi a neglijat întrucîtva un aspect esenţial al problemei, trecerea de la Grecia miceniană la cea elenică. Vladimir Gheorghiev, în studiile sale, emite însă o ipoteză tocmai asupra acestui răstimp de tranziţie de la sfîrşitul mileniului al II-lea î.e.n. (p. 23). Părerea savantului bulgar este că pînă în secolele XIV — XIII î.e.n., grecii au locuit la nord de Peninsula Balcanică (Iugoslavia, Ungaria, pînă în Cehoslovacia chiar) de unde s-au coborît spre sud abia la începutul secolului al XII-lea, distrugînd cultura miceniană. Această catastrofă, susţine autorul ipotezei, se dovedeşte pe baza apariţiei unui stil geometric care ia locul stilului înflorat şi al mormintelor de incineraţie. Triburile greceşti, care probabil au tras după ele şi alte triburi străine, au invadat Grecia miceniană în epoca marii expediţii organizate de micenieni împotriva Troiei sub comanda lui Agamemnon. O dovadă în plus, în sensul celor susţinute, V. Gheorghiev o găseşte şi în faptul că poemele homerice nu pomenesc nicăieri de neamurile elene ale ionilor, eolienilor şi dorienilor. Pasajele unde aceştia sînt totuşi pomeniţi, ca de pildă în cartea a XIII-a a Iliadei, V. Gheorghiev le consideră interpolate. Cine erau atunci locuitorii Greciei? V. Gheorghiev îi identifică cu triburi care locuiau atît în Grecia cît şi în Asia Mică, făcînd apropieri lingvistice între cuvintele *pelasgi* şi *filisteni* (în textele egiptene *pelesti* şi în cele ebraice *pelişti*), şi între denumirea de *danaoi*, atît de des întîlnită la Homer, şi *adanabana* (*danuna*)[1].

Primii strămoşi ai elenilor care au început să pătrundă spre sud — după cîte crede el, abia la sfîrşitul secolului al XII-lea — V. Gheorghiev îi vede în persoana acelor Selloi din Dodona.

Trecînd la combaterea sistematică a acestor argumentări, A. I. Tiumenev discută mai întîi argumentele arheologice aduse de prof. V. Gheorghiev. Pe baza unor lucrări publicate încă din anul 1910 (p. 25), Tiumenev arată că în arheologie s-a dovedit continuitatea dintre stadiul micenian şi cel geometric prin descoperirea unei ceramici aşa-zisă «protogeometrică» (la Salamina); săpăturile postmiceniene din necropolele Atenei sînt la rîndul lor o dovadă grăitoare că stilul numit

---

[1] Începînd cu lucrarea lui W. Ridgeway, Epoca timpurie a Greciei de la sfîrşitul secolului al XIX-lea (engl.), şi pînă la lucrări recente, ca aceea a lui F. Schachermeyer, Welche geschichtliche Ereignisse führten zur Entstehung der mykenischen Kultur, în « Arhiv Orientalni», XVII, 1949, nr. 2, p. 331—350, şi G. Thomson, Studies in ancient Greek Society, Londra, 1949.

[2] De curînd s-a trecut şi la studiul inscripţiilor cretane preelenice.

[1] Triburi din regiunea Karatepe. V. Gheorghiev, Sur l'origine et la langue des Pélasges, des Philistins, des Danaens et des Achéens, în « Jahrbuch für Kleinasiat. Forsch.», I, 1950, nr. 2, p. 136—141.

« submicenian» duce direct la cel geometric[1].

Pe de altă parte, după părerea lui Tiumenev, extinderea mormintelor de incinerație s-ar putea explica prin nesiguranța vremurilor și prin migrațiile masive care obligau pe locuitorii Greciei să-și părăsească locurile de baștină.

Punctul cel mai slab al teoriei prof. V. Gheorghiev, acad. A. I. Tiumenev îl găsește însă în felul cum acesta a ignorat sau a interpretat datele tradiției grecești. Spațiul nu ne permite să reproducem discuția filologică făcută de acad. A. I. Tiumenev, dar cîteva trăsături esențiale ale concluziilor la care ajunge, se pot totuși desprinde:

a) Tradiția greacă, care avea date precise privitoare la triburile grecești și la dialectele lor[2], nu s-a îndoit niciodată de « autohtonismul» grecilor, deci de prezența lor pe teritoriul Greciei cu mult înainte de invazia doriană.

b) În privința eroului eponim al aheilor, Achaios, tradiția spune clar că fiii acestuia, Architelos și Archandros, ar fi ajuns în Argos unde s-au căsătorit cu fiicele lui Danaos. Variantele legendei susțin același lucru[3]. Din aceste date reiese că Achaios vine de la nord și își întinde dominația spre sud. Tradiția îi considera pe ahei ca fiind în mod sigur eolieni.

c) Tradiția atribuie o mare însemnătate eolienilor și răspîndirii lor. În afară de eolieniiahei care au ocupat Argosul, eolienii au ocupat atît Thessalia, numită inițial Eolia, cît și Beoția; tot ei au populat și vestul Peloponesului (Messenia).

Locuitorii Greciei miceniene, după toate mărturiile tradiției, erau așadar aheii (de neam eolian). Populația întregii Grecii, de fapt încă din helladicul recent, era grecizată, puține regiuni, ca de pildă Arcadia, rămînînd în afara procesului de elenizare. În privința dorienilor, acad. A. I. Tiumenev susține că tradiția nu-i desparte de restul triburilor grecești care populau Grecia arhaică și că ei erau pomeniți adesea alături de triburile eolice ale aheilor[4]. Herodot îi amintește ca triburile care au ocupat Phthiotida și cîmpia de la poalele munților Ossa și Olymp. Ei și-au continuat apoi drumul spre Pind sub numele de « Makednoi», iar alți dorieni s-au stabilit în Driopida de unde s-au coborît în jos spre Pelopones[1]. După părerea acad. A. I. Tiumenev triburile doriene se găseau de multă vreme pe teritoriul elen în micenianul recent (secolul al XIV-lea î.e.n.), iar direcția mișcării lor inițiale n-a fost așa cum se susține de la nord spre sud, ci de la sud spre nord. Tot în datele tradiției este pomenită și o altă expansiune dorică înainte de marea mișcare din secolul al XII-lea. Dorienii, împreună cu triburi aheo-pelasgice au ajuns pînă în Creta, fapt istoric la care găsim și o aluzie în Odisseia, XIX, vers. 177[2]. În legendele lui Danaos și ale Danaidelor (la Argos), a lui Cadmos (la Teba) și a lui Pelops (în Pelopones) s-au păstrat amintiri veridice despre diferitele triburi și case domnitoare care au venit din Orient în Grecia ca urmare a tulburărilor de acolo. Venirea lui « Danaos» în Grecia a fost în mod strălucit confirmată de descifrarea unei scrisori a regelui Abimelek din Tyr (circa 1400 î.e.n.). Locul de baștină al lui *Danuna*[3] era Karatepe, în Cilicia orientală, spre granița cu Syria. Danaii, pe care V. Gheorghiev îi socotea ca făcînd parte din triburile preelenice, n-au fost altceva decît o dinastie orientală care a reușit să se impună în Argos, întocmai ca și Cadmeenii la Teba; ei au fost izgoniți la rîndul lor de o altă dinastie, a Pelopizilor.

O puternică mișcare de migrație, pomenită de textele orientale și dovedită de toponimie[4], s-a stabilit între continentul european populat de triburile elene care asimilaseră pe localnici și Asia Mică încă din secolele XIV – XIII î.e.n. Populația Greciei este atrasă de insula Cipru și de civilizațiile vechi din Asia Mică. Ceramica miceniană pătrunde pînă în Canaan. În textele hittite aheii sînt numiți Achaiawa (sau Achiawa), incursiunile lor în Egipt sînt foarte bine cunoscute.

Trecînd apoi la analiza argumentării prof. V. Gheorghiev care se bazează pe poemele homerice, Tiumenev arată că nu se poate reduce prezența grecilor în poeme numai

---

[1] P. Kahane, Die Entwicklungsphasen der attisch. geometrischen Keramik, « A.I.A.», XLIX, 1940, p. 464–482.

[2] Cvintesența științei elene în această privință este Strabo (cartea VIII), după datele culese de la înaintașii săi, Herodot, Tucidide, Xenofon etc.

[3] Prima variantă: Achaios, fiul lui Xuthos, după ce a săvîrșit un omor a venit în Laconia. A doua variantă: Argosul și Laconia au fost cucerite de urmașii lui Achaios care locuiau în Phthia, sub conducerea lui Pelops.

[4] Platon, Nomoi, III, 682, d – e.

---

[1] Herodot, I, 56. În cartea VIII, 31 și 43, Herodot în loc de Driopida scrie Dorida.

[2] Cf. Strabo, X, 4–6 și Diod. Sic., IV, 60.

[3] Adanabana, în hittită.

[4] De pildă, vechi orașe din Cipru se numeau Lacedemon. Tot în Cipru a apărut și cultul lui Apollo Amycleianul, Amyclae fiind un vechi centru laconic. În fine, nu este exclus ca însăși « Danuna» din Cilicia, de unde o casă domnitoare s-a stabilit în Argos, să fi fost tot o parte a colonizării aheiene.

la existenţa unui mic grup coborît din nord [1] care se afla sub ordinile lui Achille. Anumite versuri din Iliada, cum ar fi de exemplu vers. 395 din cîntul al IX-lea, mărturisesc existenţa unei populaţii greceşti (aheice) în Hellas şi Phthia: « Multe fete aheiene de neam nobil se găsesc în Hellas şi Phthia». Nenumărate alte pasaje numesc pe anumiţi eroi din războiul troian eleni. În sfîrşit, opoziţia dintre ahei şi panhellenii din cartea a II-a a Iliadei, vers 530 — socotită de V. Gheorghiev ca o dovadă capitală în sensul unei « deosebiri etnice » între ahei şi restul grecilor, într-o vreme cînd deosebirile între triburi nu se şterseseră încă [2], Tiumenev o priveşte în sensul interpretării clasice a acestui pasaj — ca o opoziţie între două mari confederaţii de triburi, una din nord şi alta din Argos. De altfel, un text foarte important din Strabo (VIII, 6, 6) arată că la Homer nici măcar nu exista conştiinţa opunerii dintre greci şi barbari, şi cu atît mai puţin conştiinţa diferenţei dintre o uniune uniformizată de triburi eline (panhellenes) şi restul populaţiei.

Partea care dă naştere la îndoieli în articolul acad. A. I. Tiumenev este însă aceea care tratează « invazia doriană» propriu-zisă din secolul al XII-lea. Am văzut că, bazîndu-se pe datele tradiţiei, Tiumenev a ajuns la convingerea că *dorienii se aflau pe teritoriul Greciei încă din helladicul recent*. În ceea ce priveşte « invazia doriană» pe care hipercriticismul modern (J. Beloch) o neagă cu desăvîrşire, Tiumenev o consideră drept *un proces de frămîntări locale*, descris de Tucidide în cartea I a « Istoriei » sale (12. 3). Acest proces, început aproximativ la 60—80 de ani după căderea Troiei, a putut fi într-adevăr determinat de mari schimbări generale la sfîrşitul mileniului al II-lea î.e.n., care au şi dus de altfel în Asia Mică la prăbuşirea regatului hittit. Tradiţia, susţine Tiumenev, nu pomeneşte niciodată despre sosirea unor invadatori străini, dorieni, dar marchează începutul frămîntărilor de triburi. Migraţia a început cu mişcarea triburilor thessaliene din grupul de nord-vest, aflate în vecinătatea dorienilor. Thessalienii au ocupat Eolida, care abia de acum înainte s-a numit Thessalia. Odată cu thessalienii au coborît şi beoţienii care s-au stabilit în nordul Atticei; în cele din urmă s-au mişcat şi dorienii. Drumul invaziei acestora spre Pelopones este controversat, dar anumite fapte sînt sigure: *a)* mişcarea doriană nu a cuprins Attica; *b)* ea a provocat un al doilea val de migraţii tribale spre coasta Asiei Mici, îndeosebi a locuitorilor din Pelopones; [1] *c)* triburile din Pelopones, atîtea cîte au mai rămas, au fost dorizate [2].

Cauzele care au determinat aceste frămîntări provocatoare de noi migraţii spre coasta asiatică, A.I. Tiumenev le vede tot *în situaţia locală din Grecia*. În perioada de la sfîrşitul micenianului recent (secolele XII-XI î.e.n.), cînd orînduirea comunei primitive este în descompunere, triburile greceşti îşi îndreaptă atenţia spre *agricultură*, o treaptă superioară în procesul de producţie. În acest timp, multe regiuni din Grecia, în special cele ocupate în nord de triburile menţionate de Tucidide, datorită sărăciei solului nu pot satisface noile tendinţe. Populaţia de aici caută să-şi găsească alte sălaşuri pentru a se putea fixa definitiv. În fine, un al doilea motiv care se întrevede în datele tradiţiei privitoare la aceste migraţii par a fi şi luptele crîncene între diferite dinastii (de exemplu, aşa-zisa « întoarcere a Heraclizilor»). De altfel, întreaga mitologie greacă este plină de povestiri sîngeroase oglindind luptele dintre membrii caselor domnitoare.

Acesta este în linii foarte generale conţinutul articolului critic al acad. A.I. Tiumenev. Partea pozitivă a acestui deosebit de bine documentat articol, constă în demonstrarea faptului de netăgăduit că Grecia a fost populată de triburi greceşti încă din helladicul mijlociu (după secolul al XX-lea î.e.n.). Acest adevăr istoric, care a căutat să fie răsturnat de Vladimir Gheorghiev, este confirmat şi de săpături arheologice recente publicate de Axel Persson. Cu ocazia acestor săpături s-au descoperit vase cu inscripţii greceşti anterioare secolului al XII-lea, în straturi datînd din micenianul recent. O altă contribuţie preţioasă la discuţia problemei adusă de A.I. Tiumenev este şi respingerea părerii lui Vladimir Gheorghiev că abia elenii (Dorienii inclusiv) sînt purtătorii stilului geometric în Grecia, precum şi ai înmormîntării prin incineraţie. Ştiinţa arheologică modernă a coborît astăzi considerabil data ivirii stilului geometric. După submicenian (secolul al X-lea î.e.n.) apare protogeometricul, si s-a dovedit că acest stil nu este importat — ci poate fi considerat ca o dezvoltare locală. Apariţia mormintelor de incineraţie nu este de asemenea fix legată de secolele XII—XI î.e.n. În sfîrşit, articolul demonstrează din multiple puncte de vedere că nu se poate admite părerea lui Vladimir Gheorghiev asupra

[1] Spre mijlocul secolului al XIII-lea î.e.n. Studiul citat din « V.D.I.. », p. 65.

[2] Studiul citat din « V.D.I», p. 65—66.

[1] Cu acest prilej ionienii care ocupau regiunea Ahaiei au fost izgoniţi de aheii puşi la rîndul lor în mişcare — iar ionienii din regiunea de nord-est a Peloponesului au fost izgoniţi de dorieni.

[2] Herodot, VIII. 73.

neapartenenţei aheilor la triburile greceşti care ar fi năvălit în Grecia *toate odată* abia în secolul al XII-lea! (ca atare epopeea Troiei nici n-ar fi fost iniţial compusă în limba greacă).

Pasajele unde articolul sună mai puţin convingător sînt acelea referitoare la migraţia doriană în sine. Acad. A. I. Tiumenev, plecînd de la datele textelor, crede că poate dovedi caracterul local al mişcărilor din secolele XII şi XI î.e.n. care au provocat colonizarea masivă a întregii coaste asiatice. El se bazează în primul rînd pe Herodot şi Tucidide. Dar ce garanţie oferă tradiţia asupra datării faptelor de care pomeneşte? La paginile 25—26 ale articolului, acad. A. I. Tiumenev remarcă, cum s-a arătat mai sus, că problema etnogenezei poporului grec poate fi rezolvată numai în lumina cercetării tuturor izvoarelor. Ultimele săpături arheologice din aria miceniană au dovedit însă că în secolul al XII-lea, cînd s-a produs catastrofa acropolelor miceniene din Pelopones, în cercul civilizaţiei greceşti pătrunseseră *elemente străine* de cultura miceniană. Tipurile de arme[1] şi podoabele de bronz care apar în nivelul de catastrofă sînt un tip net european, provenite dintr-un cerc de cultură hallstattiană. Prof. V. Gheorghiev, pornind de la aceste date arheologice concrete, trăgea concluzia greşită că aceste elemente străine sînt însăşi grecii. Acad. A. I. Tiumenev în schimb, deşi recunoaşte la rîndul său existenţa unei migraţii al cărei punct de plecare îl vede în regiunea Pindului, restrînge prea mult aria migraţiei, mărginind-o la Peninsula Balcanică. Credem de asemenea, că el, plecînd de la datele tradiţiei, subestimează numărul invadatorilor din secolele XII—XI î.e.n. şi importanţa migraţiunilor, comparativ cu distrugerile reale care au avut loc în micenianul recent.

Aşteptăm cu deosebit interes continuarea acestui studiu în care autorul îşi propune să trateze o altă problemă spinoasă, aceea a ivirii dialectelor greceşti.

A. Piatkowski

E. M. ŞTAERMAN: *Problema căderii orînduirii sclavagiste.* « Vestnik Drevnei Istorii », 1953, nr. 2, p. 51—79.

Autoarea porneşte de la analiza caracterului proprietăţii funciare şi arată că trecerea spre feudalism a fost dominată de contradicţii puternice şi a avut loc într-o perioadă mai îndelungată, cînd s-a dat o luptă între relaţiile vechi şi cele noi, iar în procesul acesta Răsăritul şi Apusul au mers pe căi deosebite. Resturile sclavagiste s-au menţinut multă vreme, dar dezvoltarea istorică a fost specifică; adică ea nu are analogii cu sfîrşitul altor orînduiri, în special cu căderea feudalismului. Autoarea crede că esenţa acestui proces istoric a constat în antagonismul dintre reprezentanţii proprietăţii mari, adică latifundiarii cu drepturi exteritoriale, pe de o parte, şi reprezentanţii proprietăţii orăşeneşti, pe de altă parte, în sensul că magnaţii au fost o clasă înaintată care a impus relaţii mai noi şi mai blînde, iar curialii au apărat proprietatea de tip vechi şi au căutat să menţină în viaţă relaţiile sclavagiste pe cale de dispariţie. Proprietarii mari rurali exploatau munca colonilor, legaţi de pămînt, iar reprezentanţii proprietăţii orăşeneşti continuau să se folosească de sclavi, după sistemul gospodăriei sclavagiste, numite *villa.* Aceasta din urmă nu mai era viabilă şi nu se putea dezvolta decît atunci cînd relaţiile comerciale şi băneşti se găseau la un nivel relativ înalt, dar începînd din a doua jumătate a secolului al doilea nu existau condiţii prielnice pentru schimburile de produse pe scară largă, astfel încît sistemul sclavagist a intrat în criză, plantaţiile şi culturile speciale muncite de sclavi au făcut loc agriculturii mari şi colonatului, schimburile comerciale au încetinit şi economia naturală s-a răspîndit din ce în ce mai mult, deoarece latifundiile nu mai erau legate de piaţă. Vechea gospodărie sclavagistă era o parte a teritoriului orăşenesc şi nu se putea dezvolta în lărgime, pe cînd domeniul agricol, muncit de coloni, se înfăţişa ca un teritoriu independent şi avea putinţa să crească fără încetare. Aceasta a fost situaţia în apus. În răsărit, proprietatea agricolă a păstrat limite mai modeste, iar comerţul n-a fost lovit atît de greu,încît sclavagismul s-a menţinut mai mult timp, cu toate că a început să se descompună mai devreme ca în apus. Criza din secolul al III-lea a distrus grupurile sclavagiste, aşa că epoca lui Constantin nu poate fi privită ca o reacţiune sclavagistă, ci a fost de fapt triumful latifundiarilor de tip nou care au sprijinit dictatura împăraţilor şi au folosit ierarhia bisericii creştine spre a-şi consolida propria lor stăpînire. Începînd cu secolul al IV-lea nu mai poate fi vorba de formaţiune sclavagistă în imperiul roman de apus, ci numai de o perioadă pregătitoare a epocii feudale. Autoarea conchide în felul acesta: « Criza generală a orînduirii sclavagiste începe în a doua jumătate a secolului al II-lea. În secolul al III-lea se dă o luptă între formele vechi şi cele noi ale economiei, luptă care se încheie cu victoria celor din urmă. Începînd cu secolul al IV-lea nu se mai poate vorbi

---

[1] « Griffzungenschwert » şi lănci cu lamă specifică. În schimb, în privinţa ceramicii, micenianul continuă să subsiste încă multă vreme.

de existenţa formaţiunii sclavagiste, de clasele sclavilor şi ale sclavagiştilor, ca de clase fundamentale, determinante. Începe o perioadă de tranziţie, plină de mişcările revoluţionare ale maselor şi de lupta cu rămăşiţele sclavagismului, care frînează dezvoltarea noii orînduiri, şi sfîrşeşte odată cu stabilirea relaţiilor feudale timpurii, într-o formă determinată de condiţiile istorice concrete pentru fiecare regiune din fostul imperiu roman» (p. 79).

H. Mihăiescu

A. P. KAJDAN: *Despre cîteva probleme controversate în legătură cu stabilirea relaţiilor feudale în imperiul roman.* « Vestnik Drevnei Istorii », 1953, nr. 3, p. 77—106.

Studiul lui A. P. Kajdan analizează mai întîi un material bogat în sprijinul tezei că uneltele de muncă s-au îmbunătăţit în primele şase secole ale erei noastre şi ele au contribuit la creşterea productivităţii muncii. Acest progres al tehnicii agrare a sporit interesul muncitorului pentru munca sa şi a făcut ca producţia mică şi independentă să devină singura formă avantajoasă a agriculturii. Proprietatea a evoluat, dar nu pretutindeni în acelaşi fel; astfel, în Gallia de apus, proprietatea mare s-a extins şi mai mult, dar în Grecia şi Italia a rămas staţionară, iar în Africa s-a micşorat, pe cînd în provinciile dunărene, în Asia Mică şi în Syria, a predominat în toate timpurile proprietatea mică şi mijlocie. Autorul cercetează un număr însemnat de izvoare istorice şi ajunge la concluzia că ele nu dovedesc şi nu confirmă acel proces de concentrare « nemaipomenită » a proprietăţii funciare din ultimul secol al imperiului, despre care vorbesc foarte mulţi istorici. Dimpotrivă, el crede că s-a întărit treptat producţia mică şi independentă, care s-a dezvoltat în sînul celei mari, iar în « procesul de descompunere a proprietăţii sclavagiste în apus, şi a proprietăţii funciare orăşeneşti în răsărit, s-a consolidat proprietatea producătorului nemijlocit asupra gospodăriei sale personale şi prin aceasta s-au creat premisele necesare pentru formarea proprietăţii feudale. Colonii nu erau încă iobagi, dar erau premergătorii iobagilor medievali» (p. 103).

Latifundiile au atins punctul culminant în secolul întîi al erei noastre, apoi au scăzut treptat şi, de la începutul secolului al III-lea înainte, ele s-au micşorat şi mai mult. Greutăţile dinăuntru, ameninţările « barbarilor» dinafară, înrăutăţirea mijloacelor de transport pe apă şi pe uscat şi încetinirea schimburilor comerciale au lovit în proprietatea mare, dar au înlesnit dezvoltarea proprietăţii mici, încît a apărut o ţărănime independentă care era legată de forma cea mai înaintată a economiei de pe atunci, de producţia mică. Această ţărănime s-a dovedit o clasă de viitor şi a fost apoi într-adevăr, timp de peste o mie de ani, principala forţă de muncă şi creatoare a bunurilor materiale. Totuşi proprietatea mică şi independentă nu s-a putut menţine multă vreme. În secolul al V-lea şi al VI-lea, diferenţierea la sate era neînsemnată, iar vîrfurile se deosebeau prea puţin de ţărănimea obişnuită. Din aceste vîrfuri şi din resturile aristocraţiei senatoriale, unite cu nobilimea barbară, şi cu comandanţii ei militari s-a înfiripat mai tîrziu clasa feudalilor. Autorul nu se pronunţă în ceea ce priveşte epoca în care s-au format clasele societăţii feudale şi spune că această temă va constitui obiectul unei cercetări speciale.

H. Mihăiescu

M. I. BRAICEVSKI: *Despre « anţi» după Pseudo-Mauricius.* « Sovetskaia Etnografiia», 1953, nr. 2, p. 21—36.

În « Strategicon» — operă atribuită de mulţi cercetători împăratului bizantin Mauriciu (582—602) — se găsesc ştiri importante referitoare la anţi. Aceste ştiri însă se deosebesc esenţial de alte izvoare (Iordanes, Procopiu din Cesareia, Menandru, Teofilact de Simocatta etc.).

Astfel, din « Strategicon» se vede că anţii locuiau la Dunărea de jos, că trăiau încă în orînduirea gentilico-tribală în secolul al VI-lea, că nu cunoşteau puterea politică, nu aveau o armată bine organizată şi nu ajunseseră la un sclavagism dezvoltat.

În schimb celelalte izvoare bizantine localizează pe anţi în jurul Mării Negre şi în Crimeia. Din ele rezultă că anţii se aflau în pragul civilizaţiei, că aveau o armată puternică şi bine organizată, că ei cunoşteau puterea politică şi o anumită formă de sclavagism, oarecum dezvoltat.

Arheologul sovietic caută să rezolve aceste contradicţii, sprijinindu-se pe date arheologice. El arată că pe baza acestora se poate susţine existenţa a două culturi ante în secolele II-VII: *a)* o cultură a anţilor care trecuseră prin faza organizării gentilice şi care locuiau în stepele din jurul Mării Negre şi în Crimeia; aceasta este cultura de tip Cerneahov, ai cărei purtători sînt anţii înfăţişaţi de scriitorii bizantini, în afară de Pseudo-Mauricius.

b) A doua cultură este cultura de tip Romen-Borşevo, la a cărei populaţie se referă Pseudo-Mauricius şi care — spune Braicevski — predomina în stînga Niprului, deşi autorul operei « Strategicon» o localizează la Dună-

rea de jos. În secolul al VII-lea, cînd vin bulgarii, aceştia se ciocnesc cu anţii la Dunărea de jos (Teofan). Aceasta înseamnă — susţine în continuare Braicevski, sprijinit şi pe concluziile altor cercetători sovietici, că anţii cu cultură Romen-Borşevo s-au deplasat către Dunăre, unde s-au ciocnit cu avarii şi bulgarii. Mai departe, autorul subliniază că în prezent este evident că triburile slave din nord, din regiunea păduroasă şi de silvostepă din stînga Niprului au participat la mişcarea generală a slavilor spre imperiul bizantin şi la procesul de colonizare a ţinuturilor din jurul Dunării de jos, ele ajungînd pînă în Balcani.

Studiul de mai sus şi ştirile transmise de autorul lucrării « Strategicon » dobîndesc o valoare mai mare, în lumina descoperirilor arheologice din ultimii ani făcute în Moldova. Aceste descoperiri au adus o documentare nouă în ceea ce priveşte prezenţa culturii Romen-Borşevo, la vest de Prut, de care trebuie să se ţină seama în judecarea evenimentelor petrecute la Dunărea de jos în secolele VI-VIII. Ele confirmă şi mai mult ştirile transmise de Pseudo-Mauricius.

D. Berciu

Problema producţiei de mărfuri în antichitate, preocupare a cercetătorilor sovietici.

Recentele studii în legătură cu problemele economice ale vechilor orînduiri, publicate în revistele de specialitate din anul 1953 trebuie considerate ca o încercare a lichidării unei mari lipse din istoriografia sovietică, în ceea ce priveşte lumea veche.

Operele clasicilor marxism-leninismului — Marx, Engels, Lenin, Stalin — au fost punctul de plecare şi de reazim al cercetătorilor cu privire la caracterul obiectiv al legilor economice, la rolul activ al raporturilor de producţie, la legea concordanţei obligatorii dintre relaţiile de producţie cu caracterul forţelor de producţie. Aceste teze au o deosebită importanţă pentru istorici, deoarece ele formează bazele metodologice în cercetările lor. Totodată aceste lucrări dau soluţii într-o serie întreagă de probleme istorice, dintre care face parte şi problema locului pe care l-a ocupat producţia de mărfuri în vechile orînduiri.

★

Cercetătorul sovietic I. A. Lenţman publică în « Vestnik Drevnei Istorii», nr. 3, din anul 1953, articolul intitulat: « Despre apariţia producţiei de mărfuri în Grecia antică», care pare un răspuns dat editorialului din acelaşi număr, chiar în legătură cu afirmaţia că: « problema descompunerii obştiilor săteşti este strîns legată de problema apariţiei şi dezvoltării producţiei de mărfuri». El cere să se stabilească în primul rînd condiţiile naşterii şi dezvoltării producţiei de mărfuri.

Autorul recunoaşte că « studierea specificului producţiei de mărfuri simple în antichitate este una din cele mai grele şi complicate probleme ale istoriei vechi. Greutatea acestei probleme constă în caracterul izvoarelor păstrate». Astfel, el remarcă lipsa de preocupare a autorilor antici în ceea ce priveşte problemele legate de producţie, în afară de Hesiod — « Muncile şi zilele» — sau Xenofon — « Gospodăria casei » — care dau o caracterizare mai mult sau mai puţin amănunţită a economiei din acea perioadă.

Materialul epigrafic nu înfăţişează nici el întotdeauna un tablou mai precis al producţiei şi cu atît mai puţin ne lămureşte în ce măsură aceasta era o producţie de mărfuri. Se remarcă faptul că deşi materialul arheologic privitor la Grecia veche caracterizează în linii mari structura economică şi producţia de mărfuri, totuşi, datorită « viciilor organice ale arheologiei burgheze, ai căror reprezentanţi se ocupau în primul rînd cu căutarea comorilor în loc de studierea monumentelor ce caracterizează economia societăţilor din epoca respectivă », nici pînă azi nu avem o lucrare care să fi atins sfera de probleme pe care le-a studiat atît de profund cercetătorul sovietic B. A. Rîbakov, în lucrarea sa « Meşteşugurile în Rusia veche ». Autorul constată că « reflectarea insuficientă a problemelor economice în unele grupe de izvoare păstrate îngreunează mult studierea nu numai a rolului, dar chiar a apariţiei producţiei de mărfuri în antichitate; rezolvarea definitivă a acestei probleme complicate este posibilă numai prin folosirea tuturor grupelor de izvoare şi a studierii lor complexe ».

În continuare autorul prezintă în mod succint, dar partinic, teoriile burgheze şi reacţionare, care subordonau problema producţiei de mărfuri problemei comerţului. Astfel, ni se prezintă lipsa unor poziţii juste şi se scoate în relief concepţia reacţionară care neagă dezvoltarea progresistă a omenirii şi consideră capitalismul ca stadiul superior al dezvoltării istorice. Pentru cercetătorii burghezi, rolul comerţului este dominant şi s-a ajuns la afirmaţia că în mileniul al III-lea î.e.n. existau negustori care trimiteau baloturi cu marcă de fabrică pe ele, de pe insule pe continent. Nici cel puţin această problemă nu au reuşit autorii burghezi să o rezolve. « Nivelul dezvoltării comerţului este un criteriu foarte important al existenţei producţiei de mărfuri, dar totuşi un criteriu secundar », conchide autorul. Apariţia producţiei de mărfuri este legată într-o anumită măsură de

realizarea unui nivel relativ ridicat de dezvoltare a comerţului. În problema producţiei de mărfuri trebuie să se ţină seamă şi de nivelul diviziunii sociale a muncii, de dezvoltare a forţelor de producţie şi a relaţiilor de producţie, pe lîngă gradul de dezvoltarea a comerţului. Engels în « Originea familiei, a proprietăţii private şi a statului » şi Lenin în « Dezvoltarea capitalismului în Rusia » au rézolvat problema pornind de la acest punct de vedere. Engels caracterizînd societatea împărţită în clase, care a apărut în procesul de dezvoltare istorică, o defineşte ca fiind. « acea treaptă de dezvoltare a societăţii pe care diviziunea muncii, schimbul dintre indivizi care se naşte din această diviziune, şi producţia de mărfuri, care le înglobează pe amîndouă, ajung la deplină dezvoltare »[1]. Lenin, în una din primele sale lucrări, « Cu privire la aşa-zisa problemă a pieţelor », a dat o definiţie amănunţită a producţiei de mărfuri: « prin producţia de mărfuri se înţelege acea organizare a economiei sociale în care produsele se fabrică de către diferiţi producători separat, fiecare din ei specializîndu-se în fabricarea unui produs oarecare astfel încît pentru satisfacerea nevoilor sociale este necesară vînzarea-cumpărarea de produse (care devin, în virtutea acestui fapt, mărfuri) »[2].

Aşadar, dezvoltarea producţiei de mărfuri este determinată de diviziunea socială a muncii, care la rîndul ei determină modificări în comerţ. Astfel, prima mare diviziune socială a muncii, desprinderea triburilor de păstori de restul populaţiei de agricultori, a creat condiţiile necesare schimbului; apariţia schimbului a fost una din condiţiile dezvoltării producţiei de mărfuri. Cea de a doua diviziune socială a muncii — desprinderea meşteşugurilor de agricultură — a contribuit la producţia în vederea schimbului. Autorul subliniază că nu trebuie să credem că desprinderea meşteşugurilor de agricultură a dus imediat la producţia de mărfuri, căci procesul a fost îndelungat. Se disting două etape: una e producţia meşteşugărească pe baza comenzilor — şi care corespunde aproximativ societăţii descrise de Homer — şi a doua e producţia meşteşugărească pentru piaţă — în care se poate vorbi de o producţie de mărfuri. Apariţia celei de a treia diviziuni sociale a muncii, apariţia unei pături sociale care nu se mai ocupă cu producţia, ci numai cu schimbul produselor. constituie după autor un criteriu istoric, o condiţie a existenţei producţiei de mărfuri. « Numai apariţia raporturilor marfă-bani, care are loc concomitent cu naşterea şi dezvoltarea iniţială a grupului de negustori, poate fi considerată ca un indiciu necesar şi suficient al existenţei producţiei de mărfuri ». Engels arată că « treapta producţiei de mărfuri, cu care începe civilizaţia, se caracterizează din punct de vedere economic: 1 prin introducerea banilor de metal, şi totodată a capitalului bănesc, a dobînzii şi a cametei; 2) prin apariţia negustorimii ca clasă mijlocitoare între producători; 3) prin ivirea proprietăţii private asupra pămîntului şi a ipotecii şi 4) prin apariţia muncii sclavagiste ca formă dominantă a producţiei »[1]. Numai prezenţa acestor elemente poate confirma existenţa producţiei de mărfuri.

De aici conchidem că în cadrul orînduirii comunei primitive se poate vorbi despre crearea premiselor pentru apariţia producţiei de mărfuri; iar existenţa producţiei de mărfuri este constatată abia în societatea sclavagistă. Dezvoltarea forţelor de producţie în cadrul orînduirii comunei primitive a dus la apariţia unor noi elemente ale raporturilor de producţie de tip sclavagist — apariţia proprietăţii private asupra mijloacelor de producţie — asupra sclavilor şi pămîntului — la limitarea, şi în unele ţări şi la eliminarea, proprietăţii obşteşti. Autorul subliniază că pentru a defini condiţiile şi momentul producţiei de mărfuri în Grecia veche va fi necesar să ne folosim de analiza dezvoltării diviziunii sociale a muncii şi de datele privitoare la schimbările survenite în relaţiile de producţie, va trebui cu alte cuvinte să urmărim apariţia şi dezvoltarea proprietăţii private asupra pămîntului şi răspîndirea folosirii muncii sclavagiste pînă în perioada transformării ei în formă dominantă a producţiei. Este o vizibilă deosebire între evoluţia raporturilor de producţie sclavagiste din Grecia veche şi Roma pe de o parte — unde trecerea de la formele economice ale comunei primitive a putut evolua destul de repede spre forme economice sclavagiste — şi pe de altă parte, în Orientul antic unde obştea era un puternic obstacol în calea acestei evoluţii.

Autorul, după ce arată lipsa unor informaţii precise-ştiinţifice, caută să folosească bogatul material arheologic aflat cu ocazia cercetărilor privitoare la cultura cretană pentru a analiza premisele apariţiei producţiei de mărfuri în Grecia veche. Scoate în evidenţă apariţia roatei olarului (la circa 1600 î.e.n.) şi faptul că, curînd după aceasta, ceramica ia o dezvoltare însemnată şi o rază mare de răspîndire. Totuşi nu justifică larga răspîndire numai prin negoţ, cum fac cercetătorii burghezi, ci o explică şi prin răspîn-

---

[1] Fr. Engels, Origina familiei, a proprietăţii private şi a statului. Ed. P.M.R., Bucureşti, 1950, p. 183—184.

[2] V. I. Lenin, Opere. Ed. P.M.R., Bucureşti, 1950. vol, I, p. 84—85.

[1] Fr. Engels, op. cit., p. 186.

direa meşteşugarilor sau imitarea culturii respective — cu atît mai mult cu cît nu toate vasele de un anumit tip sînt lucrate la roată.

Pe lîngă ceramică e necesar să ne preocupe şi prelucrarea metalelor, cu atît mai mult cu cît au fost găsite ateliere în care se confecţionau diferite obiecte din bronz şi fier. Astfel, se poate presupune o relativă diferenţiere a muncii meşteşugarilor, ţinînd seamă de reproducerile din perioada miceniană şi care corespund cu descrierile homerice ale multor piese de armătură. Monumentele arheologice din perioada miceniană confirmă existenţa unor meşteşuguri relativ dezvoltate. Din lipsa unor date cu privire la apariţia monedei nu se poate afirma existenţa producţiei de mărfuri în Grecia în secolele XVI—XIII. Nici chiar pînă în secolul al VIII-lea î.e.n. nu sînt indicii care ar putea confirma producţia de mărfuri. Ceramica e mult inferioară celei precedente şi încă nu s-a descoperit un centru de tip orăşenesc, care să semene întrucîtva cu Mycenae sau Tirynthos. Pelîngă aceasta, şi lipsa legăturilor comerciale — dovedită prin lipsa elementelor străine, dinafară — precum şi a unei diferenţieri patrimoniale, dovedesc lipsa producţiei de mărfuri şi chiar un anumit regres. În schimb, abundenţa obiectelor de fier dovedeşte începutul separării meşteşugurilor de agricultură.

Pentru secolele IX—VIII î.e.n. autorul recurge la izvoare — epopeile homerice — pe baza cărora, după ce analizează cîţiva termeni, ajunge la concluzia că această perioadă se caracterizează prin diviziunea socială a muncii, care s-a produs prin despărţirea creşterii vitelor de agricultură şi a meşteşugurilor de agricultură; totuşi, diferenţierea meşteşugurilor se găseşte încă într-o fază iniţială: meşteşugarii lucrează pentru clienţi şi nu pentru piaţă. Probabil că în perioada aceea nivelul forţelor de producţie nu era suficient de dezvoltat pentru a acoperi producţia de mărfuri. Atît datele arheologice, cît şi cele literare atestă nivelul scăzut al negoţului din acea epocă, avînd în special caracterul de schimb. În epoca homerică se observă în schimb o creştere a diferenţierii social-patrimoniale şi sociale; iar păturile care posedau bogăţii — în special nobilimea — vor deveni în perioada următoare principalii cumpărători ai mărfurilor produse.

De la sfîrşitul secolului al VIII-lea î.e.n. precum, şi în secolul al VII-lea î.e.n. se observă un progres în pregătirea condiţiilor apariţiei producţiei de mărfuri. Fierul elimină bronzul, apar noi unelte de producţie — daltă, coasă. Operele lui Hesiod, sau cele atribuite lui, ne dau un aspect destul de viu şi general al transformării care a avut loc în societatea greacă din acea vreme. O mare dezvoltare ia în această perioadă navigaţia şi comerţul. Deşi pătura socială a negustorilor încă n-a apărut, totuşi are loc o creştere surprinzător de rapidă a schimbului şi a negoţului. Dacă în epopeile homerice, fenicienii sînt acei care se ocupă cu negoţul în mod obişnuit, în operele lui Hesiod grecii iau locul fenicienilor în negoţ. Începutul marii colonizări din secolele VIII-VI î.e.n. a contribuit într-o mare măsură la dezvoltarea negoţului, deoarece coloniile noi întemeiate, pe lîngă caracterul lor agricol, aveau şi legături comerciale cu metropola; pe lîngă aceasta, vîrfurile sociale ale triburilor locale erau cumpărătorii permanenţi ai mărfurilor greceşti. Din operele lui Hesiod reiese apariţia proprietăţii private asupra pămîntului — se fac vînzări-cumpărări de loturi —, apare concentrarea terenurilor în mîinile unor ţărani mai bogaţi, în afara nobilimii.

Totuşi marile schimbări sociale şi economice din acel timp nu pot fi considerate dovada existenţei producţiei de mărfuri. După părerea autorului, aceasta este abia perioada apariţiei raporturilor bazate pe producţia de mărfuri. Lipsa producţiei meşteşugăreşti şi a producţiei de mărfuri, lipsa unei clase a negustorilor, lipsa monedei bătute şi a unei pieţe permanente, prin urmare lipsa raporturilor marfă-bani, toate acestea nu permit să considerăm secolul al VIII-lea î.e.n. ca fiind perioada apariţiei producţiei de mărfuri. Toate aceste premise au fost create abia în secolul al VII-lea, iar în unele locuri abia la începutul secolului al VI-lea î.e.n.

În secolul al VII-lea î.e.n. se constată exportul masiv al ceramicii din Grecia pînă în Etruria. Se perfecţionează tehnica prelucrării metalelor, se toarnă statui, se sudează fierul. Se trece la construcţia vaselor cu 50 de vîsle.

Acest avînt al forţelor de producţie, însemnat pentru modul de producţie sclavagist, trebuie să ducă în mod inevitabil la dezvoltarea continuă a meşteşugurilor şi la diferenţierea lor, fapt care influenţa în cea mai mare măsură dezvoltarea producţiei de mărfuri.

Pe baza dezvoltării producţiei meşteşugăreşti are loc dezvoltarea negoţului. Dacă în secolul al VIII-lea î.e.n. colonizarea avea de obicei un caracter agricol, în secolul al VII-lea î.e.n. se constată întemeierea unor colonii care se ocupau cu negoţul. Răspîndirea monedei bătute constituie un factor important şi tot odată un indiciu al dezvoltării rapide a raporturilor marfă-bani.

« Aşadar numai în secolul al VII-lea î.e.n., ca rezultat al dezvoltării îndelungate a polisurilor înaintate ale Greciei, dezvoltare care a trecut prin mai multe etape, au fost realizate cele patru elemente pe care Engels le consideră caracteristice pentru producţia de mărfuri. Tocmai în acest timp 1. — se răspîndesc banii metalici şi ia naştere capitalul bănesc, 2. — apare clasa de intermediari-negus-

tori, 3. — s-a dezvoltat proprietatea privată asupra pămîntului şi 4. — munca sclavilor se transformă în formă dominantă a producţiei».

Desigur că producţia de mărfuri a apărut mai devreme în centrele mai dezvoltate ale Ioniei sau la Corint, iar în unele regiuni înapoiate a apărut mai tîrziu. Îngrămădirea locuitorilor şi a meşteşugarilor la oraş, înrăutăţirea stării maselor largi ale ţărănimii, făceau ca legăturile lor cu piaţa să se strîngă, atrăgîndu-i în cercul raporturilor marfă-bani. Influenţa complexă a tuturor acestor factori a determinat dezvoltarea rapidă a producţiei simple de mărfuri în perioada următoare.

Autorul conchide că numai studierea temeinică a istoriei din perioada timpurie a fiecărei polis, poate preciza perioada apariţiei producţiei de mărfuri şi a formei acesteii producţii, specifică pentru modul de producţie sclavagist.

*

Cu toate că e publicat în fruntea revistei « Vestnik Drevnei Istorii», nr. 3, din anul 1953, editorialul « Despre economia naturală şi producţia de mărfuri în societatea sclavagistă», din punctul de vedere al epocii la care se referă, trebuie studiat totuşi, în continuarea articolului lui Lenţman.

Se scoate în relief faptul că problema caracterului producţiei de mărfuri în antichitate a fost denaturată de istoriografia burgheză, fapt pentru care şi unii cercetători sovietici au tratat-o uneori în mod greşit. După ce dă exemplul din « Istoria Greciei antice» a lui V.S. Sergheev, unde diferenţa dintre sistemul sclavagist şi cel capitalist s-ar reduce la predominarea în cadrul celui dintîi a elementelor economiei naturale, după ce arată cum în « Elenismul şi rolul său istoric» al lui A.B. Ranovici, războaiele din perioada elenistică au fost considerate războaie comerciale, se remarcă lipsa unei formulări teoretice a problemei privitoare la rolul producţiei de mărfuri în antichitate; pentru aceasta se recomandă studierea tezelor principale ale economiei politice marxist-leniniste, în vederea aplicării lor creatoare la istoria lumii vechi.

Luînd ca bază de plecare criteriul lui K. Marx, prin care caracteristica principală a economiei capitaliste o constituie faptul că forţa de muncă serveşte drept marfă — deci determinarea sistemului economic făcîndu-se după forma exploatării, iar nu după forma schimbului — se recomandă ca acelaşi criteriu să fie aplicat şi la definirea economiei sclavagiste — unde sclavul este şi proprietate şi marfă — şi unde forţa lui de muncă nu poate fi marfă.

« Economia antică n-a fost o economie capitalistă, pentru că în ea munca n-a fost marfă, pentru că exploatarea sclavagistă era bazată pe proprietatea sclavagistă şi pe constrîngerea extraeconomică decurgînd din aceasta, pe însuşirea naturală a forţei de muncă».

Atît în secolele V—IV î.e.n. la Atena, cît şi în secolele II î.e.n. — II e.n. în oraşele din statul roman, economia naturală era bazată pe sclavie.

Dezvoltarea producţiei de mărfuri în orînduirea sclavagistă se bazează pe proprietatea privată a mijloacelor de producţie şi a muncii sclavilor, care făcea necesară apariţia schimbului şi a banului.

În secolul I e.n. se cunoaşte o mare dezvoltare a producţiei simple de mărfuri în regiunile Italiei. Printre centrele importante meşteşugăreşti trebuie să amintim: Pompei, Capua, Tarent, Arretium, Parma, Mediolanum, Patavium, Aquilea, Mutina. În unele cazuri diviziunea muncii se exprimă prin confecţionarea pieselor în ateliere şi oraşe diferite.

Din cauza concurenţei atelierelor din provincie şi mai ales a crizei sistemului sclavagist, producţia meşteşugărească a Italiei începe să decadă în secolul al II-lea e.n. Se dezvoltă noi centre meşteşugăreşti în Gallia, pe Rin, la Colonia.

Din literatura timpului, în special la Cato, în «*De agricultura*», se poate constata pe lîngă dezvoltarea largă a producţiei simple de mărfuri şi existenţa permanentă a unei economii închise, în care majoritatea mare a produselor sînt pentru consumul propriu şi nu devin marfă. « O serie de sfaturi şi reţete din opera lui Cato presupun o economie care se deserveşte singură».

Editorialul, în continuare, constată două definiţii ale economiei naturale: 1. — o economie în care forţa de muncă nu este marfă şi care se bazează pe constrîngerea extraeconomică a producătorului direct şi 2. — o economie închisă, care îşi satisface prin mijloacele proprii toate sau aproape toate nevoile, fără a recurge sau recurgînd foarte puţin la schimb. Dar precizează că ambele definiţii sînt într-o legătură indisolubilă.

Producţia simplă de mărfuri, avînd un caracter natural, nu poate sfărîma cadrul sistemului sclavagist şi cu atît mai puţin nu putea duce la capitalism. « Însuşi modul de producţie sclavagist constituie o barieră în calea trecerii orînduirii sclavagiste la un sistem social superior . . . Producţia de mărfuri putea juca în economia sclavagistă rolul său numai pînă la un anumit punct, limitată fiind de începerea crizei sistemului sclavagist».

Spre sfîrşitul perioadei republicane şi începutul imperiului la Roma, se constată o creştere culminantă cantitativă, care trece

în schimbări calitative, dar din secolul al III-lea e.n. societatea sclavagistă intră într-o criză care a cuprins toate laturile acestui sistem. Producţia de mărfuri decade, iar societatea sclavagistă se descompune încet, în mici unităţi economice închise. Decăderea producţiei de mărfuri nu exprimă reducerea forţelor de producţie, deoarece pînă în secolele V—VII producţia de mărfuri se sprijinea pe un nivel mai ridicat al forţelor de producţie, dar reflectă contradicţiile dintre forţele de producţie şi relaţiile de producţie.

În încheiere, editorialul atrage atenţia asupra încă a unei serii de probleme insuficient cercetate, cum sînt: căile specifice de dezvoltare a producţiei de mărfuri în ţările orientului antic şi ale lumii antice, rolul producătorilor liberi, influenţa dezvoltării relaţiilor marfă-bani asupra soartei istorice a diferitelor clase şi grupări sociale, influenţa reciprocă a producţiei de mărfuri a micilor producători liberi şi a gospodăriilor sclavagiste la timpul şi în condiţiile apariţiei producţiei de mărfuri, consecinţele politice ale trecerii de la sistemul sclavagist — avînd ca scop producerea unor valori de consum — la sistemul sclavagist îndreptat spre producerea valorilor de schimb.

★

Articolele prezentate sînt numai două din cele în care se reflectă preocuparea cercetătorilor sovietici de a pune şi a căuta să rezolve unele dintre problemele importante ale istoriei vechi.

Autorii articolelor de care ne-am ocupat au pus problema apariţiei producţiei de mărfuri ca una din problemele ce trebuie rezolvate înaintea altora, pentru ca după aceea să se poată cerceta stadiul de dezvoltare maximă a economiei sclavagiste. Problema apariţiei primelor elemente ale economiei feudale este o preocupare a altor cercetători, care de asemenea şi-au expus concluziile studiilor lor.

Urmînd exemplul cercetătorilor sovietici, e necesar ca şi cercetătorii din ţara noastră să abordeze aceste probleme şi să încerce discutarea lor, în vederea soluţionării atît a problemei producţiei de mărfuri în sclavagism, cît mai ales a apariţiei producţiei de mărfuri pe teritoriul Daciei.

Exspectatus Buior

ÎNTREPRINDEREA
POLIGRAFICĂ nr. 4
BUCUREŞTI

C. 1422